

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України
Карпатський біосферний заповідник
Швейцарсько-український проект розвитку лісового господарства
Закарпаття (FORZA)

Екологічні та соціально- економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат

МАТЕРІАЛИ

Міжнародної науково-практичної конференції

1 – 5 вересня 2005 р.

Рахів – 2005

**Ministry for Environmental Protection of Ukraine
Carpathian Biosphere Reserve
Swiss-Ukrainian forest development project in Transcarpathia
(FORZA)**

Ecological and Social-Economic Aspects of Ethnic-Cultural and Historical Heritage Conservation in the Carpathians

PROCEEDINGS
of the International Conference
September 1 – 5, 2005

Rakhiv – 2005

УДК 504:(574+03+33+392+398):316.722(1-924.51/.54)

Підготовка і видання матеріалів конференції здійснені за фінансової підтримки Швейцарсько-українського проекту розвитку лісового господарства Закарпаття (FORZA)

The Volume of Proceedings have been produced and published with the financial support of Swiss-Ukrainian forest development project in Transcarpathia (FORZA)

ЕКОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ КАРПАТ. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рахів, 1-5 вересня 2005 року).

Ред. кол.: Гамор Ф. Д. (відп. ред.) та ін. – Рахів, 2005. – 490 с.

Матеріали збірника присвячені аналізу проблем збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат. Розкривають різноманітні аспекти формування духовних та культурних цінностей горян, значення для їх збереження природоохоронних територій та Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат.

Для науковців, спеціалістів, працівників органів влади, студентів та широкого кола читачів.

Редакційна колегія: Гамор Ф.Д., д.б.н. (відповідальний редактор); Бедей М.І., к.б.н.; Беркела Ю.Ю.; Волошук І., д-р; Довганич Я.О.; Мовчан Я.І., к.б.н.; Покиньючерда В.Ф.; Стадницький Ю.І., д.е.н.; Стойко С.М., д.б.н.; Столпник В.М.; Сухарюк Д.Д., к.б.н.; Фюльмі Х.; Чернобай Ю.М., д.б.н.

ECOLOGICAL AND SOCIAL-ECONOMIC ASPECTS OF ETHNIC-CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE CONSERVATION IN THE CARPATHIANS. Proceedings of the International Conference (Rakhiv, September 1-5, 2005).

Editorial Board: Hamor F.D. (editor-in-chief) and others – Rakhiv, 2005. – 490 p.

Proceedings provided in the Volume analyze the problems of ethnic-cultural and historical heritage conservation in the Carpathians. Various aspects of spiritual and cultural values formation are given here and the role of protected areas and the Framework Convention on protection and sustainable development is considered.

For the scientists, specialists, government body workers, students and for the general public.

Editorial Board: Hamor F.D., DSc, editor-in-chief; Bedey M.I., Cand. Sc.; Berkela Yu.Yu.; Voloschuk I., DSc; Dovhanych Ya.O.; Movchan Ya.I., Cand. Sc.; Pokynchereda V.F.; Stoyko S.M., DSc; Stadnytskyi Yu.I., DSc; Stolpnik V.M.; Sukharyuk D.D., Cand. Sc.; Foellmi H.; Chornobay Yu.M., DSc

ISBN

© Карпатський біосферний заповідник

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

УДК 332.122:39-054 (292.451/454)

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ГІРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

П.В. Самольотов

Інститут регіональних досліджень НАН України, Львів, Україна

Samolyotov V.P. Ethnic-cultural peculiar features of mountain dwellers as one of the factors of social-economic development in the Ukrainian Carpathians

In the article specificity of formation of ethnic-cultural features of the Ukrainian Carpathians population and value of local culture for maintenance of balanced development are analyzed. The special accent is focused on necessity of accounting of spillover effects at acceptance of economic decisions in mountain conditions. In the article principles on which economic development in the Ukrainian Carpathians should be based are offered.

Найважливішим фактором, що впливає на всі сфери життя населення гірських територій у всьому світі є специфічні природні умови гір. Гірші ґрунти, менші площі землі, придатної для обробітку, більш короткий період вегетації, більш суворий і нестабільний клімат, більш висока потреба в теплі, пов'язана з низьким вмістом кисню в повітрі, – все це призводить до того, що люди, які живуть у гірських областях, як правило, споживають і виробляють менше продовольства. Більш суворий, ніж на рівнинах, клімат та розчленований гірський рельєф не тільки ускладнюють сільськогосподарську діяльність, але й гальмують створення поселень та інфраструктури. Це підтверджують і розрахунки, проведені вченими Інституту регіональних досліджень НАН України, якими встановлено, що для забезпечення однакового рівня соціальних потреб жителів гірських районів Львівської області, туди необхідно направляти в розрахунку на 1000 жителів у 1,2-1,8 разів більше ресурсів, ніж в середньому по області [1].

Крім того, серед причин економічного зубожіння гірських громад слід вказати на існуючі тенденції недооцінки національними урядами інтересів жителів гір, незважаючи на те, що вони потребують більшої підтримки. Гірські райони звичайно розглядаються як периферійні і менш продуктивні, ніж інші регіони країни. У той же час, нерідко національні уряди надають пільги підприємствам, які експлуатують ресурси гір, такі як водні ресурси і корисні копалини, але не зацікавлені в підвищенні добробуту жителів гір та

покращенні якості довкілля. В гірських громадах у всьому світі покладаються на системи дрібносерійного виробництва, які характеризуються більш високими витратами виробництва.

Товари, вироблені в горах, як правило, неконкурентоспроможні ще й через віддаленість цих районів від агломерацій та магістральних транспортних шляхів, а, отже, і від ринків збуту. Для економічних моделей розвитку в гірських областях характерні відтоки деревини, корисних копалин, водних та інших ресурсів із вкрай не вигідними зворотними потоками.

Разом з тим, в усьому світі до найвищих пріоритетів жителі гір відносять забезпечення та збереження їхньої культурної цілісності, необхідність більш високої доданої вартості для виробів, виготовлених у гірських районах і призначених для споживання на рівнинах, та регулювання припливу підприємців і туристів у місця проживання горян [2].

Культурні цінності й інші норми, які вироблені за сторіччя адаптації, займають центральне місце в житті традиційних гірських громад. Ці моделі і форми соціальної організації нерідко є унікальними. Наприклад, на відміну від їхніх рівнинних аналогів, у традиційних гірських культурах жінки часто зберігають більш високий рівень відповідальності і контролю над природними ресурсами. У багатьох традиційних гірських громадах вони є берегинями специфічних місцевих знань і менеджменту природних ресурсів.

Жителі гірських екосистем часто мають неоціненні знання щодо сталого використання і збереження місцевих ресурсів. Ці знання отримані з їхнього прямого і безпосереднього досвіду в підтримці цілісності навколишнього середовища, в якому вони живуть. Місцеві жителі завдяки територіальній близькості краще пристосовані для менеджменту і контролю природних ресурсів. Коли жителі гір змушені їхати з рідних місць, людство в цілому позбавляється неоцінених специфічних знань і умінь, що витримали сувору перевірку часом. Релігійні табу і нормативні заборони, типу закритих для землеробства та полювання сезонів, що керували експлуатацією природних ресурсів і гарантували виживання місцевих громад і гірських екосистем, будуть також загублені. Таким чином, взаємозв'язок природних факторів та місцевого населення носить двохсторонній характер – специфічний вигляд гірських ландшафтів, як правило, є вираженням довгострокового відношення місцевих громад до їхнього середовища.

Серед європейських експертів існує тверде переконання, що “проблема гірських територій” – це перш за все проблема гірського населення, яке найбільш міцно пов'язане з оточуючим середовищем та ресурсами на відміну від 80% населення Європи, що проживає на рівнинах і в містах [3]. Разом з тим, в якості одного з найважливіших базових принципів, який характеризує гірські райони, визначено принцип гуманітарної цінності: “Європейське

гірське населення було в минулому і є сьогодні дорогоцінним надбанням з багатючими традиціями, культурою, працьовитістю та майстерністю, які були джерелом добробуту і без яких неможливо уявити історію континенту” [4].

Українські фахівці, які займаються проблемами розвитку гірських територій, пояснюють переважання в гірських районах галузей, що випускають продукцію з низькою часткою доданої вартості, не тільки економічною доцільністю, а й традиціями, способом життя і світоглядом місцевого населення [5]. Ці виробництва відповідають вимогам не тільки економічного, а й соціального середовища, а також виступають складовою частиною культури гірських територій.

Тому при оцінці ефективності функціонування в гірських районах певних видів економічної діяльності необхідно враховувати не лише економічну складову, але й їх соціальну та культурну значимість. В умовах Карпатського регіону неможливо обґрунтувати доцільність розвитку галузей, які там недостатньо конкурентоспроможні, якщо виходити виключно з економічної перспективи, не враховуючи того фактору, що необхідно зберегти в Карпатах український національний простір, утримати в горах населення, а разом з ним і культуру, носієм якої є місцеві мешканці. Ринок часто не може адекватно оцінити справжню цінність для суспільства певних видів діяльності та зовнішні ефекти (як негативні, так і позитивні), які вони створюють. Негативним прикладом можуть служити смерекові ліси Карпат, які є результатом недалекоглядної австрійської лісової політики, адже вони насаджувались замість природних для цієї території лісів тільки тому, що з точки зору ринку вони були вигідніші. Хвороби лісів та чисельні екологічні проблеми, що спостерігаються сьогодні, у значній мірі були закладені 150 років тому, коли було започатковано явище, яке пізніше отримало назву “смерекоманія”. І навпаки – сільське господарство, яке є збитковим в горах та вимагає субсидій з боку держави, є важливим компонентом культурного ландшафту Українських Карпат і позитивно впливає на інтерес туристів до цього регіону. Туристам цікаві сільські традиції та спосіб життя мешканців гір, тому продовження розвитку сільського господарства та його гармонійне поєднання з рекреаційним використанням гір є дуже важливим.

Позитивний досвід такого поєднання є у країнах альпійського регіону. Хоча дотації держави на оздоровлення гірських областей тут є досить високими, вони виправдані тим, що вже досить тривалий час тут не йдеться про виключно економічні інтереси, альпійський простір все більше виконує надекономічні функції, що йде на користь всьому суспільству. Важлива роль надається розвитку малих підприємств, особливо у сфері народних промислів, оскільки їх значення виходить за межі економіки і простягається у соціальну та культурну сфери.

Проживаючі на території Українських Карпат етнографічні групи – гуцулів, бойків та лемків, поряд із спільними рисами, мають свої специфічні культурні особливості. Оскільки землеробство і тваринництво з давніх давен не могли забезпечити усіх життєвих потреб, гірське населення займалося додатковими промислами – варили кухонну сіль, рубали та сплавляли ліс, виробляли з дерева предмети побуту, ткали полотно, виправляли шкури тощо. Яскраве та оригінальне народне мистецтво горян, яке матеріалізувалось у виробках з металу, дерева, шкіри, вовни, глини та у різьбі, вишивках, ткацтві, килимарстві є синтезом матеріальної та духовної традиційної культури народу.

Враховуючи специфіку господарювання в умовах гір, розвиток виробництва там має базуватись на наступних принципах:

- екологічності та глибокої переробки природної сировини
- економічної ефективності
- конкурентоздатності
- інноваційної спрямованості
- соціальності
- збереження та підтримки традиційних народних промислів
- всебічного розвитку підприємництва та взаємодопомоги підприємницьких структур
- підтримки суб'єктів господарювання з боку місцевих органів влади та держави.

Замість копіювання моделей, побудованих на максимізації виробництва, розвиток гірських територій повинен здійснюватися на основі існуючого менталітету і культури гірських громад.

1. Долішній М. Розвиток регіонів України // Вісн. НАН України, 2001, №3, С. 33-40.
2. Mountain Laws and Peoples: Moving Towards Sustainable Development and Recognition of Community-Based Property Rights // http://www.mtnforum.org/resources/library/mlp_02.htm.
3. Local Agenda 21/ Recommendations and Guidelines/ Network 21/ Special supplement. 1997. 49 p.
4. Martinengo E. A Policy for European Mountain Regions. Council of Europe// Congr. of Local and Regional Authorities of Europe. European Conference of Mountain Regions, Chamonnix, France. CONF/CHAM. 1994. 12. 37 p.
5. Жук М. Специфіка входження гірських територій до системи світогосподарських зв'язків// Економіка України. – 2002. – №2. – С. 69-72.

КАРПАТСЬКА КОНВЕНЦІЯ: ВІД ІДЕЇ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ (ПОЛІТИКА, НАУКА, ПРАКТИКА)

Я.І. Мовчан, І.Б. Іваненко, Н.М. Фишко,
А.Г. Безусько, Ю.В. Бондаренко

Міністерство охорони навколишнього природного середовища України,
Київ, Україна

Movchan Ya.I., Ivanenko I.B., Fyshko N.M., Bezusko A.H., Bodnarenko Yu.V.
Carpathian Convention – from an idea to implementation (policy, science, practice)

Conceptual, expert and practical aspects of the Carpathian Convention implementation are considered. Main trends of activity and motivation for further development of the Carpathian Region are grounded.

Карпатські гори – одна з останніх великих гірських екосистем Європи, що залишилася у порівняно непорушеному природному стані. В той же час, в Карпатах нагромадилося і проявилось багато довкільних проблем: мова і про переруби в гірських лісах, і про порушені заплави річок, забудованих, спрямлених та одамбованих, і про деградацію екосистем гір, викликану незбалансованим розвитком регіону. Сьогодні антропогенний тиск у регіоні досягнув критичної межі і, в результаті посиленого знеліснення, браконьєрства, промислового забруднення, посилення розвитку сільського господарства, розвитку туризму, розширення транспортної мережі та інших негативних впливів господарської діяльності людини, постала серйозна загроза порушення природності та унікальності Карпатських гір і розбалансування всієї гірської екосистеми.

Майже в усіх державах-учасниках Конвенції існують схожі екологічні проблеми на території Карпат, або ж результат господарської діяльності однієї країни призводить до певних екологічних негараздів в іншій. Така ситуація виникає тому, що гірські екосистеми, які є резерватами природного біорозмаїття і мають значну господарську цінність, надто чутливі до будь-якого антропогенного впливу, що змінює хисткий екобаланс і спричиняє негативні руйнівні процеси. Весь регіон Карпатських гір за фізико-географічними, геоморфологічними, гідрологічними та екологічними характеристиками являє собою єдину, природну систему, стан мережі водних артерій якої істотно залежить від стану рослинного покриву – переважно лісів, що вкривають площі водозборів. Слід враховувати також те, що більшість територій (понад 90%) в горах – це схили. Інтенсивне

використання гірських угідь призводить до ерозії ґрунтів. Ерозія ґрунтів і селеві потоки внаслідок повеней є одними з багатьох наслідків невиснажливого природокористування і негативних впливів експлуатації гірських районів. Окремо слід відмітити, що гірські екосистеми відіграють не тільки роль резерватів природних ресурсів, а й виконують важливі соціально-екологічні функції у державі.

Завдяки зусиллям карпатських країн й, насамперед, багатьох міжнародних організацій, у тому числі ООН та Ради Європи, за останнє десятиріччя зроблено великий поступ щодо вирішення довкільних проблем Карпатських гір. Між окремими карпатськими країнами було укладено ряд міжнародних регіональних угод, спеціально присвячених розвитку Карпат, які фактично підштовхнули держави до комплексної міжнародної кооперації. Крім того, в різних країнах були прийняті законодавчі акти і виконано низку екологічних проєктів, спрямованих на охорону і збереження Карпат. Наприклад, важливим кроком у захисті Карпат в Україні стало прийняття Закону про мораторій на суцільні рубки ялицево-букових гірських лісів 10 лютого 2000 року, поштовхом для прийняття якого були страшні повені наприкінці минулого століття [1]. Закон став важливою віхою на шляху до збалансованого використання Карпатського регіону.

Однак слід відмітити, що поодинокі національні, регіональні або місцеві проєкти не вирішували проблеми в цілому. Тобто, вся екосистема Карпат – “Зелене серце Європи” – продовжували експлуатуватися у різних своїх ділянках неузгоджено і нестійкий баланс, який вже порушено за багатьма чинниками і ознаками, не може бути врегульований на рівні окремих країн. Враховуючи міжнародний і національний досвіди, Україна ініціювала в 2001 році розроблення Рамкової Конвенції про охорону Карпат. Необхідність прийняття такої Конвенції назрівала вже давно, і важливим є те, що провідну роль у розробленні, організації обговорення та підписання, при підтримці ЮНЕП, відіграла Україна.

Карпатську Конвенцію підписали уряди семи країн, на території яких простяглися Карпати, – Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Сербії й Чорногорії і України. І те, що Конвенція була підписана в Україні під час проведення 5-ї Всеєвропейської міністерської конференції “Довкілля для Європи” та стала одним з ключових моментів зазначеної Конференції, визначає не тільки надзвичайну важливість її для нашої держави, але і таку ж велику відповідальність за її впровадження. Україні ж належить пальма першості і у ратифікації Рамкової Конвенції: законом від 7 квітня 2004 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію.

„Визнаючи, що Карпатський регіон є природною спадщиною визначної краси та екологічної цінності, центром біорізноманіття, головним водозбором великих річок, необхідним середовищем існування та притулком для

багатьох видів рослин і тварин, які знаходяться під загрозою зникнення, та найбільшою у Європі територією з незайманими пралісами...” – такими словами починається Рамкова Конвенція про охорону довкілля та сталий розвиток Карпат, і яка проголосила основні принципи збалансованого використання й охорони природних ресурсів Карпатського регіону[2].

Рамкова конвенція окреслила загальні принципи і передбачає наступне визначення окремими протоколами конкретних напрямків діяльності. Це дозволить динамічно відслідковувати стан Карпат і приймати відповідні рішення. Проте, додаткові переговори вимагають додаткових часу і грошей, що є певним недоліком такого інструменту як рамкова конвенція.

Карпатська конвенція включає вимоги Конвенції про біорозмаїття, Всеєвропейської стратегії збереження біотичного та ландшафтного розмаїття, багатосторонньої співпраці, визначені в ст. 13 “Порядку денного 21 століття” ООН “Спостереження за вразливими екосистемами”, Програми сталого розвитку гірських регіонів, рішень Краківської конференції 1998 року “Зелений хребет Центральної та Східної Європи”, розвитку програми щодо Всеєвропейської екомережі в Центральній та Східній Європі, Європейської ландшафтно-конвенції, Дунайсько-Карпатських самітів, ініційованих ВФДП (WWF) тощо. Вона комплексно підходить до вирішення проблем Карпатського регіону. Зважаючи на вимоги міжнародних документів, згаданих вище, й необхідності вирішення проблем природоохоронного, соціального і економічного характерів на місцях, Карпатська конвенція в своїх положеннях орієнтується на охорону, збереження і невиснажливе використанні природних ресурсів і водночас економічний розвиток регіонів і населення, тобто використовує всі пріоритети збалансованого розвитку, визначеного у “Плані дій 21 століття”[3].

Суттєвим у врегулюванні проблем Карпатського регіону є усунення протиріч між мешканцями високогірних і низовинних районів Карпат, які виникають внаслідок нескоординованого використання ресурсів. Високогірні райони є джерелом чистої води, енергії, біорозмаїття та духовного відпочинку і основною проблемою є забруднення комунальними і промисловими відходами місць для відпочинку і питної води, яка спускається з гір в долини. Взаємовідносини низовинних районів і високогір'я мають бути врегульовані шляхом надання компенсацій мешканцями низовинних районів (споживачів питної води і місць рекреації) високогірним мешканцям (забруднювачам) за не-забруднення річок і не-засмічування рекреаційних зон. Компенсаційні механізми можуть слугувати запорукою збереження чистоти, охорони і невиснажливого використання Карпатського регіону.

Узгодження транспортних комунікацій дозволить побудувати зв'язок між регіонами і прискорить обмін інформацією і технологіями, а також вибрати ті комунікації, будова і використання яких найменше впливатиме

на докiлля. Посилення спiвпрацi з мiсцевими органами управлiння та громадами країн рiгiону привнесе новi можливостi для розвитку населення Карпатського рiгiону, такi як робочi мiсця у сферi екологiчного туризму i вiдновленнi культурних пам'яток тощо. До того ж Карпатськi гори є частиною Європейської екомережi i створення нових та пiдтримання вже iснуючих територiй екомережi, в тому числi й заповiдних, сприятиме виконанню Всеєвропейської стратегiї бiо- та ландшафтного розмiття i Європейської ландшафтної конвенцiї [3]. Узгодження ж стратегiї розвитку рiгiону прискорить обмiн рiшеннями щодо реалiзацiї Карпатської конвенцiї i дозволить охопити проблеми всiх зацiкавлених сторiн.

Розвиток туризму, у тому числi екологiчного, вiдновлення культури та побуту, забезпечення чiткої iнфраструктури туризму також сприятиме вiдновленню гiрських екосистем Карпат i активiзує формування природоохоронної свiдомостi мiсцевого населення i численних туристiв.

Крiм цих важливих напрямкiв, чiльне мiсце у реалiзацiї конвенцiї має зайняти спiвпраця у сферi охорони водних ресурсiв та впровадженнi Рамкової директиви ЄС з водної полiтики. Рiч в тiм, що Карпатський рiгiон є Великим Європейським (Балтiйсько-Чорноморським) вододiлом, а велика частина рiчок тече з України до країн тепер вже Європейського Союзу.

Метою прийняття Закону України "Про ратифiкацiю Рамкової конвенцiї про охорону та сталий розвиток Карпат" стало здiйснення на нацiональному рiвнi скоординованої полiтики країн Карпатського рiгiону, спрямованої на збереження, збалансоване використання та вiдтворення бiотичного i ландшафтного рiзноманiття Карпат, збереження культурно-iсторичної спадщини рiгiону, покращання соцiально-економiчних умов життя населення, зростання екологiчної свiдомостi в цiлому. До того ж така полiтика має сприяти iнтеграцiї України до Європейського Спiвтовариства.

Для реалiзацiї цього закону Департаментом бiотичних, водних, земельних ресурсiв та екомережi Мiнприроди України було розроблено *План заходiв, спрямованих на реалiзацiю Закону України "Про ратифiкацiю Рамкової конвенцiї про охорону та сталий розвиток Карпат"*, який затверджено дорученням Кабiнетом Мiнiстрiв i передано до виконання. Цей план передбачає створення Стратегiї виконання положень Карпатської конвенцiї, особливо щодо збереження бiорозмiття, збалансованого розвитку екотуризму i транспортних комунiкацiй i iнформацiйного супроводу виконання. Окрiм цього план заходiв орiєнтується на чiтке визначення державних прiоритетiв щодо положень Карпатської конвенцiї, розроблення Стратегiї виконання положень конвенцiї, розмiщення Секретарiату конвенцiї на територiї України, комплексного аналізу докiлля Карпат i формування протоколiв i планiв заходiв щодо збалансованого використання i розвитку Карпат у рiзних сферах протягом 2004-2005 рокiв [4].

Одним із кроків до збалансованого використання Карпатського регіону стало проведення спільного проекту IUCN, Національним екологічним центром та Мінприроди “Підтримка розвитку національної екологічної мережі України у рамках формування Всеєвропейської екологічної мережі. Задум та втілення у пілотній зоні” протягом 2004 року. Проект спрямовано на довгостроковий захист біорізноманіття в Україні шляхом врахування проблем збереження біологічного та ландшафтного різноманіття при розробці економічної політики, а також шляхом створення Національної екомережі, яка в перспективі стане частиною Всеєвропейської екомережі. Чернівецька, Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області взяли активну участь у цьому проекті як території розміщення Карпатських гір і направили ряд пропозицій щодо збереження біотичного і ландшафтного різноманіття і формування національної екомережі на місцях. Проект є надзвичайно важливим у сфері збалансованого використання, збереження та відтворення біорізноманіття як в Україні в цілому так і в гірських районах [5].

Іншим важливим напрямком діяльності є розвиток екомережі, насамперед через створення об’єктів природно-заповідного фонду [6]. На сьогодні в Українських Карпатах функціонують Карпатський біосферний заповідник та природний заповідник “Торгани”, а також створено п’ять національних природних парків (Карпатський національний природний парк, національний природний парк “Синевир”, національний природний парк “Вишницький”, Ужанський національний природний парк і національний природний парк “Сколівські Бескиди”). Крім них, створено заказники, пам’ятки природи та ландшафтні парки регіонального та місцевого значення [7,8].

Принципова іноваційність (ще нереалізована) методології екомережі полягає в одночасній відмові від охоронної категоричності і жорсткого обмеження господарської діяльності та від тотальної просторової експансії і ігнорування природних чинників розвитку суспільства. Результатом цього на рівні пракси є вивільнення частини коштів для оптимізації суспільно-економічних заходів на частині території, запуску природних процесів відновлення та стабілізації екосистем і ландшафтів на іншій частині території та можливість вивільнення частини коштів для ренатуралізації та збереження природних біо- та екопів. Суспільні аспекти пов’язані зі створенням системи значимих соціальних мотивацій та дій, орієнтованих на підтримку розбудови екомережі. Про що може йти мова? Мова може йти про відповіді на страхи та підтримку позитивних, заохочувальних мотивів.

Щодо «страхів»: люди бояться за здоров’я, своє і ближніх, люди бояться голоду, різких змін, дискомфорту, втрати ресурсів. Екомережа «дозволяє» оздоровити довкілля, збагатити і стабілізувати ресурси. Більше,

вона капіталізує місцеві природні ресурси, залучаючи їх, екологічно-безпечним чином, до глобального ринку товарів та послуг. Далі, вона відновлює традиційні промисли і зв'язки, культуру і цінності. І ще: дає перспективу – людям, державі, довкіллю.

Формування екомережі та економічне використання її ресурсів узгоджується зі світовими тенденціями розвитку невиснажливого типу: зеленого, наукового чи споглядального туризму, біоземлеробства, наукоємних технологій тощо. До цих видів діяльності залучено понад 7% населення планети, і вони демонструють стійку тенденцію зростання: без копання кар'єрів та вибухів, без отруєння вод і земель, без вирубування лісів та бетонних монстрів. Безумовно, Україна, з її високим інтелектуальним та природним потенціалом, здатна швидко розвинути такого типу діяльність.

Про традиції та інновації. Ще однією обставиною, яка має братися до уваги, є можливість збереження та відновлення традицій місцевих громад. Такий процес сприятиме покращенню морально-психологічного клімату в соціумі, підвищенню екоосвідомості громадян, вирішенню проблем довкілля, особливо, якщо він відбуватиметься із залученням інноваційних та альтернативних, високоінтелектуальних технологій та підходів. До речі, слід згадати досвід Т.Рузвельта та Ф.Д.Рузвельта, які широко застосовували ідеї створення національних парків та розбудови системи комунікацій для вирішення соціально-економічних та довкільних проблем через систему громадських робіт.

В умовах України як держави «транзитної стадії», з економікою перехідного типу, цей контекст тільки починає розвиватися, і в цьому – і проблеми, і перспективи. Проблеми, оскільки виклики щодо стану довкілля не знаходять адекватних відповідей. Перспективи, оскільки сьогодні ще можна закласти випереджаючий, науково-обґрунтований механізм реагування на довкільні негаразди. Мова може йти про використання світового досвіду (рішення самітів «Довкілля та розвиток» в Ріо-де-Жанейро (1992) і Йоганезбурзі (2002), Цілей розвитку тисячоліття, 2000, глобальних конвенцій тощо), європейської практики (директиви ЄС, рішення в рамках процесу «Довкілля для Європи», 1993 –2003, документів Ради Європи, регіональних конвенцій і т.д.), або ж розвиток оригінальних політико-правових документів та їх гармонізацію з міжнародними підходами. Будемо ж працювати для збереження „зеленого серця Європи”, збереження свого і наших Карпат.

1. Закон про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах ялицево-букових гірських лісів в Карпатському регіоні /Відомості Верховної Ради України, 2000, № 13, ст.99. – Київ, 10 лютого 2000.

2. Рамкова Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат /V Всеєвропейська Конференція міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи”. – Київ, 22 травня 2003/матеріали/.
3. Valuing the Global Environment. Action and Investments for 21st Century. – GEF,1998. – 163 P.
4. План заходів, спрямованих на реалізацію Закону України “Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат”. http://menr.gov.ua/index.php?mode=indexpage&entity_id=15&id_det=411&index_page_id=1
5. V.Kostyushin. Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy (PEBLDS) Implementation: Set the Basis for National Ecological Network of Ukraine. Report on IUCN Project # 755600-040. – Kyiv,2003. – 81 P.
6. Мовчан Я.І. Екомережа України: обґрунтування структури та шляхів утілення //Конвенція про біологічне розмаїття: громадська обізнаність і участь / Відп. ред. Т.В.Гардашук, Товариство “Зелена Україна”. – Київ.: Стилос, 1997. – 154с.
7. Матеріали про Карпатську Конвенцію: <http://mail.menr.gov.ua/publ/bernconven/>
8. Карпати – “зелене серце” Європи / Карпатська конвенція. Український контекст. V Всеєвропейська Конференція міністрів навколишнього середовища “Довкілля для Європи” / Наук. редактор Ю.Шеляг-Сосонко, Мінекоресурсів України. – Київ.: КИТ,2003. – 53 с.

УДК 630*624+630*6:630*907,1

ШВЕЙЦАРСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЕКТ СТАЛОГО ЛІСОКОРИСТУВАННЯ НА ЗАКАРПАТТІ, ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНИХ І КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ КАРПАТ

Х. Фіольмі

Швейцарсько-український проект розвитку лісового господарства в
Закарпатті „FORZA”, Ужгород, Україна

Foellmi H. Swiss-Ukrainian forest development project in Transcarpathia as an important factor of economical development and conservation of natural and cultural values of the Carpathians

Since October 2003, the FORZA project is under implementation in Transcarpathia. The project is designed to support the government of Ukraine at the national and regional levels in addressing a wide range of management, legal and socio-economic issues in the forest sector – in close collaboration with the national partners. The long-term development objective of the project is to achieve sustainable, multi-functional forest management in Transcarpathia with particular emphasis on environmental management and improving livelihoods of local people. The project has three main components: (i) Sustainable multi-purpose forest management; (ii) Landscape Forestry and Participatory Forest Management;

(iii) Improved livelihood through better use of forest resources.

The project focuses on Transcarpathia and particularly on the Rakhiv and Khust “lishosps” (State Forest Enterprises) both of which the State Forest Committee has recently designated to Forest Experimental Enterprises. With this new status FORZA can now closely work with these lishosps and jointly pursue its objectives with respect to alternate forest management practices, new economic approaches and participatory processes.

What makes FORZA different from other forestry projects is its integrated approach. The project concept recognizes that sustainable forest management comes from a balance between Ecological sustainability (biodiversity), Economic sustainability (full value of forest) and social sustainability (participation). With this in mind, FORZA and its Ukrainian Partners are working towards the expected longer-term results namely: to sustain forest functions and enhance productivity of forest goods and services; to enhance the contribution of forests to socio-economic development and landscape protection, to improve economic benefits to the local population and to achieve certification for the forests in Transcarpathia.

З жовтня 2003 року на Закарпатті впроваджується проект FORZA. Проект надає підтримку уряду України в тісній співпраці з українськими партнерами на національному та обласному рівнях в розгляді широкого спектру управлінських, законодавчих та соціально-економічних питань лісового сектору. Довгострокова ціль проекту – це досягнення сталого, багатофункціонального ведення лісового господарства Закарпаття з особливою увагою до управління довкіллям та покращення життєвого рівня місцевого населення. Проект має три компоненти: (i) Стале, багатocільове ведення лісового господарства; (ii) Ландшафтне лісове господарство та спільне ведення лісового господарства; (iii) Покращання життєвого рівня місцевого населення завдяки лісокористуванню.

Проект фокусується на Закарпатті, а саме на Рахівському та Хустському держлісгоспах, обом з яких Державний комітет лісового господарства нещодавно надав статус лісових дослідних господарств. З цим новим статусом, проект FORZA відтепер може тісно співпрацювати з цими лісгоспами та спільно досягати своїх цілей щодо різних лісгосподарських методів, нових економічних підходів та процесів залучення громадськості, які буде запроваджено та протестовано. Багато з цих підходів є новими на Україні і їх можна вважати інноваційними, зокрема стосовно методів управління ресурсами, економічної перспективи та соціального залучення.

Проект FORZA є першим всебічним лісгосподарським проектом на Закарпатті, що працює із зацікавленими сторонами на центральному, обласному та місцевому рівнях. Проект діє як „чесний брокер” серед зацікавлених сторін; він надасть допомогу в нарощенні потенціалу та в розвитку і зміцненні співпраці між лісгосподарськими службами, сільським населенням та іншими учасниками, які особисто зацікавлені в сталому управлінні лісовими ресурсами. Насправді, запроваджуючи нові практики, проект відкриває нові шляхи, які наблизять область до управлінських

стандартів своїх сусідів та нададуть більше користі від використання ресурсів для населення, яке все ще сильно залежить від лісу.

Яку ж саме новітню практику заохочує проект FORZA? Перш за все, це ідея запровадити стале ведення лісового господарства не через виключення великих ділянок лісу з лісового виробництва, але завдяки процесу, що копіює процеси природного лісовідновлення. В проекті FORZA цей процес називається наближеним до природи лісівництвом і він, головним чином, виключає суцільні рубки та посадку як лісівничу практику, але, натомість, фокусується на створенні прогалин в лісовому наметі шляхом вибіркової рубки дерев, що дозволить світлу проникнути до лісової підлоги та, відповідно, сприяти умовам росту молодого природного поновлення. Бажаними довгостроковими результатами цього процесу є деревостани, що містять різновікові дерева та більше різноманіття порід. Проект FORZA підтримав запровадження цього нового лісівничого методу не лише шляхом надання технічної допомоги, він також надав природо-зберігаючу повітряно-трельовальну установку для використання в Рахівському та Хустському дослідних господарствах.

Підхід до планування ведення лісового господарства, який пропагується проектом FORZA, є також новим для Закарпаття, оскільки процес планування передбачає залучення широкого кола зацікавлених сторін, таких як громади, приватний сектор та особи, які зацікавлені в управлінні та використанні лісових ресурсів. Міжнародний досвід продемонстрував, що процеси залучення багатьох сторін є необхідними для сталого управління лісовими ресурсами, так само як і залучення зацікавлених сторін до планування та прийняття рішень також є важливою вимогою будь-якої системи лісової сертифікації. Тому, головною ціллю проекту FORZA є заохочення та підтримка процесів залучення і надання допомоги ЗОУЛГ в їх похвальних зусиллях отримати сертифікацію для лісів області.

Практика ведення лісового господарства є лише одним з трьох головних аспектів, в яких проект FORZA виконує заходи. Збільшення переваг для суспільства від використання лісових ресурсів вимагає погляду зблизька на економічні реалії та ринкові умови. Закарпаття, будучи наближеним до Європейського Союзу, має відмінний потенціал експорту для своїх лісових продуктів. Щоби повністю скористатися ринковими можливостями, лісовому сектору важливо адаптуватися до прозорих та конкурентних ринкових умов і економічної ефективності в усіх операційних аспектах. Проект FORZA підтримує цей процес адаптації шляхом збору та аналізу відповідних економічних та соціально-економічних даних, інформації і завдяки зміцненню співпраці між урядовими установами, громадами, НУО-ми та зацікавленими сторонами приватного сектору.

Українці цінять свої ліси та охоче користуються рекреаційними

послугами, що вони надають. На додаток до спонтанного використання, тепер існує тенденція організовувати екскурсії в ліс для відпочинку та туризму на комерційній основі. На Закарпатті, за допомогою проекту FORZA було розроблено концепцію туристичного шляху. Закарпатський Туристичний Шлях (ЗТШ) встановлює наскрізну систему шляхів через всю область із потенціалом приєднати її з часом до систем шляхів сусідніх областей та з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією. Перша частина ЗТШ створюється на Рахівській пілотній території з травня 2005 року та невдовзі буде готова до інавгурації. КБЗ та Рахівський лісгосп є двома головними виконавцями, і тут позитивна співпраця по встановленню ЗТШ продемонструвала хороші результати. Важливо відмітити, що все ще існує велика потреба щодо подальшого розвитку інфраструктури для розміщення українських та міжнародних еко-туристів. Для того, щоби скористатися можливостями та розвинути великий потенціал екотуризму, потрібно, щоби громади та особи отримали підтримку в модернізації інфраструктури та промоції обізнаності. Проект FORZA встановив зв'язки між Закарпаттям та іншими областями Карпатського регіону, які мають більше досвіду обслуговування туристів, такими як Львівська та Івано-Франківська, з надією, що Закарпаття може отримати користь від досвіду своїх сусідів.

Що відрізняє проект FORZA від інших лісогосподарських проектів – це інтегрований підхід. Концепція проекту визнає, що стале ведення лісового господарства є результатом балансу між екологічною сталістю (біорізноманіття), економічною сталістю (повна вартість лісу) та соціальною сталістю (участь). Враховуючи це, проект FORZA та його українські партнери працюють в напрямку очікуваних довгострокових результатів, а саме: підтримати лісові функції та підвищити продуктивність лісових товарів та послуг; збільшити внесок лісів до соціально-економічного розвитку та захисту ландшафту, покращити економічний стан місцевого населення та досягти сертифікації лісів Закарпаття.

**СПЕЦИФІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ Й ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ
В ГІРСЬКИХ УМОВАХ КАРПАТ, ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ З
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ, ЕТНОКУЛЬТУРНИМИ ТА
ДЕРЖАВОТВОРЧИМИ ПРОЦЕСАМИ В РЕГІОНІ**

П.В. Шкрібляк

Філія „Гуцульщина” НДІ українознавства МОН України, Верховина, Україна

Shkriblyak P.V. Some specific issues of labor organization in the Carpathians, its correlation with socio-economic and ethnic-cultural processes in the region

This article deals with the forms and means of preservation of ethnic-cultural and historical heritage in the Carpathians.

Як засвідчує історія, повсюдно і на всіх етапах її перебігу, географічні, природо-кліматичні і ландшафтні чинники (фактори) не залишались без впливу на соціально-економічні, етнокультурні, демографічні, а також політичні процеси і породжували чимало проблем в їхньому розвитку. Це стосується, насамперед, Карпатського регіону, який характеризується особливою силою специфіки природного потенціалу та його дією на суспільні процеси і породженням в них специфічних для краю проблем.

Тому розгляд розв'язання проблем збереження етнокультурної та історичної спадщини в Карпатському регіоні ізольовано, у відриві від розгляду специфічних проблем в організації тут праці й житті людей, чи, навпаки, буде теоретично не вірним і практично неможливим, оскільки ці проблеми, здавалось би різні за своєю зовнішністю, проте вони надто близькі щодо своєї взаємодії. І тут, як нам бачиться, основним є знання специфічних проблем, що мають місце на території того чи іншого терену (в даному випадку маються на увазі Карпати), з якими людям тут доводиться постійно і повсюдно стикатись в процесі своєї праці: чи то в сфері управлінській, чи то інтелектуальній, чи то господарській, чи то взагалі в повсякденному житті і т.д. Без цього неможливо належним чином забезпечити організацію та результативність праці в будь-якій сфері й на будь-якій посаді, визначити перспективи розвитку, ціну затраченої праці тощо.

Проте, на жаль, склалось тут історично так, що колоніальні режими різних іноземних держав віками шматували Карпатський край та похижацькому використовували його природні та людські ресурси, не піклуючись про покращення умов праці й життя людей та збереження тут історико-культурної спадщини. І хоч, чимало патріотів цього краю, видатних

суспільно-громадських діячів, науковців-дослідників таких зокрема, як: Іван Франко, Михайло Грушевський, Володимир Шухевич, Володимир Гнатюк та ін., які внесли свій вклад в дослідження та висвітлення важкого стану праці і життя людей в специфічних умовах Гуцульщини і взагалі Карпат, однак, все це залишалось поза увагою колоніальних режимів і не одержувало своєї практичної реалізації. Більшовицько-радянський режим, запосівши територію Українських Карпат, як всіх Західноукраїнських земель, упродовж майже 50-річної диктатури тут вдавався до різних, часто абсолютно протилежних по своїй суті афер, маніпуляцій свідомістю горян. В II пол. 40-х – на поч. 50-х рр. ХХ ст. ним здійснювалась політика, поряд з масовими депортаціями в східні, північні та південні регіони „союзу”, також так званих „малих”, „місцевих депортацій” тобто зселення жителів з присілків та малих сіл в низинні, центральні села Карпатського регіону та в південні, степові села України. Мотивувалось це неможливістю в гірських населених пунктах здійснювати плани комуністичного будівництва, впроваджувати у виробничі процеси принципи комуністичного господарювання, які, за ілюзіями комуністичних ідеологів, повинні базуватись на суцільній механізації та інших „комуністичних досягненнях”. Все це, особливо протягом 1949-1951 рр., повсюдно мусувалось на зборах селян, мітингах, сесіях та вже подекуди починалась його реалізація, а села Хороцево і Барвінково, які в той час входили до Косівського району і, звичайно, рахувались віддаленими, були повністю депортовані у Львівську область.

І цей механізм набував свого подальшого розвитку з метою реалізації широкозакрійних комуністичних планів „інтернаціоналізації” (денационалізації) найбільш національно-свідомої частини людей Карпат шляхом насильницького відриву від родинного кореня, рідної місцевості, домівки, родинних традицій, звичаїв, що віками передавались тут від покоління до покоління і береглись як національно-родинні цінності, та включення, таким чином, горян в орбіту „сталінського змішування народів” заради формування нової історичної спільності „радянського народу”.

Проте, невдовзі комуністичний режим побачив свою неспроможність реалізувати запущену ним аферу щодо масового зселення жителів гірських та віддалених населених пунктів, і тому, очевидно, осінню 1952 року сталінський помічник Маленков Г.М. на ХІХ з’їзді ВКП (б) оголосив про відміну примусових зселень і переселень, пославшись на те, що самі процеси „комуністичного будівництва” зумовлюватимуть самопереселення жителів гірських та віддалених поселень в низинні, комплексно заселені території.

Невдовзі за цим більшовицько-радянський режим вдається до іншої крайності, зовсім протилежної попередній. Суть її полягала в запереченні в гірських місцевостях чинників, які зумовлювали б специфічні проблеми в організації роботи органів місцевої влади, соціально-культурних установ і

закладів, господарських організацій, житті горян та впливали б тут на їх результативність. Водночас повсюдно на різних зібраннях, як промислової, так і сільськогосподарської сфер, робились спроби доведень про нібито повсюдну рівність цих умов. Особливо ці „ідеї” мусувались в часи так званого „розгорнутого будівництва комунізму” при М.Хрущові та „розвинутого соціалізму” – при Л. Брежнєві. І було це тут явищем не випадковим. Адже ж цим більшовицько-радянські маніпулятори намагались „обґрунтувати” насадження і збереження в гірських місцевостях Карпат колгоспно-радгоспної системи господарювання, якій жителі цього краю повсюдно чинили опір, посилаючись на те, що гірські умови не сприятимуть тут веденню такої форми господарства.

Безперспективність і недоцільність колгоспно-радгоспного господарювання в Карпатському краї обґрунтовував в 1960-1963 рр. в ряді праць доцент географічного факультету Чернівецького університету ім. Ю.Федьковича Онікієнко. Деякі з них йому вдалося опублікувати у Волгограді Російської Федерації, Болгарії та передати для друку в інші зарубіжні країни.

Це, безперечно, викликало чималий резонанс на різному рівні партійних структур. Онікієнко був звільнений із займаної ним посади, терміново розсилались клопотання у відповідні партійні органи про притягнення до відповідальності видавців, які допустили публікації даних матеріалів у своїх виданнях тощо.

Боротьба проти колгоспно-кооперативної системи в горах велась і на масовому буденному рівні, набираючи часто особливо рішучих форм. Так, наприклад, у Верхньому Ясеніві Верховинського району Івано-Франківської області священник Михайло Березнюк тривалий час постійно в церковних проповідях, індивідуальних та групових бесідах з парафіянами доводив, що село Верхній Ясенів – гірське, основна частина його жителів проживає на віддалених присілках, немає необхідних орних площ і сінокосів, тому тут не має умов і можливостей для створення колгоспу, хіба, коли б йшла мова про санаторій, будинок відпочинку, чи інший оздоровчий об’єкт, для цього, наголошував він, безперечно, умови є. Усвідомлюючи згубну роль колгоспно-кооперативної системи для Карпатського краю, тут вдавались і до більш рішучих дій. Так, наприкінці 40-х і в I пол. 50-х рр. у селах Верховинського району Голови і Верховині убиті голови колгоспів, мав місце факт замаху убити голову колгоспу в селі Красноїлля. І такі факти були непоодинокими в Карпатському регіоні.

Це засвідчує про глибoku обізнаність широких мас цього краю з суттю колективізації на Сході України та усвідомлення того, до чого вона може призвести в Карпатах.

Все це тут не залишалось безслідним. Колективізація в окремих місцевостях Карпат, особливо віддалених, високогірних здійснювалась надто туго. В тому ж таки Верхньому Ясеніві більшовицьким посіпакам понад півдесятка років довелось ламати опір селян, щоб врешті-решт створити колгосп. Це саме стосувалось Космача та його навколишніх сіл Косівського, ряду сіл Надвірнянського та деяких інших районів Карпатського краю.

Ось це лише окремі факти, які в ті важкі часи тоталітарного режиму пробивали собі, як кажуть, дорогу на світ Божий, а останній робив все для того, щоб не допускати їх поширення серед мас, використовуючи для цього різні засоби, в тому числі і фальшиві твердження про „рівність” умов життя і праці та її результативність в низинних компактно заселених населених пунктах та гірських, віддалених і, таким чином, насадити і зберегти тут колгоспи та радгоспи. Ця „урівнялівка”, звичайно, служила основою доведених планів виробництва сільгосппродукції (м’яса, молока, вовни і т.д.) на 100 га с/г угідь, продуктивність якої в горах не зрівняно менша. Щоб утримати тут громадське тваринництво, згідно доведених планів, вона спричинювала зрубання на великих площах полонин чагарників для розширення площ пасовиськ та масове завезення в Карпати з південних і східних областей України такого малокалорійного корму, як солома [1].

Все це в своїй сукупності заводило тут соціально-економічну ситуацію у безвихідь та вимушувало більшовицьких функціонерів вдаватись до пошуків нових ілюзорних „альтернатив”, які знову ж таки в негативному плані не залишались тут безслідними. Це винахід „доведень” про так звані “неперспективні села”.

В 70-80 рр. ХХ ст. з особливою інтенсивністю мусувались ЗМІ різних рівнів та вживались урядовими структурами практичні заходи щодо надання не компактно заселеним та віддаленим селом „статусу неперспективних”. Це був один з видів маніпуляцій „влади трудящих” про нібито економію коштів, але фактично перекладену на плечі тих же „трудящих”, що там жили і працювали. Адже ж у „неперспективних селах” по суті заборонялись заходи щодо їх соціального розвитку, як, наприклад, будівництво чи добудови соціально-культурних закладів, капітальні роботи по благоустрою і т.д. А таких сіл, яким в ході колективного господарювання було надано „статус неперспективних”, лише в одному Верховинському районі нараховувалось понад десяти. Це складало більше $\frac{1}{4}$ всіх сіл району. А коли брати весь Карпатський регіон, то їх тут були сотні. І тому, як нами вже раніше зазначалось, здійсненням у Карпатах колективізації був по суті знищений весь уклад традиційного ведення сільського господарства на невеликих клаптиках малоурожайної землі, який протягом віків тут вироблявся і пристосовувався до складних гірських природокліматичних умов. Тут було знищено традиційну культуру ведення землеробства, утрачено відповідні

сорти сільськогосподарських культур, породи тварин, намітився занепад вівчарства, родючості ґрунтів тощо.

Все це сьогодні зумовлює необхідність розроблення теорії та її практичного втілення щодо відродження, розвитку та вдосконалення ведення сільського господарства в Карпатському регіоні, яке базувалось би на сучасних науково-технічних досягненнях і врахувало б його традиційний досвід. Успішне розв'язання цих проблем є, звичайно, невідкладною складовою розвитку туризму в цьому гірському краї.

В останній час тут вже мають місце позитивні започаткування щодо реалізації науково-дослідного проекту у Трибушанському лісництві Карпатським біосферним заповідником і Львівською академією ветеринарної медицини. „Названі господарства – як підкреслює директор КБЗ Федір Гамор, – мають сприяти збереженню традиційного сільського господарства у горах та приваблювати туристичні потоки, забезпечувати відпочиваючих екологічно чистими продуктами харчування, виробами з вовни та ін.” [2].

І зараз важливо, щоб цю добру справу поширювали на весь регіон також інші наукові інституції, досвідчені господарники та сприяли б їм в цьому органи місцевого самоврядування, інші заінтересовані організації, громадськість.

Успішне розв'язання тут проблем цього аспекту уможливлуватиме піднесення оздоровчої ролі Карпат, без чого не бачиться майбутнього України.

Розглядаючи проблеми організації праці і життєдіяльності людей та збереження і дальшого розвитку етнокультурної та історичної спадщини у специфічних умовах Карпат на сучасному етапі слід мати також на увазі утиски, обмеження і навіть заборони, які чинились в період 70-80 рр. ХХ ст. комуністичним режимом на ці та інші тісно пов'язані з ними сфери духовної культури Карпатського краю взагалі й Гуцульщини зокрема.

Їх основою були рішення ХХІV, ХХV і ХХVІ з'їздів КПРС та відповідних їм рішень з'їздів КПУ, матеріали відзначення так званого ювілею 50-річчя СРСР, інші циркуляри з питань посилення русифікації всіх культурно-історичних і національно-духовних сфер. Під особливим імперсько-шовіністичним тиском в цей час знаходились культурні надбання гуцулів. Ці історико-культурні надбання іменувались „патріархальщиною”, „націоналістичними пережитками” і т.д. та визначались завдання щодо посилення боротьби за їх подолання. На одному з пленумів Івано-Франківського обкому КПУ в середині 70 рр. секретар ЦК КПУ Валентин Маланчук побудував на Гуцульщині по суті весь свій виступ, піддаючи нищівній критиці Івано-Франківську область за те, що вона наповнює загальнореспубліканські святкові концерти, огляди художньої

самодіяльності, фестивалі тощо „патріархальщиною з Гуцульщини” та категорично вимагав припинити це в майбутньому.

Безперечно, дотримання даної компартійної настанови було взято під постійний і суворий контроль. І коли, навіть, у кінці 80-х рр., вже в час Горбачовської „перебудови”, були спроби все ж таки організувати огляд фольклорних колективів з Гуцульщини та деяких інших районів Прикарпаття, тодішній облвиконком Івано-Франківщини в особі заступника його голови Галини Лихачової, організував заборону проведення даного огляду, вияснення, звідки (за словами Лихачової) „виколупано його програму” тощо. І лише завдяки відомим суспільно-громадським діячам, літераторам Степану Пушику та Ігорю Пилипейку, які виступили з цього приводу в ЗМІ, осудили ганебні дії Г. Лихачової, скупчені хмари над організаторами огляду розпливлися.

В період 70-80 рр. обмежувались і навіть заборонялись наукові дослідження історико-культурних процесів на Гуцульщині і в Карпатах взагалі, доступ до наукової спадщини про культуру цих країв тощо [3].

Чималі руйнації етнокультурній та історичній спадщині Карпатського краю, як і всій Західній Україні, принесла більшовицько-радянська ліквідація в післявоєнні роки Греко-Католицької церкви в Галичині та на Закарпатті, репресії її служителів, насаджування Московської православної церкви, а також більшовицька компанія 60-70 і початку 80-х рр. ХХ ст. масового зняття з реєстрації релігійних громад, закриття церков, розтягування і нищення їх культурних цінностей тощо.

Чимало руйнацій історико-культурним надбанням та укладу життя і праці в Карпатському, як також інших регіонах України, нанесли здійснювані більшовицько-радянським режимом довоєнні й післявоєнні роки депортації та інші злочинні акції. Адже ж лише за період з 1939 до середини 50-х рр. із Західно-Українських земель депортовано 20,5% населення, сотні тисяч запроторено в тюрми, та розстріляно. Згідно архівних даних, в Івано-Франківській області засуджено 70000 політв'язнів, 77374 чол. депортовано, знесено з лиця землі 28 сіл, пограбовано 5150 господарств.

Лише за зимовий період 1949-1950 рр. з Косівського району депортовано 545 жителів, а з села Зеленого Верховинського району в один тільки день, 2 березня 1950 р., відправлено в Сибірську тайгу 145 осіб [4]. Аналогічним був стан в інших районах Карпатського краю. Весь спектр колоніальної політики більшовицько-радянського режиму та його попередників лягав важким тягарем на життєво важливі сфери української нації повсюдно на землях України. Тим більше, все це її різноманіття було спрямоване проти етнокультурної та історичної спадщини, а також інших сфер жителів Карпатського регіону та ще більше ускладнювало тут їх життя і працю.

Проте, на щастя, режимам чужинців тут не вдалось повністю досягнути своєї мети щодо знищення національно-культурних надбань. Це в значній мірі зумовлювалось історичним минулим цього краю, яке характеризувалось постійною боротьбою в екстремально складних природно-ландшафтних, кліматичних та історичних умовах його жителів за виживання та збереження своєї історико-культурної спадщини і водночас доповнення і підтримкою тут культурних надбань в результаті пересування сюди маси людей зі сходу України, коли там проносились смерчі завойовників. Таким чином, як підкреслює відомий учений Петро Масляк, Карпати були неодноразово і берегиною української нації, і „схроном” її культурних надбань, і важливим чинником процесів наступних відроджень на сплюндрованих завойовниками українських землях [5].

Такі пересування людності зі Сходу України, коли там наступала біда, в Карпати і повернення назад, коли вона там відступала, повторювались на різних етапах Української історії, починаючи з найдавніших часів. Про один з таких епізодів майже трьохтисячорічної давності підтверджує „Велесова книга”. Її автор пише: „Мовимо, що так літ за тисячу п’ятсот до Діра пішли і прадіди до гори Карпатської, і там оселились, і жили ладно [6].

З цього випливає висновок, що прадіди в ті далекі часи, опинившись у Карпатах, „жили ладно”, оскільки в місцевостях Східної України із значно кращими природо-кліматичними умовами склалися умови „не ладні”, які вимушували східних українців залишати рідні місця і подаватись в Карпати і тут у горах, важкопрохідних пралісах, оселятися та переживати у відносному спокої лихоліття на східноукраїнських землях, зберігаючи, таким чином, своє життя та національно-культурні надбання для їх використання в наступних процесах національно-культурного відродження на неодноразово сплюндрованих чужинцями українських землях. Про це засвідчують також чимало назв, взятих з Карпат і „перенесених” на Схід України, як, наприклад, назва села на півдні Чернігівщини – Свидовець – з невеликою вершиною на його території, безперечно, запозичена від назви масиву Карпатських гір, Свидовця, що височить на території Рахівщини Закарпатської області, чи назви сіл на Сумщині Самбір і Старий Самбір та на Харківщині Золочів, які, звичайно, „перекочували” сюди з Львівщини разом з тими, хто пережив у Карпатах період лихоліття на Східноукраїнських землях і повернувся туди, коли воно там вже минуло.

Тому, коли ми сьогодні розглядаємо етнокультурну та історичну спадщину Карпатського регіону, говоримо про її місце і роль в історичному процесі, житті і праці горян, про утиски, обмеження та прямі нищення, яких вона тут зазнавала, і все ж таки залишалась більш цілісною, ніж в інших регіонах України, то тут слід мати на увазі, що ця спадщина є більш загальнонаціональною, ніж регіональною, оскільки це – сплав (злиток)

багатотисячолетніх культурно-історичних надбань різних епох і поколінь всього українського народу, які попавши в Карпати, в цей своєрідний „схрон”, тут синтетизувались, виживали і береглись. Згодом, певна частина з них стали їх носіями й творцями, знову ж поширювалась, розвивалась та утверджувалась, як нове національно-культурне відродження на спустошених чужинцями землях України. Інша частина цих загальнонаціональних культурно-історичних надбань та їх носіїв і творців продовжували залишатись у цьому „схроні”, в Карпатах. І тут ці культурно-історичні пласти береглись горянами, як національні надбання українського народу (нації), хоч, безперечно, вони також зазнали чималих втрат в результаті прихованих і відкритих фальсифікацій, обмежень і заборон та інших форм нищень. Вся ця етнокультурна та історична спадщина, як з своїми позитивами, так і негативами, перейшла в спадок незалежній Україні. Тому вже з перших часів її проголошення постали невідкладні завдання перед органами місцевих і регіональних державних і громадських структур щодо забезпечення додання негативних тенденцій, насаджуваних протягом віків колоніальними режимами в етнокультуру, побут та інші суспільні сфери жителів Карпатського краю, зокрема гуцулів, бойків, інших етногруп, які передались, як недобра спадщина, незалежній Україні та водночас відродження й розвитку всього позитивного, що тут збереглося і відповідає українській національній ідеї та сприяє процесам розбудови держави. Проте, забезпечити розв'язання цих проблем тут було складно. Як засвідчує історія, довготривалий колоніальний гніт залишає свої сліди після себе ще на тривалий час і для їх додання необхідні відповідні засоби, зусилля і час. Особливо це стосується історико-культурних сфер, які повільно позбуваються та очищуються від штучно насаджених їм протягом століть колоніальної залежності збочень, навіть, вже в умовах на шляху переходу від державної залежності до незалежності.

Ці збочення, суперечності та неоднозначності в даних сферах і до нині залишаються не безпроблемними також і в Карпатському регіоні, роль якого, як берегині української нації її культурних надбань, фізичного і духовного оздоровлення і сьогодні, як і раніше, є незаперечною. Тому тут зразу ж після проголошення незалежності України та в ході її розбудови з боку місцевих і регіональних державних, і суспільно-громадських інституцій вживаються заходи щодо створення, розширення та удосконалення системи форм, засобів і шляхів, через які забезпечувались би процеси національно-культурного і державного відродження краю, збереження і дальший розвиток його історико-культурних надбань та їх використання в розбудові незалежної України. І тут, в цій системі, насамперед, важливе місце належить Гуцульським фестивалям. Перший з них відбувся на початку вересня 1991 року у Верховинському районі на території лісової галявини села Верхнього

Ясенова Івано-Франківської області, другий – в наступному 1992 р. у Вижницькому районі Чернівецької області, третій – в 1993 р. в Рахівському районі Закарпатської області. Це, звичайно, були міжрайонні культурно-мистецько-розважальні заходи національно-патріотичного спрямування, в яких брали також участь окремі колективи Надвірнянського, Косівського та деяких інших районів Гуцульського регіону, а також української діаспори. Організаторами їх проведення були товариство „Гуцульщина”, органи місцевої влади та культури. Проте, ці заходи тут організувались і виконувались на рівні самодіяльних громадських організацій, не маючи, звичайно, під собою наукової основи.

Однак, зі створенням в II половині 1993 року в центрі Карпат, на Гуцульщині, наукової установи – філії „Гуцульщина” інституту українознавства Київського університету ім. Шевченка (з 2000 року – філія „Гуцульщина” Науково-дослідного інституту українознавства МОН України) справи тут пішли на покращення, оскільки процеси національно-культурного відродження краю взагалі та збереження і розвитку етнокультурної та історичної спадщини зокрема, стали базуватись на науковій основі, опрацьованій філією „Гуцульщина”, Карпатським біосферним заповідником, іншими інституціями Карпатського регіону та в результаті цього набирати національно-патріотичної спрямованості. І головне, що ці добрі започаткування одержували своє поширення та втілення в першу чергу в наукових заходах, які проводились з актуальних проблем краю в рамках Гуцульських фестивалів.

Так, наприклад, на науково-практичних конференціях розглядались теми: під час IV фестивалю у Верховинському районі (1994 р.) – „Актуальні проблеми етнічного, мовного, освітянського і культурного розвитку на Гуцульщині”, під час V у Путильському районі (1995 р.) – „Економічні та природо-екологічні проблеми Гуцульщини і шляхи їх розв’язання”, під час VII у Рахівському районі (1998 р.) – „Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку”, під час IX у Надвірнянському районі (1999 р.) – „Економічні та соціально-культурні проблеми регіону Гуцульщини”, під час X у місті Коломиї (2000 р.) – „Гуцульщина: наука, освіта, культура”, під час XI у Верховинському районі (2001 р.) – „Проблеми відродження і розвитку матеріальної і духовної культури гуцулів”, під час XII у Косівському районі (2002 р.) – „Гуцульщина на початку XXI ст.”, під час XIII у Вижницькому районі (2003 р.) – „Ріки і гірське життя”, під час XIV у Путильському районі (2004 р.) – „Збереження регіональної самобутності Гуцульщини: сучасний стан, проблеми і перспективи” і на сьогоднішній міжнародній науковій конференції, що проходить в рамках XV Гуцульського фестивалю на Рахівщині Закарпатської області, обговорюється проблема „Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної

спадщини Карпат”, яка є особливо актуальною і важливою на етапі завершення 15-річчя від проголошення незалежності України, розгортання демократичних процесів щодо виведення її з кризового стану та входження в Європейські й світові структури.

Таким чином, наукові конференції стали невід’ємними компонентами Гуцульських фестивалів, які з мистецько-розважальних заходів міжрайонного і регіонального рівнів в I половині 90-х рр. XX ст. виходять на рубежі століть на Всеукраїнський і Міжнародний рівні. В останні роки організовується проведення аналогічних фестивалів також на Бойківщині та Лемківщині. Практика переконливо засвідчила, що фестивалі були і залишаються важливими чинниками створення відповідного наукового ґрунту для національно-культурного відродження і розвитку Карпатського регіону та є ефективними засобами збереження його культурно-історичної спадщини.

Успішне розв’язання проблем цього аспекту також в значній мірі залежатиме від того, наскільки вони будуть враховуватись в навчально-виховному процесі, в школах та інших типах закладів освіти, а також наскільки життєвий досвід і традиції старших поколінь будуть передаватись учнівській молоді та відповідно сприйматись нею.

Особливе місце тут належить залученню учнівської молоді до науково-пошукової роботи щодо збору матеріалів, їх аналізів, узагальнень і висвітлень в різних видах творчих робіт про важливі історичні події на території села, району, борців за незалежність України, майстрів народної творчості, народних умільців, старожилів, пам’ятки природи, культури, архітектури тощо.

В регіоні Карпат, зокрема на Гуцульщині, цей аспект в системі навчально-виховної роботи філією „Гуцульщина” згідно розробленої нею методики (автор с.н.с. Іван Зеленчук), спільно з педагогічними колективами ряду закладів освіти проводиться упродовж останніх десяти років. Це – написання і захист учнями загальноосвітніх шкіл та інших типів освітянських закладів випускних творчих робіт (матур), які є по суті відродженням захисту матур, що практикувались у свій час в австрійських гімназіях. Ця робота набуває свого поширення і вдосконалення та підтверджує позитивну результативність. Вона одержала схвалення на Ученій раді Івано-Франківського інституту позадипломної освіти і занесена в обласну картотеку передового педагогічного досвіду. Результати дослідницько-пошукової роботи учнів одержують своє висвітлення на щорічних зльотах творчої учнівської молоді Гуцульщини, які протягом попередніх 7 років проводились у Вижницькому районі, а останній – в травні 2005 р. у Путильському Чернівецької області. Особливо активну участь і позитивні результати своєї пошуково-творчої праці тут підтвердили учасники зльоту з

Рахівського, Верховинського, Коломийського, Косівського, Вижницького та інших районів й міст Гуцульського регіону.

В системі навчально-виховної роботи щодо відтворення історико-культурної спадщини та її збереження у молодого покоління належить певна роль також реалізації концепції про школу-родину, розробленої Науково-дослідним інститутом українознавства. Суть полягає в тому, що тут суб'єктами навчально-виховного процесу виступають не лише педагоги і вихованці (дошкільники і школярі), а також і батьки, родина, передаючи дітям свій життєвий досвід, традиції, звичаї свого роду.

Таким чином, і підготовка та захист творчих робіт (матур), і зльоти творчої учнівської молоді, та школи, групи і класи-родини є важливими формами і засобами збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат, оскільки вони уможливають молоді краще прилучатись до культурних надбань поколінь та берегти і передавати їх своїм наступним нащадкам. Тому, безперечно, всі ці форми і засоби заслуговують на своє продовження, поширення та вдосконалення на території всього Карпатського регіону і за його межами.

Збереженню етнокультурної та історичної спадщини Карпат сприяли також видання журналів, зокрема: Карпатським біосферним заповідником „Зелені Карпати”, Гуцульською освітянською радою „Гуцульська школа”, Філією „Гуцульщина” і товариством „Гуцульщина” журналу „Гуцульщина” і „Гуцульського календаря” та перевидання ними 5-ти томної монографії Володимира Шухевича „Гуцульщина”, яка будучи виданою 100 років тому, більшовицьким режимом в період його диктатури в Україні взагалі та на західноукраїнських землях зокрема, була забороненою і по суті знищеною. В останні роки побачили світ чимало книг, брошур, фотоальбомів з історії міст, окремих районів і навіть сіл. Вони є також важливими джерелами засвоєння і пізнання культурно-історичних процесів, що відбувались в навколишньому суспільному середовищі, та усвідомлення необхідності їх збереження і передачі наступним поколінням.

Ці та інші заходи, що проводились на Гуцульщині і взагалі на території Карпатського регіону в роки незалежності України, корінним чином сприяли не лише збереженню етнокультурної та історичної спадщини, а і відродженню і розвитку тут інших соціально-культурних і духовних сфер.

Як результат цього, Карпатський край і зокрема Гуцульщина, розвивались більш прискорено, ніж деякі інші регіони України. Незважаючи на затяжну кризу в державі за роки її незалежності, тут корінним чином розвинулась і вдосконалилась структура закладів освіти та в основному збереглися структури закладів культури, охорони здоров'я та інших галузей. Так, наприклад, у Верховинському районі за роки незалежності України кількість ЗОШ I-III ст. збільшилась більш, ніж удвічі, тут створені й

функціонують Філія „Гуцульщина” Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, Коледж туризму і готельного господарства Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, Криворівнянський навчально-консультаційний центр Бережанського агротехнічного інституту Київського національного аграрного університету та центр Міжнародного університету розвитку Людини „Україна”, в Косівському районі в 2000 році коледж прикладного мистецтва реорганізований в Державний інститут прикладного і образотворчого мистецтва, у Рахівському районі протягом ряду років функціонує філія Прикарпатського національного університету ім. Стефаника і т.д.

Все це є незаперечним підтвердженням того, що тут, у Карпатах, у відповідності до інтересів і потреб їх жителів, створений могутній культурно-інтелектуальний потенціал, який позитивно впливає на збереження і розвиток соціально-економічних, культурно-духовних та інших життєво-важливих сфер цього гірського краю.

Однак це не означає, що тут проблеми збереження етнокультурної та історичної спадщини, а також інші тісно пов’язані з ними проблеми, зокрема в соціально-культурних, державотворчих, управлінських та інших сферах, розв’язані повністю та остаточно.

Перепоною на шляху розв’язання важливих проблем Карпатського регіону були, і, на жаль, ще в непоодиноких випадках залишаються, прояви „урівнялівських підходів” з боку окремих достойників вищих державних інстанцій, якими часто не береться до уваги наявність тут специфіки географічних, природо-ландшафтних, кліматичних і демографічних умов та інших чинників. Ця „урівнялівка” в усій своїй повноті відображалась при розробленні проекту Закону „Про адміністративно-територіальний устрій України”, поданий весною 2003 року його розробниками на розгляд Верховної Ради України. Основна суть цього законопроекту полягла в тому, що в ньому передбачалось не менше 5 тис. жителів на території сільської ради і не менше 60 тис. на території району, не зважаючи на те: де і в яких би географічних і природо-ландшафтних умовах село чи район не знаходились. Безперечно, цей критерій, запропонований даним законопроектом, в разі його прийняття Верховною Радою, призвів би не лише до загрози збереженню етнокультурної та історичної спадщини Карпат, а до її руйнації, оскільки невідповідності управлінських систем географічним, природо-рельєфним умовам, їх специфіці, породжують суперечності в їх взаємодіях і, таким чином, унеможливується при такій ситуації регуляція процесів в тій чи іншій суспільній сфері з боку управлінської системи. Тому Філія „Гуцульщина”, дізнавшись про поступлення законопроекту про адмінтериторіальну реформу у Верховну Раду та основну суть його змісту, ініціювала термінове проведення, спільно з Асоціацією органів місцевого

самоврядування регіону Гуцульщини та товариством „Гуцульщина”, регіональної науково-практичної конференції, „Про неприйнятність проекту Закону „Про адміністративно-територіальний устрій України”. Учасниками конференції прийнято відповідні рекомендації-звернення та вислано їх Президенту, Верховній Раді, Кабінету Міністрів, ряду депутатів Верховної Ради від виборчих округів Карпатського регіону. Філією „Гуцульщина” Голові Верховної Ради Володимирі Литвину надіслано наукове обґрунтування, в якому доводилось недоцільність прийняття Верховною Радою даного законопроекту в зв'язку з невідповідністю його основних критеріїв і положень специфіці гірських умов Карпатського регіону. І, на щастя, це не залишилось не поміченим, хоч інші регіони, наукові установи, громадські організації своїх позицій і відповідних дій тут не проявляли. Проте невдовзі нас було офіційно повідомлено, що „...проект Закону „Про адміністративно-територіальний устрій України” відхилено Верховною Радою України” і вказано на те, що наші „пропозиції при підготовці нового законопроекту будуть розглянуті”[7].

І сьогодні ми з оптимізмом констатуємо, що в 2005 р. підходи до розроблення нового законопроекту адміністративно-територіальної реформи корінним чином змінились в сторону покращення, набувши прозорості та широкої гласності в усіх регіонах України взагалі та Карпатському зокрема.

Важливе значення щодо збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат має врахування та визначення шляхів розв'язання специфічних тут проблем в організації роботи органів місцевої влади, соціально-культурних установ і організацій та житті і праці людей. Основна суть полягає в необхідності змін існуючої практики в підходах до формування тут місцевих, чи, навіть, регіональних бюджетів за формулами „на одного жителя”, „на одного учня”. Адже ж одні розходи на жителя і учня будуть в Мукачівському районі і зовсім інші в Рахівському Закарпатської області, тим більше, коли тут брати до уваги села цього ж району Лазещину, Чорну Тису, Стебний та ін., чи, наприклад, у приміському районі біля Івано-Франківська, Тисьменецькому й віддаленому, високогірному Верховинському Івано-Франківської області, значна частина населених пунктів якого розміщена у високогір'ї, на висоті 900-1200 м над р.м. і вище, та на далекій віддалі від районного центру (Перехресне, Голошино, Сеньківське, Грамітне, Стівпні та ін.).

Тому нині існуюча практика виділення коштів „на одного жителя” і „на одного учня” ставить в нерівне становище жителів та учнів-горян, ущемляє їх соціальні права і матеріальний стан. Це, звичайно, негативно позначається тут на демографічному стані, вплив якого корінним чином послаблює процеси збереження етнокультурної та історичної спадщини жителів Карпат

в зв'язку з переїздом чималої їх частини в низинні райони та міста України і, навіть, у зарубіжні країни.

Наше бачення щодо виходу з даної ситуації полягає в тому, щоб до існуючої формули виділення бюджетних коштів для гірської місцевості додати коефіцієнт „03” та забезпечити повне виконання Закону „Про статус гірських населених пунктів України”, зокрема його статей, що стосуються сприяння розвитку соціально-економічної сфери, які, на жаль, упродовж 10 років не виконуються. Про це нами спільно з Асоціацією органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини і товариством „Гуцульщина” в I половині 2004 року розроблено та направлено відповідні документи у вищі інстанції держави, які за наполяганням депутата Верховної Ради, а нині голови Івано-Франківської облдержадміністрації Романа Ткача, керівництвом Кабміну доручено 10 міністерствам вивчити та вжити відповідні заходи щодо їх реалізації. Міністром освіти і науки України С.Ніколаєнком з цього приводу голову Асоціації органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини було повідомлено, що дані рекомендації „будуть враховуватися у процесі роботи над удосконаленням законодавства про освіту”. І сьогодні, звичайно, важливо, щоб ці рекомендації не залишились поза увагою інших Міністерств та одержали свою практичну реалізацію в процесі їхньої діяльності. Очевидно, викладені в них проблеми слід розглядати і розв'язувати в контексті підготовки та здійснення реформи адмінтериторіального устрою, оскільки тут в непоодиноких випадках мають місце їх взаємозв'язки. Тут, безперечно, не йдеться лише про компенсування державою додаткових витрат, пов'язаних з організацією роботи органів місцевої влади, соціально-культурних установ і організацій та життя і праці людей в специфічних умовах Карпат, щоб не перекладати ці витрати на плечі горян, як це практикується в даний час, хоч це, безперечно, є дуже необхідним і важливим, а й взяти до уваги ці специфічні особливості при здійсненні тут адміністративно-територіальної реформи, вироблення на їх основі відповідних критеріїв і норм щодо території та кількості жителів майбутньої сільської, чи селищної громади, району і т.д.

Це, звичайно, уможливить приведення управлінсько-владні структури у відповідність до гірських умов Карпат та сприятиме піднесенню ефективності їх управлінської діяльності щодо збереження і примноження етнокультурної та історичної спадщини цього гірського краю, як важливого чинника його національно-культурного та державотворчого відродження і розвитку на новому етапі розбудови Української незалежної держави.

Водночас тут все ж таки залишаються проблеми організаційного і науково-координаційного характеру, пов'язані з неспівпаданням території Карпат з нині існуючим регіональним адмінтериторіальним поділом і

неможливістю внесення до нього відповідних змін в процесі реформи адміністративно-територіального устрою в Україні.

Єдиним реальним виходом з даної ситуації є створення тут асоціації, чи іншого територіального об'єднання, з координації наукової та організаційної діяльності інституцій Карпатського регіону щодо збереження його довкілля, історико-культурної спадщини, та розв'язання інших проблем, визначених Карпатською Конвенцією. Дану асоціацію (об'єднання), як нами бачиться, доцільно створити на базі Карпатського біосферного заповідника. В її склад повинні входити представники природо-заповідних і туристичних організацій, регіональних і місцевих органів самоврядування, наукових і навчально-виховних установ і закладів та інших інституцій.

Створення та функціонування в Карпатах такої асоціації (об'єднання) уможливило б залучення інституцій регіону різних галузей і суспільних сфер до розробок теорії розв'язання природо-екологічних, соціально-культурних, а також інших проблем в складних природо-ландшафтних, кліматичних і комунікаційних умовах гірської місцевості.

1. Шкрібляк П.В. Матеріальна і духовна культура гуцулів у загальноукраїнському контексті: підсумки, сучасний стан, перспективи. В зб. XI Гуцульський Міжнародний фестиваль, Всеукраїнське літературно-мистецьке свято „Криворівня-2001”, Міжнародна науково-практична конференція „Проблеми відродження і розвитку матеріальної і духовної культури гуцулів” – Верховина, 2001, с.29.
2. Гамор Ф.Д. Реалізація Карпатським біосферним заповідником трьох його функцій: збереження біорізноманіття, сталого розвитку та логістичної // Зелені Карпати, 1-2, 2004, с.4.
3. Шкрібляк П.В. Матеріальна і духовна культура гуцулів в загальноукраїнському контексті...- Верховина, 2001, с.31.
4. Шкрібляк П.В. Матеріальна і духовна культура гуцулів в загальноукраїнському контексті...2001, с.28.
5. Масляк П. Карпатський слід у Східній Україні. Зб. матеріалів XI Гуцульський Міжнародний фестиваль...Верховина – 2001, с.48.
6. Кононенко П.П. „Свою Україну любіть...”, – К.-: Твім Інтер, 1996, с.104.
7. Матвієнко А. Верховна Рада України. Комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування. № 06-418-615 від 29 липня 2003 року.

ROLE OF INTERNATIONAL CO-OPERATION IN CONSERVATION OF NATURAL AND CULTURAL HERITAGE OF THE CARPATHIANS

I. Vološčuk

Association of the Carpathian National Parks and Biosphere Reserves,
Tatranská Lomnica, Slovak Republic

Волощук І. Значення міжнародної співпраці для збереження природного та культурного спадку Карпат

Розглядається роль заповідних територій у країнах Карпатського регіону та руху співпраці між ними для збереження природної та етнокультурної спадщини Карпат. У статті стверджується, що лише міжнародне співробітництво допоможе досягти довгострокового збереження унікальної природи та культури Карпат, а також підтримати сталий економічний розвиток в регіоні.

Introduction

The managing protected areas involves people and organizations in widely differing roles. Field managers, whether working for an agency or for a community, deal with concrete problems and responsibilities on a daily basis and directly enjoy the rewards that only nature and culture at their best are able to provide. Natural and social scientists, and conservation and human rights advocates engage in understanding and refining management options and practices. Policy makers and legislators at the national and international level help shape the overall context in which protected areas exist.

Conventional protected area approaches dominant over the past 100 to 150 years have tended to see people and nature as separate entities, often requiring the exclusion of human communities from areas of interest, prohibiting their use of natural resources and seeing their concerns as incompatible with conservation (Borrini-Feyerabend, G., Kothari, A., Oviedo, G., 2004). Since most protected areas in the world have people residing within them or dependent on them for their livelihoods, the conventional exclusionary approaches have engendered profound social costs.

Underlying several elements of the changing perspective on protected areas is a new concern for social equity in conservation. This is driven by practical considerations but also by more widely shared ethical and moral concerns. In many circumstances conservation cannot and will not happen without the support of the relevant communities. Equity should be taken as a concern on a par with

conservation not only for pragmatic reasons („equity is good for conservation“), but also for ethic/moral reasons („equity is good *per se*“).

The Carpathians Nature Heritage

The Carpathian Mountains extend over seven European countries : from Romania in the south, through Ukraine, Poland, Slovakia and Hungary to the Czech Republic and Austria in the north.

Crossing the largest area of any mountain chain in Europe, the Carpathians are home: to wide array of wildlife, diverse nationalities and rich cultural heritage.

The Carpathians support Europe's most extensive tracts of montane forest (between the heights of 750 and 1350 meters above sea level), the continent's largest remaining natural mountain beech and beech/fir forest ecosystems and the largest area of virgin forest left in Europe.

Together with semi-natural habitats such as montane pastures and hay meadows, the Carpathians harbour a richness of natural diversity that is unsurpassed in Europe.

No less than one-third of all European vascular plant species can be found in this region – 3988 plant species, 481 of which are found only in the Carpathians.

The Carpathians are most celebrated as the last region in Europe to support viable populations of Europe's greatest mammals. A complete megafauna (set of large mammals) survives in the Carpathians : Brown bear (*Ursus arctos*), Grey wolf (*Canis lupus*) – is found in significant numbers in the Romanian Carpathians, Lynx (*Lynx lynx*), numerous Wildcats. The European bison (*Bison bonasus*) is a relict of ancient time. The Carpathian population is the only one inhabiting Europe's mountains.

Scattered populations of the rare Chamois exist in the Romanian Carpathians, the High Tatras of Poland and the Slovak Republic.

Threatened bird species, including the Imperial eagle, Ural owl (*Strix uralensis*) and the Corncrake have also found a sanctuary here.

The Carpathian's position in Europe has made them a historical „melting pot“ for different tribes, ethnic groups and nationalities.

Traditional dress is still worn for celebrations and special occasions in the Carpathian highlands.

In the Carpathian foothills traditional land management techniques have created a landscape that is distinctive for the region.

Traditional farming methods have shaped the landscape of the Carpathians and created a unique pattern of habitats, supporting a diverse variety of plant and animal species.

The many architectural traditions in the Carpathians reflect the diverse history of the region. Castles, churches and houses all reflect a rich cultural heritage.

The beautiful Carpathian Mountains are protected through the National Parks, Nature Parks, Protected Landscapes, Nature Reserves and Nature Habitats. Most of them was recognised Biosphere Reserve.

Carpathians in Facts

Total Area : 209 256 km²

Dimensions : 1500 km long, up to 350 km wide

Highest peak : 2665 m, Gerlach in High Tatras, Slovak Republic

Carpathian countries (% of Carpathians): Romania 55%, Slovakia 17%, Ukraine 11%, Poland 10%, Hungary 4%, Czech Republic 3%, Austria < 1%.

Source of major rivers : Vistula, Dnister, Prut, Aluta and numerous Danube tributaries (Tisa, Vag, Hron).

Geology : Carpathian Flysch, with small areas of limestone and granite

Key wildlife : 8000 brown bears, 4000 wolves, 3000 lynx

Population : cca 17 million

Main economic sectors : Agriculture, forestry, tourism, local industry, mineral exploitation

Area under protection : 16% is under some form of protection

Protecting the Carpathian Forests

Nearly 300 000 hectares of such forests exist in the Carpathians – including the largest tracts of virgin forests in Europe.

From low mountain oak forests, through beech – oak mixtures to beech, beech – conifer mixtures to conifer woodland, the forest show an incredible natural diversity, sheltering a large number of plant and animal species.

Forest cover and amount of untouched „virgin“ forests in different orographical units of the Carpathians. 225 virgin forests with areas larger than ten hectares have been identified across the Carpathian Mountains. The Carpathian also harbour 20 000 hectares of primary beech forest – some of the last ancient beech stands remaining in Europe.

Serious threats represent: poor management, pollution, tourism, overhunting, grazing or illegal felling.

Perhaps the greatest challenge lies in consequences of the „restitution process“ – the return of land seized in the 1950s to their original owners.

Global principles and criteria for responsible forest management

Benefits from the forest – Forest management shall encourage the efficient use of the forest's multiple products and services to ensure economic viability and a wide range of environmental and social benefits.

Environmental impact – Forest management shall conserve biological diversity and its associated values, water resources, soils, and unique and fragile

ecosystems and landscapes, and by so doing, maintain the ecological functions and the integrity of the forests.

Management plan – A management plan – appropriate to the scale and intensity of the operations – shall be written implemented, and kept up to date.

The Carpathians also functioned as a bridge for the mountain species of southern Europe and the tundra and taiga species of the north. As a result, the Carpathians support an incredibly rich plant species diversity.

Tourism in the Carpathians

The Carpathian region has various „hot-spot“ areas for tourism which attract the vast majority of tourists visiting the region. Sustainable tourism has an enormous potential to bring together nature conservation and rural development. Small-scale community projects throughout the Carpathians are demonstrating the benefits that can be achieved for both local people and their environment.

Industry and water management

Distribution of mining and manufacture sites and their influence on nature represented by a „zone of influence“ around the site.

Pollution in Carpathian rivers from industrial sources continues to be a problem. Despite these problems, it must be recognised that much of the Carpathian river system remains relatively pristine – small Carpathian rivers are amongst the cleanest in Europe.

There is a higher density of dams in the north-west of the Carpathians than in the south. Dams have been built in the Carpathian region to provide flood control, water supply and some limited hydropower.

Transport

Major road developments cut through landscape and fragment wildlife habitats. Present communication corridors do not appear to overlay any of the „priority areas for biodiversity“. Planned road developments must be observed carefully.

Joining the EU

Entry into the European Union offers both challenges and opportunities for biodiversity and the rural economies of the Carpathian region. This process – known as „accession“ – requires countries to plan the transposition of EU legislation into their national policy. This offers opportunities in the form of new, harmonised legislative frameworks, policies and especially funding instruments, which can be used to support both rural livelihoods and biodiversity conservation.

Specifically, there are three policy sectors of prime importance for the Carpathians :

- nature conservation
- agriculture and rural development
- forest and water management.

Valuable natural habitats in the Carpathians will be included within the European Union „NATURA 2000“ network of Protected Areas.

Selection of **NATURA 2000** sites is based on the protection of habitats and species judged as being of European importance. The identification of these habitats and species follows a sound scientific approach and is made in consultation with all the organisations which have expertise, to ensure that the Directive covers the entire range of species and habitats in the Carpathians that requires protection.

NGOs in the Carpathians often have very well developed scientific capacity, expertise and knowledge.

EU **agricultural policies** have had a devastating effect on the nature of Western Europe. It is crucial that Carpathian agriculture is not subject to the same pressure of „production at all costs“. Eco-tourism offers opportunities for increasing rural incomes in the Carpathians.

The European Union **Water Framework Directive** is the first European-wide regulation for sustainable use of water. The Carpathians are a source of freshwater. 90% of Carpathian waters flow into the Black Sea and 10% flow into the Baltic. In the High Tatras region in the Western Carpathians there are more than 110 glacial lakes, formed millions years ago.

Priority Areas for Conservation in Carpathians

Total area of the Carpathians 209 256 km²
 Existing Protected Areas (>1000 ha) 26 178 km²
 Priority Areas (high biodiversity value) 33 462 km²
 Priority Areas with existing protection 11 283 km²
 Priority Areas without protection 22 179 km²

International Co-operation

One of the basic goal of the Association of the Carpathian National Parks and Reserves (ACANAP), since establishing in 1992, is to collect, exchange and utilize information and knowledge of ecosystem research and organize workshops, conferences and symposiums with the purpose to help to solve conceptual problems of the nature protection, management and monitoring of Carpathian Mountains.

In conformity with the Statutes of this international non-governmental organisation was organized a scientific Conferences on the most important actual

problems and questions of the nature protection, management, research and monitoring.

The Proceedings from this International Scientific Conferences have been published :

- „Topic Problems on Protection of Frontier National Parks“ held in Pieniny National Park, Slovakia, on July 1992,
- „Forest Protection in Protected Areas of Carpathians“ held in Bükk National Park, Hungary, on September 1993,
- „Research and Management of the Carpathian Natural and Primeval Forests“ held in Bieszczady National Park, Poland, on October 1994,
- „Methods of the Monitoring of Nature in Carpathian National Park and Reserves“ held in Carpathian Biosphere Reserve, Rakhiv, Ukraine, on October 1995,
- „Rangers in Carpathian National Parks and Protected Areas“ held in Aggtelek National park, Hungary, on September 1996,
- „International Aspects of Study and Conservation of the Carpathians Biodiversity“ held in Rakhiv, Ukraine, on September 1997,
- „Issues of Sustainable Development in the Carpathian Region“ held in Rakhiv, Ukraine, on October 1998,
- „Mountains and People“ held in Rakhiv, Ukraine, on October 2002.

In the past years it has become abundantly clear that management of the Carpathian Nature is not only important but complex. The largest Carpathian Beech Forests are protected in Stuzhitsa Nature Reserve (Slovakia) and Uholsko-Shirokoluzshanskyi Nature Reserve (Ukraine). Transboundary Management of this important Ecosystems is realised on the level of annual ACANAP Council Assembly. This work in general represents an integrated system of principles and methods of scientific protection. In case of this strictly protected virgin forests it is necessary to emphasize the aspect of protection and management of natural processes and encourage of ecological and environmental awareness in case of the aspect of adjusting socially-economic activities in surroundings.

We understand the Management Plan for Protected Areas as a tool for transferring theoretical scientific knowledge into the real world of nature conservation. Such management is based on scientific results of research activities in virgin forests, and also incorporates research results of the ecosystems and species, especially those, which may be important for influencing of processes in natural systems, and which may assist in objective management of anthropogenic activities around of nature reserves (prohibition of human activities, prevention and regulation). The adaptive management requires a highly objective and impartial approach towards evaluation of interactions between the human society and the nature. Such management invite to create a wide basis for education of people

towards sensitive relation to natural forests and a fundation of practical aid for implementation of principles of environmental care in this concrete regions.

Permanent improvement of the Nature Protection and management is impossible without a change of the human attitude. An important role is played here by ethics. The ability to distinguish „good“ from „bad“. Man and his morale influence considerably the decision why and how much to preserve the Nature.

In the framework of Association of the Carpathian National Parks and Protected Areas (ACANAP) we promote adaptive management of Nature and biodiversity.

The international scientific conferences organised in Carpathians are suitable opportunities for exchange of management, research and monitoring experiences and for creation a sustainable relations between Ethnic (People) and Nature in Carpathians.

Our Vision

To achieve the long-term conservation of the unique nature in the globally important Carpathian Mountains and, at the same time, support the economy and Ethno-Culture for the lasting benefit of people through international partnership.

1. Borrini-Feyerabend, G., Kothari, A., Oviedo, G., 2004: Indigenous and Local
2. Communities and Protected Areas: Towards Equity and Enhanced Conservation. IUCN,
3. Gland, Switzerland and Cambridge, UK, 111 pp.
4. Vološčuk, I., 1999 : The National Parks and Biosphere Reserves in the Carpathians. The
5. Last Nature Paradises. ACANAP Tatranská Lomnica, Slovak Republic, 244 pp.
6. WWF, 2001 : The Status of the Carpathians. WWF International, Vienna, Austria, 66 pp.

УДК 57.017.64:504:37:17 (477-924.52)

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ГУЦУЛЬСЬКОГО КРАЮ У КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

Ю.М. Чернобай

Державний природознавчий музей НАН України, Львів, Україна

Chornobay Y.M. Sustainable development of the Hutsul land in the context of ecological ethics

Due to its geographical position, historical and ethnographic conditions the socio-natural environment of the Hutsul Land possesses a powerful potential for harmonizing moral and natural values. It is an example of a sustainable regional development not only on the national, but also on the international level. This area is inhabited by talented people

with well-preserved original culture and traditions, and more than that – the nature of this area is of a unique and inimitable beauty. It is stated in the article, that there is a need for an appropriate Legislation that would effectively regulate nature protection and at the same time take into account interests of numerous landowners and landusers.

Гуцульщина в суспільній уяві нашої держави трактується як романтичний гірський край, наділений первісною природою і заселений самобутнім народом, який зберіг свою етнічну автохтонність. Тому значна частина проектів і програм з усталеного розвитку регіону містять певний паралелізм, який зводиться до найповнішого збереження природного простору у вигляді резерватів різних рангів з одночасним забезпеченням сучасної якості життя для місцевого населення. При цьому основні сподівання щодо гармонізації суспільної паралелі розвитку покладаються на нормативний базис. Тобто передбачається досягти такого рівня додержання законодавства, за яким бездоганно велось б природоохоронне господарство і одночасно ефективно контролювалася і регулювалася діяльність численних землевласників і землекористувачів.

Гуцульський край певною мірою, на регіонально-локальному рівні, репрезентує загальнобіосферні, глобальні проблеми пов'язані з гармонізацією стосунків людини і природи. Адже відмінною рисою новоявлених постулатів організованості біосфери є енергійне впровадження категорій соціального та гуманістичного змісту. Вельми хаотичні, слабо узгоджені спроби реалізувати декларації РІО-92, зокрема щодо глобальної стабілізації розвитку світу, наразилися на неадекватну реакцію суспільної свідомості. Спроби міжнародного врегулювання екологічних (економічних також) проблем лише підливають масла у багаття антиглобалізму. Річ у тому, що на разі головний тягар у виконанні постулатів “Порядку денного 21 століття” лежить на країнах з перехідною та такою, що розвивається, економікою. Найбагатші члени світової спільноти воліють усе проплачувати, аніж знизити рівень споживання ресурсів. Грошова вартість тяжіє над вартістю екологічною.

Протекціоністський тип поведінки вельми красномовно характеризує існуючий рівень міжнародної етики у сфері охорони оточуючого середовища. Оплата за захоронення токсичних відходів у територіальних водах, складування виробів з канцерогенного азбесту в африканських штольнях, купівля-продаж квот на чисту воду і повітря, інвестиції у шкідливі виробництва на територіях слаборозвинених країн тощо, – свідчать про панування технократичного підходу до вибору стратегії виживання. Якщо слідувати логіці такого підходу, гармонізація взаємовідносин людини і природи є досяжною через вдосконалення структури соціосфери, у якій “плівка життя” (за В.І. Вернадським) розглядається як блок, що піддається регулюванню. Стверджується, що це й становить суть ноосфери, тобто

біосфера під “контролем” розуму [1]. Немає сумніву, заклик до розумного використання ресурсів донині лишається актуальним і знаменує рішучий відхід від стратегії екстенсивного освоєння біосфери, за якої враховувались лише споживчі вартості, поза огляду на вартості оточуючого середовища [2]. Технократична проблема “меж зростання” породжує тупикові висновки, але й спонукає до пошуків прийнятної шляху розвитку вже не суспільства у природі, не соціуму з підконтрольною природою, а біосфери в цілому, як планетарної форми існування людського розуму [3]. Отже, глобалізація суспільних дій – це об’єктивний процес, але важливо, хто стоїть на чолі цього процесу. Неозброєним оком видно, що перевагу тут мають потужні держави та їх економічно-фінансові об’єднання. Для зuboжілих регіонів не лишається іншого шляху, як протиставлення технократичним спільнотам більш високого рівня духовності та мислення, зокрема розвитку більш досконалих систем екологічних цінностей і власної стратегії зрівноваженого розвитку (екорозвитку, за S. Kozłowski [4]).

З кожним роком стає очевиднішою неможливість соціо-біосферної регуляції матеріально-енергетичного споживання та розподілу. З позицій біосферних цінностей такий напрямок не забезпечений наявними ресурсами нашої планети. З поступовим їх вичерпанням неминує насувається епоха перебудови технологій винятково за рахунок відновних ресурсів [5]. До цього додається вимога мінімізації відходів та переведення їх у трофічно-деструкційний стан чи у стан довічного захоронення. Для розв’язання таких завдань будуть потрібні велетенські додаткові витрати, як енергетичні, так і суспільно-організаційні, ергономічні, врешті розумові.

Скрізь методологічну та суспільну невизначеність новоявлених ідей стратегії виживання поступово вимальовуються нові контури мінливої картини світу. На ідеях, що відживають вік, щодо перетворення природи чи перетворення відносин між людиною та природою, зростає парадигма біосферної трансформації людського мислення [6].

Відмінною рисою цього стану соціо-біосферної еволюції є погляд на природу як невід’ємну і найуразливішу частину ноосфери, адекватного індикатора загального стану нової цивілізації. Тенденцію такого розвитку можна відстежити на підставі порівняння мінливого системоутворюючого фактора на вузлових етапах відомих нам цивілізаційних змін.

На стадії, коли людина мало чим відрізнялась за способом виживання від тварини, системоутворюючим чинником залишалась природа і ціннісна мотивація була силовою. Перемагав сильніший, спритніший, плодovitіший і родовитіший. З появою та зростанням продуктивних сил людина і природа підпали під системоутворюючу дію технократично-адміністративних ціннісних мотивацій. На цій стадії розвитку цивілізації стратегія виживання орієнтована на лідерство найбагатших власників, найбагатших суспільних

груп та найбагатших держав. Якщо системоутворюючу аксіологію матеріально-економічного регулювання залишити без змін, ідея глобального усталеного розвитку призведе до вже відомої межі – горезвісного, такого собі “золотого мільярда”. Про шанси увійти до цього, поки що віртуального, “усталеного” суспільства щодо нашої держави чи окремих її регіонів годі й дискутувати.

Гуманістичною альтернативою мала би стати стадія гармонізації природної та людської складових у просторі розвинутої духовності, де нова онтологія перетворюється з способу опису картини світу у самовідчуття цього світу. Новітня стратегія розвитку формується на засобах розуміння біосфери як цілісної системи з власним програмним розвитком. Згідно такої внутрішньої програми вона, з метою самозбереження, стабілізує себе і середовище, зрівноважує зовнішні та внутрішні збудуючі сили. Не становлять винятку й збурення, що породжені людиною. Йдеться про ототожнення біосфери і сутності людини в тому сенсі, що, руйнуючи біосферу, вона знищує й себе.

Повертаючись до регіонального і локального рівнів прояву згаданих явищ і проблем, важливо зберегти методологічну схему виявлення системоутворюючих чинників. З певним здивуванням, а може й надією, можна констатувати, що в Гуцульському краї, як і по усіх Українських Карпатах, наявні ознаки усіх трьох етапів цивілізаційного розвитку. При усій зовнішній привабливості “натурального” життя за типом “Тіней забутих предків”, природа в такій системі виступає як нездоланна сила, тому й відношення до неї формується на аксіологічних засадах силового протистояння. Щоправда, у разі кризових ситуацій силові вартості допомагають ефективно виживати до часу, коли криза минає і можна повертатись до більш цивілізованих форм життя (наприклад, мати постійне місце праці і стабільний заробіток). Наявні висока міграційна активність чоловічої частини населення і дивовижна етнічна стійкість гуцулів свідчать саме про суміщення двох стратегій виживання. Збереження цих стратегій забезпечується не стільки свідомою поведінкою соціуму, скільки об’єктивним положенням доступу до природних, економічних, культурних ресурсів. Отже, специфічний уклад життя, збереження самобутності і одночасно високий рівень самопідтримки, ефективне виживання на рівні етносу свідчать про його значну аксіологічну універсальність. Гуцулам вдається керуватись “загальноприйнятими” вартостями оточуючого світу, але у разі будь-якої небезпеки їх рятує внутрішня природничо-силова система вартостей. Це неважко простежити на усіх історичних періодах, а особливо у XIX та XX століттях, коли Карпати, разом з усім світом, зазнали фатальних політичних та технократичних впливів.

Надія на знаходження позитивної альтернативи розвитку регіону криється саме у фактах тісного зв'язку життя горян з природними відновними (!) ресурсами та практичною відсутністю соціальної орієнтації на безмежне збагачення, властивої для позбавлених етнічної самоорганізації груп населення. Автохтонна система вартостей дозволяє горянам бути задоволеними з особисто здобутих досягнень, не зазіхаючи на щось більше.

Тому можна очікувати певних успіхів у підході до біосферної стратегії виживання саме на теренах Гуцульщини. Тут визначальним моментом, як видається, є трансформація власницьких цінностей щодо природних ресурсів від індивідуальних почуттів розпорядника до рівня спадкотворця, відтак до відчуття репрезентативності загальноетнічної вартості природно-географічного простору Гуцульщини. Лише таким шляхом можна відійти від індивідуального (підпорядкованого) ставлення до ресурсів, коли відповідальність за ієрархічним принципом делегується десь нагору, і наблизитись до персонального (системоутворюючого) світосприйняття, коли відмова від відповідальності свідчить про відмову від самого себе.

Отже, духовний простір Гуцульщини з достатньою повнотою містить середовищні цінності, до яких індустріалізований світ ще мусить дійти. Хо́да цього процесу поки що малопомітна і вкрай загальмована. Зміна цінностей відбувається на мікрорівнях елітарних, напіврелігійних, езотеричних, духовно-натуралістичних, гуманітарно орієнтованих громад. Вироблення та декларування постулатів екологічної етики спирається радше на месіансько-місіонерський тезаурус, аніж на наукову, нормативно-понятійну лексику [7]. Проте, такий шлях необхідно подолати, аби наблизитись до свідомого керування – не виробництвом та – не біосферою, а самоусвідомленою людиною, яка визнає закони природи та існуючі глобальні межі стійкості. Сприйняття такої стратегії не вимагає перевитрат енергетичних та інших ресурсів, а веде до справжньої екологічної безпеки і надає реальний шанс на виживання. Саме це і є не що інше, як врівноважений (усталений) розвиток.

Оскільки соціальні фактори еволюціонують значно швидше, ніж природничі, маємо позитивну перспективу переходу до моральних цінностей екологічної (біосферної) етики раніше, ніж буде вичерпано матеріально-енергетичні ресурси планети. Екологічна аксіологія – це об'єктивно спричинений стан еволюційного розвитку духовної частини системи “людина – соціум – біосфера” до рівня ноосфери.

Гуцульський край, в силу свого географічного, історичного і етнологічного положення містить у своєму соціо-природничому просторі традиції, реалії та зародки гармонійних моральних систем вартості природного довкілля. Це робить його неповторною пам'яткою зрівноваженого регіонального розвитку національного, відтак й світового рівня.

1. Голубець М.А. Плівка життя. – Львів: вид-во “Поллі”, – 1997. – 186 с.
2. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рэндерс Й., Беренс III В. Пределы роста. – М.: Изд-во МГУ, – 1991. – 207 с.
3. Сытник К.М., Вассер С.П. Современные представления об инвайронментализме //Екологія і ноосферологія, 1996, 3-4, т.2. – с.28-40.
4. Kozlowski S. Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku. – Warszawa: Wyd. PWN. – 2000. – 373s.
5. Principles of Environmental and Resource Economics. – Aldershot: Edw. Elgar Publishing LTD. (The Netherlands & France), – 1995. – 511 p.
6. Сучасне природознавство: когнітивний, світоглядний, культурно-історичний виміри (ред. В.С.Лук’янець, О.М.Кравченко). – Київ: Наукова думка – 1995. –271 с.
7. Wawrzyniak J. Teoretyczne podstawy neonaturalistycznej bioetyki srodowiskowej. – Poznań: Wyd-wo naukowe In-tu filozofii Uniw. Im. A.Mickiewicza w Poznaniu, – 2000. – 333 s.

UDC 502.63(477-924.52):913.1

BENCHMARKING LANDSCAPES OF THE CARPATHIANS – A HISTORICAL APPROACH

T. Edman¹, P. Angelstam²

¹ Southern Swedish Forest Research Centre, Swedish University of Agricultural Sciences, Alnarp, Sweden

² School for Forest Engineers, Swedish University of Agricultural Sciences, Skinnskatteberg, Sweden

Едман Т., Ангельштем П. Розмежування в ландшафтах у Карпатах – історичний підхід

Різноманіття видів в межах ландшафту у великій мірі залежить від історії землекористування та його просторової та часової структури (Eriksson 1996; Peterson and Parker 1998; Cousins 2001). Політика землекористування та економічний розвиток є двома головними чинниками, що впливають на розвиток ландшафтів (Antrop 1998). Щоб запобігти негативному впливу, який мають зовнішні чинники, необхідно застосовувати відповідну систему розмітки, яка б враховувала сучасний статус та напрямки розвитку ландшафту. Для даного дослідження автори використовували історичні карти 1870, 1910 та 1940-50 рр., результати польових досліджень та супутникові зйомки. Чотири села, в яких відбулися різні ландшафтні зміни, були обрані для проведення дослідження.

Introduction

The species diversity of landscapes is highly dependent on the land use history and structures maintained at different spatial and temporal scales in the regional land use systems (Eriksson 1996; Peterson and Parker 1998; Cousins 2001). Land use policy and economic development are two main forces driving landscape development (Antrop 1998). To predict the impact of policies and economic factors it is important to establish a benchmark for the landscape under investigation and to define the current trends and status of the landscape. We used historical maps 1870, 1910 and 1940-50, field surveys and satellite imagery to assess the benchmark for different landscapes in the Carpathian Mountains. In this example we use four villages representing representing different landscape change scenarios.

Study area

The four villages are situated in former the Eastern Galizia, Rabe, Berehy Gorne, Dniestrik see figure 1 and Maramures, Botiza (see figure 1). These parts of Central Europe is characterized by continental climate with warm summers and cold winters. The valleys of the study areas are generally oriented in a West-East direction giving south and north facing hillsides. The cultural landscapes are situated at altitudes between 400 to 900 m a.s.l., and the forested and treeless mountain rims reach 1000 to 2100 m a.s.l..

Method

The historical maps contain information on the location of roads, railroads and villages as well as forests. These features were digitized and integrated in a Geographical Information System and was then used to assess the changes in population structure, infrastructure and forest cover in the investigated landscapes.

To capture the different land use types in the investigated landscapes, transects were made in the form of four squares of 500 meters times 500 meters arranged on line from the bottom of the valleys into the forest at the valley rims. Biodiversity supporting elements as well as vegetation types were surveyed in the field and combined with Landsat-7 to assess the present landscape composition.

Results

The four villages situated in landscapes that have experienced diverged land use change developments (Angelstam et al. 2003, Edman & Angelstam in prep.) and were also different from each other regarding landscape change and present composition (see figure 2). Rabe and Dniestrik has experienced afforestation since 1870 and rationalisation of the land use with extended fields and large areas with few if any trees. Berehy Gorne is abandoned since 1947 and has a structures left from the archaic cultural landscape, i.e. previously pollarded *Fagus sylvatica*, stone

piles in the previous infields, old fruit trees and traces of horse track gorges. Botiza has is still a archaic cultural landscape with pollarded *Fagus sylvatica* and *Fraxinus excelsior* as well as horse track gorges, coppiced *Corulys avelana*, scythe-mowed meadows etc.

Discussion

The historical aspects of the landscapes revealed the current differences and made it possible to distinguish the past land use changes. To combine the information from historical maps, field inventories and remote sensing proves to be a powerful tool for evaluation of conservation values at a villagelevel. It is important that the differences between different areas in the Carpathian region are considered during policy development and strategic conservation planning.

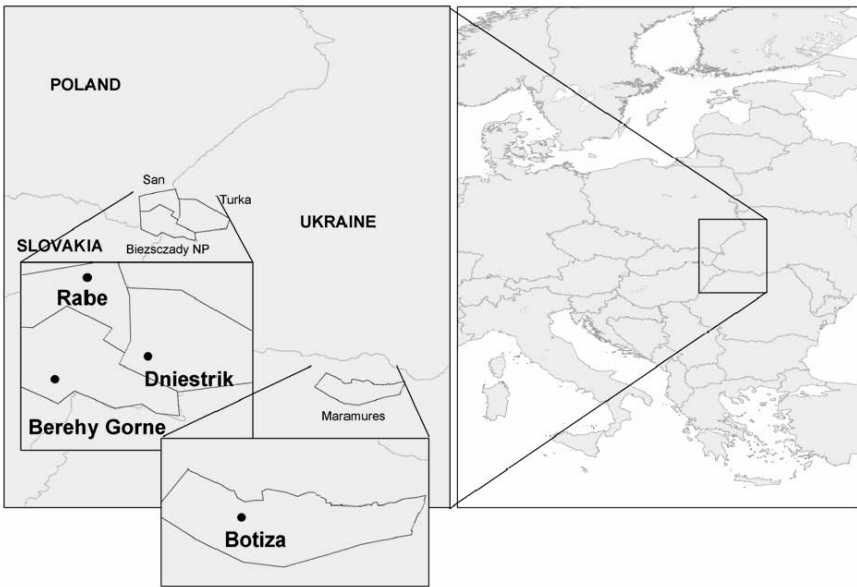

Figure 1 – Location of the investigated villages.

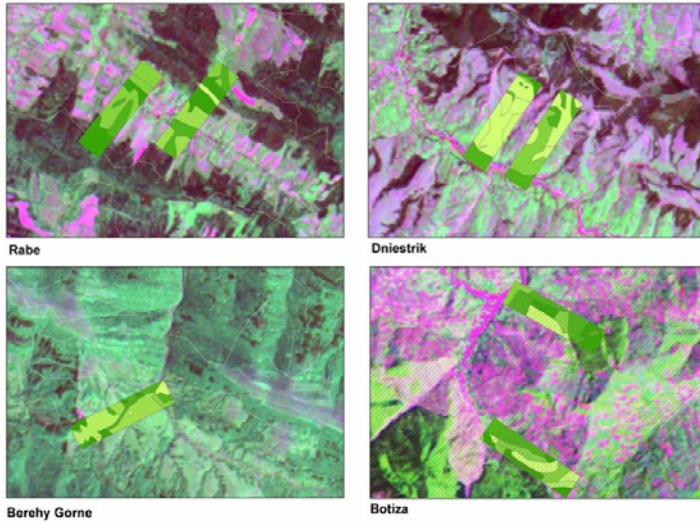

Figure 2

The four case study villages. The white lines delineate the forest according to the map from the 1870th. The field surveyed transect are displayed and the individual polygons within the transects are coloured according to their relative tree richness; light green are no trees and dark green are forest, the intermediate colours are different densities in between. Rabe has dispersed settlements and large fields, there is a low intensity farming at present with large areas of ley and some encroachment of e.g. *salix* spp. The forest is mainly coniferous plantations. Dniestrik has aggregated settlements, large areas of narrow terraced fields and semi-natural grasslands with few if any trees. The forest is mainly coniferous plantations. Brehegy Gorne has large grasslands with some trees, areas with old previously pollarded *Fagus sylvatica*, the forest is mainly deciduous and are encroaching the open areas. Botiza has aggregated settlements and large areas with tree and shrub rich semi-natural grasslands. The fields are small and to some extent mosaic with the semi-natural grassland. There are areas with large pollarded *Fagus sylvatica*. The forest has contracted since 1870 and are mainly mixed or deciduous.

1. Angelstam, P., L. B. Brongee, et al. (2003). "Assessing village authenticity with satellite images: A method to identify intact cultural landscapes in Europe." *Ambio* 32(8): 594-604.
2. Antrop, M. (1998). "Landscape change: Plan or chaos?" *Landscape and Urban Planning* 41(3-4): 155-161.

3. Cousins, S. A. O. (2001). Plant species diversity patterns in a Swedish rural landscape: effects of the past and consequences for the future. Stockholm, Univ.
4. Eriksson, O. (1996). "Regional dynamics of plants: A review of evidence for remnant, source-sink and metapopulations." *Oikos* 77(2): 248-258.
5. Peterson, D. L. and V. T. Parker (1998). *Ecological scale: theory and applications*. New York, Columbia University Press.

УДК: 911.3: 330.115 (47+57)

АЛЬТЕРНАТИВНЕ ЗНАЧЕННЯ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ, НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

С.М. Стойко

Інститут екології Карпат НАН України, Львів, Україна

Stoyko S.M. Alternative role of biosphere reserves, national and regional landscape parks in terms of preservation of ethnic-cultural and historical heritage

In the Carpathians, on the territory of biosphere reserves, national and regional landscape parks there live ethnic groups Hutsuls, Boyky, Lemky, while in Polissia in Shatsk national park - Polishchuky. We based on the paradigm of polyfunctional significance of those protected areas in order to ground the necessity of preservation on their territory of both the diversity of natural ecosystems and ethnocultural and historical heritage. For this purpose new categories of nature preservation objects are proposed: ethnolandscape reserve, historical landscape park, historical landscape monument.

Вступ

Охорона природи в сучасний техногенний вік розглядається в інтегральному біологічному, ландшафтно-екологічному, соціально-економічному, культурному та геополітичному контексті як охорона біосфери, тобто глобальної соціо-екосистеми. Під впливом якісно нової природоохоронної парадигми змінилися мета та завдання територіальної охорони природи. В її розвитку можна виділити кілька якісно послідовних етапів адекватно ускладненню взаємозв'язків суспільства і природи та урізноманітненню природоохоронної ідеї. Відомий натураліст Олександр Гумбольдт у ХІХ столітті вперше обґрунтував у Південній Америці потребу збереження унікальних природних об'єктів як пам'яток природи. З такою-ж метою у 1872 р. був створений у США перший у світі Йєлоустонський національний парк. У ХХ столітті в індустріальному суспільстві перед

національними парками виникло також нове соціальне завдання – сприяти оздоровленню людини на лоні природних ландшафтів, площа яких у всьому світі катастрофічно скорочується. У даний період природно-заповідний фонд має багатофункціональне – природоохоронне, соціальне, науково-дослідне, культурне та ландшафтно-естетичне значення і покликаний підтримувати екологічний баланс у денатуралізованих ландшафтах та сприяти сталому розвитку.

Характерною соціально-економічною рисою індустріального та постіндустріального суспільства є концентрація населення у великих людських агломераціях, ізольованих від обширних природних і окультурених ландшафтів, з якими попередні генерації були зв'язані екологічно і економічно і в яких історично формувалися різні етноси, їх духовна і культурна сфера та ментальність. Існуючі динамічні тенденції агломераційного процесу тягять в собі небезпеку відриву соціуму від природного середовища, в якому виникла людина як біологічний вид і в якому вона розвинулася як розумна істота – *Homo sapiens* L. Це явище характерне і для України, де зараз 67,4% населення живе у містах. Згідно прогнозу кількість міського населення у майбутньому зростатиме, а отже розширюватимуться і міські агломерації. В агрокультурному середовищі, де проживає сільське населення, також повсюдно спостерігається процес денатуралізації природних ландшафтів.

Український етнос споконвіку відчував прив'язаність і любов до рідної землі та властивого їй природного середовища. Ця національна риса притаманна таким етнічним групам, як гуцули, бойки, лемки в Карпатах, поліщукам на Поліссі, етнічним спільнотам у лісостеповій та степовій ландшафтних зонах. Завдяки таким історично виплеканим і генетично закріпленим зв'язкам з природними ландшафтами рідного краю згадані етнічні групи збереглися не зважаючи на всілякі спроби різних загарбників їх асимілювати. Отже природні ландшафтні системи слід розглядати не лише у просторово-географічному аспекті, але і в етногенетичному плані як життєве середовище, в якому проходить історичний процес етногенезу і формуються характерні духовні і ментальні риси різних етнічних груп українського етносу. Тому перед біосферними заповідниками, національними природними і регіональними ландшафтними парками стоїть завдання сприяти збереженню як біологічного, екосистемного, ландшафтного різноманіття, так і етнокультурного різноманіття різних етнічних спільнот, їх історичної спадщини а також збереженню їх природного середовища, в якому вони сформувалися.

1. Завдання природоохоронних територій щодо збереження етнокультурної спадщини

Історія цивілізації свідчить, що формування багатьох етносів у значній мірі залежить від навколишніх природних ландшафтних систем, з якими вони зв'язані не лише екологічно і економічно, але які мають безпосередній вплив на їх соціальну і духовну сферу. На прикладі історичного розвитку багатьох етносів відомий етнолог і історик Л.М. Гумільов (1990,1993), праці якого, до речі, за радянський період з ідеологічних причин замовчувалися, переконливо показав багатогранний зв'язок між географічним середовищем та етногенетичними процесами. У фундаментальній праці “Етногенез і біосфера” (1990) він констатує: “Оскільки всі явища етногенезу відбуваються на поверхні Землі у тих, або інших географічних умовах, то неминуче виникає питання про роль ландшафту як фактора, який надає економічні можливості людським колективам – етносам, що сформувалися природним шляхом” (с.58) (переклад автора статті). Вчений констатує, що проблему етносу та етногенезу слід вирішувати на стику трьох наук: історії, географії (ландшафтознавства) та біології (екології, генетики) (с.35). В географічному середовищі, в якому проходить історичний процес етногенезу існують багатогранні взаємозв'язки між соціумом та ландшафтними системами. Природні і культурні ландшафти впливають на економічну, соціальну і духовну сферу суспільства а воно своєю господарською діяльністю на ландшафтну структуру. Тому соціум і ландшафт можна розглядати як динамічну у часі та просторі двокомпонентну “соціо-ландшафтну систему”. Від її гармонійного функціонування залежить економічний прогрес суспільства та екологічний стан ландшафтів, а отже і стан охорони навколишнього середовища..

Типовим регіоном для з'ясування впливу природного середовища на етногенез є складні в геоморфологічному, ландшафтному та біогеографічному плані Карпати. Протягом тривалого історичного періоду, під впливом мальовничих лісових, субальпійських та альпійських ландшафтних комплексів, тут сформувалися чітко виражені етнічні групи гуцулів, бойків, лемків, які географічно відокремлені і відзначаються своєрідною духовною та матеріальною культурою. Гуцули живуть у найвищій і найхолоднішій зоні смерекових лісів Карпат у басейнах Білої і Чорної Тиси, Білого і Чорного Черемошу, Лімниці Надвірнянської і Бистрицької. Етнічна група бойків сформувалася у теплішому кліматі в зоні мішаних смереково-ялицево-букових лісів у верхів'ях басейнів Дністра, Стрия, Мізунки, Сукеля, Опору. Лемки у межах України живуть у помірній кліматичній зоні букових лісів у верхів'ї басейнів річок Ужа та частково Іршави. Ці гірські райони, завдяки відсутності придатних для землеробства сільськогосподарських угідь, слаборозвинутій транспортно-комунікаційній

інфраструктурі, стали заселятися лише в 14- 15 ст. Тому тут натуральний стан мальовничих гірських ландшафтів зберігся значно краще, ніж у рівнинних регіонах. Вони наклали певний відбиток на спосіб життя, духовну і соціально-економічну сферу горян. Згадані етнічні групи відчувають всебічну залежність від природного середовища і тому їм притаманна ідея гармонійного співіснування з природою. Як відзначають В.Кубійович (1962), С.Рябій-Карпінська (1965), А.Данилюк (2000) та інші вчені, горянам у Карпатах властиві такі риси, як свободолюбивість, мужність, витривалість, почуття взаємодопомоги та побратимства, прив'язаність до рідних осель та збереження етнічних та релігійних традицій. Вплив гірських ландшафтів на життєздатність горян в етногеографічному аспекті показано у публікації М.Лаврук (2004).

Завдяки оригінальності природних ландшафтів Полісся, тут також сформувалася своєрідна етнічна спільнота поліщуків. Їх любов до рідної природи та привязаність до „Озерного краю” виразно відбиті у драмі-феєрії Лесі Українки “Лісова пісня”, яку з повним правом можна назвати “Гімном поліської природи”.

Після Другої світової війни, під впливом різних політичних та соціально-економічних причин, таких як колективізація сільського господарства, пропаганда атеїзму, боротьба з націоналізмом, русифікація, а також в наслідок інтенсивного процесу урбанізації та проникнення у сільську місцевість нових течій модернізму, стали зникати народні і релігійні традиції згаданих етнічних груп, вони стали втрачати свою етнокультурну самобутність. Збіднення етногенетичного потенціалу етнічних груп створює загрозу щодо подальшого збереження їхньої етнокультурної самобутності і спадщини.

У даний період у Карпатах та на Поліссі існують реальні можливості щодо збереження етнокультурної спадщини на теренах природно-заповідного фонду (ПЗФ). На Гуцульщині, Бойківщині і Лемківщині створено 9 територіально значних по площі природоохоронних об'єктів, а на Поліссі – 1 (табл.1). Їх значення для збереження етнокультурної спадщини показано у ряді праць (Стойко, 2000; Стойко, Яценко, 2001; Стойко, Крук 2005). Для того, щоби на території ПЗФ забезпечити збереження етнокультурних цінностей географ Д.Крук (2005) обгрунтувала концепцію виділення спеціальних зон *етнокультурного ландшафту*, які доцільно в натурі визначати при природоохоронному впорядкуванні на підставі попередніх етнологічних досліджень.

Щоби зберегти в зоні проживання етнічних групі етнокультурну спадщину, пропонуємо включити в систему ПЗФ нову категорію “Етно-ландшафтний заказник”. *Етно-ландшафтні заказники* (ЕЛЗ) рекомендується створювати навколо населених пунктів, в яких проживають етнічні

спільноти, що відзначаються своєрідними етнокультурними особливостями та властивою їм духовною й матеріальною культурою. Вони призначені для охорони природних і окультурених ландшафтів, у яких сформувались популяції етнічних груп, та сприяти збереженню їх етнокультурної спадщини. На Гуцульщині доцільно створити ЕЛЗ навколо таких популярних населених пунктів як Косів, Космач, Кобилецька Поляна; на Бойківщині навколо Турки, Славська, Нагуєвичів ; на Лемківщині навколо Ужжу, Волосянки, Кострино (на Закарпатті) та в інших місцях. В етно-ландшафтних заказниках слід сприяти розвитку етнотуристичної та рекреаційної сфери, що матиме для гірських населених пунктів і певне економічне значення.

Таблиця 1.

Місцезнаходження природоохоронних територій ПЗФ

Назва	Рік створення	Площа, га	Етнічний край
Карпатський біосферний заповідник	1992	53630 (у межах Гуцульщини - 37400)	Гуцульщина
Карпатський національний природний парк	1980	50495	Гуцульщина
Національний природний парк "Гуцульщина"	2002	32271	Гуцульщина
Національний природний парк "Вижницький"	1995	7928	Гуцульщина
Національний природний парк "Сколівські Бескиди"	1999	24702	Бойківщина
Національний природний парк "Синевир"	1989	40400	Бойківщина
Регіональний ландшафтний парк "Дністровські Бескиди"	1995	8356	Бойківщина
Надсянський регіональний ландшафтний парк	1998	19428	Бойківщина

Назва	Рік створення	Площа, га	Етнічний край
Ужанський національний природний парк (частина міжнародного біосферного резервату “Східні Карпати”)	1998	39159	Лемківщина
Шацький національний природний парк	1983	32830	Полісся

2. Завдання природоохоронних територій щодо збереження історичної спадщини

Ландшафтні системи слід розглядати також в історичному та загальнокультурному аспектах як географічне середовище, у якому відбуваються певні історичні події та розвивається культурна сфера суспільства. Оцінюючи географічний ландшафт із таких історико-культурних позицій, на території природоохоронних об’єктів слід приділяти також увагу охороні ландшафтів, які мають значення для збереження історичної пам’яті етносу. Для прикладу відзначимо, що у США ретельно охороняються та масово відвідуються важливі в історичному плані місцевості – ландшафти, де відбувалися національні битви, національні історичні парки, ландшафти, де є військові поховання, та інші важливі в історичному плані об’єкти. У системі ПЗФ України в даний період відсутня категорія, яка б забезпечувала збереження ландшафтів, цінних в історико-культурному плані. Заповідні території – це своєрідні “національні природні реліквії” і тому повинні сприяти збереженню як природних так і історичних реліквій. Для цієї мети ми запропонували включити у мережу ПЗФ нові категорії заповідних територій: історико-ландшафтний парк та історико-ландшафтна пам’ятка (Стойко, 2000).

Історико-ландшафтні парки (ІЛП) доцільно створювати з метою збереження природних та окультурених ландшафтів, в яких відбулися визначні історичні та культурні події. Їх територія не вилучається у землекористувачів, але вони повинні так використовувати природні ресурси, щоб не порушувати історичних і культурних цінностей. ІЛП можуть мати загальнодержавне або регіональне значення і, відповідно, повинні затверджуватись Міністерством екології і природних ресурсів, або обласними Радами народних депутатів. Бажано створити ІЛП “Берестецька Битва” на Волині; ІЛП “Битва під Крутами” на Чернігівщині; ІЛП “Красне Поле” на Закарпатті, де в 1939 р. відбулася битва між січовиками, які відстоювали незалежність Карпатської України та угорською армією; ІЛП

“Биківня” в околицях Києва, де знайдено понад 7000 черепів громадян, розстріляних НКВС у 1941 р та в інших пам’ятних місцях.

Історико-ландшафтні пам’ятки (ІЛП) слід створювати з метою охорони менших за площею цінних в історико-культурному відношенні об’єктів, які мають місцеве значення. Територія таких пам’яток також не вилучається у землекористувачів. Рішення щодо їх створення приймають обласні Ради народних депутатів. Існують реальні можливості створення ряду таких історико-ландшафтних пам’яток: ІЛП “Гора Шашкевича” на Львівщині, де в с. Підлісся народився поет, створено літературно-меморіальний музей а поруч на Лисій Горі охороняється степовий ботанічний резерват; ІЛП “Долив князя Святослава” між смт. Сколе та с. Гребеновим де в 1015 р. загинув князь Святослав у битві із дружиною київського князя Святополка Окаянного; ІЛП навколо давньоруської фортеці “Тустань” (XIII ст) в околицях с. Урич на Львівщині де збереглися також рештки природних букових лісів. Історико-ландшафтні пам’ятки доцільно створювати також у пам’ятних місцях часів Першої та Другої світових воєн та в історичних місцях боїв УПА за незалежність України.

Висновки

В умовах зростаючого техногенного впливу на географічне середовище повсюдно спостерігається небезпечний процес денатуралізації природних ландшафтів, що не лише негативно позначається на екологічному балансі, але й підриває природну основу етногенезу та життєздатності окремих етнічних спільнот, які сформувалися протягом історичного періоду. Природоохоронні території залишаються зараз останніми оазисами незайманой природи. Тому вони повинні сприяти збереженню не лише біологічного, екосистемного і ландшафтного різноманіття але й різноманіття етнокультурного. Виходячи з концепції поліфункціонального значення природно-заповідного фонду одним із його альтернативних завдань повинно бути сприяння збереженню етнокультурної спадщини окремих етнічних спільнот. Таким же важливим завданням є збереження історичних цінностей етносу. Для виконання цих завдань у систему ПЗФ потрібно включити нові цільові категорії охоронних об’єктів. Така багатогранна функція ПЗФ буде вагомим внеском в історичну і культурну скарбницю нашого народу.

1. Данилюк А. Скарби народної архітектури Гуцульщини. Етнографічний нарис. Львів.2000.-135 с.
2. Гумилёв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли.-М.:1990.-640 с.
3. Гумилёв Л.Н. Этносфера: История людей и история природы.-М.:1993.-544 с.
4. Крук Д., Стойко С. Етнічні групи Карпат і роль заповідних територій у збереженні етнографічної та історико-культурної спадщини гуцульського краю.

- Наукові записки. Сер. географічна. Тернопільський педуніверситет ім. В.Гнатюка.1 (7). 2004.-с.176-180.
5. Кубійович В. Лемки. Енциклопедія Українознавства.Т.4.-Париж-Нью-Йорк.-1962.-С.1275-1280.
 6. Лаврук М. Гірські ландшафти та їхній вплив на життєздатність горян: етнографічний аспект. Вісник Льв. ун-ту. Серія географічна. Випуск 31. 2004.-С.138-175.
 7. Рябій-Карпинська С. Бойки. Енциклопедія Українознавства. Т.1. Париж-Нью-Йорк.1965.-С.148-150.
 8. Стойко С.М. Завдання заповідних ландшафтів щодо збереження природної, історичної та культурної спадщини в Україні. Вісник. Льв. ун-ту. Сер. географ. Вип.6.2000.-С.65-70.
 9. Стойко С., Ященко П. Шацький національний природний парк: його значення для збереження природної і історико-культурної спадщини. В кн. “З його духа печаттю”. Збірник наукових праць на пошану Івана Денисюка.Т.2. Львів.-2001.-С.207-218.
 10. Стойко С.М., Крук Д.Є. Значення національних природних парків та біосферного заповідника у збереженні етнокультурної спадщини Гуцульщини. Фізична географія та геоморфологія. Випуск 47. 2005.-С.30-37.

УДК 338.484: 502:911.5

ДВІ СТОРОНИ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ КАРПАТСЬКИХ ГІР

С.В. Дутчак

Чернівецьке вище комерційне училище КНТЕУ, Чернівці, Україна

Dutchak S.V. The two aspects of tourist industry development influencing conservation of ethnic originality in the Carpathian Mountains

The article considers both positive and negative aspects of tourist industry development upon the Carpathian ecosystem. The problem is viewed from the position of nature protection and conservation of original ethnic cultural heritage

Пропаганда та розкручування ідеї розвитку туризму в Українському Карпатському селі підноситься мало не до панацеї, яка врятує жителя гірського регіону від бідності та створить найкраще майбутнє йому і його дітям. Безумовно, туристична галузь економіки – це одна з найприбутковіших сфер господарської діяльності, і має чимало беззаперечних плюсів на свою користь. Але, чи готовий сьогодні житель Карпатського села взяти на себе такий нелегкий спосіб заробітку? І, чи

завжди, саме він, може та знає, як і з чого розпочати власну справу в даній галузі? Чи зуміє знайти свою нішу в цьому секторі економіки, яка йому буде принести не тільки фінансове задоволення, але й моральне.

Тому, в даному повідомленні, хотілося б *підняти проблеми*, які викликані та тісно пов'язані із розвитком так званого “сільського зеленого туризму” в гірських регіонах, з огляду на питання збереження не тільки природного середовища, але й унікальної етнічної самобутності.

Зміст та сутність проблем. Зміна політичної системи (розпад СРСР, перехід із планової економіки на ринкову, тощо) привела в Україні до значного спаду економічного розвитку в країні в цілому, а в Українських Карпатах особливо. Критичний спад рівня доходів сільського населення викликав значні міграції людей, зокрема молоді, з сільських територій в пошуках роботи. І як наслідок – за останні роки спостерігається старіння сільського населення, занепад традиційного способу життя.

Інтенсифікація економічного розвитку та ринкова конкуренція, імпорт дешевих товарів та продуктів є важким пресом для традиційних галузей господарювання (особливо сільського) в Карпатах: тваринництва (зокрема вівчарства), садівництва та ін. В 90-х роках, особливо на початку, значно скоротився попит на продукцію місцевих ремісників та і взагалі на товари місцевого виробництва. Що, відповідно скоротило їх обсяг. Звісно, що в умовах суцільного безробіття, вихід у світ Указу президента України про “Основні напрямки розвитку туризму в Україні до 2010 року (№ 973/99, від 10 серпня 1999р.), прийняття Постанови Кабінету Міністрів України (від 29 квітня 2002 року №583) “Про затвердження державної програми розвитку туризму на 2002 – 2010 роки”, широко розгорнута Програма “TACIS” на сприяння розвитку “сільського зеленого туризму” в Україні, принесли великі надії на поліпшення ситуації у соціальній сфері Карпатського села. Позитивним моментом розвитку саме туризму в означеному регіоні є поліпшення тут транспортної інфраструктури та зв'язку. Сьогодні ми спостерігаємо розширення мережі мобільного зв'язку, відновлення доріг та облаштування вздовж трас сучасних АЗС із набором відповідного сервісу, будівництво кемпінгів та підприємств харчування, тощо. А це - нові робочі місця, а також, завдяки таким економічним зрушенням, стають доступними найвіддаленіші куточки Карпат.

Розгорнута робота осередків Спілки сприяння розвитку “сільського зеленого туризму”. Завдяки їй сільські жителі сміливіше залучаються до прийому у своїх оселях відпочиваючих, маючи можливість отримати не погані прибутки.

Однією з проблем є сезонне зростання попиту на продукти харчування та товари широкого вжитку. Реально маємо два шляхи вирішення даної проблеми – ввезення готової продукції на територію населеного пункту, або

можливість створення умов для максимального виробництва товарів такої категорії на місцях. Скажімо, що стосується товарів промислового виробництва (сезонний одяг, взуття, фототовари, спеціальне туристичне спорядження, тощо) то тут, звісно, доцільніше завозити готову продукцію і відповідно розвивати сферу торгівлі. А ось забезпечення продуктами харчування – хлібом, м'ясо-молочною продукцією, фруктами та овочами (місцевих сортів) – доцільніше організувати на місцевому рівні. Це, в свою чергу, збереже традиційні види зайнятості, стимулюватиме збільшення кількості робочих місць у сільськогосподарській сфері та сфері переробки її продукції, зберегти та пропонувати туристам традиційну кухню місцевого населення, тощо. Справа в тому, що не кожен господар села захоче чи зможе приймати у своїй оселі туристів. І це нормальне явище. Протягом певного часу пройде своєрідна спеціалізація господарської діяльності: частина населення займеться прийомом гостей, частина – перейде на постачання для них продуктів харчування, частина буде зайнята виготовленням сувенірної продукції (вишивка, ткацтво, різьбярство, гончарство, тощо). Частина – перейде у сферу послуг (ремонт автомобілів, чистка та ремонт одягу, взуття, перукарські послуги. Тобто традиційний спосіб життя і господарювання зміниться у напрямку потрібному для сфери туризму. Звичайно, соціально-економічна сторона даного питання є дуже позитивною. Маючи можливість отримання доходів у своєму селі, частина молоді залишиться на місцях, а це дасть поштовх до відродження та економічного зростання Карпатських сіл. Єдиним негативним моментом, а звідси й важливою проблемою є - втрата традиційного способу господарювання – як елемента етнічної самобутності Карпатських гір.

Наступна проблема. Збільшення кількості населення веде до збільшення маси побутових відходів, утилізація яких на сьогоднішній день є не останньою проблемою. Вирішення питання про переробку, вивезення чи захоронення побутового сміття вже і без тиску туристсько-рекреаційного пресу є нагальною потребою сіл. А коли кількість туристів зростатиме? Ось тут виникає певне протиріччя – туристична галузь може існувати в межах екологічно чистих та естетично привабливих ландшафтів. Під'їжджаючи до сіл, ми нерідко спостерігаємо завалені сміттям яри, береги річок, а іноді і просто стихійні звалища посеред поля. Про який туристичний імідж та привабливість території можна говорити в такому випадку? Тому утилізація побутового сміття є не тільки вкрай гострою потребою, але й необхідною умовою функціонування туристсько-рекреаційної сфери. А з іншого боку її вирішення є неодмінно позитивним моментом для сіл та їх екологічної ситуації. Тобто, місцеве керівництво сільських громад, самі сільські жителі, будуть зацікавлені у підтримці санітарно-екологічної ситуації у відповідному стані.

Досить *важливою проблемою*, в даний час, є питання безпеки в туризмі в цілому і в сільському зокрема. В нормативних документах туристичної галузі, прийнятих за останні роки, їй приділяється багато уваги. Відповідальність за безпеку туристів на підприємства що відправляють людей на відпочинок, на приймаючу сторону, на перевізників. Зокрема, обов'язковою умовою отримання ліцензії є відкриття спеціального рахунку, своєрідного страхового фонду підприємства (величина якого залежить від виду заявленої діяльності – туроператорської чи турагентської). У **проекті** Закону України “Про сільський та сільський зелений туризм” (реєстраційний № 4299) даному питанню присвячений розділ III. Тут чітко окреслені основні обов'язки “суб'єктів туристичної діяльності у сфері сільського та сільського зеленого туризму”. У статті 11, зокрема, мова йде про фінансове забезпечення своєї цивільної відповідальності перед туристами згідно Закону України “Про туризм”, цього закону та інших актів законодавства України. Незрозумілим тут є зміст статті 12 “Фінансове забезпечення відповідальності сільських господарів, що здійснюють діяльність у сфері сільського та сільського зеленого туризму”. Фізичні особи “які не є суб'єктами підприємницької діяльності та надають послуги з тимчасового розміщення туристів у власному житловому будинку..., в окремому гостевому будинку або на території особистого (фермерського) господарства ... повинні надавати в установленому порядку підтвердження фінансового забезпечення своєї відповідальності на вимогу туриста (тур оператора чи турагента). І тут же встановлений мінімальний розмір фінансового забезпечення – в сумі еквівалентній не менше 500 євро. *Проблема*, на наш погляд, *полягає в тому*, що ототожнюються поняття про сільського господаря (не приватного підприємця), який здає своє житло туристам, (в кількості до 8-ми чоловік одночасно) і має право займатися даним видом діяльності без отримання ліцензії, та приватним підприємцем, у якого даний вид діяльності є основним засобом заробітку грошей. Це з одного боку. З іншого - *ця ж проблема закладена в тлумаченні самих понять* “сільський туризм” та “сільський зелений туризм”. Наприклад, згідно даного проекту закону – “сільський туризм” – це відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості”, а “сільський зелений туризм” – це відпочинковий вид сільського туризму, пов'язаний з перебуванням туристів у власному житловому будинку сільського господаря, окремому (гостевому) будинку або на території особистого селянського (фермерського) господарства. Тимчасове перебування туриста в тому чи іншому місці у сільській місцевості передбачає перш за все місце ночівлі, харчування, а також умови, що дають можливість займатися туристсько-рекреаційною діяльністю в даній місцевості. Тому, до визначення поняття “сільський туризм” виникає ряд питань – де турист проживає, де харчується, чим

займається? Очевидно, що таке трактування відкриває можливість інвесторам сфери означеного виду туристсько-рекреаційної діяльності досить вигідно вкладати кошти. Але будівництво в сільській місцевості готелів, кемпінгів, баз відпочинку, підприємств харчування, нічим не відрізняється від положень статті 5 Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм”, в якій йдеться про учасників відносин, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, зокрема: “Суб’єктами, що здійснюють або забезпечують туристичну діяльність є: ... і інші суб’єкти підприємницької діяльності, що надають послуги з тимчасового розміщення (проживання), харчування, екскурсійних, розважальних та ін. туристичних послуг.”

На наш погляд, доцільніше було б використовувати термін “відпочинок (або туристсько-рекреаційна діяльність) в сільській місцевості” замість двох “сільський туризм” та “сільський зелений туризм”. А вже стосовно місяця перебування туриста в селі розрізняти два поняття – 1) “відпочинок в сільській місцевості в межах туристичних комплексів, баз відпочинку, кемпінгів, тощо”, 2) відпочинок в сільській місцевості в межах приватної садиби сільського мешканця...” Це дасть змогу підкреслити статус господаря, який займається своїм традиційним господарством, але додатковий дохід отримує від надання послуг на проживання (а іноді й харчування). Механізм стосунків та відповідальності сторін - туриста та господаря сільського помешкання, який здає його для проживання того ж туриста, ще далекий від досконалості. А піднята проблема потребує окремого та більш широкого обговорення. Очевидним є тільки той момент, що фінансове забезпечення відповідальності сільського жителя, що залучений до даної діяльності, навіть у розмірах передбачених ст.12 вищезгаданого проекту закону, є досить великим. І за таких умов він ніяк не зможе конкурувати з крупним капіталом, що в даний час інвестує розвиток туризму в селах Карпат і не тільки.

Ще одна проблема яка назріває з розгортанням туристсько-рекреаційної діяльності в сільських населених пунктах та їх околицях. Турист, який зробив свій вибір на користь означеного місця відпочинку, не буде постійно перебувати в оселі чи на території турбази. Він, звичайно ж буде проводити свій відпочинок у тій формі, яка йому до вподоби, або в такій, що реально можлива в даній місцевості. Тим більше, що у рекламних путівниках в галузі відпочинкового туризму в сільській місцевості, практично повсюдно пропонується широкий вибір туристсько-рекреаційної діяльності – рибалка, купання, полювання, їзда верхом, збирання грибів та ягід. При стихійному, неконтрольованому розгортанні означеної діяльності за короткий час, вона з “лагідного кошенияти” перетвориться на “дикого хижака”, управляти яким, згодом буде дуже важко. Проблема туристсько-рекреаційного навантаження на ландшафти ще досить мало вивчена та розкрита. Її вирішення має відбуватися в тісній співпраці всіх зацікавлених, у

розвитку туристичної індустрії на селі, сторін – самих сільських господарів, інвесторів, що вкладають кошти в розбудову відповідної інфраструктури, керівництва сільськими громадами, туристичних підприємств, які займаються організацією відправки туристів на відпочинок у село, та ін. До такої співпраці доцільно залучати навчальні заклади, Центри зайнятості, які ведуть підготовку та перепідготовку населення відповідно до потреб ринку праці в відповідних регіонах. З розвитком туристичної інфраструктури різко зросте потреба в таких професійних кадрах, як повар, бармен, адміністратор готелю, покоївка, перукар. І, якщо така професійна підготовка в навчальних закладах в даний час ведеться на досить високому рівні, то інструкторів-провідників, не готує жоден освітній заклад. Це логічно, адже саме такі кадри потребують специфічної підготовки. Кваліфікація такого спеціаліста потребує знань та навиків із таких сфер освіти, як фізична культура, психологія, медичні навички (на рівні молодшого спеціаліста), географії, культури та ін. Підготовка такого роду фахівців можлива *не тільки* в освітніх закладах, *скільки* через систему організації та проведення курсів при Обласних управліннях (відділах) з питань туризму в межах Методично-консультативних центрів. Робота їх була започаткована структурами Укрпрофтур, ще у 2002 році, але нажаль так і не знайшла фінансової підтримки та свого логічного продовження.

Повертаючись до вищезгаданого проекту закону, можемо зауважити, що в ньому розглядається питання професійної підготовки кадрів у галузі сільського туризму, зокрема, у Розділі Y, ст. 22. Але можемо зауважити, що всі три пункти цієї статті містять протиріччя і не дають чіткого тлумачення стосовно змісту професійної підготовки спеціалістів сфери саме сільського туризму. На наш погляд, це знову ж таки впливає із нечіткості визначення статусу сільського господаря, що здає своє помешкання туристам, і статусу підприємця, який розвиває свій бізнес у означеній сфері. Якщо мова йде про підприємництво пов'язане з наданням послуг на проживання, харчування для туристів (рекреантів), то підготовка фахівців є логічною у відповідних навчальних закладах. Але є інша сторона піднятої проблеми: господар, який залучається до прийому відпочиваючих у власній оселі, також повинен мати певні знання та навички пов'язані з такою діяльністю. Скажімо, елементарні поняття санітарії та гігієни, першої долікарської допомоги, знати свої права та обов'язки, а також права та обов'язки туристів. Вирішення цього питання доцільно було б проводити, залучаючи Центри зайнятості, шляхом організації курсів перекваліфікації та підготовки відповідних фахівців. Такі курси доцільно організувати на території конкретного села (чи залучаючи декілька сіл). По закінченню, слухачі, могли б отримати сертифікат (чи посвідчення із зазначеним переліком питань, які вони прослухали та підтвердили їх засвоєння. Для сільських жителів, доцільно такі курси

проводити за рахунок тих же центрів зайнятості, фондів сприяння розвитку туризму чи інших зацікавлених сторін. Періодично, доцільно було б, також проводити семінари, метою яких мають стати обмін досвідом, знайомство із зміною в законодавстві, лобювання вирішення назрілих проблем, тощо.

Можемо припустити, що в перспективі виникне потреба обґрунтування спеціалізації “агент з організації сільського туризму” в рамках підготовки спеціалістів за спеціальністю “туризм”. Спроба започаткувати таку спеціалізацію, вже була проведена автором даної статті у 1999 – 2002 роках в межах спеціальності “Організація обслуговування в готельних та туристичних комплексах” в Чернівецькому промислово-економічному технікумі. Було зроблено обґрунтування доцільності такої спеціалізації, окреслені кваліфікаційні вимоги до фахівця. Але, нажаль вона тоді не знайшла підтримки та продовження.

Підняті в даній роботі проблеми є лише невеликою частиною цілого вузла проблем, вирішення яких має відбуватися комплексно та послідовно. Окремим напрямком є проблеми збереження самобутньої культури населення Карпатського села. Усвідомлення необхідності бережливого ставлення до традицій свого народу жителями сіл, особливо молоддю є досить складним завданням, яке, очевидно має бути покладене на заклади освіти та культури. Розуміння того, що саме народні традиції та самобутня культура є невичерпним туристичним ресурсом, саме тим ресурсом заради якого прямують туристи в Карпатський край. Адже об’єктом туризму можуть бути не тільки матеріальні пам’ятки та природні чинники. Гуцульське весілля, традиційні народні свята та гуляння, вироби народних умільців, багатий фольклор - є колоритним соціальним чинником який доповнює мальовничість та унікальність гірських краєвидів, цінність мінеральних вод та кришталеву чистоту повітря.

1. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про туризм”, від 18 листопада 2003 року, № 1282-IV.
2. Проект Закону України про сільський та сільський зелений туризм, № 4299, прийнятий за основу постановою Верховної Ради України від 16 листопада 2004 року.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАСТИНИ МРБ "СХІДНІ КАРПАТИ"

О. Марискевич¹, Т. Марискевич², Невядомський З.³

¹ Інститут екології Карпат НАН України, Львів, Україна

² Львівський національний університет ім. І.Франка, Львів, Україна

³ Бещадський Парк Народовий, Устрики Гурне, Польща

Maryskevych O., Maryskevych T., Niewiadomski Z. Ethnic-cultural heritage conservation within the Ukrainian part of IBR "Eastern Carpathians"

The level of ethnic-cultural heritage conservation on Ukrainian part of the territory of international biosphere reserve "Eastern Carpathians" – Nadsyansky Regional Landscape Park (Turka district, Lviv region) is analyzed. Presence of considerable quantity of people's cultural heritage are greatly increase representative of this territory in reserve and its affinity for ecological and scientific tourism development.

Основною функцією резерватів біосфери, визначених статтею 3 рамкового статуту світової мережі резерватів біосфери (Rezerwaty..., 1997;), є пошук і пропаганда візрцевих підходів до охорони довкілля та сталого розвитку в регіональному масштабі. Згідно із Севільською стратегією 1995 р., резервати біосфери, поряд з вирішенням природоохоронних завдань, повинні сприяти збереженню етнокультурної та історичної спадщини автохтонного населення, оскільки через традиційні методи господарювання саме воно значною мірою визначило формування сучасних ландшафтів.

Другий за величиною європейський гірський міжнародний резерват біосфери "Східні Карпати" (МРБ "СК") займає площу 213212 га у трьох країнах (польська частина – 53,4, словацька – 19,1 і українська 27,5% від загальної території) та включає шість природоохоронних об'єктів: Бещадський Парк Народовий і два ландшафтних парки – Ціснянсько-Ветлінський та Долини Сяну в Польщі; Народовий Парк Полоніни і його буферна зона в Словаччині, Ужанський національний природний парк і регіональний ландшафтний парк "Надсянський" в Україні (The East Carpathians...,1999). Цей резерват характеризується наявністю значної кількості пам'яток матеріальної культури, стан збереження яких зумовлений взаємодією кількох чинників, передовсім, природно-географічного, соціально-економічного та етнографічного. Автохтонним населенням сучасної території резервату були (польська і словацька частини) і залишаються (українська частина) представники двох етнографічних груп

українського народу – бойків та лемків, які протягом шести століть знаходилися в оточенні польського, єврейського, словацького та угорського етносів (Бойківщина, 1983; Лемківщина, 1999). Високий ступінь збереження етнокультурної спадщини також визначається низьким ступенем індустріалізації та урбанізації цієї гірської території, а також перевагою землеробсько-скотарського напрямку господарювання серед місцевого населення. Бойки та лемки вважаються неперевершеними майстрами будівництва, свідченням чого є наявність церков, дзвіниць та господарських будівель з цих територій у багатьох музеях народного побуту України, Польщі та Словаччини (Слободян, 2003; Юсипович, 1993).

Стан збереження етнокультурної спадщини у межах польської та словацької частин МРБ "СК" висвітлений у багатьох узагальнюючих публікаціях (Marcinek, 2001; Myszowski, 2001; Bural, 2004), тоді як опрацювання цього питання для української частини резервату, лише розпочалося, що пов'язане із відносною "молодістю" Ужанського НПП та регіонального ландшафтного парку "Надсянський", які були створені, відповідно, у 1999 та 1997 рр. (The East Carpathians..., 1999; Крічфалушій, 2001). Метою нашої роботи є аналіз ситуації щодо збереження етнокультурної спадщини в регіональному ландшафтному парку "Надсянський" (РЛПН).

Заселення території, на якій локалізований РЛПН, розпочалося на переломі I і II тисячоліть, у періоди існування Київської Русі і Галицько-Волинського князівства, про що свідчить наявність старих городищ, зокрема, поблизу с. Нижній Турів, де могли знаходитися давньоруські оборонні пункти (Юсипович, 1993). За свідченнями польського історика Яна Длугоша, біля витоків Сяну і Дністра стояла легендарна фортеця Собінь (ймовірно між селами Вовче й Шандровець). Вздовж Сяну, від Перемишля до Ужоцького перевалу, йшов торговий і військовий шлях із Київської Русі у Західну Європу.

Масова колонізація Верхнього Надсяння розпочалася у XIV-XVI ст., коли, у політичному контексті, ця територія спочатку входила до складу Королівства Польського, а після 1569 р. – до Речі Посполитої. У першій половині XVI ст. усі землі, розташовані у верхів'ї Сяну і його приток, належали краківському воєводі Петру Кміту, який заснував села Сянки, Соколики, Тернаву Вижню, Тернаву Нижню, Шандровець, Дзвиняч Горішній, Дидову, Боберку і Лікоть – частину населених пунктів, що зараз знаходяться у межах парку. На королівських землях, що належали до Розлуцької країни Самбірської економії, протягом другої половини XVI ст., королем Зигмунтом Августом та королевою Ізабелою були засновані села Дністрик Дубовий, Верхня Яблунька, Нижня Яблунька, Верхній Турів і Нижній Турів, які зараз також входять до складу РЛПН. З 1772 до 1918 рр.

уся територія Турківщини була у складі Австро-Угорської імперії. У 1918 р. Надсяння увійшло до Західноукраїнської Народної Республіки, з 1919 р. воно знаходилося у складі Польщі, з 1939 р. – СРСР і з 1991 ця територія перебуває у складі України.

Варто також згадати трагічну сторінку історії Надсяння, коли протягом 1945-1946 рр., внаслідок операції "Вісла" та очищення прикордонної смуги, проведених колишніми радянським та польським режимами, було цілковито виселено біля 7 тис. мешканців восьми сіл – Соколиків Гірських, Тернави Вижньої, Тернави Нижньої, Дзвиняча Горішнього, Локітя, Дидьової, Журавина та Кривки. Було зруйновано не лише присадибну забудову, але й унікальні пам'ятки сакрального мистецтва – дерев'яні церкви бойківського та неоукраїнського типів, що були знищені переважно радянськими прикордонниками протягом 1957-1958 рр. До сумного мартирологу увійшли такі церкви: Св. Дмитра, 1791 р., Соколики Гірські; Святих апостолів Петра і Павла, 1889 р., Тернава Вижня; Св. арх. Михайла, 1894 р., Тернава Нижня; Успення Пресвятої Богородиці, 1860 р., Дидьова; Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці, 1901 р., Кривка; Св. арх. Михайла, 1905 р., Дзвиняч Горішній; Св. арх. Михайла, 1907 р., Беньова (на лівому березі Сяну, у 1946 р. була сплюндрована солдатами польської Армії Людової та спалена у 1947 р.); Преображення Господнього, 1918 р., Журавин та Св. арх. Михайла, 1927 р., Локіть.

Зараз на місцях локалізації сакральних споруд та цвинтарів у колишніх селах розпочато спорудження пам'ятних знаків, зокрема, такий знак вже встановлено на території с. Локіть. Ця робота має бути продовжена дирекцією РЛПН й для інших неіснуючих населених пунктів, при її виконанні варто використати досвід Бешадського Парку Народового у Польщі (Волосате, Тернава).

На території парку збереглася значна кількість пам'яток матеріальної культури, переважно греко-католицьких храмів і дзвіниць, у селах Верхня Яблунька (церва Собору Пресвятої Богородиці, 1788 р.), Нижня Яблунька (церква Преображення Господнього. 1820 р.), Верхній Турів (церква Св. Пантелеймона, 1890 р.), Боберка (церква Вознесення Господнього, 1913 р. та Св. арх. Михайла, 1914), Нижній Турів (церква Успення Пресвятої Богородиці. 1914 р.), Дністрик Дубовий (церква Собору Пресвятої Богородиці / Найсвятішого Серця Ісуса, 1920 р.), де до тепер зберігаються унікальні ікони Риботицької школи та літургійні книги зі старих, вже неіснуючих дерев'яних бойківських церков, споруджених у XVI-XVIII ст. як на території сучасних, так і вже неіснуючих тепер сіл. Дві старих церкви бойківського типу, споруджені у с. Сянки в 1645 та 1703 рр., були продані в с. Кострино (1703 р.) та с. Сіль (1831 р.) на Закарпатті, де збереглися до

сьогодення (зараз це територія Ужанського національного природного парку).

У селах, що знаходяться на території парку, збереглася традиційна дерев'яна бойківська забудова – однорядні двори (“довга” хата), які об'єднують комплекс житлового будинку та стайні. Одна із таких садиб із с. Шандровець, побудована у 1909 р., за ініціативою митрополита Андрія Шептицького, у 30-х роках минулого століття була перевезена до Музею народної архітектури і побуту в Львові.

Мешканці до тепер займаються землеробством із збереженням давньої терасної природоохоронної форми обробки ґрунту, двопільної та багатопільної систем землеробства з використанням традиційних знарядь праці, до яких відносяться плуги, борони, мотики, одноручні коси, дерев'яні вили та ціпи.

До традиційних занять населення на території РЛПН відноситься тваринництво. Тут з давніх часів вирощували велику рогату худобу, свиней, коней та овець, яких випасали на громадських пасовищах (толоках) та на полонинах, де пастухи займалися виробництвом молочних продуктів, зокрема, овечого сиру будзу. Після ліквідації на початку 90-х років минулого століття колгоспів, мешканці повертаються до традиційних форм скотарства і бджільництва. Це також стосується і відродження домашніх промислів та ремесел, зокрема, вишивання, ткацтва полотна, ковальства (традиційні кузні в Боберці та Верхній Яблуниць), теслярства, стельмахівства (виробництво возів і коліс у Нижній Яблуниць), бондарства тощо.

На нашу думку, основними чинниками наявності значної кількості пам'яток матеріальної культури на території РЛПН є автохтонність населення цієї території, яке, в умовах своєрідного природно-географічного гірського середовища на фоні віддаленості від центрів індустріалізації та урбанізації, сприяло збереженню архаїчних та традиційних форм господарювання. У сучасних умовах це повинно бути шансом не лише для підвищення рівня репрезентації етнокультурної спадщини, але й для зростання матеріального добробуту місцевого населення. Фактор значного ступеня збереження пам'яток відіграє вагому соціально-економічну роль після відкриття запланованого українсько-польського переходу в Боберці шляхом переключення потоків польських туристів, які відвідують Західні Бещади, на відвідування української частини Східних Карпат.

Донесення інформації про історію цієї території та важливість збереження пам'яток етнокультурної спадщини бойків до мешканців сіл РЛПН є одним із найважливіших завдань, які стоять перед дирекцією парку. Реалізація такого підходу створить умови не лише для розвитку зеленого і наукового туризму, але й збереження унікальних пам'яток етнокультурної спадщини на українській частині території МРБ "СК".

1. Rezerваты biosfery w Polsce. – Warszawa: Agencja Reklamowo-Wydawnicza A.Grzegorzczak, 1997. – S.22-26.
2. The East Carpathians Biosphere Reserve // Biosphere Reserves. Technical notes. Five Transoundary Biosphere Reserves in Europe,2004 (available in Internet: <http://www.unesco.org/mab>).
3. Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук.думка, 1983. – 303 с.
4. Лемківщина. Т.1. Матеріальна культура. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 360 с.
5. Bural M. Poloniny. Turistcky sprievodca. Humenne:Balada, 2004. – 68 s.
6. Marcinek R. Dane historyczne dla miejscowości w obrębie Bieszczadzkiego Parku Narodowego i otuliny. – Monografie Bieszczadzkie. T.XIII. – Ustrzyki Dolne, 2001. – 184 s.
7. Myczkowski Z. Ochrona zasobów kulturowych w Bieszczadzkim Parku Narodowym i otulinie. – Monografie Bieszczadzkie. T.XII. – Ustrzyki Dolne, 2001. – 217 s.

УДК 392+398:316.722:504(234)

ЗНАЧЕННЯ ПІДТРИМКИ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ОХОРОНИ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ГІРСЬКИХ РЕГІОНІВ

А.-Т. Башта

Інститут екології Карпат НАН України, Львів, Україна

Bashta A.-T. Importance of national traditions promotion for conservation of ethnic-cultural heritage and for natural environment protection in the mountainous regions

National traditions belong to a peculiar sphere of knowledge that is inherited by one generation from the previous one. But for a general socio-historic experience, it also contains the whole system of the knowledge about the environment and reflects some norms of its correlation with the society. This sphere of historic knowledge also contains information about applied aspects of agricultural activity, hunting, fishing, traditional medicine and so on.

Значна частина народних традицій походять з часів язичництва і значною мірою була зумовлена потребою розумного обмеження споживання природних ресурсів (а точніше – попередженням їх надмірного використання як важливої передумови виживання в тодішніх умовах).

Роль традиційних екологічних знань підкреслена важливими міжнародними документами, схваленими Конференцією ООН з довкілля та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) як Порядок денний на ХХІ століття та

Конвенція про біологічну різноманітність і вони широко визнані як важливий фактор для збереження біорізноманітності та її збалансованого використання.

Збереження локальних етносів, особливо це стосується гірських територій, є одним з важливих факторів збереження природного середовища. Лише в місцевій, етнічній, національній культурі відображений досвід взаємодії народу зі своїм довкіллям – екологічний досвід (Борейко, 1998). Традиційне землекористування у гірських районах часто є запорукою збереження і підтримання біотичної різноманітності їх території, оскільки було мало екстенсивний характер.

Вирішення екологічних і пов'язаних з ними соціально-економічних проблем у Карпатському регіоні повинно базуватися на державній фінансовій підтримці, як це має місце в багатьох розвинутих країнах Європи. Комплексна програма сталого розвитку гірських регіонів повинна включати, окрім підтримки сільського господарства чи фінансування різноманітних інвестиційних проєктів, заходи щодо збереження природного та культурного спадку цієї території (Гамор, 2002), що полягатиме в забезпеченні певних пріоритетів і дотацій для традиційних форм господарювання, які б, базуючись на народних традиціях і традиційних екологічних знаннях, підвищували цінність етнічних ландшафтів, їх естетичну привабливість, зберігали та підтримували біорізноманітність цієї території.

Одним з важливих видів діяльності, в рамках якої можуть підтримуватися культурні традиції горян, є зелений туризм. Він може стати важливим чинником підвищення добробуту місцевих громад, але лише в тому випадку, якщо разом з розвитком туристичної інфраструктури не менш важливе значення буде приділятися збереженню етнокультурної самобутності горян і властивого цій території природного середовища.

Поряд із значною біотичною та ландшафтною різноманітністю території, етнокультурна самобутність гірських етносів Українських Карпат (гуцулів, бойків, буковинців та інших), складовою якої є місцеві народні традиції та пов'язані з ними традиційні екологічні знання, може бути одним із важливих факторів для розвитку туризму і підвищення добробуту місцевих громад, як це має місце в багатьох країнах Європи, наприклад, на території Альп.

Ці питання все більше привертають увагу провідних міжнародних організацій, задіяних у збереженні природно-культурної спадщини планети (ЮНЕСКО, ЮНЕП, Міжнародний Союз Охорони Природи, Глобальний екологічний фонд (GEF) та інші). Завдання збереження етнокультурної спадщини на території Карпат має бути одним з важливих, значною мірою пріоритетних завдань розташованих тут крупномасштабних природо охоронних одиниць, а насамперед – національних парків (Карпатського, “Сколівські

Бескиди”, “Синевир” та інших), а також, можливо, інших заповідних об’єктів.

1. Борейко В.Е. Экологические традиции, поверья, религиозные воззрения славянских и других народов. – К.: Киевский эколого-культур. центр, 1998. – 222 с.
2. Гамор Ф.Д. До концепції сталого розвитку гірських територій України // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). – Рахів, 2002. – С. 26-29.

УДК 330. 16

ВПЛИВ НЕБЕЗПЕЧНИХ ПРИРОДНИХ ТА ТЕХНОГЕННИХ ПРОЦЕСІВ НА СТАН ЕТНОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

О.В. Черноус

Інститут регіональних досліджень НАН України, Львів, Україна

Chernous O.V. Impact of harmful natural and technical processes upon the state of ethnic-cultural environment in the Ukrainian Carpathians

Attention is paid to the problem of the Carpathian culture conservation.. The data of the economical and ethnology problems are analyzed. A number of methods for the perfection of economical leverage are suggested.

Початок ХХІ століття характеризується значними негативними змінами навколишнього середовища у світі. Спираючись на досвід останніх десятиріч, можна стверджувати, що подолати екологічну кризу, яка насувається, суто технічними засобами неможливо [1, 2].

Так, в Україні діє понад 1,5 тис. пожежо-вибухонебезпечних об’єктів, на яких зосереджено близько 13 млн. тон твердих та рідких небезпечних речовин. Зокрема, на промислових об’єктах зберігається понад 300 тис. тонн небезпечних хімічних речовин, у тому числі понад 9 тис. тонн хлору та 200 тис. тонн аміаку. Більшість технічного обладнання підприємств виробило свій ресурс та потребує виведення з експлуатації [3, 4].

Серед промислових об’єктів, що дають основний вклад в забруднення довкілля у Карпатському регіоні, можна виділити УМГ "Львівтрансгаз", ГПУ "Газвизбудоток", ВАТ "Добротвірська ТЕС". Суттєві збитки навколишньому середовищу завдають аварії на магістральних нафтопроводах, зокрема нафтопроводі "Дружба", продуктопроводах Дрогобич – Калуш заводу "Поліолефін" ВАТ "Оріана", ЗАТ"Лукоп". Крім того, погіршився екологічний стан на водосховищі Бурштинської ТЕС.

Особливого загострення набули складні природні процеси в Українських Карпатах, де протягом останнього десятиріччя спостерігаються значні зливи із грозою, важкий град та вітер швидкістю понад 30 метрів на секунду, пройшли паводки та повені, активізувались зсуви та поширився процес ерозії ґрунтів.

Негативні техногенні та природні процеси в Карпатах призводять не тільки до руйнування будівель, споруд, транспортних комунікацій, культурних пам'яток тощо. Вони суттєво погіршують умови життя людей, що у свою чергу відбивається на їх здоров'ї та тривалості життя. Особливо це стосується людей похилого віку, які прожили все життя в Українських Карпатах і є основними носіями етнокультурних традицій нашого народу.

Для більш повного аналізу впливу негативних екологічних та соціально-економічних процесів на стан збереження етнічної самобутності Карпатських гір необхідно розглянути проблеми передачі спадкової етнокультурної інформації в умовах урбанізації, посилення техногенної діяльності людини. Однак, на жаль, в сучасному українському суспільстві зацікавлення народною творчістю зовсім незначне. Так, відомий мистецтвознавець С. Грица [5] зауважує, що у мешканців села перше місце займає спадкова інформація (успадкування фольклору від батьків), друге – технічна (засоби масової інформації – ЗМІ), третє – контактна (від оточення). У представників міського населення головним інформаційним джерелом є ЗМІ.

Важливе значення фольклору при формуванні світогляду українців обумовлюється тим, що при визначенні рівня відповідальності за нищення природи доцільно враховувати не тільки матеріальні фактори, а й цінність природного світу.

Таким чином, на сьогодні виникає потреба у вивченні та відображенні в засобах масової інформації впливу національних культурних традицій на етнопсихологію суспільства та на взаємозв'язок між людиною та навколишнім середовищем.

Крім вище наведеного, необхідно зазначити, що в деяких роботах наголошується на вагомому значенні релігії при формуванні "духовно-екологічного менеджменту" в умовах сталого розвитку України [6].

На сьогодні точно визначити вплив природних та техногенних процесів на стан етнокультурного середовища неможливо. Однією з основних причин цього є недосконале інформаційне висвітлення даної проблематики.

Для виправлення такої ситуації необхідно проаналізувати та обґрунтувати можливості покращення висвітлення екологічних та соціально-економічних процесів в Україні та, зокрема, в Карпатському регіоні.

У сучасному світі на інформаційне забезпечення покладається важлива роль у вивченні, моделюванні та прогнозуванні наслідків техногенних впливів на природу. Це пов'язано передусім із тим, що природоохоронні

заходи будуть ефективними та своєчасними лише в тому випадку, якщо великий обсяг інформації щодо них буде швидко отриманий та проаналізований спеціалістами.

Серед методів оцінки фізичних змін у довкіллі можна виділити метод суб'єктивної (умовної) оцінки, при застосуванні якого в ході опитування споживачів визначають їх максимальну готовність платити, щоб зберегти сприятливе довкілля, та згоду прийняти компенсацію за негативні зміни у довкіллі.

Крім економічної цінності (вартості) необхідно враховувати цінність тварин, рослин і екосистем незалежно від їх використання. Цьому має сприяти самобутнє культурне середовище Карпатських гір, яке, на жаль, у ХХ столітті було значно понижене.

У цьому зв'язку належну увагу необхідно приділяти інформуванню громадян про WEB-сайти, що містять дані екологічного спрямування, та ефективно використовувати засоби масової інформації. При висвітленні природоохоронної проблематики доцільно використовувати не тільки статистичні та наукові джерела, а й враховувати етнічну самобутність нашого народу.

Так, інформація пов'язана з наслідками антропогенної діяльності людини наводиться переважно у статистичних збірниках, наприклад [7-9], в яких переважають дані про збори, штрафи та інвестиції в основний капітал на заходи з охорони довкілля. Однак, ця інформація, що подається як в абсолютних, так і в порівняльних цінах за певний період часу, потребує належних пояснень та обґрунтувань. Дані про забруднення атмосфери, водних та земельних ресурсів наводяться в узагальненому вигляді, зокрема, не наводяться дані про вплив компонентів забруднюючих речовин, що виділяються промисловими підприємствами, на організм людей, флору та фауну, на історичні культурні пам'ятки тощо.

У зв'язку з цим в інформаційних виданнях доцільно наводити наступне:

- ступінь безпечності промислових підприємств у регіоні;
- екологічну безпеку будівництва і функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні;
- екологічно небезпечні об'єкти, пов'язані з існуючою або попередньою військовою діяльністю, а також про стан зберігання та ліквідацію застарілих боєприпасів;
- класифікацію надзвичайних ситуацій техногенного характеру за їх медико-соціальними наслідками;
- відповідність екологічних норм і стандартів України до вимог ЄС;
- впровадження нових природозберігаючих технологій у промисловій галузі;

- вплив негативних екологічних процесів на стан культурних пам'яток у регіоні;
- захист дипломних проектів та дисертаційних робіт природоохоронного спрямування.

Таким чином, ефективна політика щодо запобігання забрудненню довкілля, збереження пам'яток культури та самобутнього етнокультурного середовища в Українських Карпатах можлива лише у випадку, коли всі дані про реальний стан справ будуть доступні громадянському суспільству.

1. Негативні техногенні та природні процеси в Карпатах призводять як до руйнування будівель, споруд, транспортних комунікацій, культурних пам'яток, так і суттєво погіршують умови життя людей. Особливо це відбивається на людях похилого віку, які є основними носіями етнокультурних традицій нашого народу.

2. В умовах урбанізації, посилення техногенної діяльності людини підвищується роль етнокультури як джерела самобутнього вираження загальнолюдських цінностей. На сьогодні виникла потреба у вивченні та відображенні в засобах масової інформації впливу національних культурних традицій на етнопсихологію суспільства та на взаємозв'язок між людиною та навколишнім середовищем.

3. Суттєвого удосконалення потребують статистичні видання екологічного спрямування.

1. Білявська Г.О., Ракша Л.В., Нагорнюк О.М., Боголюбов В.М. Нові тенденції вдосконалення екологічної освіти як важливого фактора гармонізації розвитку // Екологія і ресурси, 2003. – Вип. 8. – С. 80-91.
2. Кисьлов С.М., Костицький Н.В. Екологічна етика і психологія людини. – Львів: Світ, 1992.
3. Гончарук В.Є., Орел С.М. Прогнозування і оцінка обстановки при аваріях на хімічно- та радіаційно небезпечних об'єктах. – Львів: Видавничий відділ Інституту підприємництва та перспективних технологій при НУ "Львівська політехніка", 2004. – 52 с.
4. Оцінка відшкодувань за техногенне забруднення довкілля. / В.О. Васійчук та ін. – Львів: Видавничий центр НУ "Львівська політехніка", 2003. – 16 с.
5. Грица С. Социологическое направление в этномузикологии // Проблемы музыкальной культуры. – К.: Муз. Україна, 1987. – Вип. 1. – С. 51-66.
6. Стоян О. Духовно-екологічний менеджмент у соціальній та економічних сферах сталого розвитку // Економіка України.–К.: Видавництво "Преса України", 2004. 0-№ 10.-С.77-82.
7. Екологія Львівщини 2002. –Львів: "СПОЛОМ", 2003. – 96 с.
8. Статистичний щорічник Львівської області за 2002 рік. Чатина І. Львівська область. – Львів: Львівське обласне управління статистики, 2003. – 421 с.
9. Статистичний щорічник України за 2002 рік. Державний комітет статистики України. /За ред. О.Г. Осауленка. – К.: "Консультант", 2003. – 663 с.

ПРИРОДНЕ І КУЛЬТУРНЕ У СВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ

Я.Я. Чорненький

Західноукраїнський інститут інформаційних технологій та управління
при Донецькому державному університеті управління, Львів, Україна

Chornenkyi Ya.Ya. Natural and cultural aspects in a person's consciousness

The article reviews the interrelation of the natural and cultural as a subject of the cognition in the process of the recreational activity of the subject. The foundation of the conscious choice for the sightseeing are those core-objects, which are located at the center of the tourist itinerary corresponding to its functional significance and objective.

Людина – це об'єкт і суб'єкт природної компоненти нашого буття. Саме тому її свідомість і підсвідомість спрямовані на досягнення культурно-природного потенціалу, що оточує її та використання його з метою відновлення фізичних кондицій для продовження в подальшому активної діяльності в лоні суспільно корисної праці.

Україна загалом як держава та всі її регіони як окремі території знаходяться на шляху пошуків засобів для підвищення рівня розвитку економіки країни, поліпшення соціальної сфери тощо, тобто добробуту українців. Тому актуальними є планові пошуки та розробки нетрадиційних та альтернативних проектів модернізації буття людини, з-поміж яких необхідно відзначити потенційні можливості туризму як основної складової відновлення фізичних кондицій людини.

Туризм як галузь рекреації повинен забезпечувати комфортний відпочинок громадян, щоб їх свідомість і підсвідомість була спрямована в русло розслабленого спілкування з природою та пізнання природних і культурних пам'яток території, де перебуває рекреант. Це сприятиме естетико-культурному задоволенню рекреанта, укріпленню культурної сфери як туристичного потенціалу майбутнього (прагнення зберегти та познайомити з природно-культурним потенціалом знайомих, друзів, дітей), розширити спектр підприємницької діяльності в сфері туризму.

Людина прагне пізнати нове. Кожна територія має можливість розкрити перед потенційним рекреантом неповторні горизонти (природний та краснавчий матеріал) тільки завдяки продуманому, науково обґрунтованому розподілу навантаження, щоб не знищити як природне, так і культурне в певному регіоні.

Перш ніж приступити до реалізації прагнення щодо відпочинково-культурної діяльності суб'єкт-рекреант повинен умовно прокласти маршрут, яким він хотів би пройти з метою як відпочинку, так і пізнання.

Усі маршрути за діяльністю і часовою тривалістю розподіляються на локальні, регіональні та тотальні. Розглянемо окремі складові маршрутів на прикладі Івано-Франківської області.

Локальні – маршрути місцевого призначення, об'єкти котрих розташовані поблизу туристичного центру. Наприклад: Манявський водоспад, скелі „Писаний камінь” в околицях с. Буковець, водоймище „Королівка” біля м. Галича, Шепарівський ліс біля м. Коломиї тощо.

Регіональні – такі, що визначають географічну сутність даного регіону. Це заповідні території чи місця масового відпочинку згідно кліматичних та природних умов. Маршрути, як правило, розраховані на 1-2 дні. Наприклад: урочище „Масьок”, Чортова гора, Старуня, Касова гора, урочище „Сокіл” тощо.

Тотальні – призначені для всебічного ознайомлення з краєм. Спроможні використати весь потенціал регіону, пропонуючи різноманітні унікальні об'єкти в комплексі. Поєднують в собі локальні і регіональні маршрути і розраховані на 5-7 діб. Наприклад: Карпатський національний природний парк, заказники загальнодержавного значення – Скит Манявський, Княздвірський, Турова дача, Козакова долина та інші.

Кожен суб'єкт рекреації чи організована група рекреантів може обрати маршрут відповідного функціонального призначення і мети, а саме: наративно-естетичного: планер як засіб для власної образотворчості (маршрут будь-якої форми), екскурсії для визначення власної екзистенції щодо об'єкту; дидактично-навчального: шкільні екскурсії в рамках вивчення курсу краєзнавства чи на замовлення, практика студентів; рекреаційного, які, в свою чергу, поділяються на пасивні (санаторії, будинки відпочинку) та активні (риболовля, яхтинг, водний слалом, байдарка, альпінізм), а також зелений туризм; презентаційного: для іноземних гостей, що знаходяться в регіоні по бізнесових справах, для науковців, що відвідують регіон у рамках будь-яких проєктів, як підсумок певних наукових заходів (з'їздів, конференцій, зібрань). Або ж відповідно до зацікавленої тематики: історичного дискурсу: археологічні (пам'ятки культури в контексті історичного значення краю), опришківської минувшини різних часів (Верховина, Косів), новітньої історії; екологічного дискурсу: на місці природних екологічних катаклізмів різного періоду; географічного дискурсу: ландшафтні заповідники, сумісно з наративно-естетичними та навчально-дидактичними за вибором; художньо-творчого дискурсу: в культурологічному аспекті використовуються всі види маршрутів, але

пропонується особистісний підхід; урбано-сцієнтистського дискурсу: приклади агрокультури в рамках зеленого туризму.

За бажанням рекреантів певні тематичні маршрути можна об'єднати в комплексні маршрути, які об'єднують кілька позицій попередніх тематичних груп.

Кожний маршрут ґрунтується навкруги певного ядра (пам'ятки чи пам'яток архітектури, природної пам'ятка), котре містить в собі унікальність.

Туристичні об'єкти-ядра повинні розробити свої концепції презентацій територій та пам'яток для рекреації, опираючись на світоглядні позиції різних етносів. Адже рекреант із Карпатського регіону буде по-своєму сприймати об'єкти рекреації в Карпатах, а рекреанти з Києва чи Донецька, Ялти чи Херсона по-своєму.

Туристичні об'єкти-ядра – це природні пам'ятки (пам'ятки природи загальнодержавного значення, регіональні ландшафтні парки, дендрологічні парки, заказники місцевого значення, лісові заказники; ботанічні, геологічні, гідрологічні), культурні пам'ятки (сакральна архітектура, музеї), пам'ятки визвольних подій (пам'ятні знаки, братські могили, пам'ятники, встановлені на честь певних осіб чи подій). Прикладом такого ядра мають слугувати, скажімо, музеї в заповідних зонах, наприклад, культурні пам'ятки – Коломия: музей народного мистецтва „Гуцульщини та Покуття імені Й. Бобринського”, Косів: музей прикладного мистецтва „Гуцульщина”; пам'ятки визвольних подій – Печеніжин: могила жертв тоталітарного режиму; пам'ятник на знак скасування панщини; батьківщина ватажка карпатських опришків О. Довбуша (1700-1745); пам'ятник і музей О. Довбуша; природні пам'ятки – Пустинь: гідрологічні заказники – річки Черемош, Пістинька, Рибниця; геологічні пам'ятки „Пістинські пісковики з молюсками”, „Пістинські миніліти”, „Пістинська соляна криниця” і соленосні джерела), що можуть поєднувати й кілька дискурсів. Виокремлюючи на рекреаційній території певні природні та історичні пам'ятки, ми сприяємо задоволенню потреб рекреантів-відвідувачів, але вони прийдуть туди (більшість), опираючись на підсвідоме, тільки тоді, коли зможуть розраховувати на зручності доставки, комфорт при розміщенні, унікальності пам'яток, які їм запропонують із пізнавальною метою, що пробуджує в підсвідомості архетипи причетності до історичних подій, що колись відбувались на цих територіях чи формувалися протягом певного періоду розвитку, а це, в свою чергу, сприятиме індивідуальному сприйняттю природно-культурного потенціалу в певному культурному полі через призми індивідуального сприйняття об'єкта рекреації.

З метою формування туристичних маршрутів як тематичного, так і комплексного характеру пропонуємо суб'єктам рекреації туристичні об'єкти-ядра в гірських районах Івано-Франківської області з вказівкою на населені

пункти. Це сприятиме розробці індивідуально-групових маршрутів, які будуть найбільш комфортними і привабливими для рекреантів.

Об'єкти-ядра рекреаційного фонду гірських районів Івано-Франківщини

Пам'ятки історії, культури та архітектури	Пам'ятки природи	Пам'ятки визвольних подій
Верховинський р-н		
Верховина (Жаб'є): - пам'ятник св. Миколая (1867). Барвінків: - церква св. о. Миколая (1867). Бистрець: - церква Успення св. Анни та дзвіниця (XIX ст.). Зелене: - церква св. Іоанна та дзвіниця (XIX ст.). Красноїлля: - церква св. апостолів Петра і Павла (1878); Криворівня: - церква Родження Пресвятої Марії (1719) та дзвіниця XIX ст.; - літературно-меморіальний музей і пам'ятник І. Франку; Черемошна: - церква св. Михаїла Архистратига та дзвіниці (1872).	- Гідрологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення „Болото Висяче”; - пам'ятки природи місцевого значення: комплексна „Камінець”; ботанічні „Еталони смерекових насаджень”; геологічні „Скельний коридор „Довбушанки”, скелі і розсипи гори „Біла кобила”, „Писаний камінь”; гідрологічні: р. Чорний Черемош з водоохоронною зоною 100 м, р. Білий Черемош.	Верховина (Жаб'є): - Братська могила воїнів, які загинули в роки II світової війни. Голови: - пам'ятник учасникам Гуцульського повстання 1920 р. Ільці: - пам'ятник жертвам фашизму. Красноїлля: - пам'ятник на знак скасування панщини.
Долинський р-н		
Долина: - солеварня (XVIII-XIX ст.). Гошів: - чоловічий монастир Чину св. В. Великого (XVIII ст.).	- комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення „Скелі Довбуша”; - ботанічна – урочище „Осій”; гідрологічні – болота „Лисак”, „Ширковець”; заказники місцевого значення – р. Свіча з притокою Мізунькою, комплекс боліт „Саджавський”, цінні ліси „Ільма”, „Цапове”	Долина: - Братська могила воїнів, які загинули в роки II світової війни. Вигода: - Братська могила жертв тоталітарного режиму. Вишків: - кладовище вояків, полеглих у Першій світовій війні. Липа: - Братська могила УГА.

Пам'ятки історії, культури та архітектури	Пам'ятки природи	Пам'ятки визвольних подій
Косівський р-н		
Косів: - церква святого Василя Великого та дзвіниця (1895); - музей прикладного мистецтва „Гуцульщина”. Бабин: - церква Вознесіння Христового (1896). Брустурів: - церква Вознесіння Христового (1785). Великий Рожин: - церква св. Дмитрія (1895). Вербовець: - церква Благовіщення Пресвятої Діви Марії (1850). Город: - церква св. Стефана (1866). Космач: - церква св. апостолів Петра і Павла (1906). Люча: - церква Вознесіння Христового (1844). Малий Рожин: - церква Рождества св. Іоанна Христителя (1860). Микитині: - церква Воздвиження Чесного Христа (1858). Пустинь: - церква Успення Пресвятої Діви Марії (1858) та дзвіниця XVIII ст. Прокурава: - церква собора Пресвятої Діви Марії (1889). Рожнів: - церква Преображення Господнього (1834). Смодна: - церква св. Йоакима і Анни (XIX ст.)	- Сокільський регіональний ландшафтний парк; - лісовий заказник „Терношори”; гідрологічні заказники – річки Черемош, Пістинька, Рибниця; геологічні пам'ятки „Пістинські пісковики з молосками”, „Пістинські миніліти”, „Косовський Гук”, скелі гори „Кам'янець”, „Чорногрунські скелі”, „Яворівський Гук”, „Водоспад Шепітський Гук”, кам'янисті розсипи гори Грегит; „Пістинська соляна криниця” і соленосні джерела	Косів: - Братська могила жертв тоталітарного режиму. Космач: - тут в 1745 році загинув О. Довбуш..

Пам'ятки історії, культури та архітектури	Пам'ятки природи	Пам'ятки визвольних подій
Соколівка: - церква сошествія святого Духа (1866).		
Надвірнянський р-н		
Білі Ослави: - церква Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії (1746). Гнізд: - церква Успення Пресвятої Богородиці (1739) та дзвіниця (1793); - пам'ятник на місці церкви спаленої татарами. Десятин: Церква Рождества Пресвятої Діви Марії (1785). Зелена: - церква св. Дмитрія (1796). Камінне: - церква св. Параскеви (1700).	- Горганський природний заповідник, Карпатський національний природний парк; - заказники загальнодержавного значення: „Джурджійський”, „Садки”, „Бредулецький”, „Кливський”, „Тавпиширський”, „Пожератувський”; - пам'ятки природи загальнодержавного значення: урочища „Верхне Озерище”, „Тарниці”; дендрологічний парк загальнодержавного значення „Високогірний”.	Надвірна: - Братська могила жертв тоталітарного режиму. Десятин: - могила сотника УГА Г. Голенького і вояків УГА. Ланчин: - Братська могила жертв тоталітарного режиму. Фітьків: - Братська могила вояків у Першій світовій війні.
Рожнятівський р-н		
Рожнятів: - замок ХУШ ст.; - церква Різдва Христового (1900). Барлоги: - церква Різдва Христового (1789). Князівське: - церква Воздвиження Чесного Хреста (1769). Рівня: - церква Успення Пресвятої Богородиці (1770). Сливки: - церква св. о. Миколая (1760). Спас: - церква Преображення Господнього (1772).	- Заказники загальнодержавного значення: ботанічний „Яйківський”; гідрологічний „Турова дача” - пам'ятки природи загальнодержавного значення: ботанічна „Урочище „Сокіл”; гідрологічна Болото „Мшана”	Рожнятів: - Братська могила воїнів, які загинули в Другій світовій війні. Небилів: - пам'ятний знак на честь 100-річчя еміграції в Канаду. Осмолода: - (Урочище Ангелів). Доменна піч (1810). Перегінське: - могила жертв тоталітарного режиму.

Пам'ятки історії, культури та архітектури	Пам'ятки природи	Пам'ятки визвольних подій
Ясень: - церква св. Михаїла Архистратига (1756).		

UDC 581.9:392+398(498)

SOME PHYTOGEOGRAPHIC AND VEGETATION PECULIARITIES, TRADITIONS AND CUSTOMS IN THE APUSENI MOUNTAINS (WESTERN CARPATHIANS, ROMANIA)

J. P. Frink ¹, A. Petrean ²

¹ Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

² Folklore Institute, Romanian Academy Of Sciences, Cluj-Napoca, Romania

Франк Й.П., Петреан А. Деякі фітогеографічні та рослинні особливості, обряди і традиції гір Апушени (Західні Карпати, Румунія)

Гори Апушени – особлива гірська місцевість Румунії, відокремлена від Карпатської дуги. Її автентичність виражається типовим ландшафтом низької та середньої висотності. Величезна територія вкрита вапняком і відзначається особливими флористичними елементами, які залишилися з льодовикового періоду. Ця місцевість вирізняється великим культурним різноманіттям. Місцеве населення все ще дотримується старовинних обрядів і традицій. В даній статті представлено найбільш цікаві ботанічні аспекти поряд з деякими традиціями, що і сьогодні підтримуються в горах Апушени.

Introduction

Located between the Transylvanian Basin and the eastern edge of the Pannonian Plain, the "*Apuseni Mountains*" appears like a circular mountainous island in the middle of the Carpathian Basin, separated from the rest of the Carpathian ridgeline (Fig.1). From a geographical point of view, this mountain belongs to the Western Carpathians. It occupies a total surface of 20,000 km² and offers a big variety of landscapes on a relatively small surface (Ficheux, 1996).

The Apuseni Mountains greatly differs from the rest of the Romanian Carpathians and has its unique authenticity. This is given by the great variety of geological structures, which generated an enormous diversity of relief forms, landscapes and vegetation types, as well as by the ethnic-cultural and historical heritage of the inhabitants.

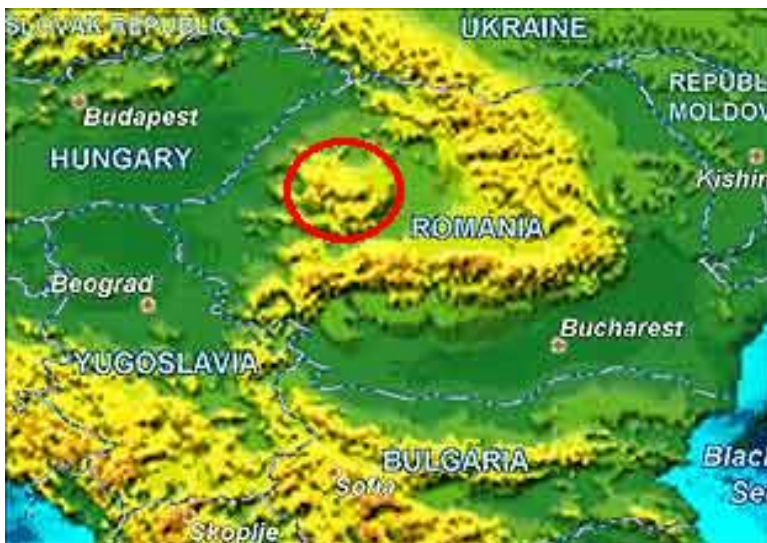

Fig.1 The geographical position of the Apuseni Mountains (within the circle) in relation to the rest of the Romanian Carpathians

Due to the great variety of relief forms, the big number of caves and gorges, as well as to the unique flora and vegetation of the Apuseni Mountains, this area has the biggest number and the highest density of protected areas in Romania. In addition, the Apuseni Mountains Natural Park, with a total surface of 75,784 ha, has been recently established, not only to protect the biodiversity, but also to preserve the cultural diversity and the local people's traditional way of living.

The aim of this paper is to highlight some of the phytogeographic and vegetation peculiarities of the Apuseni Mountains and to give a brief overview of the customs and traditions of the mountain dwellers inhabiting this area.

Some geological and landscape characteristics of the Apuseni Mountains

The main landscape characteristics of the Apuseni Mountains are the middle altitudes, the wide plateaus cut by deep valleys and the steep slopes. The average height ranges between 1000 and 1400 m a.s.l. The highest peak, the Biharia, has 1848 m a.s.l.

The Apuseni Mountains has a very complex and varied geological structure, which is well reflected in the relief forms and landscape. Over millions of years, they were successively lifted up and submerged by the Sarmatic Sea. In this relatively small area, one can find a geological mosaic of conglomerate rocks, crystalline rocks, volcanic rocks and limestone. The Jurassic and Cretacic

limestone is the most frequent (30%) and dominates the landscape of the Apuseni Mountains (Cocean, 2000). The central part of the mountain is formed by a huge limestone plateau (Padis area) situated at an average altitude of 1400 m a.s.l. This area is the biggest and the most famous karstic area of Romania, with many spectacular caves like the Padis-Fortress which has a 70 m high vertical entrance (Pop et al., 1998).

Due to the large area occupied by limestone and to the rich hydrographic network, the Apuseni Mountains has a more advanced fragmentation of the landscape than the arch of the Romanian Carpathians. The rivers have been cut several deep valleys and canyons, most of them small but very spectacular (Cocean, 1988).

Phytogeographic and vegetation peculiarities

The Apuseni Mountains is characterised by a great variety of floral elements. The area is the meeting place of Northern, South-Mediterranean, South-Balkan, Central-European and Eurasian species. Also, the local flora includes many endemic species, as well as tertiary and glacial relicts.

Due to the absence of the glaciers during the Ice Age, determined by the low and middle altitudes, the fragmentation of the landscape, as well as the large limestone surfaces, the Apuseni Mountains offered a large number of habitats (screes, calcareous rockslides etc.), which have facilitated the survival of some preglacial and glacial relict plant populations. The Turda Gorge, the Scărița-Belioara Nature Reserve, the calcareous rockslides from Vidra would represent from this perspective, important refugial areas characterised also by a high level of floristic and genetic diversity. Their content in floristic elements is an evidence of the polygenetic origin of the calciphilous flora of the Carpathians (Csergő, 2002).

The Apuseni Mountains has a vertically ranged vegetation which follows the pattern of the Carpathian vegetation. Also, there are some characteristic plant communities typically found and widespread in this mountain area, like the rupicolous limestone communities of *Helictotrichetum decori* and *Seslerietum rigidae* (Coldea, 1997). Beside the two dominant species (*Helictotrichon decorum* and *Sesleria rigida* subsp. *rigida*, endemic taxa for the Romanian Carpathians) these communities shelter some other phytogeographically important relict species like *Saponaria bellidifolia*, *Arctostaphylos uva-ursi* or *Dryas octopetala*.

Saponaria bellidifolia is considered either a Tertiary relict or a postglacial thermophilous relict. The most northern populations of this Submediterranean element are located in the Apuseni Mountains on the calcareous rocks of Scărița-Belioara Nature Reserve and Piatra Urdașului, as well as in the small gorges of Runc, Poșaga, and Pocioaliștei (Csergő, 2002).

Arctostaphylos uva-ursi survives in three localities in Romania, two of these (Scărița-Belioara and Muntele Buscat) being located in the Apuseni Mountains. They represent the western populations of this species.

Dryas octopetala was the representative species of the so-called “*Dryas Flora*” during the Tardiglacial. In the Apuseni Mountains its two relict populations are to be found at the lowest altitude in the Carpathians, where the species survived the warm periods of the postglacial: Scărița-Belioara and the calcareous massif at Vidra (Csörgő, 2002). *Leontopodium alpinum* grows in the Apuseni Mountains at Întregalde and Râmeț Gorges at the lowest altitudes in the Carpathians and in Europe (about 550 m a.s.l.).

Among the woody species whose relict populations survive on the limestone cliffs of the Apuseni Mountains we mention *Pinus sylvestris* and *Larix decidua* var. *polonica*. The calcareous rockslides of Scărița-Belioara Nature Reserve conserve a specific and unique relict pine-forest with *Sesleria rigida* subsp. *rigida* (*Pinetum sylvestris seslerietosum*). The larch forms a compact forest on the rockslides of Pietra Vidolmului at the altitude of 1285 m a.s.l., which has a special protected status (Cristea et al., 1996; Frink, 2002).

The People in the Mountains: Customs and Traditions

The history of the people inhabiting this mountain area stretches back to prehistory and afterwards Dacian times. These mountains are the place of the first documented human settlements of the present-day Romania: today's Rosia Montana (located in the Central Apuseni Mountains) is mentioned as *Alburnus Maior* on a waxed board discovered in a mining gallery and dated back to the year 30 a.d.

Due to the middle altitudes and the landscape fragmentation, the Apuseni Mountains is the most inhabited mountain area of Romania. Up on the huge open meadows situated on the top of the mountain plateaus there are permanent human settlements. Mărișel, Rogojel, Ocoale, Casa de Piatră, Mățișești are some of the highest settlements in all of Romania, situated over 1200 m a.s.l. The inhabitants of the region call themselves “Moți”.

The people living in the narrow valleys where they do not have enough grassland to feed their animals (especially cattle) are obliged to move with their stock higher in the mountains to the plateaus during the summertime. They built there primitive wooden timber houses and stay there from 20 May till the end of September (Surd, 1997). These authentic mountain houses are unique for the region because of the very steep roofs made from evergreen branches (Fig. 2). Several layers of branches and tree bark are skilfully put together, up to a 1 m thickness.

Fig. 2 Authentic mountain house located on the top of the mountain near Scărița-Belioara Nature Reserve (Foto: Arnold Kadar)

Traditions, culture and customs are still kept alive in Transylvania, being fully integrated and visible in daily life in numerous villages. Since ancient times, mystics, legends and superstition have dominated the people's way of living in this region. When people live as close to nature as those in the Apuseni Mountains, traditions and customs stay alive despite the unrelenting passing of the years. Old and pagan rites of all sorts have survived for centuries. Some were transformed into or adopted as Christian rites, some became motives for local festivals, others are specific to families or groups of people, and some are just part of daily life. Some of these customs should improve health and prosperity, others are to keep demons, wild animals and misfortune away (Petrean, 2001). Symbols as the sun, the rope or the grapes can be seen in sculptures, paintings and frescoes.

The antiquity of the mythological beings that govern the holidays of the Romanian calendar is obvious. The gods from Romanian tradition present similarities with those of the neighbouring counties or even with those of the remote ones. The spring holidays, beginning with the Day of the Bear and continuing with the Days of the Old Woman, of the Forty Martyrs, of the Saint Tudor and of Saint George, are testimonies of an archaic way of conceiving time and they are, in the mean time, proofs of archaic popular calendars (Rebreanu, 2000).

On 23 April there is a very old pagan celebration in the village Buru: the celebration of “*Babaluda*”. It is a fertility celebration (and also the beginning of spring) on the day of Saint George. Six young men (young men who did not fulfil yet their military service) from the village are wearing masks or are dressed in a special way. Among these 6 persons a couple is chosen: *Babaluda* and his wife. This means that one man is dressed as a woman. *Babaluda* and his wife wear a mask made from the bark of a cherry tree and they are completely covered with branches and leaves of birch tree. Two other men are dressed as soldiers and they protect *Babaluda* and his wife.

Babaluda and his wife are bringing luck and fertility. The people from the village can get luck and prosperity for the rest of the year by touching *Babaluda* and his wife. This means that everybody from the village wants to touch them. But getting luck should not be so easy, this is why the two soldiers are trying to keep people away and protect *Babaluda*. As a consequence, people pay to the soldiers to make their access easier...

The last two men are completely dressed in black (also painted on their face and hands) and make everybody black in the village. This black paint or colour makes that the bad ghosts are leaving the body and mind of the people from the village. At the end of the day almost everybody is black in the village.

During the day every young girl of the village is thrown into the river by *Babaluda* and by his wife (with the help of the other villagers). This rite signifies a kind of purification and fertility at the beginning of the year.

Twenty years ago this rite was still practised in more than 70 villages in the Apuseni Mountains (Pavelescu, 1945). Nowadays it can be seen only in Buru.

All these traditional rites and celebrations preserved until our days, show the very deep and complex connection between the mountain dwellers and the natural environment they are living in – the unique area of the Apuseni Mountains.

1. Cocean, P., 1988, *Chei si Defilee in Munții Apuseni*, Ed. Acad. R.S.R., București
2. Cocean, P., 2000, *Munții Apuseni – Procese și Forme Carstice*, Ed. Acad. Rom., București
3. Coldea, Gh. (Ed.), 1997, *Les Associations Végétales des Roumanie, Tome 1, Les Associations Herbacées Naturelles*, Presse Universitaire de Cluj, Cluj-Napoca
4. Cristea V., Denaeyer, S., Herremans, J.-P., Goia, I., 1996, *Ocotirea Naturii și Protecția Mediului în România*, Ed. University Press, Cluj-Napoca
5. Csergő, A-M., 2002, The problem of the refugia of certain preglacial and glacial relict populations from the calciphilous flora of the Apuseni Mountains (Romania), *Contrib. Bot.*, XXXVII: 251-262
6. Ficheux, R., 1996, Les Monts Apuseni (Bihar). Vallées et aplanissements, Ed. Acad. Rom., București
7. Frink, J.P., 2002, Zadele de la Vidolm, *Munții Carpați*, 34: 64-65
8. Pavelescu, Gh., 1945, *Cercetări Asupra Magiei la Români din Munții Apuseni*, Ed. Inst. Cerc. Soc. Rom., București

9. Petrean, A., 2001, *Studii Etnobotanice în Munții Apuseni*, Ed. Napoca Star, Cluj-Napoca
10. Pop, C., Togor, G., Mititean, R., Simionas, A., 1998, *The Monography of Padis, a Famous Romanian Touristic Region*, Ed. Chrysopeea Press, Cluj-Napoca
11. Rebreanu, S. N., 2000, *Sărbători de Primăvară*, Ed. Casa Cărții de Știință, Cluj
12. Surd, V., 1997, Les caractères généraux des établissements humains dans “Le Pays des Motzi”, In: Cristea, V. (Ed.), *L'Espace Rural: Approche pluridisciplinaire*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca

СЕКЦІЙНІ ДОПОВІДІ

І. РОЛЬ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ДУХОВНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ГОРЯН

УДК 631.95(333) 502.7/347

ПРИРОДНІ УМОВИ І ЛАНДШАФТНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКАРПАТТЯ

Н.Й. Балаж

Мукачівський державний аграрний технікум, Мукачево, Україна

Balazh N.Y. Natural conditions and landscape peculiarities of the Transcarpathia

Natural conditions and landscape peculiarities of the area determine rational nature use and conservation. This especially concerns the Transcarpathian region, as its territory is mostly mountainous. This fact preconditions great natural and landscape diversity as well as a peculiar cultural and socio-economic development within the region.

Природні умови. Закарпатська область знаходиться в межах двох великих фізико-географічних одиниць – Карпатської гірської (4/5 території) та Закарпатської низовинної. Якщо природні умови останньої (рельєф, клімат, ґрунтово-рослинний покрив тощо) майже всюди сприятливі для господарського і сельбищного землекористування, то в Карпатах найкращі умови для цього мають міжгірні улоговини, долини рік, пологі схили і частково низькогір'я.

Гірська територія охоплює південно-західні схили і передгір'я Українських Карпат і відзначається надзвичайно різноманітними формами рельєфу. Гірська частина займає понад 80% території області, утворюючи з південного заходу на південний схід Верховинський вододільний хребет, Горгани, Свидовець, Черногора, Полонинський хребет, Рахівський масив, Вулканічні Карпати, на півдні – Ужгородсько-Хустський вулканічний хребет. В межах Черногірського хребта знаходиться найвища точка Карпат і України – вершина Говерла (висота 2061 м над рівнем моря).

Рівнинна частина області, Закарпатська (Притисянська) низовина, знаходиться на південному сході області і є частиною Середньо-Дунайської низовини. У межа Закарпатської низовини виділяється підвищене Брегівське горбогір'я.

Клімат регіону в цілому помірно-континентальний, але поєднання гірської гряди Українських Карпат з Середньо-Дунайською низовиною зумовлює своєрідний для Закарпаття кліматичний режим. На її територію спрямовуються вологі й теплі атлантичні і середньоморські повітряні маси. Середньорічна повторність південно-західних вітрів тут становить 40-50 відсотків. У зв'язку з цим на південно-західні схили Карпат, випадає понад 1500-1600 мм опадів у рік, внаслідок чого закарпатська частина Карпатської гірської дуги є найбільш зволоженою в Європі. Середня річна сума опадів становить близько 13 млрд. м³. Вертикальна витягнутість регіону від 100 до 2061 м н. р. м. зумовлює значне різноманітність мікрокліматичних умов.

В Закарпатській області, залежно від абсолютних висот і характеру рельєфу, виділяються три орографічні одиниці: 1) низина з висотами, які не перевищують 120—130 м над рівнем моря; 2) передгір'я з висотами від 130 до 350—400 м; 3) гори з висотами від 350—400 до 2050 м над рівнем моря. Відповідно з цим, за кліматичними умовами Закарпатська область поділяється на три агрокліматичні райони: а) низинний, б) передгірний, в) гірський [2].

Ландшафтні особливості. Географічне положення території Закарпаття в двох геотектонічних структурах зумовило формування *гірського і рівнинного* ландшафту.

Рівнинний ландшафт, що представлений переважно агроландшафтами у вигляді ріллі, пасовищ, охоплює Закарпатську низину, що являє собою систему нешироких терас річок Тиси та Латориці. Поверхня їх плоска, східчаста, слабо нахилена на Південний Захід. Мезорельєф слабо виражений, але добре розвинений мікрорельєф. Він характеризується незначними підвищеннями та зниженнями, в яких навесні та восени застоюється вода, внаслідок чого рослини вимокують. В межах Закарпатської низини рідко зустрічаються невеликі масиви дубових та змішаних широколистяних лісів.

Гірські Карпати – це унікальна природна екологічна система, що має міжнародну цінність. В Українських Карпатах сконцентровані найбільші лісові масиви в Україні, збереглися найбільші в Європі ділянки пралісів, унікальні угруповання альпійського поясу флори і фауни тощо. Екосистема Карпатського біосферного заповідника віднесена до найцінніших екосистем Землі і входить до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Для Полонинських гір характерні плоскі вершини, покриті гірськими субальпійськими луками – полонинами, що використовуються як літні пасовища.

Разом з тим, у своєму первісному стані, до інтенсивного антропогенного втручання територія Закарпаття на 95 відсотків була вкрита лісами і субальпійськими чагарниками. Лише альпійське і частково

субальпійське високогір'я та невеликі ділянки заплав передгірських частин річкових басейнів знаходилися під лучною рослинністю.

Загалом, ландшафтну структуру області утворюють широколистянолісові низькогірні вулканічні, лучно-лісові субальпійські середньогірні і широколистянолісові низинно-міжгірні природно-територіальні комплекси [1].

Водні ресурси. В Закарпатській області нараховується 9426 річок сумарною довжиною 19793 км., з них 153 річки мають довжину 3545 км, а Тиса, Боржава, Латориця й Уж – понад 100 км кожна (у межах області). На території області знаходяться 137 невеликих озер, в основному льодовикового та загатного походження, найбільше з яких Синевір [6]. Гідрологічні особливості річок Закарпаття визначають формування басейнових систем, в структурі яких виділяються взаємопов'язані ландшафтні комплекси, приурочених до різних елементів річкових долин – русел, заплав, терас. За даними Мельника А. В. в Українських Карпатах виділяються такі різновиди басейнових систем: транскарпатські, які складаються з гірських і передгірських підсистем (наприклад частини басейнів р. Латориці) і гірсько карпатські, що повністю розміщені в горах [4].

Територія Закарпатської області відноситься до зони активної зливної діяльності і, відповідно, до найбільш паводконебезпечних регіонів Європи. Розрахунки свідчать, що водно-гідрометеорологічне навантаження в Закарпатській області у 2-3 рази вище порівняно з прилеглими територіями, що підвищує ризик катастрофічних паводків [5]. Максимальний базис ерозії перевищує 1900 м, що в поєднанні з особливостями поверхні водозборів (крутизна і довжина схилів та величина річкових басейнів, незначною глибиною залягання материнських порід) відіграє панівну роль у формуванні катастрофічних природних явищ, у тому числі паводків, селів і зсувів.

Лісові ресурси. За оцінкою державного обліку лісів за останнє десятиріччя їх, площа збільшилась майже на 7 тис. га, а загальний запас — на 42 млн. куб. м. Вікова структура наблизилася до оптимальної. Стиглі і перестійні насадження складають 23,2% від вкритих лісовою рослинністю земель. Середній вік усіх насаджень у лісах державних лісгосподарських підприємств зріс із 56 у 1973 році до 81 року. Лісистість території за період з 1946 року збільшилась із 42,6 відсотка до 50,8 відсотка [5]. Проте за науково-експертним висновком урядової комісії верхню межу лісу знижено на 200-300 м; порушено вікову структуру деревостанів та складу порід [3], що поряд з іншими чинниками призвело до катастрофічних повеней у 2001, 2002 роках.

Земельні ресурси і землекористування. Земельний фонд Закарпатської області за даними Держкомзему України станом на 01.01.04 р. становить 1275,3 тис. га, або 2,1% площі України. Ліси та лісовкриті площі охоплюють найбільшу частину території області – 720,5 тис. га, або 56,5%

території регіону. Сільськогосподарські землі займають 37,4% від земельного фонду і становлять 476,7 тис. га, з яких 42%, або близько 16% від території області складає рілля – 200,4 тис. га. Під забудовою знаходиться 3,5% земель, під відкритими землями без рослинного покриву – 1,2%. Загальна площа земель водного фонду області сягає 18,3 тис. га. На інші землі припадає 2,7% загальної площі. В загальному балансі території Закарпаття виділяють землі природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення, площа яких у 2003 році складала 145,4 тис. га, або 11,4%, в тому числі землі природоохоронного призначення – 136,7 тис. га.

Основними ґрунтами в гірській частині Закарпаття є *бурі лісові і дерново-буроземні ґрунти*, які у своєму хімічному складі, глибині ґрунтового профілю змінюються із збільшенням абсолютної висоти. В передгір'ї ґрунти в основному *буроземно-підзолисті* і в незначній мірі зустрічаються *бурі гірсько-лісові опідзолені*. На полонинах та в підполонинських місцевостях переважають *гірські лучні та дерново-буроземні неглибокі ґрунти*. Переважаючими генетичними типами ґрунтів у низинній зоні є *дернові опідзолені, дернові глейові та лучні ґрунти*. На значних площах в межах заплав рік зустрічаються також *алювіальні дерново-буроземні дуже глейові ґрунти* [2].

В регіональному відношенні, землекористування Закарпаття доцільно розглядати в розрізі двох регіонів: гірський і рівнинний. До першого регіону можна віднести територію переважно рівнинних адміністративних районів з переважно сільськогосподарським землекористуванням: а саме Березівського, Виноградівського, Ужгородського і Мукачівського. Другий регіон охоплює територію переважно “гірських” адміністративних районів з основним лісгосподарським видом землекористування – Рахівського, Міжгірського, Великоберезнянського, Воловецького, Перечинського, Свалявського і “передгірських” районів Тячівського, Іршавського, Хустського районів. В середньому для регіону з переважно сільськогосподарським видом землекористування індекс сільськогосподарської освоєності, розораності і лісистості складає відповідно – 0,62, 0,43 і 0,24, натомість ці показники для “гірського” регіону складають відповідно 0,26, 0,07, 0,68. В структурі сільськогосподарських угідь за питомою вагою площі пасовищ співвідношення максимального рівня (гірський регіон) до мінімального (рівнинний регіон) області різниться більш ніж в два рази, а для сіножатей – в чотири рази. Багаторічні насадження за площею в двох основних регіонах Закарпатської області однакові.

Таким чином, природні умови і ландшафтні особливості Закарпаття мають складний, багатогранний і багаторівневий характер, що обумовлено сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів, таких як: клімат, рельєф

місцевості, ландшафтні особливості, ґрунти тощо. Особливості природних умов Закарпатської області визначають поділ її території залежно від:

фізико-географічних характеристик – а) *Карпатська гірська частина*
б) *Закарпатська низовина частина*, територія яких диференціюється за абсолютними висотами і характером рельєфу: *низина, передгір'я; гори;*
агро-кліматичного умов – а) *низинний район*, б) *передгірний район*, в) *гірський район*;

басейнових систем – а) *транскарпатські*, які складаються з гірських і передгірських підсистем; б) *гірськокарпатські*, що повністю розміщені в горах;

ландшафтних особливостей – *гірський район* (полонинські гори, гірські субальпійські луки, ліси тощо), *рівнинний район* (рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження, дубові та змішані широколистяні ліси тощо).

Специфікою природних умов і ландшафтних особливостей Закарпаття є те, що вони різняться насамперед своєю висотною зональністю, з чим пов'язані водні, лісові і земельні ресурси, а також характер землекористування регіону. Відмінною особливістю Закарпаття в Україні є найвищий рівень лісистості, найнижча сільськогосподарська освоєність, і розораність, які мають прямо протилежні значення в рівнинному і гірському районах області.

1. Географічна енциклопедія України: В 3-х т./ Ред. кол. О.М. Маринич (відп. ред) та ін.: -К.: Українська Радянська Енциклопедія ім. М.П. Бажан, 1990-Т.2:3-О.-480с.
2. Ґрунти Закарпатської області. –Ужгород.: Карпати 1969.-70с.
3. Експертний висновок щодо причин, які призвели до широкомасштабного прояву і важких наслідків катастрофічного паводку в Закарпатській області. (Мінекобезпеки, МНС, Мінекономіки, Держбуд, Держкомгеології, Держкомгідрометр, Держводгосп, НАНУ, Держлісгосп, 1998 рік)
4. Мельник А.В. Українські Карпати: еколого-ландшафтознавче дослідження.- Львів, 1999.-286 с.
5. Огляд паводкової діяльності 1998-2001 років та пропозиції по запобіганню повенеких ситуацій, 2001 ([http:// www.ulrnc.org.ua](http://www.ulrnc.org.ua))
6. Паламарчук М.М., Закорчевна Н.Б. Водний фонд України: Довідковий посібник / За редакцією В.М. Хорева, К.А. Алієва.-К.: Ніка-Центр, 2001.-392 с.

ВПЛИВ ПРИРОДНИЧО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО СТРОЮ

Л.Ю. Бович

Косівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва,
м. Косів, Івано-Франківська область, Україна

Bovych L.Yu. Influence of nature-territorial factors on formation of Ukrainian traditional clothes

Article is concentrated on a question of formation of the Ukrainian traditional clothes in a context of nature – territorial factors of influence. The author analyzes a role of a mountain landscape of Carpathian mountains in terms of regional features of national clothes Hutsulshchyna which acts as a prominent aspect at formation spiritual – material and cultural values. The problem of use of natural materials as national clothes and in a modern suit is considered.

Навколишнє середовище як система природничих факторів та явищ є досить вагомим чинником у формуванні матеріально-духовної спадщини народу. Провідну роль у розвитку національної культури відіграло географічне положення території України. З прадавніх часів взаємовідносини людини з природою формували не тільки побут але і їх ідеологію, життєдіяльність, духовні та матеріальні цінності. Неподільність суспільства і природи є загальнозначимим фактором у розвитку традицій, господарської діяльності, мистецтва, що засвідчує про високий культурний рівень народу. Індивідуальне тонке сприйняття мальовничого ландшафту призвело до спалаху багатогранності народного мистецтва. Відчуття всю гармонію оточуючого середовища можна будучи творчою натурою, адже не можна залишатися байдужим до багатства краю, яке здатне породити самотність та неповторність мистецтва.

Наскільки свідомо народні митці зосереджували свою увагу на навколишньому довкіллі, ми можемо спостерігати як в художній промислах, так і в елементах одягу. Вони фахово володіли мистецьким ремеслом, де в основу був покладений природний матеріал, яке відображало його цінність. З часом народні майстри навчилися не тільки досконало використовувати натуральну сировину для виготовлення предметів вжитку, а ще й закладали ідейний зміст в їх естетичному вияві, інтуїтивно керуючись сприйняттям оточуючого довкілля. Уміння творчої інтерпретації баченого знайшло своє вираження в мистецьких творах, які дійшли до нас через часовий простір не

втрапивши своєї неповторності, а навпаки, сформувавши незабутню цінність та неоціненний скарб нашої культури.

Серед розмаїття мистецьких надбань важливе місце займає український традиційний стрій, що відображає не тільки естетичну й утилітарну функції, а й несе в собі глибокий зміст національної культури. Народне вбрання є найважливішою складовою в структурі національного мистецтва, що в своєму вияві віддзеркалює життя народу, його звичаї, обряди, побут та всю багатогранність духовно-матеріальної спадщини наших предків.

Неодноразово повертаючись до історії виникнення народного строю, гостро постає питання про його витoki та фактори впливу, що займає вагоме місце в науково-дослідницькому аспекті. Дослідження розвитку традиційного одягу базується здебільшого на припущеннях і тільки частково має ґрунтовне підтвердження, але очевидно і те, що вони сформувалися внаслідок впливу саме природничих чинників. В переважній більшості науковці розглядають український стрій в межах його історичного виникнення та визначення його регіональних особливостей, не завжди приділяючи належну увагу його зв'язку з природою. Тому актуальність поставленої проблеми в статті полягає не у висвітленні сутності та національних особливостей народного строю, а саме в його розвитку в контексті природничо-кліматичних та географічно-територіальних факторів впливу, оскільки це питання рідко розглядається в наукових працях саме в такому баченні. Отже в певній мірі новаторство дослідження полягає у розгляді аспектів народного одягу через призму природничих комплексів, оскільки це є досить важливим моментом, що дозволяє заглибитися у сутність причин виникнення тих чи інших форм та елементів одягу.

Методикою ґрунтового вивчення національного строю займалося багато відомих вчених, митців, мистецтвознавців. Згідно опрацьованих наукових джерел становлення народного одягу відбулося в процесі впливу різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як вплив давньоукраїнських форм історичних періодів, взаємини спілкування з народами Сходу, Західної Європи, Візантії, становлення торговельних шляхів, формування територіальних українських земель, розвиток політичних вподобань, релігійних вірувань, природничо-географічне положення; матеріальні явища побуту та господарської діяльності людини, соціально-економічні умови, рівень технічного прогресу [1, 5-17]. В сукупності це рушійна сила знакової системи розвитку традиційного вбрання і культури народу в цілому, про що не слід забувати. Отже, аналізуючи праці відомих науковців знаходимо цілу низку концепцій походження та ідей його виникнення, хоча процес формування настільки багатогранний, що охопити одночасно весь спектр впливу практично неможливо. Наше завдання полягає

у розгляді питання розвитку народного вбрання в комплексі з територіально-природничими особливостями.

Проаналізувавши основні аспекти формування одягу, розглянемо характерні ознаки національного строю, що знайшли свій початок у витоках навколишнього середовища. Водночас ці фактори впливу розкривають доцільні напрямки розвитку народного строю в цілому поряд з характеристикою умов життя народу. Розглядаючи український стрій, ми говоримо про вбрання селян, які внаслідок своєї працьовитості та використання природних важелів в господарстві могли самостійно виготовляти одяг. Натомість міщани та заможні люди стежили за модою сусідніх країн, купляли готовий одяг, виготовлений із привізних тканин, тим самим вбрання знаті в деякій мірі втрачало національну сутність. Щоб визначити традиційні ознаки народного вбрання, потрібно досліджувати його поряд з народним побутом та в залежності від регіональних особливостей [2, 411]. Мистецтво виготовлення одягу – це процес відтворення дійсності, що відображається через його виражальні засоби. Одяг, людина та оточуюче середовище незаперечно взаємопов'язані між собою та визначаються законами гармонізації. Перш за все, національний стрій є певною мірою твір народного мистецтва, який в свою чергу, відображає всі оточуючі або впливові фактори, що і визначають його форму, колорит, орнаментальне збагачення тощо – все це складає своєрідну систему так званих виражальних засобів. Тому неправильно вважати, що народний стрій формувався тільки внаслідок різноманітних зовнішніх чинників, опускаючи важливий факт впливу природничого ландшафту.

Географічне розташування та природничо-кліматичні умови України стали певною причиною для виникнення різновиду локальних особливостей народного вбрання, а саме їх регіональних художніх ознак та відмінностей, що виникли внаслідок географічного розташування регіонів. Найбільш цікаву територіально-природничу і багату в етнографічному розумінні частину українського ландшафту займає Гуцульський край. Самобутність та неповторність Гуцульщини – це найвеличніший скарб усього українського народу з його багатою культурною спадщиною. Етнокультурні особливості природного ландшафту та його взаємозв'язок із способом життя гуцулів, їх національними традиціями тощо, всебічно розкриті в науковій праці С.Стойко, Д.Крук [3, 170-174]. Вплив гірської місцевості чітко прослідковується в народному строї Гуцульщини. Своєрідна природа довкілля мала величезний вплив на формування традиційного вбрання, адже його окремі елементи в поєднанні становлять певний комплекс, що відображає локальні згідно природничо-кліматичних та територіальних умов [1, 23]. В цілому традиційний стрій багаточаровий і характеризується певним вкороченням довжини. Це сприяло вільнішому пересуванню по гірській

місцевості. Територіальні особливості певного регіону впливали на розвиток господарських занять населення, зокрема, вівчарництва на полонинах, а також різних галузей мистецьких ремесел: мосяжництва, ліжникарства, кушнірства, гончарства тощо. Окремі народні промисли були зосереджені на виготовленні сировини, що в подальшому використанні служили матеріалом для пошиття одягу.

Заглиблюючись в гуцульський етнос, слід зазначити, що горяни вміло використовували багатство карпатських лісів, гірських лук, полонин. Особливості гірського клімату призвели до потреби у виготовленні верхнього одягу, тому найпомітнішою ознакою гуцульського строю є переважання в ньому вбрання з овечих шкур та вовни. Гуцульський край славився великим асортиментом сукна виготовленого методом ручного прядіння. Найбільш поширеним у використанні матеріалом було хутро, для виготовлення якого використовували не тільки шкури овець, а й диких тварин, на яких полювали в лісах Карпатських гір.

Аналізуючи загальний комплекс національного вбрання, розглянемо його окремі аспекти та виражальні засоби, які сформувалися згідно синтезу природничих факторів, а також пов'язані з технологією виготовлення, естетичною функцією і класифікацією. Основою загальної структури традиційного строю вважається матеріал. Такі особливості матеріалу як фактура, товщина, еластичність, пластичність, колорит впливали на загальну систему одягу. Сприятливий клімат, природничі умови і господарська діяльність зумовили виготовлення тканин з натуральної сировини. З наукових джерел знаходимо багато інформації про вирощування технічних культур, з яких виготовляли домоткані тканини для натільного одягу (тунік, сорочок). Для виготовлення полотна найчастіше використовували сировину з льону та коноплі, що проходила складну технологічну обробку в домашніх умовах. Льон – найдавніша культура, що росла на нашій території, конопля – запозичена рослина нашими предками від іранців, але теж чудово прижилась в гірських умовах [2, 413]. Виготовлені тканини поділяли за технологічними, естетичними, фізичними якостями та художньою виразністю. Технологічні способи обробки, методи фарбування – все це спонукало до розвитку відчуття композиційних основ, гармонізації колориту, тональності, фактури, декору тощо.

Важливою ознакою вбрання є його колорит, що в свою чергу, залежав від особливостей навколишнього довкілля. Акцентуючи увагу на матеріалах, не слід забувати про натуральні барвники, що використовувалися. Барвниками слугували природні матеріали, серед яких можна назвати кору різноманітних дерев (дуба, вільхи), рослини, шишки крушини й вільхи, цибуління, різноманітні плоди тощо. Аналізуючи способи натурального фарбування, можна зробити висновок і про походження народних назв

окремих кольорів, наприклад: малиновий, бурячковий, вишневий. Фарбували не тільки тканини, а й шкіру, додаючи кору дуба або використовуючи білу глину для вибілювання. Загалом колорит відзначався стійкістю, етнічним і регіональним походженням, що й підкреслює використання виключно природних барвників. Аналізуючи основні аспекти використання кольорових градацій в одязі, варто зазначити, що поряд з натуральними властивостями колір відображає і певне символічне значення, а також володіє психологічно-емоційними ознаками й естетичним виявом. Для прикладу згадаємо народний стрій Гуцульщини. Згідно припущення, імітуючи осінні барви Карпат, народні митці наділяли вбрання відтінками жовто-гарячого яскравого колориту, що спостерігаємо у вишивці с. Космач. Отже, для передачі красоти оточуючого довкілля, майстри використовували асоціативний метод творчості. У порівнянні з іншими регіонами України гуцульський стрій характеризується наявністю найбільшої кількості барв. Результатом цього є мальовничість Карпатських гір особливо в осінній період.

Говорячи про естетичне навантаження в народному одязі, варто відзначити його декоративно-орнаментальне збагачення. Естетична цінність флори і фауни залишила свій відбиток в оздобленні народного строю. Узагальнюючі інтерпретовані та стилізовані мотиви природи посіли в основу складних орнаментів. Вони відображали як естетичний зміст, так і магічно-захисну функцію, яка дійшла до нас ще з часів вірувань древніх слов'ян. Нагальним прикладом можна назвати такі елементи декору як “берегиня”, “дерево життя”, зооморфні, антропоморфні й рослинні мотиви. Художні особливості та багатство орнаменту залежали від традицій, які склалися в тій чи іншій місцевості. Незаперечний вплив навколишнього середовища спостерігаємо в техніках вишивки не тільки у своєму вияві, а й у самих назвах: “сосонка”, “гречка”, “коропова луска” тощо, що підкреслює їх природне походження.

Основними елементами, що роблять національний ансамбль завершеним, виступають доповнюючі аксесуари: взуття, головні убори, прикраси, сумки, пояси тощо. Невід’ємною складовою строю є взуття, що найбільш пов’язане з природничо-кліматичними умовами, господарською діяльністю і достатком. В переважній більшості матеріали, з яких виготовляли взуття, залежали від територіальних чинників. Наприклад на Гуцульщині переважали постолі зі шкіри тварин. Цей матеріал був ефективним та міцним у використанні на гірській місцевості. На південній території України були поширені так звані личаки, що виготовляли з лика липи, берези, в’язу, а на Поліссі та Волині побутовали плетені з грубого вовняного чи конопляного шнурка чуні, ходаки, чинбарі а також плетені з кори дерев постолі. [4, 87].

До головних уборів можна віднести вінки з квітів, які так полюбили дівчата. Найбільш поширеними були вінки з квітів маку, чорнобривців, ромашки, барвінку, жоржини, колосків. Здебільшого аксесуари носили оберегову функцію, але й підкреслювали естетичні ознаки природи.

Підсумовуючи вищевикладені ознаки національного строю, слід підкреслити важливість впливу природничих аспектів на його формування. Внаслідок прогресуванням індустріалізації та промисловості, користування натуральною сировиною витіснилося в сучасних умовах, оскільки вона дорожча в експлуатації. Масове виготовлення штучних матеріалів засобами новітніх технічних процесів призвело до занепаду національної вартості одягу. В цьому контексті варто згадати про методи виготовлення народного вбрання, що характеризуються наявністю натуральних матеріалів, тобто екологічно-чистої продукції. Говорячи про властивості природних матеріалів, слід зазначити їх основні якості: теплопровідність, гігроскопічність, повітряпроникливість, що і слугує відмінністю від штучно-виготовлених тканин, які насичені шкідливими факторами і негативно впливають на здоров'я людини [5, 25]. На превеликий жаль залишилося досить мало майстрів, що вміло використовують натуральні матеріали для виготовлення вбрання. Актуальною проблемою сучасного моделювання є відродження та збереження етнокультурних цінностей традиційного строю. Але ми часто забуваємо про найважливіший фактор – використання натуральної сировини, часто замінюючи її штучними матеріалами, що тільки імітують окремі зовнішні фактори та ознаки, і ніколи не зможуть відтворити натуральні властивості та якості. В цьому випадку ми можемо говорити тільки про наслідування національного строю, опираючись на формотворення, орнаментику, колорит та інші художні засоби, забуваючи про основну його сутність. Пам'ятаймо, що інколи імітація має негативний результат і виступає в деякій мірі як синонім обману. Важливо, щоб костюм був не тільки утилітарно-естетичним, а ще й екологічно-чистим. Етнокультурну цінність народного строю слід шанувати в сучасному і зберігати для майбутніх поколінь.

1. Николаева Т. История украинского костюма. – Киев: Либідь, 1996.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу /етнографічний нарис/. – Харків: “Фоліо”, 2004.
3. Стойко С. Крук Д. Значення національних природничих парків Карпат та Карпатського біосферного заповідника у збереженні етнокультурної спадщини Гуцульщини // Праці наукового товариства ім. Шевченка “Краєзнавство”, т. І. – Косів, 2005.
4. Білан М.С., Стельмашук Г.Г. Український стрій. – Львів: Фенікс, 2000.
5. Тканко З.О., Коровицький О.О. Моделювання костюма в Україні ХХ століття. – Львів: Брати Сиротинські і К. – 2000.

ПП ІВАН – РЕЛІГІЙНІ МОТИВИ У НАЗВАХ ЧОРНОГІРСЬКИХ ВЕРШИН

Д.М. Ватаманюк

Всеукраїнське товариство “Гуцульщина”, Верховина, Україна

Vatamanyuk D. Pip Ivan Mountain – religious background in the names of summits of the Chornohora Mountain Ridge

The influence of the Carpathian Mountains upon religious beliefs of the Hutsuls in considered in the article. The article in particular deals with one of the Chornohora summits – Pip Ivan – and its place in ancient pagan beliefs of the mountain dwellers, and those of the period of Christianity.

Чорногора – унікальний феномен Українських Карпат. Це найвище місце нашої держави. Хребет висотою близько двох тисяч метрів простягається більш як на тридцять кілометрів з північного заходу на південний схід. Тобто Чорногора починається над селищем Ясіня на Закарпатті вершиною Петрос (2020,2 м), на 6 кілометрів відділеною від першої і найвищої вершини головного хребта Чорногори – Говерли. Але це така віддаль між ними по прямій лінії, а коли спробувати спуститися з однієї вершини і піднятися на іншу, то треба стратити півдня. Хвиляста лінія вершин розділена неглибокими сідлами, що не сходять нижче 1750 метрів. Перлиною Чорногори є Говерла, найвища, а тому й znana – 2060,8 метра. Та її наздоганяють вершини: Ребра (2001,1 м), Гутин-Томнатик (2016,4 м), Бребенескул (2035,8 м), Піп Іван (2028,5 м), або Чорногора, або Попіван.

З глибокої давнини, із дохристиянських часів, Чорна Гора вважається священною горою гуцулів. На вершині цієї гори, як стверджують дослідники, було язичницьке капище, де наші далекі предки поклонялися і приносили жертви своїм древнім богам: Перуну, Дажбогу, Волосу, Коляді, Купайлу і Ладі. Чорна Гора – Піп Іван знайшла своє відображення в народних міфах, легендах, казках, переказах і піснях. Тому в духовній культурі Гуцульщини і України гора Піп Іван займає особливе місце.

На цій вершині постійно віє вітер. Гуцули кажуть – піє. Піти – співати. «Піє у вухах – свище у вухах». Гора, на якій постійно дмуть вітри (пiють), охрещена гуцулами Попіваном – гора, що поспіває (попiває). А комусь причулось, що то «пiп». Це так міркують гуцули, але якщо врахувати те, що у середні віки найвищі полонини освоювали сусіди волохи, де священика інакше як попом не називали, то, очевидно, був такий шанований піп Іван,

ім'ям якого назвали аж дві вершини: Піп Іван Чорногірський, що розмежовує Прикарпаття і Закарпаття, а колись Польщу й Угорщину (з 1919 по 1938 рр. Чехословаччину), та Піп Іван Мармароський (1937 м) зараз на межі з Румунією. Чорногірський масив – дуже унікальна місцевість, де збереглась первозданна природа, де клімат дуже сприятливий для здоров'я людини.

Чорногора і зараз для гуцулів особлива. Багато науковців і зараз стверджують, і небезпідставно, що гуцули християнами є зовні, а всередині – язичники, бо вірять у духів, у надприродні сили, мольфарство. На Чорну Гору – Піп Іван і сьогодні на Івана Купала сходяться люди на ігрища. Недарма ж чимало гуцулів поважного віку збираються в Чорногорі, ніби на духовну сповідь, а повернувшись із цієї мандрівки, кажуть: «Типеречки міні дорога до Господа отворена».

Про переплетіння у гуцулів християнства з язичництвом засвідчує, як тут у давнину, та й зараз у великому пошанівку є святий Юрій (Георгій Побідоносець) – покровитель гуцульського роду і худоби. З цим святом пов'язано багато народних обрядів, спрямованих на збереження, захист господарки. Це настільки було важливим для горянина, бо тваринництво – головний вид його господарювання, що він святого Юрія ставив у перший ряд найголовніших святих. Тому виникає питання, чому двом найкрасивішим гірським вершинам гуцули дали ім'я не святого Юрія, адже ці вершини мали теж господарську, тобто полонинську привабливість. Це ще раз підтверджує висновки дослідників, які сходяться на думці, що на цих вершинах були колись язичницькі святилища, де відбувалися релігійні обряди, насамперед у період літнього рівнодення. Тоді при чому тут пып Іван (так вимовляється по-гуцульськи)?

Відповідь на це питання можна знайти, коли врахувати ту обстановку, що у XIV-XV століттях на високогірних полонинах, які знаходяться у субальпійському поясі, де ліс вже не росте, дійсно випасали овець волохи, які прийшли із Семиграду і згодом оселилися у передгір'ї Карпат над ріками Тиса, Сучава і їх притоками. Гуцули тісно контактували з волоськими пастухами, від них запозичили багато корисного у веденні полонинської господарки, виготовленні тваринницької продукції. Не випадково бринза, кулайстра й інші слова є волоського (румунського) походження.

Волохи дали назви багатьом нашим вершинам, полонинам та урочищам, які збереглися до наших днів. Саме в часи їхнього господарювання на полонинах якраз утвердилася назва Поп Іван за двома вершинами. За польсько-українською вимовою писали Піп Іван, а місцеві гуцули по-своєму звали більшу вершину Чорна Гора, або по-новому Попіван.

Тоді хто такий піп Іван, який був таким дорогим для волохів, і не тільки для них. Можна припустити, що дві вершини у наших гуцульських горах волохи назвали на честь Івана Сучавського. Буковинці (українці і румуни)

дуже шанують цього святого, поклоняються його мощам, які покояться у храмі св. Юрія (Георгія) у місті Сучава. У XVIII і XIX століттях їм поклонялися і гуцули з Галичини та Мармарощини, здійснюючи часті паломницькі походи.

Про Івана (по церковному Іоан) довідуємося з книжечки священника Дениса Єремійчука “Житє, муки, смерть і перенесення мощів св. Івана Сучавського”, яку товариство “Руська Бесіда” видало у Чернівцях у 1901 році. Отож, в цій книжечці повідомляється, що Іван народився у Малій Азії на побережжі Чорного Моря в часи, коли цей край був уже турецьким. Іван, хоча займався торгівлею, був дуже ревним християнином. У торгівельних справах він приплив на кораблі до м.Акерман (теперішнє українське місто Белгород-Дністровський), окупованого турками. Тут на нього, як християнина, зробили наклеп. Начальник міста Акерман добивався від купця Івана зречення від християнства та перехід на магометанство, але той лише “... підніс очі і руки до неба і молив ся так дальше, напружуючи всі сили свого голосу: “Нехай ніколи не стане ся зі мною, щоби я від Тебе, о Господи Ісусе Христе, відвернув ся; від Тебе, котрий Ти є разом з Отцем і Св. Духом одна сила і власть, я не відклоню ся до темноти і не му служити лукавому Сатані”.

Сі слова із уст неustraшеного мученика так роз’ярили турка, що він встївав ся із злости і приказав его якнайскорше кинути на землю. На даний знак кинули ся на него стоячі напogотові слуги з колючими бичами і почали так сильно і немилосердно бити его тіло, що кров потекла потоками і закрасила землю, а мясо кавалками висіло на палицях катів. Коли его так по звїрски мучено, не падав сьв. Іван на дусі і звернувши очі свого духа до неба не переставав молити ся, мовячи: “Дякую тобі, Господи мій і Владико, щось найшов мене гідним крещеня в моїй власній крові, щоби она обмила мої гріхи”.

Се ще гірше розлютило турка і він почав ногами місити тіло мученика аж сей замовк і не міг вже більше говорити”.

Наступного дня начальник міста знову умовляв Івана зректися своєї віри, але той був непохитний. Його знову жорстoko катували. Накінець “... був даний приказ, привязати тіло сьв. Івана ногами до кінського хвоста. Тоді сів на сего коня один із катів і почав бистро скакати і бічи на улицях міста. В такий спосіб волочено мученика по цілім місті на превеликий смуток усіх християн.

Кат заволочив наконєць сьв. Івана в ту часть міста, де мешкали жиди, котрі завши палали великою ненавистію супроти християн і не опустили сего случаю, щоби не збиткувати ся над ними. Ото, коли побачили тіло, привязане до кінського хвоста, почали кидати в него всім, що навернулось під руки. Наконєць побіг один жид до хати, схопив там в руки меч, з котрим

пустив ся в погоню за тілом мученика, і настигнувши его, відтяв му голову. – Так закінчило ся праведне житє великого мученика за віру, сьв. Івана Сучавського, в місті Акермані року 1332 після Рождества Христового”.

Цілих сто років мощі Івана знаходилися у землі цього міста і над ними творилися великі чуда, зцілення. Почувши про це, Молдовський воєвода Олександр Добрий переніс мощі святого в свою княжу столицю Сучаву і помістив у митрополичій церкві.

Далі о.Денис Єремійчук пише, що: “Митрополіт і воєвода Молдовский зійшли ся на раду і ухвалили, щоби признати сьв. Івана, котрого від тепер загально Сучавским називають, опікуном і заступником перед Богом або патроном цілого краю Молдови (разом з Буковиною і Бесарабією, котрі тоді належали до Молдови)”.

Але мощі святого Івана не мали спокою. Їх із Сучави перенесли у нову молдовську столицю Яси. Звідси польський король Ян Собеський, повертаючись із війни з турками, забрав 7 вересня 1686 року мощі святого Івана в Галичину, у м.Стрий, а в 1691 році їх помістили у церкві українських монахів у місті Жовква біля Львова. Перебуваючи тут, мощі святого Івана теж творили великі чуда. Жовква стала великим центром паломництва.

Отож святі Юрій Побідоносець й Іван Сучавський зайняли першенство у буковинців і всіх гуцулів. А поскільки мощі Івана знаходилися у їх краю, то йому найбільше поклонялися і віддавали шану. Церква визначила вшанування святого Івана Нового-Сучавського на 15 червня, у переддень літнього рівнодення, з яким були пов’язані у гуцулів та й у волохів різні язичницькі обряди.

Буковинці (українці і румуни) добивалися повернення мощей у їх край, бо вважали святого своїм покровителем. Австрійський цісар зважив на їх прохання і 28 листопада 1781 року ухвалив повернення мощей. Галичани спершу не згоджувалися і лише 30 червня 1783 року передали мощі делегатам буковинського єпископа. З великими почестями везли мощі св. Івана містами і селами Галичини і нарешті прибули до межі Буковини. Автор книжки о.Денис Єремійчук так описує ті події: “Тут чекало множество народа на приїзд своего патрона. Велике число сьвященників і ченців стояло тут, убрane в свої найкрасші одежі. Явили ся також і обі найважніші личности краєві єпископ Доситей і адміністратор Енцeberg.

На границі здоймили з воза сьв. Мощі сьвященники і понесли їх на своїх плечах; 60 вистрілів із армат загуділо торжественно у воздуху, а побожний нарід возносил очі і горячі молитви вдяки до неба.

10 липня, себто еще того самого дня, дійшла процесия з мощами до Лужан, де переночовано. На слідуочий день піднято сьв. Мощі із церкви Лужанської і похід направився в дальшу дорогу до Черновець.

В Чернівцях спочили св. Мощі в церкві св. Тройці (там, де нині знаходиться учительська семінарія), де оставались аж два місяці.

19 вересня 1783 принесено їх до Сучави і зложено тимчасово в церкві Успенія пресв. Богородиці в Іцканах.

На місці, де вони нині спочивають, перенесено їх дня 25 вересня 1783 серед небувалих торжеств, в присутности безчисленної товпи народу, наспівшого на той день до Сучави із усіх кінців Буковини і Молдови”.

Наші предки-гуцули часто йшли пішки у Сучаву до мощів святого Івана. Про це розпо-відають: Іван Франко в оповіданні “Терен у нозі”, Володимир Гнатюк, Юрій Федькович та Петро Шекерик-Доників у багатьох розповідях, записаних у старих гуцулів.

Тільки воєнні лихоліття, розмежування нашого краю кордонами різних держав спричинилися до втрати цього духовного зв’язку. Але у незалежній Українській державі відроджується церковне життя і духовність, пошанівок до всіх святих, в тому числі і до Івана Сучавського. До речі, в його честь на присілку Усте с.Криворівня будується церква. Віриться, що й на нашій улюбленій горі Піп Іван належним чином вшановуватимуть св. Івана Сучавського.

Історично склалося так, що в 1936-38 рр. саме на цій горі були збудовані кам’яний будинок і кругла кам’яна вежа, які разом склали споруду польської астрономічної обсерваторії імені Юзефа Пілсудського. Ця високогірна кам’яна споруда на г.Піп Іван є зараз пам’яткою архітектури, історії та культури України, яку будували спільно українці і поляки.

Феномен високогірної астрономічної обсерваторії на горі Піп Іван полягає в тому, що вона стала носієм тогочасного науково-технічного прогресу в Європі і певний час діяла в екстремальних природо-кліматичних умовах.

Під час Великої Вітчизняної війни (після 17 вересня 1941 р.) мідний дах, обладнання і всі цінні речі обсерваторії були розграбовані, і тоді розпочався процес постійного руйнування її силами природної стихії та людей. Післявоєнні спроби організації відбудови зруйнованої споруди астрономічної обсерваторії завершилися безуспішно.

За роки незалежності України відбулось ряд конференцій, присвячених проблемі відбудови унікальної кам’яної споруди на горі Піп Іван. Зокрема, на конференції 20 жовтня 2003 р. в м.Івано-Франківську, під керівництвом Івано-Франківської обласної державної адміністрації, взяли участь начальник Департаменту фундаментальних досліджень МОН України Богдан Кияк, доцент Національного університету «Львівська політехніка» Корнилій Третяк, професор із Польщі Януш Следзінські, відомі науковці Івано-Франківська та Львова. Тут було прийнято рішення про здійснення конкретних практичних кроків стосовно відбудови зруйнованої споруди

обсерваторії на горі Піп Іван. Нова влада, після Помаранчевої революції, теж веде мову про відновлення будинку на горі Піп Іван. Пропозиції щодо його практичного використання у наш час запропонували Товариство «Гуцульщина», Філія «Гуцульщина» науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Тобто є надія, що Українська незалежна держава вже має економічну і фінансову спроможність спільними зусиллями Національної Академії Наук України, Міністерства освіти і науки України та інших Міністерств, державних і громадських інституцій країни відбудувати цю унікальну споруду в Українських Карпатах. Якщо до цієї важливої справи залучити сусідні з Україною держави (Польщу, Румунію, Словаччину, Чехію та ін.), то відновлена обсерваторія може бути прикладом міжнародної співпраці в справі відродження пам'яток історії та культури України і Європи взагалі.

УДК 911.53 (477.85)

ВПЛИВ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Н.П. Веприк, Ж.І. Бучко

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
Чернівці, Україна

Vepryk N.P., Buchko Zh.I. The influence of natural environment upon the creation of architectural-historic sites of medieval period in the Ukrainian Carpathians

The influence of natural environment upon the building of castle complexes is studied. Brief descriptions of medieval castles in Zakarpattia (Nevytskiy, Serednyanskiy, Kvasivskiy, Vynogradivskiy, Korolevskiy, Khustskiy, Chynadiyivskiy, Bronkivskiy, Vyshkivskiy, Borzhavskiy) and Prykarpattia (Dobromylskiy and Pnivskiy) are presented. Uzhgorodskiy and Mukachivskiy castles, that survived best of all others, are payed to the most of attention.

Доба середньовіччя – це тривалий в історії людства період, який охоплював дванадцять століть, від середини V ст. – до середини XVII ст. Складна та бурхлива історія України у середньовіччі. Одне з підтверджень цього – значна кількість об'єктів оборонної архітектури на території нашої держави. Через історичні причини більшість цих споруд збереглися на території Західної України.

Між об'єктами оборонної архітектури та природним середовищем простежується досить тісний зв'язок. У статті це розглянуто на прикладі Карпатського регіону України.

Територія Українських Карпат багата на оборонні об'єкти. Їх сучасний стан різний. Багато колись величких фортифікаційних споруд дійшли до нашого часу напівзруйнованими або у вигляді руїн.

Об'єкти мурованої оборонної архітектури (замки та фортеці) у добу середньовіччя відігравали важливу роль. Сьогодні вони є одними з найдавніших пам'яток архітектури. На території Українських Карпат такі об'єкти споруджувалися починаючи з XI ст. В оборонному будівництві з цього часу значно більше, ніж у попередньому використовувалися різні породи каменю та обпалена цегла [4]. Камінь як будівельний матеріал почали застосовувати у будівництві ще на ранньослов'янському історичному етапі [7]. Спорудження об'єктів мурованої оборонної архітектури – це відхід від дерев'яно-земляних укріплень періоду княжої доби. Серед оборонних споруд найбільш завершену форму мають середньовічні замки.

З наведених нижче визначень видно, чим відрізняється замок від фортеці.

Замок – укріплене помешкання феодала, яке зводилося на підвищенні (на вершині крупного пагорба або на неприступній обривистій скелі), у місцях важко доступних, добре захищених природними перешкодами, наприклад річкою. Головна башта (донжон) замкового комплексу оточувалася валами, ярами, стінами. Замок одночасно виконував дві функції: був резиденцією феодала та оборонним об'єктом.

Фортеця – укріплений об'єкт, який давав можливість протягом тривалого періоду обороняти той чи інший стратегічний пункт при переважаючих силах ворога. Як правило фортеця – це обнесена кріпосною стіною важкодоступна для ворога територія з постійним гарнізоном, великим запасом продовольства та озброєння, для перебування у довготривалій облозі. Окрема оборонна споруда або комплекс споруд вважалися фортецею.

Першими елементами фортифікації, які навчилася робити людина, були городища-гради, укріплені земляним валом та ровом, ряди з частоколу, якими огорожувалися невеликі поселення. Перші захисні укріплення з'являються на території Українських Карпат ще у бронзовому віці [8].

Споруджували замки з урахуванням природних особливостей того чи іншого ландшафту. При виборі місця для майбутньої оборонної споруди вміло використовувався рельєф місцевості. Більшість замків розташовували на підвищених місцях, з яких на багато кілометрів добре проглядалися навколишні території. На Закарпатті, наприклад, лише два замки були збудовані на рівнині. Це *Середнянський* та *Чинадіївський*. Вигідність розташування фортифікаційних споруд робили їх неприступними.

Особливості рельєфу місцевості мали безпосередній вплив і на конфігурацію замкових комплексів: квадратна, п'ятикутна, неправильної форми тощо. Неодмінним елементом системи укріплень був глибокий та широкий рів – з водою, якщо це дозволяли місцеві умови, або сухий. Природні особливості рельєфу місцевості і в цьому випадку значною мірою визначали особливості таких укріплень.

При виборі місця для майбутньої фортифікаційної споруди враховували і особливості ґрунтового покриття. Ці знання були необхідні при створенні ровів та земляних валів. Зважували при спорудженні оборонного об'єкту і на наявність водних джерел. Немалу роль при розміщенні замка відігравав і факт наявності лісу.

Більшість кам'яних замків створювалася у тих місцях, що раніше були під дерев'яними укріпленнями [3]. Перевірені часом, такі місця підтверджували правильність їх вибору, були вигідними у природному та оборонному значенні.

Форми замків часто повторювали обриси гори, на якій були збудовані. Вони були мальовничою окрасою навколишніх ландшафтів.

При спорудженні замків керувалися загальноприйнятими законами оборонної архітектури. Не зважаючи на це, двох подібних замків не було, за винятком тих, які копіювали та будували вже за існуючими проектами [10].

У минулому на території Українських Карпат було багато фортифікаційних об'єктів. До наших днів дійшла лише незначна їх частина, а більшість зникли. Наприклад, колись величні Коломийський, Снятинський, Станіславський замки.

До нашого часу дійшло чотирнадцять замків, з яких дванадцять на території Закарпаття та два у Прикарпатті. Стан збереженості цих об'єктів різний. Більшість – напівзруйновані та у руїнах.

Вціліли Ужгородський, Мукачівський та Чинадіївський замки. Напівзруйновані та у руїнах інші закарпатські (Невицький, Середнянський, Квасівський, Виноградівський, Угочанський, Королевський, Хустський, Броньківський, Вишківський, Боржавський) та прикарпатські замки (Добромільський у Львівській, Пнівський в Івано-Франківській областях).

До найдавніших кам'яних замків Карпатського регіону України належать Боржавський, Хустський, Ужгородський, Квасівський, Броньківський, Середнянський, Вишківський, Угочанський.

Кам'яні залишки *Боржавського замку* датуються XI ст. Місце розташування замку – с. Вари Берегівського району Закарпатської області. Збудований на місці дерев'яної оборонної споруди Боршо, яка розташовувалася на горі біля р. Боржава. У 1566 р. кам'яний замок був зруйнований.

Хустський замок – пам'ятка архітектури раннього середньовіччя. Кам'яна оборонна споруда зводилася протягом XI-XII ст. на місці дерев'яного укріплення. Розташований замок на вершині гори, з якої відкривається чудова панорама на долину р. Тиса та навколишні гори. У цьому місці р. Ріка зливається з Тисою. Своєрідним продовженням природно випуклої конусоподібної гори були масивні замкові мури метрової товщі. Перед головними воротами замку був виритий рів шириною 8,5 м [9]. Біля підніжжя гори, на вершині якої сьогодні височать руїни колись величного замку, розкинулося місто Хуст.

Квасівський замок збудований у XII ст. на високій скелі висотою 15 м зі сторони р. Боржава. Замок був захищений двома оборонними лініями. Перша була дерев'яною, за нею проходило подвійне кільце валів і ровів, заповнених водою. До нашого часу Квасівський замок дійшов у руїнах. Це був типовий рицарський замок, який був зведений для охорони сухопутного "соляного" шляху і виходу з Боржавської долини.

Ужгородський замок розташований на східному схилі вулканічної сопки висотою 30 м, яка знаходиться на правому березі річки Уж, в її нижній течії. Географічне положення замку було досить вигідним: по долині р. Уж проходили важливі торгівельні шляхи на північний схід до Ужоцького перевалу та вздовж закарпатських передгір'їв до Солотвина, а на захід – до центрів феодальних європейських держав [1].

Далеко у глибину тисячоліть сягає історія поселення людини на замковій горі та її використання в оборонних цілях. На цій горі археологи виявили сліди поселення неандертальців (150-100 тисяч років назад). Це місце, вигідне в оборонному відношенні, людина з тих пір майже не полишає. Підтвердження цього – археологічні знахідки, які відносяться до неоліту, мідно-бронзового та залізного віків [10]. Кам'яна основа замку виникла у XIII ст. на місці давньоруського городища [5].

У плані замок – неправильний чотирикутник. До замкового комплексу входять споруди, які займають 2,5 гектара, замковий парк і садиба розкинулися на площі у 6 гектарів. Важкодоступним замок з трьох сторін робили сухий рів, вирубаний у скелях, та урвище з північного сходу. Ширина рову – 15-20 метрів, глибина – 5-10 метрів.

Руїни *Броньківського замку* височіють на стрімкій скелястій горі біля р. Бронька, поблизу с. Суха Іршавського району. На цій горі колись була дерев'яна фортеця. Кам'яна споруда виникла у XIII ст.

У XIII ст. був збудований один з двох "рівнинних" замків Закарпаття. Руїни *Середнянського замку* розташовані біля села Середнє, посеред рівнини, яку оточують невисокі пагорби. У давнину навколо замку був густий ліс. Підхід ворога до замку ускладнювався двома оборонними лініями. Біля останнього валу товщиною в один метр піднімалася кам'яна стіна з чотирма

кутовими баштами, яка оточувала на відстані 17 м від донжона замковий двір.

Руїни *Вишківського* замку розміщені у південно-східній частині селища Вишкове на горі Вар-Хедь, висота якої 589 м над рівнем моря. З усіх боків замкову гору оточують притоки Тиси – Фенеш, Марангош, Надь-Тече-Вевть. Збудований замок у XIII ст. До нашого часу дійшов у руїнах.

На скельній терасі Чорної гори над містом Виноградів видніються руїни однойменного замку. Висота цієї гори – 568 м над рівнем моря. Вона круто обривається біля берегів Тиси. В історії замок відомий під назвами *Угочанський* або *Канко*. Збудований у XI ст. У плані він має форму чотирикутника з виступами. Зовнішню оборону замку склали дві захисні лінії [6].

З XIV ст. Закарпаття активно укріплюється. Виникає багато замків. Цим століттям датується збережений у руїнах замок у Королево та рештки Невицького замку під Ужгородом. Кінець XIV ст. – початок історії для найкраще збереженого у регіоні Мукачівського замку.

Королевський замок розташований у долині Тиси у північній частині селища Королево на крутій 40-метровій скелі. Звідси відкривається мальовнича панорама на Тису. Можна побачити, як річка залишає гірські території і виходить на рівнину. Залишки могутніх стін замку добре проглядаються з Копанського перевалу. Побудований замок був на двох терасах. Довжина верхньої частини замку становила 52 м, ширина – 47 м, товщина стін – понад два метри. Від замку залишилися руїни.

Невицький замок споруджений на виході з Ужанської долини на вершині гори, яка височіє над р. Уж. З цього місця добре проглядаються навколишні території. Висота замкової гори становить 260 м над рівнем моря. Колись вона була вулканом. Ця територія була заселена людиною вже у період неоліту (четверте тисячоліття до нашої ери). Про це свідчать археологічні розкопки. У XII ст. на замковій горі існувало земляне городище невеликих розмірів, укріплення якого склалися з валів та ровів. До замку веде серпантинна крута дорога. У XV ст. ця споруда була частково зруйнована. До нашого часу дійшли замкова башта-донжон та залишки західного бастіону.

Місце *Мукачівського* замку – висока конусоподібна гора вулканічного походження зі зрізаною вершиною, висота якої 68 метрів. Замкова гора розташована посеред рівнини трохи віддалено від основного пасма Карпатських гір, на західній околиці м. Мукачеве. Сама фортифікаційна споруда розташована на висоті 188 м над рівнем моря. Замкова гора простяглася з півдня на північ і в основі має найбільшу довжину 408 м, ширину – 266 м, відповідно вгорі – 230 і 110 м [2]. Місце виникнення замку вплинуло на його загальну композицію. Здалека він виглядає єдиним

піднесеним комплексом, а зблизька проглядається каскад спадаючих штучно створених терас, на яких розміщені різні споруди. У минулому круті схили замкової гори були терасовані та засипані родючим ґрунтом. У кінці XVII – на початку XX ст. була завершена забудова всіх чотирьох терас цієї гори. Загальна їх площа – 253000 метрів квадратних. Час їх виникнення різний, проте враження від образного сприйняття замку напрочуд цілісне.

У замку були чотири внутрішні системи оборони. Вони склалися з оборонних стін, глибоких (до 10 м) ровів і висотою до 10 м та шириною 8-13 метрів валів [5].

Зовнішня лінія оборони Мукачівського замку була традиційною. Гору оточував наповнений водою рів, глибиною не менше 6 і шириною до 14 м. Він наповнювався через канал водою з Латориці. Від півніжжя замкової гори рів віддалявся північніше на 50 м і південніше до 400 м [2].

Чинадійівський замок, як і Середнянський, побудований на відміну від більшості замків на рівнині. Ця споруда була зведена у XV ст. у долині р. Латориця [1]. До нашого часу замок дійшов у тому вигляді, якого набув після реставрації у XIX столітті [8]

У другій половині XVI — першій половині XVII ст. активно будують нові та перебудовують давні фортифікаційні споруди. До періоду пізнього середньовіччя належать збудовані у другій половині XVI ст. прикарпатські Пнівський та Добромильський замки.

Пнівський замок розташований у передгір'ї Горган на високому пагорбі, зверненому до р. Бистриця. Ця споруда знаходиться за три кілометри на південний захід від м. Надвірної. У минулому замкову гору оточував рів. У плані замок має форму неправильного п'ятикутника [5]. Протягом XIX століття він був частково зруйнований.

Неподалік с. Тернава у чотирьох кілометрах від м. Добромиль Старосамбірського району Львівської області збереглися руїни замку другої половини XVI ст. Мурована споруда розташована на високій крутій горі Сліпій, що височіє над р. Вирва. Висота гори над рівнем моря – 556 м. Замок був споруджений на місці дерев'яної фортеці XV ст. У плані має овальну форму, повторюючи обриси гори [6].

При створенні архітектурних споруд обов'язково враховують особливості природного довкілля. Досить тісний зв'язок між природою та об'єктами архітектури простежується у фортифікаційних спорудах доби середньовіччя, зокрема замках. Традиції спорудження цих оборонних об'єктів полягали у виборі місця для майбутніх замків з урахуванням особливостей рельєфу місцевості, ґрунтового покриву, наявності водних джерел, лісових масивів тощо.

1. Анучин В.А. География Советского Закарпатья. – М.: Гос. изд-во географической литературы, 1956. – 296 с.

2. Варга С.С. Мукачівський замок “Паланок”: Історико-краєзнавчий нарис. – Ужгород: ВАТ “Видавництво “Закарпаття”, 2003. – 48 с.
3. Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат // Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – Т.1. – 606 с.
4. Кошовий О.П. Будівельна кераміка України. – К.: Наук. думка, 1988. – 136 с.
5. Лесик О.В. Замки та монастирі України. – Львів: Світ, 1993. – 174 с.
6. Лесик А.В. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры. – Львов: Выща шк., 1987. – 128 с.
7. Могитич І.Р., Могитич Р.І. Особливості техніки мурування і архітектурних форм Галицько-Волинського зодчества (X-XIV ст.) // Археологія. – 1990. – № 4. – С.56-68.
8. Поп Д., Поп И. Замки Подкарпатской Руси. – Ужгород, 2004. – 125 с.
9. Хуст над Тисою // Упорядник. І.І. Губаль. – Ужгород: “Бокор”, 1992. – 422 с.
10. <http://www.zakarpattja.westportal.net/Zcastles.html>

УДК 502 (477-924,52):26

ОХОРОНА ПРИРОДИ КАРПАТ ЯК ОДИН З АСПЕКТІВ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

О. Гайдукевич

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна

Haidukevych O. Nature protection in the Carpathians as one of the aspects of activity of Ukrainian Greek-Catholic Church

The article deals with nature protection activity performed by the Ukrainian Greek-Catholic Church (UGCC). The role of UGCC for the sate of nature conservation in the Carpathians is viewed here.

Серед різноманітних аспектів діяльності Української греко-католицької церкви (УГКЦ) в Галичині заслуговує на увагу праця, направлена на охорону природи в Карпатах. Споконвіків УГКЦ була великим землевласником. Зокрема, тільки в Горганах на початку ХХ століття площа лісів, які належали греко-католицькій консисторії, сягала близько 75 тис. га. Столові Добра Митрополії були в Перегінську, Богородчанах, Верховині.

Згідно з офіційною радянською пропагандою, УГКЦ була ворогом народу, його експлуататором, і вся її діяльність направлена на шкоду простому українському люду з метою власного збагачення. Ознайомившись сьогодні з численними документальними матеріалами з архівів м. Львова та Івано-Франківська намагаємось спростувати необ'єктивні, заідеологізовані

концепції щодо оцінки діяльності УГКЦ, зокрема, в напрямку природоохоронної справи.

Зосередження певної частини лісових угідь та земельних ресурсів у руках української національної церкви в умовах польського панування в першій половині ХХ століття надавало Митрополії змогу деякої незалежності – ведення самостійної суспільної та соціально-економічної діяльності, створювало умови для розвитку консолідації українських національних сил і сприяло зміцненню духовних, наукових, просвітницьких та культурних процесів, що невпинно розвивалися на теренах краю. Одним з аспектів цих процесів була широкомасштабна природоохоронна діяльність УГКЦ в регіоні Карпат, яка ґрунтувалася на тісній співпраці з легальними, нечисельними українськими науковими організаціями, зокрема, з НТШ.

Так, 20 квітня 1935 р. у Львові відбувся п'ятий з'їзд Українських природників і лікарів, який виробив стратегію природоохоронної справи в краї і “.. склав прилюдно глибоку подяку митр. А. Шептицькому за здвигнення підвалин наукової праці для українських лікарів і природників...”. А вже 22 квітня цього ж року, після підготовчої роботи, проведеної природодослідниками під егідою НТШ, голова товариства НТШ доктор Іван Чаковський, голова математично-природописно-лікарської секції, доктор В. Левицький, голова комісії охорони природи Олена Мрицівна та її члени А. Мельник і доктор З. Залуцький дістали від митрополита Андрея Шептицького грамоту. Загалом, у 1935 р. відбулося 4-ри засідання фізіографічної комісії НТШ (голова – проф. М.Мельник), присвячених справам природних заповідників та їх науковому дослідженню [1].

В Столових Добрах Митрополії в 30-х роках ХХ століття за поданням науковців-природодослідників було створено ряд заповідників, в яких проводилися відповідні природоохоронні роботи. Лісовий інженер Богдан Лучаковський, який спочатку працював в Столових Добрах Митрополії у Перегінську, а пізніше перевівся до управи Дібр у Богородчанах, в газеті “Неділя” за 9 червня 1935 р. опублікував дослідження “Заповідники” [2], в якому подав стан заповідної справи в Західній Україні і теоретично обґрунтував необхідність створення цілої низки заповідних територій в Карпатах. Він описує Чорногорський національний парк, який “...займає.. цілих п’ять кв. км. Зберігаються тут рідкісні високогірні рослини, які ростуть ще вище в Альпах. Охороняють тут корчову сосну – жереп.” Далі інженер Личаківський говорить про “...перший парк української природи, що повстане заходом українців,.. це кедровий заповідник ім. митрополита Шептицького, який в цьому році деригується (*відкривається, ред.*) в Перегінській пуші на горі Яйце. Береться там під захист дуже рідкісну деревину кедр, якої в Європі вже майже нема. ... Кедровий заповідник обніматиме простір 2-3 кв. км” [3].

А вже в 1937 р., судячи із звіту інспектора А.Мельника [4], у високогір'ї Осмолодських лісів, що належали Митрополії, існувало кілька заповідників, зокрема:

I. Кедровий заповідник, в якому планувалося “...окінчити *впорядкувати, ред.*) кедровий заповідник, ...провести нову дорогу до заповідника з Мшан через відділ 37 лінією 24 до плаю, ...випрацювати план плаїв для удоступлення всіх частин цього заповідника” [4, арк.30].

II. Ялицевий заповідник, в якому пропонувалося “...усунути всю вільшину між дорогою в Котелець, а тором колійковим відволочити смеречину,...поправити дорогу, дати відпливи для води щоби не нищила дороги, ...при вході до ліса з Котельня очистити терен, щоби мав характер парку” та “...поправити дорогу Підлюте – Осмолода” [4, арк.30].

III. Сосновий заповідник, в якому потрібно було “Стежку попровадити з потока Сокіл окремо від букового заповідника, ...зробити доступ до острова з кедриною з плаю внутрішнього, ...дороговказ примістити при колійці, ...вибрати і зазнімкувати найбільші і найцікавіші примірники сосни, ...продовжити плай до стрілецьких окопів зі світової війни і очистити старий на Сиглосі...” та “...Поставити хрест на братській могилі з написом “1915” і лавку” [4, арк.27].

IV. Буковий заповідник, біля якого планувалося “...поставити солідну кладку між дороговказом і колійковим тором” та “...очистити терен і зазнімкувати найцікавіші примірники бука” [4, арк.27].

V. Ставок “Нивка”, біля якого необхідно було “... докола ставку оставити пояс ліса охоронний не визший 300 м в горі; заложення зрубів в майбутнім мусить оминати боком цей ставок... Заліснити старанно зруб 18 а.... Витягнути з озерця й його північної сторони гниюче дерево.... Поставити таблицю в роді дороговказу при самім ставку: поверхня, глибина.... і під таблицею при ставку поучення щоби не ходити зборами і не нищити мохів, ... не вкидати нічого до води” [4, арк.28].

VI. Урочище “Підлюте” (Живець Підлюте і Палата), де планувалося “...приступити до старанного заліснення згарища, очистити відтинок Підлюте – Кам’янець, не дозволяти в ніякім разі на нищення молодняка... Прорідити вільшину над Лімницею, даючи більше світла алеї дорозі, де її осушено; Вільшину усунути висше Кисіляка і в Підлютім проти Кузмінца і віллі Ясній; Підсівати і підсаджувати з боку Лютої дуже старанно; Усунути суханю коло ставку; Підтягти галузя дерев, що спинюють ріст смеречок...” [4, арк.29].

Важливо відмітити і соціальний аспект діяльності УГКЦ. Адже, як відомо, польська влада не приймала на керівні посади в урядові заклади українців. Не було виключення і для дипломованих лісівників-українців, що намагалися поступити на службу у Дирекцію лісів, яка керувала веденням господарства у державних лісах. Тому, як альтернатива польській державній

окупаційній службі, виступає в ці роки Центральна адміністрація столових маєтків греко-католицької Митрополії у Львові. Як свідчать архівні матеріали [5], в Центральну адміністрацію поступало чимало заяв українців-лісівників (Інж. Роман Ольшович, [5, арк.6]; інж. Омелян Бровко, [5, арк.11]; ін.) з проханням прийняття їх на роботу в Столові Добра Митрополії. Зокрема, в ті роки було прийнято в Управу Столових Дібр в Перегінську колишнього січового стрільця, лісового інженера Миколу Саєвича [6]. В лісах Митрополії щорічно проходили літню практику і студенти лісового відділу Львівської політехніки [5], причому вона оплачувалася – 90 злотих щомісячно на одного студента, а у випадку виконання робіт у особливо важкодоступних місцях “...платні практикантів зі згледу на самостійність праць як рівнож тяжкий терен, мусли би виносити около 180 зл. місячно” [5, арк. 74].

Отже, як бачимо, діяльність УГКЦ в лісах Митрополії чітко окреслювалася як природоохоронна. Тут з наукових позицій було організовано ряд заповідників з метою охорони цінних природних об’єктів. І всі господарські заходи, що проводилися на таких об’єктах, були направлені на збереження і примноження природних багатств краю.

1. Горошко М., Дудок В. Роль греко-католицької церкви у становленні природоохоронної справи та національного лісівництва у 30-ті роки та на початку 40-х років ХХ століття у контексті сучасних екологічних проблем. До 50—річчя від смерті митрополита Андрея Шептицького. //Український ліс. – 1994. – №4. –С.7-9. – 1995. – №1. – С. 28-30.2.
2. Лукаковський Богдан. Заповідники. – Газета “Неділя”. – 1935. – 9 червня.
3. Справа про заснування кедрового заповідника на горі Яйце біля Підлютого. / ЦДІА України у м. Львові. – Ф.409.- Оп.1.- Сп.1392. – 200 арк.
4. Звіт Мельника Андрія про результати перевірки лісового господарства в маєтках с. Перегінсько в 1937 р. і його пропозиції в цій справі / Центральна адміністрація столових маєтків греко-католицької Митрополії у Львові. – Ф. 409. – Оп. 1.- Од.збер. 1432.– 31 арк.
5. Листування з управлінням маєтками с. Перегінсько про проведення лісової практики студентами Львівської політехніки. – ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 409.- Оп. 1.- Од. збер. 2138. – 191 арк. – 1935-1939 рр.
6. Гайдукевич О.О. Микола Саєвич – військовий, громадський і науковий діяч Галичини // Матеріали ІV Буковинської Міжн. Іст.-краєзн.конф. Чернівецького націон. Ун-ту. – 05.10.2000. – Чернівці, 2001. – С. 403-406.

РОЛЬ ДИКОРОСТУЧИХ ПЛОДОВО-ЯГІДНИХ РОСЛИН У ЖИТТІ, ПОБУТІ ТА КУЛЬТУРІ ГОРЯН УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

А.Ф. Гамор

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Hamor A.F. Role of wild fruit plants in the life, culture and household of mountain dwellers in the Ukrainian Carpathians

The role of wild fruit plants in the life, culture and household of the Carpathian mountain-dwellers is analyzed in the article. The author also considers the influence of the landscape-geographic determination of the Carpathians upon the mentality and ethnic culture of the locals. It is stated here, that wild fruit harvesting is still one of the main food sources for mountain-dwellers.

Природне середовище, з яким екологічно і економічно пов'язане людське суспільство, у значній мірі детермінує історичні процеси етногенези. Так, процес взаємодії людини і природи завжди проявляється з одного боку у використанні природних ресурсів, а з іншого – людина відчуває всебічний вплив природного середовища на духовні сфери її життя та на її психологічну сутність. Зокрема, тісно взаємозв'язані людина і природа у гірських регіонах, що відзначаються специфічними ландшафтно-екологічними умовами та певними рисами консерватизму жителів-горян (Стойко, Крук, 2004).

Так вже історично склалося, що в Карпатах місцеве населення пристосовувалося до життя в суворих гірських умовах, що в свою чергу обумовило і спосіб їхнього життя. Ландшафтно-географічна детермінованість Українських Карпат наклала специфічний відбиток на форми природокористування етнічних груп, на їх ментальність, етнокультурну сферу (побут, народну творчість, фольклор, народні звичаї, традиції тощо). Своєрідні умови гірських ландшафтів призводять до того, що в Карпатах такі види людського господарювання як рільництво, садівництво, городництво поширене переважно у передгір'ї. Через це тут здавна традиційним є збиральництво, що і досі відіграє помітну роль у забезпеченні горян продуктами харчування і особливо у віддалених районах (Лаврук, 2005). Саме тому місцеве населення в значній мірі залежить від запасів корисних рослин і зокрема дикоростучих плодих і ягідних, яких у Карпатах нараховується понад 40 видів (Гамор, 1999).

Поживна цінність лісових плодів в основному обумовлена наявністю цукристих сполук: глюкози та фруктози. Лісові плоди багаті легко засвоюваними вітамінами, вуглеводами, органічними кислотами. За кількістю білків їх можна порівняти з помідорами, морквою, капостою та іншими овочами. Слід зауважити, що в багатьох випадках у плодах дикоростучих рослин міститься значно більше корисних для людського організму хімічних сполук, ніж у відповідних видів чи сортів культурного походження.

Вміст цукрів в лісових плодах складає декілька відсотків, а загальна кількість корисних для організму людини речовин може складати 10-20%, і в значній мірі залежить від періоду збору і умов зростання. Практично у всіх лісових плодах присутні вітамін С і часто в значних кількостях. Так, в плодах горобини його вміст може досягати 200 мг/%, що значно вище, ніж в лимонах. Надзвичайно багаті вітаміном А ягоди чорниць, ожини, а вітаміном Р –ягоди смородини чорної і журавлини звичайної. Майже у всіх лісових ягодах наявні вітаміни В1, В2 і РР, мікроелементи Na, К, Са, Mg, Р, Fe (Терлецький, Гладун, 1979; Чопик, Дудченко, Краснова, 1983; Петрова, 1987).

Грунтово-кліматичні і рельєфні умови Українських Карпат визначають специфіку поєднання дикоростучих і культурних рослин, які формують харчовий раціон горян. Тому, розглядаючи етнокультурну сферу місцевого населення не може не привертати уваги таке явище як заготівля, використання і споживання різноманітних дикоростучих плодів та ягід. Причому маються на увазі не тільки плодово-ягідні рослини в класичному значенні, але і ті види, які сучасна помологія аж ніяк не відносить до таких.

До числа плодових дикоростучих рослин, що мають харчове, лікувальне і кормове значення відносять плоди кісточкових (терен, черешня, черемха і ін.), зерняткові (яблуня, груша, горобина та ін.), плоди (ягоди) малини лісової, журавлини звичайної, брусниці, чорниці, і ін.), плоди (горіхи) горіхоплідних (ліщини звичайної, горіха грецького ін.) (Денисова, Никитина, 1982).

У Карпатах до свого раціону місцеве населення традиційно, ще з доісторичних часів використовує дикоростучі ягоди: чорницю, малину, суницю, брусницю, які сушили або вимочували, менше плоди (кизил, калина, горобина, яблуня лісова, черешня, груші тощо) а також горіхи ліщини звичайної, горіха грецького та гриби які споживали печеними, соленими, смаженими і вареними (Лаврук, 2005).

Частину врожаю плодових рослин місцеве населення споживало і споживає у свіжому вигляді. Це насамперед чорниці, малина, суниця, лохина, брусниця, черешня, груші кизил тощо. Часто заготовляють плоди шипшини,

відомі цілющими властивостями. Але все ж таки більшість дикоростучих плодів і ягід горяни сьогодні споживають у переробленому вигляді.

Окрім харчового значення, дикоростучі плодови мають і велику лікарську цінність та медоносне значення. Лікарські властивості багатьох плодів обумовлені в основному наявністю в них біологічно активних сполук – флавоноїдів, каротиноїдів, вітамінів, мінеральних солей, мікроелементів, органічних кислот і ін. Плоди дикоростучих рослин регулюють мінеральний обмін, зміцнюють судини, блокують токсичні речовини, що попадають в організм людини, позитивно впливають на хід лікування інфекційних та інших захворювань. Необхідно відмітити, що місцеве населення досить добре знає про лікарські властивості дикоростучих рослин. Так, навіть існує приказка про лікаря який, побачив на подвір'ї пацієнта куц шипшини і сказав: “Тут мені робити нічого” (Терлецький, Гладун, 1979)

Всі ці корисні властивості дикоростучих плодкових рослин призвели до того, що в багатьох населених пунктах Українських Карпат, плодови рослини оберігають від пошкоджень, вирощують штучно біля осель тощо. Крім цього, місцеве населення з давніх часів використовує дикорослі яблуню, грушу і черешню як підщепи для культурних сортів (Заяць, 1998) і тому зустрічаючи в лісі молоду дичку, горянин обов'язково намагатиметься пересадити її у свій сад і прищепити окультуреними живцями.

Народна любов до дикоростучих має конкретні підстави. По-перше, лише за реалізацію диких плодів, ягід, горіхів, щороку місцеве населення отримує чималі кошти. Щороку у Карпатах населення заготовляє значну кількість плодів для власних потреб. Крім того, близько 200 тон лікарських рослин заготовляється в Карпатах тільки за рахунок дикорослих плодкових рослин. Місцеве населення заготовляє не лише плоди і ягоди, але й проводить збір коренів барбарису, квітів глоду, бузини і листя брусниці, суніці, малини, чорниць, шипшини та ін.

Окрім харчового та лікарського значення вони відіграють велику роль в народних промислах, зокрема для виготовлення музичних інструментів та токарних приладів. Так, деревина груші чудово полірується і не дає тріщин, внаслідок чого її використовують для виготовлення форм в яких виливають кришталі (Терлецький, Гладун, 1979).

Місцеве населення окрім плодів і ягід дикоростучих рослин використовує і кору їх дерев. Так здавна кору черешні використовували для плетіння, обв'язки славнозвісних гуцульських трембіт тощо.

Любов до плодкових відображена в багатьох переказах та виражається в народних піснях (“Черемшина”, “Червона калина”, “Цвіте терен”, “Яблуневий цвіт” тощо). Пісенним дивом, царем рослин називає терен у поемі “Мойсей” Іван Франко. Види дикоростучих плодкових присутні у назвах населених пунктів, гірських перевалів (Яблунів, Яблуніця,

Яблунецький перевал, Терново, Калини, Оріховиця), легендах (берекою у легендах Карпат, стала струнка дівчина розтята злим батьком), у казках тощо.

Уявлення про властивості дикоростучих рослин в побуті та поезії горян переплітаються повсюдно з різними повір'ями. Наприклад, здавна місцеве населення знало, що вода у склянці з гілкою горобини довго не пеується, і з цього приводу існує навіть народне повір'я, яке приписувало горобині знахарські чари (Терлецький, Гладун, 1979). Таких прикладів в житті, культурі та побуті горян можна навести чимало. І всі вони засвідчують тільки про одне: горяни з великою повагою та любов'ю відносяться до дикоростучих плодкових рослин.

Отже, життя, сучасний побут та культура горян в значній мірі детермінується дикоростучими плодово-ягідними рослинами, які формують спосіб життя, сприяють їх існуванню в складних умовах гірського середовища.

1. Гамор А.Ф. До вивчення дикоростучих плодово-ягідних рослин Карпатського біосферного заповідника // Проблеми екологічної стабільності Східних Карпат. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 10-річчю створення національного природного парку "Синевир". – Синевир, 1999. – С. 33-35.
2. Денисова Л.В., Никитина С. В. Дикие сородичи культурных растений и их охрана. – Москва: ВНИИТЭИСХ, 1982. – 52 с.
3. Заяць В.А. Дикорослі дерева і кущі як цінний генофонд для селекції і збереження флористичного різноманіття Карпатського регіону // Збереження флористичного різноманіття Карпатського регіону. Матеріали науково-практичної конференції (Синевир, 1-4 жовтня 1998 р.). – Ужгород, 1998. – С. 46-47.
4. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження): монографія. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 288 с.
5. Петрова В.П. Дикорастущие плоды и ягоды. – Москва: Лесная промышленность, 1987. – 248 с.
6. Стойко С., Крук Д. Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків і лемків // Зелені Карпати. – 2004. - № 1-2. – С. 27-29.
7. Терлецький В.К., Гладун Я.Д. Плодові карпатських лісів. – Ужгород: Карпати, 1979. – 144 с.
8. Чопик В.И., Дудченко Л.Г., Краснова А.Н. Дикорастущие полезные растения Украины: Справочник. – Киев: Наукова думка, 1983. – 400 с.

ПРОДУКУЮЧА МІЦЬ ВОДНОЇ СТИХІЇ НА МАТЕРІАЛАХ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Л. Горошко

Інститут народознавства НАН України, м.Львів, Україна

Horoshko L. Productive power of water (based on calendar traditions of the Carpathian region)

The three directions of using the water with the efficient aim at the Ukrainians of Carpathian mountains are described in the article: with the aim to increase of quantity of money in the family, to further for fertility of fields (the rituals of evocation of the rain), to ensure the offspring of cattle and the quantity of her milk. It is elucidated the using of water with the marked aim at the last direction is widest.

Попри інші властивості води (очисні, оберегові та ін.), вона мала ще одну, надзвичайно важливу – властивість впливати на родючість, плідність, здатність до запліднювання (у народній інтерпретації – “вода то є багатство”). Водночас іноді навіть складно визначити, яку ж із двох властивостей води – очисну чи продукуючу – брали до уваги первинно. Але якщо пригадати тлумачення очисних та оберегових властивостей води у календарних обрядах, то можна помітити, що значна частина цих обрядів підпорядковується основній ідеї – ідеї плідності. Про це свідчить безліч обрядів та звичаїв, зокрема й тих, які стосувалися використання води з очисною та обереговою цілями: ритуальне очищення перед початком землеробських робіт і застосування води з метою вберегти посіви від несприятливих кліматичних факторів. Значне місце, яке вода посідала у календарній обрядовості, пояснювалося тим великим значенням, яке вона відігравала в житті людини. Фактично життя як таке без води не уявлялося.

З огляду на це, вагомою є розвідка Р.Кіся, який пише, що “міфема води, як носія жіночого начала завсіди (часто на рівні підсвідомих когнітивних структур) символізувала собою *прокреацію, життєдайність, вітальні сили, фертильну активність, примноження плодючості і розмноження*” [6, 83].

Внаслідок фрагментарного висвітлення продукуючої функції води у календарній обрядовості горян варто було б детальніше її розглянути.

Метою розвідки є розгляд продукуючого підґрунтя ритуалізації води у календарних обрядах Карпатського регіону (мова йтиме про обряди господарського спрямування).

У контексті викладеного вище хотілося б з’ясувати, у який же ж спосіб

уявлення про продукуючі властивості води відобразилися в обрядовості українців Карпат.

Окремі локальні пояснення обряду вмивання на Різдво дають можливість тлумачити його і як обряд продукуючого характеру. Помічена властивість води сприяти родючості рослинного світу була перенесена в інші сфери людського життя – домашнього вжитку і тваринництва. Таким чином, здатність води сприяти примноженню врожаю повинна була уможливити примноження добробуту в цілому. Так, на Лемківщині, коли господиня йшла на Святвечір вмиватися до ріки, їй належалося вступити ногою до дійника і запитати когось із домашніх: “У чім стою?”, а їй відповідали: “У маслі і у сметанці, по коліна” [19, 119]. Така формула мала забезпечити велику кількість молока і сметани упродовж цілого року. У деяких селах Словаччини газдині йшли до потічка з дійницею, “жеби ся корови добре доїли” [8, 120].

Ці ж уявлення відобразилися й у варіанті обряду “полазника”, що спостерігався на Лемківщині у перший день Різдвяних свят: хтось із дітей ішов по воду і приходив з повними відрами, щоб корови і вівці доїлись. При цьому відбувався такий діалог: “На щесьця на здоровля на тот Новий рік” – “Боже заплат” – “откаль ідеш полазник – сідай же” – “з поводнього” – “што нам несеш” – “масло, сир, сметану і моц вшиткого доброго” [11, 6]. Тут хотілося б відзначити два моменти: по-перше, наявність води в хаті повинна була сприяти прибутку, по-друге, відра обов’язково мали бути повними, тобто “повнота” води у відрі асоціювалася з “повнотою” (статком) усього в господі. У своєрідній формі це вірування відобразилося в обряді купання різдвяного хліба на Бойківщині: тут господиня на світанку першого дня нового року одягала чоловічу шапку, брала хліб і йшла по воду; зачерпуючи воду і тричі занурюючи хліб, вона проказувала: “Водице-арданице, даю тобі хліб, а ти, каже, дай міні вино” [2, 206]. Про те, що вірування у продукуючі властивості води було притаманним і іншим народам, свідчить зафіксований у Білорусі звичай, відповідно до якого до сходу сонця на Різдво жінки ходили до ріки чи криниці по воду. Така обрядодія вважалася надійним засобом для того, аби сідали бджоли [9, 181].

Проте найбільша кількість згадок стосується вмивання у воді, в яку кинуто гроші. Незважаючи на локальні відмінності у поясненні цього звичаю (аби “стілько било грошей, як води” [2, 207]; бо “від сего не буде через цілий рік ніхто жодний гроший і буде мати шістьи до грошей” [20, 205] чи “аби велісі гроші, аби був прибуток” [3, 54]), він призначений для того, щоб цілий рік у помешканні були гроші. Подібний обряд здійснювався і на Великдень [20, 238]. І якщо у першому випадку, за законом контакту, властивість води (у цьому випадку – її кількість) передається грошам, а від них – тому, хто вмивається, то в інших випадках ця магічна дія є дещо завуальованою. Проте

їх підгрунтям є все та ж продукуюча властивість води, її здатність сприяти примноженню. Діахронне здійснення обрядів цього типу (на Різдво – на Лемківщині, на Різдво і Новий рік – на Бойківщині, на Новий рік і на Великдень – на Гуцульщині) свідчить про поступове їх забування.

Згадки застосування води з продукуючою метою на Водохреще достатньо поодинокі. Як приклад можна навести одну із них, зафіксовану на Гуцульщині: під час водосвяття рибалки тримали під кригою на палицях частину сіті, а коли священик починав освячувати воду, казали (про себе): “Ловлю рибу”. Вірили, що їм таланитиме у їхньому промислі [20, 209]. Те, що застосування води в обрядах продукуючого характеру в часі Водохреща є нечастим, пояснюється значною християнізацією свята. Незаперечна міць свяченої води (“мусить бути у кожній хаті”) і стійке уявлення про неї як про сильноточий оберіг витіснили ті вірування, які могли стосуватися води як продуцента.

Аналізуючи календарну обрядовість українців Карпат щодо відображення в ній продукуючих властивостей води, варто торкнутися звичаю обливатися на другий день Великодніх свят. Мультиплікаційна природа цього обряду уможливує існування кількох його потрактувань (поряд із тим, який засвідчує застосування води з очисною метою). Так, на Лемківщині зафіксовано таке його пояснення: “Жеби літом дойдж бив” [18, 5].

Порівняння цього обряду з балканськими обрядами Пеперуди (Додоли) і Германа, східнослов'янськими обрядами потоплення троїцького і купальського деревець, киданням офірних тварин чи трупів “заложних” покійників у воду, звичаєм виявлення відьом “способом плавлення” та ін. дозволяє з'ясувати, що суть магічного викликання дощу полягала в обливанні людей водою або купанні їх у ріці (подекуди із заміною людей ляльками, тваринами й ін. ритуальними символами).

Таким чином, згадуваний обряд обливання водою на другий день Великодніх свят заманіфестується як один із цілої низки інших, що здійснювалися з метою викликати дощ. Часові рамки обряду не обмежувалися лише великоднім періодом, оскільки процес дозрівання врожаю був тривалим і потребував великої кількості вологи. Бажання сприяти цьому вплинуло і на час здійснення обрядів. Так, на Гуцульщині обливання здійснювалося і на Юрія [3, 54; 62; 70], а в с.Ліпча Хустського району Закарпатської області навіть побутувала легенда, що пояснювала, чому обряд здійснювали саме у цей день: “У давнину змії закрив воду, і в місті не було води. Георгій убив змія і пустив воду. Води стало досхочу. На знак цього й обливаються водою, радіють” [13, 176]. У с.Горинчево давали дещо інше пояснення, але також підкреслювали зв'язок Юрія з водою: Юрій “був юнаком, його замучили у воді” [13, 176]. Зрозуміло, що обливання

водою з метою викликати дощ є набагато давнішим за ці пізніші пояснення, що виникли під впливом християнства. А варіативність (а подекуди й дублювання) у часовому здійсненні обряду є свідченням того, що у минулому такі обряди не мали чітко закріпленої календарної дати, а виконувалися у разі потреби, проте їх розвиток, на думку М.Толстого і С.Толстої, йшов “від оказіонального обряду до календарного, від обряду, викликаного необхідністю, до обряду превентивного, попереджувального, від обряду, темпорально не закріпленого, до обряду, закріпленого в часовому відношенні, тобто календарного” [7, 50]. Закріплення обряду за святом Юрія пояснюється важливістю цього дня у весняному циклі. А у віруваннях інших східнослов'янських народів Юрій, окрім того, що вважався покровителем худоби, почав виконувати функцію подавця життєдайної весняної вологи, зокрема роси, що відобразилося в юрійському фольклорі:

Юрий! Вставай рано,
Отмькай землю,
Выпускай росу (підкресл. моє – Л.Г.)
На цеплое лето,
На буйное жито,
На ядренистое,
На колосистое... [13, 173].

Аналіз обрядів викликання дощу, які здійснювалися в Карпатах, засвідчує те, що карпатські їх варіанти обливання водою людей не становлять жодної специфіки, оскільки здійснювалися й іншими європейськими народами [10, 47; 17, 154]. Певну своєрідність може становити лемківський звичай вливання води у криницю під час посухи, проте складно говорити про автентичність чи запозичення згадуваних обрядів з огляду на ті різні точки зору, які існують в етнографічній літературі лише стосовно походження обряду “додоли”.

Уявлення про продукуючі властивості води відобразилися й в обрядах, які мали виразне тваринницьке спрямування. Значна їх частина здійснювалася на Юрія, що є зрозумілим з огляду на уявлення про Юрія як про покровителя худоби. Тут вода застосовувалася з метою збільшити кількість молока і сметани у корів. Показово, що паремійні зразки містять синонімічні назви цих молочних продуктів і назви їх пов'язуються із водою: “За Божую росу (молоко) не берут грошей”, “Приспоряй, Господи, Божу росу, щоб корівки доілись” [16, 226; 242]. Зв'язок між рососою (ширше – водою) і кількістю молока проглядається у звичаї, що фіксувався на Гуцульщині, виганяти худобу в полонину по росі [4, 21].

В обрядах, які переслідували ту ж мету або мали забезпечити приплід худоби, застосовували і звичайну воду. Цікаво, що на Гуцульщині навіть побутував вислів “... худоба така сира, як глина...” [20, 251], який вживався

із позитивним значенням, відповідно до нього “сира худоба” мислилася як молочна (ширше – сповнена життєвих соків). Звідси зрозумілим стає звичай, за яким у с.Шепіт Путильського району Чернівецької області у стайні ставили посудину з водою, аби добре велася худоба [5, 47-48]. Таким чином, наявність води мала сприяти щасливому утриманню худоби, її приплоду.

Обряди, які ґрунтувалися на віруванні у властивість води сприяти приплоду худоби чи збільшенню молока, були надзвичайно різноманітними. Так, для Карпат характерним було обливання пастуха водою, щоб корови були молочними [14, 383-384]. У цьому обряді бачимо чітку паралель з обрядами викликання дощу, а те, що водою поливали не худобу, а пастуха, можна пояснити тим, що в обрядах, пов’язаних із пастівництвом, пастухові як ритуально значущій особі відводилося одне із центральних місць, бо саме від нього залежав побут худоби, а відповідно і кількість молочних продуктів, яку отримували від неї.

Вагомість тваринницького чинника в господарстві горянина сприяла здійсненню обрядів цього типу і в інші календарні дати. Так, у с.Чорна Тиса Рахівського району, щоб добре велася худоба, її кропили на Великдень свяченою водою, а також водою із “згашеної ватри”, розпаленої трісками із “громовиці” – дерева, враженого громом [5, 41]. Тут варто відзначити два моменти: по-перше, застосування свяченої і звичайної води, що свідчить про накладання християнських уявлень про воду на ще язичницьку канву; по-друге, застосування води в комплексі з вогнем, а точніше здатність води передавати худобі властивості вогню (у цьому випадку – продукуючі).

На Гуцульщині побутував звичай, відповідно до якого напередодні Нового року у нову миску наливали дев’ять ложок води і клали її на сволок; вранці перевіряли воду: якщо її прибувало – вірили, що корови даватимуть більше молока, ніж торік, якщо ж ні – то менше [20, 199]. Подібні обряди здійснювалися і з метою визначити місце під нову хату: під горщик клали сухе овече руно; якщо до ранку вовна набиралася вологи, таке місце вважалося щасливим; хату дозволялося зводити й на місці, де під покладеною пательнею з’являлася роса чи у горщику прибувало води [1, 157]. У всіх цих обрядах добробут пов’язувався з прибуванням вологи, яка, за законом імітативної магії, повинна була забезпечити збільшення, прибуток у тих ділянках господарства, в яких застосовувалася.

Значно більша кількість згадок стосується використання води з продукуючою метою в контексті купальської обрядовості. Як зафіксував В.Шухевич, на Гуцульщині (Жаб’є, Бервінкова) вірили, що вдосвіта на Івана Купала йде “чередінниця” (“чередінник”) гола з дійницею та ополоником до заможного господаря, в якого є багато корів та овець. З жолоба для напування худоби, яким вода тече просто від джерела, “чередінниця” ополоником збирала поверху воду і примовляла: “Я не збираю воду, але

манну з усеї худоби, що тут пе; не токмо (тільки – Л.Г.) з вімя збираю але і з сліду!” При цьому вона брала землю зі сліду худоби і йшла на царинку, де, збираючи росу з трави, приказувала: “Я не збираю саму росу але з маннов з усеї худоби, що ходить сим полем, з усеї землі, з усього цвітү, що є на сьвітї! Я одна така чародїнниця самостояща, на полю стою, на округи себе махаю, на Івана Хрестїтеля з усього сьвіта манну збираю і вїкликаю своїй худобї...” [20, 263]. Такі обрядодїї ґрунтувалися на імітативній маґїї, суть якої полягала в тому, що певні дїї внаслідок словесних формул повинні були спричинити те, чого прагнув той, хто їх проказував. Подекуди в Карпатах (с.Негровці, Закарпаття) з цією ж метою гола “босорканя” качалася по росї, “аби все молоко било у єї коров” [12, 81-82]. А примовляння типу “щоби (худоба – Л.Г.) така була манниста, як у потоці вода, щоби була така сильна як вода...” [20, 264] є яскравою ілюстрацією вірувань у продукуючі властивості води.

Іноді навіть трапляються згадки про те, що достатньо було протягти на Купала по росяній травї полотно чи мотуз із чужого поля на своє, щоб переманити “полон” (врожайність) на свою ниву [7, 45] або викрутити росяну ряднину, щоб отримати молоко [7, 45; 15, 28-29].

Аналіз календарної обрядовості щодо застосування води з продукуючою метою виокремлює кілька напрямків такого її використання:

- з метою збільшення кількості грошей у сїм’ї;
- з метою сприяння родючості полів (обряди викликання дощу);
- з метою забезпечення приплоду худоби та кількості молока у неї.

З’ясування цього питання дозволяє стверджувати, що застосування води з продукуючою метою в останньому напрямку є найширшим, що пояснюється кліматичними умовами Карпатського регіону, наслідком яких і став ухил на тваринництво. Тому зрозумілою є і найбільша різноманїтність обрядодїй, у яких вода застосовувалася як продуцент, а відповідно і певна специфіка. Значно менше місце посїдають ті обряди, які окреслюються другим напрямком. Вони не є специфікою Карпат, за винятком лемківського звичаю вливання води у криницю під час посухи, становлячи органічну частину загальнослов’янського і, зрештою, загальноєвропейського масиву. Обряди, які належать до першого напрямку, є специфічними тією мірою, що вмивання у воді, в яку кинуто гроші, в інших східнослов’янських народів здійснювалося з оберегово-очисною метою, а для жителів Карпат характерне паралельне тлумачення – для того, аби водилися гроші.

1. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. – СПб.: Наука, 1993. – 239с.
2. Богатырев П.Г. Магические действия, обряды и верования Закарпатья // Вопросы теории народного искусства. – М.: Искусство, 1971. – С.167-296.

3. Горошко Л. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Дрогобицького р-ну Львівської обл. та Косівського р-ну Івано-Франківської обл. (польові матеріали 2003 р.) // Архів ІН НАНУ. – Ф.1. – Оп.2. – Од.зб.466. – 73 арк.
4. Горошко Л. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Дрогобицького та Сколівського р-нів Львівської обл., Косівського р-ну Івано-Франківської обл. та Путильського р-ну Чернівецької обл. (польові матеріали 2004 р.) // Архів ІН НАНУ. – Ф.1. – Оп.2. – Од.зб.466а. – 46 арк.
5. Кирчів Р.Ф. Звіт експедиції на Гуцульщину. 1980 р. // Архів ІН НАНУ. – Ф.1. – Оп.2. – Од.зб.257. – Арк.29-49.
6. Кись Р. Ерос і водна стихія (Первісна семіотичність шлюбної магії) // Сучасність. – 1994. – №1. – С.83-98.
7. Климець Ю.Д. Купальська обрядовість на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – 141с.
8. Красовський І., Вархол Й. Календарна обрядовість // Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження. – Т.2. – Львів: ІН НАНУ, 2002. – С.113-123.
9. Пинчуки: Этнографический сборник. Песни, загадки, пословицы, обряды, приметы, предрасудки, поверья, суеверья и местный словарь / Д.Г.Булгаковский // Записки Императорского русского географического общества. – Т.ХІІІ. – Вып.3. – СПб., 1890. – 201с.
10. Покровская Л.В. Народы Франции // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец ХІХ – начало ХХ в.): Весенние праздники. – М.: Наука, 1977. – С.30-48.
11. Саноцька Ю. Різдв'яні звичаї на Лемківщині // Наше слово. – 1961. – №3. – С.6.
12. Симоненко І.Ф. Быт населения Закарпатской области (По материалам экспедиций 1945-1947 гг.) // Советская этнография. – 1948. – №1. – С.63-89.
13. Соколова В.К. Весенне-літні календарні обряди росіян, українців і білоросів, ХІХ – поч. ХХ в. – М.: Наука, 1979. – 287с.
14. Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.: Історико-етнологічне дослідження. – Ужгород: Карпати, 1994. – 560с.
15. Токарев С.А. Релігійні віровання східнослов'янських народів ХІХ – початку ХХ століття. – М. – Л.: Изд-во АН СРСР, 1957. – 164с.
16. Українські приказки, прислів'я та інше / Спорудив М.Номіс. – СПб., 1864. – 321с.
17. Филимонова Т.Д. Немці // Календарні звичаї та обряди в країнах зарубіжної Європи (конец ХІХ – начало ХХ в.): Весенние праздники. – М.: Наука, 1977. – С.139-162.
18. Хомик В. Звичай та обряди лемків // Наше слово. – 1963. – №16. – С.5.
19. Шмайда М. Повір'я про природу // Дукля. – 1965. – №3. – С.114-126.
20. Шухевич В.О. Гуцульщина. Друге видання. – Ч.ІV. – Верховина: Гуцульщина, 1999. – 304с.

МИСЛИВСЬКІ ТА РИБАЛЬСКІ ТРАДИЦІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Я.І. Зеленчук

Філія „Гуцульщина” НДІ українознавства МОН України, Верховина, Україна

Zelenchuk Ya.I. Hunting and fishing traditions of Hutsuls

The article gives the research of hunting and fishing traditions of the Hutsul area and their influence upon the formation of the Hutsuls' mentality.

Гуцульщина – край лісів та гір, край швидких річок та холодних потоків, край прекрасний та водночас суворий.

Гуцульщина розташована у найвищій частині території Українських Карпат, інакше їх ще називають Лісистими Карпатами. Географічне положення регіону Гуцульщини є таким, що його можна вважати природно ізольованим, захованим високо в горах. Віддаленість, важкодоступність і високогірність є основними об'єктивними причинами його соціально – економічної відсталості, яка історично склалася протягом останніх кількох століть. За рахунок цієї природної ізольованості тут збереглась автентична матеріальна і духовна культура, а також в більшій мірі збереглась флора і фауна та неповторна природа, яка добре відома в цілому світі. Це, на нашу думку, є одним із позитивних наслідків географічної ізольованості регіону Гуцульщини. На цій території водиться багато видів тварин: ведмеді, вовки, благородні олені, дикі свині, рисі, дикі кози, зайці, лисиці, куниці, глухарі. Річки Гуцульщини багаті на струмкову форель та лосося дунайського. Гуцули, проживаючи серед такої багатоманітної фауни і продовжуючи свій природний інстинкт до полювання, стали неперевершеними мисливцями та рибалками. [8, 204]

Традиційне полювання на Гуцульщині мало індивідуально-колективний характер. Це було насаперед спричинено невеликою густрою населення та ментальністю гуцулів. Кожен мисливець або невеличка група мала свою чітко визначену територію, так званий *ревір*. [3, 68] На цій території, яка, за словами мисливців, була дарована їх прадідам Богом і вони мали право там полювати. „*Земля є мою дідівщиною, а маржина – чи то домашня, чи лісова, що пасеться на моїм ґрунті, є мою*” [3, 68]. Поряд з цим вони чітко знали кількість тварин, які проживали в даному ревірі. Вони настільки добре знали місця перебування тварин і були переконані в своїй спроможності їх добути, що дозволяли собі пропивати в єврея у шинку наперед ще невпольовану тварину [6]. Найчастіше таким товаром служило

м'ясо оленя, дарма на Гуцульщині цього благородного звіра ще інакше називають *товаре*.

На Гуцульщині особливо великого значення надавали з давніх – давен полюванню на куниць, шкірки яких високо цінувалися, і з зростом феодального закріпачення ввійшли в панщинзняну данину. Так, кожен тяглий рільник, що займав дворище, у селах Рибне, Здвижин, Кути в 1565 році був змушений віддати домінії, крім інших поборів, три куниці або 20 грошів за кожну з них [4, 28].

Кріпаки Рахова в 1600 році також давали 14 шкірок куниць за користування панськими наділами та пасовиськами

Риба теж входила у феодальні повинності. Так, у 1600 році кріпаки Рахова змушені були доставити домінії серед інших поборів 1000 штук форелі. [8. 476].

Такий податок ще більше піднімав цінність недоторканості ревіру. Так мисливці недопускали на свою територію інших мисливців без свого дозволу, які з тієї чи іншої причини заходили в чужий ревір, через що неодноразово виникали чвари, тривала ворожнеча та криваві конфлікти. Ці мисливці ніколи не стріляли самок оленя чи дикої кози, знаючи, що восени вона прикличе самця, а через певний час дасть потомство і цим самим збагатить дичиною його ревір. Якщо такий випадок мав місце, то мисливці Гуцульщини, які були глибоко віруючими людьми, на деякий час переставали полювати і вважали, що це дуже поганий знак, після якого треба чекати якоїсь біди в сім'ї чи родині. У важкі холодні зими мисливці займалися підгодовлею звірів і ніколи не полювали на звірів, які попали в стихійні лиха (під час пожеж, посух на водопоях, не полювали також на видру під час льодоходів та паводків).

Такі мисливці добре знаючи місця проживання звірів та їх переходи, більшу частину їх добували капканами та самоловами, говорячи що самолови не порушують лісової тиші, так як це робить гучний вистріл та постійний шум від гончих собак *„звірка дуже пізьмує на капових, нехоче триматиси на одному місці, аподекуди і вибризає з терену”*.

Якщо вони стріляли звірів, то старалися щоб вистріл був один, на невелику відстань, точно в ціль, цим самим уникали підранків яких потім можна було і недобрати (*наквасити*) на великій території ревіру.

На відміну від жителів рівнинної території, в яких головним господарським заняттям було рослинництво, гуцули, займаючись в основному тваринництвом, з осторогою ставились до звірів, що загрожували їхнім свійським тваринам.

Так як навколишнє середовище є одним із основних факторів формування особистості людини, така близькість до природи, з її рослинним та тваринним світом, мала визначальне значення на формування світогляду

гуцулів. Географічне середовище є одним із вирішальних факторів суспільного розвитку. В процесі історичного розвитку продуктивних сил відповідного регіону життя і побут людини залежить від навколишніх природних умов, які істотно впливають на її господарську діяльність, матеріальну і духовну культуру. Поряд з загальноприйнятим християнством, в душі гуцули тяжіють до язичництва. Про це свідчить цілий ряд старовинних мисливських традицій, заклинань та ворожок для вдалого полювання. *“... не досить мати добру пушку треба аби під ню йшла звірка, аби її добре поцілити аби гук із пушки не розходився далеко і т. п. а се усе можна досягнути лише чарами”* [2, 261]

Гуцули, захоплюючись силою ведмеда, витривалістю та настирливістю вовка, спритністю рисі, хитрістю лисиці, зором беркута, створювали про них безліч легенд та казок. Окремі мисливці ототожнюють себе з якоюсь твариною, до якої вони ставляться з великою повагою, намагаються відобразити її в своїй творчості (скульптурі, образотворчому мистецтві, різьбі по дереву та інших видах творчої діяльності).

Отже, для збереження духовних і культурних цінностей гуцулів необхідно зберегти мисливські та рибальські традиції Гуцульщини, які на протязі багатьох століть формували характер та світогляд горян. Поряд з цим постає проблема збереження диких звірів Українських Карпат, багато видів яких занесені до Червоної Книги України та знаходяться на грані вимирання.

Як один з шляхів розв’язання вищезазначених проблем ми бачимо в закріпленні невеличких мисливських груп за певними лісовими територіями та мисливськими угіддями для допомоги державним установам (держлісгоспам, УТМР, заповідникам). На відміну від егерів, для збільшення чисельності яких потрібні значні кошти, ці мисливці – ентузіасти працювали б на громадських засадах. Тоді ці люди, як і колись будуть зацікавлені в збільшенні чисельності тварин, сприятимуть ліквідації браконьєрства, слідкуватимуть за підгодовлею та дотриманням норм мисливства та рибальства.

На нашу думку, цим самим ми збережемо тваринний світ Карпат, духовні і культурні цінності гуцулів та їх світогляд, формування якого неможливе без заняття мисливством та рибальством, яке завжди, відіграючи роль допоміжної ланки народного господарства в загальному, для гуцула, було його життям, предметом його гордості, без якого він не уявляв свого існування.

1. Вінценз С. На високій полонині : Пер. із польськ. – Львів : Червона калина, 1997.– 449 с.
2. Шухевич В.О. Гуцульщина. I – II частини.–Верховина : Гуцульщина, 1997.– 352 с.
3. Яримович М. Гуцульськими пляями. Боффало : Гуцульщина, 1993.–79 с.
4. Домашевський М. Історія Гуцульщини. т. I : Чикаго – Львів, 1995.– 502 с.

5. Етнографія України: Навчальний посібник / За ред. Макарчика С.А.– Львів: Світ, 1994.– 520 с.
6. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази : Пер. із нім. Чернівці : Молодий буковинець, 2000.– 208 с.
7. Ломацький М. Верховино світку ти наш : Мюнхен, 1956.– 365 с.
8. Ломацький М. Країна чарів і краси : Париж, 1959.– 320 с
9. Шекерик – Доників П. Д. Дідо Иванчік. – Верховина : Гуцульщина, 2005. – 500 с.

УДК 599.9+316.722(437.6)

ОБРАЗ ВЕДМЕДЯ В ТРАДИЦІЙНИХ РЕМЕСЛАХ ГУЦУЛІВ

Ж.Ю. Комар¹, В.І. Шкурган², Ю.І. Васідлов³

¹ Івано-Франківське обласне товариство охорони пам'яток історії та культури, Івано-Франківськ, Україна

² Косівське Товариство “Гуцульщина”, Косів, Україна

³ Асоціація “Наш Дім”, Івано-Франківськ, Україна

Komar Zh.Yu., Shkurhan V.I., Vasidlov Yu.I. Image of a bear in traditional trades and crafts of the Hutsuls

Within Vyzhnytsya, Putyla, Nadvirna, Kosiv and Verkhovyna districts of the Hutsul area there has been held a study of traditional products that bear the image made by local craftsmen. The results of the study were considered from both nature protection and cultural viewpoints. The conclusion was made that protection of bear within the Ukrainian Carpathians should be performed basing upon the Hutsuls' cultural traditions.

Вступ

Властива людським конгломератам спільна свідомість формується під впливом оточення. Відбивається в ній мішанина поп-арту, бетону з асфальтом, галасливих політичних афер та стрибків на фондовій біржі. Одночасно в самому центрі Європи існує духовна традиція поєднана з дикою природою – з лісом, з гірськими потоками і верхами, з дикими звірами. І належить ця традиція Гуцулам.

Гуцулам завжди була властива схильність до оздоблювання ужиткових предметів. Як предметів, що служать для урочистих подій, так і призначених до повсякденних робіт. При цьому в елементах оздоблення часто містять натяк або ясно впізнані образи карпатської природи. Це надає гуцульським виробам властивий їм неповторний колорит.

Важливо, що йдеться не тільки про музейну старовину. В поточному сьогоднішньому, вживаючи мало модернізовані ремісничі технології,

продовжують Гуцули продукування своїх традиційних виробів. Купування цих виробів туристами стає щораз важливішим чинником підтримки існування народного промислу.

Великий гуцульський базар в Косові і малі базари в інших місцевостях збирають натовпи приїжджих цінувальників і покупців. Ці базари є також віддзеркаленням стану промислу і тенденцій його розвитку.

Нами було проведено дослідження використання ремісниками образу ведмедя. Спостереження були проведені на базарах, а також в деяких музеях, приватних господарствах і майстернях. Географічним місцем спостережень були територія чернівецької області від Вишніці до Путили і гуцульські райони Івано-Франківської області – Надвірнянський, Косівський, Верховинський. Отримані результати оцінювали з точки зору потреб видової охорони в Українських Карпатах.

Відношення Гуцулів до ведмедя

Серед інших великих хижих ссавців ведмідь користується у Гуцулів особливим відношенням. Особливою є шанобливість до нього. Проф. В. Шушкевич у відомій праці “Гуцульщина” (1899) пише, що для означування ведмедя Гуцули вживали русинський займенник “тот” – цей: “тот”, “тот старий”, “тот великий”. (Перегукується з займенником “він”, уживаним для цієї ж мети польськими Гуралями.) Вживають Гуцули і інші шанобливі імена ведмедя: “Вуйко”, “Михайло”.

Другим проявом особливого трактування ведмедя є позитивне емоційне ставлення до нього Гуцулів. Навіть випадки спричинених ним господарської шкоди не шкодять такому ставленню. Він є позитивним героєм казок, любимою дитячою іграшкою.

Ставанням на стопи задніх лап, розумною, часами близькою до жартівливої, поведінкою буває подібним до людини.

Відношенням до себе Гуцулів ведмідь виразно вирає у інших великих хижаків – вовка і рисі. Це підтверджує і частота виявлення образів тварин в ремісничих виробках.

Дерев'яні ведмеді

Найкраще образ ведмедя є представлений у виробках з деревини. Ці вироби можуть бути декоративними та ужитковими.

Декоративні вироби представлені тримірними скульптурами виконаними з єдиного кавалку деревини. Ну базарах представлено декоративні вироби призначені для прикрашання інтер'єрів. Найбільші сягають розміром біля 50 см довжини. Вирізають їх з м'яких листяних порід. В продажі є рідко. Переважно їх виробляють на замовлення.

Частіше зустрічаються вироби розміром біля 30 см. Ціна такого виробу коливається від 15 до 50 EUR. До цього розміру включно вироби відрізняються високою якістю, можуть являти собою художню цінність. Серед них зустрічаються скульптурні композиції на казкові мотиви.

Більш дрібні скульптури представлені в масових кількостях і є відносно дешевими (2-50 грн).

Виробляються, але не представлені на базарах великі, понад 1 м, скульптури ведмеда. Вони призначені для прикрашання садів і публічних місць. Ми знайшли фотографію неіснуючої вже нині дитячої гойдалки прикрашеної статуєю ведмеда і ще двома ведмежачими головами. Знаходилась в центрі Косова в 80-х роках. Інші такі скульптури доступні до оглядання при деяких ресторанах.

У барельєфах ведмідь практично не є представлений. Ми виявили тільки один такий екземпляр на стіні приватного помешкання.

Ужиткові предмети, оздоблені зображенням ведмеда зустрічаються рідко. З цієї групи нам вдалося знайти сільничку, ложку для взуття, дзеркало, футляр для пляшки. Футляр для пляшки був виконаний з лози.

Присутність ведмеда серед дерев'яних товарів на базарах є помітною, але не домінує. Кількісно переважають образи копитних і орла. Ми спостерігали тільки один взірець з образом вовка і жодного з риссю.

Образ ведмеда в інших виробках

В виробках з глини образ ведмеда представлено рідше.

Вдячним полем досліджень є кахлі для гуцульської печі. Вони покриті малюнками, котрі часами містять зоологічні мотиви. Деколи містять зображення ведмеда. Так само рідко, але неодноразово зустрічається образ ведмеда на малюнках, що прикрашають декоративні глиняні плити і тарелі.

Глиняні скульптури ведмеда на базарах не виявлено. Декілька екземплярів вдалось знайти в музеях.

Виявлено один взірець живопису з зображенням ведмедів. Це був олійний живопис по дереву, *додатково оздоблений різьбою*.

На замовлення місцеві художники малюють також ведмедів на плакатах. Такі плакати служать для агітації на користь охорони лісових звірів. Лісова служба виставляє ці плакати біля лісових доріг.

Серед килимових виробів нами виявлено тільки один музейний експонат – гобелен “Медведок”.

Не виявлено ані єдиного зображення ведмеда на виробках зі шкіри.

Мотиви

Окремий інтерес становить зміст, котрий автори хотіли переказати через виконання зображень ведмеда. Дерев'яні скульптури середнього

розміру найчастіше показують ведмедя реалістично і переказують натуральну красу і силу цього звіра. Часами це є нескладні композиції, що показують тварину в природному середовищі: ведмідь опертий на пень, ведмідь, що злапав рибу.

В малих дешевих скульптурах ведмедя зображують більш спрощено. Також великих садові скульптури представляють ведмедя стилізовано, часто під казкових чи мультиплікаційних героїв. Зображення тварин, що містяться в розписах по глині стилізовані завжди. Так, що зображення ведмедя буває трудно ідентифікувати.

Досить часто зображення ведмедя є елементом складної композиції, що містить в собі певний сюжет.

Такою є керамічна композиція “На пасіці”. Вона зображує пасіку з вуликами і пасічника, котрий бере мед. Ведмідь з зацікавленістю приглядається цій роботі.

Дерев’яні скульптури можуть показувати єдиноборство сильної людини з могутнім ведмедем. Або казкового ведмедя, що несе на плечах короб з дівчинкою.

Близько половини зображень ведмедя в розписах по глині також переказують певні сюжети. Це, наприклад, загризання ведмедем свійської тварини, і вбивання його через цю провину. Це циркові сцени, де ведмідь є музикантом і палить люльку.

Ніколи, навіть в сценах з вбиванням ведмідь не виглядає ворожо. Ремісники не показують ведмедя розлюченою фурією. Завжди є могутнім, але врівноважений і, частіше, лагідний. Контрастом є згадане вище зображення вовків – це сцена нападу вовків на оленя.

Найбільш змістовною знахідкою виявляється гобелен “Медведок”. Є він навіть своєрідною монографією відносин між людиною і ведмедем. Є тут забава двох ведмедів, є вбивання ведмедем скотини і ведмідь, котрого застрелює людина. Є сценка, де синантропізований ведмідь чіпляється до хлопа. А є і приручений ведмідь, котрого водять на ланцюгу. Домінує центральне зображення гуцула, що танцює з двома ведмедями.

Ремісники

Описані сувенірні вироби та речі домашнього вжитку виробляють надомним способом або в малих майстернях з дотриманням народних технологій. Нас цікавило також чи існує якась спеціальна прихильність авторів до використання в своїх роботах зоологічної тематики, зокрема образу ведмедя. Тому ми звертались до виробників з проханням надати нам інтерв’ю. Для цієї мети були обрані базари в Косові і у Вижниці, на котрих продавцями бувають безпосередньо виробники.

Виявилось, що спеціально зосереджених на представлені постаті ведмеда немає. Натомість є автори, котрі завжди мають ці зображення в своєму різноманітному асортименті. Пояснюють, що люблять ведмеда, що добре їм він виходить, що добре продається. Деякі з них надали нам свої імена. В результаті виник малий реєстр гуцульських ремісників, що використовують в своїй продукції образ ведмеда.

Підсумок

1. Використання гуцульськими ремісниками зображень ведмеда не є випадковим. Цей образ, як і інші образи природи Карпат належить до первісних складових культури Гуцулів.

2. Утрата ведмеда як біологічного виду була би також утратою для культури гуцулів.

3. Охорону ведмеда в Українських Карпатах належить здійснювати опираючись на культурні традиції Гуцулів.

УДК 911.375:39

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “СУБЕТНОС” І “ЕТНОГРАФІЧНА ГРУПА” (У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУЦУЛІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ)

Р.М. Лозинський

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Lozyskyi R.M. About correlation of notions "subethnos" and "ethnographic group" (in the context of study of the Hutsuls of the Ukrainian Carpathians)

In article, in context of debate for positions an Hutsuls of Ukrainian Carpathian Mountains in hierarchies of ethnic of units, some theoretical aspects of correlation two important ethnological notions (“subethnos” and “ethnographic group”) is revealed.

Гуцули Українських Карпат – це надзвичайно своєрідна, оригінальна група українського гірського населення. Гуцулів, так само, як бойків і лемків, традиційно вважають етнографічною групою українського етносу, й науковці-етнографи, здійснюючи етнографічне районування території України, завжди виділяють Гуцульщину як окремих етнографічний край.

Однак дослідження гуцульського краю останнього десятиліття деяким українським науковцям дали підстави стверджувати, що сукупність внутрішньоетнічних відмінностей гуцульського населення є достатньою для

того, щоб вважати їх не етнографічною групою, а субетносом. Це, зокрема, зазначила львівський географ М. Лаврук у монографії, спеціально присвяченій гуцулам Українських Карпат: "...спільність походження гуцулів і заселення ними території Гуцульщини головню з боку Галицької частини краю, історичні факти про їхню зорганізованість на ґрунті господарювання, збройної боротьби і політичних рішень, самоусвідомлення своєї єдності, зафіксоване у фольклорі, засвідчують не лише етнокультурну однорідність, зумовлену середовищем проживання і господарською спеціалізацією, але й риси спільноти, що дає підстави вважати гуцулів субетносом" [6, с. 104].

Ці твердження зазнали критики з боку інших спеціалістів з проблем етнічності. Зокрема, М. Дністрянський зазначив, що, попри те, що деякі з етнографічних груп Українських Карпат мають високу етнографічну самосвідомість, "їм не притаманні головні субетнічні риси" і тому не варто перебільшувати етнокультурної й етнополітичної значимості їх етнографічних відмінностей [5, с. 169]. Не вважає гуцулів окремим субетносом й відомий український етнограф А. Данилюк.

Ким ж насправді є українські гуцули з етнологічного погляду, й що потрібно для того, щоб вирішити дискусійне питання? Адже воно дійсно складене, особливо у контексті того, що у науковій літературі є чимало різноманітних визначень понять "етнографічна група" та "субетнос", й назагал ці поняття (особливо друге) є доволі неконкретними й припускають найрізноманітні трактування.

Більшість сучасних трактувань понять "етнографічна група" та "субетнос" свої витоки мають у двох домінуючих на пострадянському просторі теоріях етносу, – Ю. В. Бромля [1, 2] та Л. Н. Гумільова [3, 4], – й виступають здебільшого як їхні модифікації, уточнення чи узагальнення.

Етнографічна група, відповідно до найбільш загального визначення, – це частина етносу, яка має деякі специфічні елементи культури. Причому, для етнографічної групи, насамперед, характерними є відмінності матеріальної культури (одяг, народна архітектура), а також діалектні відмінності. Самовідомість представників етнографічних груп назагал є доволі нечіткою. Субетнос, натомість, – це етнічна система, яка за багатьма параметрами є близькою до етносу, однак стоїть у етнічній ієрархії на ранг нижче від нього. Зокрема, так само як і етнос, субетнос характеризується доволі чіткою самосвідомістю його представників, власною самоназвою, доволі значними культурними та поведінковими особливостями.

Схем формування етнографічних груп є чимало. Природні умови, територіальна відособленість, релігійний чинник, етнічні контакти та низка інших факторів можуть дати поштовх до розгортання різноманітних схем формування етнографічної групи. Коротко схарактеризуємо головні з них.

За першою схемою формування етнографічної групи пов'язане головню з природно-географічними чинниками: умовно назвемо її “природно-ландшафтною”. За цієї схеми етнографічна група виникає внаслідок освоєння етносом природного ландшафту, який суттєво відрізняється від його власного етнічного ландшафту, тобто природно-ландшафтних умов, за яких відбулося формування етнічної спільноти. Відмінності природного ландшафту та специфічний, новий досвід його освоєння, сприяють появі та розповсюдженню серед населення території, яка освоюється, різноманітних інновацій, які формують етнографічні особливості населення, і врешті-решт спричиняють появу нової етнографічної групи. Наприклад, формування українського етносу відбувалося головню у лісостеповій смузі на рівнинній місцевості, традиційним заняттям українців споконвіку було землеробство. Відповідно освоєння українським населенням нетипових для них природних ландшафтів гірських територій значно сприяло формуванню в Українських Карпатах етнографічних груп українського народу.

Наступна схема формування етнографічних груп – “субстратна”. В основі формування етнографічної групи може бути якийсь інший етнічний субстрат. Тобто, освоюючи нову територію, етнічна спільнота ввійшла у контакт з іншою етнічною групою (спільнотою), яка заселила цю територію дещо раніше, проте перебувала на нижчому рівні етнічного розвитку, мала нижчий ступінь етнічної консолідації. У результаті давнє населення іншого етнічного походження було повністю асимільоване, однак нове населення перейняло від попереднього деякі особливості матеріальної та духовної культури, мови, поведінки, що й сформувало нову етнографічну групу.

Третя схема – “етноконтактна”. Ця схема передбачає взаємодію двох (чи більше) етносів, які перебувають приблизно на одному рівні етнічного розвитку, за умов рівноважної етнічної ситуації. У зоні етнічного контакту виникають інтенсивні міжетнічні зв'язки, активно відбувається обмін етнічним досвідом. Населення етноконтактної смуги може перейняти чимало рис від представників інших етнічних спільнот, які живуть неподалік, що й спричинить формування етнографічної групи.

Етнографічна група може виникнути також у процесі поступового занепаду субетносу. Тобто, на якійсь території на певному етапі етнічного розвитку було сформовано субетнічну групу, однак під дією різноманітних чинників субетнічну самосвідомість та інші головні субетнічні риси населення було втрачено, залишено тільки етнографічні особливості, які субетносу також притаманні, як і етнографічній групі. У результаті відбувся перехід від субетносу до етнографічної групи.

У реальності здебільшого існують етнографічні групи, які виникли у результаті дії одразу ж декількох чинників, тобто поєднують декілька схем формування етнографічних груп.

Субетнос, субетнічна група, насамперед відрізняється від етнографічної групи чітко вираженою субетнічною самосвідомістю його представників. Формування субетнічної самосвідомості, так само, як етнічної, відбувається головню у середовищі міського населення, у великих міських поселеннях, адміністративних, економічних і культурних центрах. Найважливіші риси субетнічної самосвідомості формує субетнічна еліта, а вже згодом їх переймає усе населення. Допоки субетнічна самосвідомість не сформована, населенню притаманна насамперед субетнічна поведінка, точніше стереотип поведінки, якщо використовувати термінологію, характерну для теорії Л. Гумільова.

Субетнічні спільноти є доволі стійкими етнічними формуваннями. Наприклад, генезис деяких сучасних українських субетнічних груп населення науковці пов'язують ще з давньоукраїнськими племінними об'єднаннями, тобто з періодом більш ніж тисячолітньої давності.

У процесі формування субетносу важливу роль відіграє політико-адміністративна відособленість території та наявність потужного інноваційного центра, центрального міста. Наприклад, формування галицького субетносу стало можливим, насамперед, завдяки таким факторам:

- по-перше тривала відособленість території Галичини від більшості інших етнічних українських земель;
- по-друге наявність впродовж тривалого періоду політико-адміністративної чи територіально-адміністративної окремішності галицьких земель (Галицьке князівство, “Руське королівство”, Руське воєводство, “Королівство Галичини та Володимирії”);
- наявність центрального міста, столиці галицьких земель, спочатку це був Галич, а згодом Львів.

У принципі субетнос може виникнути й на основі етнографічної групи. Для цього, насамперед, потрібно, щоб більшу частину території, на якій живе етнографічна група, було об'єднано, принаймні на якийсь період, в єдину політико-адміністративну чи територіально-адміністративну одиницю. Однак назагал перехід від етнографічної групи до субетносу трапляється доволі нечасто.

Є низка принципівих відмінностей між субетносом та етнографічною групою.

По-перше, субетнос є системою, системним утворенням, відповідно йому притаманні головні атрибути системи, зокрема цілісність, автономність, стійкість, здатність до самоорганізації та саморегуляції. Етнографічна група, натомість, не є етнічною системою, а формуванням за своєю сутністю атомарним. Головні субетнічні риси – це системні характеристики, хоча субетнос, звичайно, має й етнографічні, несистемні особливості. Відповідно, субетнос має власну, відносно незалежну, територіальну та компонентну

структуру, тоді як етнографічна група зазвичай є майже не структурованою, а наявні на її етнографічній території структури безпосередньо підпорядковуються іншим етнічним та соціальним системам.

Оскільки субетнос та етнографічна група є формуваннями різного рівня складності, найсуттєвіші внутрішні субетнічні процеси та процеси, які відбуваються у середовищі етнографічної групи, розгортаються за принципово різними законами. Наприклад, оскільки етнографічна група не є структурованою, то проаналізувавши процеси поширення етнографічних інновацій, ми виявимо майже виключно так звану контагіозну форму дифузії, яка пов'язана з безпосередніми контактами між людьми. Натомість просторова дифузія субетнічних інновацій – це так звана каскадна дифузія, яка передбачає процес передачі інновації за посередництва ієрархічної структури.

По друге, необхідною умовою формування субетносу є наявність субетнічного ядра, в основі якого місто – центр субетнічної території. У межах цього ядра відбувався процес становлення субетнічної структури та формування більшості субетнічних особливостей, які відрізняють його назагал від етносу та від інших субетносів, а вже потім вони розповсюджувалися на всій території. Етнографічні інновації здебільшого мають площинне поширення, вони розповсюджувалися з різноманітних центрів, тому етнографічна територія характеризується відсутністю чітко вираженого етнографічного ядра чи периферії.

По-третє, у процесі формування та розвитку субетносу велику роль відіграють політичні та адміністративні кордони й, як йшлося вище, наявність політико-адміністративного або територіально-адміністративного формування. Політико-адміністративні кордони, політико-адміністративна чи територіальна автономія стабілізують субетнічну систему вже після того як відбулося формування субетнічного інноваційного ядра. Зміна кордонів може стати також важливим фактором руйнування субетнічної ідентичності. Адже із переділом кордонів змінюється територіально-адміністративна структура, виникають бар'єри для каскадної дифузії субетнічних інновацій. Для етнографічних груп наявність політичних чи адміністративних кордонів не відіграє значної ролі, тому що для контагіозної дифузії етнографічних інновацій вони не є якимось значним бар'єром, відповідно зміна територіальної структури суттєво не впливає на їхнє поширення.

Нарешті, зазначимо, що етнографічні групи виникають тільки на конкретній стадії розвитку етнічної спільноти: в доіндустріальний період, за умов домінування традиційної аграрної форми господарювання, ще до того, як завершився процес етнічної консолідації та відбулося унормування основних етнічних ознак спільноти. З початком періоду модернізації

простежується чітка тенденція до розмивання етнографічних відмінностей, зникнення етнографічних груп.

Натомість субетноси формуються та розвиваються впродовж багатьох століть, мають власні стадії розвитку, які корелюються із стадіями розвитку етнічної спільноти, до складу якої вони входять. Субетнос – це нереалізований етогенез, який на певному етапі був підпорядкований більш потужному етогенетичному процесові. “Поведінка” субетнічних спільнот з переходом до стадії модернізації є принципово іншою, ніж “поведінка” етнографічних груп. Модернізація дуже часто навіть підсилює характерні субетнічні риси, оскільки саме у цей період остаточно формується субетнічна самосвідомість, відбувається субетнічна консолідація території, унормування найважливіших субетнічних рис.

У суперечці щодо становища гуцулів у ієрархії етнічних одиниць, щодо того, ким вони є насправді, етнографічною групою чи субетносом, можливими є чотири варіанти відповіді: гуцули – це етнографічна група; гуцули – субетнос; гуцули – субетнос, який деградує у напрямку до етнографічної групи, тобто насамперед втрачаються його системні характеристики; гуцули – етнографічна група, яка у своєму розвитку прямує у напрямку формування субетносу, тобто у неї виникають системні ознаки.

Щоб відповісти на запитання, ким саме є гуцули Українських Карпат, етнографічною групою чи субетносом, потрібно здійснити дослідження цієї групи українського населення на засадах структурно-системного аналізу. Зокрема, доцільно проаналізувати територіальну структуру поселень і компонентну структуру населення Гуцульщини, щоб виявити чи є вони відносно незалежними, чи безпосередньо підпорядковуються іншим структурам. Далі необхідно виявити субетнічне ядро чи заперечити його існування. Для цього варто дослідити територіальні особливості поширення на території Гуцульщини етнографічних особливостей населення, побудувавши на карті ізолнії фактів та явищ матеріальної та духовної культури. Потрібно також простежити динаміку суспільних процесів на території Гуцульщини з початком модернізації її території та суміжних регіонів. Усе це разом підведе до остаточної відповіді на питання щодо становища гуцулів Українських Карпат в ієрархії етнічних формувань.

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса. – М., 1983.
2. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история современность. – М., 1984.
3. Гумильов Л. Н. Этносфера. История людей и история природы. – М.–СПб., 2002.
4. Гумильов Л. Н. Этогенез и биосфера Земли. – Л., 1990.
5. Дністрянський М. С. Геополітичні проблеми етнокультурної єдності і консолідації української етнічної нації в Україні // Матеріали міжнародного наукового семінару “Львівська суспільно-географічна школа у національному та

європейському вимірах” (до 60-річчя кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка). – Львів, 2005. – С. 168–178.

6. Лаврук М. М. Гуцули Українських Карпат (етнографічне дослідження). – Львів, 2005.

УДК 502.7 + 94 (477) (0.75.8)

ПРИРОДА ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНИХ І КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДИНИ

С.Я. Михайлюк

Інститут управління природними ресурсами, Коломия, Україна

Mykhaylyuk S. Ya. Nature and its role in the process of spiritual and cultural human values formation

Nature is a source of life. Therefore, today mankind is gradually returning to the orientation of culture on natural values, which were forgotten during the last two or three centuries. Future progress of humanity is impossible without development of culture and ethics, without rising of understanding the value of nature. So, living in the XXI century a person must realize that spiritual and cultural values need to be formed on the basis of value of nature as the only source of human existence.

Сьогодні людство поступово повертається до споконвічної, хоч і дещо забутої в останні два-три сторіччя орієнтації культури на цінність природи як вічної умови існування людської цивілізації, як чинника, поза яким є неможливим людське життя. Це повернення зумовлене поглибленням екологічної кризи, яка є найбільш глибока і трагічна, і подолати її буде надзвичайно важко. Тому людству залишається тільки одне: сприяти формуванню духовних і культурних цінностей людей на основі базової цінності, тобто цінності природи. Тільки завдяки створенню нової спільноти – високоінформаційної, з могутнім колективним інтелектом, ми зможемо організувати свій збалансований розвиток у злагоді з Природою.

Розглядаючи проблему формування духовних і культурних цінностей людини і роль природи в цьому процесі потрібно зазначити, що цінності й настанови становлять зміст моральної свідомості, вони знаходять своє безпосереднє продовження у діяльності людини, її поведінці та вчинках. Саме з конкретних справ, реальної поведінки ми дізнаємося, який вибір зробила людина, ми дізнаємося про справжню вартість її поглядів та ідей.

У XXI ст. людина самостійно приймаючи рішення, повинна обирати такі засоби діяльності, які б сприяли оздоровленню і збереженню навколишнього середовища, вона повинна відповідати за результати своєї поведінки.

Отож дуже важливо, щоб людина усвідомила, що природа – це цінність, яка складає той простір, у межах якого можливе людське існування, формування духовності і культури людини.

Природа завжди була джерелом життя. Як стверджує російський ботанік І.П.Бородін: «Природа – такий самий унікум, як картина Рафаеля. Знищити її легко, відновити неможливо» [1, с.38].

Стає дедалі зрозумілішим, що ступінь розвитку цивілізації визначається низкою моральних і духовних критеріїв, мудрістю людей, особливо тих із них, котрі рухають уперед цю цивілізацію. Подальший прогрес людського суспільства неможливий без розвитку культури й етики, підвищення духовності й моралі, без формування розуміння природи як цінності. Тому найкращі представники науки й культури всіх країн, у тому числі й України, закликають сьогодні звернутися до тих життєвих цінностей, які людство виробило протягом тисячоліть, цінностей, закріплених у біблійних заповідях і настановах усіх релігій.

Людство мусить переглянути свої життєві позиції і принципи, знову відчутися себе невід'ємною частиною Природи й зрозуміти, що духовне здоров'я людини невіддільне від здоров'я Природи.

Людина будує свою діяльність у відповідності з певними нормативами і цінностями. Без усвідомлення людиною змісту цінностей, якими вона керується, неможливо визначити цілі її діяльності.

До базових цінностей людини належать цінності добра (блага), свободи, користі, істини, правди, творчості, краси і віри. Підсумковою цінністю є благо як єдність істини, добра і міри. Благо виступає вищим життєвим орієнтиром людини, воно узагальнює в собі і вищу мету її існування, і спосіб життя. Ми повинні зробити так, щоб у нашому житті найвищим благом стала Природа, її збереження і відтворення. Адже наше покоління повинне залишити по собі не мертві пустелі й отруєні поля, моря й підземні води, а квітучу Землю, яка виріє життям.

Цього можна досягти шляхом виховання морально-екологічної свідомості людини. Проблема свідомості, її онтологічного статусу та можливостей постає сьогодні найважливішою, оскільки поза свідомістю ми вже не маємо справи ні з людиною, ні з пізнанням. Проблема формування морально-екологічної свідомості набула великого значення у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації. Зростання впливу людини на природу, подальший розвиток науки, економіки і техніки не можуть вже

здійснюватися без урахування їх наслідків, без виховання у людей свідомості їх високої відповідальності за стан Землі.

Найзагальнішими і провідними поняттями моральної свідомості є категорії добра і зла, під якими нерідко уявляється моральне й аморальне. На різних етапах суспільного розвитку уявлення про добро включали у себе ідею корисності, цінності, у тому числі, і матеріальних благ. На сьогодні ідея Добра повинна включати цінність Природи, як основної умови життя людини. Саме через відношення людини до навколишнього середовища повинні прослідковуватись поняття морального й аморального.

З розвитком духовної культури під добром розуміється все те, що забезпечує розвиток у людини гуманності, свободи, духовної злагоди, розуміння. Добро є одним з найзагальніших понять моральної свідомості, в якому виражається позитивне моральне значення явищ суспільного і морального життя.

Під моральним злом розуміється все те, що перешкоджає розвитку і єднанню людей, а також, на мій погляд, те, що суперечить гармонізації відносин між людиною і природою. Це насильство, грубість, байдужість до інтересів людини і суспільства, агресивність, а також сюди можна віднести хибний стиль сучасного людського буття. А оскільки стиль життя визначається мораллю, якої дотримується суспільство, то настав час установити нові моральні принципи і критерії, що відповідають сучасним вимогам до взаємовідносин людини і навколишнього природного середовища. Саме цими принципами потрібно керуватися в своїх діях у XXI столітті.

З огляду на вищесказане, можна привести слова патріарха Алексія: «Мораль, моральні принципи покликані стати тим могутнім засобом, що дасть змогу подолати людську роз'єднаність, духовну байдужість і тим самим згуртує нас для побудови щасливого майбутнього для нас і наших нащадків» [1, с.42].

XXI століття – це надзвичайно складний період в історії людства, період небаченого досі, загрозливого для людства посилення низки негативних факторів, до яких передовсім належать:

- 1) занепад людської моралі;
- 2) підвищення агресивності;
- 3) деградація природи.

Ми повинні чітко усвідомити, що природа – це добро, адже вона забезпечує життя людини, а зло – це все те, що знищує навколишнє середовище.

Відомий вчений М.М.Мойсеев так характеризує цю ситуацію: «Кінець ХХ століття поставив людство й біосферу в зовсім нові умови існування, для яких традиційні стандарти навряд чи стануть придатними» [3, с.18].

Звідси очевидно, що потрібно звернути увагу не тільки на моральну свідомість, а на формування й розвиток екологічної свідомості, тобто переконання в необхідності збереження чистоти довкілля.

Природа – єдина і кінцева причина самої себе, саме вона народжує людину і постає як материнське лоно суспільства.

Людина і природа існують у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Людина впливає своєю діяльністю на природу, а навколишнє середовище на людину. Особливо це відчувається зараз із-за тих економічних катастроф, що відбуваються на Землі. Цей вплив відчутний у всіх сферах людської діяльності.

Проблеми взаємовідносин людини і природи посідають значне місце і в свідомості жителів України. Народ України усвідомлює важливість розв'язання цієї проблеми для виживання і розвитку держави. Але подолання екологічної кризи залежить не тільки від держави, але й також від активної екологічної позиції громадськості, тобто від формування в людей почуття екологічної відповідальності, розуміння того, що природа – це вища цінність.

Розв'язання екологічних проблем для українського народу дуже тісно пов'язане з відродженням української культури. Неможливо відродити її без відповідного ставлення людей до природи.

Протягом всієї своєї давньої історії народ намагався жити в злагоді з природою, щоб створити безпечні умови свого існування. Це досягалося в переважній більшості на основі духовних принципів природокористування, які ставали мотивацією дій, впливали на прийняття певних рішень.

В українському менталітеті склався архетип ставлення людини до природи як до чогось батьківського, рідного. Це пов'язане із нагромадженням прикладних знань про природу, які допомагали людині жити. Таким чином, образ природи злитий з душею української нації.

Але внаслідок втрати культурної спадковості ми отримали сьогодні глибоку кризу, зокрема в сфері ставлення до природи. Тому перспективним для людини є визнання природи як цінності, розробка нових методологій на основі прикладних екологічних знань.

Відновлення шанобливого ставлення до природи є передумовою формування такого підходу, який базується на розумінні природи як великої духовної цінності. Це формування пов'язане, зокрема, з тим, що, як зазначав Еклезіат «рід проходить, і рід приходить, а земля перебуває вічно» [4, с.214]. Відповідальність за землю – це відповідальність перед сотнями поколінь, що освоювали її, і тими сотнями поколінь, що житимуть на ній.

Людина завжди знаходиться в центрі суспільства, без неї воно не існує. Але ми повинні пам'ятати те, що які б матеріальні цінності не накопичили люди – будівлі, знаряддя праці тощо, – все це вмирає після того, як його залишають люди. Людина – суб'єкт і головна дійова особа суспільства. Цей

висновок залишається незаперечним, незалежно від теоретичних побудов та ідеологічних домінант суспільного розвитку. Тому ми повинні зробити все для того, щоб змінити свідомість людини, сприяти формуванню духовних і культурних цінностей людини, які б базувалися на розумінні природи як вищої цінності, на розумінні природи як єдиного джерела людського існування на Землі.

Щоб виконати цю місію, нам потрібно оволодіти Законами Природи, які, власне, і є законами нашого виживання. І передусім слід усвідомити істину, котру сформулював 400 років тому великий англійський філософ Ф.Бекон: «Ми не можемо управляти природою інакше, ніж підкоряючись їй» [1, с.39].

Людина – це творець культури. Вона має духовні потреби, задоволення яких приносить особистості моральне задоволення, оберігає від почуття самотності, породжує почуття гордості, а все разом робить людину життєрадісною, позитивно настроєною до людей, світу і життя, тобто щасливою. Щастя людини, як то мовиться, у її власних руках і залежить тільки від неї самої. Вона щаслива тоді, коли духом багата і фізично здорова. Розвиваючи духовне багатство людини, формуючи її характер, не обійтися без розуміння цінності природи. Адже природа – це джерело здоров'я людини, це краса, гармонія людської душі.

Англійський політолог Б.Уорд з цього приводу стверджував:

“Необхідні подальші величезні зусилля, аби дії людини стали мудрими, неупередженими і завбачливими. Якщо ж у її поведінці, як і досі, переважатимуть роз'єднаність, антагонізм, пожадливість, то зруйнуються найтонші механізми, котрі підтримують рівновагу сил природи, що оточує нас. І тоді навряд чи в людини залишаться шанси вижити” [1, с. 39].

Людина тисячі років боролася за своє існування, виживала в епідеміях, голодоморах, у війнах, які сама ж і розв'язувала, виживала і вірила в краще майбутнє. Заради цього вона розвивала науку, культуру, медицину, формувала нові соціальні системи. І ось через свої хибні моральні принципи, духовне зубожіння, деградацію екологічної свідомості і совісті люди знову опинилися на порозі нового, можливо, найжахливішого етапу напруженої боротьби за своє виживання.

Знову історія нагадала про нерозривні зв'язки між мораллю і соціальним розвитком, про те, що неможливо навіть найкращі соціальні ідеї втілити в життя за допомогою насильства, не звертаючись до розуму, совісті і мудрих порад Природи, що духовна роз'єднаність, аморальність навіть за найвищих досягнень науки і техніки все одно призведуть до кризи.

Ми можемо впевнено стверджувати, що людське життя – це найвища цінність. Це визнання є вихідним принципом сучасного гуманізму. Саме з нього органічно випливає друга важлива цінність – вибір життєвого

призначення, тобто перше право розпорядитися життям належить людині. Щоб правильно зробити свій вибір ми повинні усвідомити одну істину, проголошену ще в I сторіччі нашої ери римським мислителем Л.Сенекою: «Жити щасливо й жити в злагоді з Природою – одне й те саме» [1,с.11].

Одна з найнебезпечніших помилок людини – віддання переваги одномоментній вигоді на шкоду довкіллю. Тому до найважливіших завдань сучасності належить необхідність зміни пріоритетів серед загальнолюдських цінностей. Майбутні покоління не мають права на аморальні рішення та дії стосовно природи. Моральність, моральні принципи повинні стати тим могутнім засобом, що дасть нам змогу подолати людську роз'єднаність, духовну відчуженість і тим самим згуртує нас для побудови щасливого майбутнього для нас і наших нащадків.

1. Білявський Г.О. Основи екологічних знань. – К.:Либідь, 2000.
2. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1991.
3. Моисеев Н.Н. Быть или не быть человечеству. М., 1999.
4. Сучасна гуманітарна освіта: стан і перспективи / Тези виступів учасників науково-практичної конференції. – Чернівці: «Митець», 1996.

УДК 914.7

ДАВНІ АГРОТЕРАСИ ЯК ОСЕРЕДКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ГІРСЬКИХ РЕГІОНАХ ЄВРАЗІЇ

М. Скрипнікова¹, І. Шпаківська²

¹ Інститут ґрунтознавства ім. В.В. Докучаєва, Москва, Росія

² Інститут екології Карпат НАН України, Львів, Україна

Skrpnikova M., Shpakivska I. Ancient agricultural terraces as centers of traditional land use conservation in mountainous areas of Eurasia

The common and regional constructive peculiarities of ancient terraces agrolandscapes in the mountain region of Eurasian were detected. On the base of capacities of ancient terraces agrolandscapes to functioning without destruction during the long time after removal of an anthropogenic carry out. We were proposing categorize them as anthropogenic-remaking self-regulations systems. The areas of ancient agroterraces in modern mountain landscapes proposing to transfer in the category of protected areas.

Ще від IV тис. до н.е. терасування схилів використовувалося гірськими етносами для вирощування різних сільськогосподарських культур. Ці

агротераси за час свого функціонування „пережили” періоди як інтенсивного землеробського використання, так і його повної відсутності. Тривалість періодів визначалася як інтенсивністю заселення гірської території загалом, так і кліматичними флуктуаціями в її межах. Основою багатомісячної часової та просторової стійкості агротерас була їх унікальна конструкція, надана їм давніми будівничими. В Українських Карпатах, Криму, Кавказі та Алтаї до нашого часу збереглися найбільш стійкі варіанти давніх терасових систем різної конструкції. На даний час вони потребують як всебічного вивчення причин їх конструкційної стійкості з метою повернення в практику сучасного землекористування втрачених традицій спорудження багатофункціональних ерозійностійких споруд на гірських схилах так і розроблення заходів щодо їх охорони та збереження.

Дослідження терас антропогенного походження до недавнього часу проводилися фрагментарно та зводилося, загалом, до опису їх географічного поширення. Однією з перших робіт слід вважати замітки літописця XIII ст. Степаноса Орбеліана, який описував терасування схилів річкових долин Вірменії в X ст. (цит. за Маквеця, 1985). Єдина монографія, написана А.М.Олиферовим (Олиферов, 1957), присвячена встановленню місця антропогенного терасування, в тому числі стародавнього, в системі земельних меліорацій різних гірських систем світу. Кримські археологи (Беляев, Бушенков, 1986) і географи (Олиферов, 1957, Кочкин, Донюшкін, 1971) відзначали в своїх працях високу протиерозійну стійкість давніх терасових систем. Наукових публікацій, присвячених безпосередньо вивченню конструкційних особливостей давніх терас, дуже мало. Для Кавказького регіону можна назвати працю географів Борунова О.К. і Бочавера О.Л., в якій наведена класифікація терасових систем цього регіону (Борунов, Бочавер, 1987). Нашим колективом досліджувалися причини стійкості терас Кавказу та Українських Карпат (Скрипникова, 2000, Skripnikova et al., 2002, Скрипнікова, Шпаківська, Марискевич, 2004).

Конструкційні особливості агротерас Українських Карпат, Криму, Кавказу та Алтаю досліджувалися за допомогою закладання системи розрізів у межах різних висотних рівнів терасових комплексів або за допомогою закладання траншей через декілька ступенів терасового комплексу. Датування гумусу похованих горизонтів проводили в радіовуглецевій лабораторії Геологічного інституту РАН (м.Москва), а дослідження процесів трансформації органічного вуглецю – в лабораторії хімії та біохімії ґрунтів Інституту екології Карпат НАН України (м.Львів).

Встановлено, що причина просторово-часової стійкості терасових комплексів пов'язана зі специфікою їх конструкції, що враховувала як індивідуальні особливості порід на поверхні терасованих схилів, так і гідрологічний режим всієї системи схилу загалом. Способи закріплення

полотен терас, а також положення терас на схилі, є найважливішими елементами конструкції, адже саме вони детермінують стійкість усього терасового комплексу. На терасовому полотні найбільш нестійким елементом є його насипна бровко-відкісна частина. В різних гірських системах бровки закріплювалися по-різному, однак, в їх конструкціях завжди спостерігається тенденція до проектування кута нахилу відкосу бровки відповідно до природного кута осипання ґрунту, з якого насипалися полотна. Також добре простежується залежність кута нахилу укусу бровки від ширини полотна тераси. Для широких полотен (>20 м) відкоси бровки, як правило, круті (>30°), а для вузьких полотен – пологіші. Це пов'язано з величиною довжини лінії стоку, що запобігає критичному розмиванню випуклих елементів схилу. Відомим є факт стійкості бровок природних схилів, а також кар'єрних відвалів, які знаходяться в стані динамічної рівноваги з навколишнім середовищем (Комарницький, 1966). Така стійкість також пов'язана з ефектом конденсації вологи на опуклих пухких формах рельєфу, що мають особливий гідротермічний режим, сприятливий для росту рослин. Зростання кількості фітомаси на бровках терас раціонально сконструйованих полотен спостерігається для агротерас усіх географічних зон.

Стойке задерновування поверхні є як потужним протиерозійним фактором, так і фактором формування потужних (до 1 м) добре структурованих гумусованих горизонтів в профілях бровок, що, в свою чергу, сприяє підвищенню морфологічної та біохімічної стійкості всієї бровково-відкісної конструкції. В Карпатському та Кавказькому гірських регіонах нами досліджувались біохімічні аспекти функціонування терасових комплексів. Оскільки морфологічна стійкість і висока продуктивність агротерас нерозривно пов'язана зі стійкістю запасів органічної речовини ґрунтів, були вивчені інтенсивності процесів гуміфікації та мінералізації вуглецьвмісних сполук. Вивчення цих процесів на різних морфологічних елементах агротерас (бровка та полотно), розташованих на схилах однієї експозиції, виявило геоморфологічну диференціацію процесів трансформації органічного вуглецю. Найбільш високими запасами органічного вуглецю характеризуються бровки терас (Шпаківська та ін., 2003). На цих елементах терас формуються гумусовані ґрунтові горизонти потужністю 80-120 см, і, хоча вміст органічного вуглецю лишень на 0,05-0,07% зменшується від поверхні ґрунту до глибини 80 см, запаси гумусу в 0-100 см шарі на бровках терас є вищими від аналогічних запасів на полотнах в 1,6-2,5 рази. Така просторова диференціація запасів органічного вуглецю пов'язана з відмінностями у процесах надходження рослинних решток у ґрунтовий блок, а також з їх наступною трансформацією в ґрунтовому профілі. Інтенсивність процесів гуміфікації переважає над інтенсивністю процесів мінералізації гумусу як на бровках, так і на полотнах терас.

Особливістю зовнішнього вигляду терасових Північнокавказького регіону (Кисловодська котловина, Карачаєво-Черкесія, 500-1200 м н.р.м.) є яскраво виражена нерегулярність в розташування полотен в терасових комплексах. Це зумовлено неоднорідністю порід на схилах, представлених чергуванням пластів твердих доломітизованих вапняків і більш пухких цементованих пісковиків. Давні будівничі розташовували полотна терас чітко над твердими пластами, з метою максимального запобігання їх подальшому руйнуванню. З метою запобігання втрат конденсаційної вологи в атмосферу з пластів твердих порід, бровочну частину полотна розміщували на виходах пластів цих порід. Терасові комплекси Кисловодської котловини, споруджені, згідно з радіовуглецевим датуванням, 6,5-5,7 тис. років тому в період панування майкопської культури, представлені послідовністю сходинок, висота яких у напрямку шлейфу схилу зменшується, а ширина – збільшується. Ймовірно, такі особливості спорудження пов'язані з кліматом, що переважав на той час в районах Центрального Кавказу.

Тераси Карпатського регіону досліджувалися на прикладі давніх агротерас, розташованих в басейні р.Стрий у Сколівських Besкидах (Львівська область) на висотах 350-570 м.н.р.м. Породи, на яких згодом формуються потужні глибокодерново-буроземні ґрунти, представлені елювіо-делювієм карпатського флішу різного складу. Радіовуглецеве датування гумусу похованих горизонтів показало, що спорудження їх відбувалося 1,0 тис. років тому. Конструкційні особливості терасових комплексів всіх експозицій вказують на існування в період спорудження умов надлишкового зволоження, близьких до сучасних. З метою відведення надлишку вологи, що надходила з талими чи дощовими водами на схили, зменшення руйнівної сили потоку, ширину терасових полотен в верхніх частинах робили значною (до 3 м). В ґрунтових розрізах, закладених на верхніх полотнах північних експозицій, добре помітні сліди штучного подрібнення підстилаючих шарів щільних сланців с метою дренажу та покращення фільтраційної здатності терасових полотен. Серед досліджених терасових комплексів Карпатського регіону на території Сколівських Besкидів переважають агротераси, полотна яких паралельні одне одному. Це свідчить про істотніший ступінь впливу будівничих (ймовірно нащадків жителів древньоруської фортеці Тустань IX-XIII ст.) цього гірського регіону на природних ландшафт, порівняно з іншими гірськими територіями. У той час, як представники кавказьких майкопських племен йшли шляхом максимального облаштування та укріплення природного ландшафту, що відображалось в нерегулярності розташування полотен терас на схилі, то жителі княжої доби карпатського регіону активно трансформували навіть щільні підстилаючі породи схилу, що дозволяло споруджувати паралельні

комплекси терасових полотен. Саме таке паралельне розташування найкраще сприяє максимальному використанню ґрунтів схилу для потреб землеробства та щільному розташуванню земельних наділів на схилі.

Агротераси в горах Криму приурочені до „печерних міст” та були, ймовірно, системою їх життєзабезпечення. Особливістю конструкції терасових комплексів, розташованих на схилі під татарським городищем Бакла IV-XIII ст. (м.Бакла, 471 м н.р.м., вододіл рік Альма та Бодрак), можна вважати наявність кам’яних підпірних стінок, яка є системою своєрідних „кишень” на схилі. Такі „кишені” заповнювалися підручним матеріалом, наприклад щербеним елювіо-делювієм вапняків, і утрамбовувалися. Кожна підпірна стінка збігається з бровкою полотна тераси та зі сторони відкосу засипана ґрунтом, що надає стійкості як самій кам’яній кладці, так і бровочно-відкисному фрагменту полотна тераси. Наявність кам’яної кладки в бровочно-відкисній частині полотна сприяє додатковій конденсації вологи. Терасові полотна паралельні одне одному. Терасування проводилося не лише на відносно вирівняних частинах схилів, але і на лощинах стоку. Ймовірно, що терасування припало на посушливий період, коли стік з городища був відсутній. Це припущення підтверджується також наявністю каштанових палеоґрунтів, розташованих під насипними полотнами агротерас. Сьогодні, у вологі роки лощини стоку скидають надлишок води з городища, тобто, в межах ландшафту зарегульованих терасами, поверхневого переміщення води не відбувається і тому твердий стік практично відсутній.

Агротерасові комплекси Алтаю, виявлені на території південно-західної частини гірського масиву (верхів’я р.Катунь), розташовані на значних висотах (1300-1700 м н.р.м.) та займають верхні схилі позиції. Всі вони мають не менше 3 сходинки (найчастіше 5-7), шириною 10-30, висотою 2-5 і довжиною 50-300 м. Полотна не паралельні одне одному, що пов’язано з врахуванням всіх особливостей схилів при їх спорудженні. Розташування агротерас на значних висотах, де на сьогоднішній час землеробство не рентабельне, свідчить про абсолютно відмінний характер клімату під час спорудження терасових систем. Терасові комплекси розташовані поблизу поселень, культурна приуроченість яких наразі не виявлена. Однак, ознаки осілости та землеробська спрямованість в облаштуванні ландшафту так званої зволоженої зони (Худяков, Миронов, 1999), дозволяють припустити, що будівничими були представники напівосілих племен пазирикської культури VIII-III ст. до н.е.). Не виключена можливість першості в будівництві представників афанасьєвської культури VIII-III ст. до н.е.), що має низку схожих рис з майкопською культурою Кавказу.

На жаль, на сучасному етапі розвитку суспільних відносин, більшість давніх агротерас, що збереглися до нашого часу, в усіх гірських регіонах використовуються як сіножаті і пасовища. Значна частина їх, особливо

приурочена до найбільш родючих земель нижніх частин гірських схилів, була зруйнована або перепланована за час існування великих колективних господарств в період 70-80 рр. минулого сторіччя. Лише в Дагестані агротераси зараз активно обробляються та можуть бути яскравим прикладом позитивних можливостей адаптивно-ландшафтної системи землеробства.

Таким чином, створення антропогенних терасових систем, які за показниками просторово-часової стійкості не поступаються природним аналогам, а за низкою показників, зокрема продуктивністю, їх часто переважають, є безумовним позитивним досягненням землеробських культур гірських країн. Давні землеробські тераси, що збереглися у сучасному агроландшафті та функціонують як стійкі агроєкосистеми, є унікальним прикладом діяльності людини, щодо раціонального та доцільного перетворення первинного природного рельєфу. Всебічне вивчення та широке пропагування навичок спорудження стійких терасових агроландшафтів, а також органічного співіснування з довкіллям є одним з пріоритетних завдань сучасного землеробства в гірських регіонах.

1. Беляев С.А., Бушенков В.А. Исследование пещерного комплекса Чилтеры в 1973-1981 гг. // Византийский временник, Т.46.С.181-188.
2. Борунов А.К., Бочавер А.Л. Комплекс антропогенно-склоновых террас – состояние, трансформация и вопросы использования // Трансформация горных экосистем Большого Кавказа под влиянием хозяйственной деятельности.- М.,1987.- С.91-103.
3. Комарницкий Н.И. Влияние зон и поверхностей ослабления в породах на устойчивость откосов, Наука, Москва, 1966.144 с.
4. Кочкин М.А., Донюшкин В.И. Мероприятия по борьбе с эрозией почв на склоновых землях Крыма // Вопросы эрозии и повышения продуктивности склоновых земель Молдавии, т.7, 1971. С.169-178.
5. Маквещян Э.С. Из истории освоения и изучения горных территорий Армении/ Проблемы социально-экономического развития горных районов, Ереван, 1985.- С.177-179.
6. Олиферов А.Н. Террасирование в системе земельных мелиораций// Симферополь, 1957
7. Скріпнікова М.І., Радзій В.Ф., Гвірцман О.П. Давні антропогенні терасові комплекси Карпатського регіону як зразок створення стійких агроєкосистем // Український Географічний Журнал, №4, 2002, С.22-25.
8. Скрипникова М.И. Древние террасовые комплексы Северного Кавказа: причины пространственно-временной устойчивости, структура почвенного покрова// Современные проблемы почвоведения. М: Почвенный институт им. В.В. Докучаева, 2000. С. 516-527
9. Скріпнікова М., Шпаківська І., Марискевич О. Антропогенні терасові агроєкосистеми гірських ландшафтів Кавказу, Карпат, Криму та Алтаю // Фізична географія та геоморфологія, вип.46., т.1.. – 2004. – С.137-147.

10. Худяков Ю.С., Миронов В.С. Система жизнеобеспечения у населения средней Катуні в скифское время // Электронный журнал “Сибирская Заимка”, http://www.zaimka.ru/archaeology/skif_katun.shtml
11. Шпаківська І., Марискевич О., Скрипнікова М., Пука Є. Органічний вуглець у ґрунтах агротерас Сколівських Бескидів (Українські Карпати) // Генеза, географія та екологія ґрунтів. Збірник наукових праць. – Львів. –Видавничий цент ЛНУ ім.Івана Франка, 2003 – С.444-448.

II. ВПЛИВ НЕГАТИВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА СТАН ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ КАРПАТСЬКИХ ГІР

УДК 630*.3.001.12/18

ВПЛИВ ТЕХНОГЕННИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРИРОДНІ ЛАНДШАФТИ КАРПАТ ЯК ГАРМОНІЙНЕ ЕТНОГРАФІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Н.І. Библюк

Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Byblyuk N.I. Impact of technogenic processes upon natural landscapes as harmonious ethnographic environment

Influencing is marked of nature landscapes on ethnographic features highlanders and consequences their turn actions on environment. On the basis of comparative estimation of ecological descriptions of modern forestry transport facilities for the mountain terms expedient variants are offered of their application.

Природні ландшафти відіграють вагому роль у формуванні психофізіологічних рис людини, впливають на її духовний світ. Гірські ландшафти мають ще особливу здатність викликати у людини почуття радості, захоплення, страху, святості, що у разі постійного контакту впливає на духовно-емоційну сферу людини і сприяє підвищенню її життєдіяльності (Лаврук М., 2004).

Географічне положення, особливості природних умов і ресурсів Гуцульського краю утворюють гармонійне етнографічне середовище – гуцульський ландшафт, який є важливим фактором формування та розвитку етнографічної групи гуцулів, і сьогодні залишаючись вагомим чинником збереження самобутності і духовної культури цього унікального українського етносу.

З свого боку, етнографічна група, як соціум, постійно впливає на природні ландшафти, в яких вона сформувалася. Інтенсивність і масштаби негативного впливу на довкілля різко зросли у ХХ ст., особливо в його другій половині, унаслідок залучення краю в територіальний поділ праці країни.

Головними видами впливу людини на природу Карпат, зокрема ріки та їх басейни є забір з русла і заплив річок алювіальних відкладів, будівництво

різноманітних гідротехнічних споруд (ГЕС, мостів, переходів ЛЕП і трубопроводів, захисних дамб, берегоукріплень тощо), а також землеробська, лісгосподарська діяльність, меліорація заболочених та перезволожених угідь, поселенське, промислове будівництво, рекреація, розвиток тваринництва (Ковальчук І., 1997).

Багатомісцеве надмірне вирубування лісів без здійснення потрібних лісовідновлюваних заходів, інтенсивне будівництво промислових лісозаготівельних об'єктів (верхніх і нижніх складів, гаражів, доріг) та їх експлуатація без дотримання екологічних норм, інші форми антропогенного впливу порушили гірські та передгірські екосистеми, призвели до зниження водоохоронно-захисної ролі Карпат, посилення ерозійних процесів, зменшення біологічної стійкості деревостанів. Це спричинило розвиток у Карпатах небезпечних екодинамічних процесів – ерозій, селей, зсувів, повеней, які завдають великої шкоди народному господарству.

Відчутною для великої є лісозаготівля, оскільки під час звалювання і транспортування деревини із застосуванням недосконалої техніки і технології пошкоджується деревостан, підлісок, підріст, природні водотоки і ґрунт. Для екологічної оцінки способів лісопромислового освоєння гірських лісосировинних масивів за методикою, розробленою на кафедрі лісових машин і доріг Національного лісотехнічного університету України (Библюк М., Библюк Н., 1998) виконано натуральні обстеження механічних порушень ландшафту, спричинених лісотранспортними засобами на спеціально підібраних лісосіках з типовими лісоексплуатаційними умовами в найбезпечніших щодо виникнення ерозійних процесів геоморфологічних областях: Зовнішні Карпати, Вододольно-Верховинська та Полонинсько-Чорногірська області, а також в Передкарпатті.

Область Зовнішніх Карпат за вразливістю до виникнення ерозійних процесів характеризується переважання крутих схилів. У геологічній будові Бескиду переважають глинясті сланці, що спричинило утворення стійких до ерозії мало- та середньосуглинистих бурих лісових ґрунтів (групи I і II).

У Горганах поширені малостійкі та нестійкі до ерозії ґрунти (групи III й IV). Природне поновлення перетворених на кам'яністі розсипища верхніх горизонтів таких ґрунтів практично неможливе.

Вододільно-Верховинська область. Скальні утворення трапляються рідко. У геологічній будові переважають глинясті сланці, що легко розмиваються водами. У районі Привододільних Карпат, що входять до цієї області, спостерігається досить різке вертикальне розчленування і як наслідок – наявність кам'яних ризсипищ.

Полонинсько-Чорногорська область. Характеризується наявністю щільних пісковиків у геологічній будові, що зумовило утворення сильнокам'янистих ґрунтів.

Таблиця 1. Класифікація ґрунтів за ступенем ерозійності
(Горшенін М., Пешко В., 1972 р.)

Група	Ступінь ерозійності	Тип ґрунту
I	стійкі	темні мало- і середньокам'яністі суглинкові ґрунти (профіль понад 0,7 м, інфільтраційна здатність 3...8 см/хв)
II	середньостійкі	світлі типові бурі лісові ґрунти й слабопідзолисті різновидності (профіль 0,45...0,5 м, інфільтраційна здатність 1...3 см/хв)
III	малостійкі	сильнокам'яністі ґрунти з переважним вмістом дрібної скаллі (скелетність 75...85%, роздрібнені горизонти не заростають травою)
IV	нестійкі	сильнокам'яністі буроземні "підвішені" ґрунти (дрібнозем до глибини 100...150 см виступає фрагментарно)

Виконані дослідження засвідчили, що з поширених способів трелювання деревини найбільшої шкоди лісовому середовищу завдає трелювання гусеничними тракторами: середній шар знесеного ґрунту іноді сягає 500 м³/га, а глибина ерозійних форм – 2,5-3 м. Унаслідок підрізання крутих схилів за сприяння перезволоження ґрунту часто виникають пластичні зсуви, найчастіше малої потужності, глибиною 3-9 метрів.

Під час трелювання деревини гусеничними тракторами на сильнокам'янистих ґрунтах з великим вмістом дрібноуламкового матеріалу трелювальні волокни перетворюються на кам'яні розсипища. Колісні трелювальні трактори також спричиняють значні порушення структури ґрунту на волоці, які призводять на схилах 22-40° до збільшення поверхневого стоку в середньому на 30% та втрат ґрунту – понад 80% (Когей, 1996).

Крутизна волока впливає як на глибину колії, так і на ширину волока, а отже, і на об'єм знесеного ґрунту. Зі збільшенням крутизни волока від 5 до 30 градусів середня глибина його зростає в середньому в 1,25 раза, ширина – в 1,15 раза, а об'єм знесеного ґрунту – в 1,55 раза. Це викликано, перш за все, збільшенням об'єму ґрунту, знятого бульдозером під час прокладання трелювального волока на косогорі. Об'єм знесеного ґрунту (знятого бульдозером і змитого водою) найбільший для тракторних доріг (3,5-5,5 м/пм), менший для магістральних (3-4,5 м/пм) і мінімальний для пасинкових тракторних волоків (1,5-3 м/пм). Об'єм знесеного ґрунту для кінних волоків незначний – у середньому 0,25 м/пм (Рис. 1).

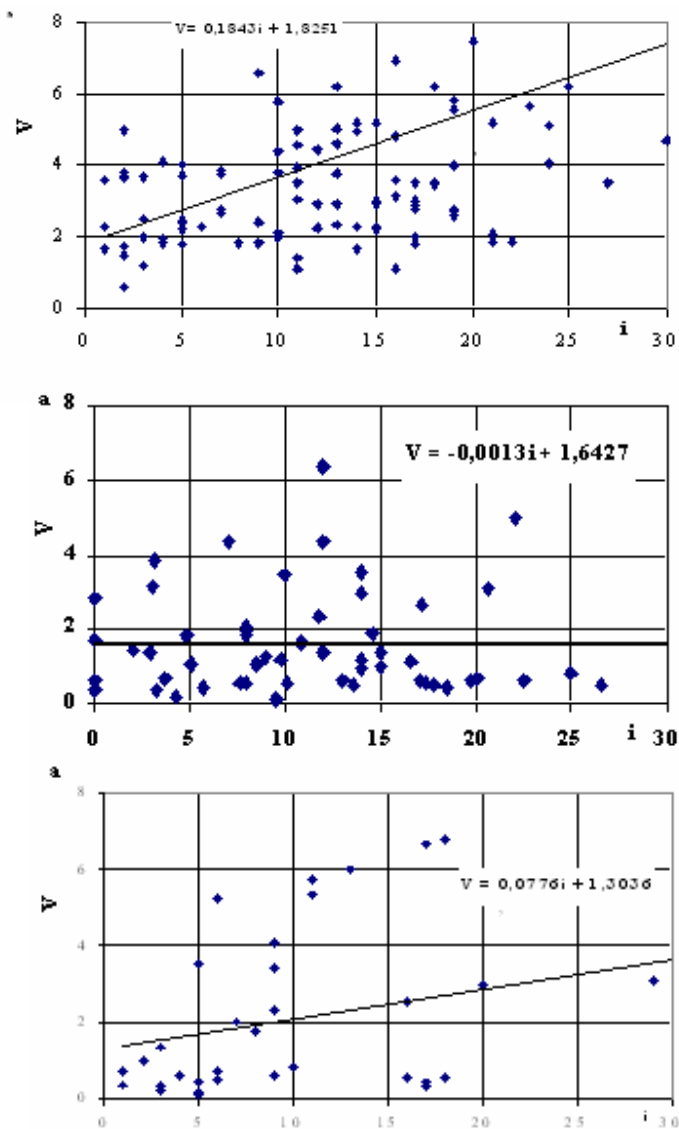

Рис. 1. Залежність об'єму знесеного ґрунту внаслідок прокладання і експлуатації магістральних трельовальних волоків для геоморфологічних областей: 1 – Зовнішні Карпати; 2 – Полонинсько-Чорногірська; 3 – Водороздільно-Верховинська

Таблиця 2. Природоощадні лісотransпортні засоби
для умов Українських Карпат

Рельєф (ступінь ерозійності грунтів за В.Пешком)	Кругість схилу, град.	Тримальна здатність ґрунту, кПа			
		висока > 80	середня 60 – 80	низька 40 – 60	дуже низька < 40
Рівний (стійкі і середньостійкі, групи I і II)	пологий < 7	трелювальники (скідери) сортиментовози (форвардери)			гусеничні форвардери
	спадистий 7 – 14	трелювальники форвардери		форвардери, ливно- підвісні системи	
Нерівний	стрімкий > 14	ливно-підвісні системи			
Складний – закриті масиви, глибокі ущелини, різкорозчленований ландшафт (або малостійкі й нестійкі до ерозії ґрунти, групи III і IV)		ливно-підвісні системи повітроплавальні апарати			
Прим.: Вибір моделі і шин наземного лісотransпортного засобу здійснюється у відповідності до наявної на експлуатаційній ділянці тримальної здатності ґрунту. Для вибору моделі форвардера можна скористатися даними проекту ECOWOOD Partnership, 2002 про залежність тиску на ґрунт від колісної формули і наявності гумової гусениці на спарених колесах: 4x4 – 80...100 кПа, 6x6 – 70...80 кПа, 6x6 з гумовою гусеницею – 50...60 кПа, 8x8 – 50...60 кПа, 8x8 з гумовою гусеницею – 40...50 кПа.					

Кругизна схилу впливає тільки на величину об'єму ґрунту, знесеного бульдозером під час прокладання трелювальних волоків. Геомеханічні пошкодження суттєво залежать від ступеня протиерозійної стійкості ґрунту та експозиції лісоексплуатаційного масиву. Так, більші значення пошкоджень стосуються Полонинсько-Чорногірської області та області Зовнішніх Карпат, менші – низькогірної Вододільно-Верховинської області.

Аналіз впливу типу і параметрів лісотransпортного засобу на інтенсивність порушень дав змогу вибрати природоощадні технічні засоби лісозаготівлі залежно від характеристики рельєфу (ступеня ерозійності ґрунту), крутості схилу і тримальної здатності ґрунту (табл. 2).

Висновки

Багатовікове виснажливе лісокористування часто без дотримання екологічних норм порушили гірські екосистеми і призвели до зниження водоохоронно-захисної ролі лісів і посилення ерозійних процесів. Це обумовлює потребу з особливою відповідальністю підходити до розроблення концептуальних засад господарювання у строгій відповідності з екологічними вимогами, усвідомлюючи свій обов'язок перед майбутніми поколіннями за збереження довкілля і етнокультурного ландшафту карпатських субетносів.

Вибір лісотransпортних засобів для роботи на похилій поверхні здійснюється в залежності від параметрів базової машини, ухилу місцевості і властивостей опорної поверхні. Лісосічні транспортні системи на базі колісних машин повинні використовуватися на ґрунтах з тримальною здатністю понад 85 кПа на ухилах до 16 – 18 град (перспективні – до 20 – 22 град (Hainimann H.R., 1998). На ґрунтах з низькою тримальною здатністю (40 – 70 кПа) доцільно використовувати лісосічні харвестери на гусеничній базі або ручне звальювання, а трелювання потрібно здійснювати ливновим обладнанням чи літальними апаратами.

Впровадження в лісове господарство Українських Карпат природоошадних технологій і технічного забезпечення лісозаготівлі вимагає:

- розроблення державної програми технічного переоснащення лісозаготівельного виробництва та розвитку мережі лісових доріг на екологічних засадах;
- налагодження виробництва вітчизняних перспективних екологічно безпечних лісотransпортних засобів на базі колісних тракторів та ливнового обладнання.

1. Билюк Н. Лісотransпорт в Українських Карпатах: головні етапи і тенденції розвитку. – Львів: УкрДЛТУ. – 2004, вип. 14.3. – С.183-194.
2. Билюк Н., Билюк М. Екологічні аспекти гірської лісозаготівлі. – Праці НТШ. Т.2., 1998. – С. 586-600.
3. Горшенін М.М., Пешко В.С. Ерозія гірських лісових ґрунтів та боротьба з нею. – Львів, 1972. – 148 с.
4. Ковальчук І. Регіональний екологогеоморфологічний аналіз. – Львів: Інститут українознавства, 1997. – 440 с.
5. Лаврук М. Гірські ландшафти та їх вплив на життєздатність горян: етнографічні аспекти. Вісник Львівського університету. Серія географічна, 2004. Вип. 31. – С. 139-145.
6. Hainimann H.R. Ground-based Harvesting Technologies for Steep Slopes. International Mountain Logging and 10th Pacific Northwest Skyline Symposium, Corvallis, OR. – 1998.
7. Koreň I. Povrchovy odtok a vodna erozia porastovej pôdy porušenej približovaním dreva pomocou LKT, Acta facultatis forestalis, 1996. – p. 219-231.

ВПЛИВ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЕТНІЧНУ САМОБУТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГОРЯН

Й.Й. Бундзяк

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Bundzyak Yo.Yo. Impact of tourism upon the ethnic originality of Ukrainian mountain dwellers

The article gives a general analysis of ethnic originality as an attraction in various areas of tourism industry, such as hotel and restaurant business, entertainment. Tourists' interest towards the culture and traditions of people inhabiting the Carpathian region stimulates its conservation.

У останні роки потік туристів та рекреантів на території Українських Карпат збільшується. У той же час, спостерігається переважання вітчизняного туриста, тобто формується у першу чергу внутрішній туристичний ринок. Цей процес пов'язаний із низкою причин. По-перше, покращився добробут українців. По-друге, в регіоні розширився спектр туристичних послуг, зміцнилася туристична інфраструктура. Важливу роль відіграє також інформативна насиченість туристичного ринку про можливості і рекреаційний потенціал Українських Карпат. Висока інформованість і вивільнення часу й коштів населення є базовими передумовами для розвитку туризму.

Туристичний інтерес пов'язаний насамперед із природно-географічними умовами Карпатських гір, екологічною збереженістю регіону і самобутньою культурою українських горян. Ці складові формують сприятливі умови для розвитку туризму та рекреації. Однак, сучасного туриста вже важко утримати за рахунок природних ландшафтів, мальовничих краєвидів і т.д. Зараз він потребує більшого заповнення свого часу, інформації про регіон у всіх її проявах і формах з мінімальними енергозатратами організму. Таким чином, все більше набуває ваги чинник історико-етнографічної привабливості Українських Карпат. Саме цей чинник починає сприяти залученню пласта етнічної самобутності місцевих мешканців.

У свою чергу, туристичний інтерес до етнічного колориту мешканців Карпатських гір формує напрямки розвитку складових туристичного бізнесу. Основними напрямками тут є індустрія готельної справи, закладів харчування та розваг.

Розглянемо ці напрямки більш детально, та їх вплив на етнічну самобутність місцевих жителів.

Готельна справа

Гостинність, або сфера готельного та ресторанного бізнесу, – це галузь, яка є ведучим фактором і базою туризму [1]. Ринок готельних послуг у регіоні Українських Карпат представлений закладами різних форм власності, які також накладають свій відбиток на формування їх спектру послуг та рівня комфортабельності.

До першої групи віднесемо пострадянські турбази. Форма власності – колективна (переважно акціонерні товариства). Старі інтер'єри більш чи менш активно модернізуються відповідно до вимог сучасності, але у деякій мірі залишаються на рівні колишніх радянських норм. Ці готельні комплекси, як правило, доволі місткі і розраховані на прийом багаточисельних туристичних груп. Однак характеризуються доволі низькою комфортабельністю, примітивністю інтер'єра та консерватизмом обслуговування. Нерідко у цих закладах працюють “старі кадри”, які, маючи високий рівень професійної підготовки, важко адаптуються до нових вимог туристів і прагнуть стандартизації, узагальнення форм роботи і послуг. Найчастіше саме такі туристично-оздоровчі комплекси займаються прийомом дитячого турпотоку – найменш вимогливої групи споживача туристичного продукту. Безумовним позитивом цих закладів є доволі дешеві ціни за проживання.

Друга група – готелі нового покоління, які будувались з врахуванням західних стандартів і сучасних вимог. Переважна форма власності – приватна. Нерідко це так звані міні-готелі, що здатні одночасно розмістити 10-20 осіб. Рівень комфортабельності високий, ціни коливаються в межах 60-250 гривень за добу на одну особу. Інтер'єр сучасний, часто наділений стилізованим місцевим колоритом. Власник такого готелю нерідко самостійно організовує екскурсійну програму туристів. Мінусом є низький фаховий рівень подання інформації про регіон внаслідок відсутності спеціалізованої освіти.

Третя група теж отримала розвиток у останні роки – це приватні оселі “зеленого туризму”. Вони розраховані на прийом невеликої кількості туристів. Особливо комфортно тут почуваються сімейні групи внаслідок природної домашньої атмосфери та кухні за невисоку ціну. Власники “зелених осель” рідко беруться за забезпечення екскурсійної програми, однак здатні надати інформацію про місцеві музеї, цікаві місця, заклади розваг. Останнім часом, саме ця група все більше набирає популярності. Українські туристи цінують широкий спектр послуг за низьку ціну, іноземні – можливість познайомитися із місцевою культурою та побутом “зсередины”.

Перша група дуже слабо відтворює етнічну самобутність і використовує свою перевагу у місткості прийому. Друга група дуже часто використовує власне етнічні мотиви у архітектурній формі, приваблюючи туристів поєднанням сучасних умов і елементами місцевого колориту. Третє група є найбільш наближена до місцевих, етнічних мотивів, і найбільше сприяє ознайомленню туристів із етнічною самобутністю. Наявність туристичного інтересу до самобутності та етнічного колориту зумовлює хороші перспективи для розвитку “зеленого туризму”.

У цілому, напрямок розвитку готельної справи, дуже слабо використовує історично-етнографічну привабливість території. Так зокрема, популярні у країнах Західної Європи етноготелі на місцевому ринку туристичних послуг не представлені зовсім. Але вимоги конкурентності все більше сприяють насиченню етнічних мотивів для приваблення туристів.

Сфера харчування

Діяльність готельної індустрії нерозривно пов’язана з закладами харчування. Процес споживання їжі частково співпадає з процесом спілкування людей і розваг [1]. При виборі закладу харчування враховується форма обслуговування споживачів, характер діяльності (час роботи), асортимент страв, особливості інтер’єра, музичного супроводу, меблювання, столової посуду. Основні типи закладів харчування є ресторани та кафе-бари.

На відміну від готельних закладів, тут значно активніше використовується етнічні мотиви. Зокрема це проявляється у зовнішньому та, особливо, у внутрішньому інтер’єрі. Висока насиченість предметів побуту гудулів, декорації картин місцевих художників та виробів місцевих промислів, дуже часто характерне для місцевого побуту меблювання невеликих кафе, барів. Все це сприяє кращому ознайомленню із місцевим колоритом та підтримує певний рівень розвитку місцевих промислів. Однак, наряду з цим не можна не відмітити осучаснення та стандартизацію інтер’єру закладів харчування. Приведення його до стандартів євроремонту позбавляє ресторани місцевого колориту та візитної картки. У плані асортименту страв спостерігається надзвичайно слабка насиченість місцевою кухнею і високий вибір страв загальноєвропейської кухні. На Закарпатті цікавою особливістю є присутність в меню значної кількості угорських страв. Це пов’язано із значним впливом угорців на культуру українських горян.

У цілому, етнічна самобутність кухні українських горян не знаходить належного відображення у представленому в закладах харчування асортименті страв. У той же час, гастрономічний туризм – це одна зі складових, що забезпечують успішність розвитку туристичного бізнесу в цілому і формують уявлення туристів про етнічну самобутність регіону.

Сфера розваг

Індустрія гостинності нерозривно зв'язана із сферою розваг. Якщо заклади харчування та проживання туристів забезпечують вдоволення життєво необхідних, фізіологічних функцій організму, то розвиток сфери розваг спрямований на забезпечення духовних та інтелектуальних потреб особистості. Розважаючись, людина (або група людей) задовольняє свої духовні потреби, оцінює власну особистість, аналізує свою роль в масштабах різних соціальних систем [1]. Процеси розваг виконуються, як в природній, так і в штучно створеній обстановці. Індустрія розваг ставить за ціль створення умов дозвілля, тобто сукупності явищ, від наявності яких залежить процес розваг. Соціальна направленість розвитку індустрії розваг виражається в тому, що вона служить формуванню нових особистісних і суспільних потреб, а також проявам і розвитку потреб при сформованих обставинах [1].

Формування індустрії розваг в Карпатському регіоні має чітку тенденцію у бік використання природного чинника і слугує в першу чергу задоволенню інформаційних потреб туристів. До недавнього часу інформаційні послуги зводилися до створення умов на шляху проходження через основні туристичні маршрути, з мінімумом інформаційним насиченням маршрутів. Така стратегія була вигідна, бо потребувала мінімум капіталовкладень, і на той час відповідала сформованим обставинам. Збільшення потоку туристів, змінило обставини і вимагає зміни щодо розвитку індустрії розваг.

Розвиток “етнічної складової” індустрії розваг у даний час у регіоні знаходиться у зародковому стані. Сучасні вимоги туристів щодо індустрії розваг спрямовані у двох основних напрямках: отримання максимально повної інформації про природу, історію та культуру регіону та організація вивільненого від екскурсій часу (дозвілля).

Ринок послуг у сфері розваг не можна вважати насиченим. Інформаційні заклади представлені музеями, візит-центрами природоохоронних установ – заповідників і національних парків. Сьогодні українських музеїв, у т.ч. і розташованих в Карпатському регіоні, є доволі складним в економічному відношенні. Це знаходить відображення у відсутності поновлення інтер'єру та експозицій і створює враження недоглянутості, яка межує із запустінням. Але високий рівень фахової підготовки спеціалістів музейної справи дозволяє задовольнити інформаційні потреби туристів. Проте, музейна справа в Україні потребує перегляду підходів до організації екскурсійного бізнесу, формування кардинально нових форм організації роботи з врахуванням найкращого вітчизняного та закордонного досвіду.

Прикладом Музею нового покоління може слугувати Музей екології Карпат Карпатського біосферного заповідника. Його експозиція надає детальну інформацію про природу Карпат і культуру українських горян. Господарювання і культура, притаманні населенню цього регіону, висвітлено під призою впливу природно-географічних та історичних умов на формування способу життя горян. При створенні експозиції використано сучасні методи і прийоми, основним методом експонатури обрано діорами.

Сформований, у т.ч. завдяки чисельним рекламним кампаніям у ЗМІ, туристичний інтерес до самобутньої культури українських горян безперечно впливає на формування інформаційної сфери розваг. Свідченням цьому є виникнення різнопланових культурних фестивалів, що чим далі частіше проводяться в різних населених пунктах. Одними з найяскравіших серед них є зокрема щорічний Міжнародний Гуцульський фестиваль, фестиваль “Свято гуцульської бринзи” (м. Рахів). У даному випадку вплив туристичної діяльності та етнічної самобутності Карпатського регіону є рівнозначним. Проведення подібних фестивалів та регіональних свят стимулюють туристичний інтерес, який у свою чергу спонукає до збереження традиційної культури із всіма її складовими і масштабного висвітлення місцевого колориту.

Сфера розваг, спрямована на заповнення вивільненого часу туристів розвинена в регіоні вкрай слабо. Заклади розваг (театри, концертні та виставкові зали, казино, нічні клуби тощо) сконцентровані переважно в обласних центрах. Аналогічні послуги у периферійних населених пунктах майже відсутні.

Висновки

Зміна умов туристичної діяльності ставить перед необхідністю переглянути підходи до організації туризму в Карпатському регіоні. Успішність туристичного бізнесу із всіма його складовими напряму пов'язана із збереженням природних умов та етнічної самобутності регіону. Наповнення усіх туристичних сфер історико-етнічними моментами сприятиме розвитку туризму, однак воно можливе при доволі сильній підтримці держави, і органів місцевого самоврядування. Державна підтримка, спрямована на збереження етнічної самобутності українських горян та розвиток туризму, зумовить стабілізацію соціально-економічної ситуації в регіоні.

Органам місцевого самоврядування, туристичним бізнесовим структурам варто у різний спосіб стимулювати збереження всіх проявів етнічного колориту краю, збереження матеріальної культури українських горян. Такий підхід призведе до сталого розвитку регіону.

1. Квартальнов В.А. Туризм. – Москва: Финансы и статистика, 2001. –320 с.

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР У РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

І.Є Варивода

Мукачівський технологічний інститут, Мукачево, Україна

Varyvoda I.Ye. The problems of functioning of business structures in recreation-tourism complex of the Carpathian region

The requirements of modern tourism and recreation market services in Ukraine call not only for adaptation of the subjects of management to new qualitative standards of functioning, but the development of their infrastructure as well, which is impossible without a support of the state by financing and carrying out special projects and programmes, directed to the development of tourism and recreation as well as stimulation of transborder cooperation with neighboring countries.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в економічному секторі України потребують запровадження ринкових підходів до формування та функціонування підприємств у будь – якій сфері народного господарства, в тому числі у галузі туризму і рекреації.

Одним із стратегічних напрямків розвитку Карпатського регіону є пріоритетне освоєння його туристичного і рекреаційного потенціалу. У цьому контексті особливої уваги з економічної, правової й організаційної точки зору заслуговує діяльність підприємницьких структур, зростання частки яких призведе до росту макроекономічних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Унікальність туристичних і рекреаційних можливостей Карпатського регіону та наявність попиту на послуги у цій галузі створює реальні перспективи для успішного розвитку приватних турагентів, туроператорів, об'єктів туристично – рекреаційної інфраструктури тощо. Актуальність даного питання привертає увагу науковців і журналістів, бізнесменів і пересічних громадян – потенційних туристів чи рекреантів, чи просто бажаючих відпочити. Зокрема, тематиці курортів Українських Карпат присвячена збірка статей Б.Омецинського [8], проектному управлінню у сфері туристичного підприємництва стаття Л. Вороніної та Т.Демури [2]. Д.Осипов розглядає сутність взаємовідносин туроператора і агента [7], В.Киф'як дослідив основи організації туристичної діяльності в Україні [4], а В.Биркович, О. Лендел охарактеризували проблеми і перспективи розвитку туризму в межах Карпатського Єврорегіону [9].

Невирішена частина загальної проблеми. Аналіз наукових матеріалів стосовно туристичного підприємництва свідчить, що рекреаційно-туристичному сектору в напрямку формування сучасних ринкових тенденцій в індустрії туризму та оздоровлення слід приділити більшої уваги. Особливо це стосується проблеми кваліфікованого кадрового забезпечення, застосування прогресивних технологій менеджменту та комунікаційної політики.

Метою статті є визначення на основі аналізу особливостей розвитку туристично – рекреаційного комплексу Карпатського регіону, загальних закономірностей організації, функціонування і досягнення комерційного зиску підприємницьких структур, закріплення позицій, розвиток та їх конкурентоспроможність на ринку туристичних та рекреаційних послуг, що викликано загальними тенденціями еволюції туристичної галузі України.

Виклад основного матеріалу. Карпатський регіон, який охоплює чотири області західної України: Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області й займає площу 56,6 тис. кв. км., має унікальні можливості щодо розвитку туристично – рекреаційного бізнесу.

Розташування в центрі Європи на перетині транспортних шляхів сприяє залученню туристів та рекреантів не тільки з інших областей України, а й з багатьох країн світу. Крім того, Карпатські мальовничі ландшафти, гірський рельєф створюють перспективи розвитку гірськолижного спорту та відпочинку лижників – любителів. Сприятливі кліматичні умови, наявність різноманітних джерел лікувальних та цілющих мінеральних вод, яких понад 800 у регіоні, та лікувальних грязей і озокериту є основою для успішного розвитку санаторно-курортної справи.

Поряд з бережним використанням історико-культурного та природно-ресурсного потенціалу регіону, для Карпат гостро стоїть питання збереження природи і екологічної безпеки навколишнього середовища. З іншого боку, неможливо здійснювати розвиток туризму та рекреації без будівництва доріг, гірськолижних підйомників, баз відпочинку, оздоровниць, готелів, ресторанів та інших об'єктів туристичної інфраструктури, кількість і якість яких в даний час не відповідає потребам ринкової кон'юнктури даного регіону.

Карпатський регіон охоплює 119 санаторіїв, пансіонатів з лікуванням та будинків відпочинку, що становить 2,05% загальної їх кількості в Україні; 1596 дитячих оздоровчих таборів (це 10,67% їх чисельності в країні); 175 готелів та інших місць для короткотермінового проживання, що у порівнянні із загальнодержавною їх наявністю – 14,37% [6, с. 518 – 524]. Середній коефіцієнт використання їх місткості, на жаль, становить 0,205, а по Україні цей показник дорівнює 0,3. Наведені дані свідчать про наявність відповідної кількості закладів туристично-рекреаційного призначення, але

обслуговується в них лише 20 відсотків туристів та рекреантів, порівняно з їх можливостями.

Це пов'язано з багатьма причинами. Перш за все, туристичний бізнес знаходиться на стадії адаптації вимогам сучасного ринку, тобто іде мова про перехід на нові для України стандарти якості надання послуг у цій сфері. Крім того, періодичні зміни у законодавстві (це стосується і закону “ Про туризм”) вимагають часу і коштів для пристосування суб'єктів підприємництва до них. Не менш важливим фактором співвідношення виступає ціна – якість, відсутність дієвої і професійної рекламної кампанії, нестача кваліфікованої робочої сили у галузі туризму і рекреації. Тут слід згадати і особливості менталітету, який “спонукає” наших підприємців до здобуття одноразових суттєвих прибутків, а не налагодження довготривалих партнерських зв'язків у бізнесі, в тому числі і туристичному, що вимагає вкладення власних неабияких зусиль, коштів, часу, свідомого ризику та бажання завойовувати позиції та імідж на ринку.

Особливим і унікальним куточком Карпатського регіону є Закарпаття. Природа, історичні пам'ятки, архітектура, здавна приваблювали сюди туристів і бажаних оздоровитись у місцевих санаторіях і профілакторіях, яких у області налічується 69, що в свою чергу створює перспективи для розвитку туристично–рекреаційного бізнесу. Саме тому туризм і рекреація визнані пріоритетним напрямком соціально-економічного розвитку Закарпатської області у контексті програми сталого розвитку краю. Це призвело до активізації діяльності закладів туристичного і рекреаційного спрямування. Наприклад, за останні чотири роки чисельність організацій, що мали ліцензію на здійснення туристичної діяльності збільшилася на 22,6%, кількість обслужених ними туристів на 28,13%, а обсяг наданих туристичних послуг зріс майже у 1,9 разів (для порівняння, витрати, пов'язані з наданням туристичних послуг зросли у 1,6 разів). У санаторно – курортній сфері також відбулися позитивні зрушення, зокрема, частка оздоровлених осіб зросла на 30%, а ситуація з дитячими оздоровчими таборами по області покращилася у кількісному співвідношенні з 50 до 480 одиниць, порівняно з 2000 роком [3, с. 520 – 522].

Однак, у подальшому зростанні статистичних і економічних показників, розвиток туристично – рекреаційної галузі Закарпаття потребує вкладення значних капіталовкладень з метою реконструкції наявних та будівництва нових об'єктів, розширення і вдосконалення їх інфраструктурних підрозділів, а саме автостоянок, ресторанів, кафе, барів, саун, лазень, басейнів, пралень, закладів торгівлі (магазинів, кіосків тощо) та інших закладів сервісу, що в свою чергу потребує отримання відповідної освіти, спеціальності і кваліфікації персоналу.

Мукачівський технологічний інститут готує саме таких спеціалістів, на яких існує попит, в тому числі і в галузі туризму, готельного та ресторанного бізнесу. У 2005 році відкрито спеціальність „туризм” і проведено перший набір студентів. Крім того, вже понад 8 років поспіль цей заклад освіти готує менеджерів невиробничої сфери, тобто управлінців саме сфери послуг.

Аналізуючи кількісні та якісні показники туристично – рекреаційного потенціалу Закарпаття та Карпатського регіону в цілому, можна стверджувати про існування всіх необхідних передумов для розвитку всіх видів туризму, зокрема лікувально – оздоровчого, культурно – розважального, спортивного, ділового, зеленого, релігійного тощо.

Реалізацію туристичної діяльності будь – якого виду здійснюють такі суб’єкти господарювання як організатори і продавці (тобто туроператори і турагенти) туристичного продукту, їх контрагенти – виконавці послуг (тобто готелі, ресторани, екскурсійні бюро, підприємства, які надають послуги пасажирських перевезень) і покупці (споживачі) окремих туристичних послуг або ж комплексного турпродукту.

Туроператорами можуть бути підприємці чи організації, які на засаді ліцензії здійснюють діяльність щодо формування, просування та реалізації туристичного продукту. Турагентами ж виступають підприємці або організації, які на засадах ліцензії здійснюють діяльність щодо просування і реалізації турпродукту, а не створюють його, тобто турагенство є посередником між туроператором і клієнтом [1,с.52]. Туристичний продукт – це сукупність речових (предмети споживання), не речових (послуги) споживчих вартостей, необхідних для повного задоволення потреб туристів, що виникають під час подорожі [1,с.43]. Турпродукт складається з трьох елементів: тур (тобто продукт роботи туристичного підприємства на певному маршруті в конкретні строки), додаткові туристично–екскурсійні послуги й товари (карти міст, буклети, листівки, сувеніри, туристське спорядження тощо). Всесвітня Туристична Організація до суб’єктів туристичної діяльності відносить також заклади екскурсійного обслуговування і екскурсоводів.

Основні засади формування і функціонування суб’єктів туристичної діяльності регулюється законом України “Про туризм” (прийнятий Верховною Радою 15 вересня 1995 року), законом України “ Про підприємництво” (1991 р.), Указом Президента України від 02.03.2001 року “ Про підтримку розвитку тризму в Україні” та від 14.12.2001 року “ Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму” [4, с. 59].

У 2002 році Державною туристичною адміністрацією була розроблена і затверджена Кабінетом міністрів України Державна програма розвитку туризму на період з 2002 до 2010 року [5, с.18–23.], згідно якої з метою стимулювання вітчизняного туристичного бізнесу, розробки нового

конкурентноздатного туристичного продукту та створення умов для підтримки ініціатив (у розумних межах) у сфері туризму намічено реалізувати наступні заходи:

- вдосконалення статистики в галузі туризму, оскільки останній визначається як окремий вид економічної діяльності;
- створення необхідних умов для приваблення іноземних та національних інвесторів;
- особливу увагу приділити програмі розвитку сільського, зеленого туризму, що є дуже актуальним для Карпатського регіону;
- розвиток матеріальної бази індустрії туризму та комплексного туристичного потенціалу регіонів;
- удосконалення системи підготовки кадрів для туристичної і рекреаційної сфери;
- покращення форм організаційної та матеріальної підтримки державою рекламно – інформаційного просування українського туристичного продукту на місцевому і національному рівнях;
- формування і реалізація маркетингової стратегії українського туризму.

Крім того перспективи щодо розвитку туристично-рекреаційної галузі Карпатського регіону несе в собі співпраця з прикордонними областями сусідніх країн – учасниць ЄС. Це сприяло б налагодженню економічних, торгівельних зв'язків, спрощенню контрольно – пропускнуої системи на митницях, розбудові прикордонної інфраструктури та в цілому призвело б до покращення кількісних та якісних параметрів міжнародного візного і в'їзного туризму.

Позитивним прикладом в цьому контексті є існування Карпатського Єврорегіону, до складу якого входять чотири області Карпатського регіону України, що складає 36,4% усієї його площі, п'ять областей Угорщини (18,4%), Прешовський та Кошіцький край Словаччини (6,4%), Підкарпатське воєводство Польщі (11,5%) і сім округів Румунії (27,2%), які були об'єднані 14 лютого 1993 року в Міжнародну Асоціацію для підтримки довгострокового співробітництва [9, с. 224 - 230].

Одним із проектів, який протягом двох років реалізувався в рамках транскордонного співробітництва на території Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей і фінансувався програмою TACIS в розмірі 1,5 млн. євро був проект, направлений на підтримку розвитку сільського й зеленого туризму в Карпатському регіоні України. Також Радою з туризму Карпатського регіону в 2002 році було отримано грант від Фонду розвитку “Карпатського єврорегіону” на реалізацію проекту “Налагодження співпраці між туристичними підприємствами та представниками громадських організацій в розвитку туризму”, в рамках якого видається щоквартальний вісник “Туристичні вісті”

українською та англійською мовами. Крім того, було випущено туристичний путівник “Транскордонні туристичні маршрути “Карпатського єврорегіону”, що позитивно вплинуло на збільшення кількості іноземних туристів [10, с.123 -125].

Висновки. Усі вищезгадані та ряд інших заходів повинні сприяти досягненню створення конкурентоспроможного туристичного продукту як на національному, так і міжнародному рівні, який зможе задовільнити потреби вітчизняних та іноземних туристів, забезпечити комплексний розвиток туристичних центрів країни, сприяти збереженню навколишнього середовища і культурної спадщини країни.

Ефективне функціонування туристично-рекреаційного комплексу як Карпатського регіону, так і України, неможливе без об’єднання зусиль приватних структур і державної влади, розробки і фінансування спеціальних проектів та програм, направлених на підтримку розвитку туризму, в рамках країни та співпрацюючи з іншими регіонами, чіткого розуміння спільних інтересів та цілей, а також функцій кожного, професіоналізму, відповідальності, чесності, культури бізнесу та інших складових успіху.

Аналізуючи досвід та думки спеціалістів, можна стверджувати, що успіх туристичної діяльності будь-якого суб’єкту господарювання залежатиме від якісного сервісного забезпечення турпродукту.

1. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. – К.: Альтерпрес, 2004.
2. Вороніна Л.І., Демура Т.О. Актуальні проблеми економіки. Науковий економічний журнал. № 5 (35), 2004.
3. Закарпаття: статистичний щорічник 2003. Державний комітет статистики. Ужгород, 2004.
4. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003.
5. Концепция развития курортов и санаторно – курортной отрасли// Гостинничный и ресторанный бизнес. № 4, 2004.
6. Статистичний щорічник України. Державний комітет статистики України, 2004. / За ред. О.Г. Осаулєнка, 2004.
7. Туроператор и агент: союз по любви или необходимости?// Туризм. Практика, проблемы, перспективы. № 10, 2001.
8. Украинские Карпаты хороши для экстремалов, а надо бы для всех// Новости турбизнеса. № 1,2005; № 2, 2005.
9. Регіональна політика ЄС після його розширення. Аналітичні оцінки. Національний інститут стратегічних досліджень, Закарпатський філіал, 2004.
10. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи. – Львів: ІРД НАН України, 2003.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ВІДРОДЖЕННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В ОБЛАСТЯХ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

М.В. Газуда

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Hazuda M.V. Social factors of agrarian production revival in the regions of the Carpathian area

Main social factors favoring the revival of the agrarian managing in the Transcarpathian region have been grounded in this article. The ways of ensuring stable development of agrarian production under the condition of market relationship formation have been outlined, while the tasks for prospects have been laid down.

В період формування ринкових відносин на селі, коли внаслідок аграрної реформи відбуваються глибокі трансформаційні процеси, однією з найважливіших проблем вітчизняної економіки стало відродження сільського господарства. Актуальність відродження аграрної галузі викликана необхідністю вирішення ряду проблем пов'язаних з повноцінним забезпеченням населення – продовольством, промисловістю – сировиною, потребою соціально-економічного зміцнення країни.

Ця актуальність посилюється ще й тим, що аграрна галузь є однією з найважливіших в економіці областей Карпатського регіону. Однак затяжна криза національної економіки країни робить безпосередній вплив на соціально-економічні чинники господарювання в аграрному секторі. В свою чергу подолання руйнації і прискорення відроджувальних процесів в аграрному секторі економіки вимагає проведення на селі радикальних соціально-політичних та економічних перетворень, максимальної мобілізації політичних, інтелектуальних та вольових зусиль найвищих органів державної влади, аграріїв усього суспільства.

У політико-економічному визначенні відродження сільського господарства являє собою побудову нової системи ведення аграрного виробництва, функціонування якого здійснюється на сучасному світовому рівні відповідно до стратегічних інтересів селян, галузі та суспільства.

Активну розробку теоретико-методологічних та прикладних проблем щодо аграрної реформи в Україні проводили і нині здійснюють такі вчені економісти, як Амбросов В.Я., Андрійчук В.Г., Гайдуцький П.І., Геєць В.М., Дем'яненко М.Я., Малік М.Й., Онищенко О.М., Шпичак О.М. Проблемам відродження аграрного виробництва присвячено наукові статті провідних

вітчизняних вчених економістів-аграрників, серед яких, Галанець В.Г., Осташко Т.О., Саблук П.Т., Сахацький М.П., Трегобчук В.М., Юзефович А.Е., Юрчишин В.В. та інші. Однак в регіональному зрізі розгляд проблемних питань відродження та становлення сільськогосподарського виробництва потребує подальших досліджень, оскільки, в останнє десятиріччя, певні здобутки отримані в аграрній сфері в період до 1990 року минулого століття втрачені.

Дослідження свідчать, що економічний стан аграрного виробництва в областях Карпатського регіону, залежить як від чинників макро- так і мікрорівня. Вони проявляють як позитивний так і негативний вплив, і особливо в період сучасної трансформації відносин власності та форм господарювання.

Серед позитивних чинників макrorівня слід назвати наступні:

- вигідне географічне розташування суб'єктів аграрного господарювання, сприятливі природнокліматичні умови для сільськогосподарського виробництва та його, в основному ще, збережені базові складові, що формують аграрний потенціал;
- визнання на найвищому державному рівні пріоритетності розвитку аграрної сфери як бази соціально-економічного становлення країни;
- велика місткість внутрішнього агропродовольчого ринку (чисельних споживачів), який через ринкові відносини постійно стимулює товарний напрям розвитку сільського господарства;
- сталий попит на сільськогосподарську продукцію та товари її переробки в напрямку зростання експортного потенціалу вітчизняного аграрного сектора;
- високі вимоги до якості та конкурентноздатності, виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції з метою проникнення на світовий ринок;
- наявність значних перспектив у зовнішньоекономічній діяльності сільськогосподарських підприємств, участі в міжнародному поділі праці та глобалізації світогосподарських зв'язків.

До негативних чинників як загальнонаціонального так і регіонального характеру, які стримують відродження аграрного виробництва належать:

- затяжна загальноекономічна криза, що поглиблюється, зменшення чисельності населення та зниження його купівельної спроможності;
- відсутність загальнонаціональної програми відродження сільського господарства та недостатня дійова підтримка державою спроб галузі вийти з кризового стану;
- у країні немає чіткої, спрямованої на стимулювання розширеного аграрного виробництва фінансово-кредитної політики;
- дефіцит фінансових і матеріально-технічних ресурсів;

- існуючий диспаритет цін на продукцію сільського господарства і товари та послуги інших галузей народногосподарського комплексу, не на користь аграріїв;
- низький рівень розвитку аграрної ринкової інфраструктури.

Перераховані чинники мають безпосереднє відношення до аграрного виробництва в Карпатах. Аналіз господарської діяльності аграрних формувань в областях Карпатського регіону, свідчить що, значного спаду виробництва валової продукції зазнали господарства суспільного сектору, її виробництво в 2003 році становило 35,9% загального показника всіх категорій господарств, а продукції тваринництва – 27,8%. Господарства ж приватного сектору впродовж аналізованих років нарощували виробництво валової сільськогосподарської продукції. Так, питома частка господарств населення у валовій продукції сільського господарства названих областей в 2003 році сягнула від 88,2% в Чернівецькій, до 92,3 та 94,7 у Львівській та Закарпатській областях. Це результат, зокрема, земельної реформи, внаслідок якої господарства населення отримали в розрахунку на один двір понад 1,0 гектар земельних наділів. Станом на 1 січня 2004 року селяни чотирьох областей Карпатського регіону мали у володінні та використанні 1760,9 тис.га земель, або 66% наявних сільськогосподарських угідь регіону.

Що ж стосується природноекономічної специфіки аграрного господарювання в регіоні, воно ведеться в умовах гір і передгір'я. Зокрема, в Закарпатті гори займають майже 66, а передгір'я – 14%. Землеробство в гірській зоні не має істотної перспективи розвитку. Пояснюється це не лише суворими погодними умовами, низькою родючістю ґрунтів а й обмеженістю орних земель. В структурі сільськогосподарських угідь їх питома частка становить від 6-7 до 25-28%. Орні землі гірських районів придатні для створення культурних кормових угідь, сіножатей і пасовищ, частково для вирощування картоплі та льону.

У розрізі областей Карпатського регіону в загальній площі гірських районів частка сільгоспугідь становить відповідно у Закарпатській області – 28,1%, Івано-Франківській – 33,8, Чернівецькій – 37,1, Львівській 42,6%. Щодо структури сільгоспугідь гірських районів Українських Карпат, то їх частка становить 34,4% від загальної площі гірської зони регіону, під рілляю зайнято 46,6%, сіножатями та пасовищами – 52,3%, на багаторічні насадження припадає 3,3% сільгоспугідь, [2, с. 146; 3, с.124; 5, с.106; 6, с.123].

Слід зазначити, що реформування аграрного сектору регіону має чітко виражений регіональний характер. Внаслідок земельної реформи більшість угідь сільськогосподарського користування у гірських районах Карпат приватизована або орендується. Продовжується тенденція скорочення площі угідь сільськогосподарських підприємств. Наприклад, у Львівській області за 1996-2003 роки названі площі скоротилися більш ніж вдвічі, а в гірських – Сколівському та Турківському районах значно більше – 15 та 42 рази відповідно. Разом з тим,

значно зросла площа сільгоспугідь у господарствах населення, майже в 1,6 раза у Дрогобицькому та 1,4 раза у Старосамбірському районі. У володінні та користування громадян з 2003 р. знаходились майже всі сільгоспугіддя Турківського району (99,7%), Сколівського (98,8%) та Старосамбірського районів – 89,6%. Частка господарств населення у валовій продукції сільського господарства у Старосамбірському, Сколівському та Турківському районах вище середньо обласного (90%) і становить 96,5-99,9%, [5, с. 109].

Названа тенденція продовжується і в приватному аграрному секторі інших областей Карпат. Так, у 2003 році в господарствах населення Закарпатської області виробництво валової продукції (у порівнянних цінах 2000 р.) становило 1350, 8 млн.грн., або 94,7% виробленої господарствами всіх категорій, в Івано-Франківській відповідно 1486,0 млн.грн., або 92,3%, в Чернівецькій – 997,2 млн.грн., або 88,2%, [2, с. 136; 3, с.115; 6, с. 111].

Одним з визначальних чинників у забезпеченні стабільного соціально-економічного розвитку областей Українських Карпат є демографічний потенціал. Сучасний демографічний стан Карпатського регіону обумовлений складними умовами економічної кризи. Розвиток демографічних процесів відбувався під впливом несприятливих соціально-економічних чинників, серед яких слід відзначити: зменшення чисельності населення, його старіння та зниження репродуктивності; висока смертність та зменшення абсолютної кількості народжених; несприятлива статеві-вікова структура та міграційний відтік населення (особливо в гірських районах); погіршення якості життя.

Тенденція зменшення чисельності населення набула в регіоні усталеного характеру з 1994 року. На початок 2001 р. чисельність населення регіону досягла 6,3 млн. чол., або 12,9% чисельності населення країни. Порівняно з 1989 р. вона зменшилась на 78,1 тис. осіб. Однак станом на 1 січня 2004 року цей показник становив 6,1 млн. чол., а в порівнянні з 1989 р. населення регіону зменшилося на 199,2 тис. чол., тобто за останні три роки (2001-2003 рр.) населення регіону зменшувалося щороку, в середньому, на 40,3 тис.чол.

Починаючи з 1991 року у демографічній ситуації в Україні, в тому числі і в областях Карпатського регіону спостерігаються дві стабільні тенденції: скорочення народжуваності та перевищення смертності над народжуваністю. Основні причини цього: зниження життєвого рівня, невирішеність екологічних та економічних проблем, соціально-психологічний дискомфорт.

Карпатському регіону властиві тісні міждержавні та міжрегіональні міграційні зв'язки. Тільки за статистичними даними 2003 року в областях регіону скорочення населення за рахунок міждержавної міграції склало 3220 осіб, а міжрегіональної міграції – 4060 осіб. Виявлено також, тенденцію поступового переходу населення із гірських територій на рівнинні. Протягом 1959-1999 років питома вага населення, яке проживало в гірських районах Карпат зменшилась з 53,4% до 47,9%, а в рівнинних відповідно збільшилася, [1, с.51-55]. Цей процес

обумовлений складнішими соціально-економічними умовами проживання в горах та нестачею робочих місць.

Міграційне скорочення негативно впливає також, на зміну чисельності, статево-вікову структуру населення, демографічну ситуацію в цілому. Для прикладу, за останні 10 років в результаті міграційного потоку Закарпатська область втратила 16,8 тис. осіб, з яких 84,5% були жителями сільської місцевості.

Нині, в областях Карпатського регіону напрацьовані Концепції сталого розвитку територій, в яких значну частку відведено проблемам визначення основних пріоритетних напрямків відродження аграрного виробництва. Зокрема, в Концепції сталого розвитку Закарпаття (2004 р.) пріоритетними напрямками розвитку агропромислового комплексу області визначено:

- завершення реструктуризації сільськогосподарських підприємств на основі поєднання приватної власності на майно і землю із створенням на їх базі відповідних виробничих та обслуговуючих кооперативів, приватно-орендних підприємств, інших формуваль з колективними формами організації праці;
- побудова неформальної відроджувальної вертикалі на основі виявлення аграрних центрів відродження – агроформування села, району, області, в яких наочні соціально-економічні досягнення є результатом проведеної глибокої трансформації. Її поєднання з наявними економічними, соціальними, організаційними, правовими та іншими сприятливими щодо відродження чинниками різних управлінських рівнів по горизонталі дозволить сформувати єдину діючу систему відродження сільського господарства регіону;
- формування ефективного агропромислового виробництва з поглибленою переробкою та зберіганням сільськогосподарської продукції за рахунок стабілізації та нарощування виробництва зерна, винограду, плодовоовочевої продукції, картоплі, технічних культур та продукції тваринництва;
- підтримка як колективних сільськогосподарських підприємств, так і приватного сектора, створення ефективного інфраструктури обслуговування аграрного виробництва;
- вдосконалення фінансово-кредитного обслуговування аграрного виробництва шляхом: інтеграції банківського, аграрного та промислового потенціалу; державної та регіональної підтримки цільових програм фінансування агропромислового виробництва;
- невідкладне запровадження систематичного моніторингу здійснюваної аграрної реформи на селі;
- здійснення системних заходів щодо підтримки індивідуального аграрного сектора (селянські (фермерські) господарства), особисті селянські господарства населення, сільськогосподарські кооперативи, питома частка яких у виробництві сільськогосподарської продукції очікується в межах 90-95%, насамперед за рахунок задоволення його потреб у високоякісному насіннєвому матеріалі, племінному молодняку худоби та птиці, розширення обсягів

- сервісного обслуговування (технічного, зооветеринарного) та створення умов для реалізації виробленої сільськогосподарської продукції;
- створення на науково обґрунтованих засадах оптових ринків сільськогосподарської продукції, системи оптової торгівлі харчовими продуктами, вдосконалення практики проведення виставкових заходів, семінарів та аукціонів для реклами вітчизняної продукції;
 - створення і розвиток недержавних агроторговельних домів, контрактних і страхових компаній, бізнес-центрів, консультативних фірм, які надаватимуть послуги щодо господарсько-фінансової діяльності, інформаційно-консультативного обслуговування, техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва, [4, с.23].

Висновок

Ми розглянули тільки окремі соціальні чинники відродження аграрного виробництва в регіоні. Дослідження підтверджує, що якісно нова система організації суспільного життя і побуту селян повинна змінити демографічну ситуацію та усунути вплив негативних тенденцій в соціальному розвитку села: формування молодих сімей, зростання народжуваності й зниження смертності сільського населення, особливо дітей і осіб працездатного віку, забезпечення природного приросту населення і припинення процесу депопуляції. В перехідний період до ринкової економіки здійснювані заходи в аграрній сфері повинні сприяти стабілізації чисельності селянства, оптимізації статево-вікової та професійно-кваліфікаційної структури трудових ресурсів, цілеспрямовано регулювати демографічні й соціальні процеси в сільських регіонах.

Разом з тим, реалізація позитивних чинників відродження аграрного виробництва стримується затяжною загальноекономічною кризою, що скорочує місткість агропродовольчого ринку та підриває духовну базу відродження агросфери; неузгодженістю в діях різних секторів економіки щодо дійової підтримки спроб сільського господарства вийти з кризового стану; відсутністю чіткої спрямованої на стимулювання розширеного аграрного виробництва фінансово-кредитної політики; абсолютним та відносним скороченням інвестування агровиробництва та соціального розвитку села; диспаритетом цін, який існує на продукцію сільського господарства і товари та послуги інших галузей народногосподарського комплексу, не на користь аграріїв; низьким рівнем розвитку аграрної ринкової інфраструктури; відсутністю належного матеріально-фінансового забезпечення здійснюваних на селі соціально-економічних трансформацій, а також низкою інших причин.

1. Доценко А.І. Територіальна структура гірського розселення в Карпатах: тенденції та проблеми//Гори і люди (у контексті сталого розвитку). – Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Рахів, 14-18 жовтня 2002 р.). – Рахів, 2002, – Т.1.
2. Закарпаття 2003. Статистичний щорічник. Ужгород 2004. – 588с.

3. Івано-Франківщина Україна Світ за 2003. Статистичний щорічник. Івано-Франківськ, 2004. – 604с.
4. Концепція сталого розвитку Закарпаття. Ужгород, 2004. – 40с.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2003 рік. Ч. 1. Львів 2004. – 386с.
6. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2003 рік. Чернівці 2004. – 460с.

УДК 379.85:574(477-924.52)

ПРОЕКТ “РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ГІРСЬКОЇ РАХІВЩИНИ”

Гамор Ф.Д.¹, Закурений В.П.², Бундзяк В.В.¹

¹ Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

² Рахівська районна рада Закарпатської області, Рахів, Україна

Hamor F.D., Zakurenyi V.P., Bundzyak V.V. Project “Ecotourism development as an innovation mechanism for local dwellers’ life rate improvement within the mountainous Rakhiv district”

The mountainous Rakhiv district (Rakhivschyna) possesses a powerful potential for tourism and recreation. But specific nature-climatic conditions, uncontrolled use of natural resources in the past cause a number of social-economic problems. The project “Ecotourism development as an innovation mechanism for local dwellers’ life rate improvement within the mountainous Rakhiv district” is targeted to solve these problems.

Територія гірської Рахівщини на думку вчених (Гамор, 1995) володіє справжнім екологічним феноменом, бо саме тут природа, у порівнянні навіть з іншими регіонами Карпат, внаслідок важкодоступності зазнала менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первинний стан.

На його території розташовані всі українські вершини-двотисячники та повністю або частково найвищі хребти Українських Карпат – Чорногора, Свидовець, Горгани, Марамороські Альпи. Рахівський район є одним з найбільш лісистих регіонів України. Його лісистість складає 67,8%. Тут сконцентровано великі масиви мішаних та хвойних пралісів Українських Карпат. Вони належать до Карпатського біосферного заповідника та віднесені до найцінніших екосистем Землі.

На території гірської Рахівщини зосереджена третина флори України, половина “червонокнижних” видів рослин і тварин Українських Карпат. На скелях Близниць, Герешаски, Ненески, Попа-Івана Марамороського, урочища

Кузій росте кілька десятків видів рослин, які на Україні більше ніде не зустрічаються. Тільки на Рахівщині ще зростають едельвейс, дріада восмипелюстка, жимолость голуба, роман карпатський тощо. У лісах та на високогірних луках зустрічається близько 300 видів цінних лікарських рослин, у т.ч. таких унікальних як родіола рожева (карпатський женьшень), тирлич жовтий, арніка гірська, цетрарія ісландська, плаун-баранець та інші.

З 74 видів ссавців, поширених в Українських Карпатах, 64 види відмічено в Рахівському районі, а деякі з них, як наприклад, снігова і татранська полівки, зустрічаються виключно тут. До того ж, науковці майже щорічно на території Рахівщини відкривають декілька нових для науки видів живих організмів.

У високогір'ї Рахівщини формується Тиса – основна водна артерія Закарпаття, що несе свої води до Дунаю через Румунію, Угорщину і Югославію. Тут, на жаль, формуються і катастрофічні повені, які приносять значну шкоду населенню і природі.

Рахівщина володіє надзвичайно потужним туристично-рекреаційним потенціалом. На її території зареєстровано 82 джерела мінеральних вод, і, за оцінками спеціалістів, за цим показником район займає перше місце в Україні. Це створює унікальні можливості для розвитку бальнеологічного санаторно-курортного комплексу та системи профілактичного оздоровлення. Чималий лікувальний ефект мають також гірське повітря та чисті прісні води.

За підрахунками фахівців, на території Рахівщини щорічно можна розмістити близько 320 тисяч рекреантів, що майже в чотири рази перевищує чисельність всього населення району.

Але гірська Рахівщина на цьому фоні відрізняється надзвичайно складною соціально-економічною ситуацією. Рівень безробіття тут залишається високим. Низькими параметрами характеризується стан життєзабезпечення гірських населених пунктів. Тому для органів влади та наукових установ актуальною проблемою є пошук шляхів поліпшення життєвого рівня горян та збереження унікальних природних екосистем. Як показує світовий досвід у цьому контексті чимале значення може мати розвиток екотуризму (Екологический туризм..., 2002).

Під екотуризмом розуміють мандрівки і відвідування добре збережених природних територій, представлених переважно національними парками, заповідниками, природними резерватами тощо. Цей різновид туризму також передбачає дотримання певних правил поведінки в природі. Це виступає не тільки принциповою умовою розвитку екотуризму, але й забезпечує зменшення негативного впливу від туристичних відвідувань на навколишнє середовище. За відносно слабкий негативний антропогенний вплив екотуризм називають також м'яким туризмом (Чижова, 1997). Саме тому, це

найкращий спосіб рекреаційно-туристичного використання земель природно-заповідного фонду.

Ще одним принципом розвитку екотуризму є ведення традиційного господарювання із дотриманням засад поміркованого, бережливого використання природних ресурсів шляхом збереження поселень місцевих мешканців на природоохоронних територіях. Дотримання цього принципу найкраще досягається у біосферних заповідниках, завдяки наявності поділу їх земель на функціональні зони.

В межах гірської Рахівщини розташовані основні масиви Карпатського біосферного заповідника: Черногірський, Свидовецький, Марамороський та Кузійський, загальною площею 37 400 га. Це надає унікальні можливості для розвитку тут екотуризму. У заповідних масивах розташовані гора Говерла, географічний центр Європи, розроблено 14 екотуристичних маршрутів. Найбільш популярними серед них є “Черногірськими пралісами на Говерлу”, “На Близниці”, “На Петрос”, “До озера Бребенескул”. Триває активне облаштування екотуристичних маршрутів: у гірських масивах створюються і поновлюються місця відпочинку (загалом близько 35), визначаються і обладнуються всім необхідним місця для влаштування наметових містечок, встановлюються природоохоронні знаки, вздовж стежок оформляються інформаційні стенди та аншлаги, відновлено маркування маршрутів.

На центральній садибі біосферного заповідника у м. Рахові функціонує Музей екології Карпат, експозиції якого інформують туристів не тільки про природу Карпатського краю, але й про його історичну та етнокультурну спадщину. Завершується оформлення інформаційних центрів у Кевелівському природоохоронному науково-дослідному відділенні, “Центрі Європи”, Марамороському, Черногірському масивах тощо.

Чимале значення для активізації цієї роботи матиме Проект “Розвиток екологічного туризму як інноваційний механізм для поліпшення життєдіяльності територіальних громад гірської Рахівщини”, схвалений Рахівською районною радою та поданий до Фонду сприяння місцевому самоврядуванню в Україні. Цим документом передбачається:

1. Розробка генеральної схеми освоєння рекреаційного та екотуристичного потенціалу гірської Рахівщини (в тому числі підготовка пояснюючої записки, проведення наукової оцінки та екологічної експертизи).
2. Проведення загальної оцінки екотуристичних можливостей лісових екосистем та високогір'я.
3. Розробка основних екотуристичних маршрутів на Свидовці, Черногорі та Марамороських (Гуцульських) Альпах.
4. Підготовка до видання путівника “Рахівщина екотуристична”.
5. Завершення спорудження еколого-освітнього центру “Центр Європи”.

6. Реконструкція будівель та облаштування в них екологічних готелів на базі побутового корпусу Карпатського біосферного заповідника (місто Рахів) і Чорногірського лісництва (село Луги).
7. Спорудження і відповідне оформлення п'яти високогірних пунктів туристичної безпеки, рекреаційно-екологічної інформації та контролю.
8. Створення та оформлення експозиційного залу “Сталий розвиток та екотуризм” у Музеї екології гір та історії природокористування Карпат Карпатського біосферного заповідника (місто Рахів).
9. Облаштування стаціонарного молодіжного екологічного табору у верхів’ї ріки Біла Тиса (“Стара Гать”).
10. Створення та облаштування атракційних екологічно зорієнтованих господарств: форелевого (село Ділове), пасічного та деревообробного (село Луги), полонинського вівчарства (село Богдан).
11. Створення та налагодження функціонування “Школи гірського господарювання”.

Запровадження передбачених Проектом заходів, крім усього іншого, сприятиме створенню нових робочих місць, формуватиме необхідні соціально-економічні умови для залучення інвестицій у розвиток цього унікального гуцульського регіону.

Виконавцем Проекту виступатиме Рахівська районна рада, а основним партнером – Карпатський біосферний заповідник. Для реалізації заходів, передбачених Проектом, передбачається спрямувати 625 тисяч гривень.

1. Гамор Ф.Д. В интересах региона та держави, Зелені Карпати, 1995, №3-4. – с.6-16
2. Экологический туризм на пути в Россию. Принципы, рекомендации, российский и зарубежный опыт.–Тула: Гриф и К,2002.–284с.
3. Чижова В.П. Школа природы. Экологическое образование на охраняемых природных территориях. Москва. Всемирный фонд охраны дикой природы (WWF), 1997.–157 с.

УДК 504:061.21.4

МАТЕМАТИЧНЕ І КОМП'ЮТЕРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ НЕГАТИВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДОВКІЛЛЯ

В.Є. Гончарук, Я.Г. Савула, А.Р. Торський, Є.Я. Чапля

Центр математичного моделювання при ІППММ НАН України,
Львів, Україна
Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна
Національний університет “Львівська політехніка”, Львів, Україна

The problem of ecological monitoring center establishment in the Carpathian region is considered. The main mathematical models of ecological problems and possibilities of their use are described.

Сучасне суспільство, яке називають інформаційним суспільством, характеризується інтенсивним розвитком засобів збору, передачі та зберігання інформації. Ці важливі чинники повинні бути поставлені на службу охорони та збереження Карпатського біосферного заповідника. Зазначена проблема має комплексний організаційно-науковий характер і повинна була б бути вирішена відповідними державними структурами на базі існуючого наукового потенціалу НАН України та вищих навчальних закладів (ВНЗ) України. Сьогодні, коли актуальною є проблема реформування як науки, так і освіти в Україні, створення відповідного моніторингового центру Карпатського біосферного заповідника і тісний його зв'язок з науковими закладами НАН України та ВНЗ України в рамках відповідної комплексної програми забезпечило б контроль над станом довкілля та дало б позитивний поштовх у напрямі виведення із кризового стану української науки.

Загалом інформація про стан біосферного заповідника має структурований характер. Її частина, що пов'язана із спостереженнями за станом лісових масивів, за вирубками, тощо, тобто зовнішня інформація про стан Карпатського біосферного заповідника, може після відповідної обробки бути одразу ж використана для прийняття певних рішень щодо збереження екології Карпат. Другу частину інформаційного потоку складає внутрішня інформація. Це – результати вимірювань певних параметрів, які характеризують такі явища, як зсуви ґрунтових масивів, симптоми захворювань фауни і флори, забруднення водного і повітряного басейнів, затоплення територій, тощо. Ця частина інформаційного потоку розглядається як вхідна інформація для широкого класу математичних моделей проблем екології довкілля. Самі ж математичні моделі виступають тут як інтелектуальне джерело нової інформації, отриманої на основі вхідної інформації. Ці моделі [1-3] являють собою клас складних математичних моделей, що описуються крайовими задачами для диференціальних рівнянь складної структури. Вони належать до класу багатомасштабних математичних моделей, що описують процеси, які характеризуються величинами різних порядків за часовою та просторовими змінними. Використання таких моделей для моніторингу негативних екологічних процесів у довкіллі Карпатського біосферного заповідника вимагає високої кваліфікації фахівців різних галузей, зокрема фізиків, хіміків, біологів, математиків-прикладників, інформатиків. Проблема створення уніфікованої

системи моніторингу є однією з основних щодо міжнародного співробітництва нашої Держави з техногенно-екологічної безпеки [4].

Автори подають інформацію про найважливіші математичні моделі, вказують на шляхи їх розвитку та акцентують увагу на існуючі проблеми їх застосування. Для того, щоб математична модель стала інтелектуальним джерелом потрібної інформації для прийняття рішення, тобто для того, щоб створити інтелектуальну інформаційну систему прийняття рішень в тій, чи іншій екологічній проблемі необхідно забезпечити функціонування технологічного ланцюжка, який складається з трьох етапів: математична модель – алгоритм – програма. На шляху його створення окрім математичної моделі та її ідентифікації існує багато проблем – це створення алгоритмів аналізу математичних моделей, написання кодів відповідного програмного забезпечення, тощо. Автори демонструють роботу деяких програмних продуктів, що можуть бути використаними для аналізу екологічних сценаріїв.

1. Дейнека В.С., Сергиенко И.В., Скопецкий В.В. Модели и методы решения задач с условиями сопряжения. Киев: «Наукова думка», 1998.
2. Самарский А.А., Михайлов А.П. Математическое моделирование. Москва: «Физматлит», 2002.
3. James A. An introduction to water quality modeling. John Walley & Sons, 1993.
4. Агаркова Н.В., Качинський А.Б., Степаненко А.В. Регіональний вимір екологічної безпеки України з урахуванням загроз виникнення техногенних і природних катастроф. Київ: “ Національний інститут стратегічних досліджень “. Серія “Екологічна безпека”. Випуск 2, 1996.

УДК 556.124

ЕКОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ СНІГОВИХ ЛАВИН У ВИСОКОГІР’Ї КАРПАТ ТА СИСТЕМА ЗАХИСТУ ВЕРХНЬОЇ МЕЖІ ЛІСУ

В.Ф. Грищенко¹, С.М. Стойко², Д.Д. Сухарюк³

¹ Український НДІ гідрометеорології, Київ, Україна

² Інститут екології Карпат НАН України, Львів, Україна

³ Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Hryshenko V.F., Stoyko S.M., Sukharyuk D.D. Ecological analyses of avalanches’ impact in the Carpathian upland and the system of upper forest line protection

The article gives the analyses of present state of upper forest the within the Ukrainian Carpathians. It also investigates the impact of snow avalanches on the existence of forest formations within the upper level of their distribution. The necessity for protective and technical-engineering means is proved here.

1. Актуальність проблеми і мета роботи

Мета даної роботи – охарактеризувати сучасні природні умови існування верхньої межі лісу (ВМЛ), з'ясувати екологічний вплив снігових лавин на динамічні тенденції лісових формацій на верхній межі їх поширення та обґрунтувати охоронні заходи у лавинонебезпечних осередках.

Під ВМЛ більшість дослідників [13, 24–26] розуміють відносно широку (100–200 м) смугу зміни знизу вверх зональної рослинності лісового поясу чагарниками та луками субальпійського поясу з висотою дерев 5–10 м, із зімкнутістю їх крон не менше 0,3.

Сучасний стан ВМЛ в Українських Карпатах її склад, конфігурація, фізіономічні риси та динамічні тенденції обумовлені впливом природних факторів: рельєфу (його розчленованістю, формами, нахилом поверхні, експозицією та асиметрією схилів), клімато-метеорологічними особливостями (температурою повітря, напрямком і силою вітру, розподілом снігового покриву), геодинамічними явищами та процесами (зсувами землі, сільовими потоками, сніговими лавинами) і антропогенними змінами в ценотичній структурі природного рослинного покриву високогір'я.

Звичайно ВМЛ має вигляд хвилястої смуги, яка інколи невиразно означена у зв'язку з насиченістю перехідних форм рослинності, нерідко уривається (особливо, у місцях, де спостерігаються снігові лавини, земляні та кам'яні зсуви, тощо) і проходить, серед суцільних зімкнутих насаджень, як вважає В.І. Комендар [26], в середньому на висоті 1373 м абс. а у сильно розріджених – на висоті 1469 м абс.

Комендар В.І. проводить поділ факторів, що обумовлюють положення ВМЛ. на такі типи: кліматичний (температурний та вітровий), едафічний, орографічний, біологічний і антропогенний.

Колішук В.Г. [24] виділив, у залежності від умов існування, 4 тини сучасної ВМЛ: термічний, вітровий, едафічний та антропогенний.

Харкевич С.С. і Чопик В.І. [27] відмічають, що у північно-західній частині Українських Карпат, де переважають букові ліси ВМЛ розташована на висоті 1200 м абс. а в південно-східній частині, де поширені ялинові та ялицеві лісові породи, вона піднімається до 1500–1600 м абс.

Багаторічні спостереження фахівців [13, 15, 17] УкрНДГМІ за лавинами у смугі ВМЛ дозволяють стверджувати, що коливання висоти ВМЛ, не враховуючи діяльності лавин, ще більш значуще: від 1000 м абс. (наприклад, у районі гір Томнатик, Плай на хребті полонини Боржава) до 1700–1800 м абс. (Мармороські гори Піп Іван та Петрос).

Починаючи з 60-х років ХХ-го століття в Карпатах і Гірському Криму проводяться систематичні дослідження умов формування снігових лавин [1, 2, 3, 9, 17, 27–29], розробляються методи прогнозування лавин [14, 15]. На підставі багаторічних досліджень складено “Кадастри і карти місць сходження снігових лавин у гірських районах Українських Карпат і Криму” (1967–1969) [21, 22], здійснюється каталогізація лавинних осередків [8, 10]. На жаль, недостатньо уваги приділялось в цій проблемі впливу лавинних процесів на гірські фітоценози, хоча перші відомості про вплив лавин на лісовий покрив є у працях ботаніка Г. Запаловича [48]. Він констатував, що взимку 1909 та 1911 рр. великі лавини зійшли в басейнах Білої Тиси та Чорного Черемошу і знищили чималі площі лісів. Після Другої Світової війни Сьродонь А. [47] опублікував працю про ВМЛ в Чорногорі та Чивчинах, у якій встановив вплив льодовикових котлів на ВМЛ.

Після багаторічної перерви екологічний аналіз лавинних процесів в Українських Карпатах став проводитися лише з 50-х років ХХ-го століття [5, 15, 18, 20, 24–26, 29, 32–34, 38, 39, 41]. Відзначимо, що практично у той же час зарубіжні екологи і географи систематично проводять на території Альп, Татр, Карконош дослідження снігових лавин і їх впливу на лісові екосистеми [39–47]. Географ П. Плєсні [44] виділяє навіть лавинний тип ВМЛ у Високих Татрах в Словаччині.

На даний час на території Українських Карпат виявлено близько 800 лавинних осередків, в яких майже щорічно, а іноді декілька разів протягом зимового періоду, сходять снігові лавини, які сумарно знищують сотні гектарів зрілих лісів і не тільки більш вразливих хвойних, але й листяних. Важко назвати лісництва, особливо в області Полоніно-Чорногірського хребта, в яких не знищувався ліс лавинами або не пошкоджувався повільно сповзаючим зі схилів снігом.

Так, наприклад, зафіксовані випадки знищення однією лавиною 16 га дорослого букового лісу у Ізківському лісництві Міжгірського лісокомбінату, 10 га – у Чонокському лісництві Кушницького лісокомбінату, 14 га – у Свидовецькому лісництві Ясінянського лісокомбінату. Такі екологічні наслідки слід мати на увазі при вивченні динамічних тенденцій лісових формацій на ВМЛ, їх поширення та обґрунтуванні охоронних заходів у лавинонебезпечних осередках.

Українські Карпати, внаслідок випадіння взимку значної кількості снігу, суттєвої розчленованості рельєфу та частого повторювання лавиноутворюючих явищ (сильні снігопади, хуртовини, відлиги), належать до лавинонебезпечних гірських систем. Тому саме приполонинні ліси постійно зазнають тиску снігових мас та шкідливої дії снігових лавин.

Про істотний вплив снігових лавин на лісові екосистеми є повідомлення у працях Ярошенка П.Д. [37, 38], Комендаря В.І. [26], Коліщука В.Г. [24, 25],

Грищенко В.Ф. [13, 17, 18, 19], Стойка С.М. [28], Стойка С.М. і Третяка П.Р. [30, 31], Стойка С.М., В.Ф.Грищенко, П.Р.Третяка [33], П.Р.Третяка, Базилевича Я.П. [34], В.Ф.Грищенко, Д.Д.Сухарюка, М.Д.Сухарюка [20] та ін. дослідників.

Належна увага вивченню впливу снігових лавин на лісові екосистеми приділяється на Кавказі: Акіфьєва К.В. [4] назвала криволісся, які розташовані в зоні ВМЛ, “розчесаним” лісом – у ньому чергуються смуги пошкодженого та здорового лісу; Заліханов М.Ч. та Акаєва Л.А. [21] дослідили вплив лавин на висоту ВМЛ у Кабардіно-Балкарії; Власов В.П., Хабеков В.І., Чуєнков В.С. [5], у монографії “Лес и снежные лавины” провели аналіз біофізичної системи “ліс – снігові лавини”, дали опис лісової рослинності, що формується під впливом лавин і на прикладі Великого Кавказу розглядають основні методичні положення по моделюванню протилавинних лісових екосистем. Таке завдання актуальне і для високогір’я Карпат не лише у регіональних заповідниках, але і на лісгосподарських територіях.

Не зважаючи на зафіксовану тенденцією глобального потепління клімату, фахівці [11] прогнозують почастищення лавинних процесів. Тому актуальним природоохоронним завданням є подальше визначення потенційно лавинонебезпечних осередків у Карпатах та обґрунтування системи протилавинних екологічних заходів захисту верхньої межі лісу.

2. Причини лавиноутворення

Як і у будь-якому лавинонебезпечному регіоні, формування та сходження снігових лавин в Українських Карпатах обумовлені складним комплексом лавиноутворюючих факторів, які тісно взаємодіють між собою: рельєф, клімат і метеорологічні умови, рослинність і господарська діяльність. Різновиди та комбінації всіх цих факторів визначають виникнення лавин різного генезису, різну повторюваність їх сходження та розмір, як протягом одного сезону, так і у багаторічному розрізі, тобто сніголавинний режим регіону.

Снігова лавина – раптовий зсув сніжних мас з крутих гірських схилів [19]. Вони виникають внаслідок лавиноутворюючих метеорологічних явищ – інтенсивного снігопаду у погоду без вітру, хуртовини з випаданням снігу, відлиг – за рахунок адвекції тепла у снігову товщу при весняному потеплінні, випаданні дощу на сніг. В залежності від характеру лавиноутворюючого явища виникають лавини сухого або мокрого снігу. В залежності від характеру поверхні зсуву розрізняють пластові лавини, що йдуть по якомусь щільному шару снігової товщі або льодовій кірці в ній та ґрунтові лавини, рух яких відбувається по поверхні ґрунту. В залежності від характеру рельєфу підстильної поверхні розрізняють лоткові лавини, що

рухаються від'ємними формами поверхні у вигляді жолобів, лотків – “узворин”(місц.) та площинні лавини, що пересуваються на рівнонахилених схилах. В обох випадках сходження лавини відбувається в лавинному осередку (ЛО) – ділянці схилу гір, в межах якої лавини виникають, рухаються і зупиняються.

Лавинні осередки поділяються на зону утворення лавини (зону зародження), зону транзиту та зону її відкладу (конус виносу). Вони можуть бути простими та складними (мати декілька зон утворення, або зона транзиту має декілька рукавів). Декілька ЛО можуть утворювати єдину зону відкладів снігових мас. Такий складний ЛО називають лавинним басейном. Він є найбільш небезпечним для стану верхньої межі лісу. Інколи ЛО простягається на протилежний схил, де також пошкоджуються деревостани. Є лавинні осередки, яким притаманні зсуви снігу на рівнонахилених схилах, де довжина лавини нерідко менша за її ширину.

У рельєфі Українських Карпат виділяють дві групи форм лавинонебезпечної рельєфу – гляціальну та ерозійно-нівальну, які відрізняються як за інтенсивністю лавинних процесів, так і за масштабами їх руйнівної дії. Рельєф несе на собі наслідки льодовикової обробки, що разом з характером надвигової структури гірських порід збільшує асиметрію схилів гір (північно-східні схили крутіші південно-західних і, відповідно, більш лавинонебезпечні). Найбільш важливими характеристиками рельєфу, які визначають можливість сходження снігових лавин, є крутизна схилів (найчастіше становить 20–40°, що сприяє як накопиченню значних мас снігу, так і його зсуву по схилу) та розчленованість поверхні (місцями досягає від 100–200 м до 800–1000 м). В таблиці 1 наведена характеристика деяких лавинонебезпечних осередків.

Головну роль у формуванні снігових лавин відіграють клімато-метеорологічні умови (сильні опади у вигляді снігу, температура повітря, напрямок та швидкість вітру та ін.), які переважно формуються під впливом повітряних мас з Атлантики, а також з Арктики та континентальних районів Азії. У зимовий період південно-західні та південні циклони, які переміщуються з Середземного та Чорного морів, призводять до інтенсивних снігопадів і хуртовин при вітрах з високою швидкістю (інколи понад 40 м/с).

На Закарпатті на сніголавинній станції Плай (1330 м н.р.м) випадає за рік 1663 мм опадів, а на Івано-Франківщині на сніголавинній станції Пожежевська (1429 м абс.) – 1463 мм, з яких понад 40% припадає на холодний період року.

Найбільша кількість лавин сходить у лютому та березні, що пов'язано з дією великих снігопадів та хуртовин. Проте, період та ступінь прояву лавинної небезпеки в окремі роки змінюється, що зумовлено зміною погодних умов у холодний період року та характером сніготанення. Стійкий

сніговий покрив загалом утворюється у третій декаді листопада. При цьому слід враховувати, що до моменту утворення стійкого снігового покриву його висота у пониженнях рельєфу нерідко перевищує 100 см. Руйнування снігового покриву починається в кінці квітня, іноді триває до травня і, в деякі роки, до середини червня. Тривалість залягання стійкого снігового покриву складає в середньому більше п'яти місяців.

На рисунку 1 представлений комплексний графік співставлення кількості лавин, зафіксованих на сніголавинних станціях Пожежевська та Плай за період з 1973 по 2005 рр. з метеоелементами.

Аналіз комплексного графіку показує, що кількість лавин за наведений період має тенденцію до зростання (на Сл Плай більш чітко виражена), що пов'язано, у першу чергу, з явним пониженням температури повітря у в холодний період на обох станціях і, відповідно із збільшенням сезону із сніговим покривом впродовж зими. Загальний тренд кількості опадів на станціях різний – на Сл Пожежевська він спрямований в бік збільшення, на Сл Плай – зменшення, хоч за останні 25 років кількість опадів явно збільшується.

Рослинність субальпійського поясу практично не перешкоджає утворенню та руху лавин. Нерідко навіть окремі лавини знищують значні (до 10–15 га) площ лісових масивів.

Таблиця 1

Характеристика деяких великих лавинонебезпечних осередків Українських Карпат [33], 1975.

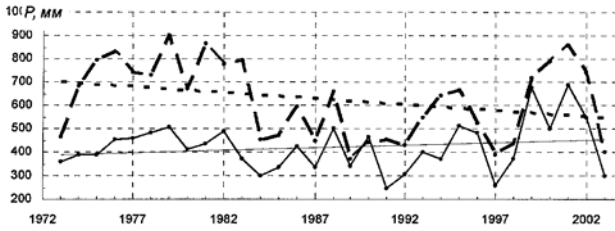
Місце-знаходження ЛО	Експозиція Крутизна схилу	Загальна площа, га	Характеристика ЛО			Природна верхня межа лісу знижена верхня межа лісу, м абс.	Середня ширина лавинного прочосу, м його площа, га	Заподіяна шкода
			Форми рельєфу	Площа, га	Верхня і нижня абс. висотні відмітки, м абс.			
г. Довбушанка, (Горгани)	Пн-Сх. 30°	42	ДВ	30	1450-1350	$\frac{1450}{1350}$	$\frac{400}{12}$	Знищено 12 га лісу, змив ґрунту
г. Сивуля, (Горгани)	Пн-Сх. 45-20°	55	ДВ	35	1800-1450	$\frac{1450}{1200}$	$\frac{300}{20}$	Знищено 25 га лісу, змив ґрунту
г. Сивуля, (Горгани)	Пн-Сх. 45-20°	35	ДВ	25	1800-1450	$\frac{1450}{1150}$	$\frac{200}{10}$	Знищено 15 га лісу, змив ґрунту
г. Грофа, (Горгани)	Пн. 30°	12	ДВ	9,0	1700-1450	$\frac{1450}{1100}$	$\frac{60}{3}$	Знищено 4 га лісу, змив ґрунту

Місце-знаходження ЛЮ	Експозиція Крутизна схилу	Загальна площа, га	Характеристика ЛЮ			Природна верхня <u>межа лісу</u> знижена верхня межа лісу, м абс.	Середня ширина лавинного прочосу, м його площа, га	Заподіяна шкода
			Форми рельєфу	Площа, га	Верхня і нижня абс. висотні відмітки, м абс.			
г.Грофа, (Горгани)	Сх. 35°	26	КС	12	1700-1450	<u>1450</u> 1180	<u>200</u> 12	Знищено 12 га лісу, повітряно-снігового хвилено пошкоджено 2,5 га лісу на протилежному схилі, змив ґрунту
сідловина між г.Брецул і г.Пожежевська (Чорногора)	Пн-Сх 20-30°	30	ПК	20	1790-1500	<u>1500</u> 1350	<u>200</u> 10	Знищено 10 га лісу на дніщі кару
г.Шурин, (Чорногора)	Пд 50-20°	28	ДВ	8	1700-1500	<u>1600</u> 1200	<u>250</u> 20	Знищено 20 га лісу, змив ґрунту
г.Перос, Смерчак (Мармароський кристал. масив)	Сх 50-30°	30	ДВ	20	1750-1350	<u>1600</u> 780	<u>70</u> 10	Знищено 15 га лісу, змив ґрунту
г.Стой, (Полонинський хребет)	Сх 30-40°	25	ДВ	20	1650-1150	<u>1400</u> 900	<u>50</u> 8	Знищено 10 га лісу, змив ґрунту
Полонина Руна, (Полонинський хребет)	Пн 45°	30	ДВ	20	1500-1200	<u>1400</u> 800	<u>200</u> 20	Знищено 20 га лісу, змив ґрунту

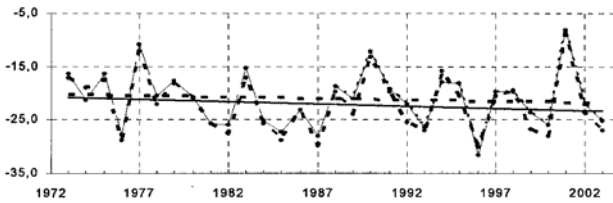
ДВ – денудаційна воронка;

КС – кам'янистий схил; ПК –польодовиковий кар.

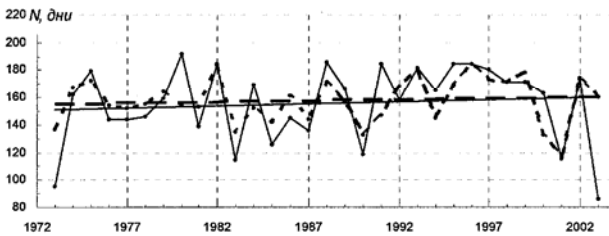
Для виникнення лавин найбільш небезпечними є гладкі круті схили в зоні акумуляції товщі снігу, покриті трав'яними фітоценозами (біловусниками (*Nardetum strictae*), костричниками (*Festucetum rubrae*) та ін.) та підстилкою з букового листя, які сприяють сковзанню снігових мас з поверхні схилу. Криволісся здатне затримувати значну частину нагромадженої снігової товщі. Дослідженнями встановлено, що у високогір'ї Чорногори криволісся душекії зеленої (*Duschekietum viridis*) може затримувати снігові маси висотою 2,0–2,5 м, а гірської сосни (*Pinetum mughi*) – 1,5–2,0 м. Малоефективними є зарості ялівцю сибірського (*Juniperetum sibirici*) та рододендрону східнокарпатського (*Rhododendronetum kotchyi*) [31].

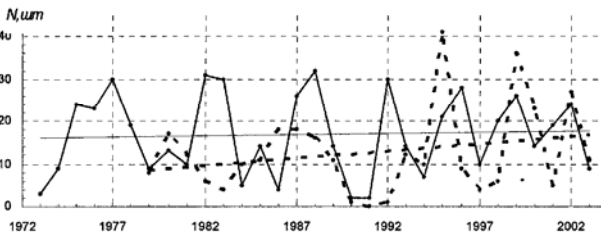
Кількість опадів за зимовий період (XI-III)

Сума температур за зимовий період (XI-III)

Кількість днів зі сніговим покривом

Кількість лавин

..... – Сл Плай
 ————— – Сл Пожежєвська

Рисунок 1 – Комплексний графік співставлення кількості лавин з метеоумовами (1973–2005 рр.)

Найвищими снігозатримними властивостями відзначаються зімкнуті та розріджені смерекові насадження (*Piceetum abietis*) на верхній межі лісу, а також зімкнуті бучини (*Fagetum sylvaticae*).

Інтенсифікація лавинних процесів значною мірою зумовлена антропогенною трансформацією рослинного покриву. Найбільш істотні зміни корінної рослинності у високогір'ї відбулися в результаті пасторального впливу, який розпочався ще з XVII ст., в період валашської колонізації. Для розширення гірських пасовищ полонини часто “розчищалися”, тобто вирубувалося або випалювалося криволісся душекії зеленої, сосни гірської та ялівцю сибірського. На верхній межі лісу, де були стоянки худоби, на місці смерекових і букових фітоценозів часто виникали ценотично стабільні вторинні угруповання щавлю альпійського (*Rumicetum alpini*), які не мають снігозатримуючого значення.

Під час Першої Світової війни в Чорногорі певної шкоди верхній межі лісу та криволісся завдало будівництво військової дороги через полонини Пожежевська, Данцеж та ін. У 30-х роках XX-го століття на полонинах Маришевська, Данцеж та ін. мала місце промислова експлуатація гірської сосни з метою одержання ефірної олії, в результаті на значній площі було знищене криволісся, яке до цих пір не відновилося.

Різні форми антропогенного впливу дестабілізували захисну роль корінної гірської рослинності, що сприяло активізації лавинних процесів. Однак існують реальні можливості шляхом фітомеліоративних та інженерно-технічних заходів оптимізувати екологічну ситуацію в лавинних осередках, в яких відбулися значні антропогенні трансформації в рослинному покриві.

3. Система протилавинних екологічних заходів на верхній межі лісу

Як свідчать проведені дослідження, в результаті руйнівної дії снігових лавин на лавинних трасах знищується криволісся та віковий ліс, розладнується верхня межа лісу, зноситься родючий шар ґрунту. Значної шкоди завдають лавинні процеси гірським будівлям, дорожній мережі. У конусах виносу снігових лавин нагромаджуються великі маси ґрунту, що є причиною виникнення зсувів та селевих потоків. Нерідко в лавинах гинуть люди.

На окремих ділянках при сходженні великих лавин їх ударною хвилею можуть пошкоджуватися лісові масиви на протилежній вітроударній частині схилу. Руйнування деревостану в цих випадках має хаотичний характер.

При екологічному обґрунтуванні системи протилавинного захисту верхньої межі лісу слід враховувати генезис лавинних осередків та ступінь їх сформованості в часі й просторі. У залежності від генезису лавинні осередки бувають природного та антропогенного походження. Останні виникли після знищення корінного рослинного покриву – криволісся та приполонинних

лісів. У залежності від ступеня сформованості лавинні осередки можуть бути ініціальні, зрілі і згасаючі. Найбільш ефективними фітомеліоративні заходи є у згасаючих лавинних осередках. Зарубіжний досвід показує, що в лавинних осередках природного походження найефективніші інженерно-технічні засоби – кам'яно-земляні тераси, конусовидні “надовби” (піраміди) тощо (Midriak, 1977; Kňazovický, 1977; Klarowa, 1977). На жаль, в Українських Карпатах не розроблені інженерно-технічні та лісомеліоративні заходи боротьби із лавинними процесами. У 60-х роках минулого століття лісничий Селюх І. вперше застосовував для захисту ВМЛ від лавин на північному схилі г. Піп Іван Мармароський дерев'яні зруби, наповнені камінням (кам'яні колодязі). Однак цей практичний метод не знайшов ширшого застосування, у зв'язку з недостатньою висотою зрубів. У 1980 р. Грищенко В.Ф. [12] запропонував, а залізничники здійснили вдалі заходи захисту ділянки залізничної колії на перегоні Сянкі–Щербин Львівської залізниці.

У небезпечних лавинних осередках Карпат антропогенного походження рекомендується здійснювати диференційовану систему заходів на навітряних та підвітряних схилах гір. На навітряних вітроударних схилах, де нагромаджуються снігові маси, доцільно створювати снігозатримні смуги шириною 8–10 м (щоб забезпечити їхню ценотичну стабільність) [30, 32]. Розташування смуг потрібно виконувати у шаховому порядку, для того щоби вони більш рівномірно затримували снігові маси. Для снігозатримання найкраще придатні монтанні, вітростійкі види – сосна кедрова (*Pinus cembra* L.), модрина польська (*Larix polonica* Racib.), гірські екотипи смереки (*Picea abies* Karst.), бука (*Fagus sylvatica* L.), явора (*Acer pseudoplatanus* L.), гірська сосна (*Pinus mugo* Turra), душекя зелена (*Duschekia viridis*), горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L.), черемха (*Padus avium* Mill.), верба сілезька (*Salix silesiaca* Willd.), ялівець сибірський (*Juniperus sibirica* Burgsd.).

Оптимальна відстань між снігозатримними смугами залежатиме від крутизни схилу. Чим крутіший схил, тим відстань між ними повинна бути меншою. Для захисту молодих посадок від снігу та вітру доцільно застосовувати захисні щити.

На лавинних трасах ефективними заходами можуть бути інженерно-технічні споруди. Створення лісових культур на таких трасах, де існує небезпека їх пошкодження рухом снігових мас, слід здійснювати лише після досягнення екологічного ефекту фітомеліорації на навітряних схилах.

Висновки

На підставі багаторічних досліджень у високогір'ї різних фізико-географічних регіонів Українських Карпат виявлено понад 850 потенціальних лавинонебезпечних осередків, в яких періодично сходять снігові лавини та бувають небезпечні зсуви снігу, які деструктивно впливають на верхню межу

лісу й дестабілізують навколишнє природне середовище. У зв'язку з існуючою тенденцією глобального потепління клімату ці небезпечні процеси в майбутньому можуть почастигати. Реалізація системи протилавинного захисту на ВМЛ дозволить оптимізувати екологічну ситуацію у високогір'ї та попередити небезпечні стихійні процеси, які завдають значної шкоди приполонинним лісам. Враховуючи, що по периметру ВМЛ займає сотні кілометрів, такі заходи сприятимуть покращанню водозахисних функцій приполонинних лісів, що матиме певне значення для попередження небезпечних паводкових процесів, які завдають народному господарству значних матеріальних збитків. Питання екологічного захисту приполонинних лісів та криволісся слід включити в загальний план сталого розвитку лісового господарства Карпат.

1. Айзенберг М.М., Грищенко В.Ф., Михайлова К.Л. Снежные лавины в массиве Черногора. Украинские Карпаты и неотложные задачи по их изучению. – Труды САНИГМИ, вып.51. – Л.: Гидрометиздат, 1970.
2. Айзенберг М.М., Грищенко В.Ф. Снежные лавины. – В кн.: “Опасные гидрометеорологические явления в Украинских Карпатах”. Л. Гидрометеиздат. 1973,с. 171-188.
3. Айзенберг М.М., Михайлова К.Л. Снежные лавины в Украинских Карпатах и Горном Крыму. – Труды ВГИ, вып.12. – Л.: Гидрометеиздат, 1967.
4. Акифьева К.В. Физиономические особенности зоны аккумуляции в Приэльбрусье. / В сб.: Фитоиндикационные методы в гляциологии. М., Изд-во МГУ, – 1971, с.55–70.
5. Власов В.П., Хабеев И.И., Чуенков В.С. Лес и снежные лавины. – Москва: Лесная промышленность, 1980. – 198 с.
6. Голубец М.А., Малиновский К.А. Растительность. – В кн.: Природа Украинских Карпат. Изд. Львовского гос. ун-та, – 1968, с.125–155.
7. Грищенко В.Ф. Кадастр лавин СССР, т.6. Украина. Гидрометеиздат, – 1984, с.42–70.
8. Грищенко В.Ф. Каталог лавинных очагов Украинских Карпат и Горного Крыма. Материалы гляциологических исследований, №92. – Москва, 2002 – с.167–172.
9. Грищенко В.Ф., Князовицкий Л., Клапова М. Метеорологические и топографические условия возникновения лавин в Карпатской области. Отчеты и доклады конференции по гидрологии Карпат. Братислава, 1981, с.80–94.
10. Грищенко В.Ф., Коваль Н.Л. Кадастр лавин СССР, т.6. Украина. Гидрометеиздат, – 1984, с.27–40.
11. Грищенко В.Ф., Обризан А.С. Изменчивость снеголавинного режима Украинских Карпат в современных условиях потепления климата. Тезисы докладов XIII Гляциологического симпозиума. – Санкт-Петербург: ААНИИ, 2004. – с.150.
12. Опыт защиты участка железной дороги от снежных лавин. Труды УкрНИГМИ, вып.177. – Ленинград: Гидрометеиздат, 1980. – с.98–107.
13. Грищенко В.Ф. О роли снежных лавин в формировании верхней границы леса Украинских Карпат. Гидрометеиздат. Тр. УкрНИГМИ, вып. 135. – 1975, с. 114–116;

14. Грищенко В.Ф., Прогноз лавинной опасности в Украинских Карпатах // Труды Второго Всесоюзного совещания по лавинам, май 1985. Л.: Гидрометеиздат, – 1987, с.107–110.
15. Грищенко В.Ф. Распределение снегозапасов и распространение снежных лавин в Украинских Карпатах. Труды УкрНИГМИ, вып.149, 1976. – с.142–152.
16. Грищенко В.Ф. Режим снежных лавин в Украинских Карпатах. Труды УкрНИГМИ Госкомгидромета. Вып.192, 1982, с.90–93.
17. Грищенко В.Ф. Снежные лавины в бассейне р.Тересвы и меры борьбы с ними. – Труды УкрНИГМИ, вып.116. – Л.: Гидрометиздат, 1972.
18. Грищенко В.Ф. Снежные лавины. // Тепловой и водный режим Украинских Карпат. – Л.: Гидрометиздат, 1985. – с.274-281.
19. Грищенко В.Ф. Снігові лавини. // Географічна енциклопедія України, т.ІІІ, Київ: “Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, – 1993, с.206.
20. Грищенко В.Ф., Сухарюк Д.Д., Сухарюк М.Д. Природні фактори, явища та процеси, що обумовлюють існування сучасної верхньої межі лісу в Чорногорі, Свидівці та Гуцульських Альпах. Матеріали міжнародної конференції “Гори і люди”, т.ІІ. – Рахів, 2002. – с.52–56.
21. Залиханов М.Ч. Акаева Л.А. Влияние лавин на высоту верхней границы леса в Кабардино-Балкарии.-Гр. ВГИ. 1969. вып. 15. с.61-68.
22. Кадастр и карты мест схода снежных лавин в горных районах УССР (Карпаты, Крым). ФОЛ УГКС. – К., 1967, с.21.
23. Кадастр и карты мест схода снежных лавин в горных районах УССР (Карпаты, Крым). ФОЛ УГКС. – К., 1969, с.29.
24. Колішук В.Г. Сучасна верхня межа лісу в Українських Карпатах, 1958. – с.45.
25. Колішук В.Г. Верхня межа лісу в Українських Карпатах, її сучасний стан і динаміка. // Конференція по вивченню флори і фауни Карпат та прилеглих територій. – Київ. 1960. – с.98–104.
26. Комендар В.І. Характер верхньої межі лісу на хребті Чорногора в Радянських Карпатах. Бот. журнал АН УРСР. т.ХІІ, №4, 1955. – с.75–83.
27. Курилов И.С. Некоторые наблюдения над снежным покровом в Карпатах зимой 1955–1956 гг. / Доповіді та повідомлення., вип.7, ч.ІІІ. – Львів: Львівський державний університет імені І.Франка, 1957.
28. Новиков Б.И. К вопросу о лавинной опасности Черногорского хребта, Советские Карпаты // Гидрология, №10, 1970.
29. Стойко С.М. Сніговали і сніголами, снігові лавини. В кн.: Карпатам зеленіти вічно. – Ужгород: Карпати, 1977. – с.52-64.
30. Стойко С.М., Третяк П.Р. Сучасні нівальні процеси у високогір'ї Чорногори і питання охорони гірських ландшафтів. Вісник АН Української РСР, №10, 1978. – с.81–88.
31. Стойко С.М., Третяк П.Р. Сніговий покрив і його роль в оптимізації газового складу навколишнього середовища. – Вісник АН Української РСР, №3, 1980. – с.80–86.
32. Стойко С.М., Третяк П.Р. Снежные лавины – грозная стихия гор. В кн.: Природа, Стихия, Человек. – Львов: Вища школа, 1983. – с.54–76.

33. Стойко С.М., Грищенко В.Ф., Третяк П.Р. Боротьба з лавинами – складова частина охорони природи високогір'я Українських Карпат. – Вісник АН Української РСР, №2, 1975. – с.92–99.
34. Третяк П.Р., Базилевич Я.П. Лавинная опасность Восточных Карпат. – Львов, 1980. – с.62.
35. Харкевич С.С., Чопик В.І. Рослинні багатства Українських Карпат. – Київ: Видво АН УРСР, 1960. – 66 с.
36. Ярошенко П.Д., Грабарь В.А. Смена растительного покрова Закарпаття. – Львов: “Наука”, 1969 – 47 с.
37. Ярошенко П.Д. Новые данные о динамике поясов растительности в Карпатах и их значение для преобразования природы. Доповіді та повідомлення, №4, ч.ІІ. – Львів: Львівський державний університет імені І.Франка, 1953.
38. Ярошенко П.Д. О природной динамике верхней границы леса в Карпатах. Доклады АН СССР, №1, 1957, – с.141–144.
39. Aulitzky H. Waldbaulich ökologische Fragen an Waldgrenze // Centralblatt für die gesamte Forstwesen. – 75 Jahrgang. – H.1. 1955. – s.18–33.
40. Jeník J. Alpinská vegetace Krkonoš, Kralického Sněžniku, Hrubeho Jeseniku. Praha, ČAV, 408 s.
41. Kłapowa M. Wyniki badań nad lawinami śnieżnymi w Tatrach. – Śnieg i pokrywa śnieżna. IMIGW, 1977. S.177-178.
42. Kňazovický L. Laviny. Bratislava, Priroda. 1967. 216 s.
43. Midriak R. Protilavinna ochrana lesa Bratislava, Priroda. 1977. 216 s.
44. Plesník P. Horna hranica lesa. Bratislava, SAV. 1971. 238 s.
45. Pfeffar D. Sc. a spolupracovici. Ohrana lesu. Lavini. Statni zemedelske nakladatelstvi. Praha, 1961, 1960.
46. Quervain M. de. Bericht über die Tätigkeit des Eidg. Institutes für Schneeund Lawinenforschung, 1967/1968. Schweiz. Zeitschrift für Forstwesen, 1969. Nr.9, 120.
47. Śröderoń A. Górna granica lesa na Czarnohorze I w górach Czywczyńskich. Rozprawy wydziału matematyczno-przyrodniczego. T.72. Kraków, 1948. S.94.
48. Zapałowicz H. Okres lodowy w Karpatach Pokucko-Marmaroskich. “Kosmos” XXXVII. R.1. Lwow, 1912.

УДК 577.4(234.421.1:477)

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Е.Я. Жовинський, Н.О. Крюченко, В.Й. Манічев, І.В. Кураєва

Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України, Київ, Україна

Zhovynskiy E.Ya., Kryuchenko N.O., Manichev V.J., Kuraeva I.V. Problems of ecology of the Ukrainian Carpathians and ways of their solution

Problems of ecology of the Ukrainian Carpathians are considered in connection with the socio-economic development and spiritual world of ethnos. It is marked, that except for the antropogenic changes, that affect quality and quantity of natural components, it follows to take into account natural descriptions of soils, water and vegetation. A necessity is grounded of creation of the International ecological center of Carpathians.

Українські Карпати є важливою складовою частиною всієї гірської системи, яка розташована в центральній частині Європи, що визначає їх важливий екологічний вплив не тільки на сусідні території Карпат, але і далеко за їх межами. Інтенсивна антропогенна дія на природні екосистеми Карпатського регіону призводить до незворотніх наслідків, що фіксується зміною біогеоценотипів і структури природних ландшафтів, порушенням геохімічного розвитку екосистем, що склалися в ході тривалої еволюції, зникненням різних видів флори і фауни, збідненням генофонду, появою територій екологічного ризику.

В прямій залежності від стану навколишнього середовища знаходиться соціально-економічний розвиток і духовний світ етносу. Між станом природних систем і функціонуванням етносу існує зворотний зв'язок. Оскільки оточуючий ландшафт формує духовний світ людини і його внутрішню культуру, то фундаментальна перебудова природного ландшафту у бік антропогенного, призводить до відриву людини від його природного середовища і створенню по суті одноманітної ерзац культури. Результати еколого-геохімічних досліджень різних ландшафтів на прикладі Закарпатської області свідчать про помітне порушення цілісності природних екосистем під впливом господарської діяльності і створення нових антропогенних ландшафтів – агроландшафтів, іригаційних, урбанізованих та ін. Це спостерігається у вигляді зміни властивостей ґрунтів і ґрунтовірних порід, забруднення ґрунтових вод, ерозії земель та багато інш.

Інтенсивне антропогенне навантаження на окремих територіях Закарпаття та Прикарпаття призводить до накопичення в ґрунтах Pb, Zn, Cu, Co, Ni та багато інших хімічних елементів.

Наприклад, в районі Берегівського родовища відмічено значне забруднення не лише ґрунтів, але і поверхневих вод Pb, Cd, S, CO₂ і іншими хімічними елементами. Визначення їх вмісту -один із головних чинників, що дозволяє зробити оцінку еколого-геохімічного стану середовища і ступеню екологічного ризику території.

Окрім антропогенних змін, що впливають на якість і кількість природних об'єктів довкілля, слід враховувати і природні. Прикладом може служити дефіцит ряду найважливіших біогенних хімічних елементів, таких як йод, фтор, деякі важкі метали в поверхневих водах Карпат, що потрібно враховувати при оцінці території та її екологічного ризику.

Слід зазначити, що для території Українських Карпат все ще відсутні зведені еколого-геохімічні карти, які дозволяють проводити прогнозування екологічного стану території і можливих ендемічних захворювань населення, а також розробляти заходи по їх уникненню. Виключно важливу роль мають заповідні території, на яких можливе створення еталонів і моделей стійкого розвитку екосистем та в цілому визначити основні закономірності природних процесів. В цьому напрямку значний інтерес має дослідження об'єктів довкілля Карпатського державного заповідника.

Вивчення еколого-геохімічного стану заповідних зон України дає нам підставу для висновку про важливість комплексування наукових досліджень Карпат фахівцями різних галузей, що дозволить розробити багаторічну програму по визначенню еколого-геохімічних особливостей природних і антропогенних екосистем та організацію їх моніторингу.

Дослідження заповідних зон Карпат повинно стати основою для розробки екологічно обґрунтованих рекомендацій щодо гармонійного співіснування людини і унікальної природи Карпат, при якій етнічна різноманітність буде збережена і отримає можливість для її подальшого розквіту.

Об'єднання зусиль вчених і фахівців-прикладників щодо рішення екологічних проблем Карпат може здійснюватися як в рамках нині існуючої Карпато-Балканської геологічної асоціації, так і при створенні Міжнародного екологічного центру Карпат. Вочевидь, потрібні будуть сили фахівців, що займаються проблемами екології, геології, біології, економіки, філософії, культури, та ін. Науково-обґрунтовані рекомендації повинні вплинути для ухвалення рішень на державному рівні.

Успіх в науково-дослідній роботі значною мірою буде можливий при активному обміні отриманої інформації, яка повинна освітлюватися в спеціалізованій збірці (національній або міжнародній).

Збереження історичної спадщини Карпатського етносу нерозривно пов'язано з підтримкою природної рівноваги навколишнього середовища. Це стане практично можливим при загальних зусиллях науки і широких верств населення, формуванні нової екологічної культури, в основі якої буде дбайливе, натхненне відношення до Природи.

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

О.М. Зінкевич

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Zinkevych O.M. Interaction of the processes of globalization and culture of the population of Ukrainian Carpathians: geographic aspects

The notions of culture and globalization in their intercommunication are analyzed in the article. A problem is considered from the point of view of negative influence of cultural globalization on the population of Ukrainian Carpathians.

Характер і спосіб функціонування науки в суспільстві обумовлені не лише потребами технічного розвитку, матеріальної практики, а й більш загальними цілями культурного порядку. Наука в своєму розвитку також виявляє формуючий вплив на характер і зміст усіх культурних процесів в суспільстві. Тобто, наука має власну культурну сутність, оскільки освоєння людиною світу і є вираженням культури. Наука перетворюється в своєрідний епіцентр культури, дедалі активніше впливає на подальший її розвиток. Навіть більше, наука є феноменом культури і явищем культурного значення [5].

Проте наука і знання не мають географічних і національних кордонів. Ще арабські мислителі зрозуміли це і приділяли увагу вихованню і культурі, бо у науки нема батьківщини і меж. Науки належать всім; вони розглядаються як засоби служіння націям [10]. Культура створює індивідуальність нації чи етносу і визначає їх риси, тому ми бачимо, що етноси так завзято оберігають свою культуру, оскільки вона забезпечує самобутність і дух нації чи етносу.

Яскравовиражене тяжіння до однополюсного керівництва-лідерства в постіндустріальному суспільстві не лише не витікає з філософії культури і виховання, але й бере початок в економічних прагненнях, коли транснаціональні корпорації використовують можливості гуманітарних і психологічних наук. Вони використовують наукове знання в своїх інтересах. Інтеграційні тенденції в усіх сферах людського життя віднедавна стали визначальним процесом людської спільноти. Світ вступив в нову міжнародну систему світового розвитку – глобалізацію. В наш час, коли зникають традиційні кордони між сферами суспільного життя (політикою, фінансами, економікою, екологією, психологією, культурою), міждисциплінарний підхід

стає однією з головних особливостей розвитку науки, оскільки в його основі лежать глибокі якісні перетворення, зміцнення зв'язків між різними науками. Часто неможливо пояснити одне, не звернувшись до іншого, і неможливо пояснити ціле, не пославшись на кожне з них. В світі, де все так тісно пов'язане, вміння сплітати інформацію разом, вміння читати зв'язки – це справжня додана вартість і можливість цілісно поглянути на вплив глобалізації у різноманітних сферах [6].

Культурна глобалізація населення зовсім недавно стала предметом дослідження української географії. Більшість дотеперішніх досліджень у цьому напрямку здійснювались у рамках політології, соціології, економіки, культурології, філософії, менеджменту тощо. Але це переважно вузькоспеціалізовані дослідження, які іноді переслідують корисливі цілі. Інтеграційні процеси в сучасній науці роблять необхідним міждисциплінарний, комплексний підхід до досліджуваної проблеми, бо вона потребує для свого вирішення різних кутів зору. На мій погляд, таку комплексність здатна забезпечити суспільна географія, оскільки остання вивчає культуру системно, передусім, у взаємозв'язку з природними та соціально-економічними передумовами, а також послуговується для своїх досліджень теоретичною та практичною базою вище перелічених наук. Отже, важливим завданням на сьогодні є „географізація” дослідження взаємозв'язків культури і глобалізації, яка в західній науці вже кілька десятиліть є предметом вивчення суспільно-географічних наук.

Ця стаття має на меті розглянути вплив культурної глобалізації на етнічну ментальність населення Українських Карпат. Важливим завданням є також запропонувати заходи щодо зменшення негативного втручання в культуру. Для цього, насамперед, слід вияснити суть процесу культурної глобалізації в сучасному суспільстві, її риси та найважливіші тенденції.

Культура має більше 300 визначень. Назагал, культура – це сукупність результатів людської діяльності. У вужчому розумінні це органічна єдність матеріальних і духовних цінностей; міра ставлення людини до себе, суспільства і природи; спосіб освоєння світу людиною в процесі життєдіяльності [5]. Культура є найтоншою оболонкою, яка покликана зберегти національне, етнічне в людині. Це вияв власних систем моралі, віри, традицій виробництва, суспільної поведінки. Етнічна культура символізує все, що закорінене в етносі. Вона дає самобутність, відчуття дому, тепло родини, радісне усвідомлення своєї неповторності, інтимність особистих звичаїв, глибину людських стосунків, почуття безпеки, власної гідності і приналежності до когось або чогось – мовної, географічної, історичної. Всі ці почуття потрібні для виживання цілісної людини [6].

Нації та етноси є розділені історією та власними пріоритетами, а в сучасну епоху глобалізації спостерігається намагання об'єднати людство в

єдиний світовий організм, стерши етнічну самобутність. Глобалізація трактується як розширення світових соціальних зв'язків, які з'єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, що відбуваються за багато кілометрів від них. Вона передбачає, що суспільна діяльність стає всесвітньою за своїми наслідками. Це розширення, поглиблення, прискорення взаємозалежності у сферах від культурної до кримінальної, від фінансової до духовної [8].

Монопольне керівництво новітніх країн-колонізаторів послуговується простими формами наступу, як одяг, їжа, напої, тип житла і архітектурні форми, засоби пересування. Це веде до зіткнення культур. Вони не дають націям і етносам задати питання про їхні права в цьому світі, про право на промисловість – виробляти і розділяти кінцевий продукт. Глобалізація набуває негативного впливу, заставляючи нації і етноси відмовлятися від спадкоємності того регіону, до якого вони відносяться. Крім того, вона носить антигуманний характер, оскільки спричинює розбіжності у швидкості впровадження технічних і політичних процесів з швидкістю розвитку особистої та суспільної свідомості. Ці два процеси не гармонізовані і ведуть до перемоги примітивних стандартів, безликих колективів робітників [9].

Наслідками посилення руху інформації, капіталу, товарів і людей через державні кордони стає взаємопроникнення культур, способів життя, посилення здатності домовлятися і жити в злагоді попри культурні відмінності. Але це зовсім не об'єктивний, назрілий процес, який нібито став результатом тенденцій, що назріли у національних державах повоєнного світу. Це насправді є рух в інтересах Заходу, а саме в цілях американізації (США як очевидний лідер) і багатого європейського світу великого капіталу. Вони спритно використовують національну нерівномірність у розподілі та вартості природних, людських та технічних ресурсів. За даними Світового банку, 140 країн світу є біднішими, ніж найменша з 29-ти найбагатших транснаціональних корпорацій. Тобто, перевагами глобалізації користуються багаті країни, бідні ж стали приреченими на роль постачальників сировини та дешевої робочої сили, а також приречені на погіршення умов навколишнього середовища [10].

Одним з головних і конфліктних проявів глобалізації через особливість об'єкта, що піддається глобалізації, є культурна глобалізація, ознаками якої є всесвітнє розповсюдження міжнародних торгових марок, глобальне домінування символів попкультури та комунікатизація подій цієї культури, створення публічних символів глобалізації на зразок Кока-Коли чи новин від CNN. Ключові сфери глобалізації культури і комунікацій: телекомунікації і мова, багатонаціональна медіа-індустрія, радіо, музика, кіно, телебачення, туризм, зміна зовнішнього середовища. Все це допомагає створити вікна можливостей, крізь які проникають носії нових ідей. Це також зіткнення

різних релігійних вірувань, ідеологій та стилей життя, які конкурують між собою [8].

Але, власне, культура – це те інтимне, що не глобалізується і не копіюється. Якщо щось глобалізується, то це не культура. Вона просто має тенденцію до зникнення під впливом менеджментських технологій масової культури. Відбувається новітній глобальний етноцид, який небезпечний тим, що здійснюється повільно, розмірено, майже не помітно для пересічної людини. Проте за ним ховаються конкретні, чітко продумані та ефективні, мотиви, дії анонімних, наднаціональних, все довкола зрівнюючих ринкових сил і технологій. Метою таких технологій є асиміляція етносів і націй, руйнування спільнот, уодноманітнення культурного середовища та уніфікація смаку людей у ключових сферах, нищення традицій і створення „сірої маси” споживачів-робітників, але аж ніяк не національносвідомих особистостей. „Сіра маса” вигідна мультиміліонерам, оскільки на її вибір легко вплинути і покерувати. Головним ж „двигуном” описаного процесу є, без сумніву, прибуток. А культура як інтелектуальний аспект штучного середовища є зручним інструментом таких інтеграційних впливів.

Навіть за описаних вище умов залишилися ще території, де етнокультура зберігається у відносно незміненому вигляді. Це, передусім, культурні резервати, населення яких взаємозв’язане і залежне від багатой натуральної скарбниці природи. Власне, розвиток суспільства підпорядкований найголовнішим чином навколишньому середовищу. З нього люди черпають біологічні і матеріальні ресурси, потрібні для існування. Різноманітний світ живої та неживої природи впливає на формування духовного і культурного життя. Спостереження за природними явищами і процесами у навколишній природі допомогли розвитку пізнавальної сфери людини. Під впливом видового багатства рослинного і тваринного світу, ландшафтного різноманіття та природної гармонії розвивалася її емоційна сфера. Завдяки їй розширювалася духовна сфера людини, що сприяло розвитку мистецтва і культури. Спостереження за складними процесами у живій і неживій природі збагачували людину знаннями, стимулювали логічне мислення, а згодом розвиток наукових і технічних знань. Тому географічне середовище слід розглядати не лише як життєве у селитебному аспекті, але і в історико-культурному та етнографічному аспекті як природне оточення, в якому відбувається розвиток суспільства, формуються його культурна сфера, характерні особливості та ментальність різних етнічних груп [1,3].

Розглянуті взаємозв’язки найкраще збереглися до тепер в гірських місцевостях. Утворення таких культурних резерватів зумовлене недоступністю і незручністю гористої місцевості для ряду техногенних впливів, яким економічно доцільніше використовувати рівнинні території. Іншими чинниками виступають суворість природних умов та недостатня

кількість трудових ресурсів через низькі показники щільності населення. Прикладом такого резервату етнокультури є Українські Карпати, де гірські ландшафти сприяли формуванню етнічних груп лемків, бойків та гуцулів.

Проте, в останній час, ряд чинників свідчать, що значні структурні зрушення в етнокультурі населення Карпат, спричинені культурною глобалізацією, вже назріли. Серед таких чинників: уніфікація архітектурних форм і формування монотонних окультурених ландшафтів; неконтрольований розвиток туристичної та розважальної індустрії, створення соціальної інфраструктури для них; підвищення інтенсивності використання транспортно-комунікаційних транзитних коридорів; орієнтація продуктів народних промислів на масовість та прибутковість. Особливо небезпечними є зміни в етнічній ментальності місцевого населення.

Ці та інші чинники спричиняють розрив тісних в минулому взаємозв'язків місцевого етносу з природою і пропагують зниження вартості природного середовища для людини. Люди, які століттями черпали свій основний досвід з природного оточення зіштовхуються з проблемою адаптації до нових умов життя. І, оскільки, природне середовище має вирішальний вплив на формування і збереження етнічної культури, то адаптація призводить, головним чином, до асиміляції та зникнення ендемічної культури жителів Карпат. Тому спробуємо охарактеризувати небезпеку перелічених наслідків взаємодії глобалізаційних процесів та культури населення Українських Карпат.

Геоекономічне, геополітичне та стратегічне положення України робить можливим її зближення з ЄС і поступового входження до європейської цивілізації. Історично склалося, що її територією проходили торгові маршрути трансконтинентального значення. Сьогодні такі шляхи називають транспортно-комунікаційними коридорами, що мають носити переважно транзитний характер. Адже згідно з результатами досліджень англійського інституту „Рендел”, в Україні найкращий коефіцієнт транзитності в Європі, але ступінь його використання дуже низький. Проте в останній час цей показник має тенденцію до збільшення [8]. Транскордонне розміщення Карпат сприяє проникненню на цю територію західного впливу. Збільшення транзитних транспортних та інформаційних комунікацій негативно позначиться на стані етнокультури, оскільки приведе до денатуралізації природного середовища, збільшення інвестиційної привабливості території та потреби адаптації людей до нових техногенних умов.

Інформаційна революція та інтенсивний розвиток сфери послуг, головним чином, індустрії розваг, привели до деградаційних змін в культурі Карпат. Власне, впровадження і здешевлення інформаційних та телекомунікаційних послуг веде до збільшення інвестиційної привабливості регіону, створення нових проектів, поширення різносторонньої інформації

про Карпати в світі. Це, звичайно, матиме вплив на розвиток туристично-рекреаційної інфраструктури та мережі. Зацікавленість інвесторами регіоном посилюється. Про це свідчать проекти, які мають на меті розглянути напрямки та можливості інвестицій в секторі туризму Карпат з використанням закордонного досвіду, наприклад, проект ПАУСІ „Туристичний потенціал Західної України” та ряд інших. Збільшення кількості об’єктів туристичного комплексу веде до диверсифікації та здешевлення послуг, що посилить наплив туристів в регіон і кошти, вилучені від такої діяльності. Безумовно, для розширення туристичної інфраструктури потрібні трудові ресурси, більша частина яких залучатиметься з місцевого населенням. Цей фактор сприятиме перетворенню місцевих етносів на обслуговуючий персонал і робітників, змінюючи його ментальність.

Крім цього, склалася тенденція до прискорення переміщення людей з сільської місцевості та сільського способу життя до міських зон та міського способу життя, який тісніше пов’язаний зі світовими напрямками в торгівлі, моді, їжі та розвагах.

Іншим чинником впливу культурної глобалізації виступає архітектура. Звичайно, природно-географічне середовище вплинуло на формування унікальної архітектурної творчості карпатських етносів, про що свідчать численні пам’ятки сакральної архітектури, зокрема гуцульські хрещаті дерев’яні церкви [2]. Але прогресуюча урбанізація, пропаганда міського способу життя та необдуманий розвиток туристичної бази змінюють архітектурні форми карпатських будівель. Вони сприяють уніфікації архітектурної інфраструктури, а також монокультурному напрямі в сільському та лісовому господарствах. Це стало причиною формування монотонних окультурених ландшафтів в Українських Карпатах. Отже, існує загроза поширення монотонного географічного середовища, що небезпечно впливатиме на стан матеріальної та духовної етнокультури [3].

Під впливом природного оточення в карпатських етносів розвинулись особливі види народних промислів (різьба по дереві, килимарство, ткацтво, художні вишивки, писанкарство, гончарство, бондарство та ін). Під впливом нестабільної економічної ситуації та збільшення кількості туристів народні промисли орієнтуються більше на прибутковість та масовість. Це веде до погіршення їхньої якості і спрощення продуктів промислів, оскільки туристи купують те, що їм пропонують і основною метою цієї покупки є пам’ятка про відвіданий край, не вдивляючись в, наприклад, особливі етнічні відмінності між бойками і лемками. Результатом такого спрощення є уніфікація і стирання меж між етнічними культурами.

Особливо гостра тенденція до перебудови етнічної ментальності. Небезпека цього явища полягає в тому, що етнічна ментальність включає в себе особливості світосприйняття та збереження традицій, розуміння

значення для людини природних ресурсів, типів характеру особин і форм взаємовідносин між ними, ставлення до праці та організації побуту тощо. Збереження ментальності етносу є важливим, оскільки вона є неповторно цінною для розгляду етногенезу як процесу, що дає можливість представникам етнічних груп збагачуватись наслідками своїх творинь, тобто культурою [4]. Етнічна ментальність є духовною суттю етносу, що є несвідомим і зовнішнім проявом виробничих зв'язків. Формування ментальності жителів Карпат відбувалося під впливом їх географічної ізольованості, труднощів у різних формах природокористування, суворості та різноманітності природних умов [3]. Але в останній час формуються зміни в звичаєво-традиційній сфері горян такі, як: збільшення професійної зайнятості жінок, споконвіків сформованою функцією яких є бути берегинею усіх культурних надбань сім'ї та роду, прагнення людей перемоти час за допомогою прискорення, зростання продуктивності, ефективності, інновацій, що впливає на зміни способу життя працюючих за ментальністю горян. Бажання перемоги над годинником веде до зменшення часу, відведеного на традиційний відпочинок і „спілкування” людини з природою. Це межує з порушенням культури спокою і, як наслідок, створює психологічні проблеми, пов'язані з нав'язаним штучноствореним надприскореним ритмом життя та усвідомленням своєї інакшості порівняно з глобалізованою людиною [7].

Таким чином, можна зробити висновок, що тенденційні зміни в культурі Карпат вже на часі. І головною причиною таких змін стала завуальована культурна глобалізація, яка заповонила світ і проникає навіть до віддалених гірських територій як одних з останніх цілинних місць, які ще не зазнали її впливу. Ситуація, що склалася, потребує практичних заходів для збереження етнічної самобутності населення Українських Карпат.

Незмінним питанням сьогодні є: чи означає глобалізація моральну, естетичну, психологічну деградацію суспільства або ж вона може бути ефективно використана на благо людства? Потрібна здорова рівновага між національними, етнічними культурами та глобалізаційними впливами. Томас Л.Фрідмен вважає, що необхідно встановити своєрідні „фільтри” для запобігання руйнівному впливу культурної глобалізації. Вони б допомагали зупинити проникнення всього низькопробного, брудного і справді чужого з культур потужних, сильних народів, але водночас пропускали б те корисне, прийнятне, що вони несуть. Це сприяло б зміцненню та збагаченню національних культур [6].

Зміни в світовій культурі зовсім не означають, що в культурному плані всі народи рано чи пізно повинні об'єднатись в мегакультурі і свої національні та етнічні культури принести їй в жертву. Шлях до об'єднання людства в культурному вимірі ноосфери полягає через діалог локальних, національних культур [8]. І ці зміни вже назріли. Про це свідчать результати

референдумів на підтримку Конституції ЄС у Нідерландах і Франції. Подальша глобалізація повинна проходити на основі локальних ініціатив, доброї волі та поваги до національних і етнічних відмінностей.

1. Гумилев Л.Н. Этносфера: история людей и история природы. – М.: Экспресс, 1993. – 544с.
2. Данилюк А. Скарби народної архітектури Гуцульщини. Етнографічний нарис. – Львів: Логос, 2000. – 135с.
3. Крук Д., Стойко С. Етнічні групи Карпат і роль заповідних територій у збереженні етнографічної та історико-культурної спадщини Гуцульського краю // Наукові записки ТДПУ. Серія: географія. – Тернопіль. – №1. – 2004. – С.176-180.
4. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Тандем, 1997. – 368с.
5. Філософія: Навч. посіб. / Л.В.Губерський, І.Ф.Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; За ред. І.Ф.Надольного. – 3-є вид., стер. – К.: Вікар, 2002. – 516с.
6. Фрідмен Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію/ Пер. з англ. М. Прокопович і Р. Скакуна. – Львів: Бібліотека журналу „І”, 2002. – 622с.
7. Шюмер Д. У вирі часу, або глобалізована людина // Краєзнавство. Географія. Туризм. – К.: Шкільний світ. – №11. – 2002. – С.1-4.
8. www.brama.com
9. www.day.kiev.ua
10. www.dialogs.org.ua

УДК 556.5

КАТАСТРОФІЧНІ ГІДРОЛОГІЧНІ ЯВИЩА НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

О.О. Косовець, Н.А. Самойленко

Центральна геофізична обсерваторія, Київ, Україна

Kosovets O.O., Samoilenko N.A. Catastrophic hydrological phenomena at the edge of centuries in the Ukrainian Carpathians

Catastrophic hydrological phenomena in the Carpathian region of Ukraine cause great losses for agricultural complex in general and for population in particular. These phenomena are caused by climate, synoptic, and geomorphological conditions of the region. Observation of water level fluctuation in the rivers is being held by observation points of Ukrainian National Agency for Hydrometeorology. Recently, the most dangerous hydrologic phenomena have been registered within the basin of such rivers as the Tysa, the Prut, and the Dnister (1998, 2001).

Україна за територією є найбільшою державою Європи, її площа становить 603,7 тис.км² і є різноманітною з точки зору геоморфологічної будови і кліматології. До 70% її площі – низовина, 25% – височина і тільки 5% – гірські природні комплекси. Низовини, височини і гори неоднакові за висотами і поширеністю рельєфу: плоскі поверхні чергуються з піднесеними ділянками, річковими долинами, балками, ярами. На розвиток поверхні вплинули новітні тектонічні рухи, давні зледеніння й відкладання лісових товщ, коливання рівня моря, ерозійна дія неврагованих річок і вітру, а за історичний період – господарська діяльність людини.

За даними спостережень мережі гідрометслужби України середня кількість опадів по території держави складає в середньому 600-800 мм за рік. Гори й передгір'я, як правило, надмірно зволожені; річні суми опадів у передгір'ях становлять 800-1000 мм, а в горах 1500-1600 мм. Нерівномірність розподілу опадів по території України та в часі при співпадінні з іншими фізико-географічними факторами призводить до виникнення катастрофічних гідрологічних явищ.

До катастрофічних гідрологічних явищ відносяться селі (грязе-кам'яні потоки), снігові лавини, зсуви ґрунту, затоплення території високою водою.

Катастрофічні гідрологічні явища спостерігаються по всій території України, але характер їх досить різний. Так, по території Полісся (басейн р. Прип'ять) катастрофічним може бути підйом рівня води в річках у кілька десятків сантиметрів, у той час в гірських районах України катастрофічні гідрологічні явища виникають від збігу цілого ряду гідрометеорологічних факторів, а саме: високої попередньої водності річок, добре зволоженого та перезволоженого ґрунту, високого стояння рівнів ґрунтових вод, сильних інтенсивних і тривалих опадів, що сформували підйоми рівнів, стану господарського освоєння та використання регіону. Підйом рівня тут може бути у межах кількох метрів.

Гідрометеорологічна служба систематично проводить спостереження за гідрологічним режимом річок протягом багатьох років. В Карпатському регіоні пости розташовані в басейнах річок Тиси, Дністра та Прута (Додаток 1). Період спостережень на окремих постах нині більше 100 років (Додаток 2).

Багаторічні спостереження за гідрологічним режимом річок свідчать про те, що найбільш катастрофічні гідрологічні явища на Україні зі значними збитками спостерігаються в гірських районах Карпат (басейни р.Тиси, р.Прута верхів'я басейну р Дністра).

Взагалі, територія Карпат в межах України відноситься до найбільш паводконебезпечних регіонів Європи. Дощові та сніго-дощові паводки тут відзначаються частотою, інтенсивністю перебігу та одночасним охопленням великих площ.

Дослідження багаторічних коливань річкового стоку з використанням матеріалів спостережень за 80 – 120 років свідчать про наявність регулярного чергування періодів високої та низької водності в Карпатському регіоні (басейни Тиси, Дністра та Прута), а також частково на суміжних територіях. Тривалість цих періодів становить відповідно 16 – 17 і 9 – 13 років.

У минулому столітті періоди високої водності з частими паводками, які супроводжувались зсувами ґрунту та сільовими потоками спостерігалися у 1912 – 1927, 1940 – 1955, 1965 – 1981 роках. Найбільш значні катастрофічні паводки в ці періоди охоплювали одночасно територію декількох прикарпатських областей (1927, 1941, 1969, 1970 роки).

Серед паводків катастрофічного характеру останніх років ХХ століття необхідно згадати той, що трапився у листопаді 1998 року і охопив усі річки Закарпаття і його формування сприяло певне гідрометеорологічне підґрунтя.

Цей паводок розпочався з того, що 29 – 30 жовтня в басейні р.Тиси випала значна кількість опадів, що спричинила сформування першої хвилі паводку. Не встигла ще зійти ця вода, як 3 – 5 листопада розпочалися нові зливові дощі, які охопили практично увесь басейн річки. Кількість опадів за ці кілька днів здебільшого становила 150 – 200 мм (при місячній нормі 100 мм). Фактично одразу з випадінням опадів почав формуватися паводок. Більш як на десяти водпостах були зафіксовані рівні, які ще ніколи не спостерігалися. Історичний максимум рівня на р.Теребля – с.Колочава був перевищений на 90 см, р.Боржаві – с.Шаланки – на 68 см і т.д. Порівняно з передпаводковими умовами рівень води на р.Тисі – м.Чоп зріс на 7,5 м. Внаслідок руйнівної дії паводку знищено чимало мостів, у багатьох місцях прорвано дамби. Жертвами паводку стали 17 людей.[2]

Не менш значний катастрофічний паводок у Закарпатській області стався на початку ХХІ століття, а саме у березні 2001р. Катастрофічний паводок сформувався в наслідок випадання сильних дощів і танення снігового покриву. Дощі випадали по всій території області від 40 мм до 270 мм, найбільш інтенсивні в Рахівському, Тячівському, Хустському, Міжгірському районах, а саме в верхів'ях річок Тиси, Тересви, Ріки, Боржави (125-140 мм). Максимальна кількість опадів зареєстрована у верхів'ях Тересви 296 мм у с.Руська Мокра (при місячній нормі 92 мм). Сніготанення, спричинене різким потеплінням, до загальної кількості дощу додало ще 20 – 40 мм води талого снігу в західній і 40 – 80 мм в центральній і східній частинах області.

Березнева повінь 2001 р. у верхів'ях Тиси та в басейнах рік Тересва, Теребля відноситься до надзвичайно високої. Максимальні рівні води на багатьох гідрологічних постах, зокрема розташованих на Тисі, виявилися вищими, ніж під час паводка 1998 року. [3]

Для запобігання катастрофічних паводків в Карпатах та мінімізації їх наслідків необхідне істотне підвищення рівня інформативної здатності служби інформативного оповіщення, яке можливо лише шляхом створення автоматизованих інформаційно-прогностичних систем, які б охоплювали всі технологічні процеси від спостережень до забезпечення споживачів інформаційною та прогноною продукцією. Технологія функціонування систем потребує відповідного технічного оснащення, досконалої методичної бази та необхідного забезпечення гідрометеорологічними даними в оперативному режимі.

Фахівці Українського науково-дослідного гідрометеорологічного інституту (УкрНДГМІ) з 80-90 х років ХХ ст. працюють над створенням інформаційно-прогностичних систем у басейнах річок Тиси, Дністра та Прута, розробляючи методичну базу систем та технологічні рішення. УкрНДГМІ здійснює науково-методичний супровід функціонування цих систем. [4]

Їхні розрахунки ґрунтуються на матеріалах “Багаторічні дані про режим та ресурси поверхневих вод суші”, які готують фахівці Центральної геофізичної обсерваторії (ЦГО) – головної методичної організації гідрометслужби України з питань гідрометеорологічних спостережень і моніторингу довкілля.

Завдяки зарубіжній допомозі, перш за все одержаної від Угорщини, в останні роки значно підвищилась оперативність отримання інформації про кількість опадів та рівень води в річках Закарпаття.

З метою своєчасного попередження оцінки та прийняття відповідних рішень щодо виникнення катастрофічних паводків на території Закарпатської області діє три міжнародні проекти DANCI, Україна-НАТО, TACIS.[4]

На сьогоднішній день в Закарпатті діє 20 автоматизованих станцій: 15 гідрологічних, які вимірюють рівень, температуру повітря, опади (р.Чорна Тиса – смт Ясиня, р.Біла Тиса – с.Луги, р.Тиса – м.Рахів, р.Тиса – м.Тячів, р.Тересва – с.Усть-Чорна, р.Теребля – с.Колочава, р.Ріка – смт Міжгір’я, р.Боржава – с.Довге, р.Уж – м.Ужгород, р.Латориця – с.Підполоззя, р.Латориця – м.Свалява, р.Люта – с.Чорноголова, р.Косівська – с.Косівська Поляна, р.Тиса – смт Великий Бичків, р.Боржава – с.Нові Ремети); 5 автоматичних метеостанцій, які встановлені на ретрансляторах (Терентин, Красна, Рокосово, Плай, Колочава) у горах на висотах 700-1000 м і вимірюють температуру повітря та кількість опадів.

Окрім того, в оперативній роботі, а також для більш повної характеристики проходження паводків, використовуються дані 6 автоматизованих гідрометеорологічних постів на території Угорщини: (р.Самош – Ченгер; р.Красна – Агердемайор; р.Тиса – Тісабеч, Тівадар, Вашарошнамень, Захонь).

Протягом 2005 р. на території Закарпатської області буде введено в експлуатацію автоматичну гідрометеорологічну станцію на р.Уж – смт Великий Березний.

По проекту ТАСІС “Оцінка ризику та управління повенями в Закарпатській області” у 2005 р. заплановано встановити 8 станцій на: р.Уж – с.Жорнава, р.Тур’я – с.Тур’я Поляна, р.Піня – смт Поляна, р.Ріка – м.Хуст, р.Тересва – с.Нересниця, р.Латориця – м.Мукачево, р.Уж – с.Зарічево, р.Репінка – с.Репіно.

Протягом останніх трьох років в Закарпатському обласному центрі з гідрометеорології гідрометслужби України проведена модернізація систем збору і обробки інформації з мережі станцій і гідро постів; а саме:

- обладнана цілодобова диспетчерська служба збору і первинної обробки інформації;
- встановлена сучасна телекомунікаційна система зв’язку BRIZ;
- створено програму АРМ Гідролога. АРМ Гідролога – спеціалізоване програмне забезпечення, яке призначене для приймання, розкодування, обробки, збереження та використання оперативної гідрометеорологічної інформації та складання прогнозів відповідними службами на основі застосування сучасних комп’ютерних технологій;
- отримано доступ до даних автоматичних гідрометеорологічних станцій.

Ці роботи допомогли скоротити строки обробки поточної інформації з неавтоматизованої мережі спостережень.[4]

На формування таких високих паводків, які трапились в Карпатському регіоні, окрім суто фізико-географічних та метеорологічних факторів, певним чином впливає і наявне одамбування русел річок. В результаті цього на ділянках річок, які взяті у захисні дамби, змінилися умови протікання води, тобто одні і ті ж витрати до одамбування і після нього проходять при інших, більш високих рівнях за рахунок зменшення площі водного перетину річкового потоку. У разі виходу за міждамбовий простір (на річках, де немає суцільного одамбування), більш повільно порівняно з природнім відбувається спад рівнів в річці, який в 2 – 5 разів перевищує період підйому.

Посилення негативних наслідків, а у ряді випадків їх катастрофічний прояв очевидно відбулося через забудови в зоні постійного затоплення, не завжди технічно обгрунтоване будівництво гідротехнічних споруд (мостові створи під час паводку не спроможні пропустити великі витрати води, технічні конструкції не завжди здатні витримати навантаження водних і сільових мас, мостові опори невеликих мостів не заглиблені на достатню глибину, тощо).

Окрім факторів забудови і гідротехнічного будівництва, певним чином інтенсифікації зсувних та сільових процесів сприяв також стан

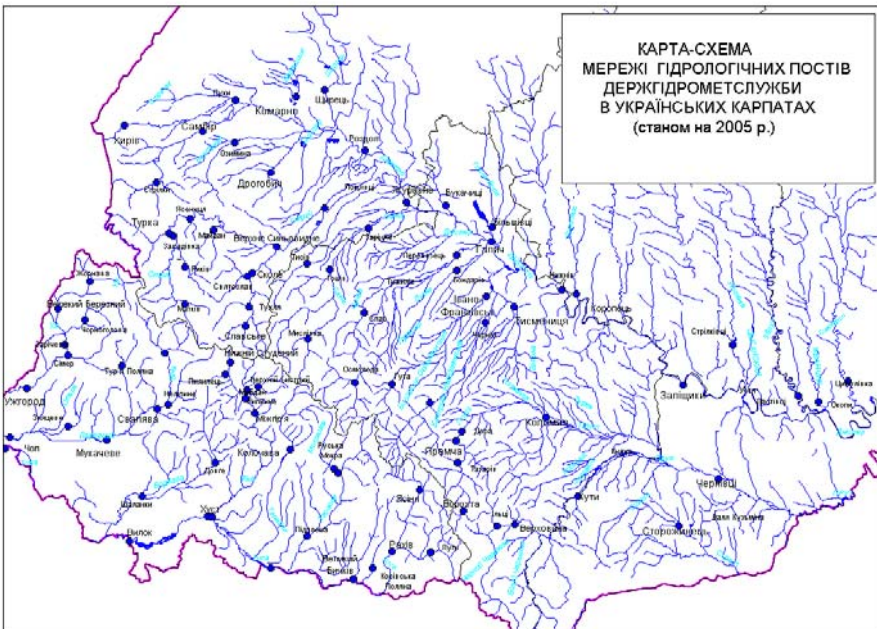
господарювання на схилах річкових долин, в зонах формування стоку, зокрема в місцях лісорозробок.

Після проходження катастрофічних паводків у Закарпатській області істотно збільшилися обсяги робіт, спрямовані на їх запобігання та мінімізацію негативних наслідків. Основну увагу приділено реконструкції дамб, а також спорудженню нових. Крім цього, передбачено будівництво кількох водосховищ у горах і польдерів на рівнині.[3]

Тому, мережа гідрометеорологічних спостережень має охоплювати ці всі водні об'єкти, а для її ефективного функціонування необхідне стабільне державне фінансування, яке на жаль, на зламі століть якраз і було відсутнє.

Гідрометеорологи України сподіваються, що нова влада зверне увагу на проблеми гідрометеорологічних спостережень і допоможе їх вирішити за рахунок бюджетного фінансування, а не буде розраховувати тільки на допомогу від сусідніх держав.

Додаток 1

Характеристика максимальних рівнів води на постах
басейнів Тиси, Прута, Дністра

№ з/п	Річка-пункт	Площа водозбору, км ²	Відмітка "0" поста м, БС	Період спостережень	Максимальний рівень	
					см	дата
1	2	3	4	5	6	7
1	Тиса – м.Рахів	1070	429.73	1929(1949-2004)	575	05.03.2001
2	Тиса – смт Вел.Бичків	3330	294.78	1926(1945-2004)	523	05.03.2001
3	Тиса – м. Тячів	6470	208.97	1921(1942-2004)	745	05.03.2001
4	Тиса – м. Хуст	9070	162.91	1946(1966-2000)	428	05.11.1998
5	Тиса – м. Чоп	3300	92.35	1860-2004	1347	09.03.2001
6	Косівська – с.Косівська Поляна	122	406.77	1962-2004	315	05.03.2001
7	Тересва смт Усть-Чорна	572	523.86	1945-2004	382	05.03.2001
8	Мокрянка с.Руська Мокра	214	549.04	1927-2004	312	04,05.11.1998
9	Теребля – смт Колочава	383	529.72	1951-2000	360	05.11.1998
10	Боржава – с.Довге	408	168.35	1925(1946-2004)	547	04,05.11.1998
11	Боржава – с.Шаланки	1100	114.32	1925(1946-2004)	890	05,06.11.1998
12	Латориця – м.Мукачеве	1360	115.60	1880(1948-2004)	687	05.11.1998
13	Латориця – м.Чоп	2870	96.58	1878(1956-2004)	750	06.03.2001
14	Пинія – смт Поляна	166	240.32	1928(1946-2004)	336	05.08.1998
15	Уж – м.Ужгород	1970	112.38	1889(1948-2004)	350*	17.11.1992
16	Лютянка – с.Чорноголова	169	255.09	1926(1946-2004)	275	05.08.1998
17	Тур'я – с.Тур'я Поляна	98.6	278.46	1964-2004	348	05.11.1998
18	Прут – смт Ворохта	48.3	894.53	1977-2004	367	04,05.03.2001
19	Чорнява – с.Любківці	333	220.93	1984-2004	569	20.06.1998
20	Льця – с.Льці	86.1	681.98	1930(1960-2004)	244	08.09.1996

№ з/п	Річка-пункт	Площа водозбору, км ²	Відмітка “0” поста м, БС	Період спостережень	Максимальний рівень	
					см	дата
21	Путила – смт Путила	181	613.06	1950(1963-2004)	595*	28.06.1995
22	Дністер – м.Галич	14700	211.26	1876-2004	684	20.06.1998
23	Бистриця – с.Озимина	206	274.35	1932-2004	720	27.07.1997
24	Тисмениця – м.Дрогобич	250	267.56	1897(1944-2004)	772	27.07.1997
25	Щирець – смт Щирець	307	258.85	1899(1945-2004)	309	13.03.2003
26	Стрий – с.Матків	106	656.71	1926-2004	381	05.11.1998
27	Стрий – с.Ясениця	1020	518.00	1982-2004	500	05.11.1998
28	Яблунька – м.Гурка	136	547.84	1929-2004	546	23.07.1980
29	Бистриця-Надвірнянська с.Черніїв	679	272.60	1983-2004	573	21.06.2001
30	Бистриця Солотвинська м.Івано-Франківськ	777	239.15	1887(1973-2004)	313	21.06.2001

1. Багаторічні дані про режим та ресурси поверхневих вод суші”. Частина 1, вип. 1, 1981-2000 рр. (робочий екземпляр).
2. Вишневський В.І. Річки і водойми України. Стан і використання: Монографія. – К.: Віпол, 2000.
3. Вишневський В.І., Косовець О.О. Гідрологічні характеристики річок України. – К.: Ніка-Центр. – 2003.
4. Матеріали наради-семінару спеціалістів організацій гідрометеорологічної служби Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. “Гідрологічне обслуговування та використання моделей у гідрологічному прогнозуванні”. (м.Ужгород, 21–25 червня 2004 року) – Київ, 2004.
5. ”Щорічні дані про режим та ресурси поверхневих вод суші”. Частина 1, вип.1, 1998 р., 2000 р. – Київ, 1999.

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРИНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

М.М. Костиця

Житомирський державний технологічний університет, Житомир, Україна

Kostrysya M.M. Tourism development as a means of ethnic-cultural and historical heritage conservation

The modern peculiarities of cultural tourism are considered. The historical and cultural resources of tourism development in the region are explored.

Туризм сьогодні – це один з провідних, високорентабельних і найбільш динамічних секторів економіки. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ВТО) за останні двадцять років середньорічні темпи зростання міжнародного туризму складають понад 5%, а середньорічні темпи зростання валютних надходжень від міжнародного туризму – 14%. В 2000 р. ВТО зареєструвала понад 698 млн. міжнародних туристичних поїздок (що в 28 разів більше, ніж в 1950 р.), надходження від яких склали 476 млрд. дол. На туризм припадає 7% загального обсягу інвестицій, 11% світових споживчих витрат, 5% податкових надходжень, третина світової торгівлі послугами та кожне десяте робоче місце в світі [1].

На сучасному етапі туризм набув глобального характеру і виконує не тільки економічну, але й інші, не менш важливі, функції: медико-біологічну, соціально-культурну, політичну, екологічну. Саме тому туризм називають феноменом ХХ століття й прогнозують його подальший розвиток в ХХІ ст. Туризм давно став невід'ємною частиною життя людини. У зв'язку з цим, постає питання: що примушує людей вирушати в подорожі, проводити вільний час поза місцем проживання?

Основою будь-якої туристичної поїздки є мотивація, яка виступає одним з найважливіших чинників прийняття рішення про подорож, вибір туристичного продукту та його складових (час, тривалість, напрямок, витрати тощо). Розуміння мотивів потенційного туриста відіграє ключову роль при плануванні, організації та реалізації туристичного продукту. Це дає можливість виробляти та просувати на ринок той туристичний продукт, який найбільшою мірою відповідає очікуванням споживачів.

Мотивів, якими керуються туристи, багато. Але одним з основних була і залишається потреба людини в пізнанні історичної та культурної спадщини своєї та інших країн. Гуманітарне значення туризму полягає у використанні

його можливостей для духовного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу, розширення горизонту знань. Суміщення відпочинку з пізнанням життя, історії та культури народів – одне із завдань, яке цілком може вирішувати туризм.

В структурі туристичних послуг виокремився та став самостійним культурний туризм, який іноді ще називають пізнавальним, історико-культурним, краєзнавчим. В його основі закладений історико-культурний потенціал конкретного регіону, що охоплює наявне соціокультурне середовище з традиціями та звичаями, особливостями побуту та господарської діяльності.

Слід зазначити, що мінімум ресурсів для культурно-пізнавального туризму може надати будь-яка місцевість, але для його масового розвитку необхідна певна концентрація об'єктів історико-культурної спадщини, серед яких можна виділити [2; 3]:

- ✓ пам'ятки археології;
- ✓ пам'ятки громадської, культової (сакральної) та військової архітектури;
- ✓ пам'ятки садово-паркового мистецтва;
- ✓ архітектурні монументи та скульптурні пам'ятники;
- ✓ етапи життєвого циклу, знакові події в житті видатних людей;
- ✓ музеї, театри, виставкові зали;
- ✓ об'єкти етнографії, народні ремесла;
- ✓ знакові події (політичні, культурні, військові, екологічні, економічні).

Історико-культурні ресурси мають ряд особливостей, що впливають на їх використання в туристичній діяльності:

– Тотальний характер поширення (пов'язаний з особливістю історії, традицій, культури кожного, міста, села). Звідси випливає практично необмежений потенціал їх використання.

– Унікальність і неповторність історико-культурних ресурсів та пов'язаний з ними творчий та науковий підхід до їх використання в якості турпродукту.

– Невеликі, зазвичай, інвестиційні витрати з боку комерційних структур на облаштування, догляд та використання (пов'язані з перебуванням більшості історико-культурної спадщини у державній та комунальній власності).

– “Зустріч культур” (проявляється у взаємовпливі та взаємопроникненні позитивних і негативних сторін культури, поведінки, традицій з боку місцевих мешканців та туристів) [4].

Регіон, який претендує на роль вагомого центру пізнавального туризму, повинен, по-перше, володіти унікальними історико-культурними центрами і, по-друге, активно просувати їх на туристичний ринок.

Житомирська область, як і Україна в цілому, мають значні можливості для динамічного розвитку туристичної та рекреаційної галузей, розширення міжнародного співробітництва в цій сфері. Однак наявний потенціал реалізується вкрай недостатньо, практично відсутня повноцінна, адаптована до ринкових умов державна політика розвитку вітчизняної туристичної галузі, поволі підвищується його економічна ефективність та пізнавальна цінність.

Нині в Україні під охороною держави перебуває понад 130 тис. пам'яток. На базі найбільш визначних з них створено та функціонує 61 історико-культурний заповідник, 13 з яких мають національний статус. Окрім цього, в Україні є 1,4 тис. міст і селищ та понад 8 тис. сіл з цінною культурною спадщиною. Загалом фонд історичних будівель і споруд у цих населених пунктах перевищує 70 тис. об'єктів. До переліку історичних міст та селищ міського типу включено 401 населений пункт.

Урядовими рішеннями вже затверджено комплексні програми щодо збереження культурної спадщини міст Львова, Одеси, Кам'янець-Подільського, Глухова, Батурина, Збаража, Національного заповідника “Софія Київська”, а також заходи щодо розвитку національних заповідників “Хортиця”, “Херсонес Таврійський”, “Ольвія”, Шевченківського національного заповідника у м. Каневі. За даними моніторингу пам'яток, від 50 до 70% з них перебуває у незадовільному стані, а кожна десята пам'ятка – в аварійному. Всі вони нагально потребують заходів щодо реставрації, реконструкції та включення в сучасне суспільно-економічне життя. Проведення найневідкладніших протиаварійних та консерваційних робіт потребують понад 200 пам'яток національного значення [5].

Значний історико-культурний потенціал зосереджений на території Житомирської області. Враховуючи те, що на Житомирщині тісно переплелися в часі історична доля українського, російського, польського, єврейського чеського та інших народів, саме даний регіон може стати одним із пріоритетних центрів розвитку в'їзного та внутрішнього туризму в Україні.

За насиченістю та значимістю біосоціальних туристських ресурсів, які пов'язані з певним етапом життя видатних людей, Житомирська область, поряд із такими областями, як Київська, Львівська, Одеська, Полтавська, Чернігівська, Вінницька, АР Крим, посідає одне з провідних місць в Україні.

Житомирщина – батьківщина гетьманів України І. Виговського (с. Вигів, Коростенського району) та І. Самойловича (с. Ходорків Попільнянського району), церковного і громадського діяча І. Огієнка (смт Брусилів), письменників В. Короленка (м. Житомир), Джозефа Конрада (с. Терехове), В. Гроссмана (м. Бердичів), поетеси Лесі Українки (м. Новоград-Волинський), поета і громадського діяча Олега Ольжича (м. Житомир), піаніста С. Ріхтера та композиторів Б. Лятошинського,

Юліуша Зарембського, С. Заремби (всі – м. Житомир), вченого, конструктора ракетно-космічних систем С. Корольова (м. Житомир), вченого-металурга І. Феценка-Чопівського (сміт Чуднів), метеорологів О. Клосовського (м. Житомир), М. Кудрицького (с. Огіївка), геронтолога В. Фролькіса (м. Житомир), геолога В. Бондарчука (с. Дениші) та багатьох інших відомих постатей. В різні часи на території краю жили і творили Іван Кочерга, Максим Рильський Олександр Довженко, Борис Тен, Оноре де Бальзак, Шолом-Алейхем, Юліуш Словацький та інші світові імена.

Найцінніші архітектурно-містобудівні споруди в Житомирській області представлені громадською (26), культовою (18), військовою (1) архітектурою, серед яких найбільш виділяються: Кармелітський монастир XVI-XVIII ст. та костюл Св. Варвари в Бердичеві, де у березні 1826 р. вінчався французький письменник Оноре де Бальзак з Евеліною Ганською, палацо-парковий ансамбль XVIII-XIX ст. (діє музей Оноре де Бальзака) у с. Верхівня Ружинського району, монастирські споруди і Василівська церква кін. XII ст. в м. Овручі тощо. Серед пам'ятних місць історичних подій виділяються могила князя Ігоря поблизу Коростеня, що загинув на землі древлян; центр гайдамацького руху (Коліївщини, 1768 р.) в с. Кодня – місця загибелі більше як 3000 гайдамаків; один з найстаріших фарфорових заводів в країні (1802 р.) в м. Баранівка; майстерні, зведені Ф. Терещенком на початку XX ст. в с. Червоне, де склалися перші вітчизняні аероплани.

На території області функціонує мережа музеїв різного спрямування, п'ять з яких мають загальнодержавне значення. Так, в обласному центрі знаходиться єдиний в Україні музей космонавтики, що включає меморіальний будинок-музей С.П. Корольова та павільйон космічної техніки, де представлені унікальні зразки обладнання, оригінали космічних кораблів та автоматичних станцій. Слід зазначити, що в с. Гальчин (Андрушівський район) функціонує єдина в країні приватна обсерваторія. Отже обидва ці унікальні об'єкти слід залучити до туристичної діяльності шляхом впровадження тематичного маршруту "Космос". В Житомирі функціонує обласний краєзнавчий музей, заснований в 1865 році, з однією з найкращих природничих колекцій в Україні та картинною галереєю; літературно-меморіальний музей видатного письменника В.Г. Короленка та обласний літературний музей. В Новоград-Волинському діє літературно-меморіальний музей Лесі Українки, відкритий у 1971 р. на честь 100-річного ювілею від дня народження відомої поетеси та музей-садиба Косачів. В Баранівці знаходиться музей порцеляни (вироби Барановського та Коростенського фарфорових заводів відомі далеко за межами країни); у Володарсько-Волинському мінералогічному музеї представлені унікальні багатства надр Житомирської землі.

Наявний історико-культурний потенціал Житомирської області достатній для створення дієвої туристичної індустрії регіону. Але для цього необхідно впроваджувати спеціальні туристичні маршрути, які б відбивали все різноманіття матеріальної і духовної культури краю. Тематичні тури на території області можуть бути представлені такими маршрутами: “Письменники на Житомирщині”, “В гості до Лесі Українки”, “Дорогами подвигу народних месників”, “Скарби землі поліської”, “Поляки на Житомирщині”, “Національні меншини на Волині”, “Шляхами видатних вчених та винахідників”, “Україна і космос”, “Шляхами великих емігрантів (Джозеф Конрад)” та ін.

Наявність лише суспільно-історичних або природних ресурсів ще не гарантує їх включення до туристичної діяльності, адже туризм являє собою складну систему з підприємствами й організаціями різного профілю. Тому розвиток туризму неможливий без створення відповідної інфраструктури, зокрема мережі готельних закладів різного рівня (від багатозіркових готелів до дешевих готелів для молоді), системи громадського харчування і транспортного обслуговування, виробництва і реалізації сувенірної продукції (на Житомирщині ще збереглися осередки бондарства, плетіння, гончарства, деревообробки), підготовки відповідних кадрів, страхування, реклами тощо. Такі суміжні галузі, з одного боку, формують високоякісний рівень розвитку туристичної індустрії, а з іншого – й самі отримують значну частину доходів саме від туристів.

Таким чином, при вмілому використанні історико-культурна спадщина Житомирщини, як і України в цілому, повинна відігравати дві важливі ролі: по-перше, сприяти духовному розвитку особистості, вивченню і збереженню духовної та матеріальної культури, зміцненню міжнародних зв'язків; по-друге, приносити економічну вигоду від їх використання в туристичному бізнесі. При цьому частина коштів, виручених від надання туристичних послуг, обов'язково має спрямовуватись на збереження та підтримку в належному стані об'єктів історико-культурної спадщини.

1. Александрова А. Ю. География международного туризма // Краеведство. География. Туризм. – №25 – 28. – С. 48.
2. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2001. – С. 110 – 111.
3. Бейдик О.О. Рекреційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2001. – С. 90.
4. Кузик С.П. Культурне середовище як особливий чинник розвитку географії туризму // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 4. – С. 113 – 114.

5. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / Авт. кол.: А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – С. 208.

УДК 338.432:331.522.4(292.451)

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРА КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

М.А. Лендел, Л.М. Газуда

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Lendel M.A., Hazuda L.M. The formation and development of human potential in the agrarian sector of the Carpathian region

The problems of formation and development of the human potential in Transcarpathian region agrarian sector have been considered. The analytical estimation of the present state of the human potential in the agrarian sphere has been carried out, main features and causes of human potential degradation being revealed, the ways of their overcoming being suggested.

В процесі розвитку цивілізацій і становлення націй людський фактор завжди був основним в економічному зростанні будь-якого суспільства. В системі економічного розвитку людства відбулася цілеспрямована трансформація місця і ролі людини, зміни погляду на неї з позицій робочої сили до розуміння її як людського капіталу.

В сучасних наукових дослідженнях категорія людського капіталу в політико-економічному визначенні трактується як нове наукове і суспільне явище, яке базується на вихідному методологічному положенні щодо того, що вкладення в людину, у формування її знань, спроможностей та практичних навичок є джерелом економічного зростання, а інвестиції в розвиток людини як вкладення, мають довгострокову дію та післядію і гарантують не лише соціально-економічний, а й суспільно-політичний результат.

Теорія людського капіталу вперше була сформульована на початку 60-х років ХХ століття американськими вченими Т.Шульцом та Г.Беккером. Згідно з їх визначенням, людський капітал – це наявний запас здібностей і мотивацій людей, що впливають на зростання виробництва і доходів. Значний вклад у розробку сучасних концептуальних положень теорії людського капіталу своїми дослідженнями вніс радянський вчений С.Г.Струмилін, який ще в 1924 році здійснив розрахунки ефективності

запровадження в країні загальної десятирічної освіти, пізніше розрахував ефективність народної освіти за попередні роки, які виявили взаємозв'язки підвищення кваліфікації від віку, рівня освіти й виробничого стажу працівника.

У вітчизняній економічній науці проблеми формування і використання людського капіталу отримали наукове обґрунтування лише наприкінці 90-х років минулого століття. Автором першого вітчизняного комплексного дослідження формування і використання людського капіталу є О.Грішнова. Окремі аспекти теорії людського капіталу вивчають українські економісти-науковці Н.Голікова, В.Дем'яненко, М.Долішній, С.Злупко, Л.Кривенко, Л.Михайлова, С.Опацька, Ж.Поплавська, В.Поплавський та ін.

Дослідження сталого сільськогосподарського розвитку підтверджують, що він неможливий без якісного оновлення людського капіталу аграрного сектора. За узагальненим визначенням економістів-науковців, людський капітал аграрної сфери економіки – це наявний в ній запас природних здібностей, талантів, духовного і фізичного здоров'я, а також набутих – освітнього рівня, професійних знань, кваліфікацій, практичних навичок та життєвого досвіду, які доцільно використовуються у суспільному виробництві і приносять дохід їх власникам, забезпечуючи ефективний розвиток галузі.

В своєму дослідженні спробуємо оцінити сучасний стан людського капіталу аграрного сектору. В цьому контексті заслуговує на увагу порівняльний, етапний аналіз тенденцій його розвитку в радянський період (1980-1991 року), та в період незалежності України (1991- 2004 рр.). В процесі дослідження, з метою визначення позицій для визнання деградації людського капіталу в аграрному секторі враховувалися, в першу чергу, соціально-демографічний занепад протягом досить тривалого часу становлення державності України, поступове погіршення його якісного стану через втрату набутих раніше якостей сільськогосподарських працівників, їх кваліфікацій, навичок, знецінення нагромаджених знань.

Дослідженнями підтверджено, що найбільш характерними ознаками деградації людського капіталу в аграрному секторі є:

- скорочення чисельності спеціалістів, зайнятих у аграрному виробництві господарств державного сектора. У 2004 р. в державних підприємствах їх кількість зменшилася порівняно з 2001 р. з 380 до 307 осіб, або на 19,3%. Характерно, що кількість працівників з вищою освітою, які займають посади керівників і спеціалістів збільшилась на 19 осіб, що свідчить про більш ретельний підбір керівних кадрів. Що ж стосується недержавного сектора (селянсько-фермерські господарства, приватні, приватно-орендні господарства, товариства, кооперативи та ін.) за останні два роки кількість працівників, які займають посади керівників

та спеціалістів досягла 2848 осіб, або збільшилася на 156 чол. (5,5%). З вищою освітою до керівництва господарствами приватного сектора прийшло на 184 спеціаліста більше, [2];

- зниження рівня освіченості інтелектуально-динамічної частини людського капіталу – управлінських кадрів і особливо керівників сільськогосподарських підприємств. На початок 2005 р. в аграрному секторі області питома частка осіб з вищою освітою серед керівників становила близько 38%, тоді як на початок 90-х років більше 42%;
- зменшення більш ніж на половину кількості професійно підготовлених кадрів, зокрема, інженерів-техніків та інженерів, техніків-будівельників. Питома вага підготовлених кадрів робітничих спеціальностей проти рівня 1993 року становить лише 25%;
- зниження питомої ваги професійно підготовлених кваліфікованих кадрів механізаторських спеціальностей. Наприклад, якщо до 90-х років минулого століття тільки в системі „Сільгосптехніки” в області щороку набували спеціальності 120-130 осіб трактористів-машиністів широкого профілю, то за останні роки профтехучилища сільського профілю готують 80 згаданих спеціалістів в рік. Разом з тим механізаторських навиків для роботи в сільському господарстві фермери та товаровиробники селянських господарств набувають самотужки;
- майже повне призупинення можливостей оновлення знань, практичних навичок та кваліфікацій працівників сільського господарства. Практично, починаючи з 1996 р. в області призупинили свою діяльність курси підвищення кваліфікації спеціалістів середньої ланки аграрного виробництва, по лінії державних підприємств та організацій підвищують професійну кваліфікацію одиниці. Після 2000 р. середньорічна частка тих, хто підвищував свою кваліфікацію становить 1,3-1,5% від загальної чисельності спеціалістів галузі аграрного виробництва;
- неспроможність матеріального забезпечення якісного відтворення людського капіталу на рівні сім'ї та селянського господарства. За розрахунками економістів-науковців у структурі сукупних витрат селянської сім'ї більше 70% – це витрати на харчування, а на освіту, навчання, дошкільне виховання, медичне обслуговування, культурний розвиток – 1,5% або 7 грн. на місяць. До речі, на якісне відтворення людського капіталу значний вплив має рівень зайнятості, безробіття та низька середньомісячна оплата праці. За даними статистики рівень зайнятості населення у 2003 р. в Закарпатській області становив 60,5%, а у Львівській області 56,6% до кількості всього населення[3, с.384; 4, с.254]. Зокрема, у гірських Старосамбірському та Турківському районах Львівської області рівень зареєстрованого безробіття у 2003 р. склав 7,7

та 8,5%, (при середньообласному 4,0%), відповідно середньомісячна заробітна плата склала 237,9 та 296,3 грн. при середньообласній 419,1 грн., [5, с.278];

- суттєве вартісне знецінення людського капіталу сільськогосподарських підприємств. Обчислена вартість людського капіталу сільського господарства за методом розрахунку вартості капітального активу показала, що за порівняльними цінами за десять років з 1991 по 2000 рік вартість людського капіталу знецінилась майже у 35 разів. А питома вага фонду оплати праці з нарахуванням у структурі виручки від реалізації сільськогосподарської продукції за цей період знизилась у два рази (у 2001 р. становила 15%, а у 1990 – 30%), [1, с.11];
- скорочення розміру фонду потенційної життєдіяльності сільського населення внаслідок погіршення демографічної ситуації, зокрема, зменшення його чисельності, середньої тривалості життя та економічної активності. В західних областях України за останні чотири роки існує тенденція до незначного скорочення чисельності сільських жителів, в основному, внаслідок зниження коефіцієнта природного приросту населення (від -0,3 в Закарпатській до -4,9 в Івано-Франківській області, 2003 р.). Статистика підтверджує також, що природна зношуваність людського капіталу аграрної сфери проявляється у скороченні тривалості життя сільського населення та зниженні коефіцієнта його життєвості (співвідношення кількості народжених до кількості померлих).

Що ж стосується показника економічної активності сільського населення, то у західних областях існує тенденція до його зростання. Так, у Львівській та Івано-Франківській областях названий показник відповідно в 1,6-1,8 рази перевищує показник чисельності зайнятого населення в сільськогосподарському виробництві. Аналіз підтверджує, що з числа зайнятого населення за видами економічної діяльності на селі від 77,2% у Львівській області до 81,9% у Закарпатській області зайняті трудовою діяльністю в селянських господарствах.

Висновки:

1. В нинішній кризовій ситуації в економіці країни, потенційні можливості сформованого людського капіталу аграрної сфери використовується лише частково внаслідок існуючого рівня офіційного безробіття та неофіційного – прихованого, що обумовлює прискорену економічну зношуваність людського капіталу. Мають місце тенденції застарівання знань і навичок працівників та спеціалістів аграрного сектора, неспроможність їх оновлення в сучасних умовах, відсутність практичного застосування у зв'язку з скороченням сільгоспвиробництва, незавершеністю аграрної та земельної реформи, зволікання структурних

перетворень у галузі, слабким розвитком малого і середнього бізнесу на селі, приватного господарювання в цілому. В цій ситуації накопичений людський капітал в аграрній сфері є невитребуваним.

2. На селі ще не утвердила себе нова, ринково орієнтована загальнодержавна система формування і розвитку людського капіталу. Менталітету працівників, зокрема, керівників аграрного сектора притаманні застарілі підходи до формування і використання людського потенціалу, що були характерні централізовано-плановій системі господарювання в минулому. Внаслідок значного скорочення виробництва в сільському господарстві, розформування цілісних майнових комплексів, зміни сфери прикладання людської праці, слабкого техніко-технологічного оновленням матеріально-технічної бази виробництва, руйнації соціальної сфери села, зростання рівня безробіття та бідності на селі, порушено систему підготовки кваліфікованих працівників та спеціалістів новоутворених аграрних господарств.
3. У процесі утвердження нових форм власності, формування реального власника на селі, в умовах різноукладності господарювання, розвитку малого бізнесу, фермерства та функціонування численних товарних селянських господарств зростають потреби у розробці нових підходів професійної підготовки кваліфікованих сільськогосподарських кадрів, зокрема, якісного відтворення людського капіталу на рівні селянської сім'ї. Дослідженнями підтверджено, що в даній ситуації держава повинна взяти на себе провідну роль, відповідальність і здійснення регулюючої функції в напрямку формування та розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки, освоєння інвестицій з метою формування особистісних передумов накопичення інтелектуального, освітнього потенціалу та здоров'я сільського населення. В цьому напрямі оправдовує себе інвестування в мережу дорадчих служб, які виступають сполучною ланкою між аграрною освітою і виробництвом.
4. Поглиблене дослідження особливостей використання і розвитку людського капіталу на селі підтверджує, що формування сукупної робочої сили селянина в даний час пов'язане в основному із засадами соціально-економічного розвитку села. В свою чергу, розвиток і накопичення сукупного людського капіталу сільського регіону, підвищення його віддачі і результативності роблять безпосередній вплив на можливості його економічного росту, подальшого розвитку і забезпечення соціального добробуту сільського населення.
5. Важливим є також, підняття престижності сільської праці, значимості аграрних професій, забезпечення можливостей вдосконалення індивідуального людського капіталу через систему безперервної освіти, зокрема, підтримка та сприяння з боку держави навчанню сільської

молоді у вищих аграрних навчальних закладах. Цінним у цьому відношенні є вивчення і освоєння зарубіжного досвіду підготовки та перепідготовки сільськогосподарських кадрів.

1. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 277с.
2. Звіти „Про чисельність, склад і рух працівників, які займають посади керівників та спеціалістів за 2001 та 2004рр.”. Управління сільського господарства і продовольства Закарпатської ОДА.
3. Закарпаття 2003. Статистичний щорічник. Ужгород 2004. – 588с.
4. Статистичний щорічник Львівської області за 2003 рік. Ч. 1. Львів 2004. – 386с.
5. Статистичний щорічник за 2003 рік. Райони та міста Львівської області. Ч. 2. Львів, 2004. – 370с.

УДК 574.4; 581.524.3

ЕКОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОГЕННО-ІНТЕНСИВНИХ СИСТЕМ ВЕДЕННЯ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В КАРПАТАХ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Ю.В. Манівчук, О.Г. Мателешко

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Manivchuk Yu.V., Meteleshko O.H. Ecological and social-economic consequences of tecnogenically intensive agrarian systems application in the Carpathians and ways of their reduction

Technogenically intensive systems of conducting agrarian production violated the number of combination of ecological links in agricultural system. As a result, soil and underground waters are polluted and grown production, which is harmful for peoples health. Overcoming of these negative consequences can be achieved with the help of transition for application of biogenic fertilizers, which are rich with biophilic elements and bioprotection of harvest, which enable to sanitare agricultural landscapes and to grow ecologically safe production.

В попередні десятиріччя аграрний сектор економіки регіону через впровадження техногенно-інтенсивних систем ведення перетворився в екологічно небезпечну сферу людської діяльності. Масове використання агрохімікатів, високотонажної техніки, індустріальних технологій призвело до порушення екологічних зв'язків як в межах аграрної екосистеми, так і тими, що її оточують. Ґрунт як біокосне тіло, що сформувалося впродовж

вікової історії ґрунтоутворення втратив біологічну активність через депресію життєдіяльності його педобіонтів.

“Усунення” педобіонтів від біодеградації відмерлих решток рослин і трупів тварин ускладнило не тільки процес відновлення родючості ґрунтів, але і паралізувало саморегулюючі механізми функціонування всієї агроєкосистеми та призвело до появи вираженого екологічного дисбалансу. Це стало результатом надмірного захоплення мінеральними добривами, гіперболізацією їх ролі у відновленні родючості ґрунтів та одночасним ігноруванням ролі органічних.

Істотним недоліком мінеральних добрив і хімічних меліорантів, як вважають В.Г. Мінеєв і співавт. [6], є наявність у них баластових, у тім числі й токсичних сполук. Так, з 1 т фосфору вноситься близько 150 кг фтору, а з 1 т калію (KCl) — дещо менше хлору. Поступове накопичення цих елементів погіршує властивості ґрунту, знижує його біологічну активність.

З мінеральними добривами у ґрунт потрапляють важкі метали (арсен, кадмій, хром, свинець, нікель та ін.), що посилює небезпеку підвищення їх вмісту в ґрунті до допустимого рівня [4]. Сучасні технології виробництва мінеральних добрив нездатні вилучати із сировини кадмій і фтор, тому вони залишаються в баластовій масі. У фосфогіпсі, який одержують внаслідок переробки кольського апатиту на добриво, міститься до 2% стронцію, 0,5% фтору, невеликі кількості цинку, свинцю, хрому, арсену, нікелю.

Не врахована можливість взаємодії різних хімічних засобів у ґрунті і рослинах, особливо в разі використання відмінних за своїми властивостями і призначенням засобів на одному й тому самому полі. Внесені в агробіоценози, вони включаються в численні цикли екологічних зв'язків, що охоплюють не тільки ґрунт, біоту, а й ґрунтові та поверхневі води, рослинність, атмосферу, тварин, всю агроєкосистему і людину.

Забруднювальна дія мінеральних добрив в агробіоценозах зумовлена й тим, що їх виробляють на основі відходів доменного виробництва — шлаків. Значна кількість так званого баласту іноді сягає 65-78% маси добрива і, як правило, посилює кислотність ґрунтів, погіршує їх структуру. Такі мінеральні добрива забруднюють значні простори агроландшафтів.

В.Г. Мінеєв і співавт. [6] констатують, що «...систематичне, тривале застосування фізіологічно кислих мінеральних добрив на ґрунтах дерново-підзолистого типу підвищує їхню кислотність, прискорює вимивання з орного шару кальцію і магнію, збільшує ненасиченість ґрунтів основами, знижує активність мікробіологічних процесів у них, і в результаті родючість ґрунтів знижується».

Серед другорядних причин, що призвели до неблагополучних наслідків в агробіоценозах, слід назвати порушення технологічної дисципліни, відсутність належного агроєкологічного моніторингу агробіогеоценозів у

процесі техногенної інтенсифікації агровиробництва. В.І. Зорін [1] зазначав, що однією з головних причин негативного впливу на природу є недосконалість, екологічна необґрунтованість технологій аграрного виробництва, екологічна невідповідність фахівців і працівників галузі.

Внесення мінеральних добрив гелікоптерами в гірських умовах рельєфу, масове використання пестицидів призвели до забруднення ґрунтів, ґрунтових вод, а відповідно, гірських струмків, криниць, колодязів. В результаті в біологічний колообіг залучено чимало ксенобіотиків, з'явився не тільки дисбаланс в агроєкосистемі, але і виражений екологічний дискомфорт у навколишньому середовищі рекреаційно-туристичного краю.

Наслідки порушення екологічного балансу дуже різноманітні. Воно призводить до зниження біологічної активності ґрунтової біоти, дебіологізації агросфери і генерофобії – зникнення видів рослин і тварин. Позбавивши ґрунтову біоту функцій відновлення родючості, людина взяла на себе непосильну ношу. Тут доречні слова відомого прихильника ґрунтозахисної системи землеробства Т.С. Мальцева [2]: “Людина бере на себе ті функції, з якими раніше успішно справлялася сама природа”. Це зумовлює високозатратність виробництва, втрату споживчих властивостей і якості виробленої продукції, призводить до зниження ефективності галузі.

Зросла динаміка захворюваності населення в регіоні віддзеркалює небезпечність цих наслідків забруднень і представляє соціально небезпеку.

Найбільше уражень від забруднень довкілля зазнає серцево-судинна система людини. Серед загальної кількості захворювань в областях Карпатського регіону на неї припадає 58-63%. Друге місце займають розлади органів травлення, ендокринної системи, порушення обміну речовин та алергічні хвороби. Третє місце посідають новоутворення серед яких 98-99% є злжакісними. Тривожним є той факт, що динаміка цих захворювань постійно зростає (рис. 1) як в середньому по Україні, так і навіть в областях відомого рекреаційного регіону, яким є Карпати.

Головними причинами цих негативних екологічних та соціально-економічних наслідків є залучення у біологічний колообіг не властивих для живої природи речовин канцерогенної дії, що привносяться з агрохімікатами.

Тому увага до екологічного оздоровлення агроєкосистеми, як найбільш територіально розосередженої в довкіллі, має бути піднята в ранг регіональної стратегії і підпорядкована розробці національної програми екологічної конверсії аграрного виробництва та одержання на цій основі не тільки екологічно чистої продовольчої продукції, але і оздоровлення всього довкілля в рекреаційному краї.

Основними шляхами досягнення екологічного благополуччя в Карпатському рекреаційному краї є перехід на екологічно ефективні системи аграрного виробництва, які представлені різними напрямками: органічним,

біологічним, орґано-біологічним, біодинамічним та деякими їх модифікаціями [3].

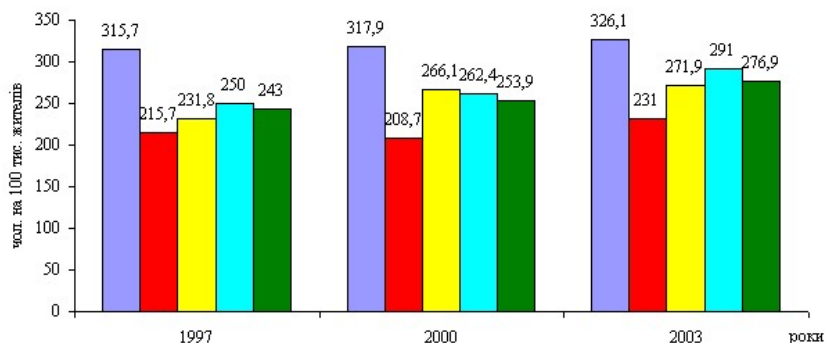

Рис. 1. Динаміка захворюваності населення на злоякісні новоутворення в областях Карпатського регіону України (чисельність хворих на 100 тис. осіб з уперше виявленим діагнозом¹).

Умовні позначення: ■ - середнє по Україні, ■ - Закарпатська, ■ - Івано-Франківська, ■ - Львівська, ■ - Чернівецька

Рис. 2. Основні переваги біогенних добрив.

Наші дослідження показали, що в різних зонах і підзонах регіону є можливість розвивати ці напрями. Однак головним чинником, який забезпечує успіх цим напрямом є перехід на використання біогенних добрив (компостів, біокомпостів, біогумусу, гною, гноївки, деревної золи). При цьому головна стратегія повинна бути спрямована на виробництво біокомпостів як найбільш ефективного виду біогенних добрив. Нами розроблена система і біотехнологія їх виробництва та норми внесення [5, с.89-90].

За їх допомогою вдається досягати екологічної стійкості агроєкосистеми загалом, відновлення природних якостей і безпеки вирощуваної в ній кормової і продовольчої продукції.

Однак не тільки біокомпости, але і інші біогенні добрива, завдяки великій сукупності переваг (рис.2), найбільш ефективно погашають гостроту педоекологічних дисбалансів.

Отже, на основі фундаментальних положень екології, екологічних поглядів, наших власних досліджень є можливість зведення до мінімуму шкідливих негативних впливів людини на існуючі екологічні дисбаланси в агробіогеоценозах Карпат в процесі господарського використання агроєкосистеми. Серед них слід назвати:

1. перехід на замкнений колообіг біофільних елементів через виробництво і використання біогенних добрив (біокомпостів, біогумусу, компостів, деревної золи та ін.), сировиною для яких є дешеві місцеві ресурси органіки, що легко піддаються біологічній переробці педобіонтами місцевих популяцій на розсипчасту зернисту масу, насичену ґрунтовою біотою, або згоряють і трансформуються у зольні елементи, що дасть змогу звести до мінімуму і припинити ввезення зі сторони добрив шкідливої дії чи сумнівної екологічної якості;

2. цілеспрямоване використання біоенергетичного потенціалу дощових черв'яків та інших педобіонтів як найцінніших біомеліораторів ґрунтів шляхом активізації біогенними добривами їх життєдіяльності і поліпшення на цій основі повітряного, водного, мікробіологічного та поживного режимів у них;

3. посилення біологічної фіксації азоту атмосфери через збільшення питомої ваги, розширення видового складу бобових трав в агрофітоценозах шляхом біомеліорування ґрунтів, створення сприятливих умов для проростання їх насіння, що перебуває в стані анабіозу в ґрунтовому горизонті низькопродуктивних угідь;

4. проведення екологічного моніторингу території, формування екологічних паспортів господарства, складання на їх основі картосхем

розміщення розбалансованих та генерофобних масивів агробіогеоценозів та їхніх локалітетів.

Таким чином можна успішно подолати виниклий екологічний та соціально-економічний дискомфорт, що проявився в результаті техногенної інтенсифікації аграрного виробництва.

1. Зорин В.И. Биотехническая революция и ее экологические аспекты // Экологические проблемы сельского хозяйства. – Матер. I Всесоюз. методолог. школы-симпозиума. – М., 1978. – С. 56.
2. Мальцев Т.С. Земледелие, агрономия, и судьбы земли // Раздумья о земле. – М.: Агропромиздат, 1985. – с. 10-20.
3. Манівчук Ю.В. Екологічні системи аграрного виробництва в Карпатах. – Ужгород: Закарпаття, 1996. – 276 с.
4. Манівчук Ю.В. Екологічно ефективна система біомеліорації гірських ґрунтів Карпат за допомогою біокомпостів // Науковий вісник Угородського університету. Сер. біологія. – 2003. – Вип. 13. – С.92-95.
5. Манівчук Ю.В. Екологічно ефективні системи підвищення продуктивності лучних біогеоценозів Карпат. – К.: Наукова думка, 2003 – 295 с.
6. Минеев В.Г., Дебречени Б., Мазур Т. Биологическое земледелие и минеральные удобрения. – М.: Колос, 1993. – 415 с.

УДК [502.58:574.63](282.243.7.043)

БІОРІЗНОМАНІТНІСТЬ ВОДНИХ ЕКОСИСТЕМ І ЛАНДШАФТНІ ЗМІНИ В ЗАКАРПАТТІ

Т.А. Харченко, А.В. Ляшенко, К.С. Зоріна-Сахарова, Т.М. Царенок

Інститут гідробіології НАН України, Київ, Україна

Kharchenko T. A., Lyashenko A. V., Zorina-Sakharova K. Ye., Tsarenok T.M.

Biodiversity of water ecosystems and landscape changes in Transcarpathian region

Species composition of the main communities (phyto- and zooplankton, microfauna, zoobenthos, ichthyofauna, fish parasites) of the mountain Tisa River (within Ukraine) had been studied. Species wealth of the river hydrofauna is much poorer now in comparison with previous decades. It is caused by anthropogenic pressure, especially by changes of the water regime of the river.

Збереження ландшафтної та біологічної різноманітності безпосередньо пов'язане із усім комплексом сучасних проблем в сфері охорони навколишнього середовища. Слід врахувати, що вагомий результат у справі збереження біологічного різноманіття за сучасних умов можна одержати

лише завдяки заходам загальнонаціонального і міжнародного рівнів, причому значення останніх невпинно зростає.

Зважаючи на інтенсифікацію діяльності людини в регіоні Українських Карпат, що в першу чергу проявляється в ландшафтних змінах, наприклад при зведенні лісів, порушенні гідрологічного режиму великих територій і, врешті-решт, стає причиною катастрофічних явищ у вигляді зсувів та повеней, можна з усією відповідальністю стверджувати, що від вирішення проблем збереження різноманітності довкілля багато в чому залежить і подальший сталий розвиток регіону.

Термін “біологічне та ландшафтне різноманіття” вважається порівняно новим як у міжнародно-правовому лексиконі, так і в національних законодавствах держав. Його появу і поштовх до широкого вживання наприкінці 90-х років минулого сторіччя громадські і державні діячі, більшість пересічних громадян пов’язують із рядом міжнародних природоохоронних документів, що розроблялися і приймалися в останні чверть століття світовою спільнотою. В узагальненому вигляді вони були схвалені і затверджені в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) в червні 1992 року на Конференції ООН, присвяченій оточуючому середовищу та розвитку 154-ма країнами світу, до яких згодом приєдналися інші держави. На липень 1999 року кількість країн, що підписали та ратифікували “Конвенцію про біологічне різноманіття”, перевищила 200.

Один із фундаментальних постулатів прикладної екології стверджує, що для збереження, підтримання і подальшого розвитку популяційно-видового різноманіття флори і фауни необхідно залишити екологічно незайманими не менш ніж 30% екосистем, що сформовані в регіоні. В існуючій мережі заповідників (в тому числі і тих, що тільки плануються), на інших територіях, які охороняються, нажаль, можна лише тимчасово врятувати деякі реліктові та зникаючі види (навіть не популяції!). Саме тому у “Всеєвропейській стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття”, яка була схвалена та затверджена міністрами охорони довкілля 55 країн Європи на конференції “Довкілля для Європи” у Софії (Болгарія) ще у 1995 році, великої уваги було приділено створенню єдиної екологічної мережі. Ця загальноєвропейська екомережа має призначення сприяти досягненню головних цілей вищезгаданої “Стратегії” шляхом забезпечення збереження всього комплексу екосистем, середовищ існування популяційного та видового різноманіття, а також ландшафтів європейського значення, невід’ємною частиною яких є і Українські Карпати.

У середині другої половини ХХ сторіччя було доведено, що екосистемне збіднення на десять відсотків наявних видів настільки порушує структурно-інформаційні показники різноманітності, що екосистема виходить за межі стійкого стану, і як наслідок – утворюється інша система із

спрощеними показниками структурно-функціональної організації. При цьому треба зазначити, що більшості таких змін властивий прихований характер, вони візуально малопомітні і можуть бути зафіксовані тільки фахівцями. Але така система вже на межі необоротних явищ. Ще один-другий десятивідсотковий занепад і настають процеси деградації, що є свідченням екологічної катастрофи, хоча, на перший погляд, згадана екосистема загалом ще функціонує, показники чисельності та біомаси живої складової залишаються значними і т. ін., але, нажаль, це вже нічого не вирішує.

Якщо оцінювати екологічний стан водних об'єктів басейну Тиси в межах України, то можна з великою мірою впевненості стверджувати, що антропогенні навантаження на них перевищили межі екосистемної екологічної ємності. Останнє є безумовним свідченням розгортання необоротного деградаційного процесу. Основу цього процесу складає антропогенний вплив на довкілля, який в останні десятиріччя зумовлений некерованою господарською діяльністю, а інакше кажучи – хижачьким відношенням до лісових запасів Закарпаття. Неодноразово доведений і став вже постулатом екології висновок відомого натураліста і дослідника О.Гумбольта, який ще 150 років тому показав, що ліс є одним із провідних факторів, що регулює водний режим річок, а його знищення призводить до порушення цього режиму, нерівномірного розподілу водного стоку протягом року і, врешті-решт, стає причиною катастрофічних гірських повіней.

Ще десять років тому, в журналі “Зелені Карпати” вийшла стаття доктора біологічних наук І.Турянїна, в якій автор розглядав причини однієї із великих повеней в Закарпатті, що сталася в 1992-1993 рр. Автор проаналізував відомості із різних джерел щодо розливу Тиси та її приток – Тересви, Терєблї, Рїки, Боржави, Латориці та Ужа за останні 200 років і дійшов висновку, що за цей період значні повенї спостерїгались 24 рази. При цьому до радянських часів тільки двїчі – в 1902 та в 1933 рр. велика вода завдала відчутних матеріальних збитків. У першому випадку води Тиси зруйнували залїзничний мїст у Великому Бичковї через те, що її притока Вїша (зараз територїя Румунїї) знесла близько десятка підготовлених до сплаву, але погано закрїплених плотів. Деревини уперлися в опори мосту і загатили рїчку. А у 1933 р. Тиса розмила ґрунтову дамбу, пошкоджену ще до паводку, внаслідок чого було затоплено с.Вїлок та зруйновано багато хат. Далї автор констатує, що на тих самих закарпатських рїчках протягом останніх 50 років сталося 13 великих повеней, що завдали відчутних матеріальних збитків. При цьому рївень води був середнім, а наслідки – катастрофічними!

Все змінилось у повоєнний період. Ліс вирубували, мало замислюючись над наслідками екологічного характеру та ще й такими довгостроковими, що в повному обсязі проявились лише через півсторїччя. У цей період в

Карпатах заготовлено більш ніж 100 млн. м³ високоякісної деревини. Саме тоді виник дивний термін – “переруб лісу”. Такого суперечливого здоровому глузду словосполучення не чули ні за часів Габсбурської монархії, ні в роки перебування Закарпаття у складі Чехословацької республіки. Воно означає, що заготівля деревини відбувається поза всілякі допустимі науково-обґрунтовані норми. Так, протягом 40 років переруб склав величезну цифру – 20 млн. м³ деревини, тобто п’яту частину всієї післявоєнної заготівлі.

Негативні наслідки порушення екологічної рівноваги в регіоні підсилюються безсистемним будівництвом доріг, залізниць, нафто- та газопроводів (в тому числі і трансконтинентальних), ліній електромереж, а також переорюванням крутосхилів, роботою трельовальних волоків та ін. Так, на кінець ХХ сторіччя 70% лісів, а в деяких лігоспах навіть більше, формується деревами молодого та середнього віку. Між тим, лісова екосистема не раніше як у 100-річному віці починає виконувати водорегулюючу функцію у повному обсязі.

За висновками академіка М.Голубця, докорінні антропогенні зміни покривного біоценозу в горах зумовили збільшення інтенсивності поверхневого стоку у 4 рази, на 10% знизився рівень загального випаровування вологи за рахунок транспірації кронами дерев. Крім того, внаслідок посилення ерозійних процесів в горах, замулюються річища Тиси та її приток. За існуючими підрахунками, річки Закарпаття щорічно вимивають близько 1,8 млн. т ґрунту. Під час сильного дощу кількість намулу значно підвищується, він випадає на дно і навіть змінює русла річок.

Оскільки зведення лісів зменшує випаровування вологи кронами дерев, на гірських схилах, що внаслідок перерубів позбавлені сформованої лісової екосистеми, спостерігається явище так званої підземної повені. Дощові та паводкові води фільтруються в ґрунт, досягають глиняних порід, що залягають в основі крутосхилів, зволожують і навіть розріжують їх. Внаслідок цього увесь масив ґрунту послаблює свою стійкість і, зрештою, розвивається явище зсуву. Саме тому розлиття карпатських річок і повені, що виникають раз за разом, супроводжуються такими негараздами, як зсув ґрунтів та сільові потоки.

Структурні показники карпатських лісових екосистем також змінились під антропогенним впливом. Замість змішаних лісів домінують монокультури смереки, що погіршило гідрологічні умови в басейнах гірських річок. Та не лише виснажлива, екстенсивна заготівля деревини спричинила непоправні зміни у структурі лісових біоценозів. Надмірне та безсистемне випасання худоби в субальпійському поясі і на полонинах призвело до вертикального зміщення межі лісів у горах на 200-300 м вниз.

Для стабілізації екологічного стану Українських Карпат в першу чергу необхідно суворо дотримуватись науково-обґрунтованих рекомендацій

стосовно лісозаготівлі, значно зменшити обсяги вирубування, поновити верхню альпійську лісову межу, засадити оголені ділянки, що знаходяться під загрозою ерозії та зсувів, відновити площі змішаних біологічно стійких лісових масивів [7].

Біологічне різноманіття водної екосистеми Тиси в межах України формується за рахунок мікроорганізмів, найпростіших, водоростей, вищих водяних рослин, грибів, безхребетних і хребетних тварин. Загальний перелік представників водної біоти налічує багато сотень і навіть тисячі видів, які вже вивчені і досліджені у цьому регіоні. Проте є багато таких, які ще залишаються поза межами наших знань; відомостей про них немає або вони неповні. Аналіз літературних даних, щодо гідробіологічного режиму Тиси в межах України свідчить, що виконані раніше дослідження вельми обмежені, характеризуються певною направленістю та специфічністю [1, 4, 5, 6, 7]. Достатньо повно вивчений склад іхтіофауни верхньої Тиси [2], а також на основі матеріалів останнього десятиріччя виконана оцінка екологічного стану водних об'єктів регіону із використанням прийнятої в Україні системи оцінки якості поверхневих вод суші [3].

Повертаючись до питань біорізноманітності української ділянки Тиси слід зазначити, що справжня вища водяна рослинність у річці практично відсутня. В цілому для заплавних ділянок верхів'їв ріки характерним є банальний лучний покрив, а також деревно-чагарникові насадження, що є досить звичайні у Закарпатті.

Фітопланктон верхів'їв Тиси представлений 253 видами та різновидностями водоростей. До цього переліку потрапили також представники фітосиртону – водоростей бентосу та перифітону, що змиваються за рахунок течії. Із зустрінутих видів водоростей 113 таксонів склали Bacillariophyta, 75 – Chlorophyta, 32 – Euglenophyta, 23 – Cyanophyta, 3 – Xantophyta та 2 – Chrysophyta. Серед найпростіших та мікрофауни у басейні верхньої Тиси виявлено 207 видів та варієтетів інфузорій представлених чотирма класами: Kinetophragminophora (87), Oligohymenophora (64), Polyhymenophora (53), Calpodea (3).

Зоопланктон дослідженої ділянки ріки представлений 33 видами безхребетних. За кількістю такосонів домінують представники рядів Cladocera та Rotatoria (по 12 видів), на другому місці – Cyclopoidea (8 видів). Серед вивчених водойм та водотоків звернули на себе увагу високі такосномічні показники різноманіття зоопланктону Тербле-Рікського водосховища (15 видів та форм) та оз. Синевір (11 видів та форм).

У складі макрозообентосу верхньої Тиси виявлено 69 видів та форм безхребетних: личинок хірономід – 24 види та форми, олігохет – 14 видів, нимф одноносок – 9, личинок волохокрильців – 7, веснянок – 3, амфіпод – 2, інших організмів – по 1 виду.

Іхтіофауна української частини Тиси, як показує критичний аналіз літературних даних, раніше була представлена 58 видами риб та двома видами круглоротих. У цьому регіоні відмічені лососеві, осетрові, коропові, окуневі, тріскові, вугреві та ін. родини риб. Все рибне населення можна поділити на такі популяції: гірські, долинні та із широким вертикальним розподілом. Ареал гірських форм охоплює переважно лососевих: форелі (струмкова, райдужна та озерна), харіус та дунайський лосось. З метою акліматизації у регіон були завезені байкальський омуль, сиг, севанська форель, паляя та пелядь. Із осетрових у теперішній час зустрічається тільки стерлядь. Міграції проходних видів (білуги, осетра та севрюги) припинились ще на початку XIX сторіччя.

З точки зору характеристики біорізноманіття регіону викликають інтерес данні щодо паразитологічної ситуації у верхній Тисі. За методом повного паразитарного аналізу оброблено 1234 екз. водних безхребетних восьми таксономічних угруповань: молоски, ракоподібні, олігохети, личинки бабок, хірономід, волохокрильців, одноденок та веснянок. Виявлено 24 види паразитів: грегарін – 7, мікроспоридій – 1, личинок трематод – 10, скребнів, цестод та нематод – по 2 види. За частотою зустрічальності переважали грегарини та личинки трематод: перші внаслідок прямого циклу розвитку, другі – за рахунок наявності проміжних хазяїв – молюсків та кінцевих – риб, земноводних, птахів та ссавців. Основними носіями паразитарної інвазії виступали молюски, ракоподібні (бокоплави) та личинки волохокрильців. При вивченні паразитофауни риб виявлено 20 видів паразитів. Домінували трематоди, мікроспоридії та скреблянки.

Загалом екосистеми гірських річок характеризуються екотонним, імпульсно-стабілізованим типом генезису. Слід констатувати, що саме гірські річки (в Україні це, в першу чергу, басейн верхньої Тиси) належать до найбільш екологічно уразливого типу водних екосистем, які внаслідок антропогенно спровокованих змін можуть перевищити межу обґрунтованого функціонування у режимі оптимуму. Негативним наслідком такого перевищення, як правило, стає розбалансування екологічних механізмів формування структурно-функціональних характеристик з елементами необоротності процесів, спрощення та деградації. Саме такими ознаками характеризуються річки басейну Тиси в Україні. Виходячи із вищесказаного, слід визнати, що імпульсно-стабілізований режим функціонування водних екосистем річок регіону – головна ознака водного екотону, що обумовлює показники підвищеної продуктивності та біорізноманіття, трансформувався в імпульсно-дестабілізований. Цей, останній, є прямим свідченням великомасштабного екологічного стресу.

Функціональна дестабілізація з екологічної точки зору – явище вельми небажане. Вже на початкових етапах розвитку воно супроводжується

зниженням показників видового багатства та біопродукційних характеристик екосистеми. При цьому значно зростає загроза виникнення структурних деградацій (зменшення кількості видів, аж до виключення із складу біоти цілих систематичних груп, значні коливання показників чисельності, біомаси та представленості окремих груп гідробіонтів, руйнування еволюційно сформованої системи вирівняності структури ценозів і т.ін.). Нажаль, необхідно констатувати, що водна екосистема верхньої Тиси у теперішній час характеризується саме такими ознаками. Так, ще два десятки років тому зоопланктон верхів'їв ріки був представлений 126 таксонами водних безхребетних, а у теперішній час перелік видів скоротився майже у чотири рази. Та ж тенденція спостерігається і по відношенню ценозів макрозообентосу: 109 видів безхребетних супроти 69, зустрінutih нами. Як вже зазначилось, згідно з раніше оприлюдненими матеріалами стосовно іхтіофауни регіону, в басейні Тиси в Україні зустрічалося 58 видів риб, у теперішній час іхтіофауна представлена 41 видом.

Явище функціональної дестабілізації з екологічних позицій теорії стресів відноситься до катастроф з ознаками непередбаченості та швидкості розвитку. Воно ставить під загрозу існування окремих видів, популяцій і навіть екологічних спільнот гідробіонтів, які в умовах, що змінилися, як правило, не можуть ефективно функціонувати через перевищення межі їх еколого-біологічних можливостей.

З метою збереження та подальшого невиснажливого використання водних та біологічних ресурсів регіону необхідно розробити та впровадити комплекс довгострокових природоохоронних заходів для всього Закарпаття. Його теоретична і практична основа – ресурсозберігаючі та природоохоронні технології, що спиратимуться на фундаментальну парадигму сучасної екології, в якій поняття біорізноманітності є провідним. Зусилля в першу чергу треба зосередити у напрямку відновлення лісових та водних екосистем регіону. При цьому пріоритетними повинні стати екотуризм, спортивні мисливство та рибальство, розвиток місцевого ремісництва, рекреація, курортологія та оздоровлення населення.

1. Гидроэкология украинского участка Дуная и сопредельных водоемов / Т.А.Харченко, В.М.Тимченко, А.А.Ковальчук и др. – К.: Наук. думка, 1993. – 328 с.
2. Жукинский В.Н., Вятчина Л.И., Щербуха А.Я. Форманизованная характеристика ихтиофауны Украины для оценки ее состава и состояния популяций. – Гидробиол. журн. – 1995. – т. 31, № 4. – С. 17-41.
3. Методика встановлення та використання екологічних нормативів якості поверхневих вод суші та естуарій України / В.Д.Романенко, В.М.Жукинський, О.П.Оксіюк та ін. – К.: Мінекоресурсів України, 2001. – 48 с.
4. Полищук В.В., Гарасевич И.Г. Биогеографические аспекты изучения водоемов бассейна Дуная в пределах СССР. – К.: Наук. думка, 1986. – 212 с.

5. Поліщук В.В., Шепя В.В. Исторична біогеографія Дунаю або нагальні проблеми сьогодення в світлі особливостей великої європейської ріки. – К.: Краса і мода, Бруклін-Київ ЛТД, 1998. – 512 с.
6. Харченко Т.А., Карпезо Ю.И., Ляшенко А.В. Гидробиота р.Тиси и ее изменения в условиях антропогенного пресса. – Гидробиол. журн. – 2003. – т. 39, № 3. – С. 11-28.
7. Харченко Т.А., Ляшенко А.В., Овчаренко М.О., Кім Ю.В. Гідроєкологічний стан басейну Тиси. – К.: ПБ, 1999. – 150 с.

УДК 911.3:338.48+008

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВПЛИВУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І КУЛЬТУРНИХ НАДБАНЬ

Н.В. Чорненька

Львівський екологічний політехнікум, Львів, Україна

Chornenka N.V. Peculiarities of interaction of recreation nature use and cultural heritage

The article contains arguments for the expediency of the complex assessment on the natural and historical cultural resources for the development on this basis of the cultural-educational tourism, development of the recreational potential and the extension of the recreational season at a certain territory.

Подорожування є формою пізнання середовища і розширення людських можливостей з адаптації до довкілля, а також одним і з найдавніших засобів комунікації та культурного обміну. Мета подорожі формується під впливом багатьох чинників, тому ринок туристського попиту може бути стратифікований за віком, статтю, сімейним станом, рівнем освіти, професією, релігійною приналежністю та іншими демографічними, етносоціальними та психологічними характеристиками населення. Туристичні потреби формують особисто-поведінкові чинники, що складаються з особистих рис туристів: стилю життя, зацікавленість у вільний час, системи духовних цінностей, цільових установок тощо. Мета подорожі визначає вид туризму. Найпоширенішою метою подорожування є бажання відпочити, розважитися та пізнати щось нове. Ця мета реалізується з допомогою пізнавально-культурно-розважального туризму.

Основним принципом культурно-пізнавального туризму є використання туристичних об'єктів, що мають антропогенне походження або пов'язані з певною антропогенною діяльністю. До видів даного сегменту туризму

відносять етнографічний туризм: знайомство з культурою, традиціями, народними ремеслами, способом життя населення певної території; історичний туризм: знайомство з місцями історичних подій певної території чи особистостями, які пов'язані з певними історичними подіями; міський туризм (Дутчак, Дутчак, 1999).

Основним критерієм визначення видів культурно-розважального туризму є відпочинок у поєднанні з отриманням певних розважальних послуг (наприклад, Різдвяні фестони, постійні Міжнародні з'їзди гуцулів тощо).

Основні фактори, що визначають ступінь придатності території для рекреаційного використання з метою культурно-пізнавального туризму, наступні:

- естетичні якості місцевості;
- прохідність та доступність огляду архітектурних та інших об'єктів;
- можливість попереднього ознайомлення з наявними культурними об'єктами;
- можливість отримання додаткової інформації про об'єкти огляду від гіда-екскурсовода;
- наявність рекреаційної інфраструктури.

Переваги Карпатського регіону для розвитку туризму та рекреації полягають у наявності рекреаційно-туристичних ресурсів, своєрідності етнографічної культури, мистецьких архітектурних пам'яток, історичних пам'ятних місць, ремісничих центрів, відносно сприятливої екологічної ситуації, невисокого рівня індустріалізації.

Рівні мотивації при пізнавально-культурному туризмі наступні:

- 1) підвищений (екскурсії);
- 2) основний (пізнання нового, розваги);
- 3) спеціальний (наукові експедиції, заняття видами образотворчого мистецтва).

Кожна нація в силу своїх географічних, природничих, економічних умов та умов сусідства з іншими народами має відмінності в розвитку культури. І саме ці відмінності мають найбільше значення для розвитку рекреації.

З точки зору комплексного сприйняття та можливостей рекреаційного використання слід розглядати три середовища: природне, культурне та етнічне. Природне середовище є головним джерелом, що живить почуття прекрасного в душі людини. Природа, доповнена елементами художньої уяви, формує основний зміст усіх видів образотворчого мистецтва. Тому локальна етнічна архітектура так гармонічно вписується у ландшафт, використовуючи при цьому природні чинники та засоби (рельєф, гідрологічну компоненту, рослинність тощо).

Природа є джерелом оздоровчого та естетичного впливу на людину. Еволюція туристичних потреб сприяє інформаційно естетичному сприйняттю навколишнього середовища як єдиного цілого. А ландшафт як природний об'єкт характеризується такими показниками як унікальність, мозаїчність, контрастність природних ландшафтних структур.

Окультурене середовище зі збереженими етнічними елементами забезпечують повноцінний відпочинок, оскільки збережене традиційне для цієї етнічної території природокористування. Кожній місцевості відповідає свій характерний склад рослинного і тваринного світу, умов господарювання, унікальність ландшафтів, і на цій основі складено безліч легенд, переказів, пісень, що додає колоритності та приваблює туристів.

Рекреаційне природокористування можна ототожнювати з природокористуванням традиційним. В основу традиційного природокористування вкладають досвід багатьох поколінь і полягає він в узгодженості структури природокористування з ландшафтною структурою, що є гарантом збереження різноманіття ландшафтів та етнічних рис.

Однак традиційне природокористування, як правило, екстенсивне, що пов'язано зі зміною стилю життя населення, трансформації господарсько-культурного комплексу, притаманному тому чи іншому регіону.

Відступництво від традиційного природокористування провокує негативні природні процеси, відбувається поступова деградація природних комплексів, особливо це стосується гірських районів. Криза традиційного природокористування полягає в його неконкурентоспроможності щодо товарного господарювання, однак розвиток рекреаційної галузі сприятиме збереженню самобутності регіону та стане джерелом життєзабезпечення місцевого населення. Організоване використання гірських типів ландшафтів для потреб туризму та рекреації, планування туристичних маршрутів, екологічних стежок допоможе відновити втрачену гармонію між людиною і природою та зберегти для майбутніх поколінь неутилітарні цінності природи.

Ефективність рекреаційного природокористування залежить від вдалого ландшафтного проектування, оскільки ландшафт є комплексним виразником потенційних властивостей природного середовища.

Розвиток туризму є певним індикатором рівня розвитку суспільства, а реструктуризація туристичного ринку відображає процес переходу від моделі „життєзабезпечення” до моделі „вільного часу”, притаманній інформаційно-технологічному суспільству. Слід враховувати важливу з точки зору маркетингу обставину: людина купує користь, а не властивості продукту. А користь від пізнавально-культурного туризму відображають науково-пізнавальна та освітньо-виховна функції.

Науковий аспект передбачає визначення причинних зв'язків української духовності з природою рідної землі. Карпатський регіон поліетнічний, а

кожен етнос змінює природне довкілля відповідно до притаманної лише йому поведінки. А строкатість, багатий колорит завжди приваблював, завжди у людей виникає бажання побачити їм невідоме, побачити красу природи. Краса в природі – об'єктивна естетична якість природи, результат гармонії і довершеності частин і кольорів її живого і неживого світу, прояв її естетичних ознак (Борейко, 2001).

Культурні надбання сприяють вихованню, освіті, шануванню традицій, духовному збагаченню. Зв'язок із культурними пам'ятками та навколишнім природним середовищем полягає в акцентуванні уваги на зв'язках між природним і соціальним середовищем, в якому формується ресурсозберігаючий стереотип поведінки на рівні особистості.

Архітектурно-історичні комплекси становлять наукову, історичну, мистецьку та іншу культурну цінність. У Карпатському регіоні знаходиться майже третина всіх пам'яток містобудування та архітектури, що перебувають під охороною держави в Україні. Екскурсії на мистецтвознавчі теми при показі культових споруд надають можливість формування естетичної культури, виховання бережного ставлення до пам'яток історії, культури.

Традиційна місцева архітектура вказує на композиційну впорядкованість окремих структурних частин ландшафту, що виховує у місцевого населення і приїжджих високу духовність, розвиває естетичні смаки. Архітектура надає території індивідуальності, покращує естетичні якості ландшафтів. Культурні об'єкти, як природні, так і антропогенні, є тими лінійно-вузловими елементами, на основі яких формуються туристичні маршрути та стежки.

Розвиток культурно-пізнавального туризму затребуваний людиною, бо забезпечує естетичність і духовність, пізнання нового та збереження минулого, моральне і фізичне задоволення.

Ефективність природокористування та пошук перспективних напрямів рекреаційного використання природно-ресурсного потенціалу певної території передбачає всебічне вивчення і комплексну оцінку фізико-географічних, економіко-географічних та етнографічних рис місцевості. Для розвитку туризму та покращення використання рекреаційних ресурсів та культурної спадщини необхідне проведення повної інвентаризації та створення кадастру природних та історико-культурних ресурсів, визначення межі охоронних зон усіх видів об'єктів природно-заповідного фонду та продовження робіт щодо резервування територій для рекреаційного використання і наукових досліджень.

1. Борейко В.Е. Введение в природоохранную эстетику. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 198 с.

2. Дутчак С.В., Дутчак М.В. Деякі аспекти виділення сегментів спеціалізованого туризму та їх стан на території Чернівецької області / Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип. 2. – К.: ЧП Кармеліта, 1999. – С. 123-136.

УДК 630*624:379.85

ІНІЦІАТИВА ПРОЕКТУ FORZA ПО СТВОРЕННЮ ЗАКАРПАТСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО ШЛЯХУ

Н.В. Шабан

Проект FORZA з розробки концепції Закарпатського туристичного шляху,
Закарпатський обласний центр розвитку сільського туризму,
Ужгород, Україна

Shaban N.V. FORZA initiative on establishment of the Transcarpathian Hiking Trail

FORZA is the Swiss-Ukrainian forestry development project, which is jointly implemented by Intercooperation and the State Forestry Committee of Ukraine under the guidance of the Swiss Agency for Development and Cooperation. In the year 2004 within the range of its activities aimed at improvement of livelihoods of local population, FORZA initiated the design and development of the concept of Transcarpathian Hiking Trail/or THT to form the comprehensive tourism product of the region.

This initiative has been timely taken and it aims at bringing the national active forms of tourism to the European standards, at combining the hiking with ecological and rural green tourism, from which both will benefit: local population of the remote mountainous areas, for whom tourism is the only way of local social and economic development as well as the tourists, who come to discover the mountainous areas and sometimes find it difficult to orientate themselves due to the lack of information and absence of marked hiking routes.

In 2005 in the district of Rakhiv, the Carpathian Biosphere Reserve jointly with the Rakhiv state forestry enterprise and local initiatives have started to work out an exemplary model part of the THT and implement all necessary measures and activities for the establishment of the hiking routes and simple infrastructure. The model experience will serve as the basis for further dissemination of the lessons learnt to the stakeholders from other districts.

Протягом квітня – липня 2004 року у м.Ужгороді працювала група експертів, метою роботи яких була розробка загальної концепції так званого Закарпатського Туристичного Шляху (ЗТШ) та мережі туристичних маршрутів у Рахівському районі Закарпатської області. Вся робота в даному напрямку проводилася з ініціативи, за участі та фінансової підтримки координаційного офісу проекту FORZA, що є спільним українсько-

швейцарським проектом розвитку лісового господарства й реалізується в Закарпатській області під керівництвом Швейцарської Дирекції Розвитку і Співробітництва спільно з Державним комітетом лісового господарства України.

Ініціатива ця – дуже своєчасна і має чітку орієнтацію на наближення вітчизняного масового активного туризму до європейських стандартів, поєднання його з еко- та сільським туризмом, і, як наслідок – а це найважливіше, – покращення соціально-економічного становища місцевого населення засобом розвитку цього виду відпочинку.

Один із основних факторів розвитку туризму в Закарпатті – це відносно недоторкані гірські масиви, що мають виняткову рекреаційну цінність. В повсякденному житті це багатство використовується більше із споживацькою метою, не сприяючи при цьому відчутному покращенню рівня життя мешканців області. Подібна ситуація спостерігається і в процесі реалізації туристичного потенціалу Карпат: не зважаючи на зростаючу популярність мальовничих гір серед шанувальників активного відпочинку, економічний ефект від їх мандрівок поки що невиправдано низький. Причин такого стану речей багато. Не в останню чергу слід відмітити відсутність добре продуманої, „життєздатної” стратегії розвитку активного туризму, концептуального бачення економічної необхідності поєднання пішого та інших видів туризму, зокрема еко- й сільського зеленого. На усунення саме цих недоліків в значній мірі і була спрямована робота по розробці загальної концепції ЗТШ.

Наріжним каменем усієї зробленої роботи є створення передумов для формування комплексного туристичного продукту, максимально зручного для споживачів послуг і максимально корисного тим, хто надаватиме ці послуги. Повноцінний відпочинок для сучасного туриста має бути цілісним пакетом послуг, який би включав не лише проживання і харчування, але і туристичний супровід у гори, прокат туристичного спорядження, продукцію народних ремесел, ознайомлення із самобутньою культурою етнічних груп краю, тощо. При цьому передбачається, що до продажу такого комплексного туристичного продукту залучатиметься якомога більша кількість осіб. Це будуть як представники турагенцій, так і власники сільських садиб, народні умільці та інші.

Перед розробниками концепції ставилося завдання розробити ЗТШ у відповідності із такими вимогами:

1. ЗТШ повинен бути універсальним, тобто:

- складатися із системи маршрутів і стежок різної протяжності, складності, призначення і типу;
- передбачати не тільки піший, але й інші види активного туризму (вело-, лижний, кінний);

- включати вже існуючі місцеві маршрути;
- починатися і закінчуватися біля головних транспортних магістралей та передбачати під'їзд до маршрутів.

2. ЗТШ повинен бути не тільки безпечним для туристів на всій своїй протяжності, але й забезпечувати безпеку довкілля, враховуючи рекреаційне навантаження.

3. Транскордонність ЗТШ, що передбачає інтеграцію в міжнародну мережу туристичних шляхів: нитка шляху спрямована до кордонів області з метою об'єднання в майбутньому з маршрутами інших країн.

4. Туристична привабливість: ЗТШ повинен використовувати вже існуючу і перспективну інфраструктуру (маршрут проходить в місцях, де є туристичні стоянки, притулки, турбази, садиби сільського зеленого туризму та ін.) та включати унікальні природні об'єкти, історично-архітектурні, культурні та інші пам'ятки, а також враховувати багатоетнічний та багатоконфесійний склад регіону. ЗТШ в майбутньому повинен увійти до Реєстру туристичних шляхів України.

Всі вищезгадані аспекти по створенню ЗТШ були враховані і включені в загальну концепцію.

У ході розробки концепції було проведено п'ять засідань робочої групи в Ужгороді, здійснено зустріч з представниками рятувальної служби області та прикордонниками, організовано експедицію в Рахівський район для уточнення маршруту основної нитки ЗТШ. На завершальному етапі проведено інформаційно-демонстраційний семінар для усіх зацікавлених сторін в Ужгороді, де презентовано напрацювання робочої групи.

Результатом спільних напрацювань робочої групи стали рішення рекомендаційного характеру, серед яких найважливішими є такі:

1. Вважати ЗТШ мережею туристичних маршрутів, яка базується на вже існуючих відрізках міжнародних, національних, регіональних маршрутів та розроблених робочою групою місцевих і екскурсійних маршрутів для Рахівського району.

2. Вирішено, що основну нитку ЗТШ доцільно прокласти через високоатракційні гірські масиви Бескидів, Боржави, Свидовця, Чорногори та Марамороша, по маршруту смт. В.Березний – с. Ужок – смт. Воловець – смт. Міжгір'я – с. Мерешор – с. Усть-Чорна – с. Кваси – м. Рахів. Загальна протяжність ЗТШ – близько 380 км. При цьому наголошено на необхідності ознакування в першу чергу ділянки ЗТШ від міста Рахова до с. Кваси – г.Піп Іван Мармароський – г.Стіг – г.Піп Іван Чорногірський – г.Говерла – г.Петрос – с.Кваси, що проходить по території Карпатського біосферного заповідника та Рахівського держлісгоспу.

3. Маршрут ЗТШ прокладати з врахуванням можливості спуску в гірські села, для яких туризм, зокрема, сільський – альтернативний шлях соціально-економічного розвитку.

4. Передбачено облаштування під наметові табори окремо визначених місць стоянок (нічлігів).

5. Для знакування ЗТШ було обрано спеціальну систему підтверджувальних, інформаційно-вказівних та попереджувальних знаків, розроблену Комісією зі знакування туристичних шляхів при управлінні курортів та туризму Львівської обласної державної адміністрації.

Після завершення теоретичних розробок, згідно рекомендацій робочої групи, за підтримки координаційного офісу проекту FORZA було зроблено ряд практичних кроків, спрямованих на безпосередню реалізацію концепції ЗТШ. Так, було проведено засідання головних землекористувачів, по території яких проходить ЗТШ (Рахівський держлісгосп і Карпатський біосферний заповідник). З метою освоєння методики теоретичних і практичних основ знакування для них же було організовано короткотерміновий тренінг. Проведено робочу зустріч з головами селищних та сільських рад Рахівського району для інформування щодо планування та розбудови ЗТШ.

А на даному етапі продовжуються польові роботи по поетапному ознакуванню Рахівської ділянки ЗТШ. По промаркованим маршрутам загальною протяжністю біля 60 км вже можна подорожувати на г.Петрос, г.Говерлу та Чорногірським хребтом.

Доцільно зауважити, що сама концепція в ході практичної роботи над ЗТШ зазнає певних еволюційних змін. Так, для більшої практичності та зручності було вирішено прикрасити окремі ділянки ЗТШ малими архітектурними спорудами, як от бесідки, лавиці, навіси від дощу та для зберігання дров.

Розроблений туристичний продукт зусиллями проекту FORZA забезпечується належною рекламно-інформаційною підтримкою. Видано рекламний буклет “Що таке Закарпатський Туристичний Шлях?” Інформація про ЗТШ розміщується в спеціалізованих туристичних виданнях та пресі. А все про Рахівську ділянку ЗТШ – і не тільки про неї – віднедавна можна дізнатися у туристично-інформаційному центрі, відкритому у липні ц.р. у м.Рахові – єдиному поки що туристично-інформаційному центрі на всій протяжності Закарпатського Туристичного Шляху.

**ОЦІНКА ПОРУШЕНОСТІ ЛАНДШАФТІВ НА ТРАСАХ
ГІРСЬКОЛИЖНИХ СПУСКІВ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ
(НА ПРИКЛАДІ ТУРИСТИЧНО-ГОТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ
“БУКОВЕЛЬ”)**

Ю.С. Шпарик¹, Т.В. Кундельська²

¹ Український науково-дослідний інститут гірського лісівництва,
Івано-Франківськ, Україна

² Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
Івано-Франківськ, Україна

Shparyk Y.S., Kundelska T.V. Evaluation of landscape disturbance on mountain-skiing slopes in the Ukrainian Carpathians (hotel-tourism center “Bukovel” taken as an example)

In the article there are the lighted questions up of development of mountain-skier types of rest in mountain locality of Ukrainian Carpathians, on the example of tourist-hotel complex “Bukovel”; analysed influencing on the routes of the mountain-skier lowerings on a natural environment, for example destroy of microlandshafts.

Гірськолижний спорт є одним з традиційних видів спорту в гірській місцевості і бере він початок з прадавніх способів пересування в горах зимою. Водночас цей вид спорту і зараз завойовує все більше прихильників в Україні на всій її території. Це підтверджує значне зростання кількості відпочиваючих зимою в Українських Карпатах і особливо – на трасах гірськолижних спусків. Зважаючи на це, було прийнято низку урядових постанов і рішень з розвитку туризму, спорту і оздоровлення населення в межах Карпатського регіону, а у Івано-Франківській області відповідно – „Програму розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2002-2010 роки”. Зрозуміло, що влаштування гірськолижних трас в більшості випадків корінним чином змінює природний ландшафт – наприклад, вирубується ліс і створюється штучний трав'яний покрив. В екологічному відношенні отримуємо не властиву даній місцевості екосистему. Проблемою тут є її стійкість, порушеність ґрунту та потенційна небезпека для навколишніх екосистем. Враховуючи постійне зростання кількості гірськолижних трас, в регіоні особливо актуальним є вивчення порушеності ландшафтів на трасах гірськолижних спусків [1].

Найбільш повно, щодо використання природно-рекреаційного потенціалу високогір'я Карпат, сучасним світовим вимогам відповідає

туристично-готельний комплекс „Буковель”, який був обраний в якості дослідного полігону. Можливість проведення повноцінного зимового та літнього відпочинку, змагань різного рангу забезпечує стійке зацікавлення туристів, спортсменів та відпочиваючих. В перспективі на території туристичного комплексу “Буковель” передбачено спорудження майже 30 гірськолижних трас різної складності, канатних підвісних доріг і гірськолижних котеджно-готельних комплексів з відповідною інфраструктурою. На сьогоднішній день туристичний комплекс „Буковель” містить: підйомники – один бугельний (820 м), один крісельний (1091 м) та два мультипідйомники (25-30 м); біля 2500 м гірськолижних трас; готельний комплекс на 300 місць; необхідну інфраструктуру; асфальтовану дорогу [2].

Основна концепція «Мастер-плану „Буковель”» передбачає розширення курорту за рахунок концентрації гірськолижної інфраструктури на чотирьох осередках, які відповідно знаходяться біля нижніх станцій канатних доріг вздовж річкової долини р. Прутєць: Буковель А, Буковель В, Буковель С, Буковель D. Передбачається поступове освоєння території в чотири етапи терміном до 5 років, і з кожним етапом буде відкриватися новий осередок. Лижні траси поділяються на три категорії: легкі траси – для початківців з нахилом схилу 8-25%; траси середньої складності – для любителів та досвідчених лижників з нахилом схилу 25-45%; складні траси – для досвідчених лижників та професіоналів з нахилом схилу 45-60%. В адміністративному відношенні туристичний комплекс “Буковель” знаходиться на території Яремчанської міськради (Паляницька сільрада) Івано-Франківської області [2].

Перепад висот рельєфу складає від 870 до 1470 м, домінують схили північної експозиції. Кліматичні умови місцевості відповідають високогірній зоні – помірно-континентальний клімат з особливостями високогірного. Для нього характерні холодні зими і відносно прохолодне літо. Період з мінусовими середніми температурами повітря продовжується з другої декади жовтня до середини квітня. Загальні умови атмосферної циркуляції визначаються пануючим західним переносом у середній тропосфері. Зазначені фактори обумовлюють західну орієнтацію повітряних течій у нижній тропосфері. Протягом року переважає перенесення повітряних мас з Атлантичного океану. В результаті формуються два типи повітряних мас – континентальний і морський. Важливу роль у формуванні особливостей клімату, а значить і фізико-географічних умов, відіграють також орографічні особливості та рельєф регіону. Значні висоти (1500-2000 м) обумовлюють характерний перерозподіл повітряних мас в нижній частині тропосфери, а значить

перерозподіл атмосферних опадів. Переважаючим типом ландшафту є ялиновий ліс з природним біорізноманіттям [3-6].

Сніжний покрив лежить стабільно протягом всієї зими. Товщина його в зоні проєктованого об'єкту до 1,5-2,0 м і більше. Протягом року характерні довготривалі тумани. Весна нестійка із частими змінами погоди та поверненням холоду і опадів. Навесні та восени характерні заморозки. Середньорічна температура складає +7-8°C, а часті перезволожені вітри обумовлюють додаткову і навіть надлишкову природну зволоженість з середньорічною кількістю опадів близько 900-1200 мм/рік, а в окремі роки до 1500 мм/рік. Середня кількість днів із вітром швидкістю 15-20 м/с (в середньому за рік) за останні 10 років складає 83, з можливим коливанням від 49 до 128 днів. В межах території спостерігається таке явище, як снігові лавини. Лавини, які руйнують криволісся, верхню межу лісу і бувають небезпечними для людей. На території, що розглядається, сходження лавин може відбуватися на схилах крутизною від 25° до 55°. Висота снігового покриву в місцях відриву лавин – від 2 до 4 м, на окремих ділянках перевищує 8-10, і досягає в окремих випадках 20 м [2].

Для оцінки порушеності ландшафтів на трасах гірськолижних спусків в літній сезон 2004 року було проведено картування мікроландшафтів двох основних трас загальноприйнятими в геодезії методами [7]. Для траси двохкрісельного підйомника було також сформовано ГІС мікроландшафтів за результатами вимірювання координат точок відповідним інструментом (GPS). Опис та співвідношення площ виділених на трасах мікроландшафтів представлено в таблиці 1. На трасі з бугельним підйомником виділено 6 мікроландшафтів: типовий покрив трав, пошкодження ґрунту великою рогоатою худобою, давня експлуатаційна ерозія, заболочений водотік, яр і рівчаки. На трасі з двохкрісельним підйомником різноманіття мікроландшафтів вже вище: типовий покрив трав, експлуатаційна ерозія, заболочена місцевість, плато, водотоки, відкритий ґрунт, яр, посів трав і рівчаки. Очевидно, така ситуація пояснюється тривалістю функціонування цих трас – двохкрісельний підйомник був запущений в дію дещо пізніше, ніж бугельний, а також – особливостями мікрорельєфу на трасах. На трасі з двохкрісельним підйомником все ще ведуться роботи з її благоустрою, тоді як на більш давній трасі роботи зводяться лише до підтримання стійкості трав'яного покриву. Це обумовило наявність на більш новій трасі 5 мікроландшафтів з поширенням експлуатаційної ерозії, тоді як на трасі з бугельним підйомником присутній тільки один такий мікроландшафт. І в останньому випадку експлуатаційна ерозія є давньою.

Таблиця 1 – Стан мікрорел'єфів на трасах гірськолижних спусків (турбаза "Буковель")

№	Назва мікрорел'єфів	Площа, га	В тому числі, за видами вкриття, га					
			трава	трава + дерева	водотоки	відкритий ґрунт	ерозія, глибиною	
							10 см	> 10 см
Траса з бугельним підйомником, загальною площею 7,2 га								
	Типовий покрив трав	6,755	6,475	0,160	-	0,070	0,040	0,010
	Пошкодження ґрунту ВРХ	0,320	0,270	0,012	-	0,008	0,030	-
	Давня експлуатаційна ерозія	0,062	0,037	-	-	0,012	0,007	0,006
	Заболочений водотік	0,024	0,021	0,002	0,001	-	-	-
	Яр	0,011	0,008	-	0,002	-	0,001	-
	Рівчаки	0,028	-	-	0,028	-	-	-
	Разом:	7,200	6,811	0,174	0,031	0,090	0,078	0,016
Траса з двохкрісельним підйомником, загальною площею 8,2 га								
1.	Типовий покрив трав	5,709	4,889	0,320	-	0,300	0,140	0,060
2.	Експлуатаційна ерозія	0,020	0,013	0,001	-	0,002	0,003	0,001
3.	Експлуатаційна ерозія	0,025	0,006	0,002	0,001	0,008	0,006	0,002
4.	Заболочена місцевість	0,081	0,063	0,005	0,007	-	0,006	-
5.	Експлуатаційна ерозія	0,070	0,029	-	0,004	0,025	0,008	0,004
6.	Заболочена місцевість	0,022	0,011	-	-	0,002	0,006	0,003
7.	Плато + експлуатаційна ерозія	0,264	0,211	-	-	0,037	0,014	0,002
8.	Експлуатаційна ерозія	0,012	0,002	-	-	0,004	0,005	0,001
9.	Водотік	0,044	0,029	0,007	0,006	-	0,001	0,001

№	Назва мікроландшафтів	Площа, га	В тому числі, за видами вкриття, га					
			трава	трава + дерева	водотоки	відкритий ґрунт	ерозія, глибиною	
							10 см	> 10 см
10.	Відкритий ґрунт	0,054	-	-	0,054	-	-	-
11.	Відкритий ґрунт	0,112	-	-	0,112	-	-	-
12.	Яр	0,039	0,034	0,002	-	-	0,003	-
13.	Посів трав	1,244	1,242	0,002	-	-	-	-
14.	Посів трав	0,504	0,101	0,005	-	0,391	0,007	-
Разом:		8,200	6,630	0,344	0,184	0,769	0,199	0,074

Розподіл площі трас гірськолижних спусків за типами мікроландшафтів представлено на рисунку 1. На трасі, яка використовується довше (з бугельним підйомником), трав'яний покрив поширений на 95% площі, а основним похідним мікроландшафтом є пошкодження ґрунту ВРХ (до 5% площі). На більш новій трасі, трави (з врахуванням нових посівів) займають біля 90% площі, а 5% – площі з експлуатаційною ерозією.

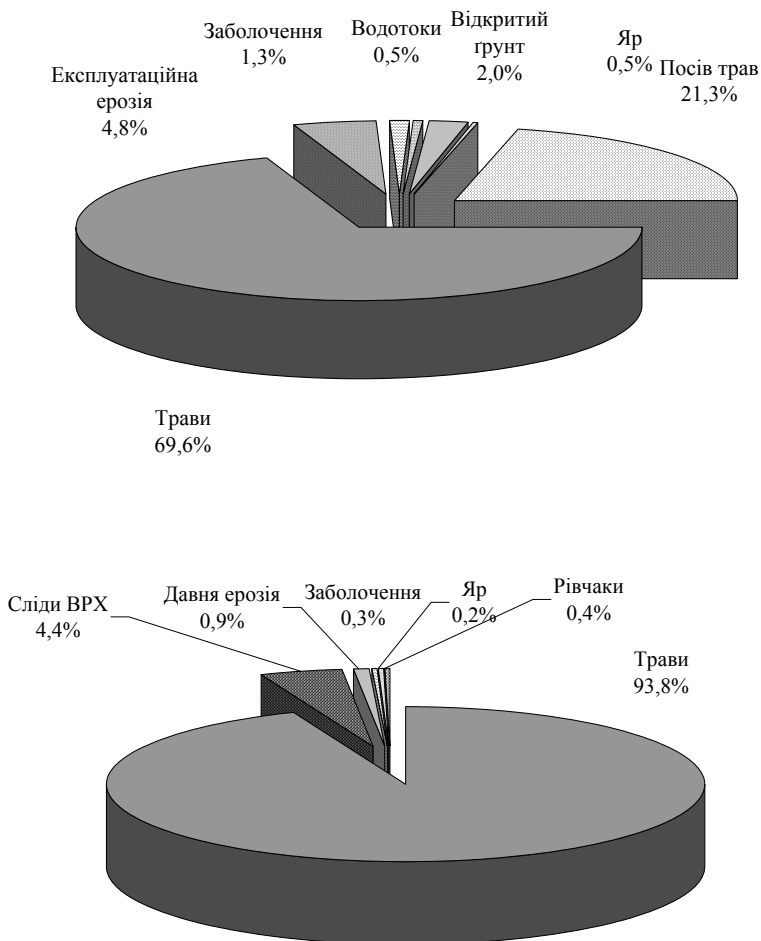
Аналіз отриманих результатів свідчить, що на трасах гірськолижних спусків основним мікроландшафтом є трав'яний покрив і його відсоток коливається від 70 до 95%, в залежності від умов рельєфу та ведення господарства. Встановлено, що на цих об'єктах створені умови, які попереджують розвиток ерозії ґрунтів: якщо на трасах, які використовуються 2-3 роки відсоток площі з проявами ерозії досягає 5%, то на більш давніх трасах він не перевищує 1%. В той же час, прояви пошкоджень ґрунту свійськими тваринами присутній і на більш давніх трасах.

Висновки

1. Гірськолижні види відпочинку є одними з традиційних в гірській місцевості, а в Українських Карпатах зимові види спорту також є популярними. Це зумовило прогресуючий розвиток інфраструктури цих видів спорту: баз відпочинку, трас спусків і т.п. Таке значне втручання в природні гірські екосистеми потребує вивчення його наслідків.

2. Туристично-готельний комплекс "Буковель" є одним з найбільших в регіоні і продовжує потужно розвиватися. Зараз на його території функціонує комплекс гірськолижної інфраструктури в одному осередку, а "Мастер-план Буковель" передбачає влаштування чотирьох таких осередків. Найбільш кардинальним антропогенним втручанням в гірські екосистеми є влаштування трас спусків на місці гірських лісів.

Рисунок 1 – Розподіл площі трас гірськокожних спусків за мікро ландшафтами

- а) на трасі з бугельним підйомником;
 б) на трасі з двохкрісельним підйомником.

3. Порушеність ландшафтів на трасах гірськолижних спусків комплексу "Буковель" складає 5-8% і має тенденцію до зменшення при більш тривалому їх використанні. Очевидно, це пояснюється належними заходами з догляду за трасами, а у випадку їх відсутності ситуація може бути оберненою.

4. Основними типами мікроландшафтів на вивчених 2-х трасах є: трав'яний покрив (поширення коливається в межах 70-95%), експлуатаційна ерозія (1-5%), заболочена місцевість (0,1-2%), яри і водотоки (0,4-1%), відкритий ґрунт або площі відновлення трав'яного покриву (0-23%), пошкодження свійською худобою (0-4%).

1. Програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2002-2010 роки, затверджена рішенням обласної ради народних депутатів від 22.11.2002 №85-4/2002 р
2. Звіт "Оцінка впливів на навколишнє середовище (ОВНС) перспективи розвитку туристичного комплексу "Буковель" розроблений як звіт до договору № 12-2/сп. ІФНТУНГ, Івано-Франківське бюро підприємця Корицького. ОВНС, Івано-Франківськ, 2003-2004 рр, 124 с
3. Академія Наук України. Інститут екології Карпат. Природа Карпатського національного парку. – Київ: Наукова думка, – 1993. -213с.
4. Вялов О.С., Гавура С.П., Даныш В.В. и др. История геологического развития Украинских Карпат. – К.: Наукова думка, 1981. – 180 с.
5. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат.– К: Наукова думка, 1980. – 269 с.
6. Природа Українських Карпат. – Льв.: В-цтво Льв. ун-ту, 1968. – 266 с.
7. Мельник А.В., Міллер Г.П. Ландшафтний моніторинг. – К., 1993. – 152 с.

УДК 551.4

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

В.М. Шушняк

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Shushniak V.M. Division of the Ukrainian Carpathians into regions based upon tourism and country-study

On the basis of the natural, ethnographical, political-administrative, tourist-recreation region division analysis of the Ukrainian Carpathians the new scheme of the touristical and local-studies regionalisation is proposed. The main taxonomical units are "kraj" (region), "rayon" (district), and "subrayon" (subdistrict).

Туристично-краєзнавче районування належить до особливого виду регіоналізації систем природи і суспільства. Воно повинно проводитись із врахуванням природних, соціально-економічних, історико-культурних, етнічних, релігійних та інших індивідуальних рис регіонів. Розглянемо схеми основних видів галузевої регіоналізації Українських Карпат, що можуть використовуватись у туристично-краєзнавчому районуванні.

Природниче районування

Перший, близький до сучасного, детальний регіональний поділ північно-східного макросхилу Карпат був здійснений видатним краєзнавцем, родоначальником польської географії професором Ягелонського університету Вінцентом Полем [6]. Автор поділяє Карпатську дугу на Малі Карпати, Угорські Рудави, Татри, Бескиди, Гори Семигороду. Бескиди поділені на Західний Бескид, Низький Бескид, Широкий Бескид. Між Сяном і Сучавою поряд із Широким Бескидом відокремлено: пасмо Петросів (сучасні Скибові Горгани), Полонини, Чорний ліс з Чорногорою (сучасні Привододільні Горгани, Свидовець і Чорногора), гори Покуття і Буковини.

Нову сторінку природничого районування Карпат відкрили Г. Величко та А. Реман.

Творча спадщина Г. Величка досліджена недостатньо, однак аналіз його роботи “Пластика польсько-руських земель з особливою увагою до Карпат” відчить, що автор у детальній регіоналізації Карпат використав новий, започаткований Ф.Ріхтгофеном, покомпонентний підхід до вивчення земної поверхні.

А. Реман – відомий на той час географ-енциклопедист, дослідник Карпат, перший керівник кафедри географії Львівського університету започаткував цікаву дискусію щодо регіоналізації Карпат, розвинуто С. Павловським (1914, 1928), С. Рудницьким (1924, 1925), В. Кубійовичем (1927), А. Згліницькою (1931), Г. Гасіоровським (1935), В.Гоетлем (1936), М. Орлічем (1938), П.Біланюком (1939) (табл.1).

Після Другої світової війни регіональним природничим поділом Карпат займались М.Єрмаков (1948), Г.Раскатов (1957), В. Боднарчук (1959), П.Цись (1949, 1968), К. Геренчук, М. Койнов, П. Цись (1964). Геоморфологічне районування проведено П. Цисем, кліматичне – М.Андріановим, ґрунтове – І. Гоголевим, геоботанічне – М. Голубцем, К. Малиновським, С. Стойком, флористичне – М. Котовим, В. Чопиком.

У визначені фізико-географічних районів Українських Карпат загальноприйнятою стала схема регіоналізації П. Цися. Вона і тепер є основою для більш детального галузевого природничого районування: ландшафтного (А. Мельник, 1999), геоморфологічного (Я. Кравчук, 2003).

Табл.1 Схеми природничого районування Українських Карпат до II Світової війни

А. Реман (1895)	С. Рудницький (1924)	М. Орліч (1938)	П. Біланюк (1939)
Бещади	Високий Бескид	Західні Бещади Східні Бещади	Вододільна обл. Середній Бескид Високий Бескид
Горгани	Горгани	Горгани: Західні, Східні.	Горгани
Чорногора	Чорногори Гуцульські Альпи	Покутсько- Мармароські Карпати Чорногора Гринявські гори Чивчини	Середньо- Карпатська западина Полонинський Бескид Мармароські гори
	Завигорлатська долина		Міжгірна долина
	Вулканічні Карпати		Вулканічні Карпати
	Надтисенська низовина		Надтисенська низовина

Етнографічне районування

Перші етнографічні дані про Карпати були опубліковані у мандрівних описах Бальтазара Гаккета. Британець за походженням, лікар, натураліст, професор Львівського університету Б.Гаккет у 1788-1793 рр. здійснив кілька мандрівок у Карпати за результатами яких видав у Нюренберзі працю *“Neueste phisikalish-politische Reisen durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen”*.

Однак, як відзначає Я. Гудовський [5], етнографічні висновки Б. Гаккета були суб'єктивними. Детально описуючи побут буковинських старообрядців (філіпонів), євреїв, циган, караїмів, він не згадує про гуцулів і бойків. Гуцулів Б. Гаккет називає покутянами. Віддаючи належне працям Б. Гаккета, треба відзначити, що це були погляди чужинця на культуру українців-горян. Уже через неповних півстоліття після Б. Гаккета видатний український письменник і громадський діяч Яків Головацький в описах своєї мандрівки у 1834-1835 рр. за маршрутом Львів-Стрий-Калуш-Станіслав (Івано-Франківськ)-Коломия-Жаб'є (Верховина)-Луги-Сигет-Хуст-Мукачево-Ужгород-Перечин-В.Брєрезний-Убля-Новоселиця-Ветліна-Лісько-Перемишль-Львів описує побут і звичаї бойків, гуцулів, верховинців, як

виразно ідентифікованих місцевих етнічних груп [1]. Важливими є висновки Я. Головацького про етнокультурну спорідненість галицьких і закарпатських верховинців. Відзначимо, що робота Я. Головацького опублікована у 1841-1842 рр. чеською мовою у жанрі листів до Карела Запа – відомого не тільки як письменника, але і як одного з перших чеських краєзнавців.

Надзвичайно цінним краєзнавчим джерелом є результати етнографічних досліджень В. Поля, які опубліковані у VII розділі уже згаданої його монографії. У Карпатах в межах сучасної території України він виділяє чотири етнографічні групи: куртаки, або чухоньці; бойки, тухольці, гуцули, а також подає перелік населених пунктів із зазначенням етнографічних груп.

Куртаками, або чухоньцями, В. Поль називає етнічну групу, яка проживала у Низькому Бескиді між витоками річок Ропа і Сян. Назви цієї групи походять від специфічного верхнього одягу. Автор відзначає, що іноді цю групу називають лемками, і досить гостро оспорує таке твердження. На сучасній території України від згаданих В. Полем населених пунктів цієї групи залишилися тільки невеликі поселення у долині р. Сяну, на місці десяти сіл, що були знищені у результаті демаркації радянсько-польського кордону у 1946 році.

До етнографічної групи бойків В. Поль відносить 50 населених пунктів на території сучасного Турківського району, 15 – у Сколівському районі і 10 – у межах теперішніх Долинського, Рожнятівського і Прегінського адміністративних районів.

Тухольці за В. Полем, проживали у Тухольці, Ораві, Погарі, Оравчику, Тиравці, Козовій, Коростові, Скольому, Гребенові, Хітарі, Кальному, Плав'єму, Головецькому, Бикові, Грабовці, Тухлі, Либохорі, Опорці, Лавочному, Тарнавці, Славському, Волосянці, Хашованому, Ялинкуватому, Верхній Рожанці, Нижній Рожанці. Всі ці села тепер належать до Сколівського адміністративного району.

До гуцульських В. Полем відносить 85 населених пунктів у межах сучасних Надвірнянського, Верховинського, Косівського районів Івано-Франківської області і Вишницького та Путильського районів Чернівецької області.

У процесі наступних етнографічних досліджень, проведених як українськими так і польськими вченими та культурними запропонований В. Полем етнографічний поділ Карпат був суттєво трансформований. Зокрема, назва етнографічної групи чухоньців трансформувалась у назву лемки, а група тухольців віднесена до групи бойків. Таким чином, у сучасному етнографічному поділі українців-горян виразно визначилися три етнічні групи: лемки, бойки і гуцули.

Політико-адміністративні районування

Неодноразова зміна політико-адміністративного і державного устрою у регіоні (табл. 2) позначилась на господарських традиціях, національному складі, віросповіданні та ментальності мешканців Карпатських теренів. Історично зумовленими є топоніми Галичина, Покуття, Буковина.

Табл. 2. Державна приналежність регіону

Історичні рубежі	Прикарпаття	Закарпаття
X-XII ст.	Київська Русь Чеське королівство	
XII-XIV ст.	Галицьке князівство	Угорське королівство
XIV-XVI ст.	Польське королівство Молдавська держава	
XVI-XVIII ст.	Річ Посполита Молдавська держава	Трансільванське князівство Австрія
1772-1867 р.р.	Австрійська монархія	
1867-1918 р.р.	Австро-Угорська імперія	
1918-1919 р.р.	Західно-Українська Народна Республіка	
1919-1939 р.р.	Польща Румунія	Румунія Чехословаччина
1938		Карпатська Україна
1939-1944 р.р.	СРСР, Німеччина, Румунія, Угорщина	
1944-1991 р.р.	Україна у складі СРСР	
З 1991 р.	Україна	

Туристично-рекреаційне районування

Туристично-рекреаційне районування є окремим напрямком у соціально-економічній регіоналізації. Розглядаючи туризм і рекреацію як складові територіально-господарського комплексу, спеціалісти Інституту регіональних проблем НАНУ пропонують такі таксономічні одиниці районування, як: туристично-рекреаційна зона, туристично-рекреаційний центр, туристичний вузол, туристичний район. На Львівщині виділено більше ста рекреаційних центрів, які входять у Карпатську, Передкарпатську, Львівську і рівнинну туристично-рекреаційні зони [2]. У Чернівецькій області за подібним принципом В. Коржик [4] виділив 41 рекреаційний центр, дві зони – Придністровську водно-спелео-кліматичної та історико-архітектурної рекреації, Чернівецьку історико-архітектурної та природно-оздоровчої рекреації, і два регіони – Сторожинецько-Сіретський ландшафтно-

оздоровчий та Карпатський ландшафтно-кліматичний і туристсько-оздоровчий.

Інший підхід до туристично-рекреаційного районування Карпатського регіону був використаний спеціалістами Київського університету туризму, економіки і права, Варшавського інституту туризму, Львівського національного університету імені Івана Франка, які працювали у рамках проекту “Туристичний потенціал Західної України” [3]. Враховуючи показники туристичної атракційності та інвестиційної привабливості, виконавці проекту виділили такі субрегіони перспективні для розвитку туризму: Львівська область – Львівський, Городоцько-Мостиський, Придністерський, Бескидський; Закарпатська область – Низовинний Закарпатський, Верховинсько-Полонинський, Верхньотисецький; Івано-Франківська область – Долинянський, Горганський, Передкарпатський, Покутський, Коломийсько-Снятинський.

Пропоноване туристично-краєзнавче районування

Як видно із проведеного огляду різнотипних схем регіоналізації Українських Карпат, процедура краєзнавчо-туристського районування на основі інтеграції різноманітних показників є складною. Вона потребує визначення чітких критеріїв і системи таксономічних одиниць.

Пропонуємо таку систему таксономічних одиниць:

1. Край – визначається на основі комплексу природничих, соціально-економічних та історичних ознак.
2. Район – визначається за природничими ознаками.
3. Підрайон – визначається комплексом природничих ознак у поєднанні з етнічними.

Поняття туристичний центр, туристичний вузол, туристична зона також можуть використовуватися у туристично-краєзнавчій регіоналізації як додаткові елементи, які не мають ієрархічного підпорядкування.

У Карпатському регіоні України виділяємо три туристичні краї: Прикарпатський, Гірсько-Карпатський, Закарпатський.

Природні регіони Гірсько-Карпатського краю – Бескиди, Горгани, Буковинські Карпати, Верховинські Карпати, Полонинські Карпати, Вулканічні Карпати, Мармарош – виділено як окремі туристичні райони.

Для означення підрайонів пропонуємо вживати збірні назви, які характеризують як природничу, так і етнічну їх індивідуальність – “Бойківські Горгани”, “Гуцульські Горгани”, “Лемківська Верховина”, “Бойківська Верховина”, “Гуцульська Верховина”, “Гуцульські Полонини”. Відзначимо, що використання такого типу назв пропонувалось С. Рудницьким (“Гуцульські Альпи”), В. Фішером, В. Гоетлем, П. Біланюком (“Гуцульські

Бескиди”), М. Койновим („Гуцульські Карпати”), Ю. Тарновичем (“Лемківський Бескид”).

У Предкарпатському краї виділяємо туристичні райони Прибескидського Передкарпаття, Пригорганського Передкарпаття і Буковинського Передкарпаття. У Пригорганському Передкарпатті окремо виділяємо Покутський туристично-краєзнавчий підрайон.

У Закарпатському краї виділяємо два райони: Верхньо-Тисенський і Нижньтисенський.

1. Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Подорожі в Українські Карпати. – Львів: Каменярь, 1993. С. 22-101.
2. Жук П.В., Копач М.В., Луксевич М.В., Дмитрах М.Р. Індустрія відпочинку Львівщини. – Львів, 1994. – 96 с..
3. Ковешников В., Лопатінський К., Щецінський Р., Зінько Ю., Лозинський Р., Мальська М. Оцінка туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб залучення інвестицій. //Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки. – Матеріали міжнар. конф. до 120-річчя географ. ф-ту у Львівському університеті. – Львів, 2003. – С. 219-222.
4. Коржик В. Оздоровчо-відпочинковий комплекс. // Навчально-краєзнавчий атлас Чернівецької області. – Львів, 2000. – С.20.
5. Gudowski J. Ukraińskie Beskidy Wshodnie. – Т.1. – Warszawa: “Dialod”. – 200 s.
6. Pol W. Rzut oka na północne stoki Karpat. – Krakow, 1851. – 132 s.

III. КАРПАТСЬКА КОНВЕНЦІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПРИРОДНОГО ТА КУЛЬТУРНОГО СПАДКУ

УДК 004.7: 504 (394)

РЕКЛАМА В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ ВПРОВАДЖЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

М.М. Близнюк

Косівський державний інститут прикладного та декоративного мистецтва,
Косів, Україна

Blyzniuk M.M. Promotion of introduction of the Carpathian Convention in Hutsulshchyna through the Internet

The question of the advertisement in Internet introduction of the Frame Convention of preservation and Sustainable development of Carpathian (Carpathian Convention) in particularly in Hutsulshchyna region has been made clear. As to the author's point of view the informational providing may promote active dissemination of ideas and principles of Carpathian Convention. A great popularization and advertisement of Carpathian Convention in Internet is a major problem of the future from the point of view of development of the tourist industry and activation of the public life of region. Examples and references to the existing Web-page and sources of information are given.

Карпати – велика гірська система (довжиною 1500 км, висотою до 2655 м), розташована на території кількох держав: Чехії, Угорщини, Польщі, України, Румунії, Словаччини та Сербії і Чорногорії. Завдяки географічному розташуванню Карпати відіграють для Європи важливу соціальну, економічну, ресурсну, кліматоутворюючу та екологічну роль. Тут зосереджено великі площі лісів, найчистіші річки, більшість реліктових та ендемічних (зростають тільки в цьому районі) видів флори і фауни Центральної Європи. Серед реліктових рослин, наприклад, тис ягідний, вік якого складає до 4 тисяч років. Найбільший тисовий ліс – 206 гектарів – знаходиться в Івано-Франківській області біля м. Коломия. Але є у Карпат і свої проблеми – браконьєрство, промислове забруднення, стихійні смітники, розширення транспортних мереж. І основна – вирубка лісів, що викликає

ерозію ґрунтів, зсуви та повені, зникнення рідкісних видів тварин та рослин. Щоб зберегти Карпати, всім державам регіону необхідно діяти спільно.

Саме з цієї причини кілька років тому народилася ідея створення транскордонного документу, який би об'єднав державні, наукові та громадські кола країн карпатського регіону. В результаті з'явилася Карпатська конвенція [1] (Рамкова конвенція про охорону і сталий розвиток Карпат) – міжнародний документ, що має забезпечити збереження біорізноманіття (завдяки створенню мережі карпатських заповідних територій), розвиток екотуризму, створення системи оцінювання екологічних ризиків, ефективне використання енергетичних та водних ресурсів – усе, що є запорукою стійкого розвитку транскордонного регіону. Конвенція була підписана на 5-ій Конференції міністрів екології “Довкілля для Європи”, що пройшла в травні 2003 року в Києві, всіма країнами Карпатського регіону, окрім Польщі. 25 листопада 2003 року уповноважений представник Республіки Польща, Посол Республіки Польща в Україні Марек Зюлковський урочисто підписав Карпатську конвенцію. Польща приєдналася до документу.

Конвенція повинна забезпечити розвиток програм, проектів і рішень, що впливають на різні сфери діяльності. Але, оскільки це документ рамковий, він не дуже конкретний, і скоріше виражає готовність і зобов'язання держав займатися сталим розвитком і збереженням Карпат. Стосовно ж конкретних рішень, важливу роль відіграє внутрішня політика держави. Карпатська конвенція має на меті підштовхнути всіх, хто її підписав, до конкретних дій зі збереження Карпат в середині їхніх країн, зорієнтувати на екологічно свідомі рішення щодо природокористування в регіоні [2].

Так, в розділі „Система оцінки/інформації про стан довкілля, моніторинг та раннє попередження” Конвенції йде мова проте, що „сторони (країни учасники) проводять політику, використовуючи існуючі методи моніторингу та оцінки, спрямовану на сприяння ... інформаційній системі, доступній всім сторонам” [1, с.6].

Якраз інформаційне забезпечення, зокрема реклама в мережі Інтернет, може сприяти активному поширенню ідей та положень Карпатської конвенції.

Так, на Інтернет-сторінці www.menr.gov.ua Міністерства екології та природних ресурсів України (рис.1) знаходимо інформацію про те, що Україна стала першою державою Карпатського регіону, яка ратифікувала Карпатську конвенцію [3].

Forma No	Mісяць	Місяць
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України		
Планова діяльність		
Забезпечення		
Інформація про Мінприроди		
Колонія містова		
Місяць		
Міністерство охорони навколишнього природного середовища України запропонує всім бажаючим до співпраці у вичерпне актуальне питання охорони та захисту природно-заповідної території	01.06.2005 00:00	07.06.2005 00:00
До уваги учасників громадського екологічного форуму	31.05.2005 00:00	03.06.2005 00:00
Містр охорони навколишнього природного середовища України П.Ізюченко проведе прес-конференцію	24.05.2005 00:00	02.06.2005 00:00
Сьогодні 23.05.2005 року Містр П. Ізюченко зустрівся з Міністром навколишнього середовища і водного господарства Румунії Суліскою Бабу	23.05.2005 00:00	01.06.2005 00:00
До уваги громадських організацій екологічного спрямування, муніципальних установ, всіх небайдужих громадян	00.00	31.05.2005 00:00
Участь Мінприроди в організації природного середовища України П.Ізюченко у "гарячій телефонній лінії"	13.05.2005 00:00	30.05.2005 00:00
18 червня 2005 року під головуванням Мистра охорони навколишнього природного середовища України Павла Ізюченка відбувся заїзд працівників "Дію українського ринку"	15.04.2005 00:00	30.05.2005 00:00
Графік особистого прийому громадян керівником Мінприроди України	04.02.2005 00:00	24.05.2005 00:00
Телефонні прийняття Мистра охорони навколишнього природного середовища України	19.01.2004 00:00	24.05.2005 00:00
Дистанційне українсько-румунське переговори між Міністром охорони навколишнього природного середовища України Ізюченко та Міністром навколишнього середовища та управління водними ресурсами Румунії Суліскою Бабу		24.05.2005 00:00
Звіт про проведення в Україні (всукраїнської ації) "Зелений паросток майбутнього"		24.05.2005 00:00
Прес-конференція П. Ізюченка "300 днів Мінприроди"		23.05.2005 00:00
Проект "Положення про інформування населення через ЗМЗ про об'єкти, які в найбільшій загроженні до навколишнього природного середовища"		20.05.2005 00:00
Поездження Мінприроди про екологічний аудит		20.05.2005 00:00

Рис.1

На виконання зазначеного закону України Мінприроди України підготувало проект плану першочергових заходів, спрямованих на його реалізацію. Серед основних заходів запропоновано, зокрема:

- розробку стратегії та впровадження елементів положень Карпатської конвенції;
- створення Карпатської мережі природоохоронних об'єктів;
- підготовку обґрунтування щодо можливості виконання Україною функцій секретаріату Карпатської конвенції та вибору місця розміщення Секретаріату.

З огляду на важливі здобутки, отримані на шляху розбудови Карпатської мережі природоохоронних об'єктів,

враховуючи рекомендації наради, що відбулася у червні 2003 року в м.Берхтесгаден (Німеччина) щодо розвитку співробітництва між Альпійською мережею природоохоронних територій та Карпатською мережею природоохоронних територій, що формується відповідно до положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та засідання представників Карпатської мережі природоохоронних об'єктів, останнє з яких – в м. Закопане (Польща) 13-14 травня 2004 року, де було прийнято рішення щодо подальшого розвитку Карпатської мережі

природоохоронних об'єктів, формування Генеральної Асамблеї цієї мережі по типу Альпійської,

зважаючи на велике значення, яке надається Україною міжнародному співробітництву в питанні охорони та екологічно-збалансованого управління Карпатами,

учасники науково-практичної робочої наради 28-29 жовтня 2004 року [4] рекомендують Мінприроди України наступне:

- схвалити проект Стратегії та впровадження елементів положень Карпатської конвенції;

- підтримати пропозицію облдержадміністрацій Івано-Франківської, Чернівецької, Львівської та Закарпатської областей щодо визначення місця розташування Карпатської конвенції на конкурсній основі.

Цікаву інформацію про Карпатську конвенцію подано на Інтернет-сторінці [5] www.dossier.kiev.ua (рис.2) благодійного інформаційно-видавничого центру "Зелене досьє" (м.Київ), з ініціативи якого ось уже третій рік у Шешорах на Косівщині проводяться міжнародні фестивалі етнічної музики та ленд-арту, в рамках яких на семінарах та робочих зустрічах піднято питання Карпатської конвенції [6]: сайт www.sheshory.org. (рис.3).

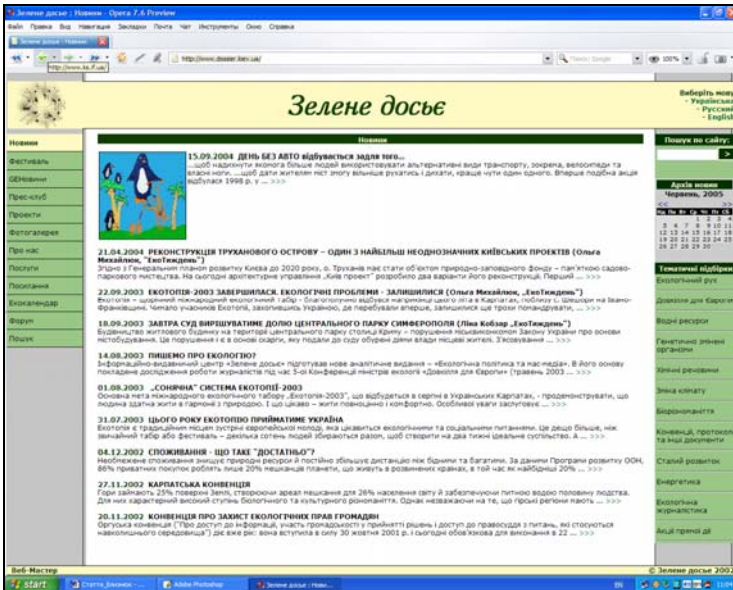

Рис.2.

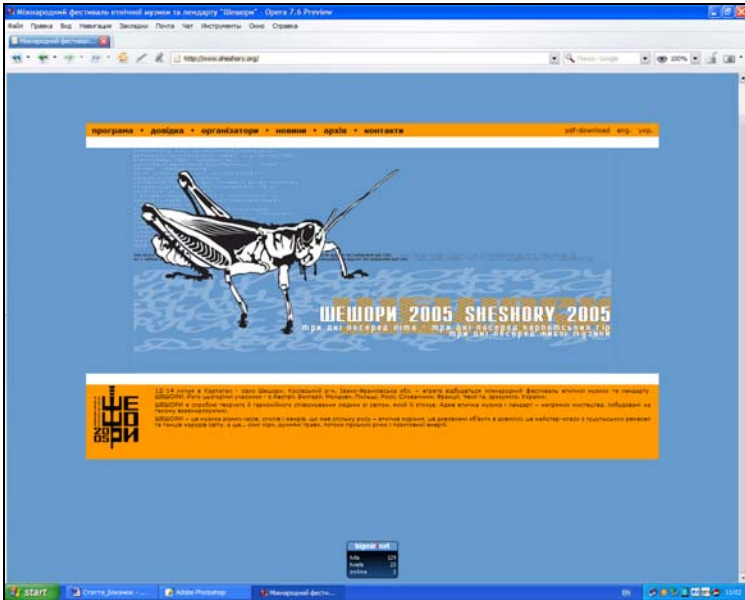

Рис.3.

Наші австрійські колеги (katrit.egerer@kabsi.at) пропонують інформацію про проєкт „Carpathian Eco Hiking Trail” [7].

Все-таки мало інформації на відомих в регіоні Гуцульщині Інтернет-сторінках [8,9,10] www.kosiv.com.ua (МПП „АВВ”, м.Косів – рис.4.), www.kosiv.info („Цифрове фото”, м.Косів – рис.5) та www.ks.if.ua („Комп’ютерний світ”, м.Косів – рис.6).

Широка популяризація та реклама Карпатської конвенції в мережі Інтернет бачиться важливою в майбутньому з огляду на розвиток туристичної індустрії та активізації суспільного життя в регіоні.

Для тих, хто більш цікавиться даною проблематикою можна порекомендувати розроблену членами асоціації „Наш дім” (м.Івано-Франківськ) анкету, яка стосується Рамкової Конвенції про Збереження і Сталий Розвиток Карпат (Карпатської Конвенції), поміщену у додатку до даної статті, а також окремі публікації [11,12,13] автора, де порушено і висвітлено окремі аспекти втілення Карпатської Конвенції на Гуцульщині.

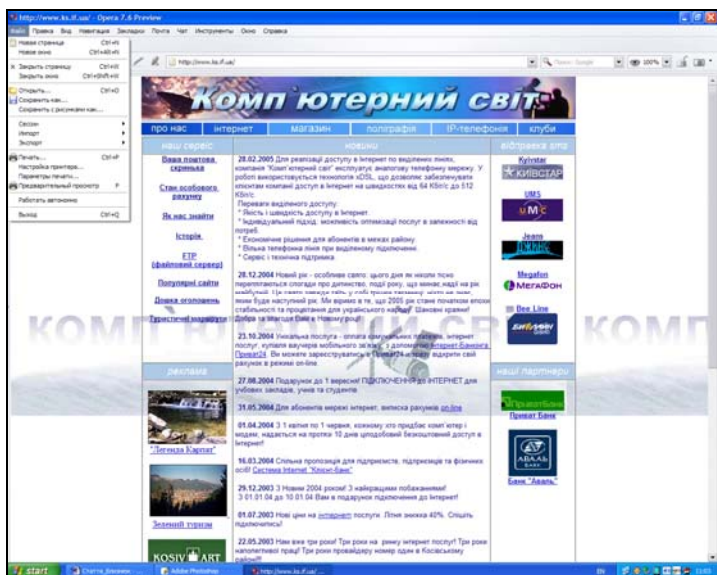

Рис.6

Додаток

АНКЕТА

Стосується Рамкової Конвенції про Збереження і Сталий Розвиток Карпат (Карпатська Конвенція)

Ставте позначку на потрібній відповіді, і/або впишіть Ваш варіант відповіді.

1. Представником якої з перелічених категорій Ви себе вважаєте?		
Центр. органи влади	Наука	Місцеві виробники
Велик./середній бізнес	Освіта	Культурна сфера
Туристичний бізнес	Місцева влада	Лісова служба
Ваш варіант відповіді		

Ставте позначку на потрібній відповіді, і/або впишіть Ваш варіант відповіді.

2. Що вам відомо про Карпатську Конвенцію (Кнв)?			
Кнв вже підписана всіма Карпатськими країнами	Не впевнений	Так	Ні
Кнв вже підписано Україною	Не впевнений	Так	Ні

Кнв вже ратифіковано Україною	Не впевнений	Так	Ні
Ваш варіант відповіді			

Ставте позначку на потрібній відповіді, і/або впишіть Ваш варіант відповіді.

3. Які надії Ви покладаєте на Карпатську Конвенцію (Кнв)?			
Кнв буде сприяти підвищенню рівня життя мешканців регіону Карпат	Не впевнений	Так	Ні
Кнв буде сприяти збереженню природних ресурсів Карпат	Не впевнений	Так	Ні
Кнв буде сприяти збереженню культурної спадщини корінних народів Карпат	Не впевнений	Так	Ні
Ваш варіант відповіді			

Ставте позначку на потрібній відповіді, і/або впишіть Ваш варіант відповіді.

4. Які галузі потребують в першу чергу потребують впровадження Карпатської Конвенції (Кнв)?			
Туризм	Не впевнений	Так	Ні
Лісове господарство	Не впевнений	Так	Ні
Сільське господарство	Не впевнений	Так	Ні
Збереження біорізноманіття	Не впевнений	Так	Ні
Ваш варіант			

5. Який крок по впровадженню Карпатської Конвенції має бути наступним згідно ваших очікувань?

Складена Асоціацією “Наш Дім”, 2004 р.

1. Рамкова Конвенція „Про охорону та сталий розвиток Карпат” /Підписана 22.05.2003, ратифікована 7.04.2004.- 10с.
2. Михайлюк О. Карпатську конвенцію нарешті підписали всі країни карпатського регіону / Екотиждень.- Екологічні новини з України та світу.- 27.11. 2003.- С.1.
3. Інтернет-сторінка [Http:// www.menr.gov.ua](http://www.menr.gov.ua).
4. Науково-практична робоча нарада з питань організації виконання положень Карпатської конвенції (28-29 жовтня 2004 р.)/ Резолюція.- 2004.- С.1-2.

5. Інтернет-сторінка [Http://www.dossier.kiev.ua](http://www.dossier.kiev.ua).
2. Інтернет-сторінка [Http://www.sheshory.org](http://www.sheshory.org).
3. Katrin Egerer. Carpathian Eco Hiking Trail /Project by lynx limited.- 2004.- P.2.
4. Інтернет-сторінка [Http://www.kosiv.com.ua](http://www.kosiv.com.ua).
5. Інтернет-сторінка [Http://www.kosiv.info](http://www.kosiv.info).
6. Інтернет-сторінка [Http://www.ks.if.ua](http://www.ks.if.ua).
7. До питання реклами осередків народного мистецтва засобами комп'ютерних технологій // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Сучасне народне мистецтво України: теорія і реальність”.- Львів.- 2002.- 28 лютого – 2 березня.- С.54-58.
8. Комп'ютерні технології на основі ГІС систем у дослідженні екологічних проблем регіону Гуцульщини Карпат / Доповідь на Міжнародну наукову конференцію „Лісова інженерія: техніка, технологія, довкілля”.- 5-10 жовтня 2004 року.- Львів // Науковий вісник.- Львів: Український державний лісотехнічний університет.- 2004, випуск 14.3.- С.463-469.
9. Довідково-інформаційна система “Місцеві екологічні дії в Україні” / У співавторстві Картавцев О.М. // Матеріали III науково-практичної конференції в Карпатському регіоні “Стан, проблеми та перспективи впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій: освіта, управління, туризм”.- Косів.- 13-14 травня 2005 р.: Праці Косівського осередку НТШ / Комп'ютерно-орієнтовані технології.- Том II.- 2005.- С.204-206.

УДК 330.101.541: 332.142.6

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ КРИТЕРІЇВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Є.М. Боршук

Львівська комерційна академія, Львів, Україна.

Borshchuk Ye. Some issues of social grounds for criteria of sustainable development of mountain territories

Problems of transition to sustainable development in the Carpathians region are examined. For the decision of the put task the model of the ecology-economics system is offered.

На початку ХХІ ст. аксіомою стало твердження, що збереження традиційних стереотипів і напрямків розвитку сучасної цивілізації вже в найближчому майбутньому спричинить загрозу рівновазі і стабільності соціоприродних структур, що утворились упродовж тисячоліть проходження соціально-біологічної еволюції. Тому нагальною постає проблема пошуку

перспективних напрямків розвитку людської спільноти, який зміг би забезпечити добробут людини і оптимальні параметри природного середовища її існування.

В доповіді Комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку ("комісія Брунтдланд") "Наше спільне майбутнє" запропоновано концепцію сталого, розвитку світової цивілізації. Найповніше ця концепція відображена в документах конференції ООН з навколишнього природного середовища і розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро в червні 1992 р., на якій і було задекларовано основні принципи сталого екологічно безпечного розвитку та ряд інших важливих документів.

Сучасне поняття «сталій розвиток» трактується як соціально-економічна й екологічна еволюція суспільства, яка здатна задовольнити потреби сучасного покоління людей, не наражаючи на ризик залишити майбутнє покоління без спроможності задовольняти свої потреби.

Стратегія сталого розвитку передбачає досягнення таких основних глобальних цілей розвитку:

- забезпечення чистого й здорового навколишнього середовища;
- підтримка економічного розвитку в рамках екологічної ємності біосфери;
- ефективне використання, збереження та відновлення природних ресурсів;
- забезпечення рівності прав та їх реалізації;
- вироблення механізму відповідальності усіх суб'єктів права за наслідки діяльності, зокрема щодо навколишнього середовища;
- забезпечення сталого розвитку людських спільнот;
- забезпечення можливості для всіх суб'єктів права брати участь у прийнятті рішень, що можуть впливати на них;
- стабілізація чисельності населення;
- забезпечення усім можливостей до освіти.

Серед основних програмних документів Конференції в Ріо-де-Жанейро особливе значення для впровадження основних принципів сталого розвитку є "Порядок денний на XXI століття" ("Агенда 21") в якому виділено окремо і проблему розвитку гірських територій. Відмічається, що гори є важливим джерелом мінеральних, кліматичних, рекреаційних ресурсів і біологічної різноманітності. Будучи однією з найбільших екосистем біосфери, гори мають велике значення для функціонування глобальної екосистеми. Разом з тим гірські екосистеми дуже чутливі до всепрогресуючої ерозії ґрунтів, обвалів, швидкого звуження незаселеного середовища і зменшення біологічної різноманітності. Заселені гірські райони, як правило, характеризуються низьким рівнем соціально-економічного розвитку, що в

свою чергу служить додатковим чинником деградації природного середовища.

Для України, як і для всієї Європи, надзвичайно важливе соціальне і екологічне значення має Карпатський регіон. У Карпатській конвенції відмічається, що Карпати є важливою частиною екологічного, економічного, культурного, рекреаційного та живого довкілля в серці Європи, спільною для багатьох народів та країн. Карпатський регіон є унікальним природним скарбом екологічної цінності, важливим центром біорізноманіття, головним водозбором великих річок, необхідним середовищем існування та притулком для багатьох видів рослин і тварин, які знаходяться під загрозою зникнення та найбільшою у Європі територією з незайманими пралісами. Територія Карпат унікальна за своїм значенням і тому збереження унікальних ландшафтів є надзвичайно важливою проблемою для забезпечення життєдіяльності соціальних комплексів, пов'язаних з Карпатським регіоном.

Соціум Карпат має свої неповторні особливості і їх унікальність вимагає специфічного підходу до вирішення цієї проблеми. Необхідно відмітити, що на тій же конференції у Ріо-де-Жанейро був прийнятий важливий документ про збереження біорізноманіття, в той же час сьогодні практично не існує програмного документа в якому б підкреслювалось важливе значення соціорізноманіття для функціонування людської цивілізації. Багато планетарних процесів, таких як глобалізація, викорінення тероризму, не можуть бути вирішені без врахування унікальності і важливості для соціосистеми особливостей окремих соціальних груп.

Проблема збереження самотності будь-якого соціуму слід вирішувати системно з врахування законів соціальної еволюції, яка значно відрізняється за своїми властивостями від еволюції Всесвіту і біологічної еволюції. Основним джерелом цих відмінностей є діяльність людини, яка завдяки своєму інтелекту спроможна через працю і технології впливати на оточуючу її природну і соціальну реальність. Сила цього впливу постійно зростає і вимірюється масштабами створюваної людиною "другої природи".

При цьому між свідомістю людини і оточуючою людиною реальністю виникає обернений зв'язок, що веде не тільки до зміни реальності, але й до зміни самої людини і її свідомості. Від характеру оберненого зв'язку в багато чому залежать темпи зміни реальності. Якщо обернений зв'язок є від'ємним, то відмінності між реальністю і свідомістю зменшуються, сприяючи, при інших рівних умовах, збереженню існуючого становища, зростанню соціальної стабільності. Якщо зв'язок є позитивний, то відмінності між реальністю і свідомістю збільшуються, що призводить до еволюції як виробництва, так і суспільства.

Проблема збереження соціальної самотності не може бути вирішена у відриві від вирішення економічних і соціальних проблем. Більше того, як

показує досвід вирішення екологічних проблем, екологічні задачі починають вирішуватися лише тоді, коли досягнуто певний рівень економічного розвитку. Тому проблему збереження самобутності соціуму можна ефективно вирішувати лише при певному рівні розвитку економічної системи і відповідній якості природного середовища, яке суттєво визначає самобутність соціуму.

Унікальність, калоритність Карпатського соціуму була і є предметом великої кількості наукових досліджень. Однозначною є думка про необхідність збереження цього капіталу і про наявність цілої низки проблем в цьому плані. Не викликає сумніву і те, що вирішення існуючих проблем регіону треба вирішувати в руслі глобальних цивілізаційних процесів розвитку. Це означає, що на сучасному етапі вирішення проблем розвитку Карпатського регіону повинно базуватись на основних положеннях концепції стійкого розвитку.

Базовим компонентом вирішення цього складного комплексу проблем повинен бути системний підхід. Найбільш ефективним підходом до дослідження такого роду проблем є такий, коли будь-яка територія розглядається як єдина еколого-економічна система (ЕЕС).

Такий підхід базується на тому, що господарське освоєння природних територій призводить до формування нового середовища шляхом проникнення виробничих елементів у природне оточення, що спричиняє його перебудову. Змінені форми руху речовини і енергії спричиняє появу територіальних утворень з новими якостями, яким тяж властиві ознаки цілісності і ієрархічності. В залежності від природних умов, характеру виробничих об'єктів, їх скупчення, інтенсивності обміну речовин і інших чинників формуються вторинні по відношенню до вихідної природної оболонки природно-господарські комплекси. Очевидно, що завжди існують регіони, в яких інтенсивність зв'язків між елементами природи і виробництва значно перевищує інтенсивність зв'язків, що спрямовуються ззовні. Взаємопов'язаність елементів господарювання, населення і природи дозволяє говорити про органічно цілісне утворення, яке функціонує в певних просторово-часових параметрах. Саме в межах цієї єдиної складної системи можна сформулювати єдину концепцію взаємодії соціальних, економічних і екологічних факторів у сучасному світі, що визначає ключові проблеми подальшого розвитку людської цивілізації.

Загальною функцією ЕЕС виступає використання і перетворення відповідних ресурсів для забезпечення функціонування людини як біологічного виду і як компонента соціальної підсистеми. З цієї точки зору призначення ЕЕС полягає в задоволенні економічних і екологічних потреб соціуму.

Основними компонентами ЕЕС виступають екологічна, соціальна і виробнича підсистеми.

Соціальна (соціум) – сукупність певної групи людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично мінливими способами виробництва матеріальних і духовних благ.

Екологічна (екологія) – природна складова навколишнього середовища, система абіотичних і біотичних факторів, що здійснюють безпосередній вплив на людину, її господарську діяльність у межах певної території.

Виробнича (виробництво) – комплекс засобів обробки речовини, енергії та інформації з метою виробництва заданої продукції.

Проблема забезпечення стійкого розвитку тісно пов'язана з оптимізацією функціонування ЕЕС. Найскладнішим завданням тут постає визначення єдиного критерію оптимальності для таких різноманітних за своєю структурою і режимом функціонування основних підсистем ЕЕС. Природно, що оптимальність функціонування ЕЕС в цілому доцільно розглядати перш за все з позиції найоптимальнішого функціонування соціальної підсистеми. Водночас оптимальне функціонування соціуму є досить неоднозначним процесом і визначення єдиного критерію оптимальності є досить проблематичним. Для кожної підсистеми ЕЕС існує комплекс взаємопов'язаних проблем, які необхідно вирішити теж комплексно. Недопустимо вирішувати соціальні проблеми за рахунок усугублення екологічних. Вирішення виробничих проблем за рахунок погіршення екологічної ситуації призведе до загострення соціальних, екологічних і в кінці кінців до проблем забезпечення нормального функціонування виробничих комплексів.

У межах глобальної ЕЕС сьогодні існує потрійне протиріччя:

- протиріччя всезростаючого рівня розвитку цивілізації, який неперервно дає все більше часу для відпочинку і водночас зменшує суспільний простір для реалізації можливостей відпочинку;

- протиріччя державної політики, яка з одного боку проголошує пріоритет охорони природи, а з другого – “карає” власників, що турбуються про збереження природи і сприяє збагаченню інших власників, шляхом руйнуючої експлуатації природних екосистем;

- протиріччя приватновласницької економіки, при якій розвиток суперечить збереженню природи.

Індикатори оцінки функціонування ЕЕС досить різноманітні. Одні з них характеризують біорізноманіття, продуктивність екосистем, інші – виробничо-господарський, рекреаційно-естетичний потенціали.

Для встановлення єдиного індикатора, який визначає функціонування ЕЕС відповідно до певного критерію оптимальності функціонування ЕЕС, необхідно передовсім визначитись з пріоритетами у функціонуванні окремих

підсистем і ЕЕС в цілому. Всі індикатори є взаємопов'язаними і їх можна об'єднати в три рівноправні групи. А саме:

- соціально-економічні індикатори;
- еколого-економічні індикатори;
- соціально-екологічні.

Сталість розвитку економіки будь-якого регіону можна оцінювати за допомогою трьох груп індикаторів — економічних, соціальних та екологічних. Але перш за все безпосередній вплив на функціонування соціуму здійснюють економічні і соціальні фактори. Безпосередній вплив на соціум здійснюють економічні і соціальні чинники.

Економічні індикатори утворюють шість груп.

1. Виробничо-економічні — відображають узагальнені техніко-економічні результати і тенденції функціонування господарського комплексу регіону, виявляють потенційні загрози в його галузях. 2. Структурні — відбивають структуру господарського комплексу, яка склалася в цілому та промисловості зокрема, що дозволяє оцінити спеціалізацію регіону, раціональність структури на макрорівні з позицій сталості економіки. Ці індикатори вказують на відхилення в макропропорціях господарського комплексу території. 3. Інвестиційні — відображають рівень інвестиційної активності в регіоні, що дає уявлення про інтенсивність ділової та виробничої діяльності. 4. Фінансові — характеризують бюджетну забезпеченість населення, дебіторську та кредиторську заборгованість на одного працюючого, кількість сплачених податків у регіоні, тобто відбивають фінансову самостійність та сталість території. 5. Науково-технічного потенціалу — характеризують рівень сприйнятливості сфери виробництва до досягнень науково-технічного прогресу, тенденції розвитку науково-технічного потенціалу, без якого неможливі прогрес та подальше функціонування економіки, а також інформують про загрозу відставання рівня розвитку виробництва від світових досягнень. 6. Зовнішньоекономічної діяльності — свідчать про рівень конкурентоспроможності продукції галузей господарського комплексу, характеризують раціональність структури експорту та імпорту, ефективність зовнішньоекономічних зв'язків.

Соціальні індикатори сталого розвитку регіону повинні визначати параметри соціальної дійсності, недотримання яких може перетворити потенційні загрози порушення соціальної рівноваги на реальні. Ці індикатори фіксують норми та задають орієнтири соціального розвитку регіону з точки зору забезпечення його сталого розвитку (розподіл доходів та витрат, їх зміни, міграція та стан ринку робочої сили, розвиток систем освіти, культури, охорони здоров'я). Соціальні індикатори можна об'єднати в такі групи.

1. Життєвого рівня населення — характеризують номінальні та реальні доходи населення, рівень його добробуту. 2. Стану трудових ресурсів

— свідчать про рівень зайнятості та безробіття населення, попит та пропозицію робочої сили на ринку праці. 3. Здоров'я населення — відображають рівень захворюваності населення, середню тривалість життя. 4. Демографічної ситуації — характеризують рівень природного репродукування населення, смертності, народжуваності, а також зовнішньої міграції. 5. Криміногенної ситуації — характеризують рівень злочинності у регіоні, в тому числі економічної.

Екологічна підсистема, як природний капітал, у межах гірських районів, відіграє провідну роль у процесах функціонування ЕЕС в цілому. Саме її функції визначають напрямок функціонування ЕЕС в цілому. екологічна підсистема впливає на соціум і виробничий комплекс за такими основними напрямками:

- надання відновлюваних та невідновлювальних ресурсів, основних факторів функціонування ЕЕС;
- освоєння та асиміляція відходів виробництва і побічних продуктів;
- прямиий вплив на самопочуття людей;
- загальна екосистемна функція, як основа кліматичного чи екологічного кругообігу.

Саме в межах єдиної ЕЕС слід розв'язувати проблеми забезпечення сталого розвитку Карпат, які базуються на основних принципах сталого розвитку гірських районів, а саме:

- укріплювати існуючі установи або створювати нові на місцевому національному і регіональному рівнях для створення багатгалузевої екологічної бази даних про гірські екосистеми.

- заохочувати національну політику, яка стимулювала б місцеве населення до використання і передачі екологічно безпечних технологій, а також методів ведення сільського господарства і природоохоронних методів;

- розширювати базу даних і обізнаність шляхом створення механізмів співпраці і обміну інформацією між національними і регіональними установами, питаннями уразливих екосистем, що займаються;

- заохочувати політику, стимулюючу фермерів і місцеве населення до застосування природоохоронних і відновлювальних заходів;

- диверсифікувати економіку гірських районів, зокрема шляхом розвитку чи розширення індустрії туризму відповідно до принципу комплексного освоєння гірських районів;

- здійснювати комплексне управління діяльністю в плані лісових і пасовищних угідь, а також дикої природи так, щоб сприяти збереженню специфічних гірських екосистем;

- створювати належні природні заповідники в районах і на територіях, багатих репрезентативними видами.

Очевидно, що успішна реалізація ідей сталого розвитку Карпатського регіону можлива лише за умов здійснення заходів щодо досягнення сталого розвитку на національному рівні. В той же час перехід до сталого розвитку держави можливий лише при забезпеченні сталого розвитку усіх її регіонів, що передбачає формування ефективної просторової структури економіки країни при збалансуванні інтересів усіх регіонів. Проблеми, що вирішуються в кожному регіоні, значною мірою повинні відповідати загальнодержавним завданням, але з урахуванням місцевих особливостей.

Унікальність Карпатського регіону вимагає створення особливої моделі сталого розвитку, яка повинна враховувати специфіку як екологічних так і соціальних систем цього регіону. В цьому плані головним завданням в забезпеченні сталого розвитку є вирішення еколого-економічних проблем регіону з метою забезпечення високих соціальних стандартів при високій якості природного середовища.

УДК 331.522.4:314.18(292.451)

ДЕМОГРАФІЧНО-ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОБЛАСТЕЙ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Г.В. Войтенко

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Voytenko H.V. Demographic-labor potential in the context of stable development of the regions in the Carpathian areal

This article deals with the formation of demographic labor potential of the districts in the Carpathian region in the process of market transformation of the economy. The economic activity and employment indices as well as present state of the region's labour potential utilization have been analysed.

Наприкінці 2002 року на сесії обласної ради прийнята розроблена Концепція сталого розвитку Закарпаття, яка визначила довгострокову (на 20-30 років) перспективу еколого-економічного та соціального розвитку краю. Як зазначено в Концепції серед сприятливих факторів: вигідне географічне положення області; історична своєрідність краю, де збереглася висока культура господарювання, традиції і навички місцевого населення, його адаптація до ринкових умов господарювання; розвинута мережа автомобільних доріг та залізниць; наявність унікальних природних ресурсів та потужного природного потенціалу рекреаційної сфери; порівняно низький

рівень антропогенного забруднення довкілля і виняткової екологічної ролі Карпат. Названі також, і фактори лімітуючого характеру, серед них: дефіцит сільськогосподарських угідь та низька врожайність багатьох сільськогосподарських культур, що ускладнює можливості самозабезпечення продуктами харчування; надлишковість трудових ресурсів, що має соціально небезпечний характер; складні умови проживання і господарської діяльності в гірській місцевості. Ці фактори характерні для всіх областей Карпатського регіону.

Отже, в даний час і на перспективу постає завдання створення умов для продуктивної зайнятості населення, поліпшення якості життя та соціального забезпечення людей за рахунок економічного зростання. В контексті завдань сталого розвитку території постає необхідність аналізу формування демографічно-трудового потенціалу, зокрема, порівняльного дослідження особливостей природного руху сільського населення Карпатського регіону.

Сталість демографічних процесів є однією з визначальних складових соціальної політики на селі. За оцінками вітчизняних і зарубіжних демографів, депопуляційні процеси в сільській місцевості України, досягли критичної межі і переросли в соціально небезпечне явище. Можна констатувати, що демографічна основа відтворення сільського населення вже зруйнована. Депопуляційні процеси охопили всю сільську територію. Та все ж негативні тенденції деморозвитку в областях Карпат ще не набули тут таких загрозливих масштабів, як в інших регіонах країни.

Існуюча демографічна ситуація в Україні, як відмічають окремі дослідники, негативно позначається на стані економічної безпеки. На їх думку, індикаторами економічної безпеки, що мають демографічне спрямування можуть бути, [1, с.65-68]: коефіцієнт природного приросту населення; коефіцієнт смертності немовлят; коефіцієнт міграції; коефіцієнт відтворення населення; коефіцієнт економічного навантаження на суспільство.

Кризова демографічна ситуація негативно вплинула на процеси, що відбуваються в сільській поселенській мережі України. До районів з демографічною і поселенською кризою офіційно віднесено 121 адміністративний район, або 24,7% загальної їх кількості. Із 28,8 тис. сіл 26,9% віднесені до так званих деградуючих (занепадаючі і вимираючих), втратили можливість самовідтворення, [2, с.418].

Дослідники з даної проблеми розрізняють три режими відтворення населення:

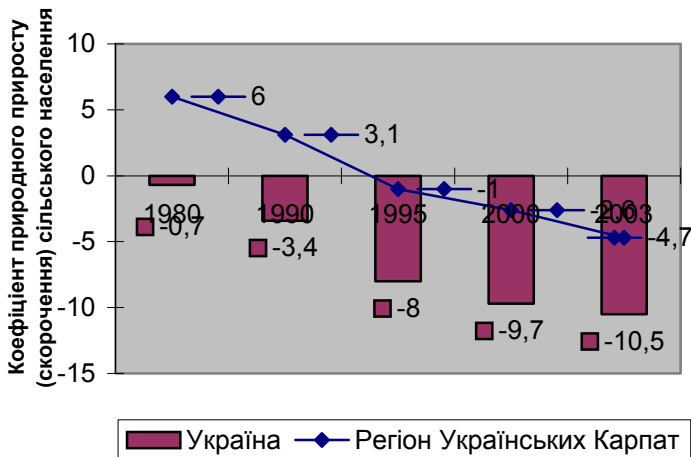
1. Розширене відтворення, яке характеризується переважанням народжуваності над смертністю (як в абсолютних показниках, так і на 1000 чоловік) та, відповідно, природним приростом населення.

2. Просте відтворення, яке означає постійну кількість населення в результаті приблизно однакової народжуваності і смертності.

3. Звужене відтворення, або депопуляція, характерне для країн, в яких показники смертності перевищують показники народжуваності, в результаті чого відбувається абсолютне зменшення населення, що і спостерігається нині в Україні.

Для Карпатського регіону України, його сільської місцевості характерне розширене відтворення населення у 1980 і 1990 роках (зокрема коефіцієнт природного приросту населення за вказані роки склав 9,6 та 7,1 в розрахунку на 1000 наявного населення. До першої половини 90-х років розширене відтворення сільського населення поступово переростало у просте відтворення, що як відмічалось означає постійну кількість населення в результаті приблизно однакової народжуваності і смертності. У 1995 році в регіоні Українських Карпат в цілому виокремилась тенденція до звуженого відтворення населення (депопуляції), за винятком Закарпатської області. Масштаби звуженого відтворення сільського населення в регіоні в подальшому збільшувались. У 2000 році природне скорочення сільського населення перевершило аналогічний показник 1995 року у 2,6 рази, а в 2003 році – у 4,7 рази. Проте, депопуляційні процеси щодо відтворення сільського населення проявлялись у менших масштабах, ніж у сільській місцевості України (рис.1.).

Рис.1. Динаміка природного приросту (скорочення) сільського населення України та регіону Українських Карпат

Дослідження підтверджують, що основною складовою демографічної кризи в сільській місцевості є різке зниження народжуваності та зростання смертності. Так, у 2003 році в порівнянні з 1980 роком народжуваність в сільській місцевості України зменшилась в 1,5 раза, а смертність зросла майже в 1,4 раза, а в регіоні Українських Карпат відповідно в 1,6 та 1,3 раза. Така негативна тенденція за аналізовані роки щодо народжуваності і смертності сільського населення спричинила скорочення природного приросту населення в сільській місцевості.

Скорочення приросту сільських жителів негативно впливає на відтворення ресурсів для праці та трудовий потенціал у кількісних і якісних характеристиках економічно активного населення. Ресурси для праці, поперше, є складовою населення, тому їх стан і характер відтворення відображається як частина цілого.

По-друге, динаміка наявності всього населення визначає динаміку чисельності економічно активного населення, але ця залежність не проста, оскільки:

- збільшення (зменшення) кількості населення призводить до збільшення (зменшення) чисельності трудоактивного населення лише за інших однакових умов;
- в реальному житті, під дією різноманітних причин ці зміни відбуваються не одночасно і не в однаковому масштабі.

Негативна тенденція неоднозначності і різномасштабності природного скорочення сільського населення у порівнянні з міським проявляється також в розрізі адміністративних областей регіону Карпат України, (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1

Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту (скорочення) населення в розрізі адміністративних областей регіону Карпат України у 2000 та 2003 рр.*
(на 1000 наявного населення)

Адміністративні області регіону	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст (скорочення) населення		
	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
<i>Закарпатська,</i>									
2000р.	11,3	10,0	12,1	10,9	10,3	11,3	0,4	-0,3	0,8
2003 р.	11,8	11,8	11,8	11,9	11,7	12,1	-0,1	0,1	-0,3

Адміністративні області регіону	Кількість народжених			Кількість померлих			Природний приріст (скорочення) населення		
	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	всього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Івано-Франківська, 2000 р.	10,1	8,9	10,9	11,9	9,3	13,9	-1,8	-0,4	-3,0
2003 р.	10,1	10,0	10,1	13,3	10,9	15,0	-3,2	-0,9	-4,9
Львівська, 2000 р.	8,9	8,2	10,1	12,2	10,1	15,4	-3,3	-1,9	-5,3
2003 р.	9,6	9,3	10,0	13,4	11,3	16,3	-3,8	-2,0	-6,3
Чернівецька, 2000 р.	10,0	7,8	11,7	12,5	9,5	14,7	-2,5	-1,7	-3,0
2003 р.	9,9	8,8	10,7	13,6	11,2	15,3	-3,7	-2,4	-4,6
Довідково: Україна 2000 р.	7,8	7,1	9,3	15,3	13,6	19,0	-7,5	-6,5	-9,7
2003 р.	8,5	8,3	9,1	16,0	14,3	19,6	-7,5	-6,0	10,5

*Джерело: 1. Статистичний щорічник України за 2000 рік/Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 2001. – с.329. [3]; 2. Статистичний щорічник України за 2003 рік/ Державний комітет статистики України. – К.: Видавництво „Консультант”, 2004. – с.365.[4]

Аналіз наведеної таблиці, а також дослідження за попередні роки, засвідчують, що:

- *по-перше*, зменшення народжуваності в сільській місцевості має негативну динамічну тенденцію в усіх адміністративних областях регіону Українських Карпат, хоч цей показник дещо вищий від аналогічного середньо національного показника;

- *по-друге*, у 2003 році в порівнянні з 2000 роком кількість народжених в розрахунку на 1000 наявного населення у міських поселеннях дещо зростає як в усіх адміністративних областях регіону, так і в Україні в цілому;

- *по-третє*, кількість померлих в розрахунку на 1000 наявного населення має негативну тенденцію до подальшого зростання в усіх адміністративних областях регіону;

- *по-четверте*, природне скорочення населення у 2003 р. в порівнянні з 2000 р. більш масштабніше у сільській місцевості, ніж у міських поселеннях як в регіоні, так і в Україні;

• *по-н'яте*, на фоні адміністративних областей регіону Карпат України виділяється Закарпатська область, в якій природний приріст населення до 2000 року забезпечувався в основному за рахунок сільської місцевості.

Формування ринкових відносин в економіці обумовлює необхідність враховувати тенденції демографічної ситуації, яка склалася у 90-х роках минулого століття, особливо в період соціально-економічної кризи, яка загострила не тільки демографічний розвиток, але і не забезпечує простого відтворення населення та трудового потенціалу як країни в цілому, так і областей Карпатського регіону.

Аналіз демографічних показників свідчить про поглиблення негативних тенденцій у 2000-2003 рр., які спостерігались на протязі 90-х років. Загальне скорочення чисельності населення на початок 2004 року в порівнянні з 2001 роком в цілому, у тому числі сільського в регіоні Карпат України відображає табл. 1.2.

Таблиця 1.2.

Кількість наявного населення в регіоні Карпат України на 1 січня 2001 та 2004 рр.*

Адміністративні області регіону	Кількість населення на 1.01.2001 р., тис.осіб		Відсоток сільського населення	Кількість населення на 1.01.2004 р., тис.осіб		Відсоток сільського населення	2004 р. в % до 2001 р.	
	всього	у т. ч. сільсь- кого		всього	у т. ч. сільсь- кого		всього	у т. ч. сільсь- кого
Закарпатська	1282,0	782,9	61,1	1251,1	787,7	63,0	97,6	100,6
Івано- Франківська	1453,7	822,2	56,6	1397,8	807,6	57,8	96,2	98,2
Львівська	2703,3	1059,3	39,2	2598,3	1047,7	40,3	96,1	98,9
Чернівецька	929,2	531,5	57,2	914,6	541,9	59,2	98,4	101,9
<i>Разом по регіону</i>	6368,2	3195,9	50,2	6161,8	3184,9	51,7	96,8	99,7
Довідково: Україна	49291,2	15754,0	32,0	47622,4	15476,0	32,5	96,6	98,2
Регіон в % до України	12,9	20,3	х	12,9	20,6	х	х	х

*Розраховано за джерелом: 1. Статистичний щорічник України за 2000 рік/ Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 2001. – с.28.[3].
2. Статистичний щорічник України за 2003 рік/ Державний комітет статистики України. – К.: Видавництво „Консультант”, 2004.- с.27.[4]

Дані табл. 1.2. щодо чисельності наявного населення засвідчують, що за аналізовані роки відбуваються суперечливі тенденції по відношенню до всього населення та сільського, зокрема. Якщо в регіоні Українських Карпат в цілому населення зменшилося на 3,2% або на 206,4 тис. осіб, то в сільській місцевості лише на 0,3% або на 11 тис. чоловік. Водночас в сільській місцевості Закарпатської та Чернівецької областей сільське населення в аналізованому періоді збільшилось відповідно на 0,6% і 0,9%. В Україні сільське населення скорочується меншими темпами, ніж все населення. В регіоні Українських Карпат за рахунок Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей в загальній чисельності населення переважає сільське, тому актуальним є дослідження економічної активності населення за місцем його проживання та порівняння з аналогічним показником в Україні (табл. 1.3.).

Таблиця 1.3.
Населення України, у тому числі Закарпатської області за показником економічної активності у 2000 та 2003 рр.*

(тис.)

Населення у віці 15-70 років	Україна				У тому числі <i>Закарпатська</i> <i>область</i>			
	2000 р.		2003 р.		2000 р.		2003 р.	
	Всього	з нього сільське населення	Всього	з нього сільське населення	Всього	з нього сільське населення	Всього	з нього сільське населення
Всього	36402,7	11003,6	36283,8	10929,4	920,7	552,8	924,1	554,8
Еконо- мічно активне населення	23127,4	6713,6	22614,2	6426,3	580,1	335,9	601,1	340,3
у тому числі: - праце- здатного віку	21479,6	5983,0	20994,7	5789,2	542,6	305,5	576,9	327,7
- старше праце- здатного віку	1647,8	730,6	1619,5	637,1	37,5	30,4	24,2	12,6
Зайняті	20149,8	6255,8	20554,7	5974,6	512,7	303,1	558,9	314,2
у тому числі: -праце- здатного віку	18797,3	5527,1	18949,7	5338,2	475,7	272,9	535,0	301,6

Населення у віці 15-70 років	Україна				У тому числі <i>Закарпатська область</i>			
	2000 р.		2003 р.		2000 р.		2003 р.	
	Всього	з нього сільське населення	Всього	з нього сільське населення	Всього	з нього сільське населення	Всього	з нього сільське населення
- старше працездатного віку	1622,5	728,4	1605,0	636,4	30,7	30,2	23,9	12,6
Безробітні	2707,6	458,1	2059,5	451,7	67,4	32,8	42,2	26,1
Економічно неактивне населення	13275,3	4290,0	13669,6	4503,1	340,6	216,9	323,0	214,5
у тому числі: - працездатного віку	7581,9	2262,5	8176,2	2506,5	226,7	149,4	198,7	131,6
- старше працездатного віку	5693,4	2027,5	5493,4	1996,6	113,9	67,5	124,3	82,9

- * Джерела: 1. Статистичний щорічник України за 2000 рік/ Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 2001. – с.346.[3].
2. Статистичний щорічник України за 2003 рік/ Державний комітет статистики України. – К.: Видавництво „Консультант”, 2004. – с.385.[4].
3. Закарпаття’2000: Статистичний щорічник/ Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 2001. – с.330.[5].
4. Закарпаття 2003: Статистичний щорічник/ Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 2004. – с.382.[6]

З наведеної таблиці видно:

1. Внаслідок природного руху населення України, регіону Українських Карпат, в тому числі і Закарпатської області, в загальній чисельності переважає сільське населення;
2. У 2000-2003 рр. проявлена негативна тенденція щодо зменшення чисельності населення у віці 15-70 років. Зокрема, у 2003 р. в порівнянні з

2000 р. чисельність населення у вказаному проміжку віку зменшилась на 0,3%, в т. ч. сільського населення – на 0,7%.

3. В Закарпатській області показники природного скорочення населення значно нижчі від аналогічних середньоукраїнських, тому тут переважає протилежна тенденція – збільшення кількості населення у віці 15-70 років. Так, у 2003 р. в порівнянні з 2000 р. чисельність такого населення збільшилась на 0,6%, у тому числі сільського – на аналогічний відсоток.

4. Протилежні тенденції проявляються стосовно економічно активного населення як на національному так і на регіональному ринку праці (Закарпатська область):

- в Україні кількість економічно активного населення за аналізований період (2003 р. в порівнянні з 2000 р.) зменшилась на 2,8% або на 513,2 тис. осіб, в тому числі у сільській місцевості відповідно – на 4,3% або на 287,3 тис. чоловік. В Закарпатській області навпаки, кількість такого населення збільшилась на 3,6% або на 20,0 тис. осіб, у тому числі у сільській місцевості відповідно – на 1,3% або 4,4 тис. чоловік;

- така ж тенденція збережена стосовно економічно активного населення у працездатному віці. В Україні чисельність такого населення у 2003 році в порівнянні з 2000 роком зменшилась на 3,3% (-484,9 тис. осіб), у тому числі в сільській місцевості – на 3,2%. В Закарпатській області навпаки, чисельність економічно активного населення у працездатному віці зросла на 6,3%, у тому числі в сільській місцевості – на 7,3%.

5. Аналогічна тенденція щодо зайнятості економічно активного населення, в тому числі працездатного віку на ринках праці. Якщо зайнятість на українському ринку праці за аналізований проміжок часу в цілому зросла на 0,7%, у тому числі працездатного віку – на 0,8, то на ринку праці Закарпаття вона зросла відповідно на 9% і 12,5%. Проте, в сільській місцевості динаміка і тенденція зайнятості протилежні. Так, на національному ринку праці зайнятість сільського населення, у тому числі працездатного віку, зменшилась на 3,4%. В Закарпатській області, навпаки – збільшилась на 3,7%, а працездатного віку – на 10,5%.

Отже, дослідження підтверджує, що за ефективної зайнятості найбільш раціонально реалізується трудовий потенціал країни, її регіонів, підприємств та окремої людини.

В Закарпатській області кількісні характеристики трудового потенціалу за 2000 рік склали 580,1 тис. чол., а в сільській місцевості – 335,9 тис. чол., за 2003 рік – 601,1 тис. та 340 тис. чол. Якщо в Україні частка економічно активного населення сільської місцевості до всього економічно активного населення у 2000 році складала 29,0%, а в 2003 р. – 28,4%, то в Закарпатській області частка економічно активного сільського населення до аналогічної групи населення в цілому становила за аналізовані роки – 57,9% та 56,6%.

Отже, особливості демографічної ситуації та природного руху населення обумовлюють неоднакові тенденції та динаміку чисельності економічно активного населення та кількісні характеристики трудового потенціалу в регіонах де переважає міське, або сільське населення.

1. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення/ В.Т.Шлемко, І.Ф.Бінько: Монографія. – К.: НІСД, 1997.
2. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє/Науково-популярні нариси у трьох томах. Т.ІІ. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 484с.
3. Статистичний щорічник України за 2000 рік/ Державний комітет статистики України. – К.: Техніка, 2001.
4. Статистичний щорічник України за 2003 рік/Державний комітет статистики України. – К.: Видавництво „Консультант”, 2004.- 631с.
5. Закарпаття’2001: Статистичний щорічник/ Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 2002.
6. Закарпаття 2003: Статистичний щорічник/ Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 2004. – 588с.

УДК 57.017.64:504(477)

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ПОЛОЖЕНЬ РАМКОВОЇ КОНВЕНЦІЇ “ПРО ОХОРОНУ ТА СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ”

Ф.Д. Гамор

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Hamor F.D. Implementation of the Framework Convention on Protection and Sustainable Development of the Carpathians

In spite of a number of laws and decrees adopted by the Ukrainian Government, ecological and socio-economic situation in Ukraine is still a rather difficult one. Implementation of the Framework Convention on Protection and Sustainable Development of the Carpathians may become the turning point in nature protection in this region. To make this process more efficient, it is suggested to adopt a special Presidential Decree as for realization of the Convention in Ukraine. A draft proposal of this Decree is already being considered by appropriate Ukrainian authorities.

Немає потреби особливо переконувати читача у тому, що Карпати є унікальною перлиною для України. Володіючи потужним ресурсним, особливо туристично-рекреаційним потенціалом, будучи місцем величезного

біологічного різноманіття, вони служать домівкою майже для шести мільйонів чоловік, формують їх спосіб життя, визначають соціальну, економічну та культурну структуру великої кількості міст і сіл. Але тривале і не завжди продумане господарювання, на думку багатьох дослідників, призводить до порушення тут екологічної рівноваги. Катастрофічні стихійні явища, які в останні десятиліття значно почастишали, з одного боку підтверджують це, а з іншого змушують шукати шляхи переорієнтації економіки Карпатського регіону в бік розвитку екологічно безпечних видів діяльності, які базувались би в першу чергу на розвитку туристично-рекреаційної індустрії та більш щадячому режимі використання природних ресурсів. Саме для цього, в останні роки розроблена і схвалена ціла система законів та інших нормативно-правових актів. Серед них особливе значення мають Закони України “Про статус гірських населених пунктів в Україні”, “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону”, “Про Генеральну схему планування території України” та інші.

Поворотним моментом для майбутнього розвитку та збереження Карпат має стати ратифікована Верховною Радою України в 2004 році рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Використовуючи досвід Альпійської конвенції, цей важливий документ передбачає поглиблення міжнародної співпраці Карпатських країн, у забезпеченні інтегрованих підходів щодо управління земельними та водними ресурсами, збереженні та сталого використання біологічного та ландшафтного різноманіття, територіального планування, забезпечення сталого розвитку сільського та лісового господарства, туризму та транспортної інфраструктури, промисловості та енергетики. У Карпатській конвенції наголошується на необхідності охорони та підтримки культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення, збереження архітектурних пам'яток, особливостей землекористування, охорону та стале використання місцевих порід домашніх тварин та диких рослин.

У цьому документі велике значення відводиться системній оцінці та інформуванню про стан довкілля, здійснення моніторингу, підвищення обізнаності та екологічної освіти населення, участі громадськості у прийнятті рішень стосовно охорони природи та сталого розвитку Карпат.

Саме з цих позицій хочеться зауважити, що незважаючи на велику актуальність, у багатьох випадках закони та урядові рішення стосовно карпатської проблематики просто не виконуються, ігноруються рекомендації Верховної Ради та міжнародних організацій з цього приводу. Скажімо невиконаними залишились рішення Верховної Ради України щодо розробки і прийняття до 1 липня 2003 року Державної комплексної програми сталого розвитку гірських регіонів України, вимоги Закону “Про мораторій на

проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” щодо збільшення до 2005 року на 20 відсотків в Карпатах площі природно-заповідного фонду, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи подані у зв'язку з нагородженням Карпатського біосферного заповідника Європейським дипломом щодо прийняття спеціального закону про еколого-економічну зону “Рахів” тощо.

Але особливо тривожною виглядає картина “освоєння” карпатських лісів. Не зважаючи на прийняття державних екологічних програм, у багатьох випадках у лісах продовжується бездумне господарювання. Показовим негативним прикладом у цьому плані може стати ведення лісового господарства у верхів'ях басейну Тиси, на території Рахівського району. Тут, після прийняття в 2000 році згаданого закону про мораторій, обсяги лісозаготівель навіть зросли, причому майже вся деревина заготовлюється переважно шляхом суцільних рубок. До прикладу, лише торік тут зрубано ліси на площі майже 800 гектарів, що на 278 гектарів більше ніж у 2003 році. Цікавим є і той факт, що в 1970 році суцільних рубок пов'язаних із веденням лісового господарства на цій території взагалі не велось, проте уже в 2004 році суцільних зрубів тут проведено на площі 444,2 гектари. Більше того, за тридцятирічний період, кількість повітряно-трелювальних установок зменшилась тут у десять разів, кількість коней, що працюють у лісі знизилась у вісім разів. А от кількість гусеничних тракторів, що трелюють деревину лише за останні п'ять років “боротьби за природозберігаючі технології” збільшилась на третину. Із 13 млн. саджанців лісових культур вирощених у 1970 році торік вирощено в цьому районі лише 2 млн. штук. В той же час, у звітах, що характеризують виконання Державної програми “Ліси України” за 2004 рік в Закарпатській області, стоять якщо не нулі, та дуже мізерні цифри.

У багатьох випадках викликають велику стурбованість серйозні порушення пов'язані із забудовою та освоєнням рекреаційних територій. По-варварськи іде, наприклад “розбудова” гірськолижного курорту “Драгобрат”. Незважаючи на виступи громадськості в тому числі і на сторінках ЗМІ, тут продовжується розбазарювання землі, без дотримання елементарних екологічних та санітарних норм здійснюється безсистемна забудова. Ця унікальна місцина перетворюється у сильно еродоване засмічене поселення. Крім того безжалісно продовжується суцільне вирубування навколишніх ясенських лісів. Цей туристичний центр на очах втрачає рекреаційну привабливість гірських ландшафтів. Не менш “грандіозні плани” виношують “братки” і щодо “розвитку” Лазещинських схилів Говерли та Петроса тощо. Дивно, що ці люди заради сієминутної легкої наживи не зупиняються ні перед чим. Закономірним є і той факт, що на фоні збагачення окремих ділків, у високогірних районах надзвичайно високими залишається бідність та безробіття. Лише у тому ж Рахівському районі, де-факто із 52 тисяч

працездатного населення, майже 40 тисяч є безробітними. Для багатьох горян як це не виглядає парадоксально, через корупцію та масове вивезення деревини за межі регіону, досить проблематичним є навіть забезпечення їх паливними дровами не говорячи вже про задоволення потреб у будівельному лісі.

Великий занепад спостерігається у справі збереженні флори і фауни та охорони природи загалом. До критичного рівня знизилась чисельність мисливських звірів. Кількість особин, до прикладу, карпатського бурого ведмедя за роки незалежності зменшилась у три рази. Через недофінансування ледь животіють заповідники і національні парки. Перестають функціонувати очисні споруди, побутове сміття та нечистоти масово скидаються у ріки, через це скажімо Тиса аж до Дунаю виглядає як справжній сміттепровід. А ми збираємось до Європи.

Отже, загострення екологічної та соціально-економічної ситуації, а також важкі кроки переходу до ринкової економіки, процеси дикої приватизації, підсилюють загрози для екологічно вразливих Карпатських гір. Тому, якщо ми хочемо створити стійкі економічні та екологічні вигоди для корінного населення, зберегти різноманіття біологічного та культурного спадку, саме зараз необхідно повернутись лицем до їх вирішення, виробити цілісне бачення перспектив сталого розвитку цього регіону.

На наше глибоке переконання для цього необхідно, не зволікаючи вжити кардинальних заходів. Першим серйозним кроком у цьому плані, міг би стати Указ Президента України “Про невідкладні заходи із реалізації в Україні положень Рамкової конвенції “Про охорону та сталий розвиток Карпат”.

У цьому документі слід би визначити перспективні і першочергові кроки для центральних і місцевих органів влади. Думається, що при цьому реалізація конвенції “Про охорону та сталий розвиток Карпат” мала би бути визнана стратегічним, пріоритетним завданням органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування при формуванні екологічних та соціально-економічних програм України.

По-друге, мала би бути терміново розроблена та подана на розгляд Верховної Ради України “Державна комплексна програма сталого розвитку Карпатського регіону”.

По-третє, має бути доручено Кабінету Міністрів забезпечити виконання раніше прийнятих програм протипаводкового захисту, збереження Карпатських лісів, будівництва доріг, розвитку гірської Рахівщини та формування екологічної мережі.

По-четверте, слід передбачити невідкладні заходи, щодо реалізації державних гарантій соціально-економічного розвитку гірських населених пунктів, передбачити для цього спеціальним рядком фінансування із

Державного бюджету України. Має бути надана у відповідності до закону України “Про Генеральну схему планування території України державна підтримка розвитку територій Закарпатської області, що мають значний природоохоронний, рекреаційний, оздоровчий та історико-культурний потенціал. В цьому контексті слід подати на розгляд Верховної Ради проект Закону України “Про експериментальну еколого-економічну зону “Рахів”.

По-п’яте, треба передбачити комплекс заходів для розвитку туристично-рекреаційної індустрії та заповідної справи. Тут дуже важливо провести газифікацію курортних та туристично-рекреаційних центрів, зокрема в Рахівському, Міжгірському, Верховинському та інших високогірних районах, забезпечити пріоритетний розвиток Карпатського біосферного заповідника, як полігону для розробки та реалізації демонстраційних проектів зі сталого розвитку, створити на його базі, як це передбачено відповідною Постановою Верховної Ради, еколого-освітній центр “Центр Європи”, започаткувати проведення тут міжнародних фестивалів культури і мистецтв.

По-шосте, окремо варто поставити питання про активізацію транскордонної співпраці із Румунією, яка є найбільшою карпатською країною у Європі. Для цього слід вирішити проблему відкриття міждержавних переходів та розбудови прикордонної інфраструктури на українсько-румунському кордоні, прискорити створення українсько-румунського біосферного резервату у Марамороських горах, відкрити рух транскарпатських пасажирських потягів за маршрутом Київ – Рахів – Бухарест, подати документи щодо включення до переліку світової культурної та природної спадщини українсько-словацько-румунську номінацію “Букові Карпати”.

Необхідно також окремими пунктами передбачити активізацію наукових досліджень та міжнародного співробітництва у галузі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, вирішення проблем охорони та сталого використання природних ресурсів, удосконалення системи захисту від природних і техногенних катастроф.

При цьому треба розуміти, що без розробки та запровадження нової, більш ефективної системи еколого-освітніх та навчально-виховних заходів, які би були спрямовані на формування у свідомості населення, особливо молоді, державних службовців та господарських керівників екологічного мислення, бережливого ставлення до гірських екосистем, необхідності запровадження екологічно-безпечних технологій природокористування у горах, збереження природної та культурної спадщини, успіхів у цій важливій справі досягти не вдасться.

І, нарешті, зауважимо, що підготований нами проект Указу Президента з цього питання направлено для розгляду Міністерству охорони

навколишнього природного середовища України, Закарпатській обласній державній адміністрації та Президенту національної Академії наук Б. Є. Патону. Крім того, проект цього документу було представлено 21 квітня 2005 року на засіданні Координаційної ради з виконання положень рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, на круглому столі присвяченому Дню землі (22 квітня 2005 р.), в якому брали участь керівники міністерств та відомств, провідні науковці України. З цього приводу було опубліковані статті в газеті “Урядовий кур’єр” та в місцевій пресі.

УДК 35.075.8(234)

ДО ПИТАННЯ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ ГІР

Гамор Ф.Д.¹, Васідлов Ю.І.²

¹ Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

² Асоціація “Наш дім”, Івано-Франківськ, Україна

Hamor F.D., Vasidlov Yu.I. Notes to the problem of the National Mountains Committee

There are two mountain systems within Ukraine – the Crimean Mountains and the Carpathians – that possess unique natural and climate conditions and authentic ethnic culture. But there is a number of social and economic problems existing within these mountain regions. The role of local communities in territory governing is greatly subdued especially in the sphere of natural resources management and utilization. The interests of mountain dwellers are not defended by the legislation, the state is totally deprived of a special “mountain policy”. The National Mountains Committee is entitled to solve these problems. One of the main trends in the process of introduction of sustainability in Ukraine is implementation of the Framework Convention on Protection and Sustainable Development of the Carpathians.

Горяни усунуті від управління ресурсами свого краю

Українська держава володіє лише двома гірськими масивами – Карпатами і Кримськими горами. Значну частину населення становлять в них корінні горці. Вони, особливо у Карпатах, представляють собою унікальний автохтонний етнос, оберігають прадавні традиції і спосіб господарювання. (Корінне населення Кримських гір значно зредуковано через депортацію.) Життя горців проходить у суворих природних та економічних умовах.

Ґрунти власне гірських територій бідні. Фінансові і промислові центри розташовані переважно на рівнині. Єдиним багатством горців є природні ресурси їх малої вітчизни.

В горах народжується прісна вода численних малих і великих річок. Тут на чотирьох відсотках території країни зосереджено майже половина лісів, значна частина корисних копалин, видового різноманіття. Гори є також придатним місцем для рекреації та оздоровлення.

Цінні природні ресурси та правова невизначеність щодо управління ними, притягує в гори людей діяльних і підприємливих (а з ними і аферистів) з цілої країни. Їх інтереси полягають, перш за все, у доступі до природокористування, в отриманні прибутків з лісу, надр і туристики цього краю. Змагання за доступ до таких бізнесів вирішується далеко від гір, під тиском грошей і політичних впливів. Шанси місцевих підприємців у цьому змаганні найчастіше програшні. Інтереси горського населення враховуються не вище рівня відчипного.

Таким способом, відбирають у горців користі їхньої провінції, а залишають їм їхні труднощі. Лишають їм також шкідливі результати експлуатації гір: втрату найбільш цінних земельних ділянок, знеліснення, втрату звірини, зсуви, нафтові розливи та трудову еміграція. Таке управління гірськими територіями породжує локальні проблеми, що не забаряться стати всеукраїнськими. Таке управління суперечить визнаним Україною засадам сталого розвитку.

Правова і політична регуляція управління гірськими територіями

У 1992 році у Ріо-де-Жанейро Самміт “Планета Земля” ухвалив “Порядок денний на ХХІ століття” (Агенда-21). Цей документ містить концепцію врівноваженого (сталого) розвитку, що є нині підставою для прийняття багатьох актів міжнародного права. Окремий, 13-ий розділ Агенди 21 присвячений розвитку гірських регіонів. В Україні концепція сталого розвитку визнана і прийнята до виконання на державному рівні. Є підстави сподіватись, що законодавець подбає про потреби розвитку гірських регіонів. Наразі варто лише сподіватись.

Господарські і політичні загальноукраїнські рішення опираються на оцінки, котрі не враховують, здебільшого, специфічні для гір умови і потреби. Ще гірше з законодавством. На сайті Верховної Ради серед вісімдесяти тисяч нормативних документів знаходимо лише один закон, покликаний регулювати суто гірські правовідносини – “Про статус гірських населених пунктів в Україні”. Але і він є недосконалим, однобоким та обмежується тільки Карпатами.

7.квітня.2004 Україна ратифікувала Карпатську Конвенцію. Але оптимізм, пов’язаний з цією подією стримують два фактори.

По-перше, є довготривалість впровадження її у життя. Карпатська Конвенція є рамковою. Вона визначає проблеми і узагальнено декларує належне їх вирішення. Виконання Конвенції буде відбуватись через

протоколи, окремий по кожній проблемі. Ці протоколи так само повинні будуть пройти процедури прийняття, підписання, ратифікації, імплементації. Процес надійний, але довгий. Отже захищеність Конвенцією Карпати набудуть лише через багато років.

Іншим фактором є територіальна обмеженість Конвенції. Лише Карпати. Кримської конвенції не буде, а життя горян Криму залишається без жодної спеціальної правової регуляції.

Правові інструменти, що були б спеціально призначені для управління гірськими територіями практично відсутні. Відсутні також і спеціальні програми, документи, що визначали б спеціальну гірську політику держави. Нема навіть мови про інтеграцію визначеної гірської політики в рішеннях, що стосуються будівництва чи, скажімо, енергетики.

Форма нещодавнього звіту держав учасниць конвенції з біорізноманіття викликає численні питання з спеціальної гірської політики. В Українському звіті в цих місцях з'яє пустка.

We all live in the yellow submarine

Може скластись враження, що правова незахищеність гір є проблемою самих лише горян. А мешканці рівнин можуть від того навіть вигравати. Враження таке є облудою.

Приклад перший. Мільйони українців, що в горах не живуть споживають воду з Дністра, Тиси, Прута та інших рік, що народжуються в Карпатах. Обміління скажімо Дністра, Тиси, або їх забруднення можуть виникнути від чинників, що подіяли в горах. А стрімкий підйом води, повені у Закарпатті можуть бути наслідком господарювання на Чорногорі чи Свидовці. Так гірські чинники можуть стати джерелом стурбованості долішніх мешканців.

Приклад другий. Стан Дністра чи Тиси є предметом інтересів Молдови та Угорщини. Негаразди з цими ріками спричинені на українській території можуть з місцевих екологічних негараздів зрости до рівня міжнародних проблем. Особливо великою є наша відповідальність за стан витоків басейну Дунаю в цілому.

Приклад третій. Від вирубування гірських лісів на рахунки певних фірм поступають прибутки. Але ось у горах відбуваються чисельні повені, зсуви, руйнування доріг, мостів, населених пунктів. Ліквідація наслідків стихійного лиха здійснюється за рахунок держбюджету, що обтяжує всіх платників податків, в тому числі і мешканців рівнин.

Приклад четвертий. Придатність гір для відпочинку та оздоровлення у значній мірі залежить від соціальної напруженості в гірських населених пунктах, від стану збереження гірської природи, від природних катаклізмів. Зубожіння ландшафту чи спалах туберкульозу в карпатській околиці може

змішати плани відпускників та туроператора у Запоріжжі.

Отже, при уважному розгляді виявляється, що екологічна і соціальна виваженість розвитку гірських регіонів відповідає інтересам всіх громадян держави. І тих, що живуть в горах і мешканців рівнин. Однак ця заінтересованість не стала помітним соціальним чинником для всієї країни. Нинішня українська ініціатива на захист гір зосереджується тільки в карпатському регіоні і належить вона нечисленним ентузіастам. У 2002 році у Косові цей рух набрав форму національного комітету.

Національний Комітет Гір

Ідея створення національних гірських комітетів закладена в Розділі 13 Агенди-21 (“Сталий розвиток гірських регіонів”). Стаття 13.16 цього розділу вказує урядом, що в водозбірних басейнах в доповнення до державних установ слід створювати неурядові комітети. Ці комітети мають підтримувати місцеві ініціативи щодо врівноваження скотарства, лісового і сільського господарства з водозбірною функцією району. В 2001 році Аграрна агенція ООН (FAO) розгорнула всесвітню кампанію утворення таких комітетів в гірських регіонах. Нагодою було проведення у 2002 році Міжнародного Року Гір (MPГ2002).

В Україні з ініціативою створення Національного Комітету МРГ2002 виступила Асоціація “Наш Дім”. Ініціативу підтримали ряд організацій і діячів. На кінець 2001 року склалось організаційне ядро. Звернення до тодішніх Уряду і Президента не знайшли підтримки. Комітет було утворено в Косові у квітні 2002. Першим його Головою став Федір Гамор, директор Карпатського біосферного заповідника.

Результати роботи комітету отримали високу оцінку FAO і були представлені на конференції діячів МРГ2002 у Шамбері у червні 2003 р. Одним з найбільших досягнень Комітету була участь у роботі міжурядової робочої групи експертів у підготовці проекту Карпатської Конвенції. Для цього в кожній карпатській області було організовано обговорення всіх чергових редакцій проекту.

Напрацювання Року Гір мали своє продовження. В 2004 році у Путилі під час 14-го Гуцульського Фестивалю комітет МРГ2002 комітет було перетворено на Український Національний Комітет Гір. Головою Комітету обрано голову Верховинської районної Ради, пана Дмитра Стефлюка.

Які завдання ставить перед собою комітет? Український Національний Комітет Гір має на меті сприяння стабільному, екологічно і соціально врівноваженому розвитку гірських регіонів країни. Для цього Комітет ставить перед собою наступні завдання:

1. Виразити і представляти інтереси мешканців гірських територій України;

2. Домагатись доступу до прийняття рішень, що стосуються гірських територій, лобювати врахування у цих рішеннях інтересів гірських жителів;
3. Здобувати, накопичувати та поширювати інформацію, що стосується гірських регіонів і життя в них;
4. Виявляти зацікавлених гірською проблематикою осіб, сприяти партнерству і співпраці;
5. Сприяти дружнім до гір наукам, мистецтву, бізнесу.

Завдання 2005 року

Час від Путили пройшов під знаком бурхливих політичних перемін в Україні. Привернути увагу громадськості до спеціальних гірських питань було недоречно. Тим не менш поміж хвилюючими турами виборів Комітету вдалось провести у Верховині перше урочисте засідання присвячене Міжнародному дню гір. Вдалось почати залучення до роботи Комітету представників Криму. Однак найвищим досягненням Комітету є його збереження. Україна продовжує належати до числа 78 країн світу, в котрих утворено гірські комітети.

Важливим поточним завданням Комітету є сприяння імплементації Карпатської Конвенції. Велика законодавча робота, що буде здійснюватись державою для впровадження в життя Конвенції, повинна враховувати інтереси розвитку також і Кримських гір. Внутрішні виконавчі документи Конвенції, що стосуватимуться аграрного використання схилів, прокладання гірських доріг, туристичного освоєння гір можуть бути пристосованими до потреб мешканців всіх гірських територій держави. Шлях до такого результату лежить через залучення до справи імплементації всіх зацікавлених сторін, широкого кола громадськості.

УДК 301.152:574:57.017.64

ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ – БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

С.В. Лазарева

Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
Чернівці, Україна

Lazareva S.V. Ecological consciousness as a basic notion of sustainable development

Ecological education, on one hand, should be separate element of general system of education and on the other hand – an integral part of it.

Екологічна освіта – це діяльне прагнення людини жити в гармонії з природою, щоб забезпечити кращу якість життя не тільки собі, але і майбутнім поколінням. Адже якість життя залежить від стану оточуючого середовища і рішення екологічних проблем.

Чому ж про екологічну освіту стали говорити особливо виділяючи її з усієї сфери освіти і виховання?

По-перше, мова йде про екологічну освіту дітей середнього, старшого шкільного віку. По-друге, поняття "екологія" буде вживатися не стільки в біологічному, скільки в соціальному характері. І на кінець під екологічною освітою слід розуміти навчання і виховання для вирішення соціально-екологічних проблем. В широкому змісті основна мета освіти для сталого розвитку полягає у всебічній освіченості соціально-активній особистості, нормативній поведінці, які забезпечують готовність до соціально-відповідальної діяльності, до неперервної освіти в швидкоплинному світі.

Освіта для сталого розвитку покликана:

- сприяти розповсюдженню знань про оточує середовище, його стан;
- представити критерії, стандарти, рекомендації по прийняттю рішень в сфері охорони довкілля і комплексному рішенні соціально-економічних, екологічних проблем;
- демонструвати можливості розвитку економіки при збереженні довкілля;
- піднімати значимість екологічних трагедій і економічних ціленаправлених прийомів господарювання різних народів для бережливого відношення до природно-культурної спадщини;
- сприяти особистому росту, саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації учнів;
- створити можливість для становлення бережливого відношення до людей, природи, культурних цінностей;
- активної громадської позиції;
- ціннісної орієнтації і еколого-гуманістичної картини основаної на етиці;
- відповідальний за стан навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів нині живучим і майбутнім поколінням людей.

Найважливіша мета освіти для сталого розвитку – це сприяння одержання знань, навиків, досвіду, розвитку творчих здібностей, самореалізації, становлення особистості учнів в процесі комплексного рішення і попередження соціальних, економічних, екологічних проблем для покращення якості життя нині живущих і майбутніх поколінь.

Основним механізмом рішення проблем і реалізації сталого розвитку служить облік потреб і взаємодії усіх секторів суспільства державних етапів,

виробничо-підприємчих структур, населення регіону, яким реалізується план стійкого розвитку.

Створення умов для оволодіння уміннями і навиками:

- аналізувати і узагальнювати соціальну, економічну, екологічну інформацію, отримувати і передавати інформацію технологій (електронна пошта і Інтернет);
- співдружність і комунікація для ефективної взаємодії з усіма ділянками на реалізацію концепцію стійкого розвитку;
- прогнозувати і моделювати процеси, що пов'язані зі стійким розвитком соціально-еколого-економічних систем;
- ефективного прийняття рішення;
- вести спостереження і дослідження на місцевості (відносять) природних і соціально-економічних явищ і процесів;
- застосування знань по сталому розвитку у повсякденній і побутовій діяльності, вимагаючи правила поведінки в оточуючому середовищі, адаптацію до умов території проживання, оцінку господарської і екологічної обстановки в своїй місцевості;
- критично оцінювати інформацію, ґрунтовно аналізувати джерела суспільної думки, приймати знання в новій ситуації, реалізувати своє право на вільний вибір думок і переконань, а також закликати людей до дій, направлених на стійкий розвиток соціально-економічних систем.

Освіта для сталого розвитку покликана відповісти на питання, що повинні знати й уміти учні до того часу, як вони закінчать школу, коледж, університет, які знання і навики треба придбати дорослим, щоби бути максимально здоровими і корисними для покращення якості життя і вирішення проблем свого суспільства, включаючи гармонізацію відносин суспільства і природи.

Міждисциплінарна екологічна освіта повинна бути значно ширша, чим взаємодія знань в галузі біології, географії та інших природничих наук. Завдання екологічної освіти – проявляти підтримку реалізації соціальних стратегій через освітні проекти. Такими проектами є дослідження біорізноманіття Карпат з метою вивчення та відновлення певних видів ранньо квітучих рослин околиці села Банилів-Підгірний. Даний проект формує екологічну свідомість до збереження природи рідного краю для наступних поколінь.

Іншим проектом є озеленення території Чернівецького обласного онкологічного центру з метою озеленення лікувальної установи. Даний проект складено гімназією м. Чернівців. Реалізація цього проекту буде здійснюватися силами екологів області.

Дією даних проектів необхідно демонструвати учням перспективи соціальної стратегії в реалізації якої вони прийматимуть мотивовану участь.

Формування екологічної культури всіх верств населення передбачає усвідомлення: безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну яка базується на розумінні єдності всього живого й не живого в складно організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку; розуміння необхідності узгодження стратегії природи і людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та само обмеженості подолання споживацького ставлення до природи.

1. До питання теорії та практики сталого розвитку /Павличенко П.Г. // Еколог. вісн. – 2002. – № 11/12. – С. 10-12.
2. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН "Наше спільне майбутнє" 1987 р.
3. Загальна концепція формування екологічно сталих і високопродуктивних агроландшафтів /Булигін С.Ю. – Стан земельних ресурсів в Україні. Проблеми та шляхи вирішення. Зб. допов. Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації. – 2001. – С. 69-74.
4. Методичні вказівки з розробки регіональних стратегій сталого розвитку /Шапар А.Г., Ємець М.А., Копач П.І., Поліщук С.З., Тяпкін О.К., Хазан В.Б. – Дніпропетровськ: Вид-во "Моноліт". – 2003. – 131 с.
5. Порядок денний на XXI століття: національний шлях до гармонійного розвитку /Шевчук В., Саталкін Ю., Білявський Г., Медведенко І., Навроцький В., – К.: "Літсофт", 2002. – 51 с.
6. Екологічна освіта і сталий розвиток /В.В. Добровольський. – К.: Вид-во "Екологічний вісник". – 2002 № 11-12. – С. 16.

УДК 339.923:061.1:551.4.035

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АЛЬПІЙСЬКОЇ ТА КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЙ

Ю.І. Стадницький

Політехніка Свентокшишська, Кельци, Польща

Stadnyskiy Yu.I. Comparative analysis of Alpine and Carpathian Conventions

The optimum management of the use of resources of mountains is possible only on the basis of common actions of all stakeholders. Alpine and Carpathian Conventions have both certain similarity and substantial difference that is the natural reflection of regional geographical and socio-economic characteristic features of these mountainous regions. Both Conventions are only scopes documents that declare certain principles of economic and nature protection activity in these mountain regions. And program development in relation to the optimum use of resources of the mountains, the ground of optimum parameters of this use is the task for the scientists and researchers.

Гори унаслідок значних розмірів відносяться до регіональних природних ресурсів, що ними користуються й розпоряджаються багато "співвласників" (підприємств, країн), економічні інтереси яких не завжди співпадають. Можлива ситуація, коли кожен із них прагне використати "свою" частину ресурсів із найбільшим для себе ефектом, мало звертаючи увагу на збиток, який при цьому може бути завданий сусіду, та й усій природі в цілому. Тому оптимальне управління використання ресурсів гір можливе лише на основі взаємоузгоджених дій "співвласників". Незважаючи на значну кількість публікацій, які присвячені покращенню соціально-економічної ситуації у межах гірських територій, увага у них не концентрується на необхідності трактування гір, як регіонального природного ресурсу, оптимальне використання якого можливе лише на основі взаємоузгоджених дій "співвласників" [2-8].

Одним із найбільш відомих документів у сфері управління такими регіональними ресурсами як гори є "Угода щодо Захисту Альп (Альпійська Угода)" – "Convention on the Protection of the Alps (Alpine Convention)". Укладення цієї угоди базувалося на таких положеннях, що визнавалися кожною Стороною:

- Альпи є одним із найбільших незіпсованих природних регіонів у Європі, що має унікальну й різноманітну флору та фауну;
- Країни, на території яких лежать Альпи, мають своєрідну історію та культуру, а також суттєві природні, демографічні, юридичні, політичні економічні та інші відмінності;
- Альпи є важливим джерелом ресурсів як для місцевого населення так і для населення поза альпійських регіонів. Вони відіграють важливу роль транзитного регіону;
- Господарська та інші види людської діяльності усе більше загрожують природі Альп, а, тим самим, їх екологічним функціям. Ліквідація екологічного збитку після його виникнення буде неможливою, або потребуватиме дуже багато часу та коштів. Господарська та інші види людської діяльності мають бути екологічно безпечними.

"Альпійська Угода" проголошує, що договірні сторони повинні здійснювати політику збереження та захисту Альп на принципах: 1. Запобігання деградації довкілля; 2. Забруднювач платить; 3. Співробітництво зацікавлених Сторін; 4. Раціональне використання ресурсів.

Стаття 2 "Альпійської Угоди" проголошує необхідність реалізації заходів у таких сферах:

1. Населення й культура. Поважати, зберігати й розвивати культурну й соціальну незалежність місцевого населення, гарантувати підвищення його

життєвого рівня. Забезпечувати взаємне розуміння й співробітництво між Альпійськими і поза Альпійськими регіонами;

2. Регіональне планування. Гарантувати раціональне використання землі і гармонійний розвиток цілого регіону шляхом ретельного планування та координації заходів;

3. Запобігання забруднення повітря. Різко зменшити викиди забруднюючих речовин в Альпійському регіоні до рівня, що – не шкідливий для людини, тварин і рослин (з урахуванням забруднень, що надходять ззовні регіону);

4. Збереження ґрунту. Зменшити кількісний і якісний збиток ґрунту, застосовуючи лісівничі та сільськогосподарські методи, які не шкодять ґрунту, контролюючи ерозію та обмежуючи ущільнення ґрунту;

5. Управління водними ресурсами. Зберігати чи відновити озера й ріки, використовуючи водні ресурси в інтересах довгострокового населення без шкоди довкіллю;

6. Збереження природи і сільської місцевості. Захищати, зберегти і, де необхідно, реабілітувати природне навколишнє середовище і сільську місцевість, так, щоб екосистеми були здатні функціонувати, тварини і різновид рослин – збережені, здатність природи до регенерації і сталої продуктивності підтримана, а розмаїтість, унікальність і краса природи і сільської місцевості в цілому збережені на стало;

7. Сільське господарство гір. Підтримувати традиційне управління землею, яке є екологічно сумісним і враховує місцеві умови. Слід пам'ятати про менш сприятливі економічні умови в горах для сільськогосподарського виробництва;

8. Лісове господарство гір. Зберігати, зміцнювати й відновити роль лісів, поліпшуючи опірність екосистем лісу, застосовуючи, головним чином, природні методи лісівництва і запобігаючи будь-які технології, шкідливі для лісів. Слід пам'ятати про менш сприятливі економічні умови в горах для лісогосподарського виробництва;

9. Туризм і відпочинок. Погоджувати розвиток туризму з екологічними та соціальними вимогами, виділяючи ареали, заборонені для відвідування туристами;

10. Транспорт. Зменшити обсяг і небезпеки міжальпійського і трансальпійського транспортного руху до рівня, що не шкідливий для людей, тварин і рослин, переключуючи більшу кількість руху на залізницю;

11. Енергія. Застосовувати методи для виробництва, розподілу й використання енергії, що не є шкідливими для довкілля, здійснювати заходи з енергозбереження;

12. Управління твердими відходами. Розвивати систему збору відходів, використання й управління ними, що враховує спеціальні топографічні, геологічні і кліматичні умови Альпійського регіону.

У 2003 р. в Києві на V Всеєвропейській конференції міністрів "Довкілля для Європи" була прийнята Рамкова конвенція про захист довкілля та сталий (збалансований) розвиток у Карпатському регіоні. Укладення цієї угоди базувалося на положеннях, що Карпати є:

- природним надбанням визначної краси та екологічної цінності, центром біорізноманіття, головним водозбором великих річок та найбільшою у Європі територією з незайманими пралісами, а також цілісним регіоном гір та пов'язаних із ними низовин;

- однією з найбільших цілісних незайманих природних територій у Європі, яка зі своїм унікальним та різноманітним природним середовищем, культурою та історією формує екологічне, економічне, культурне, рекреаційне та живе довкілля у серці Європи, де співіснує багато народів та держав;

- ключовим середовищем існування та притулком для багатьох видів рослин і тварин, які знаходяться під загрозою зникнення;

- живим довкіллям для місцевого населення, внесок якого у сталий розвиток та збереження традиційних знань у Карпатах є незаперечним.

Аналіз базових положень Альпійської та Карпатської конвенції дозволяє вказати на елементи їх подібності та відмінності. Базові положення цих Конвенцій, подібні, передусім, констатацією екологічної важливості у європейському масштабі як Альп так і Карпат, а також факту специфіки цих територій як місця співіснування багатьох народів і держав. Однак Альпійська Конвенція, на відміну від Карпатської, містить положення про важливість Альп як джерела ресурсів для місцевого населення і поза альпійських регіонів, їх роль як транзитної території, а також про необхідність, щоб господарська діяльність в Альпах була екологічно безпечною, оскільки вона щораз більше загрожує природі Альп. "Карпатська Угода" проголошує, що договірні сторони повинні здійснювати політику збереження та захисту Карпат на принципах: а) проведення запобіжних заходів та "забруднювач платить"; б) посилення транскордонного співробітництва; с) сприяння раціональному та збалансованому використанню земельних ресурсів. Порівняння наведених із принципами політики та захисту Альп показує фактичну ідентичність за винятком підходу до раціонального та збалансованого використання ресурсів. У "Карпатській Конвенції" мова чомусь йде лише про земельні ресурси, тоді як у "Альпійській Конвенції" цей принцип стосується усіх ресурсів гір.

Статті 3-10 "Карпатської конвенції" стосуються різноманітних сфер. Згідно статті 3 "Охорона та збалансоване використання біологічного та

ландшафтного різноманіття" Сторонам слід дотримуватися політики, спрямованої на збереження, збалансоване використання та відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття у Карпатах, а також здійснювати відповідні заходи, що гарантують високий рівень захисту та сталого використання природних та напівприродних середовищ існування, забезпечують захист видів флори і фауни, характерної для цього регіону, особливо захист зникаючих видів, карпатських ендемічних видів та великих хижих тварин. Ця ж стаття підкреслює, що Сторони підтримують заходи з розробки та впровадження планів управління та відновлення, запобігання інтродукції, контроль та викорінення не аборигенних видів та генетично модифікованих організмів, котрі становлять загрозу екосистемам, природному середовищу та видам. Згідно статті 4 "Сталий (збалансований) розвиток сільських територій та територіальне планування" Сторони повинні здійснювати політику територіального (просторового) планування, спрямовану на збалансований розвиток Карпат, беручи до уваги особливі екологічні та соціально-економічні умови в Карпатах та гірських екосистемах, забезпечують переваги та вигоди для місцевих громад та усього населення. Згідно статті 5 "Збалансоване та інтегроване управління водоймами та басейнами річок" Сторони мають здійснювати відповідні заходи для сприяння політиці, що поєднує збалансоване використання водних ресурсів та планування землекористування, а також спрямовувати свою діяльність та плани на проведення політики, яка спирається на інтегрований підхід до управління басейнами річок, враховуючи гідрологічні, біологічні та екологічні особливості басейнів гірських річок, визнаючи в той же час важливість відвернення забруднення, повеней та контроль за ними. Ця ж стаття підкреслює, що Сторони мають проводити політику, спрямовану на стале збалансоване управління поверхневими та підземними водними ресурсами, забезпечуючи доступ до прісної води належної якості та у достатній кількості, котра має належні санітарні параметри. Стаття 5 також формулює, що Сторони мають проводити політику, спрямовану на збереження природних водотоків, джерел, озер, водно-болотних угідь та відповідних екосистем, а також на відвернення негативних наслідків (повеней, підтоплення, надмірної водної ерозії, та небезпек, що пов'язані з льодоставом). Сторони повинні також розробляти координовану або спільну систему заходів, дій та попередження стосовно транскордонних впливів змін водного режиму.

Згідно статті 6 "Збалансоване сільське господарство та лісівництво" Сторони, у спільних інтересах, повинні дотримуватися політики, спрямованої на стале та збалансоване підтримання земель, що традиційно культивуються людиною, проводять відповідні заходи для впровадження політики у сільському господарстві, з урахуванням потреб захисту гірських екосистем та

ландшафтів, збереження біорізноманіття, а також враховуючи менш сприятливі умови для розвитку сільського господарства в гірських районах та можливості здійснення спеціальної політики, такої як підтримка екстенсивного гірського землеробства у Карпатах. Сторони повинні дотримуватися політики, спрямованої на розробку відповідних механізмів, зокрема надзвичайно важливих агроекологічних програм у Карпатах; сприяння інтеграції екологічних інтересів у політику сільського господарства та планів землевпорядкування та землекористування; а також враховують надзвичайну екологічну важливість екосистем Карпатських гір, зокрема природних та напівприродних трав'янистих екосистем як складової частини екологічної мережі, ландшафтів та традиційного землекористування.

Стаття 6 також формулює, що Сторони повинні спрямовувати свої зусилля на застосування практики збалансованого управління та відновлення гірських лісів у Карпатах, беручи до уваги багатогранні екологічні функції карпатських лісів, величезне екологічне значення карпатських гірських екосистем, а також менш сприятливі умови у гірських лісах. Сторони мають дотримуватися політики, спрямованої на відведення природних незайманих лісових заповідних угідь для того, щоб обмежити їх використання, або ж зробити їх використання відповідним до завдань охорони природи. Важливим у цій статті є положення, згідно якого Сторони повинні дотримуватися політики, яка б підтримувала і сприяла використанню ринкових інструментів у галузі сталого та збалансованого управління лісами, зокрема добровільні проекти сертифікації (таксації) лісу, що узгоджувались б з міжнародними принципами екологічно збалансованого управління лісами.

Згідно статті 7 "Збалансований транспорт та інфраструктура" Сторони повинні дотримуватися політики планування розвитку сталого (збалансованого) транспорту та інфраструктури з урахуванням географічних особливостей гірських регіонів, необхідності захисту вразливих зон біологічного та ландшафтного різноманіття, а також тих регіонів, що мають особливе значення для туризму. Сторони також повинні здійснювати заходи та співпрацювати у впровадженні такої транспортної політики, яка надавала б мобільність та доступ до Карпатського регіону, і в той же час мінімізувала б негативний вплив на здоров'я людей, ландшафти, рослини, тварини, та звертала б особливу увагу на забезпечення роботи різноманітних транспортних систем та враховувала б різноманітні потреби сталого управління транспортом на усіх стадіях планування розвитку транспорту у Карпатах.

Згідно статті 8 "Збалансований туризм" Сторони повинні вживати заходів до підтримання екологічно-збалансованого туризму у Карпатах, котрий надає переваги для місцевого населення та базується на неповторній природі, ландшафтах та культурній спадщині Карпат, поліпшуючи

співробітництво у цьому напрямку. Сторони повинні проводити політику, котра спрямована на забезпечення міждержавного співробітництва для сприяння розвитку екологічно-збалансованого туризму, створюючи спільні плани управління міждержавними регіонами та тими регіонами, що межують.

Згідно статті 9 "Відновні джерела енергії та більш екологічно чисте виробництво" Сторони повинні проводити політику, спрямовану на запровадження та вдосконалення екологічно розумних та ефективних методів виробництва, розподілу та використання енергії, звертаючи особливу увагу на відновні джерела енергії та збереження екосистем та типових ландшафтів. Сторони повинні проводити політику із забезпечення впровадження відповідних більш екологічно чистих технологій виробництва у Карпатах, а також здійснювати запобіжні заходи, спрямовані на попередження та ліквідацію наслідків аварій на промислових підприємствах, звертаючи особливу увагу на специфіку гірських екосистем.

Згідно статті 10 "Культурне надбання та традиційні знання" Сторони повинні проводити політику, спрямовану на збереження та вдосконалення культурного надбання та традиційних знань місцевого населення, а також на сприяння культурному туризму та виробництву й маркетингу місцевих виробів, предметів мистецтва та народної творчості. Сторони повинні спрямовувати свої зусилля на збереження традиційної архітектури, особливостей землекористування, місцевих порід, форм, сортів та культурних рослин і тварин Карпат.

Таким чином, повторюючи у принципі основні принципи "Альпійської конвенції" щодо необхідності реалізації певних заходів у певних сферах, "Карпатська Конвенція" наводить дещо ширший перелік можливих інструментів досягнення цілі. Окрім цього в "Карпатській Конвенції" значна увага приділена декларуванню орієнтації на безумовне дотримання принципів сталого розвитку, а також підкреслюється необхідність викорінення не аборигенних видів та генетично модифікованих організмів, котрі становлять загрозу екосистемам, природному середовищу та видам. Занепокоєння загрозою не аборигенних видів та генетично модифікованих організмів виникло вже після підписання "Альпійської Конвенції", оскільки саме в останні роки набуло поширення як штучне розповсюдження не аборигенних видів організмів під впливом людської діяльності, так і впровадження досягнень генної інженерії.

Ф. Гамор цілком обгрунтовано твердить, що в сенсі охорони природи ситуація в Альпах і Карпатах справді, схожа, але проблеми Карпатського регіону є значно комплекснішими [8]. Сьогодні людям у горах ведеться дуже важко, бо вони не мають роботи. Ф. Гамор висловлює сподівання, що прийняття Карпатської конвенції стимулюватиме залучення інвестицій,

створення нових робочих місць, бо коли немає роботи, люди змушені експлуатувати природу: рубати ліс й використовувати для господарських потреб рідкісні види рослин. Ф. Гамор підкреслює, що якщо опікуватися лише збереженням природи, забуваючи при цьому про людей, про соціальний чинник, то ніколи не буде розв'язано ні першої, ні другої проблеми. У свою чергу, цілком справедливою є думка виконавчого директора Всесвітнього союзу охорони природи А. Штайнера, який вважає головним при реалізації таких проектів, як Карпатська конвенція, є не допустити створення таких собі "екологічних гетто" із цілою системою заборон для місцевих мешканців і тисячами туристів [9]. Очевидно, що як Альпійська, так і Карпатська конвенція є лише рамковими документами, які декларують певні принципи господарської та природоохоронної діяльності у цих гірських регіонах. А розроблення програм щодо оптимального використання ресурсів гір, обґрунтування оптимальних параметрів цього використання є завданням для колективів фахівців і науковців.

1. Люкшандерль Л. Спасите Альпы: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1987. – 168 с.
2. Стадницький Ю.І. Концептуальні підходи до формування економічної політики в Українських Карпатах // Матеріали доповідей V Міжнародного конгресу українських економістів: “Україна в XXI столітті: концепції та моделі економічного розвитку”: У двох частинах.- Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2000.- Т.2.-С.261-264.
3. Управління розвитком гірських територій: зарубіжний досвід / В.С. Кравців, Стадницький Ю.І., Демченко В.В., Дейнека А.М., Самольотов П.В. – Львів: ІРД НАН України, 2001. – 69 с.
4. Небезпечні природні та техноприродні процеси в гірських районах Львівської області: стан та прогноз розвитку / Г.І. Рудько, В.С. Кравців, Самольотов П.В., Кобелька М.В. – Львів: ІРД НАН України, 2001. – 129 с.
5. Стадницький Ю.І. Сталий розвиток гірських районів: проблеми та шляхи досягнення // Регіональна економіка.-2002.- № 2.- С. 144-151.
6. Стадницький Ю.І. Європейський досвід регіональної політики розвитку гірських територій // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика: досвід Європейського Союзу та його адаптація до умов України: Зб. наук. пр. – Вип. 5 (XLIII): В 3-х ч. / НАН України. Інститут регіональних досліджень.- Львів, 2003. – Ч. III. – С. 32-39.
7. Карпатський регіон: сучасний стан, проблеми, перспективи сталого розвитку / Кравців В.С., Колодійчук І.А., Грицишин П.М., Стадницький Ю.І. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2003. – 83 с.
8. Карпатська конвенція – задля сталого розвитку Карпат <http://www.dwelle.de/ukrainian/umwelt/393044.html>, 25.05.2003

IV. ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ДЛЯ ОХОРОНИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

UDC 630*228.81(477.87)

THE RESEARCH OF VIRGIN FORESTS ON PERMANENT PLOTS ESTABLISHED BY PROF. ALOIS ZLATNÍK IN ZAKARPATTYA PROVINCE, UKRAINE

J. Veska

Mendel University of Agriculture and Forestry, Brno, Czech Republic

Веска Ї. Дослідження пралісів на пробних площах закладених проф. Алоїсом Златніком у Закарпатській області, Україна

У 30-х роках 20 століття молодий науковець Алоїс Златнік заклав ряд пробних площ на території сучасної Закарпатської області (Україна). Сьогодні пройшло вже понад 70 років з того часу, деякі з них були відновлені в першу чергу завдяки ініціативі доцента Антоніна Бучека. Надзвичайно важливою в цьому плані є довготривала співпраця університету ім. Менделя (Брно, Чехія) з Карпатським біосферним заповідником та Ужанським національним природним парком (Закарпатська обл., Україна).

In the 30s of the 20th century young scientist Alois Zlatnik has established a network of permanent research plots in present Zakarpattya province of Ukraine. His research aimed at comprehension of complex relations between abiotic conditions and virgin forest types, changing in space and time. His thorough measurement consisted of a forest mensuration, phytosociological and soil analyses. The processed data from the field measurements of 11 plots were published by Prof. Zlatník in his monograph (Zlatník et al., 1938).

Unfortunately later political situation didn't allow Zlatník to repeat his measurements. Today it's more than 70 years since establishment of his plots, some of which have been renewed thanks to a first initiative of docent Antonín Buček. Similarly a long-time cooperation with Carpathian Biosphere Reserve and Uzhanskyi National Nature Park has been of a great importance.

Methods of the renewal works and a contemporary state of the research plots

First prerequisite of a plot renewal is its exact localization. Detection of a plot after 70 years is possible only thanks to very precise Zlatnik's geodetical

surveying of the plot and stabilizing of boundary points of a research polygon by “stone pyramids”. Our field measurements were the same as measured in the 30s, so it’s possible to compare results. The field measurement consisted of three parts – forest mensuration, phytosociological relevés and soil analyses. In each research plot there is an irregular network of points where soil pits (mainly shallow soil pits, in some points also deep soil pits) and phytosociological relevés (10 x 10 m) have been made. Forest mensuration has been represented by full callipering and measurement of deadwood volume (Prof. Zlatník didn’t measure deadwood). The mapping of stand developmental stages and phases has also been of a great importance.

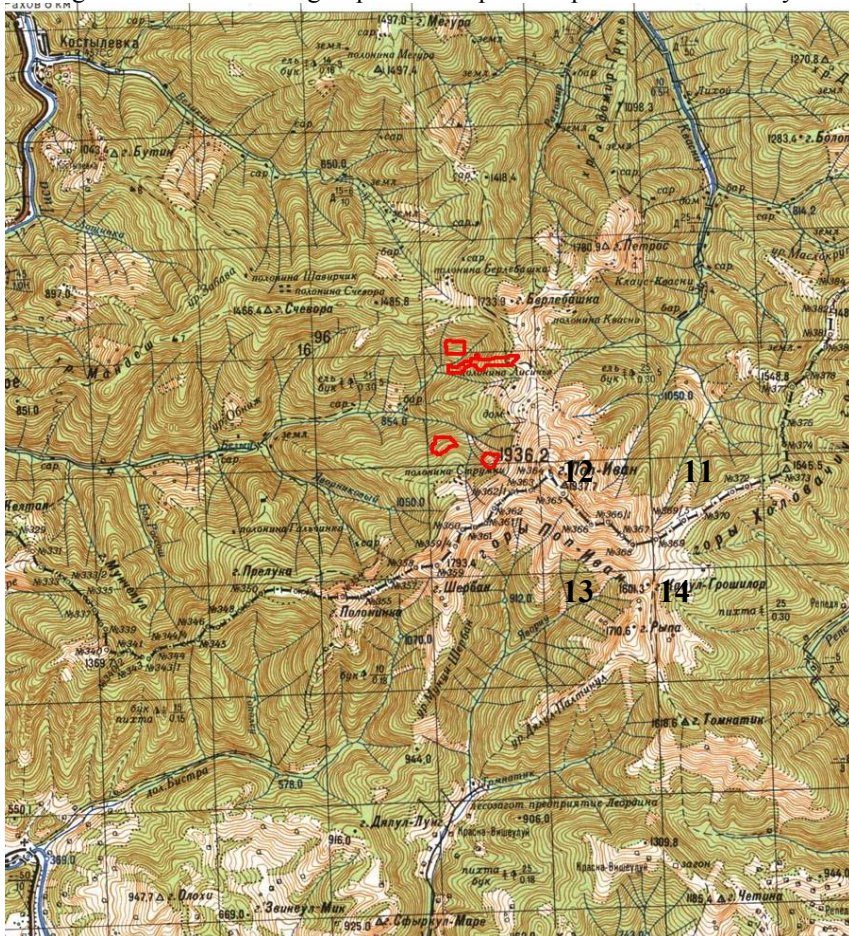
Tab. 1 – Areas and contemporary state of the research plots in Zakarpattya

Group of model plots	Plot no.	Area (ha)	Contemporary state
Stuzhytsia	1.	1,65	unrenewed; cutting
	2.	4,67	unrenewed; cutting
	3.	7,21	unrenewed; partial cutting
	4.	6,58	unrenewed; cutting
Javornik	5.	8,15	partly cutted, preserved part has been renewed (M. Žárník)
	6.	6,83	preserved; renewed (Z. Hrubý)
	7.	6,05	renewed (Z. Hrubý), then partly cutted
Pip Ivan Maramoroskyi	11.	13,73	preserved; renewed (Z. Hrubý)
	12.	3,58	preserved; renewed (J. Veska)
	13.	4,07	undiscovered
	14.	3,31	undiscovered

The basic data about the renewal research plot no. 12

The locality (research plot no. 12) is situated in the south-eastern tip of the Zakarpattya province, in the end of the “Bílý potik“ valley, where “Bílý potik” brook springs under the Pip Ivan Maramoroskyi Mountain (altitude – 1937 m). Its top is the highest point of the Ukrainian-Romanian border. The localization is in the **Fig. 1**.

Fig. 1 – Localization of group of model plots "Pip Ivan Maramoroskyi"

Legend:

12 research plot no. 12

4 km

Geomorphology

The research plot no. 12 is situated at the altitudes ranging between 1155–1259 m, under the “Obniž“ ridge. The plot lies on a straight slope with inclination to the south. The slope has average gradient in its upper part about 25 °, in lower part about 35 °. The western border follows smaller ridge, the eastern border goes along shallow gravel glen. The microrelief is represented by numerous windfall heaps and pits.

Geologic and paedologic conditions

The research plot no. 12 is situated in the crystalline region with the rocks like mica schist, phyllite, gneiss and sporadically crystalline limestone. The soil substrate is made from exported weathering of these rocks. The depth of the soil is connected with the relief form. Also windfalls have often significantly influenced soil development.

Main soil type is represented by Cambisol Mezotrophic, alternating with ranker cambisol.

Climate

Climate corresponds with altitude of this mountainous landscape of the East Carpathians. There are two interesting precipitation maximums, influenced by Mediterranean climate (first maximum in July or August, second in October). Mean annual temperature is about 3,5 °C and mean annual precipitation is around 1580 mm.

Anthropogenic influences

The stand in the research plot can be called as “a virgin forest”. It is possible to see only sparse anthropogenic impacts, like a hunting trail going across the plot. Along this hunting trail we can find logs, obstructing passing. According to the current state of this trail we can presume that it hasn't been used for some tens of years. We can't also exclude sporadic grazing of wandering cattle, because pastures lie relatively near the research plot.

Forest mensuration

The species composition in the research plot no. 12 is made by *Fagus sylvatica* (dominant at the main level), interspersed *Abies alba*, less *Picea abies* (dominant at the above-level) and only sporadically is interspersed *Acer pseudoplatanus*. The lower level is (apart from species mentioned above) sporadically represented by *Salix caprea*, *Betula pendula*, *Ulmus glabra*. More abundant is *Sambucus racemosa* mainly at stand gaps.

We can compare the main stand characteristics in the years 1932-34 and 2004 in the **tab 2**.

Tab. 2 – The main stand characteristics

Characteristic	beech	fir	spruce	syc. maple	next	Σ
Area in hectares	3,5772					
timber volume of live trees (m ³ /ha) 2004	400,3	137,6	83,6	14,5	0,3	636,4
timber volume of live trees (m ³ /ha) 1934	289,9	137,0	84,3	15,8	-	527,0
live tree numbers (pieces/ha) 2004	586	126	31	15	2	760
live tree numbers (pieces/ha) 1934	472	195	54	16	-	737
live small tree numbers (pieces/ha) 2004	456	29	6	8	1	500
live small tree numbers (pieces/ha) 1934	838	53	25	14	1	931
timber volume of dead standing trees (m ³ /ha) 2004	0,9	2,9	0,4	-	-	4,2
timber volume of dead standing trees (m ³ /ha) 1934	3,6	0,7	1,6	3,4	-	9,3
timber volume of stubs (m ³ /ha) 2004	8,6	6,9	4,7	-	-	20,2
timber volume of stubs (m ³ /ha) 1934	14,6	0,2	9,1	-	-	23,9
timber volume of lying dead trees (m ³ /ha) 2004	87,7	126,5	28,0	-	-	242,2

Phytosociology

In the research plot altogether 25 phytosociological relevés have been carried out in the summer period. The phytosociological area has dimensions of 10 x 10 m and its centre is so called “detailed geobiocoenological point”.

The herb understorey is poor in both species diversity and a degree of coverage. Higher degree of coverage occurs only at the places with more sunlight and less compact beech regeneration. At these places there are main species like *Rubus idaeus* and *R. hirtus*. Relatively abundant is an occurrence of the ferns. All plant species correspond with the 5th *spruce-fir-beech* forest altitudinal vegetation zone on the trophic and hydric normal sites. In 2004 there were found altogether 8

tree species and 56 species of the herbs, grasses, ferns, and mosses. In years 1932-34 the list of plant species contained 6 trees and 64 herbs, grasses, ferns, and mosses.

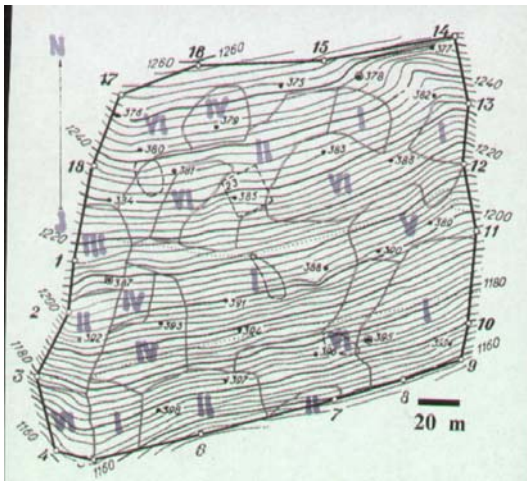
The developmental dynamics of forest

Prof. Zlatnik did not make mapping of the developmental stages and phases on the research plots in the 30s. On the plot no. 12 occur all developmental stages and phases today and their representation is very “small-area“ (representation of developmental stages and phases is in the **tab. 3**).

Tab. 3 – developmental stages and phases

No. in the map	Developmental stages and phases	hectares	%
I	St. of growth – selection ph.	0,9836	27,5
II	St. of growth	0,6976	19,5
III	St. of growth – expiration ph.	0,118	3,3
IV	St. of optimum	0,2504	7,0
V	St. of optimum – terminal ph.	0,2396	6,7
VI	St. of desintegration – regeneration ph.	1,288	36,0
Total		3,5772	100

Fig. 2 – Developmental stages and phases in the plot no. 12

Legend:

- border of the plot
- border of the st. and ph.

II no. of the st. and ph.,
which is in the tab. 3

Typology

The prevailing group of types of geobiocoenoses (further only GTG) is GTG 6 B 3 (*Abieti-fageta piceae typica*), with transition to poorer 6AB 3 (*Abieti-fageta piceae*) and richer 6 BC 3 (*Abieti-fageta aceris superiora*). As for the Braun-Blanquet (phytosociological) system, the prevailing alliance is *Fagion* with *Fagus sylvatica-Abies alba (Picea excelsior)-Rubus hirtus-Galium odoratum* associations. The alliance *Piceion* with *Fagus sylvatica-Picea excelsior-Calamagrostis arundinacea* association is represented only by fragments in the plot.

Summary

The research at the permanent plots, established by Prof. Zlatník in the 30s of the 20th century in Ukraine, is very valuable, because the forest stands (on some plots) represent virgin forests and the period between the first and the second measurement is today 70 years. The results from this research can explain changes in the dynamics of development of this virgin forest. It is self-evident that we can not describe very complex relations or predict development cycle of the virgin forest only from two measurements. To comprehend this it's necessary to repeat such measurements periodically (preferably in the interval of 10 or 15 years) during all development cycles. This sequence of the research measures could explain for example dependence of mensurational and phytosociological characteristics on the developmental stages and phases of forest. It could show the trend of paedologic characteristics too.

Not only for the research and future generations of people, but mainly for the nature it is very important to preserve contemporary fragments of the nature virgin forests without anthropogenic influences. Fortunately for the Ukrainian virgin forests there are organizations like Carpathian Biosphere Reserve, which should guarantee the protection of these rare and irreplaceable forest communities (and other protected areas). Not long time ago the frontier area around the Pop Ivan mountain was off limits to the public (Ukrainian too). Today we can feel some release and in connection with today's political situation we can expect that this very attractive landscape will be very frequently visited by tourists. It will depend on CBR how the interests of the nature protection will be harmonized with tourism.

Thanks

Thanks for the devoted field working belong to all members of the expedition in the year 2004: J. Lacina, T. Vrška, O. Holuša, J. Houška, K. Houšková, P. Šamonil, J. Veska, M. Friedl, P. Vojtelová, J. Šebesta. T. Kolář, J. Sochor.

This article was published with the support from the "FRVŠ", Project No. 2816/2005/G4.

1. Hrubý, Z. (2001): Dynamika vývoje přirozených lesních geobiocenóz ve Východních Karpatech-Svazek I a II-Doktorandská disertační práce, Brno.
2. Korpel', Š. (1989): Pralesy Slovenska, Veda, vydavateľstvo slovenskej akademie vied, Bratislava.
3. Zlatník, A., et al. (1938): Prozkum přirozených lesů na Podkarpatské Rusi – Díl první – In: Sborník výzkumných ústavů zemědělských ČSR, sv. 152, Ministerstvo zemědělství republiky Československé, Brno, 372 p.

УДК 630.5.1

РОЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ У ЗБЕРЕЖЕННІ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

Р.Р. Вицега

Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Vitseha R.R. Role of nature-protection fund of the Carpathian Region in biodiversity conservation

Issues concerning nature-protection fund of Carpathian region and his positive role in reproduction and preservation of biodiversity are covered. Perspective directions of improvement of nature protection activity of Carpathian Mountains are considered.

Українські Карпати є найбільш мальовничою і разом з тим найцікавішою як у геоботанічному, так і в географічному відношенні екологічною системою, яка привертає до себе увагу спеціалістів різних галузей. Карпатський регіон є справжньою національною скарбницею природи, адже тут зростає більше половини усіх видів вищих і нижчих рослин України. Більшість представників карпатської флори є реліктовими або ендемічними. Так флора всієї Карпатської гірської системи налічує близько 240 ендемічних видів і підвидів (Р.Шоо, 1962), а в Українських Карпатах біля 75 видів є вузькоендемічними (К.А.Малиновський, 1966) [1].

За останні сторіччя в багатьох регіонах світу спостерігається масштабне руйнування природного рослинного покриву і разом з ним – скорочення чисельності, а іноді й зникнення рідкісних рослин. Відповідно до оцінок Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) до двохтисячного року „глобальна розмаїтість” у природі понизилася щонайменше на 1/6, що відповідає зникненню з природної історії планети 500 тис. видів і підвидів тварин і рослин.[5] Зокрема у середині 70-х років минулого століття відбувалося нищення одного виду і підвиду рослин щодня. За оцінками Міжнародної

спілки охорони природи (МСОП) на середину 90-х років приблизно 10% квітучих рослин (від 20 до 25 тис. видів і підвидів) відносилися до категорії рідкісних і знаходилися в небезпеці. За останніми даними цей показник перевищив позначку 15%, тобто більше 30 тис. видів. [5] Тому питання збереження біорізноманітності набирає актуальності з кожним днем, при чому розміри даного питання охоплюють не тільки певну територію (країну), а планету в цілому. Саме тому його вирішення варто розглядати як одну з глобальних проблем суспільства.

Метою досліджень передбачалося розглянути сучасний стан природно-заповідного фонду та його роль у збереженні біорізноманіття Карпат, а також намітити перспективні напрямки удосконалення природоохоронної діяльності.

Важливою ланкою у системі природоохоронних заходів у Карпатському регіоні є правильна організація сітки заповідних територій (заповідників, національних парків, резерватів, пам'яток природи, заказників, ландшафтних парків тощо)[4].

Оскільки в Карпатському регіоні сконцентровані найбільші в Україні територіальні комплекси існуючого та потенційного природно-заповідного фонду, то саме тут останніми роками була зосереджена увага на розширення та реконструкцію природно-заповідних територій. Станом на початок 2003 року на території Карпатського регіону діє 3 заповідники – “Торгани” (Івано-Франківська обл.), “Розточчя” (Львівська обл.) та Карпатський біосферний заповідник (Закарпатська обл.), 9 національних природних парків – “Вишницький” (Чернівецька обл.), “Синевир” та “Ужанський” (Закарпатська обл.), “Карпатський” та “Гуцульщина” (Івано-Франківська обл.), “Яворівський” та “Сколівські Бескиди” (Львівська обл.). Крім того діяло більше 180 заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ в різних областях. [2] Враховуючи переважно екологічне значення лісів України, державним комітетом лісового господарства ведеться цілеспрямована робота щодо збільшення площі лісів з обмеженим режимом лісокористування, заповідання лісових територій. В лісах Держкомлісгоспу створено 2,8 тис. об'єктів природно-заповідного фонду на площі біля 1 млн. га. На сьогодні в нашій державі уже заповідано 13,9% земель лісового фонду. Загалом же заповідано 4,2% території України, серед яких лісові території займають майже 60%. Станом на сьогодні мережа природно-заповідного фонду Держкомлісгоспу включає шість природних заповідників, 1152 заказників, 980 пам'яток природи, 24 регіональні ландшафтні парки, 9 дендрологічних парків, 55 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та 524 заповідні урочища.[5]

Важливими аспектами природоохоронної діяльності в Карпатах сьогодні є удосконалення мережі існуючих природоохоронних територій,

підвищення її репрезентативності та оцінка ефективності функціонування. Актуальність вирішення цих проблем свідчить про потребу розширення мережі і збільшення її площі шляхом створення недостатніх статусних категорій. Загальна площа природоохоронних територій у Карпатах має становити близько 1.5 млн. га, у тому числі 200 – 300 тис. га. заповідних об'єктів.[4]

Одним з першочергових завдань збереження біорізноманітності є організація науково обґрунтованої системи природоохоронних територій. Потреба у створенні такої екологічної системи зумовлена, насамперед, інтенсивним розвитком індустрії, транспорту, сільського господарства і постійним зростанням обсягів використання природних ресурсів, що вимагає збереження та вивчення природного рослинного покриву, підтримання цілісної системи та складу екосистем.

Формування регіональних систем у кожному географічному районі, де є типові й унікальні природні комплекси з відповідним складом взаємопов'язаних компонентів, сприятиме створенню єдиної, в межах України, системи природоохоронних територій.

Така екологічна система, будучи якісно новою формою територіальної охорони природи, включатиме як найтипівіші, так і унікальні природні комплекси усіх фізико-географічних зон, округів і районів, забезпечить більш рівномірне розміщення заповідних об'єктів, сприятиме відтворенню та підтриманню біогеографічної різноманітності екологічних систем, оптимізації стану природного середовища. Це дасть можливість усім природоохоронним територіям, разом з екологічними коридорами, функціонувати як єдине ціле, що забезпечить вільне поширення рослин, збереження та відновлення природних ресурсів.

На базі єдиної екологічної системи природоохоронних територій необхідно організувати екологічний моніторинг для спостережень і контролю за станом природних ресурсів і навколишнього середовища в усіх природних географічних зонах з урахуванням різних форм антропогенного впливу.

Створення єдиної екологічної системи варто розпочати з організації регіональної системи для Карпатського регіону, як особливо цінного резерватора рідкісних та ендемічних видів.

1. Геренчук К.І. Природа Українських Карпат.- Львів: Видавництво Львівського університету, 1968.- 267 с.
2. Д.Б.Леоненко, М.П.Стеценко, Ю.М.Возний. Додаток до атласу об'єктів прородно-заповідного фонду України.- К.: "Київський університет", 2003.-119с.
3. Криницький Г.Т. Ліс //Науковий вісник. Сучасна екологія і проблеми сталого розвитку суспільства.- Львів: УкрДЛТУ, 1999.-377 с.
4. С.М.Стойко. Карпатам зеленіти вічно. – Ужгород: "Карпати", 1977. – 176 с.
5. <http://www.panda.kiev.ua>

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІ ЦІННОСТІ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ ТА ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ ДЛЯ НАДАННЯ ЇМ РІЗНОРАНГОВОГО ОХОРОННОГО СТАТУСУ

К.М. Горб

Академія митної служби України, Дніпропетровськ, Україна

Horb K.M. The problems of as to value identification of the cultural and natural heritage in order to provide them a many-sided protection status

The article deals with the complex approach which determine environment protection and historical-and-cultural values of different objects and places that can be referred cultural and natural heritage. This approach is laid down and substantiated with the aim to provide them a many-sided protection status. The problems as to value identification of various objects and their regional systems are investigated. The author describes potential and applied value categories. The article also studies notions and variety of space and time representation of regional systems as to protection heritage.

До природно-заповідного фонду України прийнято відносити природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Дане положення закріплено законодавчо [3], але у практиці заповідання реально враховується фактично лише перша з перелічених цінностей. Невідомі прецеденти заповідання ділянок в силу, наприклад, лише естетичної цінності, і т.ін. З метою більш повного використання в майбутньому визначених законом положень ми спромоглися більш детально розглянути усі можливі види цінностей об'єктів спадщини, що слугують визначальними факторами надання їм охоронного статусу різного рівня та профілю, у загальних рисах визначити шлях та методичні принципи їх оцінки.

У широкому розумінні цінність – термін, що широко використовується у філософській та соціологічній літературі для вказання на людське, соціальне й культурне значення певних явищ дійсності [7]. Даний термін можна розуміти по-різному. По-перше, все різноманіття предметів людської діяльності, суспільних відносин і включених у їхнє коло природних явищ може виступати в якості «предметних» «цінностей», тобто в цьому випадку цінність інтерпретується як певний об'єкт або явище. По-друге, цінність може виступати і як характеристика такого об'єкта, його властивість, риса. У цьому випадку цінність іноді ототожнюється з поняттям «корисність» [4]. Так, можна говорити про цінний об'єкт природи, історії, архітектури, про особливо цінну спадщину.

Слід вказати, що окремі об'єкти і явища природи можуть виступати в якості як природної, так і культурної спадщини. Наприклад, лісовий масив, що концентрує в собі унікальні й рідкі види рослин і тварин, безумовно, належить до природної спадщини; факт, що той же ліс оспіваний класиками художньої літератури й відвіданий у різні часи видатними діячами мистецтва, спричиняє приналежність його до культурної спадщини. Аналогічно об'єкти і явища культури й історії в окремих випадках можуть належати як до культурної, так і до природної спадщини (наприклад, меморіальний пам'ятник, виконаний з рідкого в природі каменю, і т.ін.). Дана обставина обумовлює необхідність врахування при заповіданні усього спектру цінностей, яким володіє даний об'єкт.

В цілому можна виділити два взаємозалежних принципових підходи до обґрунтування критеріїв вибору об'єктів заповідання: по-перше, критерії виділення окремих об'єктів та суцільних ділянок для заповідання, по-друге, критерії формування регіональної мережі заповідних об'єктів.

Відносно створення окремих об'єктів головним критерієм повинна виступати сукупна природно-екологічна й культурно-історична цінність території, що вимірюється певною кількістю параметрів, інші ж критерії можуть бути супутніми, але не визначальними для заповідання об'єкту. Слово «сукупна» в цьому випадку означає загальний (найчастіше сумарний) результат визначення цінності всіх об'єктів і явищ у межах території спадщини, що «претендує» на статус особливо охоронюваної. Залежно від принципів визначення цінності може бути поділено на дві великі категорії – потенційну й прикладну.

Потенційною можна назвати цінність, початково закладену в об'єкті. Ця категорія цінності визначає, з якої причини та якою мірою даний об'єкт повинен охоронятися державою на підставі спеціальних законів. Відповідно до цього стосовно об'єктів спадщини можна виділити наступні типи їхньої потенційної цінності: природну (типовість, рідкість, унікальність, едифікаторні властивості) з підрозділом на геологічну, гідрологічну, біологічну, ландшафтну тощо; історико-культурну з поділом на історичну, археологічну, архітектурну (архітектурно-містобудівну), художню, етнографічну; естетичну цінність. Сутність кожного з даних типів коротко охарактеризована в нижченаведеній таблиці.

Таблиця

Основні типи потенційної цінності об'єктів культурної та природної спадщини

№	Тип	Сутність
1	Геологічна	Значення об'єкта як пам'ятки геології
2	Гідрологічна	Значення об'єкта як пам'ятки гідрології

№	Тип	Сутність
3	Біологічна	Ступінь виразності ботанічної, зоологічної та (або) біоценотичної унікальності або типовості об'єкта
4	Ландшафтна	Ступінь виразності ландшафтної унікальності або типовості об'єкта
5	Історична	Ступінь відбиття об'єктом важливих подій в історії держави (народу)
6	Архітектурна	Значення об'єкта як пам'ятки архітектури
7	Художня	Значення об'єкта як витвору мистецтва
	Археологічна	Значення об'єкта як пам'ятки археології, ступінь багатства археологічними знахідками
8	Етнографічна	Ступінь відбиття об'єктом характерних рис певних етносів
9	Естетична	Ступінь візуальної естетичності (атрактивності) об'єкта з різних точок його огляду, «вписуваність» його у навколишній ландшафт, загальна гармонійність видового басейну

Як ми зазначали, дуже часто той самий об'єкт може володіти одночасно декількома типами потенційної цінності. Ця обставина спричиняє необхідність оцінки кожного типу даної категорії цінності стосовно кожного об'єкту спадщини. Найбільш прийнятним у цьому випадку може виявитися метод експертної оцінки ([1], [6] та ін.). Так, геологічна цінність може бути оцінена фахівцями в галузі геології, геоморфології та мінералогії, біологічна – біологами, гідрологічна – гідрологами та фахівцями у галузі водного господарства, історична – істориками, архітектурна – архітекторами, художня – мистецтвознавцями, етнографічна – етнографами й фольклористами, естетична – фахівцями в галузі естетики й ландшафтної архітектури. На підставі проведених часткових оцінок можна визначити загальну потенційну цінність об'єкта, потім, відповідно, – і всієї території спадщини майбутнього заповідання.

Результати проведеної в такий спосіб оцінки потенційної цінності об'єктів спадщини можуть бути базою для визначення *прикладної* їхньої цінності, яку можна розглядати як значимість у відношенні різних цілей їхнього використання. У цьому зв'язку, відповідно до загальноприйнятих функцій природно-заповідних об'єктів, можна позначити наступні цілі використання їхніх об'єктів: безпосередньо заповідання, наукові дослідження, рекреаційна діяльність, освітньо-виховна діяльність, проведення масових культурних та екологічних заходів (що не перешкоджають збереженості спадщини) та регламентована господарська діяльність. Оцінка прикладної цінності може проводитися аналогічно

визначенню потенційної, але в цьому випадку необхідне залучення фахівців у галузі проектування території, організації туризму, соціальної психології, медицини, екології, організації культурно-масових заходів.

В залежності від ступеня вираженості, а також співвідношення отриманих експертним шляхом оцінкових значень кожного об'єкту по кожному виду цінності, можна більш чітко визначити рівень (міжнародний, загальнодержавний, регіональний, місцевий тощо) та профіль (науковий, рекреаційний, освітній та ін.) території, що підлягає заповіданню.

Відносно формування регіональної мережі природно-заповідних об'єктів у якості головних критеріїв можуть виступати просторова й часова репрезентативність [73]. *Часова* (історична) репрезентативність означає необхідність охоплення мережею заповідних об'єктів у межах регіону (країни, великого економічного, природного району й т.ін.) усіх найбільш значимих історичних епох розвитку суспільства й періодів природничо-історичного процесу розвитку природи. *Просторова* репрезентативність означає відносно рівномірний розподіл об'єктів певного функціонально-генетичного типу по мережі різноякісних територіальних систем усередині регіону. Так, просторова репрезентативність у цьому зв'язку може бути поділена на такі складові для окремих типів об'єктів.

1. Фізико-географічна (ландшафтна) репрезентативність – повноцінне охоплення всіх великих одиниць фізико-географічного районування регіону мережею об'єктів із яскраво вираженою природною (геологічною, гідрологічною, біологічною, ландшафтною) цінністю.

2. Екологічна репрезентативність – рівномірний розподіл об'єктів із яскраво вираженими едіфікаторними властивостями по районах з різною специфікою екологічної ситуації в межах регіону.

3. Соціально-культурна репрезентативність – охоплення мережею об'єктів із високою історико-культурною й етнографічною значимістю всіх великих одиниць соціально-культурного районування регіону.

4. Економічна (господарська) репрезентативність – рівномірний розподіл об'єктів по районах з різною господарською спеціалізацією в межах регіону.

5. Рекреаційна репрезентативність – представленість мережі об'єктів із високою рекреаційною значимістю в районах з різним характером рекреаційних ресурсів та різною специфікою рекреаційного господарства усередині певного регіону.

Слід зазначити, що досягнення ідеального, абсолютно рівномірного розподілу заповідних об'єктів по мережах даних видів районування, особливо в сучасних умовах, у світлі загострення проблем власності на землю, в Україні достатньо проблематично. Однак з метою перспективного

планування створення заповідних об'єктів та територій на підставі вищевикладеного можна визначити рівень досягнутої репрезентативності.

Окремо слід вказати на недосконалість існуючого законодавчо-інструктивного та управлінського забезпечення щодо змісту й повноти спектру категорій як природно-заповідного, так і історико-культурного охоронюваного фонду нашої держави. В Україні, де фактично вся територія заселена та освоєна з давніх часів, досить часто трапляються випадки одночасної природоохоронної та історико-культурної цінності одних і тих самих ділянок, а відтак, і нерациональна практика «накладання» на одну ділянку охоронних статусів різного профілю та рангу (наприклад, історико-культурний заповідник «Тустань» входить до території національного парку «Сколівські Бескиди», геологічний заказник «Дніпрові пороги» належить до території Національного історико-культурного заповідника «Хортиця», Святогірський історико-культурний заповідник – до національного парку «Святі гори», і т.ін.) [2]. Особливо «переплетеною» між собою, очевидно, є багата культурна та природна спадщина Українських Карпат, для впорядкування збереження та охорони якої певне значення можуть мати результати проведеної нами систематизації цінностей об'єктів спадщини.

1. Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г. Математико-статистические методы экспертных оценок. – М.: Статистика, 1980. – 263 с.
2. Горб К.М. Теорія та практика організації територій особливої охорони. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 56 с.
3. Закон України про природно-заповідний фонд України. – Відомості Верховної Ради України. – 25 серпня 1992 р. – № 34. – Ст. 502. – С. 1130-1156.
4. Кулешова М.Е., Мазуров Ю.Л. Экологические функции как основа выявления ценности территорий// Уникальные территории в культурном и природном наследии регионов. Сб. науч. тр. – М.: Российский НИИ культурного и природного наследия, 1994. – С. 20-31.
5. Кулешова М.Е. Понятийно-терминологическая система «Природное и культурное наследие»: содержание и основные понятия// Уникальные территории в культурном и природном наследии регионов. Сб. науч. тр. – М.: Российский НИИ культурного и природного наследия, 1994. – С. 40-46.
6. Рекреационные системы/ Под ред. Н.С.Мироненко, М.Бочварова. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 134 с.
7. Философский словарь/ Под ред.И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.

**НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ ГУЦУЛЬЩИНИ ТА
КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК ЯК ГЕОГРАФІЧНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ
СПАДЩИНИ ГУЦУЛІВ**

Д.Є. Крук

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Kruk D.Ye. National nature parks of the Hutsul land and the Carpathian Biosphere Reserve as geographic environment for conservation of ethnic cultural heritage of the Hutsuls

The objectives of national parks and the biosphere reserve are discussed. Issues of ethnic-cultural heritage preservation of Hutsul people within the bounds of national parks and the biosphere reserve are considered. The territories where composite parts of ethnic-cultural landscape have been found are proposed to refer to a separate area – the area of ethnic-cultural landscape protection.

Вступ

Біосферні заповідники та національні природні парки України займають особливе місце в природно-заповідному фонді завдяки їх комплексному призначенню щодо збереження природної та історико-культурної спадщини. Збереження і відновлення найбільш цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів – їх пріоритетне завдання. Часто історико-культурна спадщина в межах національних природних парків та біосферних заповідників представлена не тільки окремими об'єктами, але і цілісними територіальними комплексами. Вони можуть відображати певну форму традиційної культури, зокрема окремих субетносів, яка представлена цілісним природно-етнокультурним середовищем. Історико-культурні раритети і феномени, які безпосередньо зв'язані з природними умовами і ресурсами необхідно розглядати як єдине ціле в системі етнокультурного ландшафту. Тому етнокультурний ландшафт повинен стати єдиним цілісним об'єктом охорони зі всіма його складовими елементами.

Ці питання щодо Карпатського регіону розглядалися на Конференції міністрів “Довкілля для Європи” (Київ, 2003). Вони були закріплені документом Рамкової Конвенції про захист довкілля та сталий розвиток Карпатського регіону”, зокрема Статтею 10 – “Культурне надбання та традиційні знання”. Статтею передбачені охорона та вдосконалення культурного надбання, спрямування зусиль на збереження традиційної

архітектури, особливостей землекористування, сприяння культурному туризму, виробництву й маркетингу місцевих виробів, предметів мистецтва і народної творчості місцевого населення. В Українських Карпатах воно представлено трьома етнічними групами – гуцулами, бойками та лемками.

У даній статті розглянемо можливості національних природних парків “Вишницький”, Карпатський і “Гуцульщина” та Карпатського біосферного заповідника щодо збереження етнокультурної спадщини гуцулів, як найбільш яскраво вираженого субетносу в регіоні.

1. Етнокультурна спадщина Гуцульщини

Гуцульський край охоплює південно-східну, найвищу частину Українських Карпат у верхів'ях річок Бистриця Надвірнянська, Прута, Білого і Чорного Черемша, Тиси. Ареал розселення гуцулів охоплює три історико-географічні частини: Галицьку Гуцульщину – в межах Івано-Франківської області – площею 2,8 тис. км² (53% від території краю); Закарпатську – в межах Закарпатської області – площею 1,5 тис. км² (30% від території краю) і Буковинську – в межах Чернівецької області – площею 0,9 тис. км² (17% території). Загальна площа території Гуцульщини в Українських Карпатах становить 5,2 тис. км² [5, С.34-35]. Це найцікавіша у ландшафтному, біогеографічному і етнографічному відношеннях територія Українських Карпат. Гуцули – типовий гірський субетнос, пристосований до життя в суворих гірських ландшафтах. Своєрідна гірська природа регіону мала певний вплив на формування самобутньої духовної та матеріальної культури гуцулів – найбільш виразної етнічної групи українців. Формування гуцульської культури повністю залежало від способу їх життя, яке коректувалося продовж історичного періоду різними політичними впливами. Суспільно-природні особливості середовища проживання виробили у гуцулів власний досвід існування в ньому. Це спостерігається у всіх сферах життєдіяльності горян. Гірсько-ландшафтна структура території Гуцульщини визначила тип господарювання гуцулів. Тваринництво стало основним напрямом у зайнятості населення, зокрема вівчарство. Випасання худоби на полонинах набуло пріоритетності у сезонному занятті гуцулів, яке збереглося до сьогодні і носить назву полонинське господарство. Йому притаманна своя господарсько-полонинська забудова – стоїще, що включає господарські (пастуші кошари, стаї, струнки) та житлові будівлі (колиба, заставок, зимарка). Займаючись продовж століть полонинським господарством гуцули удосконалювали технологію переробки молока на молочнокислі продукти тривалого зберігання – бринзу, будз, масло, вурду, гулянку. Порода гуцульської вівці, завдячуючи неоднорідності шерсті, пристосована до вологого прохолодного середньо- і високогірного клімату. Особливості вовни сприяли розвитку ліжникарства, яке має місце на сьогоднішній день і

визначило напрям занять населення окремих поселень на Косівщині; виготовлення гуцульського сукна, яке мало вищий гатунок і використовувалось для пошиття одягу: сардаків, гачів. Пристосованою до місцевих гірських умов є гуцульська порода корів [8]. Традиційним транспортом гуцулів стала виведена ними порода гуцульського коня, адаптованого до фізико-географічних та природно-кліматичних умов.

Пристосувавшись до життя в суворих гірських ландшафтах гуцули сформуvalи особливий житловий тип будівництва – гуцульська гражда, яка складається з житлових і господарських приміщень та дерев'яною огорожею з дахом [2]. Архітектурна етнічна творчість відобразилася також і на пам'ятках сакрального мистецтва, зокрема сьогодні про це засвідчують збережені хрещаті дерев'яні церкви [7] в Ясінях на Закарпатті (церква в місцевості Плитовате, 1780 р., Струківська церква, 1824 р.), в Косові (1895 р.), Дорі (17 ст.), Ділятині (1620 р.) та в інших населених пунктах Гуцульщини.

Ліс, який вкриває 78% території Гуцульського краю, визначив ще один напрям зайнятості населення. В лісовому промислі гуцули набули чималого досвіду – транспортування деревини способом спуску спеціальними жолобами, що несло природоохоронний характер; сплав лісу по річках, формуючи його в плоти. Лісова сировина і віддаленість від цивілізації спонукали гуцулів до виготовлення необхідних предметів побуту. Крім цього розвинулись такі професії як теслярі, стельмахи, бондарі, різьбарі, мосяжники, кушнірі, ліжникарі, гончарі та ін.

Кліматичні умови сформуvalи також відповідний гуцульський стрій одягу. Повсякденний, а особливо святковий одяг і до сьогодні зберегли багате художнє оформлення.

Не менше виразно представлений духовний світ гуцулів, що відобразився у віруваннях, народному мистецтві, зокрема в орнаменті, який несе символічність і естетичність; піснях, музиці, що лине з інструментів (трембіта, скрипка, цимбали, дрімба), виготовлених місцевими майстрами. Не менш важливого значення має і народна медицина.

Гуцульщина – це місце народження, проживання і творчої наснаги видатних діячів української культури і науки [10]. В селі Сторонці-Путилові на Буковинській Гуцульщині (тепер смт Путила) народився 1834 р. видатний український письменник-демократ і громадський діяч Юрій Федькович. На Гуцульщині проживав український письменник і етнограф Софрон Витвицький. Він підтримував творчі зв'язки з відомим вченим Михайлом Драгомановим і Сергієм Подолинським, які гостювати в нього в 1875 р. У селі Монастирському (тепер у складі м.Косова) народився в 1853 р. відомий письменник, громадський діяч Михайло Павлик. Неодноразово побував на Гуцульщині видатний письменник і громадський діяч Василь Стефаник. В

околицях Буркута зустрічався із Лесею Українкою. Зі своїм побратимом Марком Черемшиною Стефаник бував у Кобаках та інших місцевостях Косівщини. Вони вивчали народну творчість, побут гуцулів, захоплювався дивовижними краєвидами, що знайшло відображення у їх творах. На початку ХХ ст. побувала у гуцульському краї Леся Українка. За порадою лікарів вона поїхала в гори в Буркут на Галицькій Гуцульщині, щоб зміцнити своє здоров'я.

З Гуцульщиною пов'язана частина життя і творчої діяльності Івана Франка. Багата на народну творчість і екзотичність Гуцульщина надихала його на нові твори. В селі Криворівня знаходиться музей Івана Франка, в експозиції якого є експонати (особисті речі), якими користувався Іван Франко.

В селі Кобаки на Гуцульщині в 1874 р. народився відомий письменник, культурно-освітній і громадський діяч Марко Черемшина. З цим краєм пов'язано ім'я українського педагога, етнографа, публіциста, громадського діяча Володимира Шухевича. Його 5-ти томне видання "Гуцульщина" має вагомое етнографічне і пізнавальне значення [9].

Захоплювався Гуцульщиною та етнографічною групою гуцулів письменник, режисер і актор Гнат Хоткевич. Під час революції в Росії в 1905 р. він емігрував до Галичини, і в 1906-1912 рр. жив на Гуцульщині. В 1909 р. у с.Красноїлі Хоткевич організував гуцульський театр. На гуцульську тематику написав повість "Кам'яна душа", історичний роман "Довбуш", низку нарисів.

Як бачимо, Гуцульщина відзначається багатою етнокультурною та історичною спадщиною. Її збереження повинно бути одним із пріоритетних завдань природно-заповідного фонду.

2. Значення та завдання великоплощинних заповідних територій у збереженні етнокультурної спадщини субетносу гуцулів

Завдяки складній геоморфологічній будові Гуцульський край відзначається унікальними у екологічному та географічному відношенні природними і слабокультурними екосистемами. З метою їх збереження продовж останніх десятиліть створена широка мережа заповідних об'єктів. До територіально найбільших належать: Карпатський біосферний заповідник (57880 га) в Закарпатті, який включений у міжнародну мережу біосферних резерватів Світу; природний заповідник "Торгани" (5344 га); національні природні парки – Карпатський (50303 га) і "Гуцульщина" (32271 га) у Івано-Франківській області та "Вижницький" (7928 га) у Чернівецькій області. Розроблено проект створення у прикордонній зоні Закарпаття та Румунії міжнародного біосферного заповідника (резервата) "Марамороські гори" на площі коло 80 тис.га.

У заповідній справі обґрунтована зараз нова парадигма поліфункціонального значення заповідних територій. Отже, природно-заповідний фонд повинен виконувати не лише функцію збереження різноманітності природних і окультурених екосистем та підтримання сталого їх розвитку, але також сприяти збереженню етнографічної й історико-культурної спадщини. Такі завдання особливо важливі для Гуцульського краю, що відзначається етнографічною оригінальністю та унікальними історико-культурними пам'ятками [6].

Згідно Закону “Про природно-заповідний фонд України” питаннями збереження етнокультурної спадщини повинні займатись національні природні парки та біосферні заповідники [3]. Такі можливості існують в окремих функціональних зонах, виділених на їх території. У НПП це передовсім господарська зона та зони стаціонарної та регульованої рекреації, а у біосферних заповідниках – зона антропогенних ландшафтів (транзитна зона). Особливе місце у збереженні етнокультурних субетносу гуцулів мають три НПП – Карпатський, “Вижницький” і “Гуцульщина” загальною площею – 90694,4 га та Карпатський біосферний заповідник (53600 га). В господарській зоні (13033,2 га) Карпатського НПП розташовані такі важливі осередки культурного життя субетносу гуцулів як Яремчанський, Ворохтянська с/р, Микуличинська с/р, Татарівська с/р., Поляницька с/р, Яблуницька с/р. (с.Вороненка) із кількістю населення 21450 осіб. Господарська зона (945,8га) НПП “Вижницький” включає с.Виженку із чисельністю населення 1580 осіб. НПП “Гуцульщина” знаходиться на стадії розробки функціонального зонування. В зоні антропогенних ландшафтів (18809,8 га) Карпатського біосферного заповідника зосереджене життя субетносу гуцулів у населених пунктах м.Рахів, сіл Костилівка, Ділове, Кваси, смт Ясіня, що становить 1640 осіб.

Етнокультурна спадщина соціуму формувалася продовж історичного періоду під впливом різних взаємопов'язаних факторів: його духовного та інтелектуального потенціалу; екологічних та соціально-економічних умов; природного географічного середовища, від якого залежать ці умови і в якому відбувається процес етногенезу; впливу сусідніх етнічних груп на соціум. Вивчаючи всебічно процес етногенезу відомий географ, історик, етнолог Л.Гумільов [1] у своїй фундаментальній монографії “Етногенез і біосфера Землі” (1990) відзначає, що оскільки всі явища етногенеза проходять на поверхні Землі у тих або інших географічних умовах, то неминуче виникає питання про роль ландшафту як фактора, який включає економічні можливості для формування людських колективів-етносів. Вчений констатує, що “етноси завжди зв'язані з природним оточенням завдяки господарській діяльності. Остання проявляється у двох напрямках: пристосуванні себе до ландшафту і ландшафту до себе” [1]. Завдання національних природних

парків Карпат і біосферного заповідника полягає у збереженні етнокультурної спадщини на їх території повинно виходити з принципу визнання цілісності природної і культурної спадщини як взаємопов'язаних елементів етнологічної системи. Тому необхідно виявити і систематизувати об'єкти культурної спадщини, а саме: традиційну забудову, архітектурний стиль, традиції агрокультури (землеробства і тваринництва), традиційні форми природокористування, лісовирощування і лісокористування, етнографічні пам'ятки, пам'ятки історії і культури. Територія, де виявлені наявні складові етнокультурного ландшафту доцільно виділити в окрему зону охорони, яку ми називаємо **зоною охорони етнокультурного ландшафту**. Виділення цієї зони як територіальної форми збереження етнокультурної спадщини матиме також значення для підтримання етногенетичного процесу в умовах зростаючих масштабів антропогенного впливу на природне довкілля.

Завдання збереження етнокультурної спадщини буде залежати від розуміння адміністрацією національних парків і біосферного заповідника свого етнокультурного призначення. Конструктивні заходи охорони зон етнокультурних ландшафтів необхідно вважати пріоритетними, спрямованими на збереження історико-культурної спадщини. Визначення цих зон дозволить зберегти комплексність етнокультурних ландшафтів як об'єктів природно-культурної спадщини, сприятиме з'ясуванню всебічної історико-культурної індивідуальності місцевості, дасть можливість включити до їх складу пам'ятки історії і форм живої традиційної культури. На цій основі зможе активно розвиватися тематичний напрям туризму – етнотуризм, який привабить відвідувачів до цікавих в етнографічному відношенні регіонів і зможе стати серйозним імпульсом розвитку місцевої економіки.

Висновки

Природно-заповідні території, зокрема національні природні парки та біосферний заповідник, які розташовані в Гуцульському краю, в першу чергу виконують завдання збереження і підтримання біологічної, екосистемної та ландшафтної різноманітності. Але природна різноманітність полягає не тільки в недоторканих природних екосистемах, а й в модифікованих екосистемах, які сформувалися продовж тривалого історичного періоду в процесі взаємодії людини і природи утворюючи етнокультурний ландшафт. Виділення зон етнокультурних ландшафтів у національних природних парках і біосферному заповіднику дасть можливість підтримати і зберегти культуру субетносу гуцулів в цілому, з її складовими – матеріальною і духовною культурою. Це дозволить передати наступним поколінням історичну та культурну пам'ять народу. У зв'язку з таким завданням етнокультурного

характеру виникає потреба в удосконаленні територіального впорядкування національних парків і біосферного заповідника та структури їх управління.

1. *Гумилев Л.Н.* Этногенез и биосфера Земли. Гидрометеиздат. Ленинград, 1990.- 528 с.
2. *Данилюк А.* Скарби народної архітектури Гуцульщини. Етнографічний нарис. Львів, Логос, 2000.- 135 с.
3. *Екологія і закон: Екологічне законодавство України.* У 2-х кн./Відповідальний редактор В.І.Андрейцев.– К.: Юрінком Інтер, 1997.– Кн.2.– 576 с.
4. *Кайндль Р.Ф.* Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази.– Чернівці “Молодий буковинець”, 2000.- 208 с.
6. *Лаврук М.* Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). Львів.- Вид-центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005.- 286 с.- С.34-35.
7. *Стойко С.М., Крук Д.С.* Роль природно-заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків, лемків//Гори і люди (в контексті сталого розвитку). Матеріали міжнар. конф.2002. Т.ІІ. Рахів, 2002.- С.179-185.
8. *Тарас Я.* Хрещаті дерев'яні церкви на Гуцульщині. Історія Гуцульщини. Т.4. Львів. Вид-во Логос, 1999.- С.472-510.
9. *Тиводар М.* Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ–першої половини ХХ ст.: Історико-етнологічне дослідження.- Ужгород: Карпати, 1994.- 560 с.
10. *Шухевич В.* Гуцульщина. В 5-ти томах. – Верховина, 1997.
11. <http://harrier.elcom.ivano-frankivsk.ua/if/grab/b1/grab5.html>

УДК 348+322:379.85

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ САКРАЛЬНОГО ТУРИЗМУ НА УКРАЇНСЬКОМУ РОЗТОЧІ

І.В. Кучинська, Ю.А. Кіселик

Яворівський національний природний парк, Івано-Франкове, Україна

Kuchynska I.V., Kiselyk Yu.A. **The prospects of religious tourism development in Ukrainian Roztochya**

This paper contains general estimation of the potential resource for the religious tourism development in Ukrainian Roztochya. The detailed characteristic of regional sacral objects is presented here. The role of Yavorivskiy national park in the supporting of pilgrimage and religious tours are also discussed. The authors stress the advantage of combination of sacral and ecological tourism.

Туризм є однією із ведучих і найбільш динамічних галузей світової економіки. За швидкі темпи росту він визнаний економічним феноменом століття.

Релігійний туризм є складовою частиною сучасної індустрії туризму. Собори, мечеті, культові музеї і духовні центри – це туристичні об'єкти, які користуються попитом, що постійно зростає. Пам'ятники релігії, історії та культури представляють істотну мотивацію відвідування того чи іншого регіону або міста. Розвиток загального інтересу до релігійного туризму не обійшов і Україну. Особливості географічного положення та рельєфу, сприятливий клімат, природний, історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал України створюють усі можливості для всебічного задоволення пізнавальних, оздоровчо-рекреаційних і духовних потреб вітчизняних та іноземних туристів.

Релігійний туризм має три форми: паломництво, екскурсійні тури на релігійну тематику і спеціалізовані тури, в яких об'єднуються паломники та екскурсанти (Сенин, 2000).

Паломництво для християн – відвідування релігійних святинь з метою молитвенного спілкування, праці і збору пожертвувань на відновлення і розвиток монастиря чи храму і найчастіше припадає на релігійні свята.

Екскурсійні тури на релігійну тематику проходять, як правило, за один день і представляють інтерес не лише для дорослих туристів, але й для дітей.

Спеціалізовані тури розраховані як мінімум на три дні з відвідуванням релігійних святинь і архітектурних пам'яток минулого. Інколи для організації таких турів необхідний дозвіл (благословення) настоятеля монастиря.

За останній час відмічається підвищений інтерес до релігійного туризму і паломництва. Як наслідок цього, збільшується кількість пропозицій по організації такого роду поїздок.

Одним із регіонів Західної України із значним туристично-рекреаційним потенціалом є Українське Розточчя, що вирізняється мальовничістю лісових і сільськогосподарських ландшафтів, багатством природо-заповідних територій та історико-культурних пам'яток. Тут збереглась давня система розселення, в селах шанують народні традиції та ремесла. На Українському Розточчі, що адміністративно належить до Яворівського (південна частина) та Жовківського (північна частина) районів існують природничі, історико-культурні і соціальні передумови для розвитку сакрального туризму (Зінько, 1999). Додаткові можливості у залученні іноземних туристів створює прикордонне положення Розточчя.

Таблиця 1

Сакральні та історико-культурні об'єкти Українського Розточчя та прилеглих територій (Кравченко, 2001; Проект ..., 2000)

Місце знаходження	Сакральний об'єкт	Довідкова інформація
с. Бунів	Церква св. Параскеви, 1676 р.	Тризрубна триверха церква з дзвіницею оборонного типу. Зберігся іконостас XVII ст. львівської художньої школи.
сmt. Івано-Франкове	Троїцький костел, 1614 р.	Відновлений у 1774 р. У підземеллі збереглися тлінні останки матері Станіслава Августа Понятовського – княжни Констанції Понятовської з дому Чарторийських. Дзвіниця XVII ст.
сmt. Івано-Франкове	Церква Вознесіння Господнього, 1831 р.	Зведена на місці старовинної дерев'яної церкви.
с. Велике поле	Церква Собору Пресвятої Богородиці, 1781 р.	
с. Вільшаниця	Церква св. Юрія, 1715 р.	Одноверха тризрубна. Перенесена, ймовірно, із с. Вілька Роснівська. Відновлена у м. Новояворівську 1993 – 1996 рр.
с. Віжомля	Церква Воскресіння Ісуса Христа, 1560 р.	
с. Вороблячин	Церква Преображення Господнього, 1662 р.	В середині 80-х років перевезена у Музей народної архітектури та побуту в Києві. У 1922 збудовано нову муровану хрещату триверху церкву за проектом Олександра Лушпинського.
с. Глиниці	Церква Зачаття св. Івана Хрестителя, 1689 р.	Тризрубна одноверха церква, пошкоджена пожежею і відновлена у 1821 р., а в 1920-х рр. ґрунтовно перебудована.
с. Страдч	Церква Успіння Матері Божої, 1795 р.	Реставрована у 1918 р. Збереглися роботи іконописців школи Шолодного, Олекси Новаківського, Антона Монастирського.
с. Грушів	Церква св. Миколи, 1715 р. (1717 р.).	Тризрубна одноверха церква, збудована коштом дідача Розвадовського.

Місце знаходження	Сакральний об'єкт	Довідкова інформація
с. Залужжя	Церква св. Параскеви, 1990 р.	У новій церкві зберігся іконостас XVII ст. Дерев'яна дзвіниця XVII ст.
с. Лелехівка	Церква Успенія Пресвятої Богородиці, XVII ст.	
с. Мужилівичі	Церква св. арх. Михаїла, 1600 р.	Тризрубна одноверха церква. Реставрована 1852 р., 1930 р. Дерев'яна дзвіниця XVII ст.
с. Новий Яр	Церква св. Параскеви, 1516 р.	Реставрована 1640 р., 1748 р., 1791 р., 1820 р., 1826 р., 1883 р. Тризрубна триверха церква з триярусною дзвіницею 1801 р.
с. Прилбичі	Церква Собору Пресвятої Богородиці, 1741 р.	Тризрубна одноверха церква, збудована коштом перемишльського єпископа Атанасія Шептицького. Стінописи були поновлені у 1930-х рр. О. Харківим. Іконостас старий, різьблений. Дзвіниця XVIII ст.
с. Семирівка	Церква св. Івана Богослова, 1718 р.	Тризрубна двоверха церква. Реставрована у 1989 р. Зберігся чотириярусний іконостас на вівтарі. Дерев'яна двоярусна дзвіниця 1846 р.
с. Старий Яр	Церква св. Параскеви, 1638 р.	Реставрована 1746 р., 1895 р. Зберігся різьблений поліхромний сріблений вівтар XVIII ст.
с. Цетуля	Церква св. Миколая, 1745 р.	
сmt. Шкло	Церква св. Параскеви, 1732 р.	У 1804 р. реставрована. З цього часу зберігся п'ятиярусний золочений різьблений іконостас та двоярусна стовпова дзвіниця.
м. Яворів (Велике Передмістя)	Церква Успіння Пресвятої Богородиці, 1670 р.	Тризрубна одноверха споруда, триярусний іконостас з царськими вратами XVII ст, дияконськими XVIII ст.
м. Яворів (Мале Передмістя)	Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1670 р.	Реставрована 1939р. Тризрубна церква. Зберігся чотириярусний різьблений іконостас 1671 р.
с.Крехів	Комплекс Василіанського монастиря Св. Миколая XVII-XVIII ст.	Інформація в тексті
с.Крехів	Церква Св.Параскеви сер. XVII ст	Дерев'яна церква, обновлена в 1724 р.,захристя добудоване в 1894 р.

Місце знаходження	Сакральний об'єкт	Довідкова інформація
		Шестиярусний іконостас, царські врата роботи Василя Петрановича куплені в Крехівському монастирі в 1776 р. Дерев'яна оборонна дзвіниця 1658 р.
с Потелич	Церква Святого Духа 1502 р. Троїцька дзвіниця 1593 р.	Яскравий приклад забудови бойківського типу з ступінчасто-пірамідальним перекриттям.

Розточчя нарівні з Бойківщиною було центром дерев'яного церковного будівництва. На початку ХХст. з 102 дерев'яних церков ХVІІ ст. Галичини найбільше знаходилось на Яворівщині (10). Це зумовлювалось, перш за все, сильною василіанською традицією – монастирі існували у Черніляві, Щеплотах, Смолині, Лелехівці, Крехові, Страдчі. На Розточчі знаходяться перлини української дерев'яної архітектури – церква Св. Духа та Троїцька дзвіниця у Потеличі та церква у Вороблячині (Краєзнавство і туристика ..., 1995).

Одним із центрів рекреації та туризму на Українському Розточчі є Яворівський національний природний парк. Цей природоохороний об'єкт популярний серед любителів оздоровчого відпочинку, кваліфікованого, культурологічного, екологічного, а особливо релігійного туризму. У парку діють туристичні маршрути: “Від Янова до Крехова”, “Страдч – Чорні озера”, “Терновий вінок Яворівщини”, “Сповідь часу”, прокладено еколого-пізнавальні стежки. У прилеглих до парку населених пунктах представлений широкий набір цінних історико-культурних об'єктів, серед яких провідне місце займають сакральні (табл. 1). Тут знаходяться такі пам'ятки дерев'яної архітектури, як церква поч. ХХ ст. у с. Ставки, церква Успення Божої Матері, дзвіниця та греко-католицька каплиця у с. Лелехівка, а також одна з кращих галицьких мурованих церков – церква Успення Пресвятої Богородиці у с. Страдч. Визначними архітектурними спорудами в околицях парку є дерев'яна церква Св. Параскеви, збудована за зразком монастирської церкви, та оборонна дзвіниця у с. Крехів, костел Святої Трійці у смт. Івано-Франкове з похованнями матері останнього польського короля Станіслава Августа. Значний інтерес для туристів представляють руїни церкви св. Михайла (1927 р.) у с. Вишенька Велика, що на території Яворівського військового полігону.

Найбільш відвідуваними туристами місцями є Крехівський монастир з околицями та сакральньо-архітектурний ансамбль Страдецької гори.

Монастирські комплекси та оборонні споруди є найстарішими пам'ятками архітектури. До наших днів на території України збереглося 116

пам'яток оборонної архітектури і понад сто монастирів. Ці пам'ятки є безцінними свідками історичних подій, вони відтворюють культуру народу, його героїчну боротьбу за незалежність. Пам'ятки оборонного зодчества та монастирські комплекси – це найбільші за розмірами історичні споруди в забудові населених пунктів і завдяки своїм масштабам є композиційними центрами багатьох міст і сіл.

Реконструйований у 90-х роках Святомиколаївський Крехівський монастир є найвідомішим туристичним об'єктом на Українському Розточчі. Це своєрідний “магніт” для паломників та шанувальників культурної спадщини.

Комплекс Василіанського монастиря Св. Миколая XVII-XVIII ст. включає: церкву Преображення Господнього (1721-1737 рр., вірогідний архітектор Діонісій Сінкевич), дзвіницю (1759 р.), келії XVII-XVIII ст.; оборонні мури з вежами, старими оборонними та новими парадними воротами і мостами XVII-XVIII ст.; будинок новіціату з каплицею (1902 р.); будинок для подорожніх (II половина XIX ст.); монастирський фільварок (середина XIX – I половина XX ст.); монастирський цвинтар та каплицю на схилі гори Побійної; комплекс Хресної дороги на г. Побійній; 3 придорожні каплиці (збудовані у 1990-х роках).

Крехівський монастир завжди був і залишається видатним центром релігійного та культурного життя краю. Тут зберігаються чудотворні ікони св. Миколая і Верхратської Богородиці. Посилюють атракційність території парку скельні утворення, що фіксуються у Крехівському масиві (скельний монастир). Культурно-релігійне значення має Святе джерело поблизу монастиря. Туристів сюди приваблює його своєрідна історія та архітектура, святі місця у навколишній місцевості, а також сучасне життя монахів чину Святого Василя. Тому у монастирі ведеться постійний діалог з туристами. Монаший одяг має певний вплив, особливо на молодь. Її цікавлять не стільки відомості, скільки щоденне життя монаха, відносини між братами.

Географія організованих маршрутів до Крехова репрезентує гостей зі Львова, Львівської області, областей заходу України, а також багаточисельними є іноземні групи, особливо української діаспори з Канади, США, Польщі, Австралії, Німеччини.

Другим за значенням історико-культурним об'єктом виступає Страдчанська гора – одна з релігійних святинь Галичини. Комплекс Страдецької гори включає: городище XI-XIII ст.; печерний монастир (XI-XIII ст.) з входом у печери, оформленим у вигляді каплиці-гроту під назвою Церква Матері Божої Нерушимої Стіни (1932р.) та церкву Успення Пресвятої Богородиці (1795 р.), що є однією з найдавніших кам'яних церков Львівщини та прекрасним взірцем галицької архітектури.

Довжина ходів підземного лабіринту печерного монастиря становить 269 м і складається зі східного (211 м) та західного (18 м) відгалужень. Археолог Ярослав Пастернак, який проводив тут у 1939 р. дослідження, порівнюючи печерний монастир у селі Страдч із Печерською Лаврою, писав: “Виковані нашими першими монахами печери в скелях та глибоко під землею манять нині до себе численних туристів своїм романтичним положенням та створеними кругом них легендами, а втім, їх вартість для Церкви й народу глибша – це одні з найстаріших пам’яток християнства у нас та перші свідки повного аскетичного самовідречення в ім’я Христової релігії в Україні”. Страдчанська печера, що використовується для культових потреб, одночасно є атрактивним об’єктом пізнавально-культурологічного туризму.

Аналіз відвідування автобусно-пішохідних турів Яворівського національного природного парку демонструє постійне зростання кількості відвідувачів сакральних об’єктів (табл. 2). В останні два роки спостерігається помітна перевага у відвідуванні Страдецької гори. Причини такого явища можуть бути як об’єктивними (екстремальні відчуття під час відвідування печери), так і суб’єктивними (близькість до Львова та зручний доїзд).

Таблиця 2

Відвідування сакральних об’єктів на території Яворівського НПП організованими екскурсійними групами в 1999-2004 рр.

Сакральний об’єкт	К-сть екскурсійних груп та к-сть екскурсантів					
	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Страдецька печера	16/670	10/324	13/337	43/1405	43/1252	58/1732
Крехівський монастир	17/762	14/707	17/488	22/583	24/726	35/1207
Всього	33/1432	23/1031	30/825	65/1988	57/1978	89/2939

Одночасно Яворівський національний природний парк відіграє певну роль і в організації паломницьких турів до святих місць. Важливим паломницьким центром греко-католиків є Крехівський монастир. На свято “теплого” Миколая, так звану “прощу” (22 травня), кількість прочан досягає кількох десятків тисяч відвідувачів. Разом з тим наявна інфраструктура не в повній мірі відповідає параметрам і потребам туристичного потоку до монастиря. Вимагає розширення нічліжна база за рахунок створення притулку, необхідно організувати кілька об’єктів для харчування приїжджих і впорядкувати екскурсійні стежки.

Особливим інтересом у паломників користується Страдецька гора. Страдецьку церкву відзначили численні римські папи, надавши їй великі

відпусти, а бл. п. папа Пій XI започаткував тут Хресну дорогу (Кальварію) з Єрусалимським відпустом. Щороку в часі урочисто святкованого відпусту і храму (28 серпня) тисячі паломників приходять сюди на прощу та Хресну дорогу. Святиною на Страдецькій горі є могили о. Миколи Конрада та дяка Володимира Прийми, які були проголошені блаженними Папою Римським Йоаном Павлом II, а також копія чудотворної ікони Матері Божої Нерушимої Стіни. Багато екскурсантів, ознайомившись із минулим сакральних споруд, з історією чудотворних ікон, випадками зцілень виявляють, бажання пройти Хресну дорогу.

Однак Яворівський НПП відрізняється не лише значною кількістю історико-культурних об'єктів, але і високим розмаїттям природних комплексів. Тому цей регіон представляє значний інтерес для різних категорій відвідувачів: науковців, студентів, учнів, які мають можливість на експізнавальних стежках і екскурсійних маршрутах Яворівського НПП ознайомитись з його ландшафтними та природними особливостями, побутом місцевого населення, історичними місцями та пам'ятками сакрального мистецтва Розточчя. Завдяки своїй багатофункціональності національний парк має можливість не лише спрямовувати потік екскурсантів до відвідування сакральних історико-культурних пам'яток, а, створивши відповідну інфраструктуру, поєднувати релігійний та екологічний види туризму. Адже кожен екскурсійний тур Яворівського НПП закінчується у певному відпочинковому місці. Після огляду архітектури Крехівського монастиря Святого Миколая туристи мають змогу поспілкуватися з природою в урочищі "Голуби", а після ознайомлення з сакрально-архітектурним ансамблем Страдецької гори екскурсантів чекає природничо-літературна екскурсія по "Стежці Івана Франка"

Поєднання сакрального та екологічного туризму має надзвичайне виховне значення. Крехівський монастир та Страдецька гора знаходяться в чудовому місці, мальовничій частині Розточчя. Тут сама природа підсвідомо впливає на людину, допомагає їй віднайти душевну гармонію. Сюди приїжджають, щоб відновити свої наміри, рішення, приступити до сповіді. Відвідини святині інколи змінюють напрямок життя окремих людей, спонукають задуматися над його сутністю. Органічне переплетення відвідин сакрально-архітектурного ансамблю певного об'єкту та відпочинку на лоні природи духовно збагачує кожного відвідувача, поглиблює його знання у різних сферах. Специфічний духовний настрій після огляду сакральних пам'яток переноситься і на світобачення взагалі – людина сприймає і навколишню природу як своєрідний храм.

1. Буца О.Й. Релігійний туризм має виховне, місієне значення...// Туризм сільський зелений. – 1999. – №2. – С. 18.

2. Зінько Ю., Розвиток екологічного і сільського туризму на Українському Розточчі. // Туризм сільський зелений. – 1999. – №2. – С. 14.
3. Кравченко Я. Дерев'яні церкви Яворівщини як унікальні пам'ятки українського народного будівництва// Розточанський збір – 2000 / Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Кн. 2. – Львів, 2001. – С. 47-52.
4. Краєзнавство і туристика: Розточчя – перлина Львівщини – 1995. – №1.
5. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів національного природного парку Яворівський, 2000. – Т. 2. – С. 155-173, 225-236.
6. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів національного природного парку Яворівський, 2001. – Т. 3. – С. 34-39.
7. Сенін В.С. Организация международного туризма. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 400 с.

УДК 574.583:595.3:591.553(292.452)

ОЗЕРА ЧОРНОГОРИ: МИНУЛЕ, ТЕПЕРІШНЄ, МАЙБУТНЄ

Т.І. Микітчак

Інститут екології Карпат НАН України, Львів, Україна

Mykitchak T.I. The Chornohora lakes – past, present and future

In territory of Chornohora there are about 20 glacial lakes, which are examples of subalpine and alpine hydrobiocoenoses of Ukraine. The basic amphybiontic macrophytes are a sedge. The 23 species of planktonic cancers from which 9 for the first time are specified for Chornohora, and also a great number of representatives of others groups of hydrobionts are marked. Presently lakes are exposed significant antropopressure through amplification of tourism. Uniqueness lakes hydrobiocoenoses of Chornohora and deterioration of ecologic conditions demand increase of their security rank. Mountain reservoirs are perspective objects for studying regional and global pollution of biosphere and climatic changes for evolutionally long lines.

Важливим елементом ландшафту Чорногори є невеликі озера й озерця, розташовані на висотах 1450-1860 м н.р.м. Wołoszyńska J. (1920) та інші автори вказували, що на території Чорногори після сходження льодовика було більше ста озер, проте переважна більшість з них з часом перетворилась на торфовиська й верхові болота. На даний час в Чорногірському масиві розташовано близько 20 озер й озерець, проте більшість з них є мілководними й невеликими за площею. Виявлено лише 5 озер з площею 0,1-1,0 га: Брескул, Верхнє й Нижнє Озірне, Несамовите, Бребенескул,

Марічейка (Мюллер, 1964). Найбільш глибоководними озерами є Бребенескул (до 2,8 м) і В. Озірне (до 3 м), глибина інших озер й озерець коливається від 0,4 до 2 м. Для більшості озер характерними є мілководні озерні ванни. Серед озерець варто відзначити Данціж (північно-східні схили г. Данціж), Бреспо (західні схили гір Брескул й Пожижевська), Північне й Південне Середнє Озірне (урочище Озірне), Бутинець (верхня течія потоку Бутинець), Малий Бребенескул (західні схили г. Бребенескул), озерця урочища Гаджина та інші. Їх глибини не перевищують 1 м. Озерця названі нами за географічними об'єктами, біля яких вони розташовані.

Міллер Г.П. (1964) за походженням виділяв три типи озер Чорногори: а) озера, западини яких вироблені в корінних породах (оз. Бребенескул, В. і Н. Озірне); б) озера, западини яких із зовнішнього боку закриті мореною (наприклад, оз. Несамовите, Марічейка); в) озера, розташовані серед стадіальних морен (оз. Брескул, озерця Гаджина). Розташування цих водойм виключно в межах фірмових басейнів вказує на їх виникнення внаслідок ерозійної й акумулятивної діяльності древніх льодовиків (Мюллер, 1964).

Гідрологічний режим чорногірських водойм залежить в основному від кількості опадів і є дуже мінливим. Їх живлення відбувається або лише за рахунок дощової й талої води, або й додатково за рахунок ґрунтової фільтрації й джерел. Відзначено високу амплітуду коливання рівня води. У сухий період максимальна глибина оз. Несамовите сягає 1,5 м, а в повноводні періоди – до 2,2 м. Площі водозборів високогірних озер не перевищують 2-6 га. Водойми переважно є безстічними, лише з оз. Марічейка, Бребенескул та Данціж витікають постійні потоки, проте для оз. Бребенескул видимий стік у період за 2002-2004 рр. Деякі водойми мають ґрунтовий стік, про що свідчать джерела нижче по схилу від оз. В. Озірне та Брескул й видимий при обмілннні стік води в кам'янистий берег оз. Несамовите. Незважаючи на невеликі глибини, в озерах Чорногори виявлено чітку вертикальну термічну стратифікацію, що свідчить про слабкий водообмін між шарами води. Термоклин проходить на глибинах 0,3-0,6 м. Різниця між температурами води у придонному й поверхневому шарах в оз. Несамовите сягає 4-8 °С, в оз. Бребенескул – до 9 °С, в оз. Н. Озірне – до 4 °С (максимальна глибина до 2 м), в інших лентичних водоймах – 1-3 °С. Особливо чіткий термічний розподіл спостерігали у довготривалі штільні періоди й при температурі повітря вище 20 °С. Максимальну температуру води 22 °С відзначено в приповерхневому шарі води оз. Несамовите при температурі повітря 21 °С у липні 2002 р.

Вода в озерах є маломінералізованою, у Чорногорі переважають гідрокарбонатні й гідрокарбонатно-кальцієві водойми. Значення рН водойм масиву коливаються в межах 5,3-8. Для оз. Несамовите відзначено збільшення кислотності води у порівнянні з дослідженнями за попередні роки: у червні 1961 р. (Мюллер, 1964) рН сягало 6,2; у серпні 1977 р. (Терек,

1993) – 6,1; у червні 2002 р. – 5,3 (наші дані). Це явище перш за все визначається кислотністю опадів, величина рН яких за останні роки знаходилась в межах 3,7-7,1, а відсоток кислих і слабокислих опадів сягав 21-50% (Корчемлюк та ін., 2004). За ступенем сапробності досліджені нами водойми поділяються на олігосапробні (оз. Брескул, оз. М. Бребенескул) та β -мезосапробні (інші водойми).

Основними озерними біотопами Чорногори є літораль з кам'янистим дном, літораль з мулистим дном і формаціями осоки, мілководна пелагіаль і товща води осоково-сфагнової сплавини. Найбільш біотопічно гетерогенною водоймою є оз. Несамовите. Найбільш високогірним озером Українських Карпат є оз. Бребенескул (1801 м н.р.м.), а найбільш високогірною водоймою озерного типу є озерце М. Бребенескул (близько 1860 м н.р.м.). Ці дві водойми – єдині альпійські озера гідробіоценози в Україні.

Яскравим прикладом сукцесійного ряду льодовикове озеро – верхове болото є водойми урочища Озірне. Оз. В. Озірне є зовсім незаболоченим, оз. Н. Озірне заростає осоково-сфагнOVOЮ сплавиною від берегів, С. Озірне представлене залишковими озерцями посеред верхового болота, а ряд інших водойм є болотними вікнами.

У літературі вказується значне різноманіття водоростей Чорногори. Провідну роль в альгофлорі Чорногори займають діатомові водорості – 120 видів (Бухтіярова, 1997). Wołoszyńska J. (1920) зазначає, що в оз. Несамовите найбільш часто трапляються разом з діатомовими зелені водорості *Desmidiaceae*, *Chlorococcales*, *Volvocales*, представники цих груп траплялись і в наших гідробіологічних пробах. Для оз. Бребенескул Wołoszyńska J. зауважила бідність фітопланктону (1920), хоча в наших пробах часто траплявся *Volvox sp.* та інші колоніальні планктонні водорості. Для озер масиву відзначено бідність альгофлори євгленових – 22 види, серед яких переважали безбарвні форми, які майже відсутні у рівнинних водоймах. У значній кількості з євгленових траплялись лише представники роду *Trachelomonas* (Асаул, 1969). Видове різноманіття водоростей Карпатського національного парку сягає більше 300 видів, а для усіх масивів Карпатського біосферного заповідника – 465 видів. Велику частку від загального альгорізноманіття Чорногори складають рідкісні для України види (Царенко, Парчук, 1999).

Серед амфібіонтних і сплавинних рослин переважають осоки. Для літоралі й сплавини оз. Несамовите відзначено такі види: *Carex rostrata*, *C. cinerea*, *C. nigra*, *C. echinata*, масовим видом серед яких є перший (за даними с. н. с. Інст. Екології Карпат НАНУ Данилика І.М.).

Перший опис зоопланктофауни водойм Чорногори знаходимо в праці Wisniewskiego T. (1917), який дослідив фауну *Cladocera* 7-ми озер: оз. Несамовите, Данціж, Марічейка, Бребенескул, М. Бребенескул та озерце під

г. Смотрич, Піп Іван і в урочищі Берда. Наступні дослідження фауни гіллястовусих раків цього району проводив Т. Wolski (1935). У його праці обговорюється фауна *Cladocera* оз. Несамовитого, оз. Брескул, оз. Данціж і трьох озерець навколо гір Говерла й Брескул. Автором вказується 4 нові види для водойм Чорногори, а загалом – 11 видів гіллястовусих раків. Окрім *Cladocera* в цей період група українських і польських вчених досліджувала й інші групи гідробіонтів: *Hirudinea*, *Plecoptera*, *Odonata*, *Ephemeroptera*, водні *Coleoptera*, *Mollusca* (Frydrychewicz, 1935). І в наш час це є найбільша комплексна робота по фауні водних тварин Чорногори.

Наступний етап дослідження зоопланктону водойм Чорногори належить Тереку Й., який зробив великий внесок у вивчення гідрофауни Східних Карпат. Протягом експедиції 1977 р. цей вчений дослідив літоральну гідрофауну озер Несамовите і Бребенескул (Terek, 1983). Для першої водойми Терек Й. вказує 26 таксонів зоопланктофауни (коловертки – 13, гіллястовусі – 9, веслоногі – 4), для другої – 8 таксонів (гіллястовусі – 5, веслоногі – 2). У 1987 р. Терек Й. (1993) здійснив другу експедицію на Чорногору, під час якої відібрав проби з 11 озер, озерець і болотних вікон вздовж північно-західних схилів хребта. Загалом для цих водойм вказується 17 таксонів коловерток, 12 таксонів гіллястовусих і 4 веслоногих раків.

Ковальчук Н.Є. (1993) вказує для Чорногори 9 видів *Harpacticoidae* (підряд *Copepoda*), з яких у наших пробах з озерних ценозів найчастіше траплялись *Canthocamptus staphylinus* й *Arcticocamptus laccophilus*. Розмірно-вагову структуру популяції *Daphnia longispina* оз. Несамовите досліджував Іванець О.Р. (2001).

В озерах Чорногори протягом 2002-2004 рр. ми вивчали структурну організацію угруповань веслоногих (*Copepoda*) і гіллястовусих раків. За цей період відзначено 23 види рачкового планктону (10 видів *Cladocera* і 13 видів *Copepoda*), що становить 37% рачкової зоопланктофауни Українських Карпат. Один вид гіллястовусих і 8 видів веслоногих раків для цього району виявлено вперше. Найбільш поширеними й чисельними видами в гідробіоценозах Чорногори є *Chydorus sphaericus*, *D. longispina*, *Acanthocyclops vernalis* і *Eudiaptomus vulgaris*. *C. sphaericus* й *A. vernalis* поширені у всіх типах водойм й на різних гіпсометричних рівнях Чорногори. Круглорічно у водоймах масиву трапляється *E. serrulatus*. З коловерток найбільш масовими є види родів *Keratella* й *Brachionus*. Також виявлено представників цілого ряду інших водних тварин: *Ostracoda*, *Hydrocarina*, личинки *Odonata*, *Coleoptera*, *Ephemeroptera*, *Plecoptera*, *Sialidae*, *Chironomidae*, *Trichoptera*, епінейстонні *Collembola*, *Gerris*, серед прикріплених організмів траплялись гідри й *Bryozoa*, а також представники *Tardigrada*, які піднімались у товщу води з дна при помахах сачка. У пробах були присутні різноманітні черви та інші безхребетні. Ці водойми є осередками розмноження амфібій.

Значного видового різноманіття досягає фауна водних твердокрилих (*Coleoptera*), у водоймах масиву виявлено 94 види жуків (Мателешко, 1997).

В озерах Чорногори риба відсутня через довгий підкриговий період, що зумовлює кисневий дефіцит у товщі води протягом зими й ранньої весни. За свідченнями туристів лише в оз. Марічейка спорадично трапляється форель.

Істотним чинником у формуванні й функціонуванні озерних гідробіоценозів Чорногори є антропогенний вплив. Найбільш значний ступінь антропопресії спостерігали для озер, розташованих на основних туристичних маршрутах (оз. Несамовите, Бребенескул). Витоптування берегів чи площі водозбору озера, їх засмічення, часте вирубування чагарників чи дерев, засмічення акваторії водойми, купання, ночівля (палатки) поблизу водойми, надмірне випасання худоби в межах водозбору призводить до швидкого погіршення екологічного стану цих водойм внаслідок антропогенної евтрофікації, що веде до пришвидшення процесів заростання й замулення, що є особливо небезпечними явищами для невеликих гірських водойм. Основними заходами запобігання евтрофікації є охорона водойм від надмірного внесення алохтонного органічного матеріалу (фосфору, азоту).

Високогірні озера Чорногори є оселищами веслоногого рачка *Mixodiptomus tatricus*, який вказаний для України на даний час лише з цього району, і, очевидно, має обмежений і розірваний ареал, що є також підставою для охорони гідроценозів високогір'я. Вартими уваги в природоохоронному аспекті є не лише окремі види гідрофауни, а й комплекси видів високогірних водойм, які є важливою складовою частиною ценотичного різноманіття. Основним завданням екологів є збереження вразливих екосистем загалом з їхніми екологічними особливостями, адже слід сприймати ці природні об'єкти як комплексні структури, в яких повинні підтримуватись у природньому стані як зоо- та фітоценози, так і хімізм води та гідрологічні чинники.

На даний час лише оз. Бребенескул має статус пам'ятки природи місцевого значення. Водойми північно-західних схилів хребта розташовані на території Чорногірського масиву Карпатського заповідника, який у 1992 р. отримав статус біосферного й увійшов у міжнародну мережу біосферних резерватів ЮНЕСКО (Нестерук, 1999). Пріоритетним напрямком заповідання територій водозбору й акваторій водойм Чорногори є збереження рідкісних рослинних угруповань, в межах яких розташовані водойми, без урахування особливостей гідробіоценозів. Охорона гірських озер, озерець і боліт повинна проводитись згідно їх гідрологічних та ценотичних характеристик та особливостей походження. Слід розглядати водойми Чорногори як окремий об'єкт заповідання й диференціювати охоронний статус відповідно до їхньої гідробіоценотичної, ландшафтної та рекреаційної цінності.

У світі останнім часом значну зацікавленість гірські озера викликають з точки зору вивчення атмосферного забруднення й зміни клімату загалом. Вони майже не зазнають прямої антропопресії, проте забруднюються шляхом далекого повітряного транспорту. Низька мінералізація вод робить їхні ценози чутливими до окислення. Таким чином біоценози високогірних водойм є індикаторами повітряного забруднення і кліматичних змін біосферного масштабу. Вивчення ценотичних звязків і стану популяцій різних компонентів планктону дає змогу при постійному моніторингу проводити індикацію високогірних гідроекосистем і застосовувати результати таких досліджень для узагальнюючих висновків щодо тенденцій забруднення атмосфери і змін клімату, наприклад, механізмів "парникового ефекту", як для певних районів, так і для планети загалом.

Зручним методом при дослідженні змін клімату, забруднення, еволюції водних біогеоценозів є карцинологічний аналіз комплексів залишків відмерлих організмів (танатоценозів), які накопичуються у донних відкладах в хронологічній послідовності. Ці природні об'єкти дають унікальну можливість прослідкувати за розвитком водних біогеоценозів з початку їх виникнення і до кінця (якщо озеро припинило своє існування чи піддалось сильному забрудненню). Оскільки котловини озер складають базис ерозії й на озерах через стік відображаються зміни, які відбуваються в їхньому басейні, дані щодо розвитку їх біогеоценозів можуть мати індикаційне значення для оцінки змін в природньому середовищі (Смирнов, 1978). Якщо у водоймах рівнин на склад танатоценозів мають сильний вплив антропогенні чинники й ряд гідрологічних процесів (повені, змив ґрунту), то ці вади дослідження танатоценозів, переважно, відсутні в гірських озерах, що дає змогу більш точно аналізувати палеофауну їх донних відкладів.

Окрім наукової, природоохоронної, рекреаційної та естетичної цінності карпатських озер, вони важливі й з етнографічної точки зору, адже їхні назви є вербальним багатством і дозволяють зазирнути в минуле краю. Майже про кожне озеро складено одну або декілька легенд. Ці озера є свідками не лише встановлення сучасного ландшафту Чорногори, а також і її історії.

1. Асаул З.І. Євгленові водорості високогірних озер Українських Карпат // Укр. бот. журн. – 1969. – XXVI. № 6. – С. 8-13.
2. Бухтіярова Л.М. Стан вивченості діатомових водоростей у Карпатському біосферному заповіднику та перспективи їх можливого використання для біомоніторингу водних систем // Мат. міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 550 річчю м. Рахова. – Рахів. 1997. – С. 14-17.
3. Іванець О.Р. Розмірно-вагова структура популяції *Daphnia* (*Daphnia*) *longispina* O.F. Müller оз. Несамовите (Українські Карпати) // Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту. Серія біол. – 2001. – № 20. – С. 83-85.

4. *Ковальчук Н.С.* Фауна і екологія гарпактикоїд Східних Карпат // Мат. міжн. конф. “Фауна Східних Карпат: Сучасний стан і охорона.” – Ужгород, 1993. – С. 279-281.
5. *Коремлюк М.В., Вацик Н.І., Стефанюк Б.Б., Стефурак О.І.* Гідрохімічні дослідження в Карпатському національному природному парку // Мат. міжн. конф. “Интегрированное управление природными ресурсами трансграничного бассейна Днестра”. – Кишинев: Еко-ТІРАС, 2004. – С.171-172.
6. *Мателешко О.Ю.* Водні твердокрилі (*Coleoptera*) хребта Чорногора (Українські Карпати) // Мат. міжн. наук.-практ. Конф., присвяч. 550 річчю м. Рахова. – Рахів, 1997. – С. 124-126.
7. *Міллер Г.П.* Льодовикові озера Чорногори // Вісн. ЛДУ ім. І. Франка. Сер. геогр. – 1964. – С. 44-52.
8. *Смирнов Н.Н.* Методы и некоторые результаты исторической биоценологии ветвистоусых ракообразных // Экология сообществ озера Глубокого. – М.: Наука, 1978. – С.105-173.
9. *Нестерук Ю.Й.* Історія охорони природи в Чорногорі. // Праці НТШ. Екол. збірник. – 1999. – Т. III. – С. 254-261.
10. *Царенко П.М., Парчук Г.В.* Особливості різноманіття деяких груп гідробіонтів Українських Карпат // Тези конф. “Концепція сталого розвитку”. – Рахів, 1999. – С. 297-303.
11. *Frydrychewicz J.* Ptaki zebrane w południowo-wschodniej części Karpat Polskich // Rozpr. i spraw. inst. badaw. lasów państw. Red. Frydrychewicz J. Seria A. – Warszawa, 1935. – Nr. 7. – St. 3-85.
12. *Terek J.* Prispevek k poznaniu hydrofauny niektorých jazier Zakarpatskej oblasti USSR // Zb. pedag. fak. v Prešove. Un. P. J. Šafárika v v Košiciach. Prírodné Vedy. Roč. – 1983. – XX. Zv. 1. – St. 161-167.
13. *Terek J.* Zooplankton of mountain lakes near Hoverla // Мат. міжнар. конф. “Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона.” – Ужгород, 1993. – С. 294-296.
14. *Wiśniowski T.* Sprawozdanie z wycieczek faunicznych do jezior Czarnohorskich w r. 1885 i 1886 // Spr. Kom. fizjorg. Akad. Um. – Kraków, 1917. – Т. 22.
15. *Woloszyńska J.* Jeziorka czarnohorskie // Rozpr. wydz. matem.-przyrodn. PAN. – 1920. – Ser. B. T. LX. – S. 141-153.
16. *Wolski T.* Wioślarki (*Cladocera*). Ptaki zebrane w południowo-wschodniej części Karpat Polskich // Rozpr. i spraw. inst. badaw. lasów państw. Red. Frydrychewicz J. Seria A. – Warszawa, 1935. – Nr. 7. – St. 37-42.

МУЗЕЇ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ЗАСОБИ ЗБЕРЕЖЕННЯ МІСЦЕВОЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

В.Ф. Покиньчереда

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Pokynchereda V.F. Museums of protected areas as a means of local ethnic-cultural heritage conservation

Natural museums that exist in many natural parks and reserves of Ukraine must not only show natural values of the region, but also provide sufficient information about cultural and historical heritage of ethnic groups that populate the given area. There is the Museum of Mountain Ecology and Traditional Nature Use open for visitors in the Carpathian Biosphere Reserve. It exhibits elements of both Carpathian nature and traditional ways of nature use by mountain-dwellers of the region: the Hutsuls, the Boiky and the Lemky. The museum exposition greatly contributes to ethnic-cultural heritage conservation the Carpathian mountain dwellers.

Традиційно, ще з радянських часів, природоохоронні території найвищих категорій (природні й біосферні заповідники, природні національні парки) обов'язково мали в своїй структурі так звані "Музеї природи", які знайомили відвідувачів із природними особливостями даної заповідної території. Особливо ці Музеї були актуальними в природних заповідниках, де доступ на територію був обмежений або ж взагалі заборонений. Не був виключенням і Карпатський державний, а згодом природний заповідник, де в середині 80-х років минулого сторіччя був створений невеликий Музей природи (Покиньчереда, Луговой, 1990).

У 1993 р. Карпатський заповідник отримав статус біосферного, а відповідно й нові завдання. Поряд зі збереженням природних багатств Карпат, не менш актуальним стало збереження культурно-історичної спадщини українських горян. З цією метою у середині 90-х років почав створюватися Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах (далі Музей), який власне й мав поєднати ці два напрямки.

Хоча Музей почав функціонувати ще в другій половині 90-х років минулого століття, формування його експозиції триває до цього часу. Автором ідеї та безпосереднім натхненником створення Музею є директор Карпатського біосферного заповідника, професор Ф. Д. Гамор, який доклав чимало зусиль для його становлення як еколого-освітнього та історико-культурного осередку. Концептуальне вирішення та методологічно-

інформаційне наповнення Музею належить автору, який також опрацював тематико-експозиційний план. Основна частина художньо-оформлювальних робіт та дизайнерських рішень здійснена групою київських художників членами Національної Спілки художників України, В.В. Кікіньовим, Л.О. Гурською та К.В. Косьяненко.

Єдиний в Україні такого роду музейний комплекс формують еколого-освітня експозиція та інформаційний центр. Для висвітлення тематики Музею використані різноманітні експозиційні форми і засоби. Це діорами, макети, муляжі, панно, комплексні стенди, панорами тощо, які наповнені різноманітними натурними експонатами і артефактами. Серед них багаті геологічні, палеонтологічні, зоологічні, археологічні колекції, елементи народного побуту і культури.

Музейна експозиція складається з двох органічно поєднаних розділів – “Природа Карпат” та “Природокористування в Українських Карпатах”. В межах першого розділу в екологічному розрізі подається інформація про історію Карпатських гір, їх геологію, геоморфологію, основні типи ландшафтів, рослинний і тваринний світ, а також про гори загалом – як своєрідні феномени природи. Особлива увага приділена розкриттю закономірностей та механізмів функціонування гірських екосистем.

Окрасою цього розділу експозиції є дві діорами – “Карстова печера” і “Буковий праліс”. Перша знайомить з явищем карсту та одним з його підземних проявів – печерами. Діорама у деталях імітує інтер’єр карстової печери з такими характерними елементами як сталактити, сталагміти, сталагнати та іншими кальцитовими утвореннями. Важко повірити, що всі вони виготовлені з картону, мішкочови, клею, парафіну тощо. Діорама “Буковий праліс” представляє фрагмент первісних незайманих лісів, що ще збереглися на вапнякових скелях Угольки – одного з масивів Карпатського біосферного заповідника. Древа тут досягають велетенських розмірів і віку 300-500 років.

Цей експозиційний розділ доповнюється акватераріумним комплексом, який містить діючу модель гірського водотоку з характерними водними і біляводними мешканцями та живу колекцію карпатської іхтіо-, батрахо- та герпетофауни. Тут можна наглядно познайомитися з багатьма типовими та рідкісними для Карпат видами риб, земноводних і плазунів. Якщо згадати хоча б той факт, що різноманітність амфібій Українських Карпат є найбільшою не тільки в Україні, але й для більшої частини Центральної та Східної Європи, і містить значну частку ендемічних, реліктових і “червонокнижних” видів (Щербак, Щербань, 1980), то стає очевидним інтерес, який представляє цей комплекс для відвідувачів Музею.

У другій частині експозиції розкривається тема природокористування в Українських Карпатах – від початків колонізації, що розпочалася в пізньому

палеоліті близько 20 тисяч років тому, і до наших днів. В основу історичної частини експозиції покладено вплив природно-географічних умов різних регіонів Українських Карпат на формування системи природокористування етносів, які їх населяють. Відомо, що в формуванні етносів важливе значення має природне середовище, з яким вони зв'язані історично, екологічно, економічно тощо (Гумил'єв, 1990). В межах Українських Карпат проживають три етнічні групи українського народу: гуцули, бойки та лемки, які значно різняться традиціями, культурою, і, що найважливіше, типами природокористування. В значній мірі ці відмінності виникли під впливом конкретних природно-географічних умов. Зокрема, гуцули населяють найбільш високогірну частину Українських Карпат зі значною розчленованістю рельєфу. Для бойківської та лемківської частини Карпат характерні невисокі пласкі хребти з пологими схилами та широкі міжгірні долини. Відповідно, для гуцулів основними видами господарської діяльності були і залишаються відгінне скотарство (переважно вівчарство) та лісокористування, для бойків – землеробство, для лемків – землеробство і скотарство. В межах даного розділу представлені основні та допоміжні типи природокористування з усією сукупністю технологій та матеріальних засобів всіх етнічних груп з роз'ясненням їх особливостей та відмінностей, зокрема в екологічному контексті, а також природних передумов їх формування. В цілому показано унікальність і самотність традиційних для цього регіону гірського землеробства, лісокористування, полонинського господарства, що є невід'ємною частиною культурного надбання українських горян. Розкриттю кожній з цих тем присвячені експозиції окремих залів, основу яких складають мальовничі діорами та панорами. Для їх оформлення використано багато оригінальних етнографічних елементів, які нараховують не одну сотню років.

Ця частина експозиції також представляє цілісне бачення перспектив сталого розвитку регіону. Сучасна система природокористування не враховує історичний досвід, екологічні вимоги та економічну доцільність, внаслідок чого в Українських Карпатах відбувається інтенсивна антропогенна трансформація природних ландшафтів з усіма негативними наслідками. Музейна експозиція розкриває механізми та наслідки деградації природного середовища, її впливу на населення краю, а також знайомить з основними засадами сталого розвитку Українських Карпат. Особлива увага приділяється унікальності Українських Карпат, як важливого рекреаційного та курортного регіону, а також їх глобальному біосферному значенню для значної частини Європи.

Поряд з експозицією в Музеї розміщений інформаційний центр, який служить для збору, опрацювання та поширення актуальної інформації, ведення просвітницької та пропагандистської діяльності, проведення

різноманітних екологічних акцій та заходів: круглих столів, лекцій, семінарів, зустрічей тощо. Одне з основних завдань центру – унаочнення та візуалізація важливої інформації, її популяризація й тиражування.

Про Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах написано багато (Покинйчереда, 1997; Гамор та ін., 1997; Покинйчереда та ін., 1997 тощо), що сприяє його популярності. Щороку Музей відвідують понад 5 тис. осіб і з кожним роком ця цифра стає все більшою. Знають про Музей і за кордоном. Особливо цьому допомогли веб-сайт Карпатського заповідника (<http://cbr.nature.org.ua>) та унікальний ілюстрований довідник “Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника” (Покинйчереда та ін., 2002), виданий одночасно українською та німецькою мовами, і який став бестселером у німецькомовних країнах Європи.

Досвід роботи Музею Карпатського біосферного заповідника свідчить про доцільність створення етнографічних експозицій на території інших об’єктів ПЗФ України. Загалом в Українських Карпатах, окрім КБЗ, функціонує 1 природний заповідник, 6 національних природних парків, 5 регіональних ландшафтних парки (Леоненко та ін., 2003). Вони знаходяться на території усіх етнічних груп українських горян: гуцулів, бойків і лемків (Стойко, 2000). Створення в структурі цих природоохоронних територій подібних Музейів дуже посприяло б збереженню етнокультурної спадщини регіону.

1. Гамор Ф. Д., Волощук І. І., Парубочий М. В., Покинйчереда В.Ф., Калько О. П. Місто в географічному центрі Європи. – Рахів, 1997. – 54 с.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. М.: 1990. – 528 с.
3. Леоненко В.Б., Стеценко М.П., Возний Ю.М. Атлас об’єктів природно-заповідного фонду України. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 119 с.
4. Покинйчереда В. Ф., Луговой О. А. Заповедники как центры экологической пропаганды // Тезисы всесоюзной конференции "Заповедники СССР, их настоящее и будущее". – Новгород, 1990. – С. 23-24.
5. Покинйчереда В.Ф. Роль еколога-освітньої роботи у збереженні біорізноманіття // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 550-річчю м. Рахів. – Рахів, 1997. – С. 350-351.
6. Покинйчереда В. Ф. та інші. Праліси в центрі Європи. Путівник по лісах Карпатського біосферного заповідника / Під ред. У.-Б. Бренді, Я. Довганича /. – Бірменсдорф, Швейцарський федеральний інститут досліджень лісу, снігу і ландшафтів (WSL); Рахів, Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), 2003. – 192 с.
7. Стойко С.М. Завдання заповідних ландшафтів щодо збереження природної, історичної та культурної спадщини // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Сер. географ., 2000. – Вип. 6. – С. 65-70.

8. Щербак Н. Н., Щербань М. И. Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат. – Киев, “Наукова думка”, 1980. – 268 с.

УДК 502.4:316.722

ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ ДЛЯ ОХОРОНИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Г.І. Попович

Яблуницька ЗОШ І-ІІІ ст., Яремче, Україна

Popovich H.I. Role of protected areas for ethnic-cultural and historical heritage conservation

Hanna Popovich describes in her article the Carpathian National Nature Park (Yaremche) as one of examples and its very important role and activity of its members in the reborn of Hutsul's ethnic traditions. She introduces into contemporary problems of keeping difference and originality of Ukrainian ethnical groups and different types of their art which help to understand identity of Hutsul's region

Українські Карпати, зелені Карпати... Скільки складено легенд про них? А скільки романтичної налаштованості, позитивних емоцій дарує лише одне знайомство з цим чудовим куточком України... Його чарівна неповторна природа, мужній трудолюбивий і гостинний люд здобули собі всезагальну любов і повагу.

Золотистий захід сонця в горах, прохолодний вітер із полонини, відлуння неповторної симфонії гірських потоків... Карпати... Це завжди подорож у казку... Від самого звучання цього слова віє чимось таємничим та незвичайним: легендами, переказами, піснями. Приваблюють мандрівників бувальщиною багаті і різноманітні скарби рослинного і тваринного світу, чарівні ландшафти. Назавжди залишаться у пам'яті карпатські краєвиди, чиста як сльоза роса, що іскриться від перших променів сонця, гостре запашне повітря, що п'янить, немов хмільне вино, дзвінкоголосний спів пташок, золотий захід сонця в горах, прохолодний вітер, відлуння неповторної симфонії гірських потоків...

У методичному посібнику «Програма “Літопису природи” для заповідників та національних парків» (2002 р.) визначено, що “Літопис природи” є основною формою узагальнення результатів наукових досліджень, які здійснюють ці установи. Причому вказується, що ведення Літопису природи передбачено Законом України “Про природно-заповідний фонд України (1994 р.).

До цього зобов'язує також Закон України “Про охорону культурної спадщини” (2002 р.). Якщо спроектувати це завдання на терени національних парків, то об'єктами їх охорони мають бути надбання культури корінного місцевого населення територій цих парків. У зв'язку з цим, обов'язком національних парків є здійснення етнологічних досліджень з метою розкриття особливостей надбань культури, що історично сформувались проживанням корінного населення в режимі наявних природних ресурсів місцевого ландшафту. Про пріоритетність такого наукового завдання національних парків щодо охорони місцевої історико-культурної спадщини наголошують, зокрема, Стойко І Крук (2002 р.), а також Лозко (2001 р.).

Стаття 1 Закону України “Про охорону культурної спадщини” визначає поняття “охорона культурної спадщини”. Під ним розуміється комплекс заходів із виявлення, наукового вивчення, відповідного збереження та музеєфікації об'єктів цієї спадщини. Отже, корінним завданням охорони цієї спадщини є їх наукове, етнологічне дослідження.

Культурна спадщина існує у двох суспільно створених сферах: історико-культурній та матеріальній. В історико-культурну сферу входять традиції (фольклор, вміння майстрів народної творчості, пам'ять носіїв історичних фактів та подій, топоніми, інші знання, що можуть бути втрачені з відходом з життя старожилів), а також існуюча в літературних джерелах етнографічна інформація. Пріоритетними науковими темами цієї сфери треба вважати:

- місцеве етногенезичне надбання (фольклор, народна майстерність, топоніми);
- історико-культурна минувшина (історія з пам'яті місцевих старожилів, збережені ними документи, існуючі публікації про місцевий край);
- хронологія сучасних місцевих етноподій.

Тематика етнологічних досліджень у сфері матеріальної культури має охоплювати виявлення і вивчення об'єктів культурної спадщини за специфікою видів творчості, або за їх класифікацією. Закон України “Про охорону культурної спадщини” визначає наступну класифікацію історико-культурних об'єктів:

I. За типами:

1. Споруди, а також витвори людини, що зберегли достовірні свідчення про діяльність відомих осіб або визначні події;
2. Комплекси споруд, що відзначаються своєю архітектурною та органічним зв'язком з ландшафтом;
3. Визначні місця – території (топоніми), що донесли до нашого часу цінність з археологічного, етнологічного, історичного, художнього чи наукового погляду.

II. За видами:

А. Археологічні – городища, залишки давніх стоянок, укріплень, виробництв, шляхів, поля давніх битв, культові місця, мегаліти, наскельні зображення;

Б. Історичні будинки, споруди, поховання, пов'язані з історією та етнокультурною об'єкти;

В. Мистецькі – окремі пам'ятки чи комплекси;

Г. Архітектурні – окремі споруди, ансамблі;

Ґ. Паркового мистецтва – парки, створені у поєднанні з природою;

Д. Ландшафтні – природні території (топоніми), що мають історичну, етнічну, естетичну цінність.

Не може вважатись по-справжньому культурною людиною, яка не знає своєї рідної мови, історії та культури, не виховувалась у народній звичаєвості та світогляді, що вироблені предками рідного краю (Лозко, 2001). Наука, яка охоплює ці знання, називається *етнологією*. Як і кожна наука, вона оперує спеціальними термінами. Під терміном *етнос* розуміють культурно-духовну спільноту людей з рідною історією та землею, рідною мовою, релігією та побутом. Нашим етносом є корінне українське населення, яке з правіків проживає на своїй географічній території – Україні. Етнос, метою якого є створення власної держави, називається *нацією*. Український етнос на території Карпат представлений субетнічними групами: гуцулами, бойками, лемками. Проживання цих субетносів у різних ландшафтних режимах Карпат визначило відмінні риси їх етнічної спадщини. Українці входять до складу *суперетносу*, яким є слов'янська група народів. Кожний етнос має свою історію розвитку – етногенез, починаючи з родових етноодиниць, первісну сукупність яких називають протоетнос.

Відмінність між етнологією та етнографією полягає у тому, що етнографія лише накопичує та описує знання про етнос, а етнологія теоретично узагальнює ці знання та виробляє методіку їх вивчення. Об'єктом етнологічних досліджень є етнічна спадщина. До неї входять: етнічна пам'ять, матеріальна і побутова етнічна культура і сам ландшафт у аспекті вивчення впливу режиму його природних умов та формування специфіки етносу. Етнічна спадщина передається від попередніх поколінь наступним переважно етнічною пам'яттю, тобто інформацією. Ця пам'ять існує в двох формах. По-перше, це – історична пам'ять. Нею є документально зафіксовані чи опубліковані факти з історії та побуту етносу. По-друге, це – етнічна традиція, тобто успадкована від предків усна, фольклорна пам'ять народу. До неї належать народні пісні, приказки, прогнози, народні знання про світ життя богів та звичаї, які є законом життя роду. Тому навіть окремих населених пунктів, як осередок роду, може мати свої звичаєві особливості.

Етнічна пам'ять виконує націозахисну функцію, бо тільки особистості з максимальною етнічною свідомістю здатні зберігати свою етнічну спільноту, творити її державність. Про здатність етнічної пам'яті ставити опір колоніалізму добре знають вороги України. Тому для поневолення українського народу вони в першу чергу беруться за ліквідацію його етнічної пам'яті. Так, великодержавний царат 350 років знищував українську мову, цілковито забороняючи її літературне застосування, а для благопристойності називав цю агресію боротьбою з «наречієм». Сталінські сатрапи діяли за принципом «нет человека – нет проблем» і репресіями та голодом вимордовували носіїв етнічної пам'яті, називаючи цей геноцид класовою боротьбою з «українським буржуазним націоналізмом». А їх послідовники – комуністичні творці «єдиного советского народа» крім заходів примусового злиття поневолених народів, виховували ще й манкрутів – зрадників всього рідного, етнічного. Цей наступ на українство вони називали боротьбою з «местничеством», тобто з почуттям земляцтва, з любов'ю до рідного краю.

Тому важливо розширювати дослідження етнічної спадщини аж до рівня кожного села. Етнологія має також краєзнавче значення для виховання у шкільної молоді любові до рідного краю. Розкриваючи етнічне багатство кожної місцини населеного пункту, етнологія забезпечує цікавою інформацією різні види туризму. Етнологія виконує і соціальну функцію: інформативно оновлена етнічна господарська культура стане запорукою сталого розвитку краю. Виявлення і збереження етнічної спадщини є пріоритетним завданням, зокрема Карпатського національного парку.

Велику роботу з охорони етнокультури та історичної спадщини проводять працівники Карпатського Національного Природного Парку, що в м. Яремчі. Юрій Боберський – молодший науковий співробітник, кандидат сільськогосподарських наук відкрив музей старовинних виробів, ужиткового реманенту, гуцульського одягу, писанки та вишивки. Експонати він збирав протягом багатьох років від старих гуцулів і розмістив у збудованому ним дерев'яному будинку на власному подвір'ї. Пан Боберський веде науково-дослідницьку роботу із вивчення та збереження етнокультури, архітектурних пам'яток. Разом із своєю дружиною вони збирають колискові, коломийки, старовинні пісні, легенди, перекази, записують обряди та звичаї. Юрій Боберський у газеті «Карпатський національний» друкує свої статті, проводить зустрічі з учнями шкіл. У свої 70 років мріє збудувати і відкрити справжній музей, будівництво якого уже розпочав.

Любов Косило – провідний інженер відділу рекреації, вчитель, поетеса, етнограф, екскурсовод, відмінник освіти. Її енергійність і творчість добре znana серед освітян Гуцульщини. Ця жінка мріє видати книжку «Екологічні стежки Карпат», яка вже готова до друку.

Програми екологічного спрямування «Квітковий дивосвіт Карпатського національного парку», «Урок на лісовій галявині», «Лісова аптека», «Річка нашого дитинства», «Туристські бувальщини» побачили не тільки яремчанці, але й відпочиваючі з інших областей України, оскільки гуртківці часто запрошують виступати в оздоровчих закладах Яремчанщини.

Любов Косило пише для своїх вихованців сценарії, поетичні розробки, в яких звучить тривога і відповідальність за рідну землю.

Декілька слів про роботу з охорони етнокультурної та історичної спадщини Карпатського біосферного заповідника, що в м. Рахові. Готуючи цю доповідь, мені довелося переглянути багато літератури журналів, газет. Найбільше статей на цю тематику я знайшла у журналах «Зелені Карпати», що випускається тут. Повір'я, легенди, розповіді про гуцульські звичаї, традиції – усе можна знайти в цьому журналі. Особливо втішають око багато фотографій. Рада була побачити фото виступу єдиного в світі Народного Оркестру гуцульських народних інструментів, що діє при Рахівському Будинку Культури, солісткою і ведучою програми якого є я сама.

1. Грабовецький В.І., Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини, Івано-Франківськ, 2004, т. III, стор. 351-376.
2. Гуцульщина, короткий довідник, Снятин 2002, стор. 62.
3. Домашевський М.В., Історія Гуцульщини, Чикаго 1986, т. III, стор. 279-295.
4. Екологічна дорога «Карпатський національний природний парк», Яремче 2001.
5. Заповідна перлина Карпат, путівник, Коломия 2001.
6. Зварищук В.С., Гуцульщина – край гір, край легенд.
7. Зелені Карпати, Рахів 2002.
8. Історичний календар, Київ 2001.
9. Карпатський національний (газета), Яремче, лютий 2002, стор.1; квітень 2003, стор. 2; травень 2004, стор. 2.
10. Косівщина, туристичний довідник, Снятин 2002, стор. 62.
11. Краєзнавець Прикарпаття (журнал), Івано-Франківськ 2003, стор. 45-55, 66.
12. Михальчук М.М., Намисто Карпат, Делятин 1995.
13. Ярема С.І., Юні таланти гуцульського краю, Вижниця 2001.
14. Яремчук В.В., Микуличин, Івано-Франківськ 2002, стор. 50.

**РЕЛІКТИ СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОЇ ЗЕМЛЕРОБСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ НА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЯХ
ПІВДЕННОГО БЕРЕГА КРИМУ**

Л.Е. Рифф

Нікітський ботанічний сад – Національний науковий центр, Ялта, Україна

Ryff L.E. The Mediterranean agricultural relicts in the reservations of South Coast of the Crimea

The Mountainous Crimea is refuge of the Mediterranean agricultural relicts. We attribute the ancestor forms and ancient crops, which have run wild, and rare in the Crimea species, which are weeds in the Mediterranean region, such as *Pisum elatius* Bieb., *Brassica taurica* (Tzvel.) Tzvel., *Vitis vinifera* L., *Triticum boeoticum* Boiss., *Vicia ervilia* (L.) Willd., *Trifolium subterraneum* L., *Avena eriantha* Durieu., *Avena barbata* Pott ex Link., *Calendula arvensis* L., *Veronica cymbalaria* Bod., *Misopates orontium* (L.) Rafin., *Hyoscyamus albus* L., *Urtica pilulifera* L., *Theligonum cynocrambe* L., *Erodium malacoides* (L.) L'Her. and others, to this category. All of them grow in the places of ancient and medieval settlements. The greatest number of relicts is concentrated on South Coast of the Crimea in landscape reservation "Ajudag". They are in danger of disappearance beyond the reservations.

Крим, який розташований на межі Європи і Азії, моря і суші, з найдавнішого часу був місцем співіснування багатьох народів, місцем зіткнення та взаємопроникнення різних культур. Особливим різноманіттям як природних умов, так і культурної спадщини відрізняється гірська частина півострова. Як відзначав відомий ботанік Г.В.Ковалевський, гірські райони "уберегли в своїх изолированных гнездах древнейшие и своеобразнейшие реликты прошлого – осколки человеческих рас, наречий, старинные хозяйственные формы и орудия труда, обычаи, нравы, одежды, украшения, остатки растений и животных" [5, с. 170]. Це у повній мірі відноситься й до Гірського Криму – північно-східного ексклаву Середземномор'я як у природознавчому, так і в історичному розумінні.

На території півострова з часів античності і середньовіччя збереглися не тільки археологічні пам'ятки, але й живі релікти – залишки середземноморської землеробської культури, яку було завезено сюди первісно стародавніми греками, а пізніше їх нащадками – візантійцями та іншими переселенцями з берегів Середземного моря. Зараз ці рослини у Криму є рідкісними, зустрічаються невеликими локальними популяціями і пристосовані до районів старовинних поселень.

Думка про те, що деякі рідкісні види занесені в Крим людиною вже в історичний період, висловлювалася вченими давно і неодноразово [1, 2, 7]. Ми хочемо ще раз торкнутися цього питання, щоб узагальнити відомості, які малися раніше, та недавно одержані дані.

Обрані нами для розгляду види, які, як припускається, є реліктами землеробської культури Середземномор'я у Криму, можливо поділити на дві групи. До першої включено види рослин, які колись культивувалися, або їх дикі родичі і предки. В Гірському Криму до цієї категорії відносяться *Pisum elatius* Bieb., *Brassica taurica* (Tzvel.) Tzvel., *Vitis vinifera* L., *Triticum boeoticum* Boiss., *Vicia ervilia* (L.) Willd., *Trifolium subterraneum* L., *Avena eriantha* Durieu. Другу групу складають рослини, які відомі в країнах Середземномор'я як сеgetальні та рудеральні бур'яни, але на території Середземномор'я дуже нечислені і зустрічаються тільки в окремих локалітетах. Це *Avena barbata* Pott ex Link, *Calendula arvensis* L., *Veronica cymbalaria* Bod., *Misopates orontium* (L.) Rafin., *Hyoscyamus albus* L., *Urtica pilulifera* L., *Theligionum cynocrambe* L., *Erodium malacoides* (L.) L'Her. та інші.

На основі матеріалів, що зберігаються в фондах гербарію Никітського ботанічного саду – Національного наукового центру (YALT), літературних відомостей та власних знахідок ми проаналізували розподіл цих видів по території Гірського Криму.

У результаті проведених досліджень виявлено, що найбільша кількість середземноморських реліктів зосереджена на території ландшафтного заказника “Аюдаг”. Тут зростають *Avena barbata*, *Brassica taurica*, *Theligionum cynocrambe*, *Pisum elatius*, *Hyoscyamus albus*, *Misopates orontium*, *Urtica pilulifera*, *Veronica cymbalaria*, *Trifolium subterraneum*, *Vitis vinifera*. Особливо багато рідкісних видів на південно-західному та південно-східному схилах Аюдагу, де, за даними археологів, у VIII-XV століттях були розташовані численні християнські поселення і монастирі, пов'язані близькими економічними та культурологічними стосунками з Візантією [4]. В.М.Голубевим і О.В.Сазоновим в монографії, присвяченій рослинності Аюдагу [2], на основі використання картографічних матеріалів проведено зіставлення пунктів зростання деяких рідкісних видів з місцями розміщення археологічних пам'яток. Між ними виявлена чітка кореляція.

Цікаво, що тільки на одному кам'янистому осипі, який утворився внаслідок зруйнування землетрусом середньовічного селища на південно-західному схилі Аюдагу, на площі майже 1 га, сукупно зростають п'ять з перелічених вище видів, серед них єдина численна, здатна до повноцінного відтворення популяція *Theligionum cynocrambe* [3]. Також тут одне з чотирьох відомих у Криму місцезнаходжень *Lathyrus setifolius* L., яка, імовірно, теж вирощувалася у культурі, хоч про це й немає певної інформації. До того ж ніде на суміжних ділянках цих видів не відзначено.

На скелях та осипах південно-східного схилу, по берегах бухт, одна з яких досі має промовисту назву “Бухта контрабандистів”, також зростає цілий комплекс рідкісних для Криму видів, що не характерні для інших природних ландшафтів півострова. Цей факт свідчить на користь версії про їх вирощування або випадкове занесення з протилежного берега Чорного моря.

Схожі, хоч і менші за чисельністю, угруповання раритетів спостерігаються й на сусідніх мисах. На розташованому східніше Аюдага магматичному мисі Плака і вододілі, що піднімається від нього, відзначено *Avena barbata*, *Brassica taurica*, *Theligonum cynocrambe*, *Misopates orontium*. В часи античності тут було розміщено старогрецький порт Лампада, а пізніше – селище Кучук-Ламбат. Зараз мис є комплексною пам'яткою природи місцевого значення.

Здавна було заселено й узбережжя західніше від Аюдага. На вапняковому мисі, що розділяє Гурзуфську і Артекську бухти, з VI століття існувала фортеця, яка належала спочатку візантійцям, а потім генуезцям. Поряд з нею в середні віки було квітуче місто – важливий торговий центр і порт. Від тих часів і зараз на руїнах Генуезької фортеці, старих вулицях Гурзуфа та скелястих берегах між Гурзуфом і Артеком можливо знайти нечисленні реліктові популяції рідкісних для Криму синантропів: *Hyoscyamus albus*, *Misopates orontium*, *Urtica pilulifera*, *Calendula arvensis*.

На цьому ж вододілі трохи вище, в кам'янистому вапняковому урочищі “Мертва долина” нами було виявлено єдину на цей час достовірно відому з території півострова популяцію *Avena eriantha* [6]. В доступній нам літературі цей вид вівса не приводиться як культурний. Але характер його зростання (він росте на обмеженій площадці, з високим проективним покриттям і відсутній на суміжних ділянках) наводить на думку про культивування цього злаку в “Мертвій долині”. Той факт, що *A. eriantha* не зустрічається у безпосередній близькості до руїн християнських середньовічних поселень, свідчить про інший, ніж у зазначених вище рослин, шлях її занесення до Криму. Можливо, це сталося пізніше, вже у мусульманський період історії Південного берега.

У “Мертвій долині” недавно також знайдено поки що єдину в Криму і в Східній Європі популяцію ще одного імовірного релікта колишньої рільницької культури – *Bifora testiculata* (L.) Spreng. (ідентифікована А.В.Єною, матеріал віддано до друку). Цей бур'ян середземноморсько-передньоазіатського походження, мабуть, опинився тут тим же шляхом, що й *Avena eriantha*.

У Карадазькому природному заповіднику, також багатому на археологічні пам'ятки, крім інших раритетів відзначені найбільші у Криму популяції *Pisum elatius* і *Vicia ervilia*. Обидва види бобових зростають сукупно на кам'янисто-глинистому південному схилі хребта Карагач. На

високу імовірність їх культивування тут з давньої давнини вказують укладачі “Флори Криму” [1].

Vicia ervilia, що була раніше відома на території півострова тільки з Карадагу, в останні роки була знайдена В.М.Голубевим і нами ще у двох пунктах південно-східного Криму – поблизу сіл Рибачого і Привітного. Але ці місця теж здавна заселені людьми. В період середньовіччя тут були розташовані сільськогосподарські угіддя генуезців, які улаштувалися в Судаку і Феодосії. Звичайно, не виключена можливість потрапляння сюди даного виду з Карадагу, наприклад, зоохорним шляхом. Але *V. ervilia* знайдена нами і на протилежному кінці ПБК – поблизу Меласу на схилах хребта Дракон на території Ялтинського гірсько-лісового природного заповідника, куди навряд чи вона була занесена випадково. Очевидно, цей вид горошку вирощували ченці християнського монастиря Ай-Йорі, який існував тут в середні віки.

По берегах прилеглої бухти зростає ще один релікт землеробської культури – *Avena barbata*. Популяції цього злаку, який легко гібридується з дикорослими видами вівса, дуже нечисленні. Крім згаданих вище місцезростань (г. Аюдаг, мис Плака), він виявлений нами ще в районі Алупки (під г. Хрестовою), Сімеїза (на г. Кошка та біля її підніжжя), Фороса і повсюди чітко пристосований до середньовічних поселень та ісарів (стародавніх укріплень).

У цих місцях разом з *A. barbata* знайдено й інші флористичні залишки стародавньої культури. На осипах під г. Хрестовою (територія ЯГЛПЗ) зростає здичавілий виноград. На північний захід від Форосу на магматичних виходах, де збереглися руїни маленького християнського храму [8], знайдено *Misopates orontium*. У дорозі під горою Кошка, яка є пам’яткою природи загальнодержавного значення, недалеко від популяції вівса бородатого відома єдина у Криму популяція *Erodium malacoides* – досить поширеного у Середземномор’ї бур’яну. На вершині гори на осипі у межах колишнього укріплення [8], зустрічаються два найрідкісніші однорічники – *Centranthus calcitrapa* (L.) Duf. і *Valerianella falconida* N. Schved. Перший, без сумніву, якимось способом було занесено з Південної Європи. Другий вперше був знайдений Н.К.Шведчиковою кілька десятиріч тому у Новому Світі поблизу Судака і описаний нею як кримський ендемік. На г. Кошка нами виявлено друге місцезростання виду. Але нам здається малоімовірною можливість виникнення вузьколокального ендеміка в таких ектопах, що давно зазнали істотних антропогенних перетворень. Не виключено, що ендемічний статус цієї рослини пов’язаний з тим, що її ще не знайдено в інших регіонах.

Pisum elatius, крім Аюдага і Карадага, на Південному березі Криму знайдено на території ЯГЛПЗ поблизу с. Оползневого, недалеко від підніжжя г. Біюк-Ісар, де в середні віки розміщалося важливе укріплення, а також у

долині Ласпі. Узбережжя бухти Ласпі в античний і середньовічний періоди було густо населено і добре освоєно до того часу, коли після сильного землетрусу зникли джерела, що жили долину. До теперішнього часу тут збереглися здичавілі виноградні лози і дика пшениця *Triticum boeoticum*, яка зустрічається також у сусідній Байдарській долині, поблизу Балаклави і у деяких інших пунктах Гірського Криму – місцях стародавніх поселень. Очевидно, ще чимало більш-менш рідкісних кримських видів рослин мають подібне походження.

Слід відзначити, що, незважаючи на значну кількість античних і середньовічних поселень в Південному Криму, релікти середземноморської землеробської культури збереглися далеко не повсюди. У першу чергу, це пояснюється величезними антропогенними перетвореннями як природних, так і вже давно окультурених ландшафтів за останні два століття. Відбулися зміни традиційного для Криму як середземноморського регіону укладу життя, побуту, способів ведення господарства і навіть самого середовища. Особливо виросли масштаби цього процесу в останні десятиріччя.

Це не могло не позначитися і на флорі півострова. Було знищено багато місцезростань не тільки аборигенних видів, але й археофітів. Так, за матеріалами гербарію НБС-ННЦ, наприкінці XIX – на початку XX століть на території Масандри, Ялти та її околиць із реліктових культурних видів та бур'янів зростали *Trifolium subterraneum*, *Calendula arvensis*, *Veronica cymbalaria*, *Urtica pilulifera*. Однак зараз, після проведення сучасної забудови, реконструкції вулиць, доріг і підпірних стін, ці рослини на території міста не реєструються. Імовірно, така ж доля спіткала популяції *Urtica pilulifera* в районі Місхора і Гаспри. Зазнають загрози знищення популяції рідкісних середземноморських реліктів в с. Гурзуф, де їх чисельність в останні роки різко скоротилася.

Досить стабільний стан популяцій рідкісних видів підтримується тільки на об'єктах природно-заповідного фонду. Заповідні території стають притулком не тільки для раритетів місцевої флори, але й для видів і форм рослин, що культивувалися за давніших часів. Це підтверджується результатами наших досліджень. Разом з охороною природних комплексів на територіях ПЗФ зберігаються і археологічні пам'ятки. Однак навіть там, у зв'язку з ослабленням охорони і збільшенням потоку рекреантів, ситуація погіршується. До того ж, чимало пам'яток природи і історії досі знаходяться за межами заповідних об'єктів і не мають ніякого охоронного статусу. В останні роки причини хижацької приватизації землі на Південному березі Криму виникла реальна загроза їхньому існуванню. Тому невідкладним завданням для державних органів та науковців є складання повного кадастру цінних природних і історичних об'єктів та розробка раціональної системи їхньої охорони і обмеженого використання. Одним з можливих шляхів

збереження залишків давньої середземноморської культури і одночасного їх використання як екскурсійного ресурсу могла би стати реконструкція одного з середньовічних поселень з його побутовим укладом і специфічною синантропною рослинністю, та створення на цій основі комплексного природно-етнокультурного заповідника.

1. Вульф Е.В. Флора Крыма: В 3 т. – М.: Сельхозгиз, 1960. – Т. 2, вып. 2: Двудольные: толстянковые – бобовые. – 312 с.
2. Голубев В.Н., Сазонов А.В. Эколого-биологическая структура скальнодубовых лесов заказника Аюдаг. – Ялта, 1989. – 234 с. – Деп. в ВИНТИ 19.04.89, № 2795-89.
3. Голубев В.Н., Сазонов А.В., Волокитин Ю.С. К хорологии и биоэкологии *Theligonum cynocrambe* L. в Крыму // Флора и растительность Украины – К.: Наук. думка, 1986. – С. 16-19.
4. Домбровский О.И., Столбунов А.А., Баранов И.А. Аю-Даг – “Святая” гора. – Симферополь: Таврия, 1975. – 135 с.
5. Ковалевский Г.В. Культурно-историческая и биологическая роль горных регионов // Природа. – 1931. – №2. – С. 149-172.
6. Рыфф Л.Э. Флористические находки на денудационных склонах Горного Крыма // Современные научные исследования в садоводстве: Матер. Междунар. конф. по садоводству 11-13 сент. 2000 г. – Ч. 3. – Ялта, 2000. – С. 115-119.
7. Талиев В.И. Флора Крыма и роль человека в ее развитии // Труды о-ва испыт. природы при Харькове. уч-те. – 1900 (1901). – Т. 35. – С. 107-338.
8. Фирсов Л.В. Исары: очерки истории средневековых крепостей Южного берега Крыма. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – 472 с.

УДК 577.456

КОЗАЦЬКА БУВАЛЬЩИНА У СТВОРЕННІ ТЕХНОГЕННОГО ПАРКУ “КОДАЦЬКА ФОРТЕЦЯ” В ЯКОСТІ ЕЛЕМЕНТА ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

А.Г. Шапар, М.А. Ємець, О.О.Скрипник

Інститут проблем природокористування та екології НАН України,
Дніпропетровськ, Україна

Shapar A.H., Yemets M.A., Skrypyuk O.O. The role of Cossacks' legends in designation of the technogenic park “Kodatska Fortress” as an element of the ecological network

Technogenic park as a technogenic territory for conservation biodiversity and restoration soil degradation were determinated. Methods of activation of biogeocoenoses

rehabilitation are substantiated. Ways of creation were substantiated. Landscape-hydrographic approaches integration technogenic parks in ecological net were elaborated.

Великою та славетною історією оповита земля Степового Придніпров'я. Століттями любили, боронили, обробляли її запорізькі козаки. Тут були розташовані Орільська, Самарська, Кодацька паланки Війська Запорізького, селище героїчних дніпровських лоцманів Лоц-Кам'янка, курені, монастирі та фортеці. Час та невблаганний техногенез зруйнував їх і останні згадки продовжують зникати разом із різноманіттям та красою місцевої природи. Майже повністю розорані прекрасні ковилові степи, зникли під водами водосховища буремні Дніпровські пороги, змілли ріки, якими ходили козацькі "чайки". Втрачаємо землю, а разом з нею відриваємось від етнічного коріння, що складає душу нашого народу.

Не випадково разом загострюються як екологічні, так і етнокультурні проблеми території, бо вони мають спільну причину – ерозію духовності. Етнос може існувати тільки в ландшафтних умовах, на ґрунтах, серед рослинності рідної природи. Він живиться її біорізноманіттям, унікальністю, багатством та красою.

Матеріальним свідченням потужного історичного коріння та козацької бувальщини Степового Придніпров'я є Кодацька фортеця, залишки якої збереглися на південній околиці міста Дніпропетровська серед села Старі Кодаки. Вона була збудована польською шляхтою для здійснення контролю за Кодацьким порогом та козацькими шляхами. Кодак, збудований за проектом французького інженера Гилема Левассера де Боплана в липні 1635 року, мав вигляд земляної чотирибастіонної фортеці. Уже в серпні 1635 року фортеця була зруйнована козаками Івана Суліми. У 1639 році Польща знову відбудувала та посилила Кодацьку фортецю. У 1648 році фортеця була знову захоплена козаками, тут був заснований пост берегової сторожі та поселення козаків-лоцманів.

У 1944 році на території фортеці було споруджено Старокодацький гранітний кар'єр, який тільки зараз припинив свою діяльність.

Отже територія, де розташовані залишки Кодацької фортеці, обтяжена спотвореним техногенним ландшафтом (залишковий вироблений простір відпрацьованого кар'єру, відвали розкривних порід тощо), втрачає свою природну та історичну цінність. В цих умовах екологічна мережа як єдина територіально-функціональна система, що включає до свого складу техногенні парки, може стати одним із перспективних інструментів формування сталого розвитку техногенно навантажених регіонів [1].

Потенційна можливість використання об'єктів гірничодобувного комплексу при формуванні екологічної мережі не означає наявність серед них елементів екологічної мережі. Особливості таких об'єктів потребують нормативного обґрунтування, здійснення додаткових спеціальних заходів до

набуття ними нової якості. На нашу думку техногенний парк – це техногенна територія, яка призначена для створення умов збереження біорізноманіття та відновлення деградованих ґрунтів з використанням у рекреаційній, просвітницькій та природоохоронній діяльності.

Для створення техногенного парку необхідно здійснити: організацію екологічного моніторингу території; нейтралізацію джерел мутагенного, токсичного, деградаційного та інших шкідливих впливів; формування штучних ландшафтів в залежності від мети використання; створення умов для відновлення біорізноманіття та штучних біогеоценозів; зонування території за змістом використання; створення системи наукових досліджень відновлювальних процесів.

Елементи екологічної мережі контролюються з особливою увагою, від цього залежить ефективність функціонування всієї мережі. Особливо уважного моніторингу потребують території техногенних парків, які за походженням несуть техногенні ризики та приховують екологічну небезпеку. Тут створюється спеціальна система, яка враховує можливість проявлення шкідливих впливів.

Система екологічного моніторингу техногенних парків повинна відображати та контролювати хід відновлювальних процесів території. Формування ґрунтів, вторинні рослинні сукцесії, відновлення біорізноманіття являють собою динамічні процеси, відображення яких можливе тільки засобами моніторингу. Моніторингові бази даних набувають не тільки наукової цінності, а і слугують інформаційним матеріалом для прийняття практичних рішень, удосконалення режиму використання земель.

Якщо моніторингові дослідження дозволили виявити джерела мутагенного, токсичного, деградаційного або іншого шкідливого впливу, територія не може використовуватись як елемент екологічної мережі.

Мутагенний вплив (забруднення радіонуклідами, хімічними мутагенами) буде змінювати природний хід формування біорізноманіття, може впливати на хід еволюції, змінювати неконтрольованим чином генетичне біорізноманіття, постачати в популяції дефектний генетичний матеріал.

Токсичний вплив (важкі метали, сірководень, феноли, фтор тощо) не дозволить використовувати рекреаційний потенціал техногенного парку. Він буде постійно ініціювати загибель живих організмів, деформувати хід їх онтогенетичного розвитку. Життя та здоров'я людей, що мешкають тут та на сусідніх територіях, весь час буде під загрозою.

Деградаційний вплив можуть здійснювати водна ерозія, карстоутворення. Вони не дозволять сформуватися стабільним біогеоценозам, які регулярно будуть руйнуватися. В перманентно

деградованому стані техногенні парки не зможуть діяти в системі відновлення біогеоценозів та підтримання біологічного різноманіття.

Техногенні ландшафти відрізняються від природних одноманітністю, що складає тяжке враження на людину. Вони формувалися за певних умов і з певною метою. Коли мета використання їх змінилася дуже різко, як наслідок, повинна змінитися їх форма. Прикладом застосування рекультивованих земель для рекреації населення може бути територія Олександрівського марганцевого кар'єра, запаси якого були вичерпані. Кар'єр, розташований поблизу м. Орджонікідзе Нікопольського району Дніпропетровської області, було перетворено в рекреаційну зону, що включає лісопаркову ділянку (76 га), водойму з проточною водою, піщані пляжі, зоологічний парк, ділянку спокою для місцевих птахів та ссавців, тераси зі спортивними та дитячими майданчиками та іншими об'єктами культурного ландшафту.

Кар'єри надають великі можливості використання вертикального планування території. Штучні ландшафти можуть виглядати як унікальні для рівнинних територій. Великі можливості відкриваються із застосуванням методів фітодизайну. Тут може створюватись штучне видове біорізноманіття, здійснюватись інтродукція рідкісних та екзотичних рослин і тварин.

Спеціальні заходи необхідно здійснити для створення умов для відновлення біорізноманіття та ґрунтів. Схили з кутами стрімкості схилів більшими ніж 10° без рослинного покриву або із фрагментарним рослинним покривом будуть знаходитись під впливом водної ерозії. Водна ерозія не дасть змоги стабілізувати ґрунтовий та рослинний покрив.

Штучний характер техногенного парку дозволяє створити на території окремі ділянки самозаростання, агроєкосистем (багаторічних трав, садів, ягідників), лісових екосистем, екзотичної рослинності, придатної для зростання в існуючих умовах (за досвідом ботанічних садів). Наведений підхід вже давно реалізується на рекультивованих землях гірничодобувних підприємств у Дніпропетровській області [2,3]. Таким чином, буде створено техногенний парк, що матиме наукове та пізнавальне значення. Штучне біорізноманіття сприятиме виникненню інтересу у відвідувачів, результати досліджень дозволять більш точно здійснювати заходи відновлення порушених земель.

У відповідності до умов зростання може здійснюватись реінтродукція рідкісних, занесених в Червону книгу України рослин, що розповсюджені на сусідніх територіях або знаходяться тут на межі ареалу.

Успішне функціонування техногенного парку забезпечується зонуванням території. У відповідності з метою використання тут необхідно реалізувати поліконцентричну планістичну модель просторового взаєморозташування функціональних зон [4]. Навкруги заповідної створюється рекреаційна зона. Вона виконує функції буферної, через неї

проходять екологічні коридори відносного спокою. Зона оснащується шляхами пересування, майданчиками для відпочинку, необхідними будівлями тощо. Навкруги перших двох зон створюється господарська зона, в якій розташовані адміністративні споруди, кемпінги, готелі. Територія забезпечується водо- та теплопостачанням, автомобільними шляхами тощо. Планування їх узгоджується з необхідністю виділення екологічних коридорів, які здійснюють зв'язок заповідної зони з елементами зовнішньої екологічної мережі.

В умовах реального зонування техногенного парку не завжди вдається витримати поліконцентричну модель. Інколи заповідні ядра треба виділити на периферії, або господарські об'єкти, що унаслідуються від кар'єру, розташовані в рекреаційній зоні. Тут застосовується біоцентрична сільова модель. Із заповідних ядер та екологічних коридорів складається внутрішня екологічна мережа, яка допомагає підтримувати екологічну збалансованість території. Зовнішні межі техногенного парку визначаються за існуючими штучними утвореннями шляхами, дамбами тощо.

У відповідності до мети створення техногенного парку, системи моніторингу, зонування території формується система наукових досліджень:

- ґрунтознавчий блок вивчає структуру техногенного покриву морфологічними, фізичними, хімічними методами; найбільша увага приділяється процесам відтворення ґрунтів на розкритих породах;
- геоботанічний блок присвячує свою діяльність вивченню та відображенню структури рослинного покриву, формування вторинних екосистем, розвитку штучних насаджень, стратегії рослинних видів, фітоіндикації, типізації рослинних умов;
- созологічні дослідження вивчають фауну й флору рідкісних видів та угруповань, склад і динаміку популяцій, засоби розмноження та стабілізації кількості в ценопопуляціях; здійснюється аналіз віталітету рідкісних видів;
- зоологічні дослідження виявляють особливості біології, гніздування, розмноження тварин різних класифікаційних підрозділів в техногенних умовах;
- велике значення надається геологічним, гідрогеологічним, геоморфологічним, технологічним дослідженням.

Для умов території розташування залишків Кодацької фортеці та відпрацьованого Старокодацького кар'єру досліджено процеси самовідновлення біогеоценозів. Теоретичними дослідженнями підтверджена можливість використання природних механізмів самовідновлення біогеоценозів на цих порушених землях. Виявлено лімітуючі фактори самовідновлення біогеоценозів у степовій зоні України. Визначені водно-фізичні константи (максимальна гігроскопічна вологість, вологість зів'янення

та ін.) порід відвалів. Вивчено вплив субстратних властивостей порід на процеси фотосинтезу в умовах вегетаційних дослідів. Розроблено методи активізації процесів самовідновлення біогеоценозів на відвалах гірничодобувних підприємств.

Дослідження комплексу природно-техногенних ландшафтів, рослинності і ґрунтів у межах території Кодацької фортеці та відпрацьованого кар'єру свідчать про перспективність використання цієї території в природоохоронній, рекреаційній та просвітницькій діяльності. На цій території доцільно створити техногенний парк. Створення техногенного парку сприятиме збереженню біорізноманіття псаммофітних та петрофітних степів крутих схилів та заплави р. Дніпро, а також відновленню цілісності ґрунтового покриву. Техногенний парк “Кодацька фортеця” може легко інтегруватися в екологічну мережу території, через такі відомі природні об’єкти, як балка Саджавка, острів Кодачек, ландшафтний парк “Дніпровські пороги”, які сьогодні активно проєктуються.

Таким чином, спільна охорона природних, історичних, етнокультурних елементів техногенного парку буде сприяти збереженню духовної спадщини Січеславщини. Створення техногенних парків на території старопромислових районів України є одним із перспективних напрямів формування екологічної мережі, вирішення екологічних та духовних проблем регіону.

1. Методические подходы к выбору стратегии устойчивого развития территории: В 2-х томах / Под ред. А.Г. Шапаря. – Днепропетровск, 1996. Т.1. – 162 с.; Т.2. – 170 с.
2. Природне формування фізико-хімічних особливостей і біологічного режиму на техногенних ландшафтах гірничорудних розробок та шляхи їх прискорення / В.Л.Булахов, В.Н.Романенко, М.В.Шпак та ін. // Зб. наук. праць ІППЕ НАН України. – Дніпропетровськ, 2001.- Вип.3. – С. 106-114.
3. Булахов В.Л., Романенко В.Н., Тарасов В.В. Організація заповідних територій у вторинних екосистемах – шлях до відновлення екологічно стійкого розвитку // Зб. наук. праць ІППЕ НАН України. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 2. – С.161-170.
4. Хомин Б. Структура ландшафтно-екологічного менеджменту національного парку // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Розточанський збір 2000”, Книга 2. – Львів: Меркатор, 2001. – С. 88-91.

FAUNA OF THE SLOVAKIAN EAST CARPATHIANS AS A WORLD NATURE HERITAGE

J. Šteffek, V. Gavlas, A. Dudich

Faculty of Ecology and Environmental Science, Banská Štiavnica,
Slovak Republic

Штефек Й., Гавлаш В., Дудіх О. Фауна словацької частини БР “Східні Карпати” як об’єкт світового природного спадку

У статті представлено загальний опис фауни біосферного резервату “Східні Карпати”. Розглядаються зоогеографічні, екологічні та природоохоронні аспекти.

Introduction

Biological diversity, as an important component of landscape, is also considered to be a world natural heritage. It is one of the criteria for incorporation of an area to the network of biosphere reserves (BR). There is only a small part of East Carpathians extending to Slovakia, but due to many particularities of this territory, it has been declared not only as the Poloniny National Park, but also as the East Carpathians Biosphere Reserve. In addition, these particularities have been the reason to include this area in the National Ecological Network (NECONET) as a core area of European significance (Koreň & Šteffek 1996). Furthermore, the occurrence of many plant and animal species of European importance, that are listed in Annexes of the Council Directive No. 92/43/EEC (Habitats and Species Directive) within the frame of NATURA 2000 network, suggests a transnational importance of this territory (Šteffek & Gavlas 2005).

The main goal of this contribution is to shortly describe and assess the fauna of the East Carpathians Biosphere Reserve and to refer to the particularities, that can be deservedly regard as a world natural heritage.

Material and methods

The species were chosen on the base of their zoogeographical and nature conservation significance. The data on particular animal groups were obtained from corresponding faunistic literature (Bitušík & Novikmec 1997, Dudich 1997, Dudich & Stollmann 1987, Čejchan 1988, Chládek & Gavlas 2004, Chvojka 1993, Gajdoš et al. 1999, Gavlas 2004, Jászay 2001, Koreň & Šteffek 1996, Mašán & Svatoň 2003, Novikmec 1998, Panigaj 2000, Roháček et al. 1995, Stašiov 2004, Šteffek 1995, 2004, Šteffek & Gavlas 2005, Šteffek & Vavrová 2004), as well as from our investigation in the field. Main emphasis is given on the species of

European importance (Habitats Directive), rare, indicator, and zoogeographically significant taxa, and the taxa characteristic for this Biosphere Reserve (Table 1). In addition, we focus on the present state of the landscape of Slovakian East Carpathians (Midriak 2002), which is a result of not only natural processes in holocene, but also of human activities. With respect to the present state of the animal communities, we suppose the last mentioned activities to be significant.

Results

According to zoogeographical division, a substantial part of the East Carpathians Biosphere Reserve territory belongs to the East Carpathian district of the Central European Mountains province. This territory is the only spur of East Carpathian mountain range which reaches Slovakia, bringing its characteristic species and endemic East Carpathian taxa.

Thanks to its remoteness, the territory has not been, from the most part, changed by man. At present, the uninhabited or sporadically inhabited forest landscape prevails, with the area comprising 70,3% of the BR (Midriak 2002). High level of preservation of this territory can also be documented by the presence of rich and diverse forest communities with many animal species, that are typical for primeval forest ecosystems. BR East Carpathians is still known as an important refugium of numerous populations of big carnivores and ungulates, widening their ranges to west and south mostly in last decades.

Forest species predominate in this area and a lot of them indicate a well-preserved character of the forest ecosystems. Furthermore, secondary grassland habitats such as especially mountain meadows ("poloniny"), but also other enclaves of agricultural land in lower parts and ecotones, considerably contribute to animal diversity of this area.

Table 1: List of selected ecologically and geographically important taxa occurring in the Slovak part of East Carpathians Biosphere reserve and their status

<i>Species</i>	Note	Red List	Annex
Mollusca			
<i>Acicula parcelineata</i>	C, silvicol	LR: lc	
<i>Balea stabilis</i>	C, centre in the east of Slovakia	LR: lc	
<i>Carpathica calophana</i>	EC	VU	
<i>Perforatella dibothrion</i>	C, centre in eastern Slovakia	LR: lc	
<i>Petasina bielzi euconus</i>	EC	LR: nt	
<i>Unio crassus</i>	European	LR: lc	A2, A4
<i>Vertigo angustior</i>	European, hygicol	LR: nt	A2
Araneae			
<i>Diplocephalus helleri</i>	nt	EN	

Species	Note	Red List	Annex
<i>Kaestneria torrentum</i>	EC?		
<i>Lepthyphantes milleri</i>	EC	VU	
<i>Robertus scoticus</i>	nt, in Slovakia only in EC and Tatras	EN	
<i>Saloca kulczynskii</i>	EC?	LR: lc	
<i>Taranucnus bihari</i>	C	EN	
Pseudoscorpiones			
<i>Neobisium polonicum</i>	EC		
Opiliones			
<i>Holoscotolemon jaqueti</i>	EC		
<i>Ischiropsalis manicata</i>	C		
<i>Paranemastoma kochi</i>	C		
<i>Platybunus pallidus</i>	C		
<i>Siro capaticus</i>	EC		
Acari			
<i>Discourella baloghi</i>	nt EC		
<i>Leptogamasus carpaticus</i>	EC?		
<i>Leptogamasus facetus</i>	EC?		
<i>Nenteria stammeri</i>	nt EC		
<i>Olopachys visotskajae</i>	EC?		
<i>Pergamsus adinae</i>	EC?		
<i>Proctolaelaps cyllodi</i>	EC?		
<i>Prozercon rafalskii</i>	EC?		
<i>Trachytes splendida</i>	nt EC		
<i>Trachytes minimasimilis</i>	nt EC		
<i>Urodiaspis stammeri</i>	EC		
<i>Uroobovella bucovinensis</i>	nt EC		
Crustacea			
<i>Gammarus leopoliensis</i>	EC	DD	
Diplopoda			
<i>Leptoilulus baconyensis stuzicensis</i>	nt EC		
Ephemeroptera			
<i>Rhitrogena gorganica</i>	EC		
Odonata			
<i>Sympetrum fonscolombii</i>	sporadically in Slovakia	DD	
Orthoptera			
<i>Isophya stysi</i>	EC	dd	A2, A4
<i>Miramella ebneri carpathica</i>	nt EC		
<i>Odontopodisma rubripes</i>	EC	DD	A2, A4
<i>Pholidoptera transsylvanica</i>	EC	VU	A2, A4
<i>Poecilimon schmidti</i>	EC		

Species	Note	Red List	Annex
Anoplura			
<i>Schizophthirus jaczewskii</i>	EC		
Coleoptera			
<i>Agnathus decoratus</i>		EN	
<i>Anemadus strigosus strigosus</i>		VU	
<i>Carabus variolosus variolosus</i>	montane	LR: cd	A2, A4
<i>Deronectes platynotus</i>		VU	
<i>Dicerca alni</i>		VU	
<i>Dromaeolus barnabita</i>		VU	
<i>Ilyobates mech</i>		VU	
<i>Isorhipis melasoides</i>	primeval forests	VU	
<i>Leptura thoracica</i>		EN	
<i>Lordithon bicolor</i>		VU	
<i>Lordithon speciosus</i>		VU	
<i>Lucanus cervus</i>	silvicol	LR: lc	A2
<i>Megopis scabricornis</i>		VU	
<i>Meloe brevicollis</i>		VU	
<i>Meloe rugosus</i>		VU	
<i>Necydalis major</i>		VU	
<i>Oryctes nasicornis holdhausi</i>		VU	
<i>Pseudanophthalmus pilosellus poloninensis</i>	EC		
<i>Rhopalopus ungaricus</i>		VU	
<i>Rosalia alpina alpina</i>	C, montane	VU	A2, A4
<i>Xylophilus corticalis</i>	primeval forests	VU	
Trichoptera			
<i>Hydropsyche tabacarii</i>	EC		
<i>Drusus carpathicus</i>	EC		
<i>Drusus brunneus</i>	EC		
<i>Isogamus aequalis</i>	EC		
<i>Chaetopteryx subradiata</i>	EC		
Lepidoptera			
<i>Carcharodus flocciferus</i>		EN	
<i>Cupido alcetas</i>		DD	
<i>Lycaena dispar</i>	thermophilous	VU	A2, A4
<i>Lycaena alcifron</i>		VU	
<i>Maculinea arion</i>	thermophilous	VU	A4
<i>Maculinea teleius</i>		EN	A2, A4
<i>Parnassius mnemosyne</i>	montane	VU	A4
Diptera			

Species	Note	Red List	Annex
<i>Empis rohaceki</i>	EC	DD	
<i>Lonchaea carpathica</i>	EC	DD	
<i>Molophilus terrayi</i>	only in EC	DD	
<i>Ophiomyia orientalis</i>	EC	DD	
<i>Platystoma seminationis biseta</i>	EC		
<i>Ptychoptera silvicola</i>	EC	VU	
<i>Siphonaptera</i>			
<i>Ctenophthalmus agyrtes kleinschmidianus</i>	EC		
<i>Ctenophthalmus bisoctodentatus suciuae</i>	EC		
<i>Doratopsylla dasyncema cuspis</i>	EC		
<i>Palaeopsylla kohauti steini</i>	EC		
<i>Palaeopsylla soricis starki</i>	EC		
Vertebrata			
<i>Alces alces</i>		EN	
<i>Bison bonasus</i>		EN	A2, A4
<i>Castor fiber</i>		LR:nt	A2, A4
<i>Dryomys nitedula</i>	montane	VU	A4
<i>Sicista betulina</i>	montane	VU	A4
<i>Triturus montandoni</i>	C	VU	A2, A4

Legend: EC – East Carpathians, C – Carpathian species, nt – endemic species, Annex (A2, A4) – species registered in the Annexes of the Council Directive No. 92/43/EEC

Conclusions

High diversity of the fauna of the East Carpathians Biosphere Reserves is a result of a conjunction mostly of East Carpathian and West Carpathian fauna. In consequence of the maintenance and natural character of the forest but also non-forest habitats, there is present quite a number of rare and endangered taxa. Also they are a significant part of the world natural heritage. Unfortunately, some animal groups are still insufficiently researched or absolutely unresearched, what is a challenge for further zoological investigation in this trilateral protected area, also on the base of international cross-border collaboration.

Acknowledgements

The contribution was supported by the VEGA grant No. 1/0437/03.

1. Bitušík, P., Novikmec, M., 1997: Štruktúra makrozoobentosu Zbojského potoka (CHKO BR Východné Karpaty). Ochrana prírody 15: 127–139.

2. Dudich, A. 1997: Rozmanitosť živočíšnych spoločenstiev lesných geobiocenóz BR Východné Karpaty. *Acta Fac. Ecol. (Zvolen)* 4: 87 – 97.
3. Dudich, A., Štollmann, A. 1987: Náčrt fauny hmyzožravcov (Insectivora) a hlodavcov (Rodentia) CHKO Východné Karpaty. In: X. Východoslovenský TOP 1986 – Prehľad odborných výsledkov. Bratislava – Svidník, p. 121 – 132.
4. Čejchan, A., 1988: K poznání orthopteroidního hmyzu (s.l.) Bukovských vrchů v CHKO Východné Karpaty (Grylloptera, Orthoptera s.str., Dermaptera, Dictuoptera). *Sborník Národního muzea v Praze* 44 (2): 65-73.
5. Chládek, F., Gavlas, V., 2004: Zajímavé nálezy rovnokřídlého hmyzu (Orthoptera s.l.) na Slovensku. *Tetrix* 12: 69-72.
6. Chvojka, P., 1993: New data on the caddisfly fauna (Trichoptera, Insecta) of Slovakia from the East Carpathians. *Biológia (Bratislava)* 48/2: 217 – 221.
7. Gajdoš, P., Svatoň, J., Sloboda, K., 1999: Catalogue of Slovakian Spiders, ÚKE SAV, Bratislava, 337 + 315 pp.
8. Gavlas, V., 2004: Spoločenstvá rovnokrídlavcov (Orthoptera) a modliviek (Mantodea) v rôzne využívaných biotopoch BR Východné Karpaty (k.ú. Ruský Potok). In: Midriak, R. (ed.): Biosférické rezervácie na Slovensku V. Zborník referátov z 5. národnej konferencie konanej 29. – 30. 9. 2004 v Novej Sedlici. Fakulta ekológie a environmentalistiky TU Zvolen, Banská Štiavnica, p. 125-133.
9. Jászay, T., 2001: Coleoptera of the National Park Poloniny. ŠOP SR Banská Bystrica, Správa NP Poloniny Snina, 234 pp.
10. Koreň, M., Šteffek, J. (eds.), 1996: National ecological network of Slovakia – NECONET, Vyd. Nadácia IUCN, Bratislava, 371 pp.
11. Mašan, P., Svatoň, J., 2003: Arachnids of the Poloniny National Park. ŠOP SR Banská Bystrica, Správa NP Poloniny Snina, 241 pp.
12. Midriak, R., 2002: Krajinná rozmanitosť v biosférických rezerváciách Slovenska. *Biotas* 1: 29-41.
13. Novikmec, M., 1998: Spoločenstvá podeniek (Ephemeroptera) a pošvatiek (Plecoptera) Zbojského potoka (NP Poloniny). *Acta Fac. Ecol.* 5: 119 – 127.
14. Panigaj, Ľ., 2000: Lepidoptera of the National Park Poloniny. ŠOP SR Banská Bystrica, Správa NP Poloniny Snina, 111 pp.
15. Roháček, J., Starý, J., Martinovský, J., Vála, M., 1995: Diptera of the Bukovské Vrchy Hills). SAŽP – Správa CHKO a BR Východné Karpaty, Humenné, 232 pp.
16. Stašiov, S., 2004: Kosce (Opilones) Slovenska. Vedecké štúdie 3/2004/A, Technická Univerzita vo Zvolene, Zvolen, 118 pp.
17. Šteffek, J., 2004: Zmeny v štruktúre malakocenóz poľnohospodárskych enkláv BR Východné Karpaty na príklade Ruského Potoku. In: Zaušková, Ľ. (ed.), Horská a vysokohorská krajina (B. Štiavnica, 1.7.2004), p. 241-246.
18. Šteffek, J., 1995: Ecosozological evaluation of the molluscs biodiversity in Slovakian Biosphere Reserves. *Ekológia (Bratislava)*, Suppl. 2: 3-10.
19. Šteffek, J., Gavlas, V., 2005: Fauna of Slovak Biosphere Reserves: geographic-ecological description. *Biotas* (in press).
20. Šteffek, J., Vavrová, Ľ., 2004: Porovnanie malakocenóz vybraných mokradí CHKO a BR Východné Karpaty. In: Midriak, R. (ed.), Biosférické rezervácie na Slovensku V. (Nová Sedlica, 29.-30.9.2004), p. 107-114.

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ У СТРУКТУРІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ЗНАЧИМІСТЬ

А.Ю. Якимчук

Національний університет водного господарства та природокористування,
Рівне, Україна

Yakymchuk A.Yu. Characteristic of regional landscape parks in the structure of Nature Protection Fund of Rivne region and their historic-cultural significance

The list of regional landscape parks (RLP) of Rivne region is given, their map has been constructed. The main historical-cultural places of RLP as a basic for development of tourism of have been investigated.

Регіональні ландшафтні парки одночасно вирішують два важливих завдання: забезпечують збереження ландшафтного і біологічного різноманіття та сприяють постійному поліпшенню умов існування населення за рахунок розвитку рекреаційної діяльності.

За даними Державного управління екології та природних ресурсів на території Рівненської області на сьогодні функціонує три регіональних ландшафтних парки: Прип'ять-Стохід (1995р.), Надслучанський (2000р.) та Дермансько-Мостівський (2001 р.). Частка РЛП у структурі природно-заповідного фонду Рівненської області становить 33,4%. Відомо, що розглядаються матеріали щодо створення нових РЛП – у Демидівському районі навколо Хрінницького водосховища (умовно “Демидівський” оскільки назва його уточнюється), Решуцько-Олександрійський у Рівненському районі, “Погориння” у Гоцанському районі. Тоді загальна площа РЛП становитиме 66712,4 га (тобто 37% від ПЗФ Рівненської області).

Дані щодо положення РЛП в системі адміністративного та природного районування Рівненської області наведені в табл. 1. Структура земель РЛП різна. У РЛП Прип'ять-Стохід значну площу займають болота (32,6%). У структурі земель інших РЛП переважають ліси та сільськогосподарські угіддя. У Решуцько-Олександрійському парку частка лісів становить 76%, Надслучанському-73%, Погоринні – 66,5%.

Одним із критеріїв залучення населення до відпочинку на території регіональних ландшафтних парків, а також проведення історико-краєзнавчої

роботи є місця історико-культурної спадщини. Історико-культур-на спадщина регіональних ландшафтних парків досить різноманітна.

Наведемо коротку характеристику природно-культурних комплексів РЛП.

Надслучанський РЛП. Гармонійне поєднання природного ландшафту, рослинного і тваринного світу і пам'яток культурної спадщини, лікувальні властивості кліматичних умов та родонових вод парку створюють своєрідний і унікальний комплекс. Панорама кам'янистого ландшафту на березі Случі, прикрашеного виходами гранітів, хвойними та змішаними лісами, робить цю місцевість мальовничою, яку серед населення називають “Надслучанською Швейцарією”. Особливий мікроклімат створюється в дубово-грабових лісах. В Жовтневому лісництві нерідко зустрічаються віковічні дуби.

Історія Надслучанського краю сповнена реальними подіями, легендами та переказами. Люди заселяли цей край ще в сиву давнину. Поблизу смт. Соснове виявлено поховання часів бронзи, на берегах р. Случ біля сіл Губків, Маренин, Більчаки виявлені давньоруські городища Х-ХІІ ст. У с. Губків знаходяться руїни середньовічного феодального замку ХV ст. За переказами на горі Дзвінецькій відбувалось поховання козаків. На горі Вал у с. Маренин був монастир, заснований князем Б.Корецьким в другий половині ХVІ ст. У цьому ж селі знаходиться найстаріша пам'ятка історії та архітектури Березнівщини – Преображенська дерев'яна церква (1801 р.), а також дерев'яна дзвіниця (1882 р.), які чудово вписані у навколишній ландшафт. Ці споруди мають велику історико-культурну цінність, їх можна віднести до значних пам'яток українського бароко [1].

Таблиця 1

Розміщення РЛП Рівненської області в системі адміністративного та фізико-географічного районування України

Назва РЛП	Адміністративний район	Фізико-географічне районування			
		зона	край	область	район
Прип'ять-Стохід	Зарічненський	мішаних лісів	Поліський край	Волинське Полісся	Верхньо-Прип'ятьський
Надслучанський	Березнівський	мішаних лісів	Поліський край	Житомирське Полісся	Городницько-Емільчинський
Дермансько-Мостівський	Здолбунівський	широколистяних лісів	Західно-Український	Волинська височинна область	Повчансько-Мізоцький
				Малого Полісся	Смизько-Славуцький
				Середньоподільська	Кременецький
Решуцько-Олександрійський	Рівненський	На межі зон мішаних і	Поліський край	Волинське Полісся	Костопільсько-Березнівський

Назва РЛП	Адміністративний район	Фізико-географічне районування			
		зона	край	область	район
		широко-листяних лісів	Західно-Український	Волинська висо-чинна область	Олицько-Рівненський
Демидівський	Демидівський	Широко-листяних лісів	Західно-Український	Волинська висо-чинна область	Повчансько-Мізоцький
Погориння	Гощанський	Широко-листяних лісів	Західно-Український	Волинська висо-чинна область	Острозько-Гощанський

Дермансько-Мостівський РЛП. На території парку знаходиться старовинна Дермань, яка була великим історико-культурним осередком Волині періоду XVI-XVII ст., батьківщиною надзвичайно визначних людей вже нашої доби та центру визвольних змагань УПА періоду другої світової війни [2].

Історичне і культурне минуле старовинного Дерманя відоме на весь світ. Місцевість, де розкинулося село, без перебільшення можна назвати ландшафтним самородком – настільки мальовничий і неповторний тут природний пейзаж. По праву Дермань називали колись “королевою волинських сіл”. Тут природна краса ніби з’єдналася в єдине ціле з творінням рук людини. Мова йде про Дерманський Троїцький жіночий монастир, час заснування якого невідомий, але в більшості історичних джерел його зв’язують з іменем Василя Красного, який, укріплюючи свої поселення від татарських набігів, спорудив також і невелику Дерманську заставу. Трохи більше року, з початку 1575 по осінь 1576 року, в Дерманському монастирі жив Іван Федоров, котрий хотів спочатку відкрити саме тут свою типографію.

У 1602 році князь В.К. Острозький передав монастир монахам, а настоятелем його став великий український письменник і вчений-філолог Мелетій Смотрицький, за "Славянської граматики" якого проводилось навчання не тільки в Росії, але і в інших слов'янських країнах. М.В.Ломоносов з повагою називав цю книжку "вратами учености". Ця грамика церковнослов'янської мови 1618 р. була єдиним підручником з цього предмету до XIX ст.

У сучасний архітектурний комплекс монастиря-фортеці входить декілька древніх споруд, а саме: Троїцька церква, надвортня, башта-дзвіниця, корпус монаських келій. Місцями ще збереглися фрагменти кам'яної оборонної стіни.

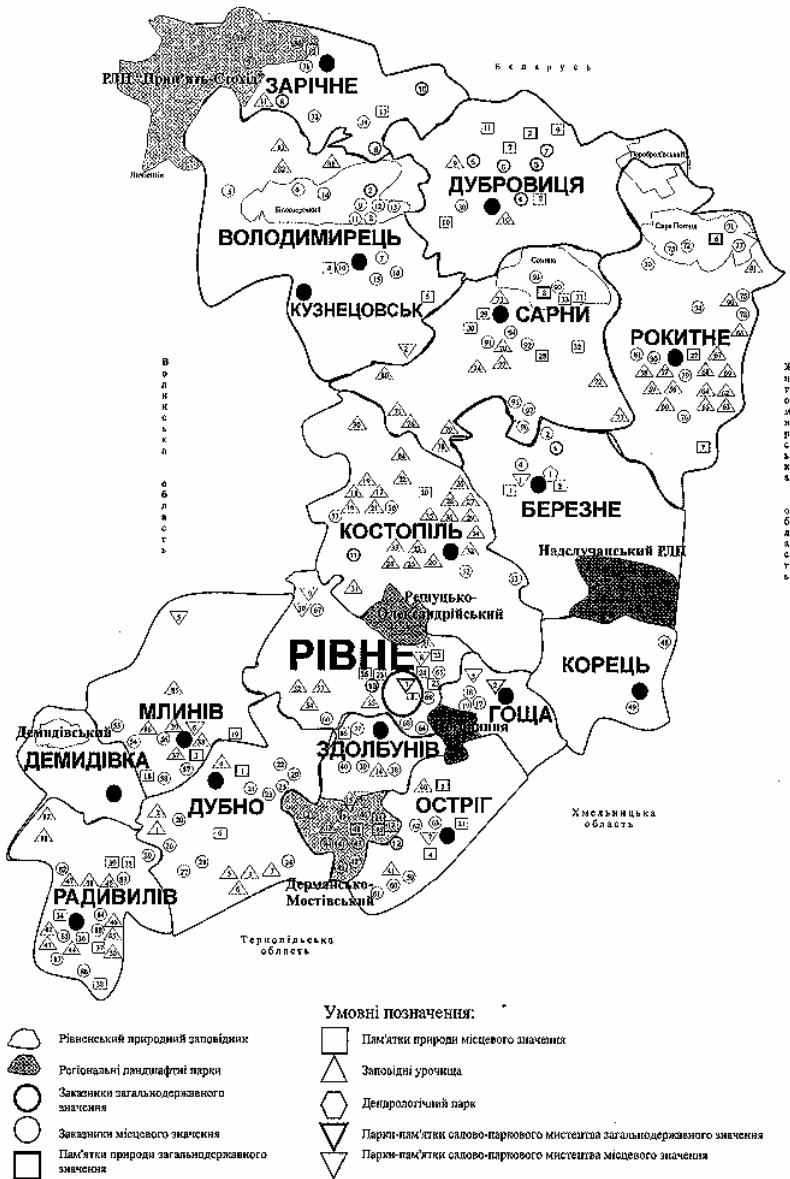

Рис. 1. Регіональні ландшафтні парки у структурі природно-заповідного фонду

Крім таких видатних історичних постатей, як В.Красний, К.Острозький, І.Федоров., М.Смотрицький, Дермань є батьківщиною визначних літераторів: М.В.Хомичевського (літературний псевдонім Борис Тен), видатного письменника, публіциста, громадського діяча Уласа Самчука, з під пера якого вийшли такі безцінні твори, як "Волинь", "Марія", і музей якого створений в приміщенні Дерманської середньої школи, яка майже 90 років прикрашає центр села і є пам'ятником історії. Тут розташовувались різні навчальні заклади. Це і Свято-Федорівська учительська семінарія, яка за часів царської влади готувала вчителів, основна ціль яких була – проведення русифікованої політики в “Юго-Западном крае”. Тут працювала і українська жіноча школа, згодом – педагогічне училище і, нарешті, середня школа. У селі і за часів царської влади, польських і фашистських загарбників працювали осередки Української Військової Організації, Організації Українських Націоналістів, “Просвіти” та інші, які виховували молодь.

Відомий Дермань чистою джерельною водою з Батиевої криниці (вона так називається, бо за народними переказами водою з неї поїв своїх коней сам хан Батий), зараз це гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення.

Село Буша, що знаходиться на території Дермансько-Мостівського РЛП документується уперше з 1322 року грамотою князя Любарта Гедиміновича, котрий 8 грудня відписав Луцькій церкві Іоана Богослова кілька маєтків, серед яких і “село наше Бусче (Буше)”. У Буші знають горб Пекло з дев'ятьма печерами, в котрих знаходили закопчені вогнищами місця, жорнові камені, старовинні крем'яні, кам'яні вироби – свідки перебування тут людей. На вершині горба є западина з пологими схилами, де народжується водоспад, таємничо зникаючий у підніжжі гори.

Сліди заселення околиці ще одного села – Будераж зринають з епохи ранньої бронзи, тобто від 3-го тисячоліття до нашої ери, коли починалось розвиватись рабовласницьке суспільство. Уперше Будераж засвідчений у 1322 році. Село має збудовану у 1830 році церкву Пресвятої Богородиці (Покрови), де зберігались цінні стародруки, рукописи, копії метричних книг з 1850р.

Решуцько-Олександрійський РЛП. З архітектурних пам'яток на території парку розміщені Преображенська церква (1842 р.) в с. Олександрія, церква та дзвіниця (1769 р.) в с. Хотинь. Вони взяті під охорону згідно рішення облдержадміністрації № 140 від 28.07.90 р. З археологічних пам'яток на території розміщено городище XI-XII ст. поблизу с. Хотинь. В XI-XII ст. на території Хотинського городища знаходилось древньоруське укріплене поселення. Городище є типовим прикладом древньоруських пам'ятників Західної Волині, які будувались з врахуванням природних оборонних рубежів.

Преображенська церква в с. Олександрія збудована у 1842 р. Це

оригінальна кам'яна споруда. Бабинець і апсида прямокутної форми, а центральна нава круглої, і перекрита куполом сплюсненої форми, це надає даху динамічності. Бабинець і апсида перекриті двохстилими покриттями. Головний фасад завершується фронтоном, котрий опирається на чотири колони. Архітектурний декор включає елементи ордерної системи. Пластика фасадів будується на використанні пілястр, що несуть карниз. Бокові фасади рішені більш скромніше.

РЛП “Погориння”. У найдавніших записах Горинь – це Горина, а край (волесть) над нею – Погорина. Про це читаємо в першій згадці 1097 року: “І сказав Святополк: “Розповів мені Давид Ігорович: “Василько брата тобі убив, Ярополка, і тебе він хоче вбити, і зайняти волесть твоєю Туров, Пфінськ, і Берестій, і Погорину”. А у 1150 році є запис: “І тоді, провівши цього за Корчеськ (нині місто Корець), сказав йому Мстислав: “Поїдь же, брате, до отця свогого. А то волесть отця мойого і моя – по Горину”... “І, це сказавши (Зяслав), він пішов мимо, і, перейшовши (ріку) Горину став на Хортії”. З XV століття Горина отримує нову форму Горинь в колі локально діючих ще “Гориня”, “Горин”. У народі Горинь має подвійний наголос: на “инь” (верхньо-середня течія) і на “Го” (нижня течія, приблизно з села Дорогобужа). Відповідно до цього жіночий рід змінюється на чоловічий. Це підтверджують імена приток, розгалужених річищ Горині на зразок Нова Горинь, Старий Горинь.

На території проектного регіонального ландшафтного парку “Погориння” є залишки давнього городища XI – XVI століття, які місцеві жителі називають “Башинською горою”. На території проектного парку ще в 1913 році проводила дослідження Горинська експедиція, завданням якої було дослідження типів луків вздовж р. Горинь від витоків до ст. Антоновки. Керівником експедиції був В. Н. Хитрово, приват-доцент Університету Св. Володимира. [3]. В щоденнику експедиції знаходимо повідомлення, що 1 червня 1913 року члени експедиції зупинились на ночівлю у Бугрині, а 4 червня були обстежені луки на правому березі р. Горинь, нижче Бугрина, що належали хутору Агатівка, власником якого був Д. І. Піхно. Д. І. Піхно був депутатом Державної думи Російської імперії. Він провів часткову електрифікацію села Томахів, яке знаходиться поблизу, збудував на Горині водяний млин та зробив багато для благоустрою навколишніх сіл. Залишки сімейного склепу родини Піхно у надзвичайно занедбаному стані знаходяться поряд лісу. Необхідно згадати, що за переказами, сама назва “Агатівка” пішла від польського шляхтича, який дав таку назву на честь своєї дочки Агати.

Туристи, які приїжджатимуть до регіональних ландшафтних парків, зможуть відвідати і історичні пам'ятки Рівненщини. Тільки в природному середовищі пам'ятки культури набувають риси індивідуальної самотності і

відрізняються від інших елементів навколишнього середовища. Інформація, яку несуть пам'ятки природи і культури, має особливе значення при вирішенні сучасних проблем екології. В наш час комплексний підхід до охорони навколишнього середовища включає нерухому культурну спадщину як складовий елемент. Тому архітектурні пам'ятки, історичні місця, історичні ландшафти, історико-культурні заповідники, пам'ятки садово-паркового мистецтва, тобто культурну традицію, доцільніше розглядати разом з природною основою, а останню включати до складу культурних цінностей, використовуючи в екологічному і естетичному вихованні. На жаль, система охорони культурно-природної спадщини в Україні загалом та Рівненській області зокрема, на сьогодні характеризується відсутністю організаційної єдності, прямої підпорядкованості, ієрархічності, фінансової і матеріальної бази галузі.

Що стосується регіональних ландшафтних парків як елементів мережі об'єктів культурно-природної спадщини, сьогодні в першу чергу, потребує докорінних змін існуюча система управління ними, створення цілісної еколого-економічної моделі їх розвитку у майбутньому. Проблема полягає в тому, що життя вимагає перейти від захисту окремих об'єктів до цілісних природно-культурних комплексів. Особливістю останніх є те, що це територіально виділені та архітектурно-планувально упорядковані визначні місця, зосередження представницьких об'єктів культурної та природної спадщини з глибинним історичним та духовним потенціалом. Тобто їх потрібно розглядати як природно-культурні комплекси України, що відповідають за змістом західному поняттю "Національний парк".

1. Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку та перспективи їх вирішення. Матеріали науково-практичного семінару (сmt. Березне, 28-29 вересня 1999р.) – Рівне: РДТУ, 1999. – 99 с.
2. Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк: проблеми становлення. Під редакцією Т.Л.Андрієнко, Ю.М.Грищенка. – К.:Карбон: Літа, 2001. – 134 с.
3. Хитрово В. Предварительный отчёт Горынской экспедиции // Труды общества исследователей Вольны // Житомир: Электрическая типография насл. М. Денемана, 1914. – С. 6-9.
4. Проект організації регіонального ландшафтного парку "Прип'ять-Стохід". Під ред. к.с/г н. О. Бондара, М.Химина. Луцьк, 1994. – 33 с.
5. Зінь Е.А. Новий підхід до регіонального економіко-географічного поділу території України. – Рівне: Вісник РДТУ. – № 2. – 2000. – С. 178-184. 6. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ в Європі (Берн, 1979 рік). – К.: Мінекобезпеки. 1998 – 76 с.

СТЕНДОВІ ДОПОВІДІ

УДК 630.116.221.23

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГУЦУЛЬЩИНИ: ПОГЛЯД У ТРЕТЄ ТИСЯЧОЛІТТЯ

І.С. Афтаназів, М.Д. Волощук

Інститут управління природними ресурсами, Коломия, Україна

Aftanaziv I.S., Voloschuk M.D. Ecological problems of Hutsulshchyna – an insight to the third millennium

Evaluation of the ecological Carpathian natural resources, proposed the system of measures about reconstruction of natural ecosystems is given in the article.

Територія Українських Карпат Гуцульщини в географічному, історико-етнографічному відношенні являє собою унікальний екологічний регіон Європейського континенту. Це останній “острів” природного ландшафту, своєрідні “легені” Європи. Тут формуються чисті повітряні маси, звідси беруть початок річні системи Дністра, Тиси, Прута і багато інших.

Українські Карпати є вододілом між басейном Чорного та Балтійського морів. Це найбільший лісовий регіон Центральної Європи з унікальним видовим різноманіттям флори, фауни. Тут росте понад 3 тис. видів рослин (третьої частини флори Європи), з них біля 500-лікарських, понад 240 – ендемічних, які ніде більше не зустрічаються на Європейському континенті. Багатий і оригінальний склад тваринного світу, який нараховує близько 40 тис. видів.

З Карпатами тісно пов’язана доля народів, які почали заселяти цей край ще в ранньому палеоліті – майже мільйон років тому. Тут збереглося багато етнографічних груп, котрі є носіями особливих діалектів, способу життя, традицій та ремесел, в тому числі культури гірського природокористування. Багаті природні ресурси Карпат відіграли важливу роль у розвитку національних економік, формуванні етнографічних особливостей і духовної сфери гірського населення. В цілому Карпатський регіон не належить до зони екстремального екологічного лиха, навпаки – це один із найбільш привабливих регіонів України у відношенні чистого навколишнього середовища.

Однак, разом з тим над Карпатами постійно нависає загроза екологічних катастроф. Північна частина схилів Карпатської дуги вкрита радіоактивними оксидами Чорнобильського походження. Інтенсивна вирубка

лісів, особливо у післявоєнний період, призвела до частих повеней, а екологічно небезпечні виробництва постійно загрожують непрогнозованим наслідкам, де з промислових гірничодобувних комбінатів потрапляють в річні системи десятки тисяч отруйних відходів.

Міжнародні магістральні дороги, газо-нафтопроводи, електропередачі, локальне порушення природного середовища – є причиною зсувів, ерозійно-зсувних процесів.

Сучасна екологічна ситуація в Карпатському регіоні формувалась на протязі багатьох століть господарського освоєння цієї території. Різноманітні природні ресурси Карпат по-хижацьки експлуатувались протягом багатьох десятиріч, що призвело до розвитку катастрофічних негативних процесів: повеней, лавин, ерозій, зсувів, селів, буреломів, вітровалів та інших стихійних явищ.

При нерегульованому антропогенному впливі були порушені збалансовані природно-екологічні зв'язки, ґрунти піддавались значній деградації, змиву, розмиву, а місцями – повному руйнуванню.

Інтенсивному розвитку деградаційних процесів в 70-90 роки минулого століття сприяли, крім природних факторів, недостатньо обґрунтована антропогенна діяльність: інтенсивна вирубка лісу і чагарників, безсистемний випас худоби, створення масивів ріллі на схилах, надмірне вирощування на них просапних культур, нехтування системи природоохоронних заходів. Середньорічний змив ґрунту на посівах озимих зернових культур становить 35 т/га, а на просапних досягає до 150 т/га. Крім змиву ґрунту на багатьох розораних схилових землях відбувається яроутворення, особливо в районі Дрогобицької височини на межиріччі Тисмениці і Нежухівки-Колодниці. Глибокими ярами розчленовані також схили давньої тераси Делятинсько-Надвірнянської височини. Тут яружні форми розвинуті в основному на крутих схилах від 15 градусів і більше, де ґрунт і корінні породи легкопіддатливі до розмиву.

Інтенсивний ріст ярів в більшості пов'язаний із штучно створеними лінійними рубежами – дорогами, межами, які концентрують водні потоки. Середньорічний приріст їх досягає в окремих районах Карпат біля 2,5 тис. гектарів.

Змитий і розмитий ґрунт, уламки гірських порід замулюють родючі заплавні землі. Води річок, насичені наносами, під час зливових дощів перетворюють їх у селі, водно-кам'яні, грязе-кам'яні потоки. Середньорічна каламутність Карпатських річок змінюється у великих межах і коливається від 50 до 1800 г/м³. Найбільшої величини вона досягає в повені, безпосередньо в місцях виходу рік із гір, коли вони ще зберігають значну енергію, а протиерозійна стійкість ґрунтів зменшується. В середньому за рік притоки Дністра виносять до 3 млн. т ґрунту, а Прута – понад 2 млн. т.

Ці та інші негативні процеси охоплюють уже не тільки локальні рівні геосистем (фації, урочища, місцевості), а цілі регіональні системи ландшафту, тобто геосистему з єдиним походженням, загальною історією розвитку, що формується в умовах однорідного геологічного фундаменту, єдиного переважаючого типу рельєфу, клімату, з характерним поєднанням ґрунтів, рослинності з певною територіальною інтеграцією геосистем локального рівня. Якщо ці процеси не призупинити, екологічні наслідки можуть бути катастрофічними не лише для Українських Карпат, але й для всієї Карпатської гірської системи Європи. Все це вказує на доцільність консолідації зусиль вчених (кліматологів, гідрологів, ґрунтознавців, геодезистів, спеціалістів сільського і лісового господарства, проектних організацій) в розробці комплексної програми з прогнозування екстремальних екологічних ситуацій та розробки природоохоронної системи заходів, які будуть мати велике еколого – економічне значення для ряду країн Європи. Ситуація, що склалася може бути виправлена лише за рахунок відновлення природних екосистем, створення стійких агроландшафтів, оптимізації природокористування яка пропонується в розробленій нами програмі, якою передбачається :

- дати оцінку екологічної ситуації стану природних ресурсів у регіоні;
- виявити причини екстремальних кризових ситуацій, джерела (епіцентри) забруднення природного середовища (ґрунтового, рослинного покриву, повітряно – водного басейну);
- розробити альтернативну систему природоохоронних заходів по регулюванню поверхневого і ґрунтового стоку, відновленню родючості ґрунтів, покращенню продуктивності сільськогосподарських культур в екстремальні періоди;
- розробити схеми – моделі оптимізації біоекосистем та альтернативні технології створення агрофітоценозів;
- розробити інструктивні та нормативні матеріали – рекомендації, методики положення.

Вивчення кризових екстремальних ситуацій і розробка системи заходів по їх запобіганню буде проводитися на базових річкових, балкових водозборах, полігонах, трансектах Карпатського регіону експедиційними, лабораторно – аналітичними, економіко – статистичними та іншими прогресивними методами.

В результаті розробки програми будуть :

- зібрані матеріали і сформовані бази даних для автоматизованої системи прогнозування ймовірних небезпечних екологічних явищ та їх моніторингу;
- виявлені джерела (епіцентри) по видах та ступенях забруднення території важкими металами;

- дана оцінка екологічної ситуації стану природних ресурсів у регіоні;
- встановлені причини виникнення екстремальних екологічних ситуацій та розроблені моделі їх прогнозування;
- розроблені енергоощадні, природоохоронні системи гірського землеробства, прогнозні моделі врожайності основних сільськогосподарських культур ;
- запропоновані комплекси заходів по створенню високопродуктивних кормових угідь (сінокосів і пасовищ) при різних формах господарювання;
- розроблені альтернативні системи відновлення родючості деградованих земель;
- запропонована стратегія і тактика створення екологічностійких екосистем;
- підібрані ресурсозберігаючі технології по вирощуванню малопоширених багаторічних трав для довготривалого залуження деградованих земель з метою відтворення їх родючості та покращення кормової бази Карпатського регіону;
- запропоновані прогресивні енергозберігаючі технології вирощування та переробки лікарських рослин;
- подані проекти по розробці рекреаційних міжнародних парків та інше.

В результаті розробки проекту буде досягнуто значний еколого – економічний ефект відновлення родючості деградованих земель, створено високопродуктивні екосистеми, що значно поліпшують гідрологічний режим території, зведено до мінімуму розвиток екстремальних кризових ситуацій, сформовано природні екологічно стійкі агроландшафти.

ГЕОЕКОЛОГІЧНА ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ МОДЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ “КВАСНИЙ”, УКРАЇНСЬКИЙ МАРМАРОШ

Т.І. Божук¹, І.С. Круглов²

¹ Національний університет “Львівська політехніка”, Львів, Україна,

² Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Bozhuk T., Kruhlov I. Geoeological inventory on the model area “Kvasnyi” in Ukrainian Marmarosh

The landscape study of a small mountain basin is considered. Geoeological modelling in the GIS environment afforded inventory of morphogenic and actual biogenic geoeosystems that are coherent and complementary, and thus better convey properties of a mountain landscape.

Геоєкологія як трансдисциплінарна наука, у найширшому формулюванні досліджує взаємозв'язки у тотальній людській геосистемі та інтегрує здобуті наукові знання у практику сталого територіального планування та менеджменту [5]. Відповідно об'єктами вивчення геоєкології є геоєкосистеми – геопросторова модель взаємозв'язків однієї з властивостей ландшафту як компонента тотальної людської геоєкосистеми, – системоформуючого компонента, – з іншими ландшафтними властивостями (компонентами) [5].

Мета цієї статті полягає у картографічному обліку сучасного стану досліджуваної території. Об'єктом дослідження є Український Мармарош (рис. 1) – частина Мармароських Карпат (знаходяться в Румунії), яка на території України зосереджена у межах Рахівського району Закарпатської області. Він обмежений із півночі та сходу долиною р. Біла Тиса і її лівою притокою – потоком Стоговець до позначки початку Білої Тиси; на півдні межа проходить вздовж лінії державного кордону України і Румунії, на заході відмежовується долиною р. Тиси [3]. Цей природний район займає площу 356 км². Значна його частина (8990 га) з 1990 р. входить до складу Мармароського та Трибушанського лісництв Карпатського біосферного заповідника.

У межах цього природного району вибрано модельну ділянку “Квасний”, яка охоплює верхню частину однойменного потоку. Незважаючи на незначну площу (1740 га), тестова ділянка репрезентує типові риси всього природного району.

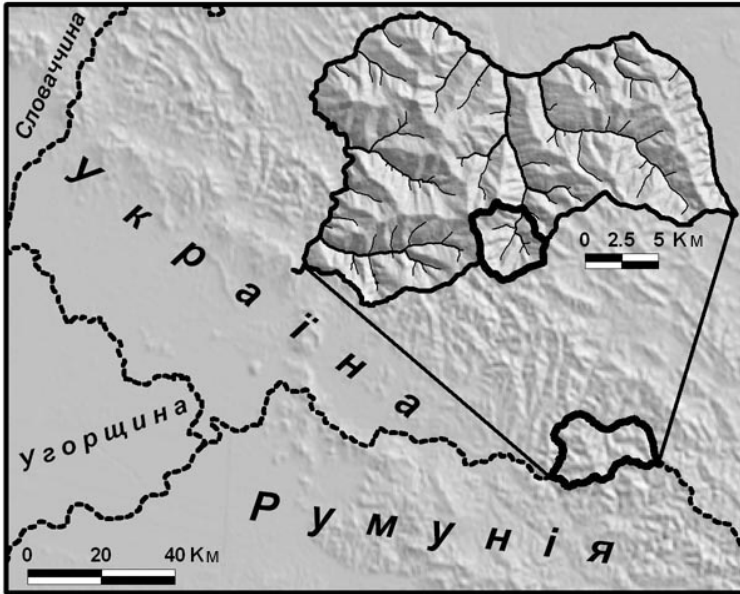

Рис. 1. Місцезнаходження Українського Мармарошу і модельної ділянки “Квасний”

Характеристика ландшафтно-екологічних властивостей досліджуваної території знайшла відображення у базі даних ландшафтно-кадастрової інформаційної системи [6], створеної із використанням програмного забезпечення ERDAS Imagine, ArcGis та ArcView.

Окремі аспекти геоекосистем нами вже висвітлювалися [1, 2, 4].

До розгляду пропонуються результати інвентаризації. Отже, властивості геосистем репрезентовані морфогенними геоекосистемами (рис. 2, табл. 1), які охоплюють морфографію і морфогенезис, ґрунтоутворюючі відклади, ґрунт, потенційну природну рослинність і умови місцезростання) та біогенними геоекосистемами (рис. 3, табл. 2), тобто сучасною рослинністю, оскільки інші антропогенні елементи довілля на території дослідження відсутні.

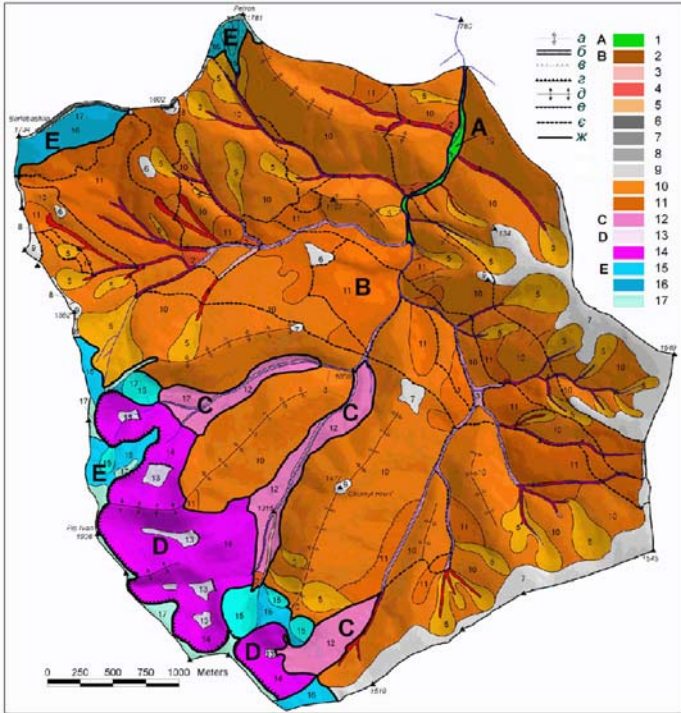

Рис. 2. Модельна ділянка “Квасний”: морфогенні геоекосистеми

Умовні позначення: Мікроморфохори: 1-17 (1 – терасовані днища долин; 2 – пологі підніжжя схилів; 3 – V-подібні пологопадаючі днища долин; 4 – V-подібні круто падаючі гірські яри; 5 – круті та дуже круті увігнуті схили; 6 – слабо випуклі та випуклі поверхні; 7 – слабо випуклі та випуклі поверхні; 8 – увігнуті поверхні (“сідла”) хребтів; 9 – конусоподібні вершини; 10 – круті та дуже круті прямі і випуклі схили; 11 – круті та дуже круті ступінчасно-горбкуваті увігнуті схили; 12 – круті ступінчасті увігнуті схили; 13 – увігнуті днища долин; 14 – дуже круті та обривисті увігнуті схили; 15 – увігнуті дуже круті схили; 16 – випуклі круті та дуже круті схили; 17 – випуклі поверхні). Макроморфохори: А – флювіально-аккумулятивний рельєф із алювіальними дерново-буроземними ґрунтами; В – флювіально-денудаційний та гравітаційний рельєф із бурими гірсько-лісовими ґрунтами; С – гляціальний реліктовий та флювіальний рельєф із бурими гірсько-лісовими ґрунтами; D – гляціальний реліктовий та нівально-гравітаційний рельєф із гірськими лучно-буроземними ґрунтами; Е – нівально-гравітаційний рельєф із гірськими лучно-буроземними ґрунтами; а – вузькі гребені хребтів; b – рови відсідання; с – стінки відриву зсувів; d – бровки стінок карів; e – міжжарові гребені (arête); f – рігелі; g – петрографічні межі; h – межі макроморфохор.

Таблиця 1.

Атрибутивна таблиця полігонів морфогенних геоекосистем модельної ділянки “Квасний”

№	Морфографія	Ухил поверхні, град.	Морфогенезис	Материнська порода	Потужність ґрунту	Трофотоп	Гіротоп	Потенційна природна рослинність
A – флювіально-аккумулятивний рельєф із алювіальними дерново-буроземними ґрунтами:								
1	Терасовані днища долин	0-5	Днища долин потоків	Алювій галечниково-валунний	Малопотужний сильнокам'янистий	Мезо- та оліготрофний	Мокрий та сирий	Alneta (incanae), Saliceta et Piceeta
B – флювіально-денудаційний та гравітаційний рельєф із бурими гірсько-лісовими ґрунтами:								
2	Пологі підніжжя схилів	5-10	Селеві конуси виносу	Проловій суглинково-валунний	Потужний кам'янистий	Евтрофний	Сирий	Piceeta
3	V-подібні пологопадаючі днища долин	0-60	Днища долин потоків	Алювій галечниково-валунний та корінні гірські породи	Відсутній	Оліготрофний	Мокрий	Saliceta
4	V-подібні крутопадаючі гірські яри	0-60	Гірські яри (звори)	Корінні гірські породи	Відсутній	Оліготрофний	Мокрий та сирий	Saliceta
5	Круті та дуже круті увігнуті схили	20-40	Водозбірні лійки	Суглинково-кам'янистий делювій	Середньопотужний кам'янистий	Мезотрофний	Сирий та вологий	Piceeta, Piceeto-Fageta, Abieto-Fageta et Fageta
6	Слабовипуклі та випуклі поверхні	0-15	Структурні поверхні	Суглинково-кам'янистий елювій та делювій	Малопотужний кам'янистий	Мезотрофний	Вологий	Piceeta, Piceeto-Fageta et Fageta
7	Слабовипуклі та випуклі поверхні	0-15	Реліктові поверхні вирівнювання	Суглинково-кам'янистий елювій та делювій	Малопотужний кам'янистий	Мезотрофний	Вологий	Piceeta et Piceeto-Fageta
8	Увігнуті поверхні (“сідла”) хребтів	0-20	Денудаційні поверхні	Суглинково-кам'янистий елювій та делювій	Малопотужний кам'янистий	Мезотрофний	Сирий та вологий	Piceeta
9	Конусоподібні вершини	0-30	Останцеві вершини – монадники	Суглинково-кам'янистий елювій та делювій	Малопотужний кам'янистий	Мезотрофний	Вологий	Piceeta
10	Круті та дуже круті прямі і випуклі схили	20-40	Делювіально-дефлюкційні схили	Суглинково-кам'янистий делювій (дефлюкцій)	Середньопотужний середньокам'янистий	Мезо- та евтрофний	Вологий	Fageta, Piceeto-Fageta et Piceeta

№	Морфографія	Ухил поверхні, град.	Морфогенезис	Материнська порода	Потужність ґрунту	Трофотоп	Гігротоп	Потенційна природна рослинність
11	Круті та дуже круті ступінчато-горбкуваті увігнуті схили	20-40	Дефлюкційно-деліапсивні схили	Суглинково-кам'янистий дефлюксій (деліапсій)	Середньо- та сильнопотужний, середньокам'янистий	Евтрофний	Сирий та вологий	Abieto-Fageta, Piceeto-Fageta et Piceeta
С – гляціальний реліктовий та флювіальний рельєф із бурими гірсько-лісовими ґрунтами:								
12	Круті ступінчасті увігнуті схили	20-30	Делювіально-дефлюкційні схили реліктових трогів	Суглинково-кам'янистий з валунами делювій (дефлюксій)	Середньопотужний середньокам'янистий	Мезо- та евтрофний	Сирий та вологий	Piceeta et Piceeto-(Abieto-) Fageta
D – гляціальний реліктовий та нівально-гравітаційний рельєф із гірськими лучно-буроземними ґрунтами:								
13	Увігнуті днища долин	0-10	Днища релікто-вих карів	Суглинково-кам'янистий елювій	Потужний сильнокам'янистий оторфований	Евтрофний	Сирий	Mugeta, Junipereta et Alneta (viridi)
14	Дуже круті та обривисті увігнуті схили	30-60	Нівальні та дерупційно-дисперсійні схили реліктових карів	Корінні гірські породи, шебенисто-кам'янистий дисперсій та дерупцій	Фрагментарний сильнокам'янистий малопотужний	Оліготрофний	Вологий та свіжий	Mugeta, Junipereta et Alneta (viridi) (розріджено)
E – нівально-гравітаційний рельєф із гірськими лучно-буроземними ґрунтами:								
15	Увігнуті дуже круті схили	30-40	Нівальні ніші	Кам'янистий дефлюксій	Сильнокам'янистий малопотужний	Оліготрофний	Сирий	Mugeta, Junipereta et Alneta (viridi) + Prata alpestrii
16	Випуклі круті та дуже круті схили	20-40	Нівально-дефлюкційні схили	Суглинково-кам'янистий дефлюксій	Середньопотужний кам'янистий	Мезотрофний	Сирий та вологий	Mugeta, Junipereta et Alneta (viridi) + Prata alpestrii
17	Випуклі поверхні	0-20	Денудаційні поверхні	Суглинково-кам'янистий елювій та дефлюксій	Середньопотужний кам'янистий	Оліготрофний	Сирий та вологий	Prata et fruticulosa alpestrii (Carex sp, Juncus trifidus, Vaccinium uliginosum, etc.)

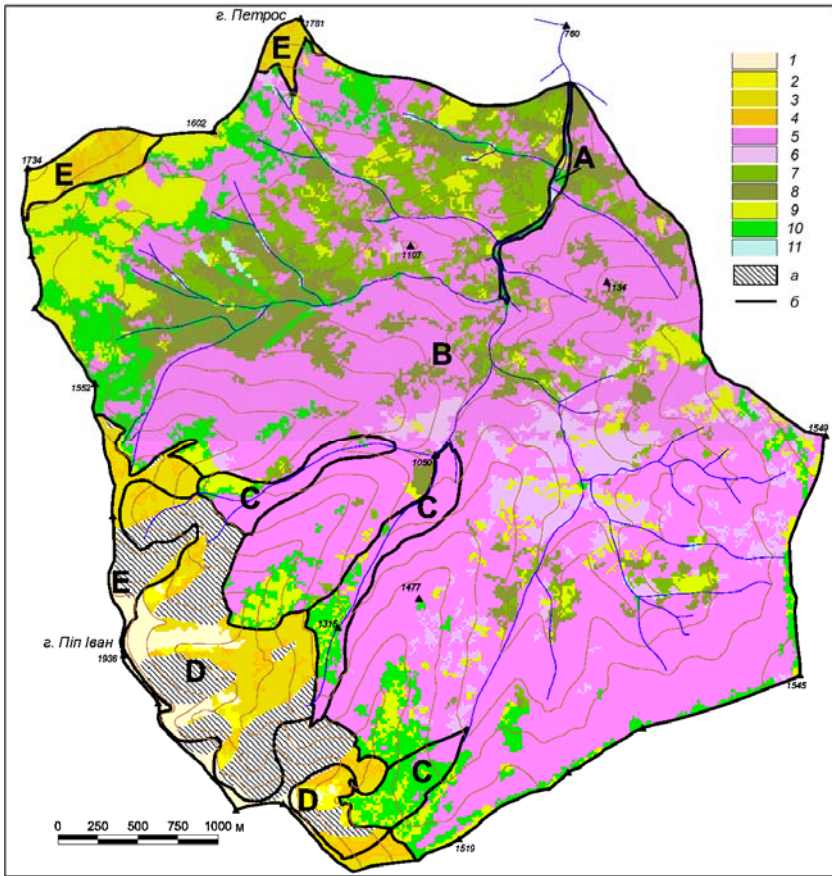

Рис. 3. Модельна ділянка “Квасний”: біогенні геоекосистеми

Умовні позначення: 1–11 рослинний покрив (див. табл. 2); а – сильно затінені ділянки; б – межі педогеоморфологічних комплексів (макроморфофор); А – флювіально-аккумулятивний рельєф із алювіальними дерново-буроземними ґрунтами; В – флювіально-денудаційний та гравітаційний рельєф із бурими гірсько-лісовими ґрунтами; С – гляціальний реліктовий та флювіальний рельєф із бурими гірсько-лісовими ґрунтами; D – гляціальний реліктовий та нивально-гравітаційний рельєф із гірськими лучно-буроземними ґрунтами; Е – нивально-гравітаційний рельєф із лучно-буроземними ґрунтами.

Таблиця 2.

Структура рослинності модельної ділянки “Квасний”, Український Мармарош

№ п/п	Назва актуального рослинного покриву	Площа	
		га	%
1.	Альпійські луки	28,19	1,62
2.	Вторинні субальпійські луки	15,75	0,91
3.	Субальпійські луки з чагарниками	12,50	0,72
4.	Субальпійські чагарники і смерекове низькоросле рідколісся	88,21	5,07
5.	Смерекові і ялицево-смерекові ліси	879,30	50,53
6.	Смерековий молодняк	86,35	4,96
7.	Букові та яворово-букові ліси	107,41	6,17
8.	Мішані (ялицево-букові і смереково-ялицево-букові) ліси	136,48	7,84
9.	Вторинні післялісові луки	141,21	8,12
10.	Сукцесійна чагарникова рослинність	145,42	8,36
11.	Сіровільхові та вербові угруповання	4,70	0,27
12.	Затінені ділянки	94,48	5,43
	Всього	1740,0	100

Розглянуті результати інвентаризації геоекосистем модельної ділянки “Квасний” (Український Мармарош) мають важливе значення для територіального планування, розвитку природно-заповідної справи і туристичної діяльності у контексті сталого розвитку гірських територій. Означену методику обліку геоекосистем можна рекомендувати при визначенні територій, які претендують бути включеними до природно-заповідного фонду.

1. Божук Т. До питання аналізу генетико-морфологічної ландшафтно-територіальної структури басейну потоку Квасний // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки: Мат. міжнар. конф. до 120-річчя географії у Львівському університеті (24-26 вересня 2003 р.) – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003 – С. 203-205.
2. Божук Т. Інвентаризація структури геосистем Українського Мармарошу (на прикладі модельної ділянки) / Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – Т. 2. – С. 273-274.
3. Божук Т. Український Мармарош у системі карпатських ландшафтів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. №. 2. Ч. I. – 2004. – С. 147-151.

4. Круглов І. С., Божук Т. І. Геоекологічна інтерпретація рослинного покриву Українського Мармарошу за космічним зображенням ASRTER VNIR // Вісн. геодез. та картогр. – 2004. – № 3. – С. 48-52.
5. Круглов І.С. Геоекологія як трансдисциплінарна наука про геоекосистеми // Фізична географія та геоморфологія. – 2005. – Вип. 47. – С. 100-107.
6. Kruhlov I., Bozhuk T. Geoeological information system for Ukrainian Maramorosh // A Message From the Tatra: Geographical Information Systems and Remote Sensing in Mountain Environmental Research. – Cracow: Jagiellonian University & USDA Forest Service, 2004. – P. 173-182.

УДК 504:37+591.9+581.9:316.722

РОЛЬ УЧНІВСЬКИХ КОЛЕКТИВІВ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ЗБЕРЕЖЕННІ БІОРІЗНОМАНІТТЯ І ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ГУЦУЛЬЩИНИ

Л.Ю. Бузак

Лазещинська ЗОШ І-ІІІ ступенів Рахівського району, РРВ РМЕО Екосфера
“ПРОЛІСОК”, Лазещина, Україна

Buzak L.Yu. Role of schoolchildren and out-of-school clubs in biodiversity conservation and Hutsul ethnic-cultural heritage preservation

The article casts some light upon the problems of ecological education in schools and out-of-school organizations and pupils' clubs. The author proposes a scheme of educational process organization, that would involve both school teaches and specialists for nature protection form other organizations.

В процесі історичного розвитку людства і його трудової діяльності розвивалися естетичні почуття людини, відчуття краси форм, кольорів, звуків. Через образне мислення і практичну дію людина прагнула відтворити свої відчуття, відображаючи бачене на камені, в глині, пізніше в тканині. Так виникли різні художні ремесла: кераміка, різьба по дереву, ткацтво.

Особливого поширення набуло ткацьке ремесло. Ткані вироби задовольняли потреби людей у виготовленні одягу і облаштування житла. Тканини були важливою окрасою інтер'єру житла. Узорчасті рядна, покривала, килими стелили на лави, постіль, підлогу, прикрашали стіни, скатерттинами вкривали столи. В інтер'єрі українського житла всі предмети оздоблення – килими, тканини, вишиті рушники, розписні скрині, різьблені меблі – були органічно пов'язані між собою. Килими були ознакою заможності.

Ткацтво було тісно пов'язане із землеробством, яке забезпечувало прядільною сировиною (льон, коноплі), та скотарством, зокрема вівчарством, завдяки якому отримували вовну. Природні багатства України сприяли розвиткові домашніх ремесел та організованих художніх промислів. Виготовляючи різні вироби, майстри вміло виявляли і використовували природні і декоративні можливості матеріалу: блиск і шовковистість льону, пухнастість вовни, рельєфність конопель. Знали що по-різному скручена нитка надає тканині своєрідної фактури, цікавих колористичних поєднань.

Особливості історичного розвитку, умови суспільно-економічного життя і побуту, вплив географічного середовища – всі ці фактори зумовили характерні риси, які присутні тільки українським тканинам.

Принципи, якими керувалися народні майстри в художньому оформленні тканини: безпосередність у формах художнього вислову, гармонія матеріалу, техніки, характер оздоблення – все це є тим здоровим зерном, яке при перенесенні на сприятливий ґрунт, дає можливість для високого розвитку художнього ткацтва.

Простеживши історію розвитку художнього ткацтва на Україні, зокрема килимарства, та на основі вивчення окремих літературних джерел, а також дослідження приватних зразків килимів, які були створені на глинянській килимовій фабриці у радянський період, спостерігається домінування у використанні природних рослинних та тваринних барвників, що й викликає у нас неабиякий інтерес.

Основні типи килимових виробів, які були створені на цій фабриці, в різні часи, відносяться до українського декоративно-прикладного мистецтва другої половини XIX і XX ст.

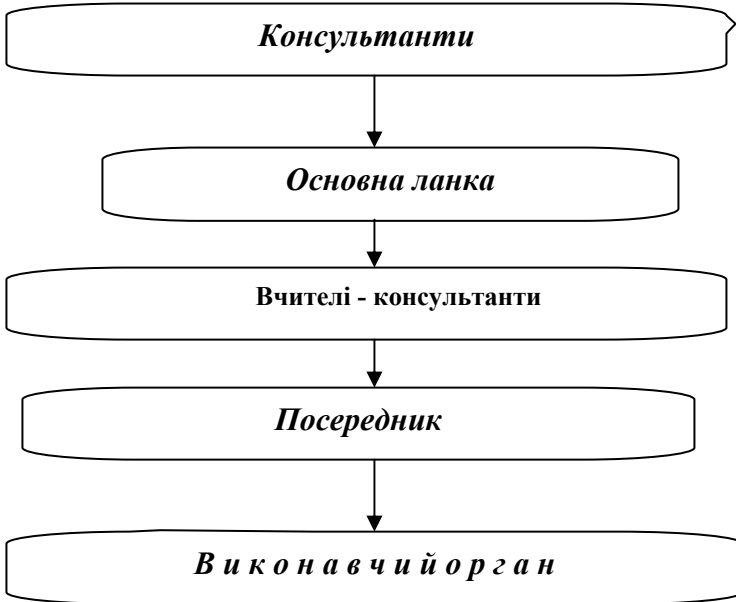
Українське килимарство як окреме мистецьке явище, з усіма тими процесами та змінами, що відбувалися в його розвитку привертає до себе увагу сучасників. Дослідження цього виду народного мистецтва є цікавим і актуальним. Нові тенденції в поєднанні геометричних форм з рослинним орнаментом, різноманітні підходи художників у вирішенні колористики килимів і сама організація виробництва – все це привертає увагу до вивчення та відновлення килимарства на Гуцульщині.

Косівський район, смт. Яворів уже має певні здобутки у вивченні килимарства, зокрема у вивченні та виготовленні природних барвників рослинного та тваринного походження. Цими дослідженнями та навиками може поділитись директор Яворівської школи П.Лосюк та доц. кафедри художнього текстилю Львівської Національної Академії Мистецтв З.Шульга.

Отже з метою збереження самобутньої культури Гуцульщини та національного виховання школярів необхідно більше уваги звертати на екологічне виховання учнівської молоді, на пізнання і вивчення природного середовища на уроках хімії, біології, географії.

РРВ /РМЕО”Екосфера”/ “ПРОЛІСОК” запропонована “Програма природоохоронної роботи в школі”, яку підтримав районний відділ освіти на чолі з начальником відділу освіти п. Беркелою Ю.М.

ПЛАН – СХЕМА ПРИРОДООХОРОННОЇ РОБОТИ

Програма розрахована на середній та старший шкільний вік, принцип її діяльності полягає у згуртованому та добровільному (за інтересами) залученні дітей до природоохоронної роботи. Адже виховання дитини можна порівняти із побудовою цегляного будинку, де кожна цеглина – окремий виховний процес, що залишає відбиток у житті дитини та майбутньому формуванні особистості.

1. Консультантами з природоохоронної роботи в школі можуть виступати: національні парки, резервати, заповідники, заказники, громадські організації та інші структури, що мають відношення до охорони довкілля та навколишнього середовища.

2. Основною ланкою ведення природоохоронної роботи в школі виступають учнівські та педагогічні колективи.(учителі-консультанти, діючі при учнівській організації загони, спрямовані осередки)

3. Роль вчителів-консультантів виконують вчителі-предметники (учителі: біології, хімії, географії, фізики, математики, трудового навчання та народознавства).

4. В ролі посередника між вчителями-консультантами та спрямованими осередками виступає “Учнівська рада” та діючий у школі загін “Еколог” на чолі з педагогом-організатором.

5. Виконавчим органом природоохоронної роботи в школі виступають спрямовані осередки. До яких можуть входити, як учні різних вікових категорій так і цілі класи.

Важливо пам’ятати, що крім теоретичних знань і умінь, велику роль у вихованні екологічно свідомих особистостей відіграє і практична робота, яка дозволяє ширше розкрити світогляд та кардинально змінює ставлення дітей до природного середовища. Головним чином мова йде про практичні заходи з природоохоронної роботи, наприклад: лісовідновлення, збереження екосистем, очищення та збереження водних ресурсів.

Одним із важливих напрямків роботи в школах Гуцульщини може бути вивчення та використання природних барвників як у килимарстві так і в художньому розписі тканин на уроках образотворчого мистецтва, трудового навчання при оздобленні виробів та в позаурочний час на різноманітних гуртках при вивченні рідного краю.

1. Антонович Є.А. Захарчук – Чугай Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів, «Світ» 1993.- 272 с.
2. Жук А.К. Український радянський килим. -- Київ, «Наукова думка» 1973р.
3. Хамула М.. “Глиняни – місто моїх килимів.” – Нью-Йорк, 1968р.
4. Шульга З.. Ткацький осередок у Глинянах.” – Львів, Художній текстиль. Львівська школа, «Поллі», 1998р.

УДК 504.73.06:392(477-924.52)

РІДКІСНІ ТА ЗНИКАЮЧІ РОСЛИНИ КАРПАТ В ПОВІР’ЯХ ГУЦУЛІВ

В. Буняк, М. Гайдукевич

Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника,
Івано-Франківськ, Україна

Bunyak V., Handukevych M. Rare and endangered plants in Hutsul legends

World outlook of Carpathian highland dwellers has been formed under the influence of their close connection with the nature. That is why numerous folk tales and legends reflect the dependence of people upon their environment.

Споконвіків світогляд населення карпатських верховин формувався в тісному єднанні людини й природи. Тому то народним уявленням гуцулів і притаманні вірування про залежність людини від навколишнього світу, вплив на неї різних природних явищ тощо. Особливе відношення в Карпатах до рослин, якими і лікують, і відганяють злих духів, і використовують в різноманітних дійствах та обрядах, і т.д. Народні повір'я гуцулів широко відображені в численних переказах, легендах про різноманітні рослини краю.

Тирлич. Рід тирличів носить назву *Gentiana* на честь іллірійця Гентія, який в II-му столітті до н.е. вперше застосував тирлич жовтий, як лікувальний засіб проти чуми. На території України зростає всього кілька видів тирличів, і то тільки в Карпатах. Слід зауважити, що тирличі облюбували Карпатське високогір'я і є одними з найкрасивіших рослин, що своєю родою можуть позмагатися хіба що з едельвейсами.

Найбільшою популярністю користується тирлич жовтий (*Gentiana lutea* L.). Гуцули вважають, що він і молодість може повернути, і щастям обдарувати, і від хвороб захистити. Тому і використовують його корені при хворобах шлунку, печінки, підшлункової залози і навіть при “блідій немочі дівчат”, щоб надати їм краси та дівочих принад. Ця властивість тирличу пов'язана із вмістом в його коренях гіркот, які поліпшують засвоєння їжі організмом та стимулюють секрецію шлунково-кишкового тракту.

Дещо меншою популярністю серед гуцулів користуються такі тирличі, як тирлич безстеблій (*Gentiana acaulis* L.), весняний (*Gentiana verna* L.), крапчастий (*Gentiana punctata* L.), роздільний (*Gentiana laciniata* Kit. et Kanitz.).

Лісова лілія. В мішаних лісах Карпат, серед чагарників, сягаючи іноді поясу субальпійського криволісся, поширена рідкісна рослина із родини лілійних – лілія лісова (*Lilium martagon* L.) – рослинка надзвичайної краси, хоч і з неприємним запахом, що нагадують запах блощиць. За красу і чарівність квітка опоетизована в народних піснях та легендах. Згідно з однією з них, кожна лісова лілія має свого ельфа-покровителя, який народжується і вмирає разом з квіткою. Вночі, при світлі місяця крихітні чоловічки влаштовують танці під ніжні мелодії квіткових дзвоників лілії. Шкода, що люди не чують ці чарівні звуки лісової музики.

Лілію часто згадував у своїх притчах мудрий цар Соломон; навіть капітелі колон у храмі, що побудований за його наказом, копіювали форму квітки лілії лісової. У Стародавньому світі лілія була символом чистоти і непорочності. А в часи середньовіччя увагу алхіміків привернув золотистий

колір цибулин лілії лісової, тому їх і називають ще золотим коренем алхіміків.

Цибулини лілії лісової дуже смачні, солодкі і тому мешканці карпатських верховин використовують їх в їжу як сирими, так і печеними, а також сушать, труть на порошок та варять, як манну кашу.

Орхідні. А як не згадати наших чудових орхідей, які своїм специфічним, таємничим запахом нагадують запах нічних тропічних фіалок, а їхні квітки за формою нагадують чи то метеликів, чи комариків, чи черевички якоїсь принцеси зі Сходу. При слові “орхідея” ми уявляємо собі далекі тропіки. Проте орхідні зростають і в наших Карпатах на всіх лісових галявинах, високогірних полонинах, пасовищних луках, болотах та узліссях. Користується популярністю у місцевого населення із орхідних зозулинець чоловічий (*Orchis mascula* L.), пурпуровий (*O. purpurea* Huds.), салеповий (*O. mogio* L.), шоломоносний (*O. militaris* L.), любка дволиста (*Platanthera bifolia* (L.) Rich.) та пальчатокорінник травневий (*Dactylorhiza majalis* Hunt.). Використовують кореневі бульби орхідних через наявність в них салепу – тонізуючої речовини, яка може відновлювати сили, втамовувати голод та спрагу. Тому то й сушать місцеві жителі ці кореневі бульби, а зимою труть їх на порошок та варять, як каву.

Аконіт. Хто не бачив чудових квітів Аконіту молдавського (*Aconitum moldavicum* Hacq.), розлогого (*A. paniculatum* Lam.), строкатого (*A. variegatum* L.) чи Жакена (*A. Jacquinii* Reichenb.), які цвітуть в липні – серпні в карпатських лісах і милують наше око квітками, подібними на дівочі черевички. Тому і називають їх у народі – “черевичками”. Із народних назв слід згадати і такі: балясник, борець, чорнозілля, воскобій. Гуцульське населення Карпат називає аконіт тоєю. Навіть пісня є: “А я ходжу межі гори, нічо ся не бою, бо я ношу за пазухов зелененьку тою”. Гуцули вірять в могутню силу рослини, що оберігає від злих потойбічних духів. З незапам’ятних часів люди знали про отруйні властивості аконітів. В Древній Елладі та Китаї соком аконітів змазували стріли, а в Непалі – отруювали ворогам питну воду. В Тибеті аконіт вважають королем медицини. Відомий філософ та натураліст, автор знаменитої “Природничої Історії” Пліній Старший, який загинув при виверженні вулкану Везувій, називав аконіти “рослинним миш’яком”, бо всі органи цих рослин містять отруйний алкалоїд аконітин. Тому то й використовує гірське населення аконіти, як засіб від всякої “нечистої сили”.

І сьогодні, коли все помітнішими та відчутнішими стають широкомасштабні наслідки техногенного пресу на довкілля, в окремих кутках Карпат ще збереглися традиції святості у спілкуванні з рослинами, усвідомлення єднання себе з природою. І підтвердження цьому – це часник в чотирьох кутках столу на Святвечір, це освячені галузки верби на Вербну

неділю, це і барвінок у наших великодніх кошиках, і дівочий вінок на плесу бистроводної річки на Івана Купали, і “квітка” на причілку новозбудованої хати, і грона калини на весільному короваї і т.д.

УДК 372.3

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ МОДЕЛІ ОСВІТИ

Д.В. Ведмеденко

Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
Чернівці, Україна

Vedmedenko D.V. Ecological education in the context of personality-targeted educational model

Ecological upbringing as a part of personality formation is an actual pedagogical problem. Understanding the necessity of coordination between personal activity and environment, will confirm the mankind existence today and in the future.

Реалізація особистісно орієнтованої моделі освіти вимагає суттєвої зміни пріоритетів: від навчання як нормативно побудованого процесу до учіння як індивідуальної діяльності дітей, їх корекції та педагогічної підтримки.

Сьогодні ми маємо всі підстави говорити про становлення парадигми особистісно орієнтованої освіти. Причому йдеться не лише про розробку теоретичної моделі, проведення відповідних досліджень, а й про процес швидкого впровадження досягнень науки в практику. [5,43].

Реалізація заявленої Національною Доктриною розвитку освіти України в XXI столітті, Державним Базовим компонентом дошкільної освіти особистісно орієнтованої моделі як пріоритетної на даному етапі розвитку держави сприятиме переходу до нового типу гуманістично спрямованої, інноваційної освіти, що виходить з розуміння цінності людини. [1,30].

До основних позитивних змін, пов'язаних з особистісним становленням дошкільника, можна віднести:

- ♦ сформованість системи ціннісних ставлень до світу;
- ♦ становлення цілісної наукової картини світу, освоєння елементарних законів його функціонування, зародження дитячого світогляду;
- ♦ уміння гармонійно співіснувати з довкіллям, бути у злагоді із собою.

Слово "екологія" впевнено увійшло в ужиток, його можна почути по радіо і телепередачах, в розмовах на побутову тему, прочитати в пресі. Сталося це не випадково.

З розвитком цивілізації вплив людей на природу ставав щодалі потужнішим і до кінця двадцятого сторіччя набув планетарного характеру. Природі самій уже несила було загоїти завданих їй ран.

Екологія – наука про середовище нашого існування, його живі і неживі компоненти, взаємозв'язки і взаємодію між цими компонентами – людиною, рослинним і тваринним світом. Саме екологія ставиться в основу нової філософії життя.

Щоб вижити, людство повинно навчитися жити на Землі по – новому. Саме до цього закликала конференція Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища, яка ухвалила 1992 року в Ріо-де-Жанейро "Порядок денний на ХХІ сторіччя" – програму робіт на наступне сторіччя, котра передбачає гармонійне досягнення першої і другої мети: високої якості навколишнього середовища і здорової економіки для всіх народів світу.

У Постанові Верховної Ради України від 5 березня 1998 року „Про основні напрямки державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки" зазначено, що однією з причин кризового стану довкілля в Україні є низький рівень екологічної свідомості суспільства. Отже, екологічне виховання підростаючого покоління на рівні сучасних вимог, починаючи з дошкільного віку, – вимога сьогодення.

Важливою тенденцією в теорії і практиці дошкільної освіти є включення екологічного виховання як складової в систему навчально-виховної роботи дошкільного навчального закладу, змістом якої є розкриття перед дітьми багатогранної цінності природи.

Одним з основних завдань освітньо-виховної роботи в ДНЗ є формування ціннісного ставлення до природи, потреби в спілкуванні з нею, початкових практичних вмінь догляду за об'єктами природи. Ціннісне ставлення до природи полягає в її універсальності, адже вона є колицкою, оберегом життя, а також соціальною цінністю, яка визначається естетичною, пізнавальною, моральною значущістю для людини, суспільства.

Дошкільники насамперед повинні засвоїти провідні екологічні ідеї і поняття, що стосуються трьох основних напрямків екології: біологічного, соціального, прикладного.

До біологічного напрямку відносяться такі поняття: живий організм, водне, повітряне, наземне, наземно-повітряне, ґрунтове середовище, зв'язки між зовнішнім виглядом живих організмів, їхньою будовою, поведінкою, багатоманітність живих організмів, їх екологічна єдність.

Соціальна екологія вивчає проблеми взаємодії з природним довкіллям, ознайомлення з якими допомагає дитині усвідомити своє місце в ньому, зрозуміти значення природних чинників для здоров'я та вплив діяльності людини на стан природи.

Прикладна екологія регламентує поведінку людини в навколишньому середовищі, розглядає проблеми розумного використання природних ресурсів та природоохоронні заходи.

Отже, кожній дитині слід допомагати усвідомити, що ціннісне ставлення до природи є ціннісним ставленням до життя.

Слід підкреслити, що екологічне виховання передбачає передачу підростаючому поколінню соціального досвіду. Соціальний досвід, який нагромадило людство за часи свого існування складається з чотирьох елементів, що співвідносяться з окремими складовими змісту освіти, а саме:

- ◆ знання про природу, людину, способи діяльності;
- ◆ досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюються разом із знаннями в навичках та вміннях особистості;
- ◆ досвід творчої діяльності, втілений в особливих інтелектуальних процесах;
- ◆ досвід емоційно-ціннісного ставлення до дійсності, що є об'єктом чи засобом діяльності.

Соціальна значущість природи полягає в її духовних цінностях – пізнавальних, естетичних, моральних.

У дітей дошкільного віку закладаються основи екологічної культури особистості. Головним складником екологічної культури є формування елементів екологічної свідомості.

Виходячи з того, що екологія – це наука про взаємозв'язки між живими організмами та природним довкіллям, у дітей дошкільного віку важливо сформувані найперші об'єктивно-наукові уявлення про них. Наявність таких знань допомагає зрозуміти, звісно відповідно до вікових можливостей, як тісно пов'язані між собою всі компоненти природи і як живі організми, включаючи людину, залежать від природного середовища. Такий підхід дозволить підвести дітей до елементарного розуміння проблеми взаємодії людини з природним довкіллям, допоможе передбачати наслідки окремих негативних дій. Наявність екологічних знань сприятиме формуванню у дітей розуміння самоцінності природи, відчуття себе її частиною. [4, 139].

Це добре розуміє педагогічний колектив ДНЗ № 38 м. Чернівців. З чого почали ми роботу? На першому етапі було поставлене завдання – зацікавити педагогів, для чого і було проведено анкетування, яке допомогло виявити, як вихователі ставляться до даного питання, як орієнтуються в екологічних проблемах. Спираючись на отримані дані, спланували роботу з педагогами. Були проведені консультації, семінари, лекції „Діти і природа”, "Хто ми і хто

живе поряд з нами", "Цілющі скарби землі", "До живої природи повернемося обличчям". Вихователі вчилися проводити інтегровані заняття, включати екологічні завдання в заняття з математики, зображувальної діяльності, художньої праці тощо. [3, 32].

Використання логічних завдань, проблемних ситуацій, запитань в практичній діяльності з дітьми сприяло розвитку продуктивного мислення дітей, стимулювало допитливість, осмислення причинних зв'язків і закономірностей, активізувало самостійність, вміння добирати шляхи розв'язання різних завдань, робити висновки, узагальнення.

Проводились різноманітні вікторини, конкурси, аукціони "Як виховати дбайливе ставлення до природи", "Аптека на городі", "Цілющі рослини нашого краю". Вихователі всіх груп планували і проводили на прогулянках "хвилинки споглядання", проводили заняття "Бережіть цю землю", "Увійди в світ квітів", "Осінь пора-очей зачарування", "Абетка бабусі Медуниці".

Використання народознавчого матеріалу екологічного напрямку допомогло дітям відчувати, як народ розумів матір-природу, любив її, охороняв. Традиційними стали проведення „Днів природи” за порами року 1 раз в квартал, ведення екологічних календарів, виготовлення міні-книжечок, планування тижнів саду, городу, урожаю, дня зеленого деревця, проведення щорічно екологічного марафону протягом тижня. Не забуваємо про такі форми роботи з дітьми як:

- спостереження за живими і неживими об'єктами, явищами природи;
- цільові прогулянки;
- екскурсії;
- збір гербарію та природного матеріалу;
- відвідування виставок, краєзнавчого музею;
- перегляд діафільмів, ілюстрацій, листівок;
- перегляд театралізованих вистав;
- слухання музики, оповідань, казок;
- складання казок з власного досвіду, за картинками;
- малювання вражень від спостережень, прогулянок.

Організували роботу гуртка "Зелена аптека", починаючи з молодшого дошкільного віку. Для дітей старших груп працює екологічна студія.

Поглиблена робота з екологічного виховання привела до ідеї створення кімнати природи, яку обладнали з допомогою батьків. Там живуть папуги, канарейки, хом'яки, морські свинки, черепахи, риби. Є в кімнаті природи різноманітні кімнатні квіти, лікарські рослини краю. В кімнаті природи протягом року вирощується зелений корм для тварин і птахів.

На території дошкільного навчального закладу створено городи для вирощування культурних рослин, фітогороди, де ростуть лікарські рослини: м'ята, меліса, чистотіл, топінамбур, лимонник китайський, звіробій, ромашка,

календула; закладено фруктовий сад, за яким доглядають дорослі і діти. Щозими влаштуємо „пташині їдальні“, проклали екологічну стежину.

Не забуваємо про дослідницько-експериментальну роботу. Звичайно, до екологічного виховання залучаємо батьківський колектив. Для батьків проведено консультації "Використання художньої літератури в сім'ї", "Книга в екологічному вихованні дітей", виготовлені ширми "Будь природі другом", "Захистимо братів наших менших", "Хай трави цвітуть" тощо.

У процесі роботи колектив педагогів і батьків стали одностудцями.

Аналіз літератури та науково-дослідницької роботи майданчика (2001-2004 його першого діагностичного концептуального етапу) свідчить, що якщо перші три елементи соціального досвіду знайшли певне відображення на всіх рівнях проектування змісту екологічної освіти, то проблема формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, до світу потребує детального опрацювання. [2, 17].

Такий досвід являє собою сформовані соціальні потреби. Він обумовлює вибіркове ставлення до природи, своєї діяльності, сприяє розумінню власної ролі у дотриманні екологічної рівноваги та активної участі у її творенні. Лише усвідомлення цього нам дасть змогу жити в злагоді з природою, а отже із самим собою.

Тому ми і обрали тему дослідження „Технологія організації психолого-педагогічного комфорту у процесі реалізації здорового діалогу дитини з природою”.

Аналіз попередніх результатів дає підстави для висновку, що конструювання змісту навчального матеріалу про живу природу на основі запропонованого нами підходу сприяє формуванню досвіду емоційно-ціннісного ставлення дітей до дійсності.

Тому зараз працюємо над посібником з проблеми „Розвиток особистості дошкільника через емоційно-ціннісне ставлення до природи”, де знайдуть своє відображення такі функції пізнавальних інтересів, як:

- наявність позитивної емоції;
- наявність пізнавальної сторони позитивної емоції;
- мотивація, яка йде від самої діяльності, як дитини так і дорослого.

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – Київ, 1999.
2. Ведмеденко Б.Ф., Ведмеденко Д.В. Експериментальна педагогіка в школі. – Чернівці, 1995.
3. Вплив педагогічної майстерності вихователя на формування особистості дитини. – Київ, 1988.
4. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників. Метод. посіб., Київ, 2002.
5. Подмазін С.І. Особистісно орієнтоване навчання // У зб. бібліотеки “Шкільного світу” Сучасні шкільні технології. Ч. I. – Київ, 2004.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОХІМІЇ ҐРУНТІВ КАРПАТ

Ю.М. Дмитрук

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
Чернівці, Україна

Dmytruk Yu.M. Methodical aspects and problems of geochemistry research of soils in the Carpathians

The sanction of ecology and economic problems of Carpathian mountains is impossible without a deepening of soil – geochemical researches. Carrying out of the last is carried out on the basis of the precise methodical circuit. Applied problems are solved with the help of the detailed analysis of geochemistry of local landscapes.

Перспективи економічного розвитку території визначаються, враховуючи сучасні масштаби антропогенезу, її екологічним станом. Карпати – це насамперед регіон рекреації, тобто планування виробництва повинно виходити з пріоритету захисту привабливості унікальних гірських ландшафтних комплексів. Тому важливим завданням залишається моніторинг якісного стану навколишнього середовища. Організація такого контролю неможлива без проведення польових обстежень, які є емпіричною базою наступних робіт.

В структурі моніторингу на сучасному етапі важливе місце належить контролю кількості поллютантів в об'єктах довкілля. Найбільш поширеними забруднювачами в умовах техногенезу є важкі метали (ВМ). Їх природній вміст, диференційований в просторі і часі, змінюється і внаслідок антропогенного впливу. Ґрунт, як „дзеркало ландшафту”, найкраще демонструє наслідки поєднаної взаємодії всіх факторів та умов екосистем. Тому об'єкт вивчення, як і моніторингу, є вміст ВМ в ґрунтах Карпат.

Просторово-часове функціонування гірських геосистем характеризується складністю геолого-геоморфологічної і біокліматичної організованості. Процеси трансформації речовини й енергії в горах мають підвищену активність, а гірські екосистеми є більш вразливими до зовнішніх впливів [23]. На дуже короткій відстані ґрунтовий покрив гір надзвичайно різноманітний і строкатий, що вимагає великої уваги до проведення педогеохімічних обстежень таких регіонів. Разом із вищевикладеним слід враховувати істотну варіабельність вмісту хімічних елементів в ґрунтах, незалежно від території. Кількість ВМ у ґрунті – функція не лише природних

умов та факторів, але й тих чи інших показників ґрунтів. Тому вивчення геохімії ґрунтового покриву гірських екосистем доцільно об'єднувати із загальноґрунтовими обстеженнями, проведення яких в Карпатах навіть не на рівні мінімально необхідних. Дослідні роботи в межах заповідних територій проводяться, як правило, з біотою, рівночасно ґрунтовий покрив залишається здебільшого поза увагою.

Ґрунтово-геохімічна вивченість Українських Карпат, зважаючи на їх площу, своєрідність ландшафтної структури та умови проживання населення і господарське використання досить слабка. Більшість проведених досліджень відносяться до локальних, мають не лише територіальну, але й видову обмеженість, здійснені без геосистемного підходу [1, 2, 16, 17]. Проте найменше висвітлені основи методики проведення робіт такого типу від їх початку, тобто з процесу відбору зразків ґрунтів для аналізів, до розробки практичних рекомендацій. Ґрунти відбиралися із різної, переважно досить великої площі (1 зразок на 10 – 20 км² і більше), що часто апріорі не може відповідати реальним геохімічним характеристикам гірських районів [10 – 15].

Ґрунтовнішими є окремі дослідження, проведені при підготовці дисертаційних робіт [18, 19, 21, 22], а також єдине на сьогодні узагальнення результатів досліджень авторів, які займалися геохімією ґрунтового покриву України [24]. При цьому для Українських Карпат встановлені окремі біогеохімічні провінції, які характеризуються нестачею міді, кобальту, кальцію, йоду (Ковальський); пониженим вмістом кобальту (Єгорова); згідно останнього автора ще й нестачею марганцю („мукачівські” ландшафти) і надлишком свинцю, цинку та молібдену („карпатські” ландшафти). Тобто навіть фрагментарні обстеження дозволили встановити суттєві проблеми регіону, пов'язані із педогеохімічною своєрідністю гір.

Узагальнені результати встановленого вмісту окремих ВМ в ґрунтах Карпат, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Валовий вміст важких металів в ґрунтах деяких районів Карпат, мг/кг

Автор, рік	Pb	Cu	Ni	Cr	Zn
Приходько Н.Н., 1973	39 – 107	10,3 – 24,1	8,20 – 44,2	60 – 100	52 – 97,5
Ракочий Б.И., 1974: а) полонина б) лісо-лучна зона	42 – 170	18,6 – 68	9,60 – 42,5	48 – 130	20 – 150
	40 – 283	10 – 83	15 – 102	45 – 141	30 – 114
Головина Л.П. и др., 1987	>10	15 – 76	< 40	< 200	> 50

Автор, рік	Pb	Cu	Ni	Cr	Zn
Сгорова Т.М., 2003	10,3 – 24,9	27,4 – 45,8	16,8 – 33,1	30,5 – 49,3	26,7 – 78,8
Фатєєв А.І. та ін., 2003	89 – 208	20 – 40	25 – 40	100 – 160	45 – 70
Дмитрук Ю.М.: 1. Горгани	9,80 – 26,7	6,0 – 23,1	6,85 – 35,0	5,45 – 14,0	14,1 – 44,5
2. Чивчини	9,70 – 33,6	4,45 – 34,1	5,65 – 43,8	4,65 – 14,8	22,2 – 99,4
3. Покутсько-Буковинські Карпати	5,30 – 36,6	3,95 – 60,0	6,70 – 80,1	3,0 – 32,5	9,40 – 94,1

Окремі з проведених досліджень мають певну територіальну приуроченість, вказану в назві роботи, але більшість із них – просто названі „... в ґрунтах на території Карпат”. Це ускладнює планування нових обстежень, через що характеризувати ключові майданчики (КМ) потрібно вибірково, зважаючи на особливості природи того чи іншого району.

Таким чином, геохімічна характеристика ґрунтового покриву Карпат далека від завершення у контексті нових підходів та вдосконалених методик. Тому, зважаючи на унікальність гірських ландшафтів, їх насамперед рекреаційну спрямованість та виявлені проблеми, зокрема ендемічні хвороби, спричинені нестачею або надлишком тих чи інших елементів [2, 10 – 15, 24] необхідно інтенсифікувати роботи з вивчення педогеохімії Карпат.

Регіональна геохімія ґрунтів, у тому числі Карпат, стала особливим напрямком наукової роботи кафедри ґрунтознавства та землевпорядкування Чернівецького національного університету [3 – 7; 9; 20]. Досвід проведених робіт цінний як апробацією нових, так і вдосконаленням існуючих методик ландшафтно-геохімічних робіт. Враховуючи складність природних умов та їх суттєву динамічність, а також істотну варіабельність кількості хімічних елементів у ґрунтах, ми стикаємося з проблемою вивчення великих об’ємів зразків. Тому попередньо дослідження проводяться для КМ в різних фізико-географічних районах Карпат. Ними є Горгани (в межах землеволодіння села Бистриці Надвірнянського району), Чивчини (поблизу села Буркут Верховинського району) та Покутсько-Буковинські Карпати – ПБК (в межах сіл Долішній Шепіт і Лопушна Вишницького району).

Характеризувались ґрунти: дерново-буроземні, бурі гірсько-лісові та бурі гірсько-лучні для лісових і полонинських (лучних) біотопів. Відбір зразків ґрунтів проводився за генетичними горизонтами, з їх середньої частини, до материнської породи включно, а також середньозмішані зразки з верхнього (0 – 20 см) горизонту, які склалися не менш, ніж з 20

індивідуальних, відібраних за діагоналями окремих геотопів. Проводилося визначення окремих показників ґрунтів (уміст гумусу, кислотність, ємність поглинання, сума обмінних основ, гранулометричний склад – табл. 2) згідно типових методик, а також уміст важких металів атомно-адсорбційною спектрофотометрією (КАС-120 М1) на основі азотнокислої витяжки (валовий) та ацетатно-амонійного буферу з рН=4,8 (рухомі форми).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика показників ґрунтів КМ Карпат

Показники	КМ		
	ПБК	Горгани	Чивчин
Потужність профілю, см	Однакова з Горганями; більша, ніж у Чивчинах	Однакова з ПБК; більша, як у Чивчинах	Найменша
Вміст гумусу, %	Різде зменшення вниз по профілю; більший вміст під лісом	Дуже різке зменшення вниз по профілю; більший вміст під лісом	Поступове зменшення вниз по профілю; більший вміст під луками
Кислотність (актуальна та обмінна)	Більша під лісом; збільшення до породи; рН _{водний} тотожний Чивчинам	Більша під лісом; зменшення до породи; рН _{сольовий} аналогічний ПБК	Більша під лісом; зменшення до породи; рН _{водний} близький із ПБК
Ємність поглинання, мг-екв/100 г	Гірсько-лучні – аналогічна для всіх КМ	Гірсько-лісові – найменша	Гірсько-лісові – найбільша
Гранулометричний склад	Найлегший	Середній	Найважчий

В результаті проведених робіт встановлено: 1) вміст валових і рухомих форм ВМ за окремими типами ґрунтів, за окремими місцевими ландшафтами, для КМ (табл. 1); 2) фонові величини кількості металів у ґрунтах; 3) профільний розподіл ВМ та просторову динаміку геохімічних бар'єрів; 4) зв'язки вмісту хімічних елементів у ґрунтах із природними умовами і показниками ґрунтів; 5) таксони ЕЛ на основі педогеохімічних даних.

Порівняльна характеристика показників ґрунтів та вмісту ВМ в них наведені в таблицях 1 – 3. Як видно, найбільш своєрідним є ґрунтовий покрив Чивчинів, що загалом й очікувалося, зважаючи на особливості природних умов цієї території.

Слід вказати, що кількість досліджуваних металів є фовою і карпатські екосистеми придатні для рекреації всіх видів. Вміст і поведінка ВМ значно варіабельніші та динамічніші, порівняно із властивостями ґрунтів.

Це не дозволяє однозначно характеризувати педогеохімічні особливості тієї або іншої території, підтверджує необхідність детальних досліджень на рівні місцевих ландшафтів, а також доцільність встановлення фонових показників для останніх, а не всієї території Карпат. Саме за таких умов виявлені геохімічні показники ґрунтів можуть мати прикладне, а не тільки теоретичне призначення. Сутність конкретних проблем, які потребують свого вирішення такі: реальні дані про вміст ВМ для сучасного та наступного моніторингу; дослідження зв'язків ендемічних захворювань із геохімією ґрунтового покриву; використання дефіцитних есенціальних елементів в галузях охорони здоров'я, сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва тощо.

Отже, актуальні еколого-геохімічні питання доцільно вирішувати за наступною методичною схемою:

- 1) виділення ЕЛ (геотопів, фацій);
- 2) відбір зразків ґрунтів (за генетичними горизонтами; з верхнього горизонту за площею ЕЛ)
- 3) проведення оптимальної кількості аналізів;
- 4) визначення фонового вмісту ВМ;
- 5) аналіз міграційної структури (радіальної; латеральної);
- 6) характеристика насиченості ґрунтів ВМ;
- 7) класифікація ЕЛ на основі педогеохімічного підходу
- 8) висновки та рекомендації.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика вмісту ВМ в КМ Карпат

КМ	Лісові біотопи			Лучні біотопи		
	ПБК	Горгани	Чивчини	ПБК	Горгани	Чивчин
Показники	Валового					
Вміст	Менший	Менший	Більший	Більший	Більший	Менший
Варіабельність	Менша	Більша	Більша	Більша	Менша	Менша
Коефіцієнти *: $M_B; I_B$	фон; розсіювання	фон; фон	фон; акумуляція	акумуляція; фон	фон; фон	фон; фон
Профільний розподіл	зростання до породи; Cg з max в Нр; $Pb - v$ Н	зростання до породи; $Ni, Zn, Pb - max$ в Нр	зростання до породи; $Pb - max$ в Н	зростання до породи; $Pb, Zn min$ в Нр, max в Р	зростання до породи; $Pb, Cu Zn min$ в Нр, max в Р	зростання до породи; $Pb - max$ в Н, $Cu - v$ Нр
Рухомих форм						
Вміст	Менший	Більший	Більший	Більший	Менший	Менший
Мінливість	Менша	Більша	Однакова, АР – менший	Більша	Менша	Однакова, АР – більший
Коефіцієнти *: $M_P; I_P$	розсіювання; розсіювання	фон; акумуляція	розсіювання; фон	розсіювання; акумуляція	фон; розсіювання	розсіювання; фон

КМ	Лісові біотопи			Лучні біотопи		
	ПБК	Горгани	Чивчини	ПБК	Горгани	Чивчин
Профільний розподіл	зростання до породи; Cr – min в Нр	Zn – max в Н; Cu, Ni – max в Нр	Zn – max в Н; Cu, Cr – max, Ni – min в Нр	Cu, Ni – max в P; Zn max в Н; Cr min в Нр	Cu, Ni – max в Н; Zn min в Нр	max в Нр Cu, Cr; в Н – Zn: в P – Ni
Рухомість	Менша	Більша	Менша	Більша	Менша	Більша

* - M_B та M_P – міграційні індекси валових і рухомих форм ВМ; I_B та I_P – індекси насиченості ґрунтів ВМ [8]

1. Волконский А.Г. Микроэлементы в углекислых минеральных водах Украинских Карпат //Экологія довкілля та безпека життєдіяльності. – 2001.- № 1.- С. 72 – 76.
2. Головина Л.П., Лысенко М.Н., Александрова А.М. Геохимический фон тяжелых металлов в почвах УССР //Химия в с.х.- 1987.- Том XXV, № 2.- С. 52 – 54.
3. Дмитрук Ю.М., Руденко С.С. Селен в буроземах Карпатської гірсько-лісової провінції //Наук. вісник Чернів. ун-ту. Вип.3. Географія.- Чернівці:ЧДУ, 1996.- С. 108 – 113.
4. Дмитрук Ю.М., Смага І.С. Властивості бурих гірсько-лісових та гірсько-лучних ґрунтів Чивчинських гір //Грунтознавство. – 2002.- Том 2.- № 1 – 2.- С. 13 – 25.
5. Дмитрук Ю.М., Слюсарчук І.І. Оцінка вмісту нікелю в ґрунтах елементарних ландшафтів Покутсько-Буковинських Карпат на основі геохімічних коефіцієнтів // Грунтознавство. – 2003.- Том 4.- № 1 – 2.- С. 78 – 83.
6. Дмитрук Ю.М. Вплив природних умов середньогірних ландшафтів Покутсько-Буковинських Карпат на рухомість окремих важких металів //Наук. вісник ЧНУ. Вип.169. Біологія.- Чернівці: Рута, 2003.- С. 210 – 219.
7. Дмитрук Ю.М., Слюсарчук І.І. Кластерний аналіз геохімії ґрунтів елементарних ландшафтів Покутсько-Буковинських Карпат // Фізична географія і геоморфологія. – Вип. 46. Том 1.- Київ, 2004.- С. 48 – 56.
8. Дмитрук Ю.М. До питання методики геохімічної характеристики ґрунтового покриву екосистем // Агроекологічний журнал.- 2004.- № 4.- С. 56 – 63.
9. Дмитрук Ю.М. Уміст та розподіл важких металів у ґрунтах Чивчин // Вісник аграрної науки. – 2005.- №2.- С. 49 – 53.
10. Егорова Т.М. Основы региональной экологической геохимии Украины //Геохімічні методи пошуків – стан і перспективи розвитку. – К., 2001.- С. 30 – 31.
11. Егорова Т.М. Еколого-геохімічна провінція України з нестачею вмісту кобальту. Реакція живих організмів в межах провінції //Доповіді НАНУ.- 2002.- № 11.- С. 110 – 114.
12. Егорова Т.М. Ландшафтно-геохімічна структура території України як методологічна основа еколого-геохімічних досліджень //Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – 2003.- № 2.- С. 71 – 76.
13. Егорова Т.М. Нові можливості еколого-геохімічних досліджень мікроелементів //Геологічний журнал. – 2003.- № 4.- С. 48 – 53.
14. Ковальський В.В. Геохимическая экология – основа системы биогеохимического районирования.- Труды биогеохимической лаборатории.- Том XV.- М.: Наука, 1978.- С. 3 – 21.

15. Ковальський В.В. 60 лет биогеохимии в СССР.- Труды биогеохимической лаборатории.- Том XX.- М.: Наука, 1991.- С. 5 – 24.
16. Козловський В.І. Особливості накопичення важких металів в екосистемах сосни гірської (Чорногора, Українські Карпати) //Матеріали міжнар. конф. „Гори і люди”.- 14 – 18 жовтня 2002 р.- Рахів, 2002.- С. 77 – 82.
17. Корабейникова Я., Мельник О., Пукін А. Розподіл важких металів у фоновому гірському ландшафті // Фізична географія та геоморфологія.- 2004.- Вип.. 46. Том 2.- К.: Ви – тво географ. літ – ри „Обрії”, 2004.- С. 108 – 113.
18. Лабий Ю.М. Распределение рассеянных элементов в ландшафтах Восточных Карпат и Предкарпатья.- Геологический журнал.- 1988.- № 4.- С. 23 – 28.
19. Лабий Ю.М., Михальський М.Г. Распределение и миграция микроэлементов в почвах Прикарпатья //Почвоведение.- 1989.- № 3.- С. 32 – 38.
20. Польчина С.М., Смага І.С., Нікорич В.А., Дмитрук Ю.М. Особливості калійного стану ґрунтів Передкарпаття та Карпат //Агрохімія та ґрунтознавство. – Міжв. наук. збірник. Спец. випуск. – Книга 2.– Харків, 2002.- С. 171 – 172.
21. Приходько Н.Н. Важнейшие микроэлементы в почвах Закарпатской низины и Закарпатского предгорья.- Автореф. дис... канд. с.-х. наук.- Харьков, 1973.- 20 с.
22. Ракочий Б.И. Микроэлементы в почвах Карпат.- Автореф. дис... канд. с.-х. наук.- Харьков, 1974.- 20 с.
23. Трифонова Т.А. Формирование почвенного покрова гор: геосистемный аспект //Почвоведение.- 1999.- № 2.- С. 174 – 181.
24. Фоновий вміст мікроелементів у ґрунтах України //За ред. А.І.Фатеева, Я.В.Пашенко.- Харків, 2003.- 117 с.

УДК: 911.2

ГІРСЬКІ ДОЛИННО-РІЧКОВІ ЛАНДШАФТИ ТА ЇХ РОЛЬ В ЖИТТІ НАСЕЛЕННЯ ГІР

М.В. Дутчак

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
Чернівці, Україна

Dutchak M.V. Mountain river-valley landscapes and their influence upon the life of mountain dwellers

In the article the specific of mountain valley-river landscapes and their special influence on the system of settling apart and economic mastering of territories is examined.

Карпатські ріки утворюють особливий рід долинно-річкових ландшафтів (ДРЛ). ДРЛ, специфіка їх формування та функціонування, особливості структурної організації вивчені ще недостатньо повно. В своїх

дослідженнях ми керувалися концептуальними положеннями, розробленими Ф.М.Мільковим (1966), Г.І.Швебсом (1982) та Б.М.Нешатаєвим (1992).

Під ДРЛ ми розуміємо і вивчаємо їх як відкрити, багатофакторну, флювіально-морфодинамічну каскадну, полісинтетичну систему, утворену рядом генетично і функціонально тісно взаємопов'язаних різновікових і різнорівневих підсистем (руслкових, заплавних, надзаплавно-терасових, силових) об'єднаних в єдину стійко-пластичну структурну організацію.

Для гірських ДРЛ характерні такі риси:

- Провідна роль в ландшафтогенезі належить групі літо-морфотектогенних чинників, особливо – літологічному складу гірських порід та тектонічним процесам, як давнім так і сучасним;

- Активна роль групи гідрогенних чинників і водних ерозійно-аккумулятивних процесів, особливо – стоку – потоків води, мінеральних і хімічних речовин – в тому числі і забруднювачів, тепла, біомаси, а, відповідно, і різних видів інформації;

- Спільність походження, особливо тісний зв'язок геокомпонентів та геокомплексів;

- Високий ступінь різноманітності їх складових структур (руслкових, заплавних, над заплавно-терасових, силових), часу їх утворення, співвідношення ландшафто-утворюючих процесів, висотного положення, морфології, динаміки, тенденції розвитку;

- Активний динамізм всіх процесів, вертикальних і горизонтальних потоків-зв'язків, інтенсивне постування, переміщення трансформація різних речовин і енергії;

- Низхідна однонаправленість, “лінійний стік” зверху вниз: від витоків до гирла – за течією ріки – поздовжній тип упорядкованості потоків-зв'язків і територіальної структури ландшафтних комплексів та від бортів долини русла – поперечний тип упорядкованості;

- Поліструктурність територіальної ландшафтної структури, в ДРЛ особливо чітко простежуються чотири типи територіальної структурної організації ландшафтів: генетико-морфологічної позиційно-динамічної, парагенетичної і басейнової;

- Високий ступінь різноманітності, контрастності, диференційованості, динамізмі потоків-зв'язків і генетико-морфологічних систем, багатство і різноманітність їх природно-ресурсного потенціалу, отже, як правило, сприятливість їх властивостей для життєдіяльності людини, розвитку сільськогосподарських, водогосподарських, поселенських, дорожніх, рекреаційних видів природокористування.

Ріки східних Карпат, від головного європейського вододілу, стікають в Балтійське та Чорне моря. До басейну Балтійського моря належить водозбір Вісли, який заходить в межі Карпат верхів'ями р. Сан. До басейну Чорного

відносяться водозбори Дністра і Дунаю. Головні притоки Дунаю – Тиса, Прут, Сірет. Тиса збирає води рік, що стікають з південно-західного макросхилу Карпат – Уж, Латориця, Боршава, Ріка, Тересва, Чорна та Біла Тиса. Головні притоки Дністра – Стрий з Опором, Свіча з Мізункою, Лімниця, Бистриця Солотвинська та Надвірнянська. Вони беруть початок на північно-східному макросхилі регіону. Тут же беруть початок притоки Дунаю – Прут з Черемошем і Сірет.

Всі перераховані притоки Дністра та Тиси орієнтовані поперечно до загально карпатського простягання. Досить високе зволоження Карпат зумовлює формування густої мережі потоків і рік різного порядку. Пересічна густина гідрографічної мережі тут складає $0,6 - 0,7 \text{ км/км}^2$, що є найвищим показником на Україні, максимальна досягає $1,0 - 1,2 \text{ км/км}^2$. В кожній тектонічній зоні малюнок гідрографічної мережі буде різним, що пов'язане з неоднаковою стійкістю гірських порід до розмиву. Для Скибової зони, наприклад, характерний гратчастий тип малюнку: основні поперечні ріки, тут як і в інших зонах проклали свої русла по лініях крупних тектонічних порушеннях – розломах та розривах, а їх притоки першого порядку течуть вздовж карпатського простягання, проклавши русла в легко-розмивних породах. В Чорногірській зоні, де хаотично розкидані відклади з різною стійкістю до розмиву, малюнок гідрографічної сітки має невпорядкований характер: велика кількість дрібних, сильно розгалужених приток Пруту, Білого та Чорного Черемошу часто міняють напрямок русел.

Ріки Карпат мають типовий гірський характер: вони відзначаються значним нахилом русла, швидкого течією, невиробленим поздовжнім профілем, а також бурхливими повенями та паводками.

В залежності від величини рік та тектонічних та геологічних особливостей території по яких вони протікають, сформувалися різні типи річкових долин, а відповідно і різна ландшафтна структура. Для великих рік характерні досить крупні долини з добре вираженими місцевостями русел, заплав, надзаплавних терас та нерозчленованих корінних схилів. Для малих рік характерні V-подібні долини, в структурі яких виділяються місцевості русел, днищ та заплав, а також місцевості нетерасованих схилів бортів. Найбільш динамічними ландшафтними комплексами в структурі ДРЛ є руслові, заплавні та крутих схилів.

Місцевості русел, через змінний режим рівня води в різні періоди року мають різний характер. В межень вони маловодні, місяцями спостерігається нагромадження крупного алювію та валунів. У малих рік вода майже повністю зникає в алювію. В періоди повеней та паводків вони швидко наповнюються водою і несуть велику кількість наносів. В такі періоди русла можуть швидко змінювати своє положення і зміщуватися в той чи інший бік долини.

У великих рік обабіч русла перервними смугами сформувалися місцевості заплав. В структурі цих місцевостей виділяються урочища низької та високої заплави. Низька заплава складена піщано-гравійним алювієм, з фрагментами слабorozвинених ґрунтів під заростями верболозу та сірої вільхи. Висока заплава складена піщано-гравійним алювієм, з лучно-буроземними та дерново-буроземними глейовими ґрунтами під різнотравними луками.

Заплавні місцевості досить динамічні утворення. Під час повеней відбувається накопичення алювію на їх поверхні, руйнування одних частин заплави та розширення інших. Поверхні заплав досить часто погорбовані конусами виносу, які складені щебнисто-суглинистим матеріалом.

Вище заплави сформувалися місцевості надзаплавних терас в структурі яких виділяються місцевості низьких, середніх та високих терас. Серед терасових місцевостей найкраще виражені місцевості низьких (I – II) надзаплавних терас. Ці тераси складені суглинистим алювієм який підстиляється піщано-галечниковим матеріалом. В окремих місцях на денну поверхню виходять корінні виступи пісковиково-аргілітового чоколя. Поверхні цих терас мають досить рівну поверхню, лише місцями зустрічаються окремі підвищення та пониження. Ґрунтовий покрив цих терас в основному лучно-буроземний та дерново-буроземний і лише на понижених ділянках зустрічаються торфово-болотні ґрунти.

Місцевості середніх (III – IV) терас складені суглинистим алювієм що підстиляється крупно галечниковим алювієм з дерново-буроземними ґрунтами переважно розорані під селитьбою, дорогами. Ці місцевості дуже добре виділяються в структурі долинних ландшафтів, найбільш сприятливі для освоєння, тому найбільш інтенсивно освоєні та змінені.

Місцевості високих надзаплавних (V-VII) терас сильно змінені екзогенними процесами тому виражені фрагментарно у вигляді останців. Ці місцевості складені досить потужною товщею (до 10 м) дрібно галечникового алювію який зверху перекритий плащем щебенистого делювію. Тут панують багаті за флористичним складом злаково-різнотравні луки на глибокодерново-буроземних ґрунтах. Місцями збереглися фрагменти смерекових та букових лісів, які колись мали тут досить широке розповсюдження.

В структурі долин малих рік виділяються місцевості вузьких днищ, заплав іноді місцевості низьких (I-II) терас та місцевості схилів різної крутизни.

Значний динамізм в ландшафтних місцевостях цих долин відбувається як на заплавних так і в силових урочищах, за рахунок геодинамічних процесів (зсуви, осипи, каменепаді, площинний змив та лінійний розмив).

Аналіз історії заселення та освоєння Карпатських ландшафтів показує, що найбільш сприятливими для життя людини є ДРЛ. Освоєння та заселення Карпат відбувалося саме по долинах рік, як з півдня так і з півночі, сходу та заходу різними племенами. Аналіз сучасного стану заселення Карпатського регіону та його господарського освоєння показує, що ДРЛ є найбільш освоєні та заселені. Тут розташовується переважна більшість населених пунктів, пролягають основні шосейні дороги та залізниці. В долинах рік сформувалися основні рекреаційні центри. До заплавних терасових місцевостей приурочені основні орні землі та городи. В долинах рік будуються гідротехнічні споруди, в тому числі і гідроелектростанції (Теребле-Рікська).

Довготривале, концентроване інтенсивне використання Карпатських ДРЛ потребує детального вивчення та оцінки їх стану. Це дасть змогу їх раціонально використовувати та уникати виникнення несприятливих природних явищ, а також екологічних катастроф.

1. Мильков Ф.Н. Парагенетические ландшафтные комплексы. // Научные записки Воронежского отдела ГО СССР. Воронеж. 1966, – С. 3 –7
2. Нешатаев Б.М. Методологические принципы сравнительного ландшафтного анализа долинно-речных систем (на примере Камского Предуралья и Сумского Приднепровья). Автореферат дис. д.г.н. Киев; 1992. 48 с.
3. Швец Г.И., Васютинская Т.Д., Антонова С.А. Долинно-речные парагенетические ландшафты (типология и районирование) // География и природные ресурсы. 1982, № 1. – С 24 – 32.

УДК: 911.3:330.115 (47+57)

ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКАХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

М.М. Елбакідзе

Львівський національний університет ім. І. Франка, Львів, Україна

Elbakidze M.M. Ways of traditional nature use conservation in national nature parks of the Ukrainian Carpathians

Ecological, cultural and social-economic value of the Carpathians as well as the sustainable development of the region are paid much attention to by a number of international Decrees adopted during past years [3,4,9,11,24]. Protection and balanced utilization of biological and landscape diversity, introduction of sustainable nature-use,

conservation of cultural heritage and traditional knowledge of mountain dwellers are regarded as the key elements of sustainable development. The article outlines the role of protected areas in terms of these specific aspects.

У багатьох міжнародно-правових документах останніх років [3,4,9,11,24] значна увага акцентується на екологічній, культурній і соціально-економічній цінності Карпат та необхідності сталого розвитку екорегіону. Ключовими моментами сталого розвитку вважаються охорона та збалансоване використання біологічного та ландшафтного різноманіття, впровадження сталого природокористування, збереження культурної спадщини та традиційних знань горян. Одним із шляхів вирішення цих питань є покращення ефективності діяльності природо-заповідних територій в регіоні, зокрема національних парків.

В Україні національні природні парки (НПП) є відносно новим типом природо-заповідних територій. Хоча прийняті відповідні організаційно-правові засади їх діяльності, бажано знову повернутися до осмислення концепції «національного парку» та продовжити дискусії щодо вдосконалення існуючого природоохоронного законодавства.

У країнах Західної Європи ставиться під сумнів спроможність національних парків забезпечити належний рівень охорони та збереження біорізноманіття. У європейській природоохоронній практиці для покращення охорони довкілля здійснюються спроби сумістити дві концепції – концепції сегрегації та інтеграції. Згідно з *концепцією сегрегації* природу охороняють шляхом створення національних парків (та інших природоохоронних територій). Такий варіант охорони через відокремлення територій довів свою неефективність у країнах Західної Європи. По-перше, це зумовлено порівняно невеликою площею, яку займають національні парки. По-друге, є зникаючі та рідкісні види флори і фауни, для виживання яких потрібні фермерські угіддя (відкриті простори). По-третє, є потреба охорони культурних ландшафтів з високим вторинним біорізноманіттям, які втрачають природоохоронну цінність після створення національного парку та припинення певного типу природокористування [20,21,22,23,25]. Для більш ефективного вирішення цих питань, згідно із *концепцією інтеграції*, необхідно впроваджувати і дотримуватися певних природоохоронних заходів при використанні природних ресурсів або переходити до екологічного типу господарювання

Національні природні парки України відрізняються від «справжніх» національних парків (категорії II, IUCN) і скоріше відносяться до охоронних ландшафтів (категорія V, IUCN) [14]. Тому їх менеджмент необхідно здійснювати, виходячи з принципів концепції сегрегації та інтеграції, створюючи відповідні умови як для комплексної охорони природи, так і для впровадження екологічних видів природокористування. Один із підходів –

збереження, підтримування та відновлення традиційного природокористування. Можна назвати щонайменше дві причини для цього:

По-перше, традиційного природокористування пов'язане із наявністю господарської зони, площа якої в середньому становить 50-60% площі національних природних парків. Уже нині є конфлікти між завданнями природоохоронного менеджменту та природокористуванням, яке ведуть місцеве населення та інші землекористувачі в цій зоні. Підтримування, відновлення та збереження традиційного природокористування можна розглядати як один із шляхів забезпечення надійнішої та сталої охорони природних комплексів у господарській зоні (як наслідок, і в заповідних зонах). По-друге, потрібно зберегти культурні геосистеми (довготривало-похідних варіантів природних комплексів) з високим біорізноманіттям у межах парків, виникнення та існування яких прямо залежить від традиційного (природочуйного) використання [5].

Існуюча мережа національних природних парків Українських Карпат включає етнічні землі та місця проживання представників всіх етнічних груп населення регіону, а саме: Карпатський, Вижницький національні природні парки та національний природний парк «Гуцульщина» – гуцулів, національні природні парки «Синевир», «Сколівські Бескиди» – бойків, Ужанський національний природний парк – лемків.

Для обґрунтування пропозицій щодо збереження традиційного природокористування потрібно з'ясувати такі питання: що таке традиційне природокористування? Що необхідно зробити для його підтримування та розвитку? Як відмежувати традиційні та нетрадиційні види природокористування?

Питання, що таке традиційне природокористування, яка його екологічна та економічна роль, жваво обговорюються в багатьох країнах, особливо в тих, де ведуться дискусії навколо збереження культури корінних народів [10,12,17,19]. У переважній більшості публікацій підкреслюється його нерозривний зв'язок із природним ландшафтом, комплексність (поєднання різних видів природокористування в різних ландшафтах на певній території) та екстенсивність. Існують і крайні точки зору, згідно з якими традиційне природокористування тлумачиться або дуже вузько як таке, що має натуральний характер економіки (тобто мінімальний розмір та максимальну залежність від природи), або як чисто наукова категорія, яку в реальному житті можна розпізнати тільки з великими припущеннями.

Нами за основу взяте визначення, яке було дано Ямсковим А. [19]. Воно найбільш повно охоплює основні складові традиційного господарювання і дає можливість встановити критерії для розмежування традиційних і нетрадиційних видів природокористування.

До *традиційного природокористування (=господарства)* відносяться ті форми ведення будь-якої галузі господарства сучасним населенням, при якому це населення зберігає спадковість форм господарювання від своїх безпосередніх предків (у період до початку колективізації) в кожному наступному із аспектів господарювання: тип природних ресурсів, що використовуються; типи трудової діяльності; територія чи акваторія, яка використовується; типи первинної продукції [19].

Традиційне господарювання народів Карпат зазнало значних змін протягом історичного періоду внаслідок неодноразових докорінних соціально-економічних струсів. Але згідно [1,2,18] до 1939 року у віддалених регіонах Карпат місцевому населенню вдавалося зберегти традиційний (екологічний) тип природокористування. Наприклад, для бойків основними рисами такого господарювання можна вважати: дотримання двопільної системи землеробства, поєднання рільництва і тваринництва в межах одного господарства, відведення залежних земель, використання сівозмін, механічних засобів для обробки ґрунту та боротьби із бур'янами, захист ґрунту від ерозії через спеціальну оранку.

Протягом радянського періоду колективізація земель, механізація та інтенсифікація лісового та сільського господарств, штучне порушення етнічного складу населення в Карпатах привело не тільки до руйнування традиційного господарювання, але й до втрати традиційних знань ведення господарства, які набувалися поколіннями протягом століть [1,2,18].

В теперішній час можна спостерігати як позитивні, так і загрозливі тенденції у природокористуванні¹. З одного боку, місцеве населення перейшло до екстенсивної практики господарювання, що набуває риси традиційної (екстенсивне вівчарство в Чорногорі – Карпатський НПП, екстенсивне рільництво та лісове господарство в Сколівських Бескидах – НПП «Сколівські Бескиди»). З іншого боку, виживання місцевого населення в умовах бідності напряму залежить від використання природних ресурсів, тому в національних парках виникають гострі конфлікти між потребами місцевого населення та обмеженнями у використанні природних ресурсів, що встановлюються з огляду на природоохоронний статус території.

Крім того, збільшується частка закинутих сільськогосподарських земель (пасовищ, сіножать, садів) через нерентабельність сільського господарства та відтоку працездатного населення з гірських сільських місцевостей. Це призводить до зменшення площ цінних післялісових лук (полонин), які мають важливе екологічне та рекреаційне значення. Зростає інтенсивність лісового господарства навіть на тих землях, які без вилучення

¹ Для вивчення сучасного природокористування були опитані землекористувачі в межах НПП «Сколівські Бескиди» та Карпатському НПП у 2005 році.

включені до складу національних парків, що може призвести до виснаження природних ресурсів і мати негативні екологічні та економічні наслідки, в першу чергу, для місцевого населення. Тому проблема вивчення та збереження традиційного природокористування етнічних груп населення Українських Карпат є актуальною за багатьма причинами

По-перше, традиційне природокористування є основою збереження їхньої самобутньої культури. По-друге, традиційне природокористування – це унікальний історичний досвід екологічної культури нації. По-третє, в більшості випадків традиційне природокористування є прикладом збалансованого природокористування і відіграє важливу екологічну, естетичну та економічну функції.

Національні природні парки як полі-функціональні природо-заповідні території, в межах яких виділяється господарська зона, повинні виконувати ще одну функцію, а саме – збереження, підтримування та охорони традиційного господарювання етнічних груп населення України як складової етнокультурної спадщини нації.

Для цього необхідно: по-перше, зберегти території традиційного природокористування, тобто ареал, в межах якого ведеться (або планується вести) традиційне господарство, і, по-друге, розробити механізм підтримки традиційних природокористувачів – людей, які здійснюють (або ті, що мають бажання) здійснювати традиційне господарство та є прямими нащадками тих, хто використовував ті ж самі території до колективізації і раніше [19].

Пропонуємо такі дії:

- розробити положення про території традиційного природокористування та їх правовий режим (можна використати досвід країн, які прийняли Закони про території традиційного природокористування) [8],
- увести нові типи функціональних зон в межах національних природних парків, а саме: зону традиційного природокористування та зону традиційних поселень етнічних груп населення;
- провести інвентаризацію всіх земель в межах національних парків, де здійснюється, здійснювалося або може здійснюватися традиційне природокористування;
- прийняти закони, які б давали можливість резервувати території, що будуть оголошені територіями традиційного природокористування, для регулювання порядку відводу цих земель, зміни їх меж тощо;
- розробити державні та регіональні програми фінансової підтримки селянських господарств, що ведуться на екологічній основі та захисту прав місцевого населення на ведення традиційного господарювання;
- розробити державні та регіональні програми захисту самобутності територій національних природних парків. Один із напрямків – збереження

архітектурної самобутності сіл через впровадження принципів архітектурного дизайну приватних та державних будівель, що спираються на народні традиції.

Адміністраціям національних парків необхідно надати функції контролю над використанням територій традиційного природокористування. Наслідки використання природних ресурсів протягом соціалістичного періоду підтверджують відомий соціально-екологічний феномен, який отримав назву «трагедія суспільних ресурсів». Суть її полягає в тому, що в людини відсутні свідомі обмеження, що перешкоджають повному виснаженню природних ресурсів, якщо ці ресурси знаходяться в колективному використанні або володінні, при умові, що в процесі їх експлуатації позитивні результати (вигода) отримують окремі користувачі, а зростаючі негативні наслідки через виснаження ресурсів (збитки) рівномірно розподіляються між усіма членами даного колективу, включаючи і тих, хто даними ресурсами не користувався або користується в обмежених масштабах[19]. Виходом із такої ситуації може бути або приватизація природного ресурсу, який знаходиться у колективному володінні, або введення ефективного суспільного контролю та нормування навантаження на ресурс із боку користувачів. Таким чином, зовнішній та ефективний контроль за природокористуванням населення, що веде традиційне господарство, і за станом природних ресурсів, що ними використовуються, є необхідним і відповідає інтересам як охорони природи, так і стійкого розвитку самого традиційного господарства в сучасних умовах ринкової економіки і проникнення товарно-грошових відносин [19]. Такий контроль може здійснюватися адміністраціями національних природних парків разом із місцевими органами самоврядування.

Підтримування та відновлення традиційного природокористування в межах національних парків є дійовим засобом збереження біорізноманіття, покращення умов життя місцевого населення та розвитку туристично-рекреаційних функцій територій.

Для вирішення поставлених завдань необхідно об'єднати зусилля спеціалістів різного профілю: географів, екологів, економістів, юристів, філологів та етнографів, – і представників місцевого населення, які є носіями традиційних знань.

Національні природні парки України за умови ефективного поєднання охорони природи та природокористування можуть стати своєрідним прототипом оптимального співіснування людини і природи, моделлю національного парку країн Центральної і Західної Європи.

1. Бойківщина, історико-етнографічне дослідження. Київ, 1983.
2. Гайда Ю. Турківщина: природа і люди. Ужгород, 1998.

3. Гамор Ф.Д. До концепції сталого розвитку гірських територій України. Гори і люди.
4. Декларації з питань довкілля та сталого розвитку у Карпатському та Дунайському регіонах. Бухарест, 2001.
5. Елбакідзе М. Органічне сільське господарство як шлях примирення природоохоронної та господарської функції природо-заповідних територій (з досвіду Німеччини). Вісник Львівського університету. Сер. географ., №31, 2005.
6. Закон про охорону навколишнього природного середовища. ВВР України, № 41, 1991.
7. Закон про природно-заповідний фонд України. ВВР України, № 34, 1992.
8. Закон Российской Федерации «О территориях традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации», 2001.
9. Карпатська конвенція. Київ, 2003.
10. Клоков К. Традиционное природопользование народов Севере: концепции сохранения и развития в современных условиях. СПб., 1997.
11. Конвенція про збереження біологічної різноманітності. Ріо-де-Жанейро, 1992.
12. Корытний Л., Калеп Л., Напрасников А., Парфенов В., Пономарев Г., Рагулина М., Савельева И. Географический поход к выделению территорий традиционного природопользования. География и природные ресурсы, № 3, 2004.
13. Криницький Г., Третяк П. Стан лісів Українських Карпат, екологічні проблеми та перспективи. С. 54-65. В кн.: Екологічні проблеми Карпатського регіону (екологічний збірник). Праці НТШ, том.9.
14. Кукурудза М. Менеджмент національних парків. Львів, 2003.
15. Олещенко В.І., Малишева Н.Р. Організаційно-правові засади збереження біорізноманіття // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К., 1997. -С.11-39.
16. Розбудова екомережі України. К., 1999.
17. Сыроечковский Е.Е. Биологические ресурсы Сибирского Севера. Проблемы освоения. М., 1974.
18. Трохимчук С. Зміна ландшафтів Стрийсько-Санської Верховини в Українських Карпатах за істричний час. Рукопис дисертації. Львів, 1968.
19. Ямсков А. Традиционное природопользование: проблемы определения и правового регулирования. Юридическая антропология. Закон и жизнь. М., 200.
20. Nacsius M., Lunzer I. Organic agriculture in Germany. – SOL, Germany. – 2000.
21. Plachter H., Korbun T. A methodological primer for the determination of nature conservation targets in agricultural landscapes// Nature protection in agricultural landscapes/ ed. by M. Flade, H. Plachter, E. Henne, A. Kenneth – Berlin, 2003.
22. Ruehs M. Grassland as habitat of flora and fauna – a review// Nature protection in agricultural landscapes/ ed. by M. Flade, H. Plachter, E. Henne, A. Kenneth – Berlin, 2003.
23. Stolton S., Geier D. The relationship between biodiversity and organic agriculture//High Level Pan-European Conference on Agriculture and Biodiversity. – 2002 (Internet).
24. The Carpathians Ecoregion Initiative. Vienna, 2000.

25. Werner A., Roth R., Zander P., Meyer-Aurich A., Jarfe A. Scientific background for a nature conserving agriculture// Nature protection in agricultural landscapes/ ed. by M. Flade, H. Plachter, E. Henne, A. Kenneth – Berlin, 2003.

UDC 630*228.81(234.372.33):630*182

RESERARCH OF DYNAMICS OF VIRGIN FORESTS ON YAVORNIK MOUNTAIN

M. Žárník, Z. Hrubý

The Forest Management Institute Brandýs nad Labem, Frýdek – Místek,
Czech Republic

Жорнік М., Грубий З. Дослідження динаміки пралісів на г. Яворний

Дослідження пралісів у Східних Карпатах (Україна) на ділянках, закладених проф. Алоїсом Златніком, було відновлене лісознавчим факультетом університету ім. Менделя (Брно, Чехія). Основною мета – моніторинг динаміки пралісів.

Research of virgin forests in the East Carpathian Mts. (Ukraine) was given back by Forestry Faculty of Mendel University in Brno during 1996 and 1997 in some of the original 13 research areas which were constituted during 1931-1935 by research team of Prof. Alois Zlatnik in the region of Podkarpatská Rus (transcarpathian region today).

The research areas were constituted with a primarily view to monitoring of dynamics of virgin forests.

Partial new geobiocenological monitoring was repeated in the 3 research areas (No.5b – area 3,09 ha, No.6 – 6,83 ha, No.7 – 6,05 ha) in the territory of Užanskyj nacional'nyj prirodnyj zapovidnyk (= National Nature Park of "Uzhans'ki") in Javornik Mt. during 1996, 1997 and 2002. Localities are situated to altitude range: area No.5b from 387 to 507 m a.s.l., No.6 from 802 to 899 m a.s.l. and No.7 from 610 to 754 m a.s.l. Areas No.5 and 7 lies in the frame of 4th (= *Fageta* s lat.) and area No.6 lies in 5th (= *Abieti* - *Fageta* s lat.) altitudinal vegetation zone.

At the very beginning of research (1934) was found only a little affected area No.7 by antropic activities from the last time. Area No.6 was strongly pastured in 30th years. Area No.5b was chosen for monitoring because of the strong damage by antropic activities (for monitoring regeneration to natural stadium). In the time of repeating monitoring was found antropic damage in the area No.7 where there

were cut some *Abies alba* and second part of area No.5 (5a) was practically completely cut out.

Species composition of living trees (by the trees above 7 cm of the breast-height diameter = diameter of trunk at 1,3 m overground) was changed in the area No.5b from 1934 – *Fagus sylvatica* 60,2%, *Abies alba* 39,6%, *Acer pseudoplatanus* 0,1%, *Corylus avellana* 0,1% to 2002 - *Fagus sylvatica* 67,6%, *Abies alba* 32,1%, *Carpinus betulus* 0,3%, in the area No.6 from 1934 – *Fagus sylvatica* 99%, *Acer pseudoplatanus* 1% to 1997 – *Fagus sylvatica* 97%, *Acer pseudoplatanus* 2%, *Acer platanoides* 1% and in the area No.7 from 1934 – *Fagus sylvatica* 93,9%, *Abies alba* 6%, *Ulmus glabra* 0,1% to 1997 – *Fagus sylvatica* 96,3%, *Abies alba* 2%, *Salix caprea* 0,3%, *Betula pendula* 0,2%, *Sambucus nigra* 0,1% and *Ulmus glabra* 0,1%.

Total volume (by the trees above 7 cm of the breast-height diameter) of living trees was changed in the area No.5b from 467,8 to 516,6 m³.ha⁻¹, in the area No.6 from 462,3 to 494,7 m³.ha⁻¹ and in the area No.7 from 668,3 to 654,4 m³.ha⁻¹ (and with hypothetical volume of cut *Abies alba* is 685,0 m³.ha⁻¹).

Size of stand basal area (total area of stumps at 1,3 m overground) of living trees (by the trees above 7 cm of the breast-height diameter) was changed in the area No.5b from 37,0 to 35,0 m² ha⁻¹, in the area No.6 from 36,1 to 37,6 m² ha⁻¹ and in the area No.7 from 39,1 to 36,5 m² ha⁻¹ (and with hypothetical stand basal area of cut *Abies alba* is 38,0 m² ha⁻¹).

Recurrent monitoring in the research areas has increased their importance for natural science that is why the research areas need strict protection status (since the time of the latest monitoring there was cut around 2/3 of area No.7).

УДК 631.145(477-924.52)

ПРОЕКТ: „КАРПАТСЬКА ГІРСЬКА АГРАРНА ШКОЛА”

І.М. Зеленчук

Філія „Гуцульщина” НДІ українознавства МОН України, Верховина, Україна

Zelenchuk I.M. Project “Carpathian mountain agrarian school”

This article considers the problem of primary agrarian education the Carpathian people who work at the private farms.

For the scientific reseach and practical deciding this vital problem is offering realize at the territory of mountain Verkhovyna district, Ivano – Frankivsk region flying draft (project): „Carpathian Mountain Agrarian School ”

Необхідність початкової аграрної освіти карпатських горян

Проблема збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат є особливо актуальною проблемою для Гуцульського регіону. Екологічні та соціально – економічні аспекти цієї проблеми тісно пов'язані із життям та побутом гуцулів як однієї із етнографічних груп українців, що населяє високогірну частину Карпатського регіону. Оскільки Гуцульщина, як історико-етнографічний регіон в Українських Карпатах, географічно розташована навколо Чорногірського хребта, то звідси слідує цілий ряд специфічних особливостей життєдіяльності гуцулів, що спричинені високогірними природно – кліматичними умовами цього гірського краю.

Одним із важливих видів господарської діяльності гуцулів є ведення сільського господарства в особистих селянських господарствах. Переважна більшість населення цього гірського краю, яке зайнято працею в особистих селянських господарствах, мають середню освіту і не мають початкової професійної сільськогосподарської освіти. В своїй господарській діяльності більшість горян користуються знаннями, здобутими в загальноосвітній школі і традиційними народними знаннями.

Цілком очевидно, що цих знань є недостатньо для ефективної праці в особистому селянському господарстві, яке ведеться на аматорському рівні.

В шкільному змісті природничих навчальних предметів взагалі не розглядаються специфічні особливості господарювання в гірських умовах Карпат і тому випускники загальноосвітніх шкіл Гуцульщини не мають елементарних знань в потрібній для майбутнього життя сфері – гірському господарстві.

Таким чином ми переконаємось, що проблема ведення сільського господарства в гірських природно – кліматичних умовах, яка є складовою частиною загальної проблеми природокористування Українських Карпат і має важливе соціально – економічне та екологічне значення, не знаходить адекватного відображення в змісті загальної середньої освіти.

Більша частина випускників загальноосвітніх шкіл Гуцульщини залишається жити і працювати в рідному гірському краю і ведуть своє особисте селянське господарство переважно традиційними методами, на основі народних знань, без застосування сучасних науково-обґрунтованих технологій.

Для вирішення проблеми організації праці в особистих селянських господарствах у гірських умовах Карпат, потрібно запровадити тут початкову аграрну освіту населення. На нашу думку – це повинен бути теоретичний мінімум базових аграрних знань для ведення гірської господарки в Українських Карпатах, які займають 9,4% території і де проживає 12% населення України.

Таким чином проблема організації аграрної освіти карпатських горян, або інакше – проблема початкової професійної освіти населення для ефективного ведення гірської господарки, має загально регіональне значення. Для дослідження цієї актуальної проблеми ми розробили проект „Карпатська гірська аграрна школа”.

Перша частина цього проекту передбачає введення факультативного курсу „Гірська господарка” у всіх загальноосвітніх школах Карпатського регіону. Введення такого факультативного курсу потребуватиме відповідного науково – методичного забезпечення з боку аграрних науково – освітніх ВНЗ України.

Факультативний курс „Гірська господарка” може бути регіональною складовою реалізації концепції профільного навчання в сільських загальноосвітніх школах. Таким чином випускники гірських сільських шкіл можуть оволодіти основами раціонального ведення особистого селянського господарства в гірських умовах Карпат.

Введення такого факультативного курсу – це практичне наближення змісту освіти до реальних життєвих потреб та інтересів учнів, які залишаються жити і працювати в рідному краю.

Друга частина цього проекту передбачає створення в Карпатському регіоні на базі Відділів сільського господарства РДА „Карпатської гірської аграрної школи” у формі зимових теоретичних курсів із організації ведення особистого селянського господарства на сучасних наукових основах.

Для того щоб максимально наблизити початкову аграрну освіту до горян, курси гірської господарки повинні бути виїзними і проводитись в кожному гірському селі.

Таким чином „Карпатська гірська аграрна школа” може складатись із мобільної групи фахівців сільського господарства, що мають відповідну підготовку і можуть навчати сучасним основам гірської господарки.

Слухачами таких теоретичних курсів із основ ведення гірської господарки можуть бути молоді господарі–аматори, які ведуть особисті селянські господарства традиційними методами із використанням народних знань і мають бажання ознайомитись із основами сучасних аграрних технологій для гірських природно – кліматичних умов Українських Карпат.

Працівники Відділу сільського господарства РДА, які вестимуть заняття в „Карпатській гірській аграрній школі”, повинні проходити навчання у ведучих аграрних ВНЗ України і стажування у карпатських і альпійських країнах Європи.

Для конкретизації проекту „Карпатська гірська аграрна школа” ми розглянемо, як приклад, Верховинський район Івано-Франківської області, що належить до найвисокогірніших районів України.

На прикладі Верховинського району ми наведемо ряд аргументів, які обґрунтовують доцільність створення тут, як щільного проекту, „Карпатської гірської аграрної школи”.

Якщо на практиці такий проект покаже свою ефективність то, при відповідному адаптуванні до місцевих особливостей, його можна пропонувати всім районам Карпатського регіону, які мають статус гірських.

Коротка соціально-економічна характеристика Верховинського району

На півдні Івано-Франківської області у самому центрі великої Карпатської дуги, знаходиться Верховинський район. Це єдиний район області, який повністю розташований у Карпатській гірській системі. На південному заході району, протягом 49 км, проходить державний кордон України з Румунією. На заході Верховинський район межує з Рахівським районом Закарпатської області, на сході – з Путильським районом Чернівецької області, а на півночі з Надвірнянським та Косівським районами. Протяжність Верховинського району з півночі на південь – 62 км, із заходу на схід – 41 км.

Територія Верховинського району складає 125426 га, з них: 32113 га становлять господарські угіддя: рілля – 871,46 га, багаторічні насадження – 120,5 га, сінокоси – 12380,3 га, пасовища – 20541,5 га.

Ліси та інші лісовкриті площі становлять 89442 га (71,3%), до яких віднесено і 21000га колишніх колгоспних лісів.

У Верховинському районі є 43 населених пункти, 1 селищна рада та 21 сільська рада.

Економічний потенціал Верховинського району представлений в основному підприємствами деревообробної промисловості.

В сільському господарстві тваринництво є провідною галуззю, а рослинництво має допоміжний характер через малу площу рілля.

В районі збережено поголів'я великої рогатої худоби. Продовжується робота з розведення племінних овець та коней гуцульської породи.

Недостатня розвиненість господарських структур в умовах гірської місцевості унеможливує забезпечення відповідного рівня продуктивності праці та зниження собівартості виробленої продукції, як в промисловості, так і в сільському господарстві порівняно з низинними районами України. В гірських умовах Карпат потрібні значно більші затрати фізичних та інтелектуальних зусиль, фінансово – матеріальних ресурсів.

Природно – кліматичні умови, розташованого в гірській зоні Карпат, Верховинського району сприяють розвитку тут тваринництва. Наявність сільськогосподарських угідь в розрахунку на одного жителя у Верховинському районі є найвищою серед інших районів області і становить

0,93 га, проте ріллі припадає на одного жителя лише 0,03 га проти 0,12 – 0,30 га у низинних районах Івано-Франківської області.

Основна частина сільськогосподарського виробництва зосереджена в індивідуальному секторі, що виробляє майже все м'ясо, молоко, картоплю і вовну. В індивідуальному секторі господарства утримується 93% поголів'я коней від загального поголів'я. В розрахунку на 10 дворів тут утримується 16,8 голови великої рогатої худоби, в тому числі 8,2 корови, 9,0 свиней. Район по утриманню великої рогатої худоби і корів на 10 дворів займає перше місце в Івано-Франківській області.

Щороку в районі будується від 10 до 20 індивідуальних житлових будинків із дерева.

В індивідуальному сільському господарстві, житловому та господарському будівництві зайнята значна частина населення району, яке не має професійної освіти стосовно ведення господарства в гірських умовах Карпат. Причиною цього є відсутність в Україні навчальних закладів аграрного профілю, які б спеціально готували фахівців для роботи в гірських умовах.

Доцільність започаткування у Верховинському районі пілотного проекту „Карпатської гірської аграрної школи”

Філія „Гуцульщина” НДІ українознавства МОН України спільно із Всеукраїнським товариством „Гуцульщина” протягом 12 років піднімають проблему створення у Верховинському районі „Карпатської гірської аграрної школи”.

Із історії Гуцульщини відомо, що у 1925-1941 роках в с. Жаб'є (тепер смт. Верховина) діяла Гірська рільнича школа, яка навчала гуцулів технологій ведення гірської господарки. Випускники цього аграрного навчального закладу поєднували добру теоретичну і практичну підготовку та вели власне індивідуальне сільське господарство на науковій основі із використанням передового досвіду Швейцарії і Австрії.

В сучасних ринкових умовах найперспективнішим напрямом розвитку сільського господарства в Українських Карпатах є виробництво екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Але для того, щоб господарська діяльність горян не наносила шкоди екології Карпат, потрібно широко використовувати передовий досвід і технології європейських держав регіону Альпійських і Карпатських гір.

Практика показує, що господарювання відсталими методами у екологічно вразливому високогір'ї Українських Карпат приносить більше шкоди, ніж корисні, і в кінцевому результаті, приводить до нищення унікальних гірських екосистем Карпат та немає нічого спільного із сталим (збалансованим) розвитком Карпат.

Проблема раціонального ведення сільського господарства в гірських умовах Карпат стала особливо актуальною із запровадженням в Україні приватної власності на землю. Всі карпатські горяни одержали землю в приватну власність, але для ефективного господарювання на ній в гірських природно – кліматичних умовах їм вкрай необхідна хоча б початкова сільськогосподарська освіта і основні засоби механізації важкої фізичної праці на землі. З цього приводу гуцули влучно висловлюються, що „господарювати в горах без освіти і техніки так важко, як камінь гризти”.

Практичне використання сучасних європейських технологій ведення сільського господарства в гірських умовах Карпат дало б можливість виживати місцевому населенню в конкурентних ринкових умовах, не наносячи шкоди навколишньому природному середовищу.

Започаткування у Верховинському районі „Карпатської гірської аграрної школи” було б справжньою інновацією тому, що тут було б започатковано в Україні навчання молодих господарів-аматорів веденню індивідуального сільського господарства в гірських природо – кліматичних умовах Карпат із використанням сучасних європейських технологій.

Специфічні особливості гірських природно – кліматичних умов Українських Карпат повинні бути відображені у змісті сільськогосподарської освіти. Вона повинна складатись із чотирьох основних складових, які відображають уклад життя карпатських горян: тваринництво, землеробство, лісівництво і будівництво. Дані складові змісту аграрної освіти є основою гірського господарства, яке традиційно склалося протягом багатьох століть.

Таким чином в „Карпатській гірській аграрній школі” повинні читатись такі основні аграрні курси:

1. Гірське тваринництво.
2. Гірське землеробство.
3. Гірське лісівництво.
4. Гірське будівництво.

Всі ці аграрні курси повинні навчати науковому підходу до організації господарювання в екологічно вразливому гірському регіоні Карпат.

Якщо розглядати перспективу сталого розвитку сільського господарства Гуцульщини як частини Карпатського регіону, то образно цей гірський край можна уявити у вигляді дерев'яної гуцульської хати, що міцно тримається на чотирьох наріжних каменях: гірське сільське господарство, гірське лісове господарство, вироби майстрів народного мистецтва Гуцульщини і сільський зелений туризм.

Всі ці чотири складові є основним джерелом матеріального добробуту Карпатських горян. В цьому відношенні створення в регіоні „Карпатської гірської аграрної школи” є життєво важливою справою для місцевого населення, що веде своє індивідуальне господарство в складних гірських

природно – кліматичних умовах відсталими методами без відповідної сучасної аграрної освіти.

Реалізація на Гуцульщині, у найвисокогірнішому регіоні України, пілотного проекту „Карпатської гірської аграрної школи” може бути першим практичним кроком виконання Карпатської конвенції „Охорона та сталий розвиток Карпат”, що ратифікована Верховною Радою України.

1. Украинские Карпаты. Природа / Голубец М.А., Гаврусевич А.Н., Загайкевич И.К. и др. – Киев : Наук. думка, 1988.–208 с.
2. Украинские Карпаты. Экономика. / Долишний М.И., Залупко С. Н., Писаренко С. М. и др. – Киев : Наук.думка, 1988.–224 с.
3. Гамор Ф. Д. Карпатський біосферний заповідник як модель сталого розвитку у гірських регіонах // Матеріали Міжнародної конференції „Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку” (13-15 жовтня 1998 р., м.Рахів).–Рахів, 1998 р.–С. 23-26.
4. Стойко С.М., Крук Д.І. Роль природо–заповідного фонду Карпат у збереженні етнокультурної спадщини гуцулів, бойків і лемків // Зелені Карпати. – 2004.–№ 1-2.– С.27-29.
5. Зеленчук І.М. Вплив гірських умов Українських Карпат на формування традиційно – побутової культури гуцулів //Матеріали Міжнародної конференції „Гори і люди” (14-18 жовтня 2002 р., м. Рахів).–Рахів, 2002.– С.68–71.

УДК 504.73.06:58.082:502.4(477-924.52)

НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНЕ ТА ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ КОЛЕКЦІЙНОЇ ДІЛЯНКИ РІДКІСНИХ ТА ЧЕРВОНОКНИЖНИХ ВИДІВ РОСЛИН КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

А.В. Козурак, Г.Г.Лазуткін

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Kozurak A.V., Lazutkin H.H. Scientific-cognitive and educational role of collection plot with rare and Red Data Book plant species of the Carpathian Biosphere Reserve

In 1997 researchers of the Reserve established a dendropark within the are of the CBR central office. The aim was to improve its aesthetic view and to make the visitors aware of Carpathian flora. In 1979 within this dendropark there has been established a collection plot with rare and Red Data Book plant species.

Карпатський біосферний заповідник є природоохоронною науково-дослідною установою міжнародного значення та науковим полігоном для екологічних досліджень і екологічного виховання широких верств населення.

У заповіднику налагоджено екологічний моніторинг, тобто ведуться багаторічні безперервні стеження за станом екосистем і ходом природних процесів у них. У різних природнокліматичних зонах створена система стаціонарних моніторингових ділянок, розгорнута мережа постійних пробних площ, фенологічних, метеорологічних та гідрологічних постів, облікових маршрутів.

З метою виховання населення працює Музей екології Карпат, поряд з яким розташований дендропарк та колекційна ділянка рідкісних видів рослин. Улаштування дендропарку розпочато ще в 1977 році, що було необхідним для створення умов з природоохоронної пропаганди і ознайомлення відвідувачів заповідника з флорою і фауною Карпат [4]. У 1979 році на території дендропарку вже висаджено 48 видів деревно-чагарникових рослин та розпочата закладка мережі стежок [5]. У 1980 році проведена реконструкція дендропарку і посаджено 45 саджанців декоративних деревних порід. У 1981 році створено план колекційної ділянки та висаджено на ній 15 видів рідкісних трав'яних рослин флори, за якими розпочаті фенологічні спостереження [6].

Перші види рослин зібрані на території Угольського природоохоронного науково-дослідного відділення. Це такі, як *Erythronium dens-canis* L., *Leucojum vernum* L., *Lilium martagon* L., *Galanthus nivalis* L., *Hepatica nobilis* Mill. та інші види. В ці ж роки із території Долини нарцисів висаджено *Narcissus angustifolius* Curt.

На колекційній ділянці зростають також рідкісні аборигенні види рослин, зокрема *Arnica montana* L., *Crocus heuffelianus* Herb., *Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Summerhayes., *Dactylorhiza maculata* (L.) Soo., *Taxus baccata* L., *Quercus petrea* (Mattuschka) Liebl.

Поряд з колекційною ділянкою знаходиться альпійська гірка, на якій висаджені в основному високогірні види рослин. Зокрема, це *Juniperus communis* L., *Gentiana lutea* L., *Gentiana acaulis* L., *Leontopodium alpinum* Cass., *Soldanella hungarica* Simonk. Тут представлені також види рослин, які приурочені до скель з вапнякових порід, тобто кальцефіли – *Campanula carpatica* Jacq., *Phyllitis scolopendrium* (L.) Newm., *Asplenium trichomanes* L.

Створення цієї ділянки має і наукове значення, оскільки рідкісні і зникаючі види рослин важливі, насамперед, як об'єкти вивчення й пізнання рослинного світу в цілому, його становлення, формування й розвитку. Також вони мають неабияке пізнавальне й естетичне значення. Це перлини рослинного світу, окраса нашого неповторного ландшафту, джерела, що притаїли у собі безліч нерозгаданих ще наукою таємниць, наше національне багатство [8].

Важливим є і те, що тут проводяться постійні фенологічні спостереження за цими рослинами. Такі відомості дають можливість

встановити сезонний ритм розвитку окремих видів, визначити фенологічні індикатори для сезонів року, вивчати строки фенологічних фаз у рідкісних та зникаючих видів рослин [1]. Багаторічні дані цих спостережень необхідні для проведення аналізу та пізнання розвитку природних комплексів, забезпечення ефективних заходів охорони рослин, збереження генофонду та організації індивідуальної охорони рідкісних рослин і зокрема тих, які занесені до Червоної книги України [9].

Дані спостережень за явищами живої і неживої природи наводяться в щорічних томах “Літопису природи” заповідника. На основі багаторічних досліджень строків розвитку фенофаз у видів рослин, що зростають на колекційній ділянці, зроблений аналіз, який служить еталоном при порівнянні даних, отриманих науковцями з інших природоохоронних науково-дослідних відділень заповідника.

Поряд з фенологічними ведуться гідрометеорологічні спостереження, матеріали яких є важливими для аналізу розвитку явищ живої і неживої природи [7].

Постійними відвідувачами музею та колекційної ділянки є учні шкіл району та області. З ними проводяться екскурсії, під час яких особливо наголошується на бережливе ставлення до природи, рослин і тварин, що охороняються законом.

Більшість людей через постійну заклопотаність іншими великими і малими справами, мало звертають уваги на безліч рослин, які оточують нас, мало знають про них. Тому під час екскурсій науковці заповідника зосереджують особливу увагу на рідкісних об’єктах природи та їх охорону. Важливим є і те, що на базі колекційної ділянки вдосконалюють свої знання працівники служби державної охорони з практичним визначенням фенологічних фаз у дерев, кущів, трав’янистих рослин в різні сезони року.

Особливо цікавою та повчальною темою під час екскурсій є розповіді та легенди про ці унікальні рослини місцевої флори. Для відвідувачів наводяться назви рослин, якими користуються жителі нашого мальовничого краю. Зокрема, тирлич жовтий називають гінзура, родіолу рожеву – золотий корінь, олівник, шафран Гейфеля – бриндуші, рододендрон східнокарпатський – червона рута, едельвейс альпійський – шовкова косиця, еритроній собачий зуб – кобилки, кандик, лілія лісова – царські кучері [3].

Екскурсанти повинні знати і пам’ятати, що кожна рослинка відіграє певну роль у постійному вирі життя рідної природи, кожний вид рослинного світу потрібний і корисний. У зв’язку з цим кожному з нас зокрема і всім разом потрібно з більшою пошаною, любов’ю та бережливістю ставитись до всього живого, що оточує нас, потрібно намагатись краще пізнати і розуміти живих істот, що створюють живу оболонку нашої планети [2].

1. Андрієнко Т.Л., Попович С.Ю., Парчук Г.В. та ін. Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків: Метод. посіб./ Під ред. д-ра біол. наук, проф. Т.Л. Андрієнко. – К.: Академперіодика, 2002.– 103 с.
2. Б.В. Заверуха. У світі рослин. – К: “Урожай”, 1980. – 168 с.
3. Комендар В.І. Барвінок для майбутнього. – Ужгород: Карпати, 1987. – 158 с.
4. Літопис природи Карпатського біосферного заповідника. – Рахів. – Том 2 (рукопис).
5. Літопис природи Карпатського біосферного заповідника. – Рахів. – Том 3 (рукопис).
6. Літопис природи Карпатського біосферного заповідника. – Рахів. – Том 4 (рукопис).
7. Методична інструкція для проведення фенологічних та гідрометеорологічних спостережень на території, 2004 р.
8. В.І. Чопик. Рідкісні рослини України. – К: “Наукова думка”, 1970. – 188 с.
9. Шульц Г. Э. Общая фенология. – Л.: Наука, 1981. –188 с.

УДК 504:37

ПРИРОДОЗНАВЧА ЕКСКУРСІЯ ЯК ЗАСІБ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Л.С. Косило

Карпатський національний природний парк, Яремче, Україна

Kosylo L.S. Nature-study excursion as a means of ecological education

The relevant role in ecological education and formation of ecological culture of the person is played with naturalists' excursion. It is fissile, goal-seeking process, which one enables to accept directly by sense bodys subjects and phenomena in vivo. For deployment and more steep comprehension of the contents of naturalists' excursions it is necessary to use national knowledge of environment, traditions, customs, folklore, members of mythology.

Тривожить в даний час байдужість певної частини молоді до краси природи, варварське ставлення до неї. Однією з причин цієї байдужості є недооцінка ролі природи у формуванні морально-естетичних людських цінностей.

Для здійснення екологічного виховання необхідний комплекс таких методичних засобів та прийомів, щоб вивчення природи, будь-яке спілкування з нею залишало в пам'яті глибокий слід, обов'язково впливало б на її почуття і свідомість. Тому важливу роль в екологічному вихованні відіграють туристські походи та екскурсії, де виробляється культура

поведінки, відпрацьовуються ті необхідні навички, які і виховують особистість.

З педагогічної точки зору екскурсія – це одна із форм навчально-виховного процесу, при якій група осіб (екскурсантів) під керівництвом більш освідмленої особи (екскурсовода, вчителя) вивчає об'єкт або явище в його природному оточенні, набуваючи нові чи поглиблюючи раніше набуті знання.

Специфікою будь-якої екскурсії як форми пізнання оточуючого нас світу і форми навчально-виховного процесу є синтез двох важливих елементів: показу раніше підібраних зорових об'єктів і розповіді про них, що виступають як пояснення. Показ і розповідь повинні знаходитися в органічному поєднанні, бо якщо позбавити екскурсію показу, то вона втрачає свою сутність, перетворюючись на лекцію чи бесіду. Відкинувши розповідь, ми отримаємо тільки огляд визначних місць.

Те, що бачить екскурсант, сприймається як єдине ціле в його свідомості, завдяки розповіді екскурсовода з конкретними подіями, явищами, фактами, процесами. Екскурсовод, таким чином, одночасно показує і навчає правильно бачити показане.

В цьому процесі велику роль грає його емоційна сторона: екскурсант не просто дивиться і слухає – він переживає. Побачене і почуте викликає в нього відповідні почуття: захоплення, гордість, смуток, радість, подив тощо. Таке сприйняття вимагає від особистості особливої психічної напруги, що повинно враховуватись екскурсоводом при проведенні екскурсії.

Завдяки своїй наочності, доступності, емоційності екскурсія виступає надзвичайно ефективною формою передачі конкретних знань, сприяє стійкому засвоєнню фактів, а відповідно, справляє вплив на формування світогляду.

За висновками психологів, під час екскурсії інформація запам'ятовується приблизно на 70%, тоді як лекція в приміщенні тільки на 45-55%.

Екскурсії можуть мати різнобічний характер: природознавчий, історичний, естетичний, археологічний, літературознавчий. Настільки різноманітні явища в суспільстві і довкіллі, настільки різноманітні можуть бути екскурсії, які мають мету вивчити і показати ці явища.

В даному випадку ми ведемо розмову про природознавчі екскурсії, які є ефективною формою екологічного виховання.

Під час екскурсій у природу в туристів розвивається спостережливість, формується вміння виявляти зв'язки між життєвими явищами і природними процесами, пробуджується інтерес до навколишнього середовища і бажання глибоко пізнати його закономірності.

Природознавчі екскурсії – це організований, активний, цілеспрямований процес, який дає можливість людині сприймати безпосередньо органами чуттів предмети і явища в природних умовах. Такі

екскурсії завжди викликають емоційне збудження, дають радість пізнання. Крім цього, емоційне сприйняття прекрасного є важливим фактором в естетичному вихованні, його зумовлює сама природа. Завдання екскурсовода – навчити бачити прекрасне.

Природознавчі екскурсії бувають тематичні і оглядові. Тематичні, в свою чергу, поділяються на:

- геологічні, які несуть знання про земну кору, її надра і про процеси, які утворюються там;
- зоологічні, які знайомлять туристів з тваринним світом даного регіону або окремими представниками;
- ботанічні, що розкривають неповторний світ рослин;
- гідрологічні, мета яких є знайомство з водними ресурсами краю – ріками, озерами;
- ландшафтні екскурсії в ліс, парк, зелені насадження.

При підготовці природознавчої екскурсії насамперед слід уважно вивчити пункти маршруту, визначити для зупинок наймальовничіші і найвиразніші місця, звідки зручно вести показ об'єкта, знати, де ростуть рідкісні дерева, де найчастіше можна зустріти тварин.

Особливості об'єктів природи полягають в тому, що джерелом інформації є не події, пов'язані з об'єктами, а вони самі (крім історичних місць).

Екскурсійними об'єктами природознавчих екскурсій є ліси, полонини, гори, гай, степ, озеро, річка, парк, вулкан, водоспад, скеля, унікальні дерева, рідкісні рослини, тварини. Вибір об'єктів екскурсій визначається темою.

В залежності від місця проведення екскурсій слід ознайомлювати екскурсантів з діючими законодавчими актами про охорону лісів, водних басейнів, надр і т. д., із законами про заповідні території, постійно потрібно наголошувати на шанобливому ставленні до природи.

Обов'язково слід розповідати про охорону тварин, розвінчуючи уявлення про шкідливість чи непотрібність деяких представників фауни, в розповіді екскурсовода завжди повинен відчуватися акцент на заповіді “ не вбий “, на величній гармонії і взаємозв'язку в природі, створеній Богом.

Важливу роль в природознавчих екскурсіях відіграє метод спостереження, під час якого туристи завжди мають змогу споглядати природні явища: водоспади, поведінку звірів і птахів і т. п. Більшість міських мешканців не вміють спостерігати за природою, тому екскурсовод повинен зосередити їхню увагу, підказати, прокоментувати, зробити певний аналіз, висновки.

Часто не всі предмети чи явища по даній темі екскурсовод може показати в натурі.

Для цього існує „портфель екскурсовода”, в якому знаходиться гербарій, фотографії, зразки мінералів, гірських порід і т. п. Сучасна техніка дає можливість використовувати в екскурсії запис голосів птахів і звірів, що зробить розповідь більш яскравішою і цікавішою. І особливий вплив на екскурсантів буде мати застосування поетичних рядків, літературних уривків, зразків народної творчості про природу, що завжди доторкнеться до серця і душі туриста.

Екскурсія формує стійкий образ, зорову спостережливість над предметами і явищами, збагачує чуттєве світосприймання. Для розкриття і глибшого розуміння змісту багатьох природничих екскурсій необхідно спиратися на гуцульські народні традиції шанобливого ставлення до природи як важливої умови ефективного формування екологічної культури.

Елементи гуцульщинознавства в екологічному вихованні використовуються в значному обсязі в екскурсії на еколого-пізнавальних стежках Яремчанщини, кількість яких збільшується завдяки методичним рекомендаціям Карпатського національного природного парку („На о. Несамовите”, „Наш друг – природа”, „Кам’янка”, „На г. Маковиця”, „Стежка Довбуша”, „Женець – Явірник”, „Женець – Хом’як”, „На г. Говерла” та інші).

Невичерпні запаси народних знань, традицій, звичаїв гуцульського фольклору допоможе педагогу, екскурсоводу чи керівнику туристичної групи збагатити теми : „Гори Гуцульщини”, „Рослинний і тваринний світ Карпатського національного природного парку”, „Лікарські рослини”, „Полонинське господарство”, „Архітектура Гуцульщини”, „Гуцульський побут”, „Фольклор гуцульського краю”, „Водні артерії Карпат”. Саме тут доцільно використовувати елементи екологічного виховання.

У великій пригоді при проведенні екскурсій на природничу тематику стане гуцульський фольклорний матеріал екологічного спрямування. Це прислів’я, легенди, загадки, перекази, народні прикмети про ліс, про погоду, про природні явища. Гуцульська народна мудрість зосереджує віковий досвід та знання в прості, стислі форми, які, відшліфовані часом, стають дорогоцінними перлами серед загальної культури. Послугування ними в екскурсійних розповідях повинно ще раз підкреслити нерозривний гармонійний зв’язок усього живого в природі. Цікавою є етимологія, пов’язана з назвами рослин і тварин, які найчастіше піддаються магічному трактуванню в народних віруваннях.

З численних відомостей про навколишню природу, тваринний та рослинний світ чітко виділяються дві лінії: поетично-фантастична і реалістична. Знання про природу поширювалися через народні перекази, казки, легенди, в яких, завдяки надзвичайній силі їх поетичної образності, природа одухотворяється.

Відомості про край, географічне положення місцевості, її рельєф, рослинність, клімат сконцентровані у коротких фразеологічних висловах, прислів'ях і приказках. Жителі Гуцульщини вміли орієнтуватися на місцевості по розташуванню небесних світил; в горах північ і південь визначали по моху на деревах і камінні, що наростає з північної сторони; вміли визначати вік дерева по кількості грубого гілля, сучків, по колах на зрізі; мали багаті біологічні знання про місцезнаходження диких тварин; знали цілющу силу лісового зілля. З особливою святістю ставилися гуцули до річок, джерел, криниць.

Традиційні природничі знання витікали з життєвої практики нелегкого існування і знову втілювались у практику, допомагаючи людям у спілкуванні з природою. Ці знання використовуються і тепер, безперечно, вони становлять цінний інформаційний матеріал в екскурсіях.

В природознавчих екскурсіях доцільно цитувати і пропагувати літературні твори, де органічно поєднується тема Гуцульщини, взаємозв'язків людини з природою, виховання особистості засобами художнього слова. Це „Камінна душа”, „Довбуш”, „Гуцульські акварелі” Г. Хоткевича, „Тіні забутих предків М.Коцюбинського, ”Битва” О. Кобилянської, ”Рубають ліс” А. Крушельницького, „На високій полонині” С. Вінченца, етюди про природу Карпат М. Ломацького, „Ніч на полонині”, „Жбан вина” Р. Федоріва, „Карпатські октави” М. Рильського, поезія С. Пушика та інші.

Знання про Карпати, передані талановитими митцями, зроблять екскурсію більш насиченою, яскравою, емоційнішою і доступнішою.

1. Емельянов Б.В. Основы экскурсоведения, М., 1999.
2. Крачило М. Краєзнавство і туризм : Навч. Посібник.– К : Вища школа,1994.
3. Тімець О.В. Виховання ціннісного ставлення особистості до природи засобами краєзнавства і туризму// Екологічна освіта: проблеми та шляхи їх розв'язання. Науково-методичний вісник №3.– К. НЕНЦ,2002 –256с.
4. Шухевич В. Гуцульщина.– Верховина,1997.

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА СЛОВЕЧАНСЬКО-ОВРУЦЬКОГО КРЯЖУ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ

М.Ю. Костриця

Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
Житомир, Україна

Kostritsya M.Yu. Historical heretage of Slovechansko-Ovrutskiy Mountain Rridge: the reality and perspectives of optimal use

The natural and historical phenomenon of unique geological sight of nature of Zhytomyr region – Slovechansko-Ovrutskiy mountain-ridge is considered. Author proposes to create regional natural and historical-cultural reserve.

Словечансько-Овруцький кряж належить до унікальних геологічних феноменів України. Про це диво природи відомий дослідник Полісся академік П. А. Тутковський ще на початку ХХ століття писав: "...Словечансько-Овруцький кряж з його оточенням був довгий час якоюсь легендарною, таємничою країною, про яку існували лише чутки та перекази; ще з давнини чутки ці та перекази цікавили вчених, але достатися до цієї малодоступної легендарної країни було важко. (...) Ця країна справді містить у собі знамените скупчення оригінальних, своєрідних, почасти величних, особливо геологічних і географічних явищ – ціле скупчення чудес природи, що нагадує в мініатюрі знаменитий Йелустонський парк (у штаті Каліфорнія, США). Країна ця варта докладного дослідження з боку природників, географів, техніків і археологів. Може дати на довгі літа рясний матеріал для праці вчених, митців і поетів" [1].

Як бачимо, Павло Аполлонович Тутковський добре розумів важливість міждисциплінарного підходу та закликав до комплексного дослідження цієї унікальної перлини природи.

Історія заселення території кряжу тісно пов'язана з унікальністю його природних особливостей. Кряж являє собою ізольоване тектонічне підвищення, так званий "лесовий острів", який піднімається над оточуючою поверхнею до 300 метрів. Словечансько-Овруцький кряж простягається від міста Овруча до села Червонка довжиною понад 50 км і завширшки від 6 км (в районі Овруча) до 17 км (на меридіані Словечного) [2].

Широкий п'єдестал кряжу складається з кристалічних порід, і вкритий переривчастим шаром пісків. Високе залягання кристалічних порід і незначна

товщина осадових відкладів на них свідчать про те, що кряж протягом багатьох мільйонів років геологічної історії не вкривався (або майже не вкривався) морем, залишався високо піднятим суходолом. Навіть у період, коли майже вся територія України була зайнята морем, кряж залишався островом. Клімат був тропічним. На узбережжі теплого моря, береги якого проходили по лінії Велідники – Норинськ – Збраньки – Овруч – Піщаниця – Покалів – Нагоряни, росли величезні ліси, які тепер зустрічаються лише в Африці та Південній Америці. Рештки тропічних рослин знайдено вченими в лесових відкладах біля сіл Збраньки, Норинськ, Папірня, Велідники.

Того часу на території кряжу росли пальми, магнолії, гігантські секвої, вічнозелені фікуси тощо. Потім настало похолодання і клімат поступове став континентальним.

Залишки пізньої (третинного періоду) субтропічної флори й на сьогодні збереглися на кряжі. Це – азалія, вічнозелений плющ, рідкісний тепер скельний дуб, темна береза, деякі види папороті.

Сучасна природа цього унікального куточка Житомирщини теж помітно відрізняється від низини, яка його оточує. Це своєрідний дендропарк, створений самою природою, згусток реліктів, що ростуть на Поліссі.

На жаль, внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС значна частина території кряжу опинилась у зоні радіаційного забруднення.

На Словечансько-Овруцькому кряжі, в урочищі “Ровки” поблизу Збраньок, знаходиться родовище пірофілітового сланцю, опис якого вперше зробив вищезгаданий П. А. Тутковський ще на початку ХХ століття. Саме з цього родовища сланці широко використовувалися для будівництва і оздоблення Софіївського собору, Десятинної церкви в Києві, Василівської церкви в Овручі та інших кам’яних споруд часів київської Русі.

Різноманітні вироби з пірофіліту (прясла, прикраси тощо) археологи знаходять під час розкопок неолітичних стоянок та в древніх могильниках раннього середньовіччя. Властивості овруцького пірофіліту обумовили виникнення цілої епохи в історії кам’яної культури, що зародилася ще в неоліті й досягла свого розвитку в Х-ХІ ст. в Київській Русі. “Шиферні прясельця”, виготовлені з пірофіліту в тисячах примірників, виявлені археологами на території від Скандинавії до Монголії. Прясельця – це невеличкі кам’яні кружечки з отвором у центрі, що надягалися на веретена як маховики [3]. У Київській Русі прясла протягом тривалого часу також слугували грошовим еквівалентом і розмінною одиницею.

Сучасне Збраньківське родовище пірофілітового сланцю – єдине в Європі – відоме своєю продукцією в багатьох країнах світу. Зокрема, сланці широко використовуються для виготовлення сажових пальників морських

маяків [4]. Пірофіліт використовується також у паперовій, керамічній, гумовій та електротехнічній промисловості, для виготовлення сувенірів.

Таким чином, неповторність історії, природи і господарства регіону Словечансько-Овруцького кряжу, який має унікальні історичні, археологічні та палео-природні пам'ятки дають підстави для його всебічного дослідження на науковій основі. Комплексний підхід до вивчення Словечансько-Овруцького кряжу у наш час запропонували вчені Інституту археології НАН України. Подібний комплексний підхід на початку XXI століття впроваджується в багатьох країнах, зокрема проекти RISK у Великій Британії, вивчення культурного ландшафту у Швеції, дослідження Куликового поля в Росії та інших. Системний підхід дозволяє збирати, опрацьовувати та зберігати величезні масиви різнобічної інформації про досліджувані об'єкти природної та історико-культурної спадщини. Як справедливо зазначає сучасний археолог А. П. Томашевський, “ступінь комплексної міжгалузевої вивченості взаємопов'язаних предметів досліджень дозволяє і змушує активно застосовувати найновітніші методики наукового пам'яткознавства для вивчення не тільки історії формування і розвитку відповідних пам'яток, але й для розв'язання складних проблем їх збереження як складових національного історико-культурного надбання [5].

Реалізація подібних проектів немислима без участі фахівців як природничого, так і гуманітарного профілів, спеціалістів з провідних наукових, науково-дослідних центрів та інституцій, широкого використання геоінформаційних систем (ГІС). Кінцевим результатом комплексного дослідження Словечансько-Овруцького кряжу, на нашу думку, повинно стати створення комплексного Державного історико-природного та культурно-етнографічного заповідника європейського рівня з відповідною науково-дослідницькою і туристсько-екскурсійною інфраструктурою, музейними експозиціями тощо [6].

На першому етапі доцільно створити ядро майбутнього заповідника з умовною назвою “Давній Овруч”.

Як відомо, літописний Вручий вперше згадується під 977 роком н. е., як центр Овруцької волості окремого удільного князівства. Овруцька волость знаходилася на північному сході колишнього Древлянського племінного князівства і входила до складу Київської землі. Обіймала територію Словечансько-Овруцького кряжу і прилеглі території в басейнах річок Уж, Уборть, Ірша загальною площею понад 12 тис. км². Унікальну щільну систему заселення волості утворювали близько 200 давніх населених пунктів. Волость відігравала особливу роль в економічній та політичній системі Русі та Європи. Тільки тут, як зазначалося вище, в спеціалізованих промислових селищах з відповідними сировинними кар'єрами, розроблялися унікальні для Європи родовища пірофілітового сланцю. Волость була спеціально створена

великокнязівською владою для організації та контролю овруцької індустрії пірофіліту [7].

Літописний Овруч, як адміністративний та господарський центр волості, регулярно згадується в останній чверті XII ст., за часів правління князя Рюрика Ростиславовича, котрий збудував в місті Василівську церкву. На початку XX ст. зруйнований за часів монголо-татарського нашествия унікальний храм Київської Русі було реконструйовано і відбудовано за проектом архітектора О. Щусєва і реставратора П. Покришкіна [8].

Переживши катаклізми XX ст., церква Св. Василя є на сьогодні однією з найвизначніших пам'яток давньоруського періоду.

Разом з територією Замкової та Василевської гір храм та площа давньоруського окольного граду між Ручаєм та П'яною Долиною включено до траси давніх валів-ровів і мають стати основою майбутнього заповідника "Давній Овруч". В перспективі невід'ємною складовою заповідника має також стати тематично-краєзнавчий музей "Словечансько-Овруцький кряж", як науковий, культурно-просвітницький, охоронний та туристичний регіональний центр.

1. Тутковський П. А. Словечансько-Овруцький кряж та узбережжя річки Словени: Геолог. та геоморфолог. опис // Труды фізико-математ. відділу Всеукр. Акад. Наук. – К., 1923. – Т. 1. – Вип. 1. – 71 с.
2. Костриця Микола. Рідний край: Навчальний посібник для вчителів і учнів Житомирщини. – 2-ге видання, виправлене і доповн. – Житомир: Ріко-Прес-Реклама, 1996. – 200 с.
3. Там само. – С. 35.
4. Костриця М. Невтомний дослідник Полісся // Рад. Житомирщина. – 1983. – 1 бер.
5. Томашевський А. П. Сучасне комплексне міждисциплінарне наукове краєзнавство Волині і досвід реалізації Овруцького проекту // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Наук. збірник "Велика Волинь". – Т. 27. – Житомир: Видання М. Косенко, 2004. – С. 115.
6. Там само. – С. 119.
7. Томашевський А. П. Археологічні дослідження літописного Вручого в Овруцькому проекті // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст.: Збірка наукових праць. – К.: "Корвін Прес", 2004. – С. 264.
8. Гаврилук Світлана. Відновлення церкви Св. Василя в Овручі на початку XX ст. // Історія міст і сіл Великої Волині: Наук. збірник "Велика Волинь". – Т. 25. – Ч. 2 / Голов. редактор М. Ю. Костриця. – Житомир: ПП М. Г. Косенко, 2002. – С. 87.

ФОРМИ І МЕТОДИ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Т.А. Мінченко

Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
Чернівці, Україна

Minchenko T.A. Forms and methods of ecological education in school by means on Ukrainian country-study

Today's children are the future of Ukraine. From their ecological education, their convictions of expedient beauty and a dependable harmonious disposition, the Earth will be theirs in several decades. We can either leave the air, water, trees and soil clean and live healthily or we can leave her poisoned and polluted, suffering from grief, death and drought. This is why ecological students cannot conduct their lives as a series of separate events; it has to be deeply thought out, systematical and goal-oriented. It has to become a direct part of Ukrainian Studies.

Національний компонент змісту освіти – це та його частина, яка відображає специфічно національні елементи культури, а саме: мова, національна історія, суспільний і державний лад, міжнародне становище, населення, природні умови, природні ресурси, економіка, екологія, національні знання, освіта, наука, усна народна творчість, література, народне мистецтво, звичаї, громадські організації, творчі спілки та ін.

На мою думку, шкільні предмети природничого циклу (біологія, природознавство, географія) дозволяють найбільш повно використовувати такі елементи національної культури як народні перекази, легенди, прислів'я та прикмети.

З сивої давнини дійшли до нас чудові легенди, цікаві казки, перекази, бувальщини про наших супутників – рослин і тварин. А скільки пісень створено про наших зелених друзів?

У народній творчості рослини живуть, як і люди, розмовляють, відчують біль і радість, просять розради і допомоги.

Щоб зберегти себе і наступні покоління мусимо повернутися до своїх правічних джерел – відновити народові його ж духовні традиції у ставленні до природи як джерела буття.

За свою багатотисячолітню історію народ нагромадив колосальну суму знань. Охопити їх в певному об'ємі одній людині неможливо.

Але передати усьому поколінню цілком можливо і потрібно. Знання людина засвоює частково, а покоління в цілому. Щоб скарбниця народних

знань збагачувалась, народ передає їх кожному новому щоб стало вічним, як вічне саме дерево життя.

Краса навколо нас, краса природи – це гармонія форм, кольорів, звуків, запахів. Треба намагатись, щоб наші діти відчували і полюбили її, щоб їм була зрозуміла мова природи: кольори вечірнього неба, ніжна зелень весняного листя, барви різноманіття квітів, чарівність лісової сунички на сонячному горбочку. І святий обов'язок дорослих навчити дітей дивитись і бачити красу навколишнього світу, створювати для них можливості одержувати нові враження. На уроках біології, зокрема, вивчаючи теми „Квітка як видозмінений пагін”, „Весняні явища в житті рослин”, „Різноманітність рослин”, дітям треба допомогти помічати прекрасне, звертати їх увагу на сполучення барв і форм, на повторну красу квітів.

Зараз, коли невпинно погіршується екологічна обстановка в країні, проблема екологічної освіти та виховання підростаючого покоління стає все актуальнішою.

Різка загострення відносин між суспільством та природою настирливо вимагає підвищення рівня екологічного виховання школярів.

Школа повинна зробити все необхідне, щоб природа стала для дітей відкритою книгою, якою вони б уміли користуватись.

Для цього вчителі на уроках природознавства і математики використовують завдання-тести пізнавально-екологічного характеру.

Наприклад: 1. Одне підприємство викидало в атмосферу 300 т. сажі на рік. Після встановлення очних споруд на цьому підприємстві кількість викидів сажі зменшилось у 10 раз. Скільки т. сажі викидається в атмосферу після встановлення очних споруд?

2. За добу автомобіль викидає в повітря 20 кг вихлопних газів. Скільки кг вихлопних газів викинуть в повітря 5 автомобілів за 10 днів?

Від уроку до уроку ненав'язливо закладаємо основи екологічної культури (це уроки читання, мови, математики, трудового навчання, образотворчого мистецтва, українознавства, музики).

Великі можливості для пропаганди питань охорони природи має вчитель під час проведення позакласних заходів.

Екологія і мораль.

У національних традиціях усіх народів було закладено шанобливе ставлення до природи. Краса рідної природи з великою любов'ю оспівана в багатьох українських піснях, думах, казках, легендах. Від своїх батьків і дідів діти дізнавалися про те, що гріхом є забруднити джерело, кинути сміття в річку. Безцільно зламати дерево або зірвати квітку, катувати і вбивати беззахисних тварин. І сьогодні, як ніколи, головною небезпекою для природи стали невігластво людей, їхня черствість, байдужість, споживацьке ставлення до довкілля.

Болить затоптаній тварині,
Болить надломаній ялині,
Болить сполоханій пташині,
Болить зневаженій тварині,
Болить обчурханій смеречці,
Рибині у нечистій річці,
Болить за стоптану травину
І за надломлену ялину,
І за сполохану пташину,
І за зневажену тварину,
І за обчухрану смерічку,
За рибу, в нечистотах річки.
Душа щоденно, щогодинно
Болить у чесної людини.

В. Фольварочний

Школа майбутнього уявляється як школа всебічного, передусім духовного, розвитку особистості, якій притаманні екологічний світогляд, екологічне мислення, екологічна культура, мораль, етика. Саме тому і істотною складовою системи освіти стає екологічна освіта, без якої вже не мислиться стійкий життєстверджуючий розвиток суспільства.

Курс „Основи екології” відіграє інтегровану роль у системі навчально-виховного процесу, оскільки в ньому систематизуються знання з різних природничих і суспільно-гуманітарних наук.

Останнім часом в Україні з’явився цілий ряд публікацій, присвячених позаурочному та позашкільному екологічному вихованню. Проте більшість із них стосується дошкільних виховних закладів та початкових класів.

Бракує методичних розробок, які б висвітлювали досвід екологічного виховання старших школярів.

В газеті „Шкільний світ” №28(280) травень 2003 пропонується оригінальний досвід учителів Чернівецької ЗОШ №11, які впродовж багатьох років ведуть пошук дієвих засобів виховання в учнів любові й бережливого ставлення до навколишнього середовища, постійно вдосконалюють здобутки в цій галузі.

Їх доробок переконує в тому, що навіть в умовах міської школи можна забезпечити повноцінне спілкування дітей з природою, віднайти об’єкти довкілля для проведення необхідних позакласних заходів (річка, водойма, болото, парк, луки).

Педагоги ставлять за мету охопити екологічним вихованням усіх учнів школи з тим, щоб кожен її випускник мав відповідний багаж знань, умінь, і навичок для подальшого їх застосування в навчанні і праці.

Вчителем цієї школи Руснак Т.М., на основі власного досвіду, підготовлено посібник "Форми і методи екологічного виховання в школі" в якому є рекомендації по проведенню уроків в живій природі і планування екологічних стежок.

Екологічна стежка – це своєрідна лабораторія в природі, де створюються умови для виконання системи знань, які організують і спрямовують діяльність учнів у природному оточенні.

Екологічна стежка допомагає ефективно реалізувати цілий ряд проблем комплексного виховання. Вона дає змогу поглиблено вивчати програмовий матеріал з біології, географії, українознавства, є місцем проведення екскурсій, передбачених програмою, формує в дітей ініціативу і творчість, виховує доброту, відвертість, любов до ближнього, чуйність. Екостежка може бути місцем проведення екологічних акцій та фестивалів. Усі знання, навички, уміння, які формуються під час занять на навчальній екологічній стежці, спрямовані на вирішенні одного з найгуманніших завдань сучасності – збереження довкілля, у якому живе людина. Учнями ЗОШ №11 м. Чернівців під керівництвом вчителя Т.М.Руснак створена і функціонує екологічна стежина в парку міста імені Т.Г. Шевченка.

Екскурсії – одна з форм вивчення екології. Разом з тим їх можна розглядати як урок у живій природі. Проводяться вони з різною метою і в різних біогеоценозах: у лісі, парку, на луках, біля боліт і озер.

Об'єктами вивчення під час екскурсії є рослинний і тваринний світ.

Рекомендовані приклади для інструктивних карток таких екскурсій:

Екскурсія №1. Біогеоценоз мішаного лісу.

Екскурсія №2. Біогеоценоз луки.

Екскурсія №3. Біогеоценоз прісної водойми.

Для дітей середнього шкільного віку замість туристичного походу можна провести гру-змагання „Робінзонада”. Головна мета „Робінзонади” – навчити дітей правильно поводитися у природі, не порушуючи її законів. Свято готує вчитель разом із батьками. Сценарій гри-змагання „Робінзонада” надрукований в газеті „Біологія”. Шкільний світ №28. Під час змагання проводяться такі конкурси:

Конкурс 1. Голоси лісу.

Конкурс 2. Знавці природи.

Конкурс 3. Святковий обід з дарів лісу.

Конкурс 4. Пісні біля багаття та інші.

Однією з найефективніших форм екологічного виховання є екологічні ігри.

Головна мета екологічних ігор полягає в розвитку потреби спілкування з природою, оволодінні нормами екологічно грамотної поведінки, розумінні багатогранної цінності природи (естетичної, санітарно-гігієнічної, науково-

пізнавальної, рекреаційної, морально-естетичної тощо), формування потреби природоохоронної діяльності, відчутті себе частинкою природи, Землі і Всесвіту.

Вчителям рекомендую провести такі ігри:

1. Динамічна екогра для дітей молодшого віку „Ластівка”.

Мета: усвідомлення дітьми потреби дбайливого ставлення до пташок.

2. Інтелектуальна екогра для дітей молодшого шкільного віку „морозиво”.

Мета: визначити взаємозв'язки, які існують у природі, з'ясувати їх значення.

3. Духовно-естетична екогра для дітей молодшого шкільного віку „Чарівна квітка”.

Мета: розкрити внутрішній світ дитини через творчу уяву під час розфарбування квітки.

4. Динамічна екогра для дітей середнього шкільного віку „Болото”.

Мета: вивчити поведінку тварин в унікальних умовах співіснування в межах природного біогенезу, такого як болото.

5. Духовно-естетична екогра для дітей середнього віку „Біль природи”.

Мета: тренування уяви і фантазії учнів, виховання дбайливого ставлення до природи.

Усний журнал – одна із форм масової художньо-пропагандистської роботи з охорони природи.

Усний журнал „Ми твої друзі, природо!”

Сторінка 1. Людина і природа.

Сторінка 2. Охорона природи – справа моя і кожного.

Сторінка 3. Правила поведінки в природі.

Сторінка 4. Жива вода.

Екологічне виховання в школі сьогодні неможливе без використання народознавчих фольклорних, етнографічних виховних традицій, у яких закладена народна філософська думка, ідея гуманного ставлення до природи, її багатств.

Поряд з нетрадиційними формами екологічного виховання використовуються і класичні, до яких належать шкільні вечори. Готуючи сценарій вечора, можна включити елементи українознавства або повністю присвятити захід обрядам, які тісно пов'язані за своїм змістом і природою. Саме така форма сприяє вихованню національної свідомості майбутнього громадянина нашої держави.

Усе нове – добре забуте старе. Створення і функціонування в школі екологічного патруля є ще однією формою екологічного виховання. Робота екопатруля в школі спрямована на доведення кожному учневі значимості екологічних знань та екоповедінки не тільки в природі, а й у школі, на

вулиці, вдома. Протягом певного часу екологічний патруль збирає інформацію про різні види негативної поведінки в діяльності учнів у школі (наприклад, про дотримання учнями санітарно-гігієнічних умов навчання, їхнє ставлення до уроків фізичної культури та ін.) Результатами таких спостережень можуть бути: випуск агітаційних листівок, бюлетенів, газет, журналів, дружніх шаржів тощо.

Для більш повного висвітлення своєї роботи із членів екопатруля та інших учнів школи створюється бригада. З допомогою дорослих вона готує свої виступи, які повинні бути емоційними і театралізованими, щоб змусити кожного учня замислитися над своєю поведінкою, екологічними проблемами, усвідомити необхідність збереження власного здоров'я, екологічного стану навколишнього середовища.

Одним із завдань екологічної освіти школярів є формування в них різноманітних умінь і навичок, серед яких можна виділити вміння оцінювати стан навколишнього середовища (найближчого природного оточення), розробляти заходи щодо збереження екологічного стану довкілля.

Найбільш цікавим видом діяльності учнів старших класів у цьому напрямку є вивчення екологічного стану довкілля школи, що дає можливість учням ознайомитися з різноманітними методами оцінювання навколишнього середовища. Після проведення роботи в природі матеріали узагальнюються для проведення конференцій.

Мета конференції – привернути увагу школярів до екологічної ситуації, стану навколишнього середовища; узагальнити і поглибити їхні знання з екології, біології, фізики, географії, історії, українознавства; запропонувати школярам найпростішу методику вивчення спостережень та дослідів у природі, сформувані вміння теоретичного обґрунтування зібраних матеріалів; навчити учнів встановлювати причини погіршення стану довкілля та прогнозувати його наслідки; виховувати в дітей відповідальне ставлення до природи і свого здоров'я; мотивувати необхідність поведінкової діяльності щодо покращення стану довкілля.

Однією із цікавих форм екологічного виховання є проведення екологічних бумерангів, які передбачають активізацію діяльності учнів у питанні охорони природи та примноженні її багатств, з'ясуванні питань зворотної дії антропогенного фактора на саму людину.

Дієвою формою екологічного виховання є різноманітні екологічні акції. Акція може бути епізодичною (розчищення берегів водойм під час літнього пішохідного маршруту) або постійною. Такі заходи формують життєву активну позицію дитини, і тому їх треба проводити, починаючи з 1-го класу. Потрібно залучити учнів до таких Всеукраїнських акцій:

1. „Не рубай ялинку”, метою якої є попередження незаконного вирубаня хвойних дерев, формування громадської думки про „ялинкову”

проблему шляхом пропаганди заміни ялин, сосен на аранжування з гілок хвойних дерев, що повинно значно скоротити попит на великі дерева, або повна їх заміна на штучні.

2. „Первоцвіт” – еколого-просвітницька робота щодо роз’яснення ранньовесняних квітів.

3. „Птах року” – облік і охорона рідкісних та зникаючих птахів.

Серед різноманітних методів і засобів екологічного виховання учнів заслуговують на увагу й кросворди та задачі, які сприяють активізації розумової і творчої пізнавальної діяльності учнів, розвивають уміння систематизувати набуті знання, самостійно працювати з інформацією, використовувати її на практиці.

Сьогоднішні діти – це майбутнє України, нашого народу. Від їхньої екологічної освіти, переконаності залежить якою буде земля через кілька десятиліть, чи залишиться її повітря, води, ліси, ґрунти чистими, придатними для життя, чи отруєні, забруднені нестимуть горе і смерть усьому суццю. Ось чому екологічне виховання учнів не може вестись епізодично, воно має бути глибоко продуманим, систематичним, цілеспрямованим.

1. Екологічне виховання дошкільників. Лисенко Н.В. – К. Освіта, 1993.
2. Екологічне виховання молодих школярів. Вержак Р.Б., Одинак М.М., Ткачук А.Ф., 1996.
3. Екологічні задачі, ігри та вікторини. Пустовіт Н.О. – К., 1995.
4. Екологія. Посібник для учнів 8-11 класів Бауер М.Й., Захарова Т.А., Козуб М.К., Попович Т.М., Стефаник В.І. – Чернівці: Митець, 1995.
5. Журнал "Українознавство". – К., 2004.
6. Журнал „Біологія”. Шкільний світ. № 28, 41-42, 45-46. 1993.
7. Основи екологічних знань. Підручник. – К.: Либідь, 1997.
8. Природа України. Навчально-методичний посібник. – Тернопіль, 1995.

УДК 908(477); 94(477)

ІСТОРІЯ ВОРОХТИ В ПЕРСОНАЛІЯХ: С. ФЕДАК, С. САЛИК ТА ІН.

М.Б. Нагірний

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаніка,
Івано-Франківськ, Україна

Nahirnyi M.B. History of Vorokhta in persons: S. Fedak, S. Salyk and the others

In this article is the biography of unfairly forgotten or little known villagers of Vorokhta is given: Doctor S. Fedak (1861-1937), a prominent community leader of Galicia,

executive director of the Dnister Insurance Company (1909-20), the state secretary of Western Ukrainian National Republic and UNR, father-in law of Ye. Konovalets and A. Melnyk; S. Salyk (1902, Jaroslav, Poland-1993, state N.-Y.) – Ukrainian teacher, philanthropist, archaeologist and writer, scientist, director of Vorokhta school to 1944 year; S. Palka (1927-2001) – the poetess, also director of Vorokhta school in 50-years, and others. Some biographies informations are putting into scientific circulation first. Therefore the author comes to the conclusion that it is necessary to study history, but objective exposition – its principal.

В Україні відродились краєзнавчі дослідження, але вслід за радянськими авторами деякі дослідники продовжують ігнорувати цілі пласти нашого минулого. У даній розвідці ми спробуємо окреслити прогалини в урбаністиці й біографістиці Яремчанщини. Про цей регіон вже багато написано [1], але навіть з публікацією окремих книг про Микуличин [2] і Ворохту, все ж залишається немало білих плям, або нез'ясованих сторінок. Зокрема, Микола Санкович у книзі “Ворохта: історія, люди, традиції” пише, що 1906 року у Ворохті споруджена вчительська оселя, а першим вчителем називає Лева Швака (3.03.1883-2.06.1910), могила якого збереглась на ворохтянському кладовищі [3]. Але М. Ломацький вважав роком заснування першої української школи у Ворохті 1896-й [4]. Тож кому вірити?

В 1890 році число самих лише українців-гуцулів у Ворохті досягло понад 600 чоловік [5], природно, що село потребувало школи. Один з найстарших жителів Ворохти з котрим нам довелось спілкуватися, Іван Якович Російський (1902-2003), твердив, що його вчив професор Федак. Дехто з ворохтянців пам'ятає пані Марію Федак, вдову видатного галицького діяча, директора товариства взаємного кредиту “Дністер”, тестя Є. Коновальця та А. Мельника, міністра ЗУНР та УНР. Вони мали будинок у Ворохті, споруджений за часів Австро-Угорщини. Тому ми наважилися припустити, що Степан Федак, відомий філантроп, меценат і великий патріот, який любив Україну до глибини своєї кишені, міг дійсно створити школу на своїй віллі у Ворохті [6]. Хоча ми досі не виявили прямих документальних свідчень, але цю думку підтверджує онука С. Федака Ольга Кузьмович –довголітній редактор української газети “Свобода” в Нью-Йорку (1918 р.н.).

В 2005 р. нами подано заявку і відповідний пакет документів на отримання гранту Президента для створення історико-краєзнавчого музею та культурно-просвітницького центру ім. С. Федака у Ворохті.

Також М. Санкович зовсім не приділяє уваги своєму власному вчителеві, на будинку якого нами була встановлена 2003 року меморіальна дошка. [7]

Степан Салик (1902, м. Ярослав, тепер Польща – 1. III. 1993р, м. Гантер штат Нью-Йорк) – галицький педагог, публіцист, меценат, член

Географічного і Природничого Тов. ім. Коперніка у Львові (1928р). Член-кореспондент НТШ в Нью-Йорку, пластун з 1922р., ветеран дивізії СС Галичина, закінчив вищі географічно-природничі студії у Львові (1928р.) та університет у США. Педагогічну діяльність почав 1921 року в с. Юнашків та з 1922 в с. Липиця Горішня, де відкрив стоянки липицької культури, вивчені Я. Пастернаком. [8] З 1934 року працював на Гуцульщині вчителем у с. Ланчин та вчителем і директором школи у Ворохті. [9] Автор багатьох статей, нарисів, казок. На практиці розробляв питання методики трудового, екологічного та патріотичного виховання, всебічного розвитку особистості своїх учнів. Приділяв особливу увагу вихованню дітей і молоді в національно патріотичному дусі, проблемам розумового, морального, естетичного та трудового виховання школярів, багато з яких взяли участь у Другій світовій війні як в радянській армії, так і в складі дивізії СС “Галичина” та УПА. [10]

1943 року спільно зі священиком М. Куницьким організував учнів старших класів, своїх випускників до дивізії. Сам був направлений сотником Навроцьким в Маастріхт (Голландія) начальником транспорту з 15 чоловік, а згодом демобілізований за станом здоров’я. [11]

З 1950 року працює в школі українознавства у Нью-Йорку вчителем природи та географії України. В 1957 р. закінчив студії з біології та хімії.

Ще в 1943-44 рр. друкував у Львові статті на природничі теми в журналі “Дорога” під псевдонімом “Нанашко” (рубрика “Що оповідає природник із Чорногори”). [12] Пізніше, в газетах “На сліді” (Байройт 1947), “Молоде життя” (Регенсбург, 1948), “Життя” (Мюнхен, 1949), “Свобода” (1953-54), “Пластова Ватра” (від 1957), “Веселка” (1962), і т. д. Спонсорував деякі видання свого побратима Михайло Ломацького, який присвятив йому 2 книжки. [13] Передав всі його твори та рукописи, листування з ним, а також близько 600 книг з власної колекції до бібліотеки в Гарварді. [14] Степан Салик – один із засновників та “сеньйор-пластун довір’я куреня “Велике плем’я лісових чортів”. Дочка С. Салика надала стипендії нинішнім випускникам школи.

Згодом у Ворохті працювала також Палка (дівоче прізвище Здеб’як) Стефанія Йосипівна (17.XII.1927 р., село Вільхівчик, Чортківського району, Тернопільської обл.; тепер Гусятинський р – н – 19.VIII.2001р, м. Львів.) – педагог, вчитель-методист, відмінник народної освіти, авторка віршів. Народилася в селянській сім’ї на березі Збруча, батьки працювали на панському фільварку, згодом у колгоспі. Початкову освіту здобула в рідному селі, а далі навчалася у Гусятинській семирічній (потім середній) школі та Чортківській гімназії. В 1942-43рр. змушена перервати навчання. В 1943р. вступила на диригентський відділ консерваторії (до Миколи Колесси) та в художній інститут у Львові. Після повернення Радянських військ з 24 березня 1944р. працює вчителем Мишківської початкової школи, а потім вчителькою

1-4 класів Самолусківської восьмирічки (до 28.VIII.1946р). Одночасно в 1944-46 рр. заочно закінчує Чортківське пед. училище (де викладачем укр. мови та л-ри був майбутній письменник і дисидент Микола Руденко), та вступає на стаціонар українського відділення філологічного ф-ту ЛДУ ім. І. Франка, який закінчила в 1951р. Її однокурсниками були: А. Бурачок (упорядник словника “Український правопис”), Теодор Чорний (проректор ЛДУ), Іван Сварник (поет-байкар, шестидесятник) та ін. З 20.VIII.1951р. працює інспектором шкіл при Вигодському райвно і вчителем Вигодської СШ, з 1січня 1952р. по 25.VIII.1954 рр. – на посаді завуча. В 1954-55р.р. – вчитель Болехівської СШ робітничої молоді, звідки перебралася з сім’єю до Ворохти. З 15.VIII.1957р.р. по 16.VIII.1958р. директор (позбавлено посади із-за відмови вступити в КПРС) і завуч (12.IX.1960-69 рр.) Ворохтянської СШ. До виходу на пенсію в 1969-1982 рр. працювала вчителем української мови і л-ри СШ №79 Залізничного району м. Львова. Зустрічалась з Іриною Вільде, Максимом Рильським, який приїздив до Ворохти на полювання, та іншими відомими людьми. Нагороджена медаллю за багаторічну працю, грамотами обласного відділу та Міністерства Освіти України.

Ворохтянська школа виховала вже кількох кандидатів наук. Найстарший з них за віком Паневник Володимир Михайлович, народився 15 червня 1946р. в смт. Ворохта у сім’ї службовця. З 1953 по 1961 р. навчався у Ворохтянській СШ, по закінченні 8-ми класів працював слюсарем лісозаводу Ворохтянського лісокомбінату. Одночасно продовжував навчання при вечірній школі робітничої молоді, яку закінчив 1964 року. І вступив на навчання до Львівського лісотехнічного інституту. В 1969р. одержав кваліфікацію інженера-механіка і був направлений на роботу у Ворохтянський лісокомбінат механіком лісозаводу. З листопада 1970 по листопад 1971 служба в збройних силах. Далі працював у Ворохтянському лісокомбінаті на різних посадах. З 1979р. по жовтень 1985 його директор. До 1989 р. директор лісокомбінату “Осмолода”, з січня по жовтень 1989 р. Верховинського, а з жовтня 1989р. знову директор Ворохтянського лісокомбінату.

З 1990 по 1993 рр. заочно навчався в Українському Державному лісотехнічному університеті м. Львова і отримав кваліфікацію інженер лісового господарства, 22 червня 1995 переведений директором Ворохтянського держлісгоспу. Рішенням спеціалізованої вченої Ради ІФДТУНГ від 6 березня 1997 р. присвоєно науковий ступінь кандидата технічних наук. В березні 2002 обраний депутатом Яремчанської міськради по Ворохтянському в/о №24. Син Михайло – головний лікар міської лікарні [15], дочка навчається в аспірантурі.

Данчак Ігор Остапович (1956 р. н.) в 1973 р. закінчив місцеву школу і вступив на архітектурний факультет Львівської політехніки, в 1975-80 роках

навчався у Варшавській політехніці. З 1981 р. – асистент кафедри “Архітектурне проектування ” у Львівській політехніці, 1983-86 рр. – аспірант Центрального НДІ експериментального проектування житла (Москва). З 1986 р. – ст. викладач кафедри “Архітектурне проектування ” Національного університету “Львівська політехніка”. 2001 р. захистив дисертацію “Принципи ергономічного формування архітектурного середовища помешкань для інвалідів”. Опублікував понад 20 статей і учбовий посібник. [16] Автор більше 25 реалізованих проектів (індивідуальні житлові будинки, базар в смт. Рудно Львівської обл., реконструкція спорткомплексу на пл. Петрушевича та магазину “Європак” на вул. Січових Стрільців у Львові.)

Осипчук Михайло Михайлович (1966 р.н.) закінчив 1990 р. механіко-математичний факультет Київського держ. ун-ту ім. Т. Шевченка, канд. фіз-мат. наук (1993), доцент кафедри вищої математики ІФНТУНГ. Автор понад 10 наукових статей і ряду навчальних посібників з окремих розділів математики для студентів інженерно-технічних спеціальностей. Його старший брат – Олексій Йосипчук двічі обирається головою Ворохтянської селищної ради.

У Ворохті починали свою кар’єру представник України при ЄС (колишній міністр економіки України) Роман Шпек, заступник голови Всеукраїнської профспілки вчителів Мирослав Габорак, професор Кам’янець-Подільського університету Володимир Газін тощо. До речі син останнього теж кандидат історичних наук, заступник декана історичного факультету цього ж університету.

Були і є тут свої майстри декоративно-прикладного мистецтва, хоча порівняно з деякими іншими селами Гуцульщини воно розвивалося повільніше, в силу об’єктивних причин. Адже у Ворохті з кінця 19 століття з’явилася залізниця, а з нею і робота в деревообробній, курортно-туристичній галузях тощо. [17]

Полюбили наш регіон художники, наприклад Шпільчак Антон Васильович (нар. 29.08.1933, с. Ямниця). В 1949 закінчив 7-ми річну школу і поступив у технікум фізкультури м. Станіслава. Репресований разом з батьками на спец поселення в с.Хор, Хабаровського краю. 1960 р. захворів і був на інвалідності до 1963р., коли закінчив середню школу робітничої молоді і поступив у Хабаровський Педінститут на художньо-графічний факультет. В 1965р. з сім’єю переїхав в Україну і почав працювати вчителем креслення, малювання та виробничого навчання у Ворохтянській СШ. Реабілітований разом з батьками. Мав ряд виставок, зокрема, в обласному краєзнавчому музеї в квітні 1997 р. Його син Володимир (1959 р.н.) – архітектор, дизайнер, педагог. Член Національної спілки архітекторів України. Закінчив ворохтянську школу й архітектурний факультет Львівської

політехніки. З 1985 р. – викладач Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Закінчив аспірантуру при НДІ художнього виховання Академії педагогічних наук (1991) і захистив кандидатську дисертацію з педагогіки. З 1992 р. доцент, член Науково-методичної ради з образотворчого мистецтва Міністерства освіти України. Автор біля 100 наукових праць, програм, методичних посібників і курсів лекцій. З 1995 року головний редактор журналу з архітектури і дизайну "Своя хата". З 1999 р. член правління міського товариства "Просвіта" і голова правління Івано-Франківської обласної організації Спілки дизайнерів України. [18]

Вихідцями з села є понад 100 майстрів спорту, двоє – міжнародного класу. Досі віддає свої педагогічні здібності ворохтянській молоді заслужений тренер України Григорій Тисячний. Уродженець Ворохти Володимир Бринзак – президент федерації біатлону України став нещодавно заступником міністра молоді і спорту. Іноді збирається місцевий поетичний клуб, дві збірки віршів опублікував Ігор Арсенич. [19]

Цікава також доля багатьох інших людей пов'язаних з Ворохтою, зокрема і прізвище від якого пішла назва села. Відомо, що воно походить з Закарпаття, але ще потребує спеціального генеалогічного дослідження.

Кожна особистість – це частина історії населеного пункту, кожна родина потребує гордитися своїми предками. Отже всі позитивні постаті повинні служити прикладом для нових поколінь.

1. Нагірний М. Заснування Ворохти.//Гражда.-Ч.6.-Літо 2002.-с.54-55.
2. Яремчук В., Клапчук В., Боберський Ю. Микуличин. До 590-річчя заснування.- Брошнів, 2002.-240с.
3. Санкович М. Ворохта: історія, люди, традиції.-Надвірна,2001.-с.41.
4. Ломацький М. Країна чарів і краси. Нариси.-Париж,1959. - с.280.
5. Шухевич В. Гуцульщина (в 5 Т.).-Т.1.- Коломия, 1899.-с.75.
6. Гелей С., Нагірний М. Степан Федак (1861-1937).//Українські кооператори.-Кн. 2.-Львів,2001.-с.
7. Скаврон Б. Горяни пам'ятають про славетного земляка.// Експрес.-7 червня 2003.- с.3; Нагірний М. Створено товариство "Гуцульщина".// Яремчанський вісник.-13 червня 2003 р.-с.6.
8. Салик С. "Шляхи вчительської праці (Спомини) // Рогатинська земля. – Т. І;
9. Салик С. Губернатор Вехтер у Ворохті. // "Гуцульщина", 1987. – Ч. 10.
10. Нагірний М. Степан Салик і Ворохта.// Яремчанський вісник.-29 березня 2003 р.- с.2; Салик С. "Перший набір добровольців до дивізії з Гуцульщини. Спогад з минулого // "Гуцульщина", 1988. – Ч. 11.
11. Стех Я. До 100-річчя уродин і 10-ліття смерті Ст. Салика.//Вісті комбатанта.- 2003.-Ч.1.-с.26-30.
12. Дорога.-1943.-Ч.6-7, 9-12.; 1944.-Ч.1-2.
13. Ломацький М. Опришківське гніздо.–Мюнхен, 1964. – с. 3.
14. Салик С. "Михайло Ломацький – останній співець "Гуцульщини" // Альманах "Гуцульщина" 1991. – № 7 та "Гуцульщина", 1987. – Число 7;

15. У міській лікарні новий керівник. //Яремчанський вісник.-4 березня 2005.-Ч. 8.-с.2.
16. Данчак І. Приспособування житлового середовища для потреб людей з обмеженими фізичними можливостями.-Львів, 2002.
17. Нагірний М. Умільці Ворохти.//Гражда.-Ч.11.-Зима 2005.-с.50-52.
18. Просвіта Івано-Франківська: минуле й сучасне.-Івано-Франківськ, 2000.-с.167-168.
19. Арсенич І. За волю.-Івано-Франківськ, 2002.-56с.; Його ж. Гумор з присмаком гіркоти.-Івано-Франківськ, 2003.-47с.

УДК 336.77:338.43 (477)

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

М.І. Стегней

Мукачівський технологічний інститут, Мукачево, Україна

Stehney M.I. The problems of improvement of credit relations in the agrarian sector of Ukrainian economy

The article deals with the process of improvement of credit relations in the agrarian sector of Ukraine. The organizational structure, specific peculiarities of credit system of agrarian sector and the reasons of insufficient credit security have been characterized. The essence and role of leasing credit and the conditions of privileged crediting of agrarian-industrial complex have been considered.

В Україні політика уряду спрямована на розвиток кредитних відносин відповідно ринковим умовам, проте рівень кредитного забезпечення сільськогосподарського виробництва досить низький, що вимагає удосконалення кредитної політики, яка б сприяла створенню економічних умов для ефективного використання кредитних ресурсів в АПК та прискоренню структурної перебудови економіки, її соціальної орієнтації.

Досягнення конкурентного рівня виробництва сільськогосподарської продукції на внутрішньому і міжнародному рівнях – це пріоритетна мета розвитку аграрного сектора економіки України. З метою забезпечення ефективних умов виробничо-фінансової діяльності сільськогосподарських товаровиробників необхідно сформувати дієву економічну систему форм і методів управління виробництвом на основі нормативної бази. Кожен окремих елемент системи повинен виконувати окремі функції, а сукупний їх

вплив буде забезпечувати ефективне і стабільне підвищення результатів господарювання.

Кредитні відносини – одна з найважливіших складових економічної системи розвитку аграрної сфери. Необхідність використання кредитних ресурсів в аграрному секторі пояснюється особливостями сільськогосподарського виробництва, серед яких можна виділити дві основні: нерівномірність руху оборотних фондів підприємств; значні відхилення потреби і наявності оборотних засобів.

Механізм існуючої системи кредитного обслуговування аграрного сектора не дозволяє задовольнити всі потреби аграріїв через наступні недоліки:

- відсутність реальної можливості використання землі як застави для отримання банківського кредиту;
- відносно високі відсоткові ставки;
- тривала процедура отримання банківського кредиту;
- знос основних засобів;
- висока ступінь ризику через залежність результатів виробництва від природнокліматичних умов;
- обмежена доступність малих і середніх сільськогосподарських підприємств до банківських послуг.

Наявність недоліків підтверджує об'єктивну необхідність обґрунтування та актуальність питання удосконалення кредитних відносин в аграрному секторі якому присвячено багато наукових праць, зокрема таких вчених як Алексійчук В.М., Березовик В., Дем'яненко М.Я., Крисальний О.В., Молдаван Л.В. та інших. На основі огляду наукових джерел, можна зробити висновок про доцільність поглибленого моніторингу теоретико-практичних аспектів даного питання.

У процесі організації фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектора як основи агропромислового комплексу слід враховувати природнокліматичні, соціально-економічні та політичні фактори, результат впливу яких охарактеризовано в таблиці 1.

Недостатнє вирішення питань фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників призводить до напруги із продовольчою безпекою держави, до втрати конкурентоспроможності вітчизняної продукції, поглиблює соціальні проблеми села.

Крім вище перерахованих недоліків існуючої системи кредитного забезпечення аграрного сектору можна виділити такі причини недостатнього фінансування:

- відсутність паритету цін між продукцією АПК та матеріально-технічними ресурсами, які надходять від підприємств інших галузей народного господарства;

- недостатня відрегульованість відносин сільськогосподарських товаровиробників із державою, зокрема це пов'язано із податками;
- високий рівень виробничих витрат, які виникають через технічну і технологічну відсталість галузі;
- висока частка витрат обігу в ціні реалізації товарів, яка формується через діяльність великої кількості комерційних, у тому числі і фінансових посередників;
- недоліки в законодавчій та нормативній базі, яка недостатньо враховує специфіку виробництва АПК у міжгалузевих відносинах.

З метою створення ефективної системи фінансово-кредитного забезпечення агропромислового виробництва важливо проаналізувати сутність, структуру і механізм функціонування її складових елементів. Як засвідчує світова практика, система кредитування сільськогосподарських товаровиробників складається із державних, кооперативних і приватних кредитних інституцій, які відрізняються функціями, схемами надання кредиту, принципами роботи з позичальником, кредитуванням фінансово неспроможних підприємств, кредитними пільгами, механізмами застави, тощо. Діяльність кожної окремої інституції повинна доповнювати іншу, а разом вони утворюватимуть єдину інтегровану систему, в середині якої практично виключається конкуренція.

В інтегрованій системі кредитування чільне місце покликаний зайняти кооперативний банк. Кооперативний банк – це фінансова кредитна установа, яка надає такі ж послуги, що й комерційний банк, але має принципово іншу економічну природу та мету діяльності. Кооперативний банк створюється групою фізичних і юридичних осіб для самозабезпечення фінансовими послугами. У зв'язку з цим метою діяльності такого банку є не отримання максимального прибутку, а створення засновникам і всім, хто виявить бажання приєднатись до них, вигідніших умов отримання банківських послуг порівняно з тими, які пропонують комерційні банки на фінансовому ринку. Такий банк виступає організаційною формою фінансової взаємодопомоги сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення [3, С. 14].

В Україні не створено поки-що жодного сільськогосподарського місцевого кооперативного банку. І основною причиною цього можна вважати велику суму статутного пайового фонду – 1 млн. євро для місцевого і 5 млн. євро для центрального банків. Таким чином доцільно змінити чинне законодавство стосовно розмірів статутного пайового фонду або державі необхідно прийняти участь у їх формуванні. В Україні створена нормативна база на основі якої можуть функціонувати кооперативні кредитні формування, зокрема це Закон України „Про кредитні спілки”. У статті 8 Закону „Про банки і банківську діяльність” зазначено, що на кооперативні

банки, які створюватимуться в Україні, поширюється законодавство про кооперацію в частині, що не суперечить зазначеному закону.

Табл. 1. Характеристика факторів і результатів впливу на фінансово-кредитну систему аграрного сектору

Фактори впливу	Результати впливу
Природно-кліматичні	• неможливість (за окремими винятками) організації поточного виробництва, що потребує значних обсягів кредитів, з різними термінами погашення; • наявність сезонного розриву між вкладенням коштів та їх надходженням від реалізації виробленої продукції, з терміном погашення до півтора року; • безперервність процесів відтворення в агропромисловому виробництві, які не можуть бути зупинені і тому потребують постійного та своєчасного вкладення коштів і своєчасного надання кредитів; • необхідність тримати в обороті значний запас сировини та матеріалів, що уповільнює швидкість обігу коштів і потребує відповідних форм кредитного забезпечення необхідного обсягу оборотних засобів; • використання значної частки продукції як сировини для продовження процесу виробництва, що потребує специфічного кредитного забезпечення як за формою, так і за терміном; • потреба в швидкій переробці або реалізації виробленої продукції, яка не може тривалий час зберігатись, що потребує гарантованих видів оплати.
Соціально-економічні	• відставання агропромислового виробництва від інших галузей народного господарства за рівнем фондоозброєності праці, що потребує значного обсягу інвестиційного забезпечення галузі, в тому числі кредитного характеру; • моральний і фізичний знос засобів виробництва, що викликає потребу у значних довгострокових капіталовкладеннях; • недостатній рівень забезпечення аграрного сектора авансованими платежами, що збільшує потребу в кредитному забезпеченні галузі;

Фактори впливу	Результати впливу
	• випередження темпів росту витрат виробництва над темпами зростання реалізаційних цін на вироблену продукцію, в результаті чого виник диспаритет цін, ліквідація якого потребує фінансової підтримки галузі з боку держави;
Політичні	• вилучення значної частини доходів сільського господарства платежами в бюджеті особливо в позабюджетні фонди; зростання заборгованості за реалізовану сільськогосподарську продукцію, що потребує вдосконалення системи розрахунків та збільшує потребу в додатковому фінансовому забезпеченні галузі; • відмову переробників сільськогосподарської продукції брати участь у формуванні фінансових ресурсів підприємств аграрного сектора економіки, що викликає додаткову потребу в фінансовій підтримці товаровиробників аграрного сектора, в тому числі кредитного та безоплатного характеру; • висока ризикованість.

Таким чином, наявність вищезгаданих та Закону України „Про сільськогосподарську кооперацію”, який в основному відповідає загально-прийнятим у світовому законодавстві кооперативним принципам, дозволяє створити місцеві та центральний сільськогосподарські кооперативні банки.

Частина бюджетних коштів, які щорічно виділяються на компенсацію частини процентних ставок по виданим комерційними банками кредитами сільському господарству, доцільно було б використати для створення Сільськогосподарського гарантійного фонду (з юридичним статусом банку), який би дав можливість комерційним банкам заповнити частину кредитного портфелю для кредитування сільського господарства і зменшити та розподілити банківський ризик. Розподіл банківського ризику засновується на принципі, який полягає у тому, що всі отримувачі гарантованих кредитів не можуть одночасно збанкрутувати. Це дозволяє застосовувати „ефект важелю”, оскільки капітал, яким розпоряджається Фонд, може гарантувати набагато більший розмір банківських кредитів [3, с. 21].

Однією з найефективніших форм вкладення капіталу є лізинг машин і устаткування. При лізингових операціях складаються специфічні відносини в яких вдало поєднуються кредитні та орендні аспекти. Предметом угоди в даному випадку є тимчасове користування вартісною і натурально-речовою формою. Спільним з орендою тут є передача в тимчасове користування

натурально-речової форми та повернення її кредитору, що характерно для оперативного лізингу. Але предмет угоди може переходити у власність позичальника після закінчення терміну лізингу та здійснення повного розрахунку з лізингодавцем. Це характерно як для оренди з викупом, так і для фінансового лізингу.

Світовий обіг коштів за лізинговими операціями досягає декількох сотень мільярдів доларів. Позитивний вплив лізингу на процес ефективного розвитку аграрного сектору пояснюється тими потенційними можливостями, які закладені в лізинговій формі підприємницької діяльності, а саме: в праві володіння і користування майном. Лізинг дає можливість сільськогосподарським товаровиробникам використовувати передову техніку і технології не володіючи правом власності на них.

Згідно з нормативно-правовою базою України виділено два основні види лізингових операцій: оперативний та фінансовий лізинг. Оперативний представляє собою господарську операцію яка передбачає передавання прав користування основними фондами на строк, який не перевищує строку, за який амортизується 90% їх вартості. Після чого договір оперативного лізингу може бути продовжений або об'єкт лізингу повертається лізингодавцю і може знову бути переданий у користування іншому лізингоодержувачу. Фінансовий лізинг представляє собою оренду майна з повною виплатою його вартості. Характерним для нього є те, що термін, на який передається майно в тимчасове користування, майже співпадає за тривалістю з строком експлуатації і амортизації всього майна або більшої його частини, і лізингодавець впродовж періоду договору повертає собі вартість майна за рахунок лізингових платежів та отримує прибуток від здійснення лізингової операції. Українські банки використовують фінансовий лізинг як послугу яка передбачає сплату банком постачальнику вартості устаткування замовленого клієнтом. Банк передає майно в оренду на строк, який наближається до передбачуваного нормативного строку користування, а за допомогою лізингових платежів повертає витрачені кошти і забезпечує тим самим певний рівень доходності.

Заохочення з боку держави лізингу для аграрного сектору – це засіб постійного прискорення оновлення виробничих фондів, інтенсифікації розвитку сільського господарства та підвищення конкурентоспроможності його продукції на світовому ринку, а також додаткова можливість стимулювання продажу нової техніки.

Окремою складовою системи кредитування аграрного сектору слід виділити Державний лізинговий фонд. Проте для забезпечення розширених умов кредитування аграрного сектору доцільно переорієнтувати роботу цього фонду виключно на обслуговування сільськогосподарських товаровиробників та їх кооперативних формувань, а також змінити умови

надання товарного кредиту на лізингових засадах адекватно до умов грошового кредиту, тобто необхідно зменшити до 10-20% початкову величину сплати вартості.

Державна політика України спрямована на підтримку аграріїв. Про це свідчить закон України „Про державну підтримку сільського господарства України”, [№1877-IV]. Цей закон визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення.

Що стосується спрощеної системи кредитування сільгосп підприємств, то Міністерством аграрної політики та Міністерством фінансів України розроблено та затверджено Порядок „Використання коштів державного бюджету України, що спрямовуються на фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів комерційних банків” [№85/6373]. Цей порядок визначає механізм нарахування і виплати коштів державного бюджету (КФК 2801240 „Фінансова підтримка підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів комерційних банків” КВК 280 КЕКВ 1310) на часткову компенсацію ставки за кредитами комерційних банків сільськогосподарським та іншим підприємствам агропромислового комплексу. Кошти державного бюджету в сумі 150000 тис. грн. спрямовуються на фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів комерційних банків шляхом визначення часткової компенсації ставки за кредитами комерційних банків [2].

Серед комерційних банків які підтримують підприємства агропромислового комплексу шляхом надання їм пільгових кредитів одне з провідних місць займає Промінвестбанк. За 1999-2004 рр. на потреби агропромислового комплексу Промінвестбанк спрямував понад 3 мільярди гривень, з них тільки у 2004 році – понад 1 мільярд. З початку року підприємствам галузі банк надав понад 170 млн. гривень кредитів та розглядає звернення ще 770 позичальників на суму більше ніж 500 мільйонів гривень [4, с. 3]. Нині банк надає пільгові кредити платоспроможним сільгоспвиробникам під процентну ставку 17% річних під „тверду” заставу, що перевищує суму кредиту і відсотків у 1,25 рази. При кредитуванні на придбання сільгосптехніки під заставу цієї ж техніки позичальнику достатньо сплатити власними коштами лише п'яту частину її вартості. Вагомою допомогою для селян є також діючий механізм пільгового кредитування через компенсацію з бюджету процентних ставок від 8% до 14% річних у національній валюті та від 6% до 9% річних в іноземній. Таким чином,

реальні витрати позичальників за кредитами становлять від 3% до 9% річних у національній валюті.

Висновки. Для створення ефективних умов виробничо-фінансової діяльності аграрних підприємств необхідно сформувавши дієвий економічний механізм із розвинутою системою кредитних відносин, що дасть змогу забезпечити сталі темпи економічного зростання результативності сільськогосподарських товаровиробників. Удосконалення кредитних відносин аграрного сектора – це новий рівень розвитку економіки, коли виробничому процесу передують кредитна операція, яка дозволяє передбачувати обсяги виробництва, величину фінансових результатів та особливості реалізації продукції на певному ринку. Особливе місце у системі кредитних відносин повинні зайняти кооперативні банки, кредитні кооперативи, державні іпотечні та сільськогосподарські банки, лізингові компанії та фонди державної підтримки.

Правильно побудована інтегрована система кредитних відносин аграрного сектора активно сприятиме підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва і зміцненню взаємовигідних договірних ринкових зв'язків між всіма виробничими і господарськими підрозділами АПК: аграрними товаровиробниками, сервісними та переробними підприємствами, іншими організаціями. Спільні зусилля Уряду, комерційних банків та наполеглива праця підприємств агропромислового комплексу дозволять наповнити внутрішній ринок дешевими і високоякісними вітчизняними продовольчими товарами, зміцнити продовольчу безпеку країни, досягти добробуту в нашій державі.

1. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.04 р. №1877-IV
2. Порядок використання коштів Державного бюджету України, що спрямовуються на фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів комерційних банків, затверджений наказом Міністерства аграрної політики України від 28 січня 2002р. № 25/28
3. Молдаван Л.В. Формування системи кредитного обслуговування аграрного сектора // Ринкові перетворення в АПК України: Зб. Наук. праць/ НАН України.- Ін-т економіки. Ред.: В.Д.Слюсар (відп.ред.) та ін. –Київ, 2002. – 135с.
4. Пільгове кредитування АПК // Обрій, № 8, 3-9 березня, 2005/ Департамент кредитування Промінвестбанку.

МІНІМІЗАЦІЯ КОЛІЄУТВОРЕННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ ҐРУНТОВОЇ ПОВЕРХНІ КОЛІСНОЮ ЛІСОВОЮ МАШИНОЮ

О.А.Стиранівський

Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Styranyivskiy O.A. Reduction of rut depth and soil disturbance caused by forestry machines

Forestry machines inflict substantial harm to the forest environment. The choosing of wood skidding means should be based on the detailed inspection and study of environmental conditions. It is recommended that we should to put bogie tracks on the forestry machines to avoid soil disturbance and deep ruts. In article are described approaches for the evaluation of ground surface damages after the logging.

Механічні властивості ґрунту

Тіло, яке розміщене на ґрунтовій поверхні з низькою тримальною здатністю буде занурюватися в ґрунт під дією сили ваги. Із збільшенням вологості тримальна здатність ґрунту зменшується, що приводить до збільшення колієутворення. Величина цього пошкодження головно залежить від розмірів шин, контактного тиску, кількості проходів лісової машини, щільності ґрунту та його вологості.

Під дією колеса в ґрунті виникають не тільки стискувальні, а також і різувальні зусилля. Питомий опір ґрунту зсуву визначають за формулою

$$\tau = pf + c,$$

де p – нормальний питомий тиск на ґрунт; f – коефіцієнт внутрішнього тертя; c – питома сила зчеплення.

Однак визначення величини τ здійснюється в лабораторних умовах для проб ґрунту непокритих рослинністю, які є відмінними від лісових ґрунтів. Експериментальні дослідження виконані із лісовими ґрунтами свідчать про значний вплив наявності трав'яного покриву та коріння дерев на величину питомого опору ґрунту зсуву (> на 20-50%) [1]. Тому вищенаведене рівняння доцільно доповнити компонентом, який враховує наявність рослинності і відповідно збільшення питомого опору зсуву ґрунтової поверхні. І звідси рекомендація – лісова машина під час своєї роботи не повинна підрізати коріння дерев.

На ще один важливий ефект, який виникає під час руху пневматичної шини по деформованому ґрунті вказано в роботі [2] – це утворення попереду

шини ґрунтової хвилі. Частинки ґрунту рухаючись у цій хвилі заповнюють об'єм пор і тим самим ущільнюють ґрунт. Ущільнення ґрунту, що виникає під час цього ефекту погіршує функцію росту, особливо на вологих ґрунтах. Однак невелике ущільнення сухих ґрунтів може викликати навіть покращення росту за рахунок зростання капілярних сил.

Бандажні гусениці для покращення параметрів руху

Прохідність лісової машини на вологих та перезволожених ґрунтах суттєво залежить від величини питомого середнього тиску на опорну поверхню. Тому в лісовому господарстві на ґрунтах з високою вологістю та відповідно низькою тримальною здатністю головно застосовували гусеничні машини, хоча цей вид рушія підрізає верхню частину ґрунтової поверхні під час повороту. З цієї позиції більш короткі гусениці в тих же природних умовах будуть наносити меншу шкоду довкіллю. З 2005 року Законом України від 10 лютого 2000 року №1436-III “Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону” заборонено використання гусеничних машин на трелюванні деревини в гірських умовах. На їх зміну прийшли колісні машини, однак в переважній більшості – двовісного виконання з високим середнім тиском на ґрунтову поверхню. Як свідчить досвід багатьох Європейських країн, одним із шляхів зменшення негативного впливу на довкілля є застосування в лісовому господарстві багатівісних колісних машин обладнаних візковими гусеницями (таблиця 1).

Бандажні візкові гусениці призначені для покращення прохідності колісної лісової машини, хоча дещо збільшують величину сили опору руху (рисунок 1). Для зменшення імовірності підрізання верхньої частини ґрунтової поверхні в останні роки гусеницям надають той же радіус заокруглення, що й у пневматичної шини.

В роботі [2] наведені результати порівняльного дослідження роботи колісної лісової машини з різними типами візкових гусениць та без них на піщаних, глинистих ґрунтах, а також на поверхні з трав'яним покривом.

Обладнання колісного рушія візковими гусеницями знизило питомий тиск на ґрунт майже вдвічі та глибину колії – на 30-40% в порівнянні із шинами шириною 700 мм. Ущільнення ґрунту в колії також було нижчим, його величина залежала від типу візкової гусениці. Питомий опір руху був таким же, або незначно вищим в порівнянні з колісним рушем.

Таблиця 1. – Типаж колісних лісотransпортних засобів

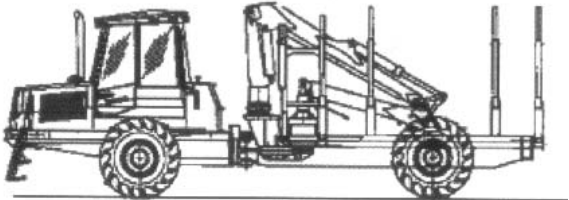
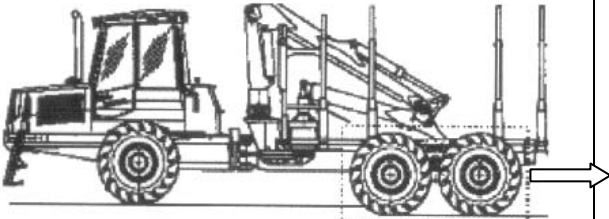
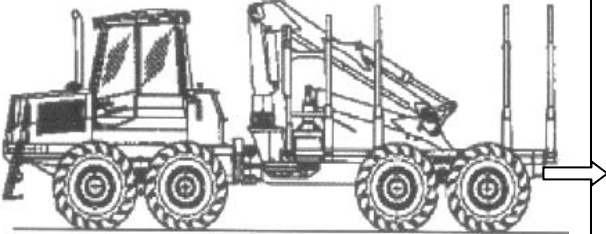
<i>Схема лісотransпортного засобу</i>	<i>Питомий тиск на ґрунт, кПа</i>
	80 – 100
	70 – 80 50 – 60
	50 – 60 40 – 50

Рисунок 1. – Бандажні візкові гусениці для колісного рушія

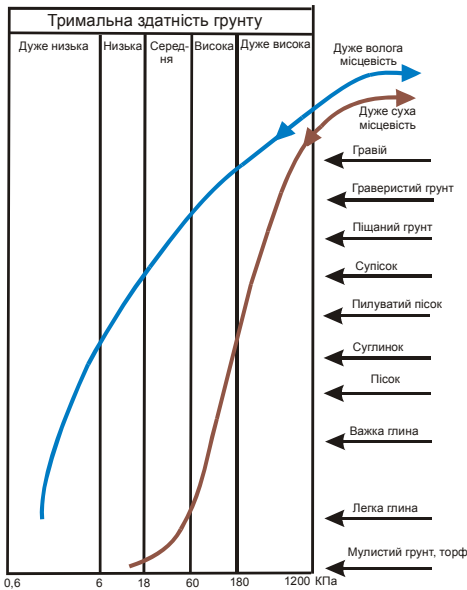

Рисунок 2. – Класифікація ґрунтових умов

Дуже низька тримальна здатність – заборонений рух будь-яких наземних лісотransпортних засобів без попереднього тестування

Низька тримальна здатність – безпечно для довшілля 1-10 проходів завантаженої лісотransпортної машини

Середня тримальна здатність – безпечно для довшілля 10-20 проходів завантаженої лісотransпортної машини

Висока тримальна здатність – безпечно для довшілля 20-30 проходів завантаженої лісотransпортної машини

Дуже висока тримальна здатність – безпечно для довшілля понад 30 проходів завантаженої лісотransпортної машини

Шляхи мінімізації впливу на довкілля

В процесі вибирання лісової машини для виконання лісозаготівельних операцій вирішальну роль відіграють її конструктивні параметри (власна маса, тип рушія, розташування вантажу, питомий тиск на ґрунт та ін.). З іншого боку для мінімізації впливу лісотранспорту на довкілля вибір типу технічного засобу має опиратися на типізовану класифікацію ґрунтових умов. На рисунку 2 наведена класифікація опорної поверхні для природних умов Швеції в залежності від тримальної здатності, типу та вологості ґрунту [3].

Не менш важливим шляхом щодо мінімізації впливу лісозаготівлі на довкілля в світі вважається лісотранспортне планування. Використовуючи сучасні комп'ютерні технології (Arcview, MAPINFO) можна ще до фізичного прокладання волоків намітити на цифровій моделі місцевості маршрути руху попередньо вибраних видів лісотransпортних засобів, обґрунтувати кількість їх проходів в залежності від тримальної здатності ґрунту та прогнозувати ступінь нанесеної довкіллю шкоди [4,5].

Оцінювання пошкоджень довкілля

Яка величина пошкодження ґрунтової поверхні є прийнятною під час виконання лісогосподарських операцій? В роботі [3] наведені рекомендації до оцінювання ступеня пошкодження ґрунтової поверхні лісотransпортними машинами (таблиця 2).

Таблиця 2 показує, що пошкодження глибиною 5-10 см на площі понад 20% лісосіки спричинять значні пошкодження лісового середовища і викличуть в майбутньому виникнення серйозних ерозійних процесів та зменшення росту рослинності, а глибина колії більш як 20 см – є недопустимою.

Таблиця 2 – Ступінь пошкодження поверхні лісосіки після суцільного рубання

Глибина колії, см	Частка пошкодженої площі, %			
	< 10	10 - 20	20 - 30	> 30
< 5	дуже малий	малий	середній	високий
5 – 9,9	Малий	середній	високий	дуже високий
10 – 14,9	середній	високий	дуже високий	надзвичайно високий
15 – 19,9	Високий	дуже високий	надзвичайно високий	неприйнятний
> 20	неприйнятний			

Висновки

Вибір типу лісотранспортного засобу має базуватися на детальному обстеженні та вивченні природних, а особливо ґрунтових умов. Без цього неможливо однозначно стверджувати який тип рушія буде чинити більший вплив на ґрунтову поверхню.

Для зменшення питомого тиску на ґрунт, як одного із визначальних параметрів екологічної сумісності лісової машини і довкілля, доцільно впроваджувати багатівісні колісні лісотранспортні засоби. Обладнання цих машин бандажними візковими гусеницями під час роботи на вологих та перезволожених ґрунтах дозволить підвищити прохідність та зменшити екологічний ризик їх використання.

1. Wästerlund I. Strength components in the forest floor restricting maximum tolerable machine forces. *Journal. Terramechanics*, 26(2), 1989: 177-182.
2. Bygden G., Wästerlund I., Eliasson L. Rutting and soil disturbance minimized by planning and using bogie tracks. 2nd Forest Engineering Conference 12-15 May 2003, Växjö, Sweden, Proceedings. Techniques and Methods: 89-95.
3. Bygden G. Rut depth, soil compaction and rolling resistance when using bogie tracks. Proceedings of international seminar on new roles of plantation forestry requiring appropriate tending and harvesting operations. Sept. 29 – Oct. 5, 2002, Tokyo, Japan: 266-271.
4. Styranivsky O. Operation planning the technologies of wood extraction under mountainous conditions of Ukraine. Proceedings of international seminar on new roles of plantation forestry requiring appropriate tending and harvesting operations. Sept. 29 – Oct. 5, 2002, Tokyo, Japan: 194-200.
5. Библиук Н., Стиранівський О., Адамовський М., Борис М. Засади планування технологічних процесів лісозаготівлі з використанням комп'ютерних технологій. *WOODbusiness*, 1/2000: 14-17.

УДК 908:93 (314)

ПРО НАЦІОНАЛЬНИЙ ЯРМАРОК У КОСОВІ

І.А. Пелипейко

Косів, Україна

Pelypeyko I.A. About national fair in Kosiv

For ages Kosiv was among the most significant trade centers of Western Ukraine. Now is the time to revive the yearly folk arts and handicrafts fair and to make it an event of national importance. The Kosiv National Fair will further the economic developments of our region as well as support the local masters of applied and decorative arts.

Ми живемо в світі в час, коли яскраво виражені дві тенденції. З одного боку, це глобалізація економіки, торгівлі, науки, інформаційних процесів. З іншого боку, духовне і національне відродження народів, що виявляється у творенні нових національних держав, посиленні уваги до розвитку національних культур, мов, мистецтва [1, с. 7].

Українська нація органічно поєднує в собі численні етнографічні групи, які збагачують загальнонаціональну культуру і духовність взагалі. Одним із найколеритніших етнографічних регіонів є Гуцульщина. Вона славиться і красою природи, і своєрідним побутом, і багатющим фольклором.

Світову славу здобуло народне мистецтво гуцулів. Однак сьогодні воно вимагає підтримки. Народні майстри здебільшого виживають хто як може. Кожен із них мусить самотужки роздобувати сировину, матеріали, тобто виконувати роль постачальника, а також самому шукати шляхів збуту виробів. Тобто він повинен бути і творцем, і господарником, і комерсантом. До того ж сам мусить і робити рекламу своїм творам. Чи можуть поєднуватися в одній людині такі різні таланти? Дуже рідко.

У нашому регіоні вже склалися певні форми сприяння розвитку народних художніх промислів і ремесел.

Ставлять таке завдання перед собою Національні парки і заповідники, і це дуже правильно: доля природи нерозривно пов'язана з рівнем культури людей, які живуть серед цієї природи, і обидві вимагають захисту та сталого розвитку.

Позитивну роль відіграють щорічні Гуцульські фестивалі, складовою частиною яких є й виставки майстрів народного мистецтва.

Дуже важливою є діяльність музеїв народного мистецтва, які діють в Коломиї, Косові та інших населених пунктах, зокрема відроджується музей у Верховині.

На часі піднімати питання про оголошення історико-мистецькими заповідниками окремих сіл, як-от Криворівня, Яворів, Космач. Хоча було б правильним надати такий статус цілому етнографічному регіонові Гуцульщини.

Треба шукати й інших способів збереження й популяризації народного мистецтва гуцулів, підтримки його майстрів.

Косів був з давніх часів одним із важливих центрів торгівлі в Західній Україні. Один із шляхів, що з'єднував Поділля із Закарпаттям, а далі з Угорщиною, вів саму через Косів, Жаб'є, Чорногору до сіл Луги та до Бичкова та далі на Балкани [2, с. 21]. Від XIV століття в Косові діяла солеварня. Цінний у той час товар – сіль – вироблявся у великих кількостях аж до XX ст. Так, у 1868 році тут вироблено 76513 центнерів солі, в т.ч. 67456 ц кухонної, а для худоби – 6691 ц [3, с. 107].

Сіль вивозили в інші регіони косівські балагули, за нею приїжджали з ближніх і дальших країв „коломиїці” (так називали на Поділлі чумакив, які їздили по „коломиїську” сіль). Тож сіль займала важливе місце серед товарів, якими торгували в Косові. Кутські вірмени були вправними майстрами обробітку шкур. А косівські шевці шили чудове взуття, яке нерідко було мистецьким витвором. Торгували в Косові й взуттям, зокрема жіночим, про що залишився слід у народній пісні:

Вербовая дощечка, дощечка,
Бігла в полі Насточка, Насточка,
На все поле леліє, леліє,
Звідки милий приїде, приїде.
Звідки милий приїде, приїде,
Щось Насточці привезе, привезе.
Червоні чоботи, чоботи
Косівської роботи, роботи.
А в Косові роблене, роблене,
А у Львові ношене, ношене... [4, с. 78].

Околиці Косова славилися садами. Тож не дивно, що одним із головних товарів тут були яблука і сливи.

З початку XIX ст. в Косові розвивається ткацтво. Полотно, сукно, ліжники мали великий попит на торгах і ярмарках. Як і гончарські вироби – посуд, кахлі. У другій половині XIX – на початку XX ст. все більше місце серед товарів на ярмарках посідають вироби з дерева, зокрема боднарські, а також різьблені, а згодом і вироби з металу – топірці, келепи, нагрудні хрести, згарди тощо.

У I пол. XIX ст. в Косові узаконюються щорічні ярмарки. Дати їх проведення визначені цісарським привілеєм від 20 січня 1837 року [6, с. 332]. Ярмарки мали відбуватися в четвер першого тижня по Великодню, у вівторок перед Вознесенням Христовим, а також 25 серпня та 11 жовтня. Отже 4 ярмарки на рік, деякі з них тривали 2 дні. Згодом дати ярмарків дещо змінювалися, але завжди вони відбувалися не менше 3-х разів на рік, причому були й дводенні.

Проведення ярмарків було непохитною традицією аж до встановлення в 1939 році советського режиму, ворожого до будь-яких проявів економічної самодіяльності населення. Цим було завдано великої шкоди не лише економіці. Адже ярмарки були й своєрідними виставками робіт майстрів народного мистецтва. Тут виставляли свої вироби гончарі, ткачі, боднарі, різьбярі, тут можна було почути гру сопілкарів, цимбалістів, спів коломиїкарів... Це були своєрідні культурно-мистецькі фестивалі, що виникали стихійно, з внутрішньої потреби людей.

На наш погляд, у межах етнографічної, етнологічної діяльності НПП „Гуцульщина” треба відродити в нових формах ярмарки в Косові. Це мав би бути щорічний всеукраїнський ярмарок народних художніх промислів і ремесел. У встановлений час сюди з’їжджалися б з усієї України, а згодом і з закордону майстри ужитково-декоративного мистецтва та ремісники зі своїми виробами, представники торговельних фірм, які могли б здійснювати оптові закупки, а також сотні й тисячі туристів, які могли б побачити неповторне видовище – народне мистецтво й ремесло всієї України в його надзвичайному різноманітті й багатстві. Тут можуть бути представлені гончарі, ткачі-килимарі й ліжникарі, різьбярі, боднари, ковалі, такі види, як лозоплетіння, вироби з соломи, вишивка, в’язання, металірство, розпис, писанкарство, вироби з бісеру, шкіри та ін.

Положення про ярмарок мала б напрацювати комісія, що складається з фахівців народного мистецтва і торгівлі. У Положенні слід встановити дату, тривалість ярмарку, конкретне місце проведення в м. Косові. Треба передбачити найсприятливіші умови для народних майстрів – учасників ярмарку, зокрема пільгове оподаткування та інші грошові пільги. Облаштування місця проведення ярмарку мали б взяти на себе держава та місцева влада.

Ярмарок має супроводжуватися широким показом автентичного фольклору в усіх його жанрах, але не у формі офіційних конкурсів.

Оскільки такий ярмарок буде єдиним в Україні, він мусив би мати статус Національного.

Зрозуміло, що при цьому потрібна продумана рекламна кампанія з використанням сучасних ЗМІ та засобів зв’язку, зокрема Інтернету, телебачення.

Національний Всеукраїнський ярмарок народних художніх промислів і ремесел (НВЯНХПР) покликаний сприяти збереженню й розвитку традицій народної культури, яка є величезним багатством нашого народу і якій загрожує спотворене розуміння ідеї глобалізації. Він, безперечно, спричинився б і до піднесення економіки, рівня матеріального і культурного життя мешканців нашого регіону і народних митців України взагалі.

Доречно тут навести слова відомого етнографа Василя Скуратівського: „Звичайно, зупинити процес глобалізації неможливо. Але ми можемо, подібно до Японії та Китаю, подбати про власну ідентичність” [7]. Одним із засобів збереження національної ідентичності і є НВЯНХПР.

1. Гражда. – 2004. – ч. 10. – с. 7.
2. Сіреджук Петро. Торгівля на Галицькій Гуцульщині // Гуцульська школа. – 1996. – № 1(5). – С. 21-23.
3. Карл фон Шмедес. Географическое и статистическое обозрение Галиции и Буковины. – Санкт Петербург, 1870.

4. Українські народні ліричні пісні. – Вид-во АН УРСР. – К., 1958.
5. Грабовецький В.В. Гуцульщина XIII–XIX століть. – Львів, 1982.
6. Домашевський М. (гол.ред.) Історія Гуцульщини. Том IV. – Львів: „Логос”, 1999.
7. Уляна Глібчук. „І не кей, і не блей, і не бляузгай, бо не усватаєш...” // Дзеркало тижня. – 4 грудня 2004 р. – с. 14.

УДК 556.51/53502.7(477-924.52)

ГІДРОХІМІЧНИЙ РЕЖИМ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ, ЯК ПОКАЗНИК СТАНУ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

Л.І. Піпаш

Карпатський біосферний заповідник, Рахів, Україна

Pipash L.I. Hydro-chemical regime of water reservoirs as an indicator of state of natural ecosystems of the Carpathian Biosphere Reserve

The article gives some results of hydro-chemical investigation of the state of main water reservoirs in the Carpathian Biosphere Reserve (CBR). It is said here that this investigation gives a possibility to indicate main background indicators of chemical composition of water, which is of a great importance for further indication of anthropogenic impact upon the environment.

“Все гарне в природі, але вода – краса всієї природи”, – так сказав про воду письменник Аксаков. Артеріями ландшафту називають ріки. Адже будь-який ландшафт являє собою єдиний природний механізм. І для того, щоб він був здоровий, необхідно зберегти повноводність і чистоту його голубих артерій.

Водні ресурси є важливим багатством Карпат. Близько 100 млн. років тому на території Карпат було море. В результаті потужних рухів земної кори понад 20 млн. років тому виникли Карпати. Потоки води, стікаючи з гір, проклали собі шлях у долини, створюючи гідрографічну мережу.

Територія Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) вкрита густою мережею гірських рік та потоків (довжиною більше 1 км близько 300, в тому числі, більше 5 км – 20 водотоків), які є важливими елементами ландшафту та мають велике рекреаційне значення. У горах струмки та річки, що збігають з крутих схилів, подекуди утворюють водоспади; з'єднуючись між собою, вони формують басейн основної ріки – Тиси, яка, протікаючи територією п'яти держав, несе свої води до Дунаю.

Свій початок Тиса бере на північ від м. Рахова злиттям двох річок: Білої Тиси і Чорної Тиси. Перша витікає із джерела на схилах Чорногірського хребта, між горами Стіг та Корбул, на висоті 1650 м над рівнем моря, а друга – біля г. Околи (Свидовецький хребет, 1400 м н. р. м.).

Людина з давніх здавен селилася біля води. У верхів'ях Тиси та її приток на території КБЗ розміщено більше 10 населених пунктів. Географічне середовище, навколишня природа наклали відбиток на спосіб життя місцевих жителів – гуцулів, їх культурні та етнографічні особливості. Тому важливим завданням заповідника є збереження як природної так і історичної та культурної спадщини гуцульського краю (Стойко).

Де вода – там і життя. Це стародавнє прислів'я немов нагадує нам про необхідність повсякденної турботи про джерела, струмки, річки, озера.

Стан малих річок визначається станом довколишнього водозбору – території з якої річка збирає воду. В свою чергу здоров'я людей залежить від здоров'я цих річок, адже 80% мінеральних солей (кальцій, магній, натрій, калій, фосфор та інші) надходять у живий організм з водою. Тому особливо актуальним є визначення поелементного складу хімічних речовин у воді

Одним із завдань біосферного заповідника, як природоохоронної, науково-дослідної установи є здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення навколишнього середовища, його змін під дією антропогенних факторів. Фоновий моніторинг здійснюється в рамках міжнародного проекту “Людина і біосфера” і має за мету зафіксувати фоновий стан навколишнього середовища, що необхідно для подальшої оцінки рівнів антропогенного впливу.

Карпатський біосферний заповідник з охоронними і прилеглими до них територіями, що знаходяться в господарчому користуванні має бути важливим джерелом інформації про стан навколишнього середовища: вимірювання забруднення поверхневих вод, атмосферного повітря, опадів, ґрунтово-рослинного покриву, а також проведення метеорологічних, гідрологічних і других спостережень.

Гідрохімічні дослідження є складовою частиною моніторингу і проводяться в КБЗ з 2002р. Мета – спостереження, оцінка і прогноз стану природних вод: поверхневих (річки, потоки, озера) та атмосферних (дощ і сніг) на території заповідника та сусідніх територіях для порівняння. А саме: р.Говерла, п.Озірний, п.Бребенескул (Чорногірське ПНДВ); р.Богдан (Богдан-Петроське ПНДВ); р.Чорна Тиса, п.Кевелів, п.Труфанець (Кевелівське ПНДВ); р.М.Уголька, р.В.Уголька (Угольське ПНДВ); р.Тиса (гідропост, ур.Піддл) та інші.

Для водотоків КБЗ характерними є атмосферний та підземний типи живлень, з переважанням першого. За даними метеопостів, розміщених на території заповідника середньорічні суми опадів складають близько 1100 мм

і являються найвищими на території України. Ця обставина, в умовах гірського рельєфу, є однією з головних причин слабкої мінералізації річкових вод району Карпат взагалі.

Вода Тиси та її приток прісна. Ступінь мінералізації відносно невисокий, показники не виходили за межі гіпогалінних вод – першої найнижчої категорії мінералізації, для якої загальна сума іонів не перевищує 500 мг/л.

Як свідчать результати проведених досліджень, найменш мінералізованими (ультра прісними) є проби води з високогірних потоків Флантус і Говерла, відібрані близько до їх витоків. Загальна сума іонів становила близько 20 мг/л. Більш мінералізованою (в середньому близько 250 мг/л) є вода у водотоках, що протікають через населені пункти, вздовж автодоріг та залізниць і на які здійснюється більше антропогенне навантаження (р. Хустець, р. Тиса, р. Мала Уголька, р. Чорна Тиса та деякі інші).

Показники величин мінералізації та іонного складу води – вміст кальцію, магнію, натрію, гідрокарбонатів, хлоридів, сульфатів, їх співвідношення та суми іонів, концентрація іонів водню та деякі інші є звичайними, властивими всім водним екосистемам інгредієнтами. Їх концентрація може змінюватись внаслідок життєдіяльності живих істот і господарської діяльності людини.

Гірокарбонат-іон (HCO_3^-) присутній у всіх досліджуваних нами природних водах і являється головною складовою частиною їх сольового складу. Вміст його коливався від 12.7 (п. Флантус, в.н.р.м. 1390м) до 167.5 мг/дм³ (р.Хустець) в залежності від ступеня мінералізації.

Іон SO_4^{2-} займає друге місце після HCO_3^- . Мінімальний вміст його зафіксований в п. Флантус (Кузій-Свидовецьке ПНДВ) – 0.9 мг/дм³, а максимальний – 25.0 мг/дм³ в р.Чорна Тиса (Кевелівське ПНДВ).

Хлор – найбільш легко мігруючий елемент. Він широко розповсюджений в природних водах завдяки високій розчинності його солей. Вміст хлоридів в досліджуваних водотоках складав від 0.9 до 8.6 мг/дм³.

За забрудненістю компонентами сольового складу – хлоридами та сульфатами – всі проаналізовані води належать до категорії 1 ($\text{Cl} < 20$ мг/дм³, $\text{SO}_4^{2-} < 50$ мг/дм³).

Іон Ca^{2+} займає перше місце серед катіонів сольового складу і відіграє важливу роль в житті водойм. Його сполуки приймають участь в побудові скелетів і оболонки водних організмів. У воді, бідній кальцієм, погано розвиваються молюски та ракоподібні. Він також має дуже важливе значення для людини, бо потрібен для формування кісткових тканин, зубів, мускулів і кровотворення. Від вмісту кальцію залежить величина важливого показника

жесткості води – жесткості. Вміст Ca^{2+} в досліджуваних водотоках коливався в межах від 2.8 до 48.1 мг/дм³, в залежності від ступеня мінералізації вод.

Іон Mg^{2+} по вмісту в сольовому складі слабомінералізованих вод займає друге місце після кальцію. Найменше його міститься у пробах води з п.Говерла Чорногірського ПНДВ – 0.6 мг/дм³, а найбільше – 9.2 мг/дм³, в р.Хустець (ПНДВ" Долина нарцисів"). Значення його в житті водою визначається тим, що магній входить в склад хлорофілу. Як вважають деякі автори, солі магнію стимулюють розвиток азотфіксуючих бактерій. Магній є суттєвим фактором у забезпеченні скорочення м'язів, перенесенні збуджуючого імпульсу від нервової системи до м'язів.

За класифікацією Альокіна всі досліджені води відносяться:

по переважаючому аніону – до гідрокарбонатного класу, що є характерним для слабомінералізованих материкових вод, в тому числі і наших гірських річок; по переважаючому катіону – до кальцієвої групи; по співвідношенню іонів – можуть бути віднесені в основному до другого (II) типу, рідше до першого (I). Склад води відповідає індексу $\text{C}_{II}^{\text{Ca}}$ або C_I^{Ca} .

Загальна жесткість води обумовлена, головним чином, присутністю розчинених сполук кальцію та магнію і змінюється в залежності від типу порід та ґрунту, з яких складається басейн водозабору, а також від сезону року. Це – один з важливих критеріїв, який визначає придатність води для пиття та інших видів водокористування. При жесткості до 4 мг-екв/л вода вважається м'якою. Мінімальні значення загальної жесткості, близько 0.2мг-екв/л, відмічені у високогірних потоках: Говерла, Флантус, Бочкаринчик, а максимальні, близько 2.5 мг-екв/л, у річках: Хустець, Тиса та п. Кам'янський (Угольське ПНДВ). Отже, ці води є м'якими. З літературних джерел відомо, що чим жесткіша вода, тим менше люди страждають на серцеві захворювання. Крім того, у жесткій воді завжди міститься підвищена кількість мікроелементів, корисних для фізіологічних процесів у організмі людини. В той же час тривале використання води з високою жесткістю призводить до певних порушень в організмі людини (утворення каменів у нирках).

Зі збільшенням величини жесткості води зменшується токсичність важких металів по відношенню до риб, тобто при більшій жесткості допустимі більші летальні концентрації цих елементів.

Величини РН, зареєстровані в досліджуваних водотоках свідчать, що вода мала здебільшого близьку до нейтральної або слаболужної реакцію. Спостерігалось зниження цього показника до слабокислого наванесні (РН=6.7 – 6.8), що зв'язано з поступленням великої кількості талих вод у водотоки. Мінімальне значення РН = 6.15 було зафіксовано в п. Говерла (в.н.р.м 1600 м), а максимальне – 8.12, в р.Тиса (гідропост, ур.Підділ).

В річкових водах залізо присутнє у вигляді іонів Fe^{2+} та Fe^{3+} . Згідно ГДК вміст його для водойм рибгосподарського значення не повинен перевищувати 0.3 мг/дм^3 . Кількість розчинних сполук заліза знаходиться в залежності від РН середовища і окисно-відновних процесів, що протікають в ньому. Для деяких карпатських річок характерний дещо вищий вміст заліза завдяки чисто природних причин. Максимальний вміст заліза загального визначений в пробах води з п. Озірний (Чорногірського ПНДВ) та р. Мала Уголька (Угольське ПНДВ,ур.Припур) – 0.2 мг/дм^3 , а мінімальний – 0.01 мг/дм^3 в п. Говерла (Чорногірське ПНДВ).

Водні об'єкти є основними джерелами прісної води, яка потрібна для різноманітних потреб людини та підтримки життєдіяльності рослинного та тваринного світу. Вони відіграють роль своєрідних індикаторів екологічного стану не тільки водних екосистем, а й усієї площі водозбору з її атмосферою й наземними екосистемами. Водотоки на заповідній території являються еталонними. Порівнюючи ці дані аналізу з аналізами інших водойм, можна прогнозувати можливі зміни при антропогенній дії.

Наші предки дуже дбайливо ставилися до природи, до води. В народі говорять: "Вода – це Господні очі". Вона чує, має здатність відфотографувати, вона пам'ятає і карає. Наука каже, що вода здатна доносити до організму задану їй інформацію. Оберігаючи річки, потічки, джерела, рідну природу навкруги, ми оберігаємо себе, своє здоров'я, а також піднімаємо свою культуру. Як сказав академік О.Карпінський: "Вода – це не просто мінеральна сировина, це не тільки засіб для розвитку промисловості й сільського господарства, вода – це дієвий провідник культури, це сама кров, яка створює життя там, де його не існувало."

Річки, озера та інші водойми – наше неоціненне багатство. Їм потрібні наша любов, турбота і тоді вони щедро даруватимуть нам чисту воду, рибу, пташиний гомін, чарівні пейзажі.

1. Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника., – Київ, 1997.
2. Т.А.Харченко та інші. Гідроєкологічний стан басейну Тиси., – Київ, 1999.
3. А.Д. Коненко. Гидрохимическая характеристика малых рек УССР., – К., 1952.
4. Малі річки України. Довідник., – Урожай, 1991.
5. Р.В.Хімко, О.І.Мережко, Р.В.Бабко. Малі річки. Дослідження, охорона, відновлення., – Київ, 2003.

**МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА
ПРИРОДНОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
КАРПАТСЬКОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА**

А.Л. Погребний, Л.Б. Солодова

Український НДІ медичної реабілітації та курортології МОЗ України,
Одеса, Україна

Pogrebnyi A.L., Solodova L.B. Mineral waters as a component of natural recreational potential of Carpathian biosphere reserve

The researches of underground mineral waters within the pale of protected territories of Zakarpatska domain are seen out and perspective of their recreation use is defined.

Об'єкти природно-заповідного фонду Закарпатської області в силу своїх привабливих природних умов є надзвичайно цікавими для організації санаторно-курортного лікування, туризму і відпочинку. Відсутність зведених даних про природні лікувальні ресурси заповідних територій в значній мірі стримує розвиток сфери рекреації, як галузь народогосподарського комплексу регіону.

Суттєвою компонентою природних рекреаційних ресурсів територій заповідного фонду Закарпатської області є підземні мінеральні води.

Українським НДІ медичної реабілітації та курортології в рамках науково-дослідної роботи щодо оцінки сучасного екологічного стану природних рекреаційних ресурсів заповідних територій Закарпатської області вперше досліджено мінеральні води різних бальнеологічних груп в межах Карпатського біосферного заповідника. Результати наукової роботи дозволили визначити перспективу застосування окремих видів мінеральних вод для можливого розвитку курортно-рекреаційної діяльності.

На території Карпатського біосферного заповідника Закарпатської області під час експедиційних виїздів було обстежено та відібрано для стаціонарних досліджень проби підземних вод 7 водопунктів. Більшість досліджених джерел розташовані у межах складчастій області, переважно в зоні зовнішніх (флішевих) Карпат. За хімічним складом і наявністю біологічно активних компонентів досліджені води можна розділити на наступні групи (табл. 1):

– слабкомінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей – джерело № 2 (урочище Підділ, м.Рахів), джерело № 1 (Ківелівське лісництво), джерело № 1 (с.Кваси);

- маломінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей – джерело № 2 (Ківелівське лісництво);
- вуглекислі води з підвищеним вмістом заліза – джерело № 3 (Ківелівське лісництво, квартал № 3);
- вуглекислі борні води – джерело №1 (урочище Красне Плесо, м.Рахів), джерело № 1 (урочище Підділ, м.Рахів).

За температурою води всіх досліджених водопунктів відносяться до холодних – 5,2 °С – 7,4 °С.

В газовому складі вод трьох водопунктів виявлено значний вміст двоокису вуглецю, що дозволяє віднести ці води до вуглекислих:

дж. № 1 (урочище Підділ, м.Рахів) – вміст двоокису вуглецю 1406,0 мг/дм³ – вода слабковуглекисла;

дж.(урочище Красне Плесо, м.Рахів) – вміст двоокису вуглецю 1787,0 мг/дм³; дж. № 3 (Ківелівське лісництво) – вміст двоокису вуглецю 1940,0 мг/дм³ – води вуглекислі середньої концентрації (середньовуглекислі).

В водах ряду водопунктів присутній сірководень: дж. № 2 (Ківелівське лісництво) – 2,81 мг/дм³, дж. № 3 (Ківелівське лісництво) – 0,45 мг/дм³, дж. (урочище Красне Плесо, м.Рахів)-1,41 мг/дм³, дж.№ 1 (урочище Підділ, м.Рахів) – 0,32 мг/дм³.

Підвищений вміст такого біологічно активного компоненту як залізо виявлено в воді джерела № 3 (Ківелівське лісництво, квартал № 3) – 8,4 мг/дм³. Присутність ортоборної кислоти в підвищених концентраціях в водах джерела урочища Красне Плесо, м.Рахів – 100,0 мг/дм³ і джерела № 1 урочища Підділ, м.Рахів – 223,0 мг/дм³ дозволяє віднести ці мінеральні води до групи борних.

Вміст нормованих компонентів та сполук у підземних водах всіх досліджених водопунктів Карпатського біосферного заповідника відповідає вимогам чинних нормативів.

В мікробному ценозі підземних вод виявлено мікроорганізми різних таксономічних та еколого-трофічних груп, чисельне представництво яких коливалось у широких межах, які здатні продукувати біологічно активні речовини. Виявлені мікроорганізми не пагогенні для організму людини.

Оцінка якісного складу досліджених підземних вод Карпатського біосферного заповідника свідчить про відсутність антропогенного забруднення і можливість використання вод для промислового розливу та (або) бальнеолікування залежно від їх мінералізації та хімічного складу.

В рекреаційних цілях слабкомінералізовані води джерел № 2 (урочища Підділ, м.Рахів), № 1 (Ківелівського лісництва), № 1 (с.Кваси) можуть використовуватись як джерела чистої питної води. Щодо мінеральних вод ряду джерел, які володіють лікувальними властивостями – дж. № 2 і №3 Ківелівського лісництва, дж. №1 (урочище Красне Плесо, м. Рахів), дж. № 1

(урочище Підділ, м.Рахів), їх курортно-рекреаційне використання можливе після надання їм медичного (бальнеологічного) висновку.

Таким чином, наявність численних джерел мінеральних вод на території Карпатського біосферного заповідника Закарпатської області значно підвищують їх природний рекреаційний потенціал і можливість гармонічного рекреаційного використання поряд з кліматичними умовами Закарпаття, ландшафтним різноманіттям, характером рослинності та флори, багатим і різноманітним видовим складом фауни.

Таблиця 1 – Підземні води Карпатського біосферного заповідника

№	Водолунг	Місцезнаходження	Мінералізація, г/дм ³	Основні іони, екв. %	pH, од. pH	T, °C	Специфічні компоненти, мг/дм ³	Напрямок використання
Слабкомінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей								
1.	джерело № 2	урочище Підділ, м. Рахів	0,12	HCO_3 67 SO_4 20 Cl 12 Ca 49 Mg 31 (Na+K) 20	6,6	10,0	-	промисловий розлив природної столової води
2.	джерело №1	Ківе́лівське лісництво	0,21	HCO_3 78 SO_4 18 Cl 4 Ca 67 (Na+K) 18 Mg 15	7,4	7,0	-	"-
3.	джерело № 1	с. Кваси	0,24	HCO_3 66 SO_4 20 Cl 14 Ca 47 (Na+K) 37 Mg 16	5,2	11,0	-	"-
Маломінералізовані води без специфічних компонентів та властивостей								
4.	джерело №2	Ківе́лівське лісництво	1,77	Cl 78 HCO_3 21 SO_4 1 (Na+K) 83 Ca 12 Mg 5	7,4	9,5	-	лікувальне застосування, промисловий розлив
Вуглекислі води з підвищеним вмістом заліза								
5.	джерело №3	Ківе́лівське лісництво квартал №3	1,25	HCO_3 96 Cl 3 Ca 60 (Na+K) 29 Mg 10	6,2	9,2	CO_2 - 1940,0 Fe – 8,4	лікувальне застосування, промисловий розлив

№	Водопункт	Місце-розташування	Мінералізація, г/дм ³	Основні іони, екв. %	pH, од. pH	T, °C	Специфічні компоненти, мг/дм ³	Напрямок використання
Вуглекислі води, борні								
6.	джерело №1	урочище Красне Плесо, м.Рахів	2,25	HCO_3 75 Cl 23 SO_4 1 (Na+K) 49 Ca 43 Mg 8	6,0	8,2	CO_2 - 1787,0 H_3BO_3 - 100,0	лікувальне застосування, промисловий розлив
7.	джерело №1	урочище Підділ, м.Рахів	4,35	HCO_3 64 Cl 35 SO_4 1 (Na+K) 71 Ca 23 Mg 6	6,3	10,0	CO_2 - 1406,0 H_3BO_3 - 223,0	-"

УДК 631.11(23.0)(292.451)

РОЗВИТОК ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В ОБЛАСТЯХ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Р.А. Романович, М.А. Лендел

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Romanovych R.A., Lendel M.A. The development of land relations in the regions of Ukrainian Carpathians

The land relations play an important role in formation of the agrarian potential in village. The article deals with analysis of land utilization in various nature-economic subzones of the Transcarpathian region. The emphasis is laid on the tasks of state regulation of land relations as well as on the importance of thorough monitoring of land resource utilization.

На сучасному етапі економічних перетворень в країні земельна реформа, яка є складовою аграрної політики, передбачає докорінну перебудову земельних відносин, роздержавлення земель, зміну землевласників і форм господарювання, зміну структури земельних і сільськогосподарських угідь, їх раціональне використання, поліпшення

родючості ґрунтів та їх захист, ведення земельного кадастру, інші заходи в процесі соціально-економічної розбудови села.

З метою успішного завершення земельної, та аграрної реформи в цілому, в Україні створено відповідну правову базу. Успіх реформ гарантується, зокрема, Конституцією України (липень, 1996 р.), Законами України “Про власність” (травень, 1991), “Про селянське (фермерське) господарство (грудень, 1991), “Про колективне сільськогосподарське підприємство (лютий, 1992), “Про форми власності на землю” (січень, 1992), “Про плату за землю” (липень, 1992), “Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)” (січень, 2001р.), Указами Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва “ (листопад, 1994), “Про заходи щодо реформування аграрних відносин” (січень, 1995), “Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (серпень, 1995), “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (грудень, 1999), “Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи” (квітень, 2000).

За даними Держкомзему загальна земельна площа в Україні складає 60,3 млн.га, із якої на кінець 2003 року земельна площа сільськогосподарських підприємств і громадян становила 39,3 млн. га, або 65,2% земельної площі країни. Сільськогосподарські угіддя (41,8 млн.га) майже на 80,0% розорані, високопродуктивна земля (рілля) складає 32,5 млн. га.

Аналіз трансформації земельних ресурсів, співставлення показників останніх років, з наявністю земельних ресурсів в 1990 році яскраво підтверджує поступовість і якісну характеристику змін у розподілі земельної площі і сільськогосподарських угідь по землекористувачах. Так, сільськогосподарські угіддя колективних і державних сільськогосподарських підприємств і організацій, внаслідок реформування зменшилися у 2003 р. проти 1990 року на 16,5 млн. га. За цей же період, в процесі земельної реформи, земельні наділи 24,2 млн. громадян-землекористувачів склали 12,8 млн. га, або 30,6% всіх сільськогосподарських угідь країни. Зокрема за 13 років питома частка земельних угідь, що використовуються в особистих підсобних господарствах населення та в якості присадибних ділянок зросла з 6,0% до 11,1%, ними виробляється більше половини валової продукції сільського господарства країни. Крім того, понад 6 млн. жителів села одержали право власності на земельні частки (паї). Ця акція схвально сприйнята селянами як елемент суттєвого соціального захисту, особливо

пенсіонерів. Тому, незаперечним є соціальний ефект від проведення земельної реформи.

В результаті земельної реформи відбувся значний перерозподіл угідь між власниками та землекористувачами і в областях Карпатського регіону. Внаслідок трансформації земельних угідь в Закарпатській області починаючи з 1990 року станом на початок 2004 року від суспільних землекористувачів вилучено 275,8 тис. га сільськогосподарських угідь, за рахунок чого площі у користуванні приватних господарств збільшилися у 5,9 раза. У володінні та користуванні громадян, включаючи селянські (фермерські) господарства знаходиться 339,0 тис.га сільгоспугідь, в тому числі, 148,1 тис.га ріллі (2004 р.), або 73,9% всієї землі в обробітку. На цих землях газдують 1495 фермерських господарств, 295,5 тис. господарств населення та 63,9 тис. власників землі в колективних та індивідуальних садах і городах, [3, с.141, 142].

В Івано-Франківській області загальна земельна площа всіх сільськогосподарських підприємств, включно з фермерськими господарствами скоротилася із 353,5 тис.га в 1990 р. до 135,8 тис.га в 2003 р. (на 61,6%), при одночасному збільшенні площі у володінні та користуванні громадян із 163,4 тис.га до 394,9 тис.га, або у 2,4 раза [1, с.124]. В результаті земельної реформи у Львівській області за період 1990-2003 рр. в сільськогосподарських підприємствах земельні угіддя зменшилися до 515,7 тис.га, або у 2,2 раза, а в господарствах населення вони збільшилися до 755,1 тис.га, або у 5,2 раза.

Значні зміни в землекористуванні пройшли і в аграрному секторі Чернівецької області. На кінець 2003 року сільськогосподарські підприємства області мали в користуванні 170,7 тис. га угідь, або на 35% менше ніж в 1995 році, а громадяни – 287,5 тис.га, або – у 2,3 раза більше.

З метою оцінки віддачі кожного гектара землі важливою є грошова оцінка сільськогосподарських угідь. У нашій державі вона здійснена станом на 1 липня 1995 р. Починаючи з 1 січня 2000 р. згідно з Законом України „Про внесення змін до Закону України „Про плату за землю”, прийнятим Верховною Радою України 22 грудня 1999 р., показники грошової оцінки земель щороку індексуються на коефіцієнт індексації, порядок якої затверджує Кабінет Міністрів України. Порівняльна грошова оцінка 1 га землі в областях Карпатського регіону викладена в таблиці 1.1.

Вищенаведені показники свідчать, що у трьох областях регіону – Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській (де значна частина території гірська місцевість, продуктивність земель менша), грошова оцінка 1 га сільгоспугідь на 12,0 – 21,5% нижча ніж в цілому по Україні. Виняток становить Чернівецька область, де грошова оцінка 1 га землі перевищує загальноукраїнський показник на 13,2%.

Таблиця 1.1.

Порівняльна грошова оцінка сільськогосподарських угідь України, в т.ч. в областях Карпатського регіону*

Область	Оцінка 1 га, грн.			
	Сільськогосподарських угідь – всього		у тому числі ріллі	
	станом на 1.07.95 р.	з урахуванням індексації станом на 1.01.2002 р.	станом на 1.07.95 р.	з урахуванням індексації станом на 1.01.2002 р.
Україна	3543	8733	3734	9204
Закарпатська	2838	6996	3115	7678
Івано-Франківська	3119	7688	3392	8361
Львівська	2783	6860	3161	7792
Чернівецька	4012	9890	4038	9954

* Джерело: Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно аналітичний збірник (випуск 5)/ За ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – [1, с.54.]

Ще більш конкретними є показники порівняльної грошової оцінки 1 га земельних угідь в малоземельній Закарпатській області, де 9 з 13 районів є гірськими та передгірськими, а $\frac{2}{3}$ наявної землі є гірська місцевість (табл.1.2.)

Таблиця 1.2.

Порівняльна грошова оцінка 1 га землі в Україні, в т.ч. в районах Закарпатської області, грн.*

№	Район	Сільськогосподарських угідь – всього		у т.ч. ріллі	
		станом на 1.07.95 р.	станом на 1.01.2002 р.	станом на 1.07.95 р.	станом на 1.01.2002 р.
	Разом по Україні	3543	8733	3734	9204
	Разом по області	2838	6996	3115	7678
в тому числі райони за природноекономічними підзонами:					
	Низинна:				
1.	Берегівський	3506	8642	3539	8724
2.	Виноградівський	3870	9540	4078	10052
3.	Мукачівський	3525	8689	3429	8452
4.	Ужгородський	3176	7829	3517	8669
	Передгірна:				
5.	Іршавський	2647	6525	2483	6121
6.	Тячівський	2853	7033	1904	4693
7.	Хустський	3156	7780	3004	7405

№	Район	Сільськогосподарських угідь – всього		у т.ч. ріллі	
		станом на 1.07.95 р.	станом на 1.01.2002 р.	станом на 1.07.95 р.	станом на 1.01.2002 р.
	Гірська:				
8.	Великобerezнянський	1247	3074	660	1627
9.	Воловецький	1194	2943	660	1627
10.	Міжгірський	1006	2480	660	1627
11.	Перечинський	1080	2662	660	1627
12.	Свалявський	1117	2753	660	1627
13.	Рахівський	1097	2704	660	1627

* Укладено за джерелом: Економічний довідник аграрника. В.І.Дробот, Г.І.Зуб, М.П.Кононенко та ін./За ред. Ю.Я.Лузана, П.Т.Саблука.-К.: „Преса України”, 2003 [2, с.82.]

До річч, грошова оцінка 1 га ріллі в низинному Виноградівському районі Закарпаття у 2002 році у 6,2 раза (10052 грн. проти 1627 грн.) перевищує аналогічний показник 6-ти гірських районів області (Великобerezнянського, Воловецького, Міжгірського, Перечинського, Рахівського, Свалявського). Отже, якість земель в низинній підзоні значно вища, що створює кумулятивний ефект зростання виробництва сільськогосподарської продукції.

В контексті структурної реорганізації, що проходить в агропромисловому комплексі країни, в тому числі і регіону, постає питання більш раціонального використання сільськогосподарських угідь. Питання ефективного використання земель актуально ще і тому, що внаслідок аграрної реформи змінюються форми господарювання та форми власності. Однак, регіони України різняться за інтенсивністю та ефективністю використання і ресурсовіддачею наявного економічного потенціалу, особливо по валовому доходу та прибутку на одиницю земельної площі. Про це свідчать дані таблиці 1.3.

За даними таблиці, в реформованих сільськогосподарських підприємствах Львівської та Закарпатської областей в 2002 р. в розрахунок на 1 га отримано порівняно низькі показники виробництва валової продукції – 253,2 та 290,6 грн., або відповідно 74,3 та 85,3% показника виробництва валової продукції в сільгосппідприємствах України. Більше того, валовий дохід в розрахунок на 1 га сільськогосподарських угідь в Закарпатській області має від’ємний показник – -41,2 грн., тоді як по Україні 173,6 грн. на 1 га. Від’ємними у згаданих областях є і показники прибутку в розрахунок на 1 га – -120,5 грн. та – 38,3 грн. Отже, ефективність використання землі в реформованих колективних сільськогосподарських підприємствах Закарпатської та Львівської областей поки що не забезпечена.

Таблиця 1.3.

Ефективність використання земельних угідь в сільськогосподарських підприємствах України, в т.ч. в областях Карпатського регіону, 2002 р.*

Області	Рівень використання земельних угідь						
	Валова продукція на 1 га, грн.			Валовий дохід на 1 га, грн.	Прибуток на 1 га, грн.		
	всього	рослинництво	тваринництво		всього	рослинництво	тваринництво
Закарпатська	290,6	313,4	90,8	-41,2	-120,5	53,4	-122,5
Івано-Франківська	425,8	315,2	144,7	513,9	49,6	140,8	-110,6
Львівська	253,2	209,6	94,4	206,4	-38,3	79,2	-102,2
Чернівецька	461,5	354,8	158,9	407,1	7,6	106,6	-89,4
Україна	340,6	282,7	105,7	173,6	33,6	114,8	-63,9

* Джерело: Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5)/За ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2003, [1].

На прикладі Закарпатської області відстежуються і певні особливості напрямів використання продуктивних сільськогосподарських земель. По-перше, коефіцієнт сільськогосподарського освоєння земельної території становить 36,0% (по Україні 69,2%). Це внаслідок того, що $\frac{2}{3}$ території області гірська місцевість. По-друге, землекористування в області ведеться в умовах вертикальної зональності, область поділена на низинну, передгірну та гірську підзони, що вказує на певну обмеженість у використанні сільськогосподарських земель, особливо в останніх двох підзонах.

Аналіз землекористування в малоземельній Закарпатській області також, підтверджує загальноукраїнську проблему високої розораності сільськогосподарських угідь. Процентне відношення ріллі до сільськогосподарських угідь області складає 43,7%. Що ж стосується чотирьох низинних районів області, де сконцентровано $\frac{2}{3}$ ріллі, розораність сягає 67,2%, а в Берегівському районі – 73% сільськогосподарських угідь. Аналогічні показники по розораності земель (2003 р.) у інших областях Карпатського регіону (від 59,4% в Івано-Франківській, 62,9 – у Львівській, до 71,6% в Чернівецькій області).

Проведені наукові дослідження, щодо засад землекористування в Україні, виокремлюють основні негативні сторони цього процесу: ґрунтовий покрив продовжує деградувати у зв'язку з невизначеністю у співвідношенні між сільськогосподарськими угіддями, незбалансованістю біохімічних

речовин і енергії в агро- ландшафтах, відсутністю моніторингу та недосконалістю протиерозійних заходів.

В останні роки значно скоротилися обсяги внесення у ґрунт як органічних так і мінеральних добрив. Наприклад, за даними статистики, під посіви сільськогосподарських культур в сільськогосподарських підприємствах Закарпатської області в 1990 р. вносилося органічних добрив по 12,3 т/га посівної площі, або 44,6 тонни на гектар удобреної площі, а в 2003 році – 1,0 та 21,5 тонн на гектар. Частка удобреної площі відповідно склала 28,0 та 4,5%. Значно скоротилося внесення мінеральних добрив. В 2002 році відсоток удобреної мінеральними добривами площі склав 46,6% проти 80% у 1990 році. Кожний гектар удобреної площі в аналізованому році отримав 92 кг поживних речовин, за рахунок внесених мінеральних добрив, або майже 4,0 раза менше 1990 року.

В сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області в 2003 році найнижчі показники щодо частки удобреної площі мінеральними та органічними добривами під урожай сільгоспкультур, як у порівнянні з іншими областями Карпатського регіону, так і відносно показників в цілому в Україні. Як наслідок у 2003 році в Чернівецькій області урожайність таких зернових культур, як пшениця, жито, ячмінь у 2 рази нижча ніж у господарствах згаданих областей, а недобір урожаю картоплі та овочів становив 25-30 центнерів з кожного гектара. Віддача кожного гектара згаданих зернових в Чернівецькій області на 20-30% нижча проти показників по Україні, нижчими ніж у державі є і урожаї картоплі та овочів.

Відомо також, що меліоровані землі забезпечують виробництво основної частини продукції рослинництва. Проте ступінь використання меліорованих земель з року в рік погіршується, що призводить до небажаних екологічних наслідків. Технічний рівень старіючих меліоративних споруд не забезпечує нормальну їх експлуатацію, порушена функція осушувальної меліорації, дедалі ширше проявляється її негативний вплив на навколишнє природне середовище. Станом на 1.01.2003 р. в областях Карпатського регіону в експлуатації у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності та форм господарювання знаходиться 650,0 тис.га осушених земель. За період з 1992 по 2003 рік в цілому по Україні площа функціонуючих осушених земель скоротилася на 976,3 тис.га, в тому числі в областях Карпатського регіону на 359,1 тис.га, або на 36,8%. Починаючи з 1996 року темпи виведення з експлуатації осушених площ у згаданих областях щороку зростають.

Близько 50,0% меліоративних робіт на осушених та 37,1% на зрошуваних землях здійснено до 1970 року. Тобто ці землі перебувають в експлуатації понад 30-35 років. До того ж за останнє десятиріччя, внаслідок відсутності коштів на реконструкцію, не забезпечено нормального

функціонування меліоративних земель, прогресує розвиток іригаційної ерозії, накопичення солей і хімічних речовин (рештки хімізації, йде процес руйнування водойм і меліоративних каналів). Обладнання станцій перекачування води, які діють в меліоративних системах і відіграють вагому роль в час весняних паводків, морально і технічно застаріле, потребує заміни.

Що ж стосується зрошуваних земель, то лише в одній Закарпатській області їх нараховується 5,2 тис.га. Однак, внаслідок зміни власників зрошуваних ділянок в процесі переділу земель, жалюгідного стану обладнання для зрошування, полив здійснюється лише на 1,4 тис.га (2004 р.) або 27% площі.

Дослідження і аналіз існуючих передумов та об'єктивних чинників, які впливають на ефективність використання земельних ресурсів у Карпатському регіоні, засвідчили необхідність проведення значних змін у системі землекористування. Зокрема в Закарпатській області, згідно розробленої „Концепції ефективного землекористування та здійснення земельної реформи” до 2010 року доцільно 4,8 тис. орних земель з ухилом території понад 15° перевести в сіножаті, питому частку багаторічних насаджень у структурі сільськогосподарських угідь, враховуючи виключно сприятливі ґрунтово-кліматичні умови Закарпаття для їх вирощування, збільшити в рівнинній частині до 7,5%, а у передгірській – до 10%, а частку земель природоохоронного значення довести до 20%. При цьому за умов переходу до ринкових засад господарювання вирішального значення набуває застосування економічних механізмів регулювання земельних відносин.

У період до 2010 року в Україні передбачається здійснити ефективні заходи щодо охорони земель. Впроваджуватимуться ґрунтозахисні системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території у таких обсягах: землевпорядкування – 41,7 млн., агротехнічні протиерозійні заходи – 10,4 млн. гектарів на рік. Створюватимуться полезахисні лісові смуги та захисні лісові насадження на землях сільськогосподарських підприємств, транспорту і Міністерства оборони. На землях сільськогосподарських і лісгосподарських підприємств, населених пунктів будуватимуться протиерозійні гідротехнічні споруди – 108,4 тис. кілометрів земельних валів різних конструкцій, 75 тис. гідротехнічних споруд, рекультивация 146,7 тис. гектарів порушених земель, [5, с.58].

Останнє найбільш актуально для Закарпатської області, де внаслідок руйнівних паводків в листопаді 1998 та березні 2001 років потребують рекультиватії понад 100,0 тисяч гектарів сільськогосподарських угідь, розмито дамби, порушено гідротехнічні споруди, меліоративні канали. За даними державного управління екологічної безпеки в Закарпатській області повністю був змитий верхній шар ґрунтового покриву на значних площах сільськогосподарських угідь, пошкоджено 11,0 тис. га ріллі, 6,2 тис. га

сіножатей і пасовищ, занесено наумом 204 км меліоративних каналів. Слід прикласти значних зусиль, щоб попередити такі катастрофічні наслідки в майбутньому.

У зв'язку з катастрофічним паводком 4-5 березня 2001 р. прийнято Закон України „Про затвердження Указу Президента України „Про оголошення окремих районів Закарпатської області зоною надзвичайної екологічної ситуації” від 15 березня 2001 р. № 2288-III, яким зоною надзвичайної екологічної ситуації оголошено райони: Березівський, Виноградівський, Іршавський, Міжгірський, Рахівський, Тячівський, Ужгородський і Хустський, загальна земельна площа та сільськогосподарських угідь яких відображена у наведеній таблиці 1.4.

Таблиця 1.4.

Земельна площа та сільськогосподарські угіддя районів Закарпатської області в розрізі природноеконімічних підзон, оголошених зоною надзвичайної екологічної ситуації*

(на 1 січня 2002 р., тис.га)

Природноеконімічні підзони	Загальна земельна площа	Земельна площа сільськогосподарських підприємств і господарств громадян	У т. ч. сільськогосподарські угіддя	З них:	
				рілля	сіножаті та пасовища
Низинна – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	327,8	223,7	196,0	131,5	50,3
	222,1	223,7	139,7	94,2	36,9
Передгірна – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	375,9	166,6	113,4	37,0	64,5
	375,9	166,6	113,4	37,0	64,5
Гірська – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	571,6	181,8	120,1	29,3	90,0
	305,8	80,8	62,4	10,3	33,1
По області – всього у т.ч. зони надзв. екоситуації	1275,3	572,1	429,5	197,8	204,8
	903,8	471,1	315,5	141,5	134,5

* Розраховано за джерелом: Закарпаття'2001: Статистичний щорічник/Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 2002, [4, с.113].

З наведеної таблиці витікають наступні узагальнення:

1) в цілому по області 8 із 13 адміністративних районів потрапили в зону надзвичайної екологічної ситуації, загальна земельна площа яких 903,8 тис.га, або 70,9% від обласного показника. Площа сільгоспугідь на території

адміністративних районів зони надзвичайної екологічної ситуації склала 82,3% до загальної площі сільськогосподарських угідь області, у тому числі ріллі – 71,5% (141,5 тис.га), сіножатей та пасовищ – 65,7% (134,5 тис.га);

2) в розрізі природноекономічних підзон області на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені всі сільгоспугіддя, у тому числі рілля, сіножаті та пасовища передгірної природноекономічної підзони (Іршавський, Тячівський, Хустський райони).

3) в низинній природноекономічній підзоні на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені сільськогосподарські угіддя трьох із чотирьох районів (Берегівського, Виноградівського, Ужгородського). На долю цих трьох районів припадає 71,3% сільгоспугідь (139,7 тис.га), у тому числі 71,6% (94,2 тис.га) ріллі, 73,4% (36,9 тис.га) сіножатей та пасовищ низинної природноекономічної підзони.

4) в гірській природноекономічній підзоні із 6 адміністративних районів на території надзвичайної екологічної ситуації зосереджені сільгоспугіддя двох районів – Міжгірського і Рахівського. На їх долю припадає 52,0% (62,4 тис.га) сільгоспугідь, у тому числі 35,1% (10,3 тис.га) ріллі, 36,8% (33,1 тис.га) сіножатей та пасовищ гірської природноекономічної підзони.

Як в Україні в цілому, так і в областях Карпатського регіону є певні здобутки у вирішенні питань земельної та аграрної реформи. Проте, на нашу думку, проблеми трансформації земельних ресурсів і реформування новостворених сільськогосподарських підприємств ще довго існуватимуть. Тому, з боку владних, управлінських структур та органів місцевого самоврядування на завершальному етапі реформ слід значну увагу приділити саме питанням: державного регулювання земельних відносин і управління земельними ресурсами, і в першу чергу поглибленого моніторингу використання земель, ведення державного земельного кадастру, можливостей формування ринку земель, раціонального використання і охорони земель, вдосконалення плати за землю, проведення наукових досліджень з проблем земельних відносин і аграрної реформи в цілому.

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5)/ За ред. П.Т.Саблука та ін.-К.: ІАЕ УААН, 2002.-С. 764.
2. Економічний довідник аграрника. В.І.Дробот, Г.І.Зуб, М.П.Конопенко та ін./ За ред. Ю.Я.Лузана, П.Т.Саблука. К.: „Преса України”, 2003.-800с.
3. Закарпаття 2002. Статистичний щорічник. – Ужгород, 2003. 572с.
4. Закарпаття’2001. Статистичний щорічник. Ужгород, 2002. – 521с.
5. Програма “Україна – 2010”. Проект. – Київ, 1999.- 92с.

НЕФОРМАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА В УМОВАХ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Л.М. Федоренко, А.П. Федоренко

Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
Чернівці, Україна

Fedorenko L.M., Fedorenko A.P. Informal ecological education in village schools of the Carpathian region

The modern life has put a social inquiry – ecological education of an active and creative personality. Village schools of Carpathian region are mostly successful in solving this task.

Відчуження людини від природи – це фатальна помилка людства, яка стає базисом для нерациональної поведінки в природі, створення та реалізації тих техногенних програм, які не рахуються з можливостями природних систем. До певного часу вплив людини згладжувався процесами, які проходили в біосфері, але сьогодні людина є свідком екологічної кризи.

На початку ХХІ століття наша школа не має усталеної програми наближення дітей до живої природи, до її пізнання у видовому плані. Необхідно кардинально змінювати підходи до оволодіння учнями знаннями природи рідного краю.

На відміну від розмаїття шкіл міської зони, створених за якістю надання освітніх послуг, бажань, обдарувань учнів, ранньої спеціалізації тощо, сільська школа більш унітарна, стереотипна. Проте, єдиною матеріальною перевагою сільських шкіл над міськими є їх природні комплекси, які при відповідній підготовці можуть стати неперевершеними "лабораторіями під відкритим небом". Найважливіша особливість сільської школи полягає в тому, що духовне становлення сільського школяра відбувається в етнокультурі. Матеріальна база для формування знань і здійснення екологічного виховання учнів гірських шкіл Карпатського регіону є значно потужнішою, ніж у школах, розташованих в урбанізованих конгломератах.

Учні сільських шкіл мають більше потреб у взаємодії з природою, порівняно з міськими. Наприклад, за даними лабораторії екологічного виховання Інституту проблем виховання АПНУ [1], естетичне задоволення від природи отримують: 35% – сільських учнів, 15% – міських; у навчальному предметі природничого циклу зацікавлені 15% – сільських

учнів, 5% – міських. Такі відмінності потреб сільських школярів зумовлені впливом природного середовища.

Сільські та міські вчителі теж по-різному оцінюють ефективність різних форм екологічного виховання. Так міські вчителі віддають перевагу теоретично-дослідницьким формам роботи з учнями. Педагоги сільських шкіл вважають результативними для підвищення рівня екологічної культури поряд з теоретичними ще й практичні методи – участь у екологічних акціях, проектах. Вони підтримують тезу: "Думай глобально, а принось користь природі конкретно".

Зміст екологічної освіти складний, засвоєння його школярами вимагає не тільки класної, але й великої позакласної роботи. Позакласна або неформальна робота визначається педагогами як та діяльність, що виконується в позаурочний час і на основі цікавості і самодіяльності учнів.

У Концепції екологічної освіти України МОІНУ в 2001 році, сказано: "Зміст безперервної екологічної освіти та виховання повинен включати дві ланки – формальну і неформальну... Друга ланка формує екологічну свідомість і культуру населення (засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітницькі об'єднання, партії та інші)".

При визначенні змісту позакласної роботи необхідно виходити з таких принципів як зв'язок з життям, із проблемами, які розв'язує країна, регіон; відповідність змісту віку учнів, можливостями їхнього розумового розвитку й інтересів.

В сільських школах Чернівецької області здійснюються пошуки варіативних моделей позашкільного екологічного виховання.

На базі Банилів-Підгірнівської гімназії Сторожинецького району протягом 7 років працював експериментальний педагогічний майданчик з проблеми "Екологічне виховання в дитячо-юнацьких організаціях та об'єднаннях за інтересами", який успішно завершив програму досліджень у 2004 році. На основі його діяльності створена творча педагогічна лабораторія освітян області [2].

Експериментальний майданчик об'єднав і спрямував в єдине русло роботу Буковинського еколого-духовного центру "Водограй" (керівник-педагог Приходько В.І.) та дитячих екологічних об'єднань "Первоцвіт", "Паросток", "Веселка" (керівники-педагоги: Стрелецька Л.В., Мандрик М.С., Селескерова І.М.). Педагогічний колектив створив методіку формування екологічного світогляду та духовного становлення учнівської молоді, поглиблення і розширення шкільного базового рівня екологічної освіти, підготовку учнів до активної професійної діяльності із охорони природного навколишнього середовища. Водограївці підтримують тісні зв'язки з Українською асоціацією "Ісареднання", яка фінансується Фондом Чарльза Мотта, і беруть участь у екологічній програмі "Екологічний шлях у

майбутнє". За матеріальною підтримкою асоціації в школі створено природну лабораторію "Підгірнянка", оформлено фотомузей природи та 5 нових маршрутів екологічних стежин. Діє екошкола по спорудженню перепадів на малих річках Солонець та Серет з метою створення умов для розмноження форелі струмкової, збагачення води киснем та самоочищення води.

Підтримуються тісні зв'язки з громадськими екоорганізаціями м. Сучава (Румунія) та продовжується робота фольклорно-етнографічної експедиції "Лаура", яка була започаткована в 1998 р. на теренах багатонаціональної Буковини для транскордонного туристично-етнографічного маршруту. При підтримці Фонду розвитку Карпатського регіону. Клуб "Водограй" є одним із членів асоціації "Українська річкова мережа".

На Всеукраїнському конкурсі "До чистих джерел", який проводило Міністерство екології та природних ресурсів, Буковинський еколого-духовний центр "Водограй" вийшов переможцем у номінації "Громадські організації та об'єднання".

Активно працює еко клуб "Шафран" на базі ЗНЗ у с. Усть-Путила та діє науково-обґрунтована екологічна стежина у с. Шепіт Путильського району. Учні Вижницької гімназії досліджують екосистеми гірських річок: Черемоша, Сірету, Біженки. У цих своєрідних дослідницьких лабораторіях створюються умови для екологічної освіти і виховання учнів. Їх діяльність базується на завданнях та рекомендаціях науковців Чернівецького національного університету, Інституту зоології НАН України та Всеукраїнської екологічної ліги.

З метою обміну досвідом та пропаганди екологічних знань Чернівецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти проводить щорічно обласні семінари "Екологічна освіта та культура спілкування з природою". У роботі семінарів приймають участь науковці ЧНУ, ОІППО, вчителі біології, екології, представники громадських екологічних організацій. Сумісно з ЧНУ проведена у вересні 2004 р. Міжнародна науково-практична конференція "Екологічна освіта та просвіта в сільській школі".

1. Пруцакова О.Л. Форми екологічного виховання школярів сільської школи // Екологічна освіта і просвіта в сільській школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – 2004 р., м. Чернівці.
2. Федоренко Л.М., Федоренко А.П. Інноваційний простір сільської школи // Екологічна освіта і просвіта в сільській школі: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – 2004 р., м. Чернівці.

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПРИ МОНІТОРИНГУ ЛІСОВИХ МАСИВІВ ЧОРНОГОРИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДИСТАНЦІЙНОГО ЗОНДУВАННЯ ЗЕМЛІ

О.Г. Часковський

Національний лісотехнічний університет України, Львів, Україна

Chaskovskyy O.H. Application of elements of artificial intelligence in monitoring of forest stands of Chornohora based on materials of the remote sensing

Modern methods of automatics inventory of natural resource using Remote Sensing based on expert system. The difficult landscape structure of Ukrainian Carpathians and various vegetable covering require the use of elements of artificial intelligence at interpretation of forest stands on satellite images.

Сучасні комп'ютерні системи в світі орієнтуються на програмне забезпечення, що дає можливість навчатись програмі по ходу їх виконання. В даному випадку йдеться про штучний інтелект. Комп'ютеризоване опрацювання знімків опирається на складні алгоритми, які в більшості ґрунтуються на ідентифікації властивостей кожної елементарної частинки з властивостями досліджуваного об'єкта [3]. При такому порівнянні приймалися до уваги тільки прямі дешифрувальні ознаки. Можливість знімальних систем, а також систем опрацювання широкі і сприяють опрацюванню великих масивів інформації [1]. Звичайно, комп'ютерні системи є незамінними при аналізі багатовимірної інформації, та людський фактор краще вирішує задачі при виділенні опосередкованих ознак об'єктів. Для дешифрування лісових масивів часто необхідно враховувати опосередковані ознаки, особливо при інтерпретації знімків великої просторової роздільної здатності[2]. Для вирішення таких завдань необхідні програми, здатні самостійно визначати прямі і опосередковані ознаки об'єктів та дешифрувати їх на знімках. Сучасні версії Erdas Imagine мають спеціальні модулі для проведення експертної класифікації, а програма eCognition крім експертних модулів має також можливість попереднього сегментування зображень.

Для досліджень використано супутникові знімки Landsat (роздільна здатність 30 м) та Aster (роздільна здатність 15 м). Досліджувались лісові масиви на території Чорногірського хребта. Космічні знімки підібрані без суттєвих перешкод та зроблені в вегетаційний період.

З допомогою стереопар космічних знімків Aster створено висотну модель місцевості для частини території українських Карпат з роздільною здатністю 30 м. Для цього використано модуль OrthoBase програмного пакету Erdas Imagine. Точність такої висотної моделі є достатньою для подальшого опрацювання космічних знімків Aster та Landsat.

Оскільки українські Карпати мають складну ландшафтну структуру, то космічні знімки для них повинні бути геокодовані за допомогою орторектифікації. Космічні знімки Aster та Landsat скориговані за допомогою створеної цифрової моделі місцевості та програмного модуля OrthoBase. Точність геометричного коригування лежить в межах величини пікселя.

Найвні знімки Aster зняті при низькому положенні сонця над горизонтом і мають значні тіні. Для «зняття» наявних тіней випробувано різноманітні методи радіометричного калібрування, проте, вони при значному затіненні на знімках не приносять необхідного результату. Для таких знімків треба застосовувати методи експертної класифікації.

Для знімків Landsat, що зняті при значному положенні сонця над горизонтом, успішно застосовано спеціальні методи радіометричного калібрування. Результуючі зображення були вільні від тіней і придатні для подальшої класифікації. Отримані радіометрично скориговані багатозональні та одноканальні зображені «злиті» за допомогою методу головних компонент для збільшення просторової роздільної здатності багатозональних знімків.

При дослідженнях з'ясувалось, які канали найкраще придатні до розподілу створених класів. Дослідженнями встановлено, що найкращий розподіл досягається при комбінації інфрачервоних каналів знімання. Числові значення розподілу спектральних ознак визначені на спектральній площині створеній цими каналами. Ділянки спектри яких співпадали ми об'єднали в один клас. В результаті отримано наступні класи для класифікації:

- хвойні насадження;
- листяні насадження;
- мішані насадження;
- луки;
- річка;
- населені пункти.

До хвойних насаджень відносили насадження в складі яких частка хвойних порід становила 7 і більше одиниць. До листяних насаджень віднесли ділянки з часткою листяних в складі більше 7 одиниць. Насадження у складі яких більше трьох одиниць листяних і хвойних порід віднесли до мішаних. Деревостани з повнотою нижче 0,3 становлять рідини.

Отримані попередньо опрацьовані зображення Landsat та Aster класифікувались за допомогою експертного класифікатора програми

eCognition з попереднім сегментуванням зображень. Для знімків Aster така класифікація, що ґрунтується на знаннях про об'єкт дала змогу уникнути помилок, пов'язаних із затіненнями на зображеннях. В загальному, експертна класифікація лісових масивів Карпат з попереднім сегментуванням зображень дала добрі результати для виокремлення «лісової маски», а також класифікації нелісових земель. Це пов'язано значною мірою з тим, що для таких об'єктів найпростіше створити керівні правила класифікації. Подальшу класифікацію космічних знімків середньої просторової роздільної здатності, якими є Landsat та Aster для лісових земель слід проводити за методами піпксельної ідентифікації. Для нашого випадку вони забезпечили добрі результати.

Автоматична класифікація проводилась за допомогою експертного методу, який передбачає попередні знання про об'єкти досліджень. В класифікації лісових об'єктів важливими є крім відбивних характеристик лісових насаджень висота над рівнем моря, ґрунтові умови та інші умови навколишнього середовища. Спеціально для умов Карпат написана програма в середовищі Erdas Imagine для класифікації лісових насаджень на основі супутникового знімка ASTER.

Для детального об'єктивного розподілу лісових земель на основі знімків проведена ієрархічна класифікація, де першим кроком було поділ на землі, вкриті лісовою рослинністю і неvkриті лісовою рослинністю.

Наступним кроком при проведенні класифікації передбачено розподіл на хвойні, листяні і мішані насадження, а також рідини де були закладені пробні площі.

Використовуючи експертний класифікатор ми задали гіпотезу для кожного класу насаджень. Кожному класу присвоїли відповідний колір, яким дане насадження буде зображене на знімку після класифікації. Використовуючи попередньо отримані еталонні межі спектрів по двом каналам кожного класу, присвоїли їх відповідним гіпотезам. Для покращення точності класифікації використано комбінований метод, який передбачає поєднання автоматичної (експертної) класифікації з візуальною інтерпретацією. Річки і населені пункти на знімку ідентифікували візуальним методом з монітору ЕОМ. Оскільки спектральні характеристики даних об'єктів є приблизно однакові. В результаті автоматичної класифікації за допомогою ЕОМ отримано класифікований знімок.

Застосування комбінованого методу сприяло отриманню тематичної карти з точним відображенням таких об'єктів як річки та населені пункти, яких є на даній місцевості не багато і візуальне дешифрування є в даному випадку набагато простішим від автоматичного.

Аналізуючи знімок можна стверджувати, що класифікація лісових земель проведена з використанням експертного класифікатора з досить

високою точністю. Класифіковані насадження повністю відповідають тим насадженням які були визначені при закладанні пробних площ. Єдиною проблемою було те, що автоматично важко класифікувати насадження в тих місцях де внаслідок гірського рельєфу і низького стояння сонця над горизонтом на час зйомки, ділянки насаджень на схилі з північного боку були затінені. Даний недолік було усунено за допомогою визначення меж спектральних характеристик затінених ділянок, а також використовуючи додаткову інформацію про об'єкт.

В результаті досліджень можна стверджувати, що експертна класифікація, яка є елементом штучного інтелекту є вирішує деякі проблеми класифікації лісових масивів Карпат за супутниковими знімками. Найоптимальнішими для створення карти лісових масивів Карпат є поєднання методів сегментації та попільсельної класифікації. Точність карт підвищує вироблення керуючих правил класифікації.

1. Gerd Hildebrandt. Fernerkundung und Luftbildmessung. Wichmann Verl. 1996. 676 p.
2. Gerhard Oesten, Steffen Kuntz, Claus Peter Gross. Fernerkundung in der Forstwirtschaft. Wichmann Verl. 1991. 276 p.
3. Данюлис В.П., Жирин В.М., Сухих В.И., Ельман Р.И. Дистанционное зондирование в лесном хозяйстве. Москва. Аеропримиздат. 1989, 232 с.

ЗМІСТ

Пленарні доповіді

<i>Самольотов П.В.</i> Етнокультурні особливості гірського населення як фактор соціально-економічного розвитку Українських Карпат	5
<i>Мовчан Я.І., Іваненко І.Б., Фишко Н.М., Безусько А.Г., Бондаренко Ю.В.</i> Карпатська конвенція: від ідеї до впровадження (політика, наука, практика)	9
<i>Фіольмі Х.</i> Швейцарсько-український проект сталого лісокористування на Закарпатті, як важливий фактор економічного розвитку та збереження природних і культурних цінностей Карпат	15
<i>Шкрібляк П.В.</i> Специфічні проблеми організації праці й життя людей в гірських умовах Карпат, їх взаємозв'язки з соціально-економічними, етнокультурними та державотворчими процесами в регіоні	19
<i>Волощук І.</i> Значення міжнародної співпраці для збереження природного та культурного спадку Карпат	34
<i>Чорнобай Ю.М.</i> Сталий розвиток гуцульського краю у контексті екологічної етики	40
<i>Едман Т., Ангельштем П.</i> Розмежування в ландшафтах у Карпатах – історичний підхід	45
<i>Стойко С.М.</i> Альтернативне значення біосферних заповідників, національних природних та регіональних ландшафтних парків щодо збереження етнокультурної та історичної спадщини	49
<i>Дутчак С.В.</i> Дві сторони впливу розвитку туристичної індустрії на збереження етнічної самобутності Карпатських гір	56
<i>Марискевич О., Марискевич Т., Невядомський З.</i> Збереження етнокультурної спадщини на території української частини МРБ "Східні Карпати"	63

Баица А.-Т. Значення підтримки народних традицій для збереження етнокультурної спадщини та охорони природного середовища гірських регіонів	67
Черноус О.В. Вплив небезпечних природних та техногенних процесів на стан етнокультурного середовища в Українських Карпатах	69
Чорненький Я.Я. Природне і культурне у свідомості людини	73
Фрінк Й.-П., Петреан А. Деякі фітогеографічні та рослинні особливості, обряди і традиції гір Апушени (Західні Карпати, Румунія)	79

Секційні доповіді

I. Роль природного середовища у формуванні духовних та культурних цінностей горян

Балаж Н.Й. Природні умови і ландшафтні особливості Закарпаття	86
Бович Л.Ю. Вплив природничо-територіальних факторів на формування українського традиційного строю	91
Ватаманюк Д.М. Піп Іван – релігійні мотиви у назвах чорногірських вершин	97
Веприк Н.П., Бучко Ж.І. Вплив природного середовища на формування архітектурно-історичних об'єктів доби середньовіччя в Українських Карпатах	102
Гайдукевич О. Охорона природи Карпат як один з аспектів діяльності Української Греко-Католицької Церкви	108
Гамор А.Ф. Роль дикоростучих плодово-ягідних рослин у житті, побуті та культурі горян Українських Карпат	112
Горошко Л. Продукуюча міць водної стихії (на матеріалах календарної обрядовості Карпатського регіону)	116
Зеленчук Я.І. Мисливські та рибальські традиції Гуцульщини	123
	475

Комар Ж.Ю., Шкурган В.І., Васідлов Ю.І. Образ ведмедя в традиційних ремеслах гуцулів 126

Лозинський Р.М. Про співвідношення понять “субетнос” і “етнографічна група” (у контексті дослідження гуцулів Українських Карпат) 130

Михайлюк С.А. Природа та її значення у формуванні духовних і культурних цінностей людини 136

Скрипнікова М., Шпаківська І. Давні агротераси як осередки збереження традиційного землекористування в гірських регіонах Європи 141

II. Вплив негативних екологічних та соціально-економічних процесів на стан збереження етнічної самобутності Карпатських гір

Библюк Н.І. Вплив техногенних процесів на природні ландшафти Карпат як гармонійне етнографічне середовище 148

Бундзяк Й.Й. Вплив туристичної діяльності на етнічну самобутність українських горян 154

Варивода І.Є. Проблеми функціонування підприємницьких структур у рекреаційно-туристичному комплексі Карпатського регіону 159

Газуда М.В. Соціальні чинники відродження аграрного виробництва в областях Карпатського регіону 165

Гамор Ф.Д., Закурений В.П., Бундзяк В.В. Проект “Розвиток екологічного туризму як інноваційний механізм для поліпшення життєдіяльності територіальних громад гірської Рахівщини” 171

Гончарук В.Є., Савула Я.Г., Торський А.Р., Чапля Є.Я. Математичне і комп’ютерне моделювання впливу негативних екологічних процесів на довкілля 174

Грищенко В.Ф., Стойко С.М., Сухарюк Д.Д. Екологічний аналіз впливу снігових лавин у високогір’ї Карпат та система захисту верхньої межі лісу 176

<i>Жовинський Е.Я., Крюченко Н.О., Манічев В.Й., Кураєва І.В.</i> Проблеми екології Українських Карпат і шляхи їх вирішення	188
<i>Зінкевич О.М.</i> Географічні аспекти взаємодії глобалізаційних процесів та культури населення Українських Карпат	191
<i>Косовець О.О., Самойленко Н.А.</i> Катастрофічні гідрологічні явища на зламі століть в Українських Карпатах	198
<i>Костриця М.М.</i> Розвиток туризму як засіб збереження етнокультуриної та історичної спадщини	206
<i>Лендел М.А., Газуда Л.М.</i> Формування і розвиток людського капіталу аграрного сектора Карпатського регіону	211
<i>Манівчук Ю.В., Мателешко О.Г.</i> Екологічні та соціально-економічні наслідки застосування техногенно-інтенсивних систем ведення аграрного виробництва в Карпатах та шляхи їх подолання	216
<i>Харченко Т.А., Ляшенко А.В., Зоріна-Сахарова К.Є., Царенок Т.М.</i> Біорізноманітність водних екосистем і ландшафтні зміни в Закарпатті	221
<i>Чоренька Н.В.</i> Особливості взаємовпливу рекреаційного природокористування і культурних надбань	228
<i>Шабан Н.В.</i> Ініціатива проекту FORZA по створенню Закарпатського туристичного шляху	232
<i>Шпарик Ю.С., Кундельська Т.В.</i> Оцінка порушеності ландшафтів на трасах гірськолижних спусків в Українських Карпатах (на прикладі туристично-готельного комплексу “Буковель”)	236
<i>Шушняк В.М.</i> Туристично-краєзнавче районування Українських Карпат	242

III. Карпатська конвенція як важливий інструмент міжнародної співпраці у збереженні природного та культурного спадку

<i>Близнюк М.М.</i> Реклама в мережі Інтернет впровадження Карпатської конвенції на Гуцульщині	249
<i>Борщук Є.М.</i> Проблеми соціального обґрунтування критеріїв сталого розвитку гірських територій	257
<i>Войтенко Г.В.</i> Демографічно-трудоий потенціал в контексті сталого розвитку областей Карпатського регіону	264
<i>Гамор Ф.Д.</i> Щодо реалізації в Україні положень Рамкової конвенції “Про охорону та сталий розвиток Карпат”	273
<i>Гамор Ф.Д., Васідлов Ю.І.</i> До питання щодо Національного комітету гір	278
<i>Лазарева С.В.</i> Екологічна свідомість – базова категорія сталого розвитку	282
<i>Стадницький Ю.І.</i> Порівняльний аналіз Альпійської та Карпатської конвенцій	285

IV. Значення природно-заповідних територій для охорони етнокультурної та історичної спадщини

<i>Веска І.</i> Дослідження пралісів на пробних площах закладених проф. Алоїсом Златніком у Закарпатській області, Україна	293
<i>Вицєга Р.Р.</i> Роль природно-заповідного фонду Карпатського регіону у збереженні біорізноманіття	300
<i>Горб К.М.</i> Проблеми ідентифікації цінності об’єктів культурної та природної спадщини для надання їм різнорангового охоронного статусу	303
<i>Крук Д.Є.</i> Національні природні парки Гуцульщини та Карпатський біосферний заповідник як географічне середовище для збереження етнокультурної спадщини гуцулів	308

<i>Кучинська І.В., Кіселик Ю.А.</i> Перспективи розвитку сакрального туризму на Українському Розточчі	314
<i>Микітчак Т.І.</i> Озера Чорногори: минуле, теперішнє, майбутнє	322
<i>Покин'ячерда В.Ф.</i> Музеї природоохоронних територій як засоби збереження місцевої етнокультурної спадщини	329
<i>Попович Г.І.</i> Значення природно-заповідних територій для охорони етнокультурної та історичної спадщини	333
<i>Рифф Л.Е.</i> Релікти середземноморської землеробської культури на природно-заповідних територіях південного берега Криму	338
<i>Шанар А.Г., Ємець М.А., Скрипник О.О.</i> Козацька бувальщина у створенні техногенного парку “Кодацька фортеця” в якості елемента екологічної мережі	343
<i>Штефек Й., Гавлаш В., Дудіх О.</i> Фауна словацької частини БР “Східні Карпати” як об’єкт світового природного спадку	349
<i>Якимчук А.Ю.</i> Характеристика регіональних ландшафтних парків у структурі природно-заповідного фонду Рівненської області та їх історико-культурна значимість	355
Стендові доповіді	
<i>Афтаназів І.С., Волощук М.Д.</i> Екологічні проблеми Гуцульщини: погляд у третє тисячоліття	362
<i>Божук Т., Круглов І.</i> Геоекологічна інвентаризація модельної ділянки “Квасний”, Український Мармарош	366
<i>Бузак Л.Ю.</i> Роль учнівських колективів та позашкільних закладів у збереженні біорізноманіття рідного краю та збереженні етно-культури Гуцульщини	373
<i>Буняк В., Гайдукевич М.</i> Рідкісні та зникаючі рослини Карпат в повір’ях гуцулів	376

<i>Ведмеденко Д.В.</i> Екологічне виховання в контексті особистісно орієнтованої моделі освіти	379
<i>Дмитрук Ю.М.</i> Методичні аспекти та проблеми дослідження геохімії ґрунтів Карпат	384
<i>Дутчак М.В.</i> Гірські долинно-річкові ландшафти та їх роль в житті населення гір	390
<i>Елбакідзе М.М.</i> Шляхи збереження традиційного природокористування в національних природних парках Українських Карпат	394
<i>Жорнік М., Грубий З.</i> Дослідження динаміки пралісів на г. Яворний	401
<i>Зеленчук І.М.</i> Проект: „Карпатська гірська аграрна школа”	402
<i>Козурак А.В., Лазуткін Г.Г.</i> Науково-пізнавальне та виховне значення колекційної ділянки рідкісних та червонокнижних видів рослин Карпатського біосферного заповідника	408
<i>Косило Л.С.</i> Природознавча екскурсія як засіб екологічного виховання особистості	411
<i>Костриця М.Ю.</i> Історична спадщина Словечансько-овруцького кряжу: реалії і перспективи оптимального використання	416
<i>Мінченко Т.А.</i> Форми і методи екологічного виховання в школі засобами українознавства	420
<i>Нагірний М.Б.</i> Історія Ворохти в персоналіях: С. Федак, С. Салик та ін.	426
<i>Стегней М.І.</i> Проблеми удосконалення кредитних відносин в аграрному секторі економіки України	432
<i>Стиранівський О.А.</i> Мінімізація колієутворення та пошкодження ґрунтової поверхні колісною лісовою машиною	440

<i>Пелипейко І.А.</i> Про національний ярмарок у Косові	445
<i>Піпаш Л.І.</i> Гідрохімічний режим водних об'єктів, як показник стану природних екосистем карпатського біосферного заповідника	449
<i>Погребний А.Л., Солодова Л.Б.</i> Мінеральні води – як складова частина природного рекреаційного потенціалу Карпатського біосферного заповідника	454
<i>Романович Р.А., Лендсл М.А.</i> Розвиток земельних відносин в областях Українських Карпат	457
<i>Федоренко Л.М., Федоренко А.П.</i> Неформальна екологічна освіта в умовах сільської школи карпатського регіону	467
<i>Часковський О.Г.</i> Застосування елементів штучного інтелекту при моніторингу лісових масивів Чорногори за матеріалами дистанційного зондування землі	470

CONTENTS

Plenary Session

<i>Samolyotov P.V.</i> Ethnic-cultural peculiarities of mountain dwellers as one of the factors of social-economic development of the Ukrainian Carpathians	5
<i>Movchan Ya.I., Ivanenko I.B., Fyshko N.M., Bezusko A.H., Bodnarenko Yu.V.</i> Carpathian Convention – from an idea to implementation (policy, science, practice)	9
<i>Foellmi H.</i> Swiss-Ukrainian forest development project in Transcarpathia as an important factor of economical development and conservation of natural and cultural values of the Carpathians	15
<i>Shkriblyak P.V.</i> Some specific issues of people’s life and labor organization under the conditions of the Carpathian highland and their interaction with social-economic, ethnic-cultural and state-forming processes in the region	19
<i>Voloschuk I.</i> Role of international co-operation in conservation of natural and cultural heritage of the Carpathians	34
<i>Chornobay Yu.M.</i> Sustainable development of the Hutsul Land in the context of ecological ethics	40
<i>Edman T., Angelstam P.</i> Benchmarking landscapes of the Carpathians – a historical approach	45
<i>Stoyko S.M.</i> Alternative role of biosphere reserves, national parks and regional landscape parks in conservation of ethnic-cultural and historical heritage	49
<i>Dutchak S.V.</i> Two aspects of tourism infrastructure development’s impact upon conservation of ethnic originality in the Carpathian Mountains	56
<i>Maryskevych O., Maryskevych T., Niewiadomski Z.</i> Conservation of ethnic-cultural heritage within the Ukrainian part of BBR “Eastern Carpathians”	63

<i>Bashka A.-T.</i> Significance of national traditions promotion for ethnic-cultural heritage conservation and environmental protection of mountainous regions	67
<i>Chernous O.V.</i> Impact of negative natural and technogenic processes upon the state of ethnic-cultural environment in the Ukrainian Carpathians	69
<i>Chornenkyi Ya.Ya.</i> The natural and the cultural in human consciousness	73
<i>Frink J.P., Petrean A.</i> Some phytogeographic and vegetation peculiarities, customs and traditions in the Apuseni Mountains (Western Carpathians, Romania)	79

Section session

I. Role of natural environment in formation of mountain dwellers' spiritual and cultural values

<i>Balazh N.Yo.</i> Natural conditions and landscape peculiarities in Transcarpathia	86
<i>Bovych L.Yu.</i> Impact of nature-territorial factors on formation of traditional Ukrainian way of life	91
<i>Vatamanyuk D.M.</i> Pip Ivan Mountain – religious background in the names of the Chornohora Mountain Range summits	97
<i>Vepryk N.P., Buchko Zh.I.</i> Influence of natural environment upon creation of mediaeval historical architectural sites in the Ukrainian Carpathians	102
<i>Haidukevych O.</i> Nature protection in the Carpathian Mountains as one of the aspects of Ukrainian Greek-Catholic Church's activity	108
<i>Hamor A.F.</i> Role of wild fruit plants in life and household of mountain dwellers of the Ukrainian Carpathians	112
<i>Horoshko L.</i> Productive power of water (based on calendar customs and traditions of the Carpathian Region)	116

<i>Zelenchuk Ya.I.</i> Hunting and fishing traditions of the Hutsul Land	123
<i>Komar Zh.Yu., Shkurhan V.I., Vasidlov Yu.I.</i> Image of a bear in the Hutsuls' traditional crafts	126
<i>Lozynskiy R.M.</i> On correlation of the two notions: "subethnos" and "ethnographic group" (in the context of investigation of the Hutsuls of the Ukrainian Carpathians)	130
<i>Mykhailyuk S.A.</i> Nature and its role in human spiritual and cultural values formation	136
<i>Skripnikova M., Shpakivska I.</i> Ancient agricultural terraces as centers of conservation of traditional ways of land-use in mountainous regions of Eurasia	141
II. Impact of negative ecological and social-economic processes upon the state of ethnic-cultural originality conservation in the Carpathian Mountains	
<i>Bublyuk N.I.</i> Impact of technogenic processes on the Carpathian natural landscapes as a harmonious ethnographic environment	148
<i>Bundzyak Yo.Yo.</i> Impact of tourism upon the ethnic originality of Ukrainian mountain dwellers	154
<i>Varyvoda I.Ye.</i> Problems of commercial structures functioning within the tourist-recreation complex of the Carpathian Region	159
<i>Hazuda M.V.</i> Social background for agrarian industry revival in the Carpathian Region	165
<i>Hamor F.D., Zakurenyi V.P., Bundzyak V.V.</i> Project "Ecotourism development as an innovation mechanism for life-rate improvement within local communities in mountainous Rakhiv district"	171
<i>Honcharuk V.Ye., Savula Ya.H., Torskyi A.R., Chaplya Ye.Ya.</i> Mathematical and computer modeling of negative ecological processes' impact upon the environment	174

<i>Hryshenko V.F., Stoyko S.M., Sukharyuk D.D.</i> Ecological analyses of snow avalanches' impact in the Carpathian highland and the system of upper forest line protection	176
<i>Zhovynskiy E.Ya., Kryuchenko N.O., Manichev V.Y., Kuraeva I.V.</i> Problems of ecology of the Ukrainian Carpathians and ways of their solution	188
<i>Zinkevych O.M.</i> Geographic aspects of globalization processes and people's culture interaction in the Ukrainian Carpathians	191
<i>Kosovets O.O., Samoylenko N.A.</i> Catastrophic hydrological phenomena at the edge of centuries in the Ukrainian Carpathians	198
<i>Kostrysya M.M.</i> Tourism development as a means of ethnic-cultural and historical heritage conservation	206
<i>Lendel M.A., Hazuda L.M.</i> Formation and development of human potential of agrarian sector in the Carpathian Region	211
<i>Manivchuk Yu.V., Mateleshko O.H.</i> Ecological and social-economic consequences of agrarian technical-intensive systems application in the Ukrainian Carpathians and ways of their reduction	216
<i>Kharchenko T.A., Lyashenko A.V., Zorina-Sakharova K.Ye., Tsarenyuk T.M.</i> Biodiversity of water ecosystems and landscape changes in Transcarpathia	221
<i>Chornenka N.V.</i> Specific features of recreation nature use and cultural heritage interaction	228
<i>Shaban N.V.</i> Initiative of FORZA Project on Transcarpathian Tourist Hiking Trail establishment	232
<i>Shparyk Yu.S., Kundelska T.V.</i> Evaluation of landscapes disturbance on mountain-skiing slopes in the Ukrainian Carpathians (hotel-tourism center "Bukovel" taken as an example)	236
<i>Shushnyak V.M.</i> Division of the Ukrainian Carpathians into regions based on tourism and country-study	242

III. Carpathian Convention as an important tool of international co-operation in the sphere of natural and cultural heritage conservation

<i>Blyznyuk M.M.</i> Advertising introduction of the Carpathian Convention in Hutsul Land through Internet	249
<i>Borschuk Ye.M.</i> Problems of social grounds of sustainable development criteria in mountain areas	257
<i>Voytenko H.V.</i> Demographic-labor potential in the context of sustainable development of the Carpathian Region	264
<i>Hamor F.D.</i> Implementation of the Framework Convention on Protection and Sustainable Development of the Carpathians in Ukraine	273
<i>Hamor F.D., Vasidlov Yu.I.</i> Notes to the problem of the National Mountains Committee	278
<i>Lazareva S.V.</i> Ecological consciousness as a basic category of sustainable development	282
<i>Stadnytskyi Yu.I.</i> Comparative analyses of the Alpine and Carpathian Conventions	285

IV. Role of protected areas for ethnic-cultural and historical heritage conservation

<i>Veska J.</i> Research of virgin forests on permanent plots established by Prof. Alois Zlatnik in Zakarpattya province, Ukraine	293
<i>Vytseha R.R.</i> Role of nature-protection fund of the Carpathian Region in biodiversity conservation	300
<i>Horb K.M.</i> Problems of cultural and natural heritage sites' value identification for delegation of various protection status	303
<i>Kruk D.Ye.</i> National nature parks of the Hutsul Land and the Carpathian Biosphere Reserve as a geographic environment for the Hutsuls' ethnic-cultural heritage conservation	308

<i>Kuchynska I.V., Kiselyk Yu.A.</i> Perspectives of religious tourism development in Ukrainian Roztochchya	314
<i>Mykitchak T.I.</i> The Chornohora lakes – past, present and future	322
<i>Pokynchereda V.F.</i> Museums of protected areas as a means of local ethnic-cultural heritage conservation	329
<i>Popovych H.I.</i> Role of protected areas in ethnic-cultural and historical heritage protection	333
<i>Ryff L.Ye.</i> Relicts of Mediterranean agriculture within protected areas of Crimean southern coast	338
<i>Shapar A.H., Yemets M.A., Skrypnyk O.O.</i> Role of Cossacks' legends in designation of technogenic park “Kodatska Fortress” as an element of ecological network	343
<i>Steffek J., Gavlas V, Dudich A.</i> Fauna of the Slovakian East Carpathians as a world natural heritage	349
<i>Yakymchuk A.Yu.</i> Characteristics of regional landscape parks within the structure on nature-protection fund of Rivne region and their significance in terms of history and culture	355
Poster Session	
<i>Aftanaziv I.S., Voloschuk M.D.</i> Ecological problems of Hutsulschyna: an insight into the 3 rd Millennium	362
<i>Bozhuk T., Kruhlov I.</i> Geoecological inventory of the model plot “Kvasnyi”, Ukrainian Maramorosh	366
<i>Buzak L.Yu.</i> Role of pupils and out-of-school clubs in biodiversity and Hutsul ethnic-cultural heritage conservation	373
<i>Bunyak V., Haidukevych M.</i> Rare and endangered plants of the Carpathians in Hutsuls' legends	376
<i>Vedmedenko D.V.</i> Ecological education in the context of a personality-targeted model of education	379

<i>Dmytruk Yu.M.</i> Methodic aspects and problems of soil geochemic research in the Carpathians	384
<i>Dutchak M.V.</i> Mountain river-valley landscapes and their role in mountain dwellers' life	390
<i>Elbakidze M.M.</i> Ways of traditional nature use conservation in national nature parks of the Ukrainian Carpathians	394
<i>Zarnik M., Hruby Z.</i> Research of dynamics of virgin forests on Yavornik Mt	401
<i>Zelenchuk I.M.</i> Project "Carpathian Mountain Agrarian School"	402
<i>Kozurak A.V., Lazutkin H.H.</i> Scientific-cognitive and educational significance of rare and Red Data Book species collection plot in the Carpathian Biosphere Reserve	408
<i>Kosylo L.S.</i> Nature-study excursion as a means of ecological education	411
<i>Kostrysya M.Yu.</i> Historical heritage of Slovechansko-Ovruchskyi Mountain Ridge: reality and perspectives of optimal use	416
<i>Minchenko T.A.</i> Forms and methods of ecological education in schools by means of Ukrainian country-study	420
<i>Nahirnyi M.B.</i> History of Vorokhta in persons: S. Fedak, S. Salyk and the others	426
<i>Stehnei M.I.</i> Problems of credit relations improvement in the agrarian sector of Ukrainian economy	432
<i>Styranivskiyi O.A.</i> Reduction of rut depth and soil disturbance caused by forestry machines	440
<i>Pelypeiko I.A.</i> About the national fair in Kosiv	445

<i>Pipash L.I.</i> Hydrochemichal regime of water sites as an indicator of natural ecosystems' state in the Carpathian Biosphere Reserve	449
<i>Pohrebnyi A.L., Solodova L.B.</i> Mineral waters as a constitutive part of natural recreation potential of the Carpathian Biosphere Reserve	454
<i>Romanovych R.A., Lendel M.A.</i> Development of land relations in the Ukrainian Carpathians	457
<i>Fedorenko L.M., Fedorenko A.P.</i> Informal ecological education in the conditions of village schools in the Carpathian Region	467
<i>Chaskovskiy O.H.</i> Application of some elements of artificial intellect during forest massifs monitoring in Chornohora based on data of remote sensing	470

Наукове видання

**ЕКОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ
ТА ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ КАРПАТ**

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

Україна, Рахів, 1-5 вересня 2005 року

Відповідальний редактор Гамор Ф.Д.

Комп'ютерний набір і верстка: Беркела Ю.Ю.

Science edition

**ECOLOGICAL AND SOCIAL-ECONOMIC ASPECTS OF
ETHNIC-CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE
CONSERVATION IN THE CARPATHIANS**

Proceedings of the International Conference

Rakhiv, September 1-5, 2005

Managing editor Hamor F.D.

Type-setting and make-up done by Berkela Yu.Yu.

Здано до виробництва

Тираж 300.